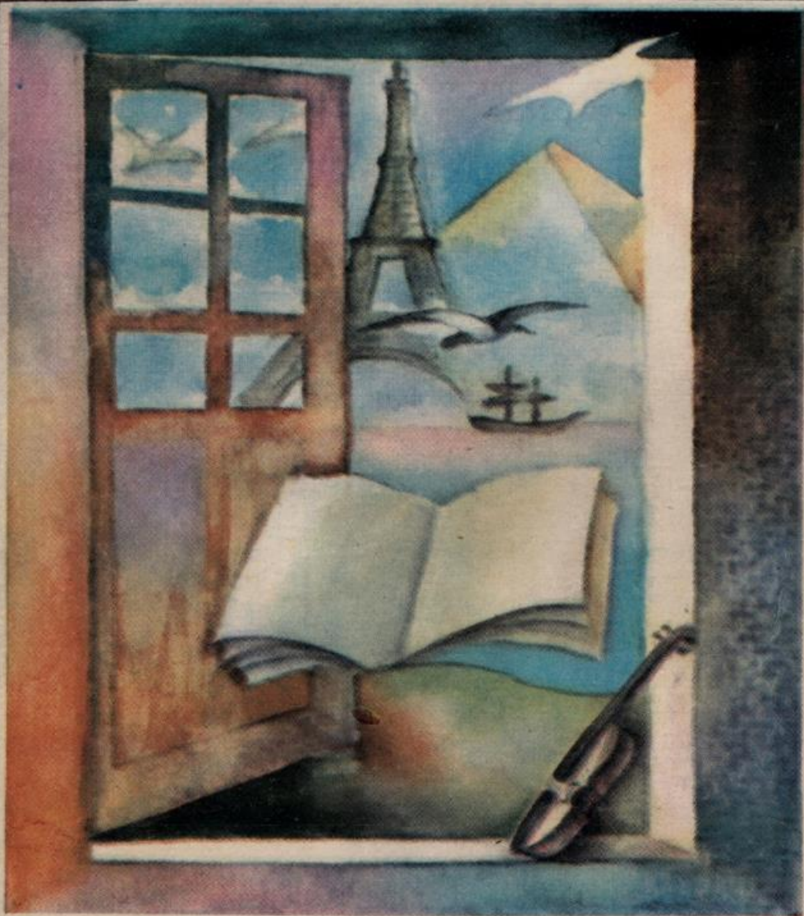
PANAIT ISTRATI

AMINTIRI · EVOCĂRI CONFESIUNI

EDITURA MINERVA

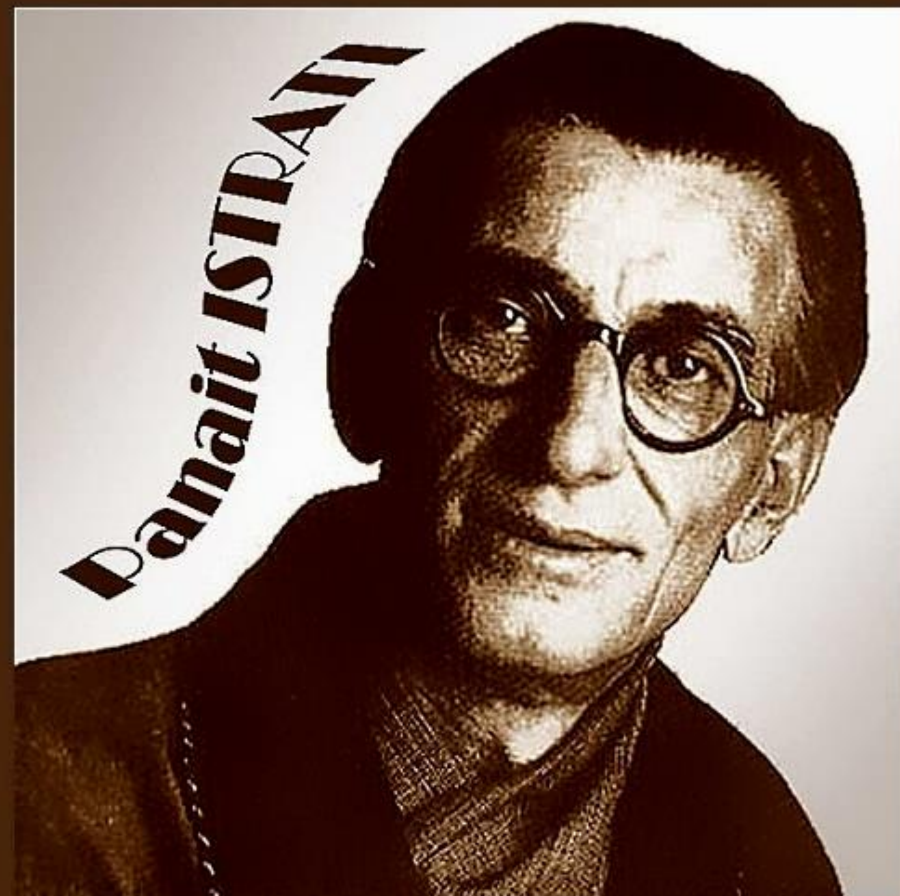
Panait Istrati

Amintiri
Evocări
Confesiuni

Ediție, prefață, traduceri și note de
ALEXANDRU TALEX

Editura Minerva
Bucuresti, 1985

Colecția Digitală

PANAIT ISTRATI – ZIARIST

Într-o pagină autobiografică (aprilie 1921), Panait Istrati mărturisește că și-a călăuzit „impetuozitatea sentimentelor în direcția luptelor sociale”, cu vădita dorință de a deveni „un om bătăios, un ziarist puternic (…), un militant, un mânuitor al acelui târnăcop care lovește fără încetare la temelia acestei societăți absurde, grăbindu-i prăbușirea”.

Intuiția că în Panait Istrati se afla acest „ziarist puternic”, militant pentru o lume mai bună, a avut-o și Alecu Constantinescu, unul din veteranii mișcării noastre muncitorești. Într-un articol din epocă, el notează: „Puțin timp de la prima noastră întrevedere, Panait Istrati scrie un articol în *România muncitoare*, în care se vedea un particular simț de mânuitor al condeiului, lucru rar la un simplu lucrător zugrav cu patru clase primare. Această calitate a lui m-a atras și m-a hotărât să-l înconjor cu toată atenția mea, în speranța că voi putea face din el un bun ziarist al socialismului și, mai târziu, după ce se va fi pus la curent cu marxismul, un teoretician al frumoasei noastre doctrine revoluționare.

În acest scop, pierdeam cu el multă vreme în discuții amicale, câteodată nesfârșite”.

Discuțiile amicale – aprinse și interminabile – se purtau asupra doctrinei și moralei politice, rolului mașinismului în „lumea ce va să vină” și în sfârșit pe eterna și mult controversata temă: conștiința revoluționară a militantului socialist. Panait Istrati susținea cu cerbicie: independență și onestitate; Alecu Constantinescu pleda cu dârzenie pentru onestitate și disciplină.

La formarea și desăvârșirea personalității lui Panait Istrati a contribuit, în mod hotărâtor, pasiunea de a citi în anii adolescenței. Autodidact, spiritul său s-a format pe calea lecturii, potrivit cu

temperamentul său și nădejdiile unei omeniri asuprite, la „școala Frumosului unit cu nevoia de Dreptate”. Maeștrii favoriți: Balzac, Jean-Jacques Rousseau, Ibsen, Dostoievski, cu Tolstoi în frunte. Iubiți și slăviți pentru că „viața le era conformă cu slova lor sublimă. Ei nu se considerau numai artiști, ci în egală măsură și *mai ales* luptători pentru Dreptate, mergând uneori până la a-și atrage asupră-le trăsnetele asupritorilor. (…) Erau pâinea noastră cea de toate zilele”.

El își propune să devină un discipol demn de slova și de viața maeștrilor generoși, care îi dezvăluiau un drum ce avea să devie coloana vertebrală a gândirii și activității sale de mai târziu. Pasiunea lecturii îi aduce, tot în acei ani, și marea descoperire: *socialismul*, despre care doar auzise „că el înseamnă *dreptate pentru cei obidiți*”. Strada, cu frământările ei, contactul cu viața celor mulți se însărcinează a-i desăvârși personalitatea.

„Iată care avea să fie, de-acum încolo, noua mea religie, singurul meu dumnezeu: năzuința spre dezrobire a omului îngenuncheat de om; mă simțeam chemat să fiu chiar un apostol al acestei religii, poate chiar un martir. Aveam să-mi răzbun mama umilită și clasa din care mă trăgeam. (…) Iată în ce chip am fost pătruns de acea *lumină nouă*, a *Frumosului* și a *Binelui*. Ea avea să dea un sens vieții mele, care nu era avidă de bunuri pământești”.

Acest pas înainte marchează contactul cu vechea mișcare socialistă, lărgirea ariei prietenilor: Ștefan Gheorghiu, Cristian Racovski, Gheorghe Cristescu, Costică Mănescu. Participă la întruniri muncitorești din portul Brăila și București, unde este arestat și încarcerat, împreună cu I. C. Frimu și alți fruntași socialiști; este ales secretar al Sindicatului muncitorilor portuari din Brăila și conducător, alături de Ștefan Gheorghiu, al marii greve din Brăila (1910); secretar al Congresului sindicatelor și al P.M.S.D.R. (1910), ca „reprezentant al muncitorimii din porturi”.

Confruntarea cu injustiția socială, implicarea voluntară în lupta pentru o viață mai bună, „descotorosită de egoism și exploatare” și „impulsiunea revoltată a omului definitiv convins de cruda realitate” – cum singur o mărturisește – îl duc la hotărârea: „Îmi voi spune cuvântul, fără înconjur (…). În sfârșit, mi-a fost definitiv dezlegată enigma cuvântului *dreptate*, de însăși dușmanii mei, ai muncitorului”.

Așa se naște ziaristul militant Panait Istrati. Debut publicistic: în *România muncitoare* (1906) cu articolul *Regina-Hotel*, semnat P. Istrati, Brăila. Doi ani mai târziu, îi apare primul articol de luptă: *Un om cu scaun la cap*, trimis aceluiași ziar și semănat P. Istr. Colaborarea la *România muncitoare* (și în general la presa muncitorească: *Lumea nouă, Lupta zilnică, Gazeta transporturilor, Calendarul muncii*) se amplifică și se diversifică tematic, continuând până în 1915. Publică nu numai reportaje asupra grelelor condiții de muncă în porturile noastre, ci și despre exploatarea patronală în diverse ramuri de activitate, despre persecuțiile polițienești, cu lanțul lor de șicane; articole polemice de demascare a „prostituaților condeiului”, despre nevoia unui „teatru muncitoresc”, despre moravurile presei democrato-burgheze și multe altele.

Descoperindu-și unele aptitudini literare și încurajat de bunele aprecieri ale lui Const. Dobrogeanu-Gherea, publică și primele încercări literare: *Mântuitorul. Amintire de un Crăciun*, în *România muncitoare* (1910), *Nostra famiglia*, în *Lumea nouă* (1911), *Calul lui Bălan* și *„Întâi Mai”*, în *Calendarul Muncii* (1912).

Ziarist cu opinie curajos exprimată, întărită cu prisosință prin activitatea practică de fiecare zi, Panait Istrati pășește, după câțiva ani, în paginile presei românești de mare tiraj. Povestește singur cu legitimă mândrie despre „… ziua când, dintr-un salt, îmi văd visul împlinit: de a scrie la un mare ziar, unde vocea îți este ascultată de cel mai mare număr de cititori. Nu mai târziu decât în

anul următor, 1909, public în ziarul *Dimineața* o anchetă de nouă articole, sub titlul general: *Lipitorile porturilor* (17–26 martie 1909). Ele au fost anunțate de mii de afișe, între Sulina și Turnu-Severin, unde numele meu sta scris cu «litere de-o șchioapă», vorba d-lui Cazaban. Astfel mi-am făcut intrarea în marea gazetărie, victorie măreață de care mi-aduc aminte totdeauna cu tandrețe.

Câteva luni după publicarea lor cade marea grevă a hamalilor de la Brăila, pe care o conduceam împreună cu Ștefan Gheorghiu – cea mai reprezentativă figură de apostol, ieșită din rândurile lucrătorilor noștri. Îndurerat de sfârșitul lamentabil al grevei hamalilor, scriu un lung articol *Burii sunt învinși, trăiască Burii!* făcând aluzie la războiul din Transvaal, și, curajos, îl trimit la *Adevărul*.

Și, a doua zi, mare-mi fu bucuria de a citi în corpul rubricii de informații următoarea notă, scrisă cu litere groase: *„Greva muncitorilor de la Brăila a căzut! Vrednicul muncitor P. Istrati ne trimite un articol scris după luptă. E un articol scris (iar «articol scris»!) cu sângele unei inimi generoase. Îl vom publica la locul de onoare, în numărul de mâine”*.

A doua zi, a apărut pe patru coloane, toate „de onoare”.

Constantin Mille îl angajează corespondentul *Dimineții* la Brăila, cu o leafă bună, dar nu de lungă durată. Îndrăgostit de adevăr, de nevoia vitală de-a sări în ajutorul celor năpăstuiți, pentru a țintui la stâlpul infamiei tot ceea ce otrăvește și desfigurează viața celor lipsiți de apărare, Panait Istrati se ocupă de cazul monstruos al unui diacon de la Tulcea, care violase o fetiță de unsprezece ani, pe care o avea în serviciu. Necunoscător al moravurilor presei burgheze, chiar când se pretinde democrată, Panait Istrati își trimite la *Dimineața* rezultatul anchetei sale de la Tulcea. Ziarul nu publică însă niciuna din corespondentele trimise. „În urmă, am aflat – notează Istrati – că episcopul Dunării

de Jos intervenise pe lângă domnul Mille… Astfel s-a terminat «cariera» mea abia începută la acest ziar”.

Doi ani mai târziu, în 1912, intră în redacția *României muncitoare*, numit redactor, alături de M. Gh. Bujor. „Am salahorit în vara aceea, timp de trei luni, în redacția gazetei partidului, hrănindu-mă cu borș la prânz și cu o bucată de salam seara. Ah! puzderia de neghiobii socialiste care mi-au trecut prin mână! Neroziile pseudorevoluționare ale «fraților de robie», care din străfundul provinciei lor mă striveau cu kilometrice și încâlcite «peltele literare», scrise într-un stil care te făcea să-ți iei câmpii. Sărmanii mei colegi de redacție, Marinescu și Bujor, asudau ca la galeră, tot refăcând și apropiind de-o formă mai ca lumea articole scrise cu picioarele. Eu, mai practic, le zvârleam la coș”.

Înapoiat de la Paris, în aprilie 1914, după o ședere de patru luni în Orașul-Lumină, moartea lui Ștefan Gheorghiu îl descumpănește; critică „elita” partidului social-democrat, în articolele *Despre Ștefan Gheorghiu* și *Ștefan Gheorghiu bolnav. În Egipt*, în *Tribuna Transporturilor*, (1915), vărsându-și cu acest prilej „tot veninul” împotriva celor pe care-i socotea vinovați de moartea prematură a marelui său prieten.

Derivă sufletească. Și, la 30 martie 1916, își părăsește mama și nevasta, cu direcția Elveția. Ani negri care îi întunecă adesea aspirațiile. Se istovește muncind pentru o pâine și nici aceea sigură, învață singur limba franceză, ajutat de dicționar, citind pe clasicii literaturii franceze. Parcurge cantoane elvețiene, în căutarea unui mijloc de existență, ținând piept haiducește tuberculozei; descoperă opera lui Romain Rolland, care îi reaprinde speranțele de altădată. În sfârșit un reazim ce îl ajută să stea drept în fața vieții…

1917. Marea Revoluție din Octombrie.

„Crescut la marginea somnoroasei mișcări social-democrate care avea să arunce proletariatul în chip atât de odios în primul

război mondial, m-am complăcut totdeauna într-un sindicalism bătăios. Am fost partizanul cuceririi puterii *prin orice mijloace*. Nu era o convingere formată din cărți, ci o chestiune cu totul de temperament. Așa că apariția *bolșevismului*, după Zimmerwald și Kienthal, mă subjugă prin forță."

1919. Se redeșteaptă gazetarul militant din anii petrecuți la Brăila. Aflat la Geneva, asistă la conferința lui Paul Birukof – vechi prieten și biograf al lui Tolstoi – care pledează fățiș în favoarea tolstoianismului, respingând bolșevismul.

„A doua zi după ce o ascult, scriu primul meu articol în franțuzește – adeziunea mea publică la bolșevism – intitulat *Tolstoïsme ou Bolchévisme*. Și-l trimit într-o doară lui Jean Debrit, la ziarul *La Feuille*, azi dispărut. A doua zi, articolul apare pe prima pagină semnat *P. Istr.* Mi-e drag, mai mult decât tot ce am scris până acum, fiindcă – orice s-o întâmpla cu Internaționala a III-a și construcția socialistă a comuniștilor ruși – *bolșevismul* pe care l-am salutat atunci vorbea lumii muncitoare prin glasul lui Lenin. Acest bolșevism nu va pieri, câtă vreme vor fi revoluționari trimiși la moarte de capitalismul criminal".

Tot în *La Feuille* publică *Scrisoarea unui muncitor către Henri Barbusse* și un foileton semnat *Un canibal*. Din această perioadă datează și articolul *Evadatul de peste Rhin*, rămas nepublicat în epocă.

Doi ani mai târziu, Panait Istrati debutează și în presa din Franța, cu evocarea unui episod din greva de la Brăila: *Nicolai Tziganou*, în *L'Humanité* (1921).

Consacrat scriitor odată cu apariția *Chirei Chiralina*, ziaristul Panait Istrati își diversifică prezența în presa franceză, unde publică, pe lângă unele fragmente din opera sa, și numeroase confesiuni, scrisori deschise, interviuri sau precizări de atitudine (în cotidienele *Paris-Soir, Le Quotidien* și revistele literare *Europe, Les Nouvelles Littéraires, La Nouvelle Revue Française, Clarté, La Revue*

de Paris, Monde, Comoedia, Marianne, La Voix, Mercure de France etc.) El a militat cu responsabilitate pentru rolul artelor și al artiștilor, pentru aportul lor în ameliorarea condiției umane:

„Adevărata artă trebuie să fie revoluționară, adică, pe lângă distracție, ea mai trebuie *să ne și instruiască, să ne civilizeze*, să ne deschidă ochii asupra metehnelor unei lumi care bâjbâie orbește, lume mai mult proastă decât rea și care își vatămă existența, își suprimă propriile valori, mai mult din neștiință decât din răutate".

Panait Istrati pledează în favoarea învățămintelor ce pot fi trase de pe urma lecturii, cu condiția ca scriitorul să fie sincer, expresia operei sale fiind însăși viața sa; condamnă „arta fără umanitate, practicată de scriitorii de profesie care exploatează prostia umană". Capacitatea de-a gândi în perspectivă, de a avansa judecăți și chiar concluzii pentru „mai târziu" este una din calitățile scrisului istratian. Mărturie stau cele trei profesiuni de credință: *L'Homme qui n'adhère a rien, Adhérer ou ne pas adhérer* și *Lettre a François Mauriac*, apărute în *Les Nouvelles Littéraires* (1933), al căror ecou a provocat dezbateri pasionante în epocă și care și azi își păstrează actualitatea și învățămintele.

În vara anului 1924, Istrati își face reintrarea în presa română, după o absență de aproape zece ani. Colaborează la *Adevărul literar și artistic*, începând din 15 iunie 1924 și este prezent în fiece număr până la sfârșitul anului. Pe lângă două povestiri scrise direct în românește (*Pescuitorul de bureți* și *Bakâr*), câteva „pagini autobiografice" și un interviu, el răspunde atacurilor injuste ale lui Al. Cazaban și N. Iorga, care-i ridiculizau opera și îi refuzau apartenența la literatura română: „Câtă vreme mi se criticară cărțile, nu suflai o vorbă. Dar când ieșiră la atac cu bastoanele lor senioriale, crezând că au de-a face cu un biet vântură-lume ce și-a trecut viața prin cârciumi și că numai din pură întâmplare a avut «norocul să întâlnească pe Romain Rolland» și să mâzgălească o carte «pretins frumoasă», ei bine! acești domnișori au întâlnit

măciuca lui Codin, care-i făcu cnocaut. Dușmanii mei: șacalul Cazaban, simbriaș al guvernului și N. Iorga, academician, bărbat de stat și șef de partid huligănesc (…). Riposta mea a avut un răsunet nebănuit”.

Nu este singurul caz când condeiul gazetarului îl apără pe scriitor. În martie 1933, Magdeleine Paz atacă în revista *Monde* celebra „Prefață la Adrian Zografi”, care „deschide” cartea *Casa Thuringer*. Pamfletarul Panait Istrati este acela care-l apără pe scriitor, în aplauzele confraților francezi.

La 25 august 1925, Panait Istrati sosește la București pentru lansarea volumului *Trecut și viitor* (editura „Renașterea”) și care marchează debutul său în literatura română. Încă din primăvara acelui an reluase relațiile de prietenie cu N. D. Cocea, de care îl legau amintiri eroice din vechea mișcare socialistă. Îi trimete o „scrisoare publică” în care își revendică, cu legitimă mândrie, anii de luptă gazetărească împotriva „Carolilor, Brătienilor, Costineștilor, Ferekizilor și altor reptile care se îmbuibau de pe urma exploatării mârșave a poporului român.” Reacțiunea se organizează împotriva lui. Nichifor Crainic scrie un articol incendiar în *Cuvântul*, încheind cu amenințarea: „Te-am primit cu flori. Te vom urmări, de-acum încolo, cu degetul pe trăgaci”. Copoii Siguranței îi adulmecă urmele, în deplasările ce le face la Brăila, Ploiești și Galați, spre a reîntâlni vechi prieteni; la Iași, unde se înfrățește cu Mihail Sadoveanu și grupul scriitorilor de la *Viața românească*. Siguranța îl previne că dacă nu vrea să fie bătut pe stradă de fasciști, să facă bine să nu iasă din casă. Prefectul poliției capitalei îi propune să-i trimeată doi agenți „ca să-l însoțească”.

Panait Istrati răspunde amenințărilor poliției, hărțuielilor și ațâțărilor satrapilor de la cârma țării, prin articolul *Perspectivele mele în România: Între banchet și ciomăgeală*, apărut în *Facla* (7 septembrie 1925). Într-un al doilea articol, *Neplăcerile eventuale de la noi*, răspunde calomniilor debitate de *Viitorul*, oficiosul

partidului liberal, care cu „lux de amănunte” îl acuzase de „propagandă contra țării, într-o anumită presă franceză”. Articolul este un admirabil pamflet. După ce evocă înrobirea țării „care geme sub călcâiul nefaștilor patroni”, se transformă într-un virulent rechizitoriu: „Confundați-vă, ticăloșilor, cu *asasinii* țărănimii de la 1907, cu schingiuitorii satelor, cu poliția *voastră* bătăușă și cu hoardele voastre antisemite. (…) Și va veni ea ziua când veți gusta și voi din unele neplăceri eventuale”.

Înapoiat la Paris, denunță atrocitățile poliției brătieniste, într-o scrisoare trimisă ziarului *Paris-Soir* (1 noiembrie 1925), intitulată *România însângerată*. Are loc un miting al „Ligii Drepturilor Omului”, la care ia cuvântul și Panait Istrati. În darea de seamă apărută în *Le Quotidien* (13–14 decembrie 1925) se reproduce cuvântarea lui Panait Istrati, cu aprecierea că scriitorul român „nu și-a înghițit cuvintele (…) arătând guvernelor și popoarelor din Occident, cât și oligarhiei brătieniste, care sunt faptele”.

În toamna lui 1929 revine în țară pentru a face o anchetă personală, privitoare la masacrul minerilor greviști de la Lupeni. Ajunge la Lupeni la 7 septembrie 1929, unde cercetează arhiva societății miniere, stă de vorbă cu martori oculari, cu văduve și orfani ai minerilor. Vizitează spitalul unde se aflau greviștii mutilați, intră în mină, face fotografii pentru a ilustra condițiile mizerabile de lucru, fără nicio protecție a muncii minerilor. Nu poate pătrunde la uzina electrică, locul masacrelor. Se duce la Timișoara, unde asistă la procesul minerilor arestați.

Înapoiat la București, publică în ziarul *Lupta* opt reportaje despre fărădelegile constatate în Valea Jiului, despre sângeroasa exploatare a minerilor plătiți cu salarii de mizerie și acuză pe prefectul Rozvany că a dat ordinul de masacrare a greviștilor. În ultimul reportaj cere guvernului național-țărănist să elibereze din închisoare pe M. Gh. Bujor, „ocnaș al liberalilor”: „Bujor n-are decât vina de a-și fi închinat viața luptelor de dezrobire a clasei

muncitoare. Sunt convins de curățenia lui sufletească. El nu mai poate fi privat de libertate și de dreptul de a se afla în primele rânduri ale luptătorilor muncitorimii".

Siguranța și reacțiunea agită bandele de huligani; în centrul orașului se lipesc afișe cu inscripția: *„Jos jidanul Pincas Istrati"*; trebuia să țină o conferință în sala „Tomis", este anulată. O mașină a poliției îl transportă la gară, cu somația de-a părăsi țara, fiind declarat „periculos ordinii publice". Cu revolverul în mână, se apără pe scara vagonului de năvala huliganilor…

Aceleași persecuții polițienești și în perioada anilor 1930–1935, când se înapoiase acasă ca să-și lecuiască grele răni sufletești. Este urmărit pas cu pas, i se violează corespondența, este atacat cu furie în presă, de ambele părți ale baricadei.

Și totuși, ziaristul Panait Istrati își face glasul auzit. În presa din Brăila și de la București. Cu greu, chiar foarte greu. Când, la sfârșitul lui noiembrie 1934, luptătorul antifascist italian Igito Nucitelli este arestat la Timișoara, trimite o telegramă lui Romain Rolland, alertându-l. Telegrama nu ajunge însă la destinație. Repetă apelul disperat, printr-o scrisoare: „Interveniți grabnic. La noi e stare de asediu și orice este posibil. Predarea lui Nucitelli bandelor lui Mussolini ar fi o crimă egală celei cu Matteoti".

În unele articole publicate în această perioadă ia apărarea țăranilor vlăguiți de datorii la băncile agricole și cere să li se ușureze viața, și-așa destul de grea. Combate antisemitismul și cârdășia „partidelor istorice" cu extrema dreaptă. În articolul *Ceva mai bun, mai omenesc*, apărut în *România literară* (20 mai 1933) face apel la scriitorii români și se oferă să colaboreze pentru salvarea poporului român, „căzut în robie națională."

De nicăieri nicio dorință de colaborare. Dimpotrivă, este atacat și acuzat. Campania calomnioasă a lui Barbusse era în toiul ei… Și de nicăieri niciun cuvânt, nici cel mai mic gest de apărare, de solidarizare cu cel năpăstuit. A murit singur…

Au trebuit să treacă patruzeci și trei de ani, pentru ca tot ceea ce a întinat memoria acestui om cinstit să fie spulberat. Campania de tristă memorie a lui Henri Barbusse – campanie mercenară – a fost recunoscută ca mincinoasă, chiar de Partidul Comunist Francez. Într-un articol (*L'Humanité*, 21 aprilie 1978) i se recunoaște lui Panait Istrati „rolul (ingrat) de pionier” în universala luptă pentru o omenire mai bună!

Activitatea sa neabătută și curajoasă îl așază în tradiția marilor figuri ale presei noastre. El și-a folosit condeiul cu răspundere și sacrificare de sine. A apărat libertatea de exprimare și a iubit adevărul, în viața de fiece zi a oamenilor. A crezut cu fermitate că „omul este o ființă unică și liberă” și a dat un frumos exemplu despre ceea ce trebuie să însemne conștiința responsabilității de om și scriitor.

Prin întreaga operă literară și prin publicistica sa, Panait Istrati se înscrie ca un fanatic artizan al edificării unei lumi noi, descătușată de interese materiale și de înjositorul egoism.

*

Câteva cuvinte, în încheiere, despre această ediție:

Prezentăm în paginile ce urmează, o culegere de texte din activitatea de ziarist a lui Panait Istrati, în România și peste hotare, grupate în șapte secțiuni: *Amintiri; Interviuri, Anchete. Discuții și păreri; Articole de polemică. Scrisori deschise; Prefețe; Evocări; Confesiuni. Profesiuni de credință* și un grupaj de *Manuscrise publicate postum*.

În locul prefeței pe care, în mod obișnuit, Panait Istrati o semna la volumele sale, am socotit util să publicăm un text de mare însemnătate pentru destinul scriitoricesc și chiar uman al lui Panait Istrati. Este vorba de prima sa scrisoare adresată lui Romain Rolland, la 20 august 1919, scrisă la Geneva, în condiții dramatice.

Această scrisoare a hotărât existența scriitorului Panait Istrati în literatura universală. Importanța ei este capitală nu numai pentru cititor, ci și pentru istoria literară.

La *Addenda* sunt comunicate date complementare la textele istratiene publicate în această ediție, însoțite de referințele bibliografice respective.

Ediția noastră nu reprezintă întreaga activitate de publicist a lui Panait Istrati. Am ales doar pe cele care prin conținutul lor întregesc portretul și gândirea acestui scriitor. Mulțumim celor câțiva prieteni devotați amintirii lui Panait Istrati, care ne-au ajutat la închegarea acestei ediții.

ALEXANDRU TALEX

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

DOMNULUI ROMAIN ROLLAND

Geneva, 20 august 1919

Un om, în pragul morții, vă roagă să-i ascultați spovedania.

Nu vă cunosc limba și poate că aceasta o să vă plictisească. Știu însă că viața vă interesează și de aceea vă adresez aceste rânduri.

Cel ce vă scrie este un om, care, la rândul său, cunoaște viața și care, în prezent, plutește în voia valurilor pe marea furtunoasă a suferinței; el se află în pragul morții nu atât din pricina trupului slăbit, cât a credinței sale zdruncinate.

De altfel și dumneavoastră mă cunoașteți, mi-ați trăit aspirațiile; la rândul meu, nici eu nu vă cunosc mai puțin și le-am trăit pe ale dumneavoastră. Nădăjduiesc că mă veți înțelege, în ciuda limbajului meu neputincios, a lipsei de stil și a vocabularului sărac… și chiar, vai mie! în ciuda faptului că sunt un necunoscător al „limbii" ce vă aparține, și care ne ajută să auzim „bătăile inimii eterne". Dar cel puțin am norocul de-a mă fi născut cu „limba" ce se face înțeleasă, chiar și când rămâi mut, nemișcat. Și dacă n-am fi atât de departe plasați pe nedreapta scară socială, dacă ne-am fi putut întâlni pe același culoar, pașii ni s-ar fi îndreptat, ca împinși de-o milenară reminiscență, pătrunzătoare, către același pol, către polul unic al înțelegerii universale.

Iubire divină! ajută-mă în acest ceas de cruntă deznădejde… „Nu există decât un singur eroism pe lume: acela de a o vedea așa cum este și de a o iubi".

Sunt un muncitor, un zugrav, născut în locul unde Dunărea face un cot, ramnificându-se în trei brațe, spre a se vărsa în Marea Neagră. Am văzut lumina zilei acum exact treizeci și cinci de ani, dintr-o nemuritoare

țărancă româncă și un contrabandist grec, pe care nu l-am cunoscut deloc. Aveam nouă luni când a murit.

Și iată, domnule, de douăzeci și cinci de ani scormonesc viața, lumea și gândirea omenească, conștient sau inconștient, mistuit de-o flacără ce-mi sfâșie măruntaiele, împoldindu-mă să gonesc ca un apucat și care m-a împins să jertfesc tot ceea ce un om își poate dori ca fericire: familie, situație, onoare, tihnă.

Încă din copilărie am cunoscut prietenia – prietenia de nezdruncinat – precum și patima de-a citi; la început cărți mediocre, apoi bune. Am cunoscut, de asemenea, și mai ales, pasiunea de-a călători, iar mai apoi credința în idealul Mai multă dreptate printre oameni! *care va rămâne pururi o nobilă aspirație. Agățat de aceste himere, am pornit prin viață, ca un bolid.*

Nu știu cine-i vinovat: eu sau sângele meu. Ceea ce știu însă, e că voința mea a fost ca și inexistentă.

La vârstă de doisprezece ani, scăpat de școala nesuferită, mi-am părăsit mama – pe care o adoram – al cărei singur copil eram și unică speranță. Nu mai voiam să-i fiu povară și nici ea nu mai putea să mă întrețină. Deși foarte tânără, ea și-a ținut jurământul făcut tatălui meu muribund: nu a mai vrut să se mărite, ca nu cumva „copilul să-i fie bătut de mâna unui străin". Și-a ținut cuvântul, spălând rufe, timp de treizeci de ani, cu doi lei pe zi, ca să mă crească, să mă învețe să citesc și să scriu, punând mereu deoparte cei patru bănuți destinați veșnicelor nevoi ale fiului ei rătăcitor… A murit, până la urmă, singură, pe un pat sărăcăcios, în aprilie trecut, după trei ani și jumătate de la plecarea mea de-acasă, trei secole de dureri nebănuite, fără ca să mă poată săruta pentru ultima oară, fără a-mi da scumpa-i binecuvântare. Faliment înspăimântător al unei întregi vieți de sacrificii, îngropată în bezna durerii universale. Și asta tocmai când furtuna trecuse și mă pregăteam să mă întorc definitiv în țara mea, să-i cad în brațe strigându-i: „Am învins, mamă scumpă, am învins! Tot ce am făcut era pentru tine; vei fi mândră de fiul tău, iar eu demn de sacrificiile tale!"

— „Pleci, mereu, îmi spunea, neîncetat… Dar, o să vezi tu, într-o zi când te vei întoarce acasă, în locul meu o să găsești un mormânt!”

— „Nu! scumpă mamă, nu! Una ca asta nu-i cu putință, este imposibil! Nedreptatea ar fi prea mare. Și apoi, tu n-ai să mori niciodată, ce știi tu! Într-o zi, vei fi fericită, vei fi de față la încununarea eforturilor mele, te vei bucura de gloria mea… Apoi, vom muri împreună!”

Minciună, minciună, totul nu-i decât minciună!

„La ce-mi folosește succesul, acum când ea nu mai e?” își spunea Jean-Cristophe și, ascuns înapoia mașinilor din atelierul unde lucram și citeam acest pasaj, plângeam ca și în clipa de față. „Cel care a avut fericirea de a cunoaște comuniunea deplină cu un suflet prieten, acela a cunoscut cea mai divină bucurie. O bucurie, ce-l va neferici pentru tot restul vieții”.

Și eu, care am cunoscut nu numai o singură dată comuniunea cu sufletul prieten!…

Iertați-mi, domnule, această „paradă” de sentimente. Condeiul îmi alunecă din mână la fiece rând, dar simt că moartea s-apropie și eu trebuie să vorbesc cu dumneavoastră, ca să nu-mi pierd mințile. *Și dumneavoastră o să puteți spune celor neîncrezători că opera dumneavoastră nu-i închipuire și că Dumnezeu există prin autorul ei, prin mine și prin toți cei ce au dispărut sau care nu vor ieși la iveală niciodată. Și, încrezător, le veți putea arunca sfidarea lui Ibsen:* „Dreptatea este de partea mea, nu a celor mulți”.

Concomitent cu dragostea acestei mame-prietene – pe lângă care cea a Grachilor este un basm pentru copii – am cunoscut alte două sau trei prietenii bărbătești, diferite dar la fel de mari.

Copilăria mea a fost agitată. Cel care, de copil, nu a fost zguduit de suferințe inexplicabile, de dorințe nerostite și care nu a avut de mic o înclinare pentru un gen oarecare de artă, nici iluzii nebune, nici speranțe ciudate, întemeiate pe forțele sau aptitudinile sale, pe creațiile sale, mai

mult sau mai puțin comice; cel care n-a plâns cu sughițuri, de o mie de ori, noaptea, fără să știe de ce, nici n-a căzut în extaze neobișnuite, nici n-a izbucnit în veselii neașteptate, nici n-a făcut prostii extravagante, acela poate fi sigur că va reuși să ajungă tot ce va voi: un avocat bun, un jandarm strașnic sau un băcan destoinic, dar niciodată un artist, pentru că nu are suflu divin, nu are suflet.

Din cauza aceasta mi-am întristat mama. Am încercat toate meseriile și nu m-am statornicit în vreuna. Băiat de alergătură la tot felul de prăvălii, ducându-mă cu marfa pe la clienți, uitam de mine, ascultând sub ferestre acordurile vreunui pian – pasiunea mea, nebunia și visul meu, pe care n-am izbutit să-l realizez niciodată. Adesea, pătrundeam noaptea în curți, lăsându-mi coșul afară, ca să mă agăț de pervazul ferestrelor, să privesc în saloane și să văd dacă persoana care cânta era tot atât de frumoasă precum mi-o închipuiam. Sau să mă ascund prin pivnițe ori prin magazii, sau – noaptea – într-un ungher necunoscut altor băieți, ca să-mi pot citi scumpele romane, la lumina unei lumânări, pitit sub o umbrelă peste care îmi aruncam și îmbrăcămintea. Cu câte palme n-am plătit aceste plăceri scumpe și de neuitat, ori de câte ori mă înapoiam cu marfa nepredată din cauza întârzierii. (Iar odată chiar și fără coș care îmi fusese furat.) Și de câte ori nu mă răzbunam de aceste chelfăneli, prăpădindu-mă de râs în ascunzătoarea mea, în timp ce stăpânul mă striga cât îl ținea gura, în curte.

Altădată a avut loc chiar și un episod tragic. Tocmai mă aflam la un negustor grec de vinuri, care ținea și restaurant, în imediata apropiere de portul dunărean. Aveam marea fericire de-a livra comenzile de vin rece, la prânz și seara, puțin înainte de masă. Aceste ore erau pentru mine ca un fel de mâncare rafinată și întăritoare. Împărțeam repede marfa și apoi, fără să-mi pese câtuși de puțin de ce aș putea păți, mă lungeam la marginea platoului pe care este clădit orașul nostru și care domina întinderea bălții. Și, din acest loc favorit, mă lăsam în voia plăcerilor pe care ochii, urechile și simțurile mele le culegeau cu mii de antene nevăzute, dinaintea panoramei unice, poate, în felul ei. La înapoiere,

încasam palmele reglementare, dar continuau să mă țină în slujbă, ceea ce de altfel nici nu doream mai mult. Eram tare iubit de mușterii oameni cumsecade, toți greci. Știindu-mi tatăl grec, m-au învățat limba, din mândrie și palăvreau cu mine. (Oh, timpule, tu nu ai nostalgia trecutului?) Erau proprietari de remorchere, de șlepuri sau de bărci, spunându-și unii altora, cu seriozitate, „comandanți" (căpitanios!). Mă iubeau tocmai pentru „trăsnăile" mele, pentru felul meu de-a fi „poznaș", dar și pentru că la muncă nu mă putea întrece nimeni, atunci când o voiam.

Într-o zi, când, îmi luam, ca de obicei, porția copioasă de hoinăreală, am lenevit mai mult ca oricând pe marginea râpei. Dunărea se umflase peste măsură și priveliștea era măreață. Întreaga întindere a bălții era acoperită cu o imensă pânză de apă tulbure, cât vedeai cu ochii. Cârduri nenumărate de păsări, de gâște și de rațe sălbatice zburau care-ncotro. Trunchiurile sălciilor plângătoare – cei mai buni prieteni ai mei din vremea tristă a școlii, singurele care mă răsfățau în zilele de hoinăreală – înotau complet în apă. Pe albia crescută a fluviului coborau copaci întregi, smulși de apa pe parcurs. În port, un furnicar de oameni muncea cu ardoare, pentru a stăvili apa și a feri portul de năvala amenințătoare a valurilor.

Priveam aceste forțe dezlănțuite și nu-mi puteam sătura ochii, când, deodată, mă simții brusc îmbrâncit din spate, dat de-a berbeleacul și prăvălit de la înălțimea platoului în râpă adâncă de vreo douăzeci de metri. Ajuns jos, fără a mi se întâmpla nimic rău, a trebuit să treacă puțin timp, înainte să mă dumiresc ce se întâmplase. Nimeni altul decât stăpânul meu, un bătrân nebun, care în furia lui mă rostogolise de sus până-n vale, ca și cum aș fi fost un sac plin cu pământ.

Furios, iau hotărârea să nu mă mai reîntorc la crâșmă, în ciuda durerii pe care știam că o provoc mamei. Și timp de două zile, înainte de a mă duce acasă, dau curs liber fanteziei și preaplinului de viață din mine. Dar stăpânul meu pune un agent de poliție pe urmele mele, sunt înșfăcat și readus la muncă… Și, Doamne, ce muncă nemiloasă! Tocmai ceea ce

detestam mai mult în viață: băiat la spălatul vaselor! Să speli vasele! Toată ziua cu mâinile în apă călduță, unsuroasă. Adio livrări de marfă, adio vise mângâietoare. Nici urmă de Dunăre! Ferecat, ferecat pentru vecie!…

Atunci, într-un moment de nebunie, uitai de mama și de plăcerea de a trăi, atârnai o frânghie în pod și tocmai când eram gata să-mi vâr gâtul în laț, sunt surprins de patron, care, speriat, m-a dat imediat afară. Uf!

Sfântă libertate! Izvor de fericire! Nu există niciun sacrificiu făcut în numele tău, care să poată egala elixirul binefacerilor tale!

Aproape tot astfel s-au scurs copilăria și adolescența mea: de la un stăpân la altul, apoi dintr-un oraș în altul, niciodată șase luni în același loc și mereu cu „maniile" mele. Mai târziu, cărăm după mine un dicționar greu al limbii române, de o sută de ori confiscat și iarăși regăsit. Mama era tot timpul cu sufletul la gură, dar nu se văita prea mult, în ciuda clevetelilor mahalalei. Mă iubea și era fericită că nu aveam niciuna din apucăturile rele care făceau ravagii printre copiii de vârsta mea. Citeam – atâta tot! — și făceam poezii. Îmi amintesc că într-o zi de șomaj (să tot fi avut paisprezece ani) am întrerupt-o de la muncă, spre a-i citi o poezie în care rugam pe Dumnezeu să-mi dea nu bogății, nici onoruri și nici să devin împărat (de pildă!) sau altceva, ci doar posibilitatea de a exprima ceea ce simt. (Asta nu era oare revelație?) Mama mă asculta cu bunăvoință, credulă, călcându-și mai departe rufele. La sfârșit, i-am spus triumfător: „Vezi, mamă? Așa ceva nici regii nu sunt în stare să facă! Trebuie să ai talent!"

Ea se întoarse brusc spre mine, cu un aer glumeț, de mirare și-mi spuse: „Adevărat? Ei drăcie! Ce băiat ciudat am adus și eu pe lume: să facă lucruri pe care nici regii nu-s în stare!"

Și m-a sărutat nebunește.

O, buna mea mamă! Nu vei ști niciodată, niciodată, că în acea zi divinitatea – transmisă prin sângele tău – se rostea prin mine, spunând, din păcate, adevărul!

Da, din păcate! Fiindcă, în ciuda bucuriei și a forței vitale care năvăleau din mine la fiece cotitură din viață, în pofida neasemuitei voluptăți – necunoscută chiar „împăraților” – eu suferam cumplit: era ca o ploaie înmiresmată ce mă făcea să mor de plăcere, arzându-mi în același timp carnea, cu picăturile ei de foc. Mai târziu, mi-am dat seama că acel geniu trist german nu era, poate, chiar atât de lipsit de judecată, când afirma că „plăcerea este stearpă” și că „numai durerea este rodnică.”

Vă rog să nu credeți cumva că originea mea socială, starea mea materială, „sărăcia” și munca mea au însemnat ceva, în nu importă care moment din viața mea. Dimpotrivă, numai așa puteam trăi și numai în atari condiții vreau să trăiesc, dacă voi scăpa de durerile fizice și morale ce mă țintuiesc acum la pat. Fii binecuvântată, muncă! Binecuvântată să fii, sărăcie! Numai datorită vouă am putut înota, în cea mai desăvârșită independență de spirit pe care și-ar dori-o un îndrăgostit de libertate. Și numai datorită vouă am putut trimite la plimbare pe toți cei care voiau să mă pironească, cu banii lor, acolo unde n-aș fi putut respira. Și numai datorită vouă am putut iubi pe cel detestat de toată lumea și să-i urăsc pe toți cei puternici și ridicați în slăvi. Numai așa am putut fi eu însumi în întregime, dăruindu-mă cu totul la ceea ce am iubit și suferit din toată inima și cu toată pasiunea.

„Cel ce se dăruie, fără să drămuiască, în orice moment al vieții sale, în tot ce face, suferă, iubește sau urăște, acela este cea mai mare minune ce ne este sortită a fi întâlnită pe acest pământ”.

Numai datorită ție, sfântă Sărăcie, grație școlii tale – cea mai înaltă instituție unde se poate învăța arta de-a fi cinstit și unde, (slavă Domnului!) mediocritățile nu pot pătrunde – sunt astăzi un om ce nu-și gândește neghiobiile cu glas tare.

„…Poate că sărăcia este un maestru nu numai al gândirii, ci și al stilului de viață; ea ne educă mintea și trupul să fie sobre. Când timpul este drămuit și cuvintele măsurate, atunci nu mai spunem nimic de

prisos și ne obișnuim a gândi esențialul. Viața fiind scurtă, trăim astfel dublu."

Iată, pentru început, omagiul entuziast ce poate fi adus operei dumneavoastră, care reprezintă însăși viața și ființa dumneavoastră. Mă plagiați? Sau eu însumi vă plagiez?

Nu! Nici dumneavoastră, nici eu. E însuși Dumnezeu care glăsuiește în limba sa unică și universală…

La vârsta de optsprezece ani, terminasem aproape tot ceea ce literatura română avea mai bun, în original și traduceri… Și, de asemenea, terminasem cu compunerea poeziilor, care este „arta de-a nu spune nimic" (?!) pentru a mă avânta în proză, rămasă elementul meu. Munceam cincisprezece-șaisprezece și chiar optsprezece ore pe zi, ca băiat de prăvălie, la diferiți stăpâni și citeam, pe apucate sau noaptea, cu pasiune. De foarte multe ori îmi rupeam lanțurile și atunci urmau hoinăreli de neuitat, visări și lecturi nebune prin lanurile noastre de grâu și pe nesfârșitele noastre bălți de-o melancolie fermecătoare!

Astfel am cunoscut pe maeștrii romanului rus și pe alți câțiva din Occident. Tot în acest timp, am învățat meseria de zugrav și am cunoscut ideile mișcării revoluționare, unde aveam să joc, mai târziu, un rol care dacă n-a fost de prim rang, aceasta se datorează numai intransigenței și vagabondajului meu. Tocmai atunci soarta și inima mea m-au ajutat să descopăr primul și cel mai bun prieten al meu, contopiți împreună într-un același trup și suflet, în ciuda deosebirilor de gusturi și chiar de idei. Ah, de ce nu pot vorbi în limba dumneavoastră, așa cum știu s-o fac în limba maternă…!

Am convingerea, domnule, că cel care-i în stare să ofere o mare prietenie, știe s-o și descopere sau s-o recunoască, în ciuda sărăciei de prietenii pe lumea asta.

Vă rog să ascultați scurta povestire a acestei descoperiri și să admirați desfășurarea acelei dragoste sfinte, de care pe atunci nu îmi dădeam seama.

N-aveam decât șaisprezece sau șaptesprezece ani. Nu-l cunoșteam pe Konovalov, fiindcă Gorki nu exista încă pentru Europa și cu atât mai mult pentru România. Într-o zi, mă duc să caut pâine la brutăria din cartierul unde ne mutasem de puțin timp. Era una din acele biete brutării prăpădite, murdare, slinoase, rău mirositoare, pe care nu ți le poți închipui, dacă n-ai fost în Orient. Se coceau acolo pâine neagră, covrigi, jimble și plăcinte cu mere, cu brânză sau cu carne tocată – delicatesuri ieftine necunoscute în Occident.

Și, cum vă spun, într-o zi intru ca o vijelie și rămân țintuit locului: un om tânăr, scund, între douăzeci-douăzeci și doi de ani, părul castaniu, cu expresia feței liniștită, ședea ca înlemnit pe un scăunel și citea o carte. Era îmbrăcat în zdrențe murdare. Terminase lucrul. În local servea patronul. Îmi pierdui cumpătul. M-am apropiat încetișor și, pe deasupra capului său acoperit cu o șapcă, m-am uitat la carte. Inima începu să-mi bată cu putere. O carte în limba franceză, cu ilustrații: Jack *de Alphonse Daudet. Mă tot uit și nu știu ce să cred. Pe gulerul hainei sale doi păduchi se plimbau agale, iar în mâini ținea o carte franțuzească. Să știi citi franțuzește! Nu catadicsea să mă privească. Întorcea paginile, cufundat în lectură.*

— Domnule, vă rog, dumneavoastră citiți această carte sau vă uitați numai la poze? i-am spus, șovăitor.

Și-a ridicat capul încetișor, arătându-mi o față zâmbitoare, senină dar dureroasă, purtând urmele suferințelor și care mă pătrunse până-n măduva oaselor. Mi-a răspuns, într-o românească stricată, aproape de neînțeles.

— Da… privit poze.

Și mă privi drept în ochi, cu blândețe. Mă privi… Îl priveam, uluit, aproape tremurând. Expresia ochilor săi stinși, ca ai unei pisici somnoroase, se însufleți din nou o clipă, ca un fulger, apoi se stinse de îndată, acoperită parcă de vălul nevăzut al decepției, în timp ce un zâmbet fugar și resemnat îi flutură în colțul buzelor.

— Vorbește-i grecește, Adriene, vorbește-i grecește! îmi strigă stăpânul, care era grec.

Eu, însă, mă și aflam afară, cu pâinea sub braț și cu o divină tulburare în inimă.

Astfel l-am cunoscut pe Mihail Mihailovici Kazanski, refugiat rus, a cărui origină și al cărui trecut nu le-am aflat niciodată în întregime. Minte enciclopedică și inimă de aur, ne-am rostogolit împreună în lumea largă și ne-am adăpat neîncetat din cupa dragostei, pe care Providența o umplea neîncetat.

O, Egipt! Grecie! Sirie! Turcie! Italie! O, peisaje! O, monumente!… Plângeți, plângeți cu mine!

Sunt zece ani de când a murit. Tuberculoza, de care sufăr și eu, l-a răpus. Deși cu moartea în suflet, amintirea lui și voința mea de-a trăi și de a-l reînvia au biruit. Am învins boala, în ciuda mizeriei și deși nu mi-am schimbat cu nimic existența. Dar dacă aș dispărea, cine ar putea cunoaște vreodată povestea acestor vieți? Cine ar putea spune că monumentul gloriei – ce-l datorăm prieteniei e mult mai mare decât aceste Piramide care au „obosit timpul cu masa lor indestructibilă"? Au trecut ani și din nou mă opresc și revin, ca să vărs lacrimi pe fiece obelisc, pe fiece sarcofag, în fiecare muzeu, pe toate blocurile, răsturnate, la picioarele Piramidelor, de-a lungul Nilului până la Luxor, în toate catacombele de la Acropole, de la Theseu și pretutindeni unde alter-egoul meu a pus piciorul, a visat și mi-a vorbit cu glasul său iubit.

Un răstimp, am fost prins în plasa vârtejului revoluționar, unde am cunoscut alte două prietenii, două prietenii tot atât de rare ca și „un ziarist cinstit", și care m-au înlănțuit și abătut o clipă din drumul meu. Am fost secretarul unei organizații sindicale, redactor, administrator (?!) al unei edituri socialiste, secretarul unei reviste literare etc. Un nor de tămâie m-a învăluit din toate părțile și chiar din partea criticului nostru de artă. Dar mă uitam la toți acești artiști, la toți acești literați și la toți

acești apostoli și-mi dădeam seama că-i puțină sinceritate, o spoială de cultură și niciun fel de experiență, nicio urmă de viață: admirație reciprocă, pălăvreală, orgoliu, dorință de parvenire, goană nebună să-și vadă numele în vitrina unei librării – atâta tot!… Mă zbat, las totul baltă și iau cu mine pe unul dintre cei doi prieteni – un suflet mare și simplu de revoluționar, lovit de asemenea de cruda boală – și-o șterg în Egipt, ca să-l vindec. Muncesc pentru trei franci pe zi și sacrific absolut totul ca să-l salvez, dar zadarnic. Exemplul meu nu-i urmat de nimeni, și prietenul moare. Atunci, mi se deschid puțin ochii asupra acestei lumi. Până în clipa aceea crezusem că, dacă nu toată lumea, cel puțin cei care făceau paradă de generozitate și umanitate gândesc ca mine și ca dumneavoastră, când spuneți despre Beethoven: „Câtă vreme voi avea ceva în buzunar, nici unui prieten de al meu nu trebuie să-i lipsească nimic".

Zdrobit de durerea acestei noi pierderi, dezgustat de cei care se sileau să-i ridice o statuie și otrăvit de-o altă boală – sifilisul – îmi târăsc nenorocirile pe străzile Parisului, timp de patru luni, apoi mă înapoiez în România, ca să aud goarna războiului chemând popoarele la măcelurile ciclopeiene, pasămite „din dragoste" pentru umanitate.

Acest nou dezastru puse capăt la toate. Curajul mi s-a frânt. Simt că totul în jurul meu nu-i decât minciună. Voința mi se clatină. Sufletele cele mai complicate nu sunt totdeauna și voințele cele mai dârze. E ușor să lupți cu pasiuni pe care nu le ai.

Vreau să-mi înjghebez o fermă micuță, să mă retrag din învălmășeală și să-mi răsfoiesc puțin manuscrisele. Mama e bătrână și trebuie să-i consacru câțiva ani. Mă simt obosit după douăzeci de ani de vagabondaj nebun, de muncă, de mizerie, de nopțile petrecute fără adăpost – nopți triste, coșmarul amintirilor mele, când alergam în toate părțile pe străzile Alexandriei, Neapolului, Beirutului sau Damascului, udat de ploaie și flămând, ferindu-mă de gardiștii de noapte, care-și dădeau semnale și mă fugăreau, de parcă eram o fiară sălbatică. Apoi zilele de închisoare politică, torturile de la poliție, dezamăgirile. O boală incurabilă, din

naștere – ihtioza – începe să mă chinuiască serios; trebuie să fac băi regulat.

Haide!… Să ne odihnim puțin!…

M-am odihnit un an. Dar iată că țara mea se pregătește să intre în hora războiului. Și cu toate că eram scutit militar, îmi iau măsurile de rigoare: la 31 martie 1916, îmi părăsesc mama, în lacrimi… ca să n-o mai revăd de astă dată!… Și ajung în Elveția, la Leysin.

Nu cunoșteam limba franceză, decât atât ca să cer pâine și să stârnesc hohote de râs. Cumpăr pe Télémaque *și un dicționar și încep să buchisesc. Astfel am învățat limba franceză, acum trei ani și jumătate. Nu m-am uitat niciodată în vreo gramatică, nici chiar pentru limba mea maternă, unde pot da lecții unor profesori. În felul acesta am putut citi o bună parte din clasicii francezi și cincisprezece volume din opera dumneavoastră.*

La Leysin, doresc să învăț pianul, pentru prima oară! Visul meu etern! Aveam câțiva bănuți puși deoparte și gândeam că sunt inepuizabili. Aduc un pian în odaie, iau câteva lecții dar odată banii terminați, las totul baltă și mă duc să curăț zăpada de pe patinoarul sanatoriului Mont-Blanc, pentru cinci franci pe zi, sau să zugrăvesc, sau muncilor la terasamente etc. Apoi, sătul de veșnica iarnă de la Leysin, mă duc să plantez stâlpi de telegraf în Valea Orbe, să muncesc la fabrica de muniții, la Pic-Pic, să conduc tractoare pe arătură și să ar pământul cu mașini, în Valais etc. Peste tot, îmi aduc un pian în odaie… ca să-l privesc!…

Pentru a învăța o meserie mai miloasă, care să-mi lase puțină libertate ca să mă apuc astfel serios de însușirea mecanicii – vreau să devin șofer – și, în consecință, intru cu o leafă de mizerie la garajul «Peugeot» de aici, cu condiția să-mi îngăduie a mă familiariza cu motorul cu explozie, despre care știam câte ceva. Și mănânc pâine goală și beau apă, îmi vând scumpele cărți și aduc iarăși un pian în odaie… ca să mă lovesc cu capul de el, dimineața și seara.

În prezent, pianul se află acolo, iar eu sunt aici în pat. Mama e pierdută pe vecie, ca și ultimul meu prieten, ucis în revoluție, împreună cu alții, în primăvara trecută!

Iar eu nu am alt mijloc de a-mi rumega durerea, decât să mă uit la pânzele de păianjen din tavan!…

Singur! Atât de singur, după o viață de dragoste eroică, de lupte supraomenești și de mari prietenii! Să fiu, oare, un ticălos? Trebuie să mor? Trebuie să îngrop picătura de adevăr, descoperită cu mijloace proprii, într-o viață de uitare de sine?

În acest trup – altădată viguros, astăzi numai piele și os, țintuit la pat și biciuit de dureri – în trupul acesta, totuși, nu s-a stins totul: viața se află într-însul, fremătândă, gata să se trezească!

„Nu există decât un singur eroism pe lume" etc., o spuneți dumneavoastră. Ei bine, acest eroism se află aici. Vreau să trăiesc! Nu pentru plăcerea de a mesteca, ci pentru a preamări pe cei ce numai sunt și care mi-au dezvăluit sufletul lor. E posibil, oare, să fiu lăsat pradă celei mai cumplite îndoieli?

„Societatea este, printr-o bizarerie singulară, plină de indulgență față de oamenii tineri, de acest soi (Lucien de Rumbempré), îi iubește și se lasă prinsă de aparentele lor daruri exterioare; acestora ea nu le cere nimic, le iartă toate greșelile, le acordă aceleași foloase de care se bucură ființele desăvârșite, nevrând să vadă în ele decât ceea ce le aduce un profit, făcându-i în cele din urmă copiii ei răsfățați. În schimb, aceeași societate este de o severitate fără margini față de naturile complete și puternice. Prin conduita ei, societatea – aparent foarte nedreaptă – este poate sublimă. Ea se amuză cu măscăricii, necerându-le altceva decât să o distreze, uitându-i apoi imediat, în timp ce pentru a îngenunchea în fața măreției, ea cere splendori dumnezeești. Fiecare lucru cu legea lui: diamantul trebuie să fie fără pată; creația de moment a modei are dreptul să fie ușuratică, ciudată și fără consistență."

Dumneavoastră mă puteți salva. Mă veți salva.

Din punct de vedere material, nevoile mele nu merg prea departe. Sunt obișnuit cu orice și am cunoscut lipsurile, cum puțini alți oameni pe acest pământ. De asta nu mi-e frică. E fără însemnătate pentru mine.

Dar mi-am pierdut credința în întregime. Aici e primejdia. Numai ea m-a hrănit și m-a susținut până acum. Totdeauna am crezut că lumea nu este cum pare și că poate fi altfel decât în realitate.

Acum, nu o mai cred. Mă agăț de această credință, dar ea îmi scapă printre degete. Acest ajutor greu îl aștept de la dumneavoastră. Sincer vorbind, credeți oare că se mai poate schimba ceva? O credeți în sinea dumneavoastră? Dacă nu, nu mai merită osteneala să trăiesc, nu mai merită nimic.

Aștept de la dumneavoastră acest cuvânt afectuos. Sau nimic. Și într-un caz și în celălalt, voi avea ceva de câștigat, în toate privințele.

Panait Istrati,

str. Verdaine, nr. 5, Geneva

I
AMINTIRI

REGINA-HOTEL

Bătaia și darea afară din servici, fără plată, au devenit niște lucruri atât de banale pentru lumea muncitoare, încât trecem de multe ori cu vederea, ca peste un fapt normal. Ceea ce s-a petrecut însă în acel local, în ziua de 15/28 c. (urent) și al cărui martor ocular am fost, a trecut peste putința unei răbdări omenești.

Fără vreo anunțare prealabilă, canalia-patron al acestui hotel și restaurant, M. Schwartz, concediază pe chelnerul Apostolescu Vasile, în ajunul citatei date, spunându-i să vină a doua zi să-și ia plata. Victima nu protestează, ci a doua zi se prezintă și se vede sub nas cu un cont în care constată:

Din două luni de servici a 30 lei, total 60 lei, luat 24 minus, și are să mai ia 13 lei. Restul de 23 lei – lipsa argintăriei din inventar, spărturi etc. Nenorocitul explică patronului că micile spărturi se cuprind în suma de mai sus, de 24 lei, iar cât privește argintăria din inventar nici nu i-a dat-o în primire, nici nu a revizuit-o acum la plecare, prin urmare, de unde reținerea sumei de 23 lei? Dar domnul nu voiește să știe de lucrul acesta și spune că aceasta e suma din care, colac peste pupăză, mai rupe trei lei, din motive explicabile sieși. La răspunsul ce chelnerul îl dădu, că nu pleacă până nu i se va achita adevărata sumă, bestia se repezi asupra nevinovatului om și, în fața noastră, care nu ne așteptam la atâta josnicie de caracter și împietriți de groază, îl scaldă în o adevărată baie de palme, limpezindu-l apoi în pumni.

Fusei atât de uluit de iuțeala faptului, încât nu venii la realitate decât atunci când mizerabilul mă zgudui de mână, somându-mă să-l dau afară, drept care răspuns mă retrasei la o parte, revoltat.

Vrednică de plâns, în halul în care era, victima nu contenea a-și cere dreptul, întrebându-ne pe noi dacă nu are dreptate, căci, tânăr și destul de naiv, nu făcuse practica vieții și nu avea la spate ca

alții un voluminos dosar de asemenea fapte, crezând că el este primul.

— Ce crezi, zise hoțomanul, vrei să-ți plătesc zorul? Nu vreau să-ți dau banii și gata, așa fac la toți, pentru ce să vă dau leafa? Dacă nu-ți place, reclamă.

— Da, voi reclama, zise nefericitul.

Dar cui să reclame? Acelora care frecventează localul său și le deschide zilnic sticle de șampanie? Încunoștiințez pe tovarășii chelneri, atât din Constanța cât și din alte părți, dacă nu vor să cadă în ghearele acestui mizerabil și brută cu chip de om, să se ferească de a călca în acel local infernal.

Cele de mai sus le scriu și subscriu fără teamă, chiar fiind în serviciu în acest local, garantând de exactitatea celor spuse, chiar când cineva i-ar arunca în nas această foaie.

Constanța

MÂNTUITORUL
AMINTIRE DE UN CRĂCIUN

În Orient, adevăratul Crăciun care face să rămână ulițele pustii, e cel catolic, din cauză că majoritatea comercianților sunt francezi, nemți și italieni. În ajunul acestui Crăciun vezi febrilitatea aceea mare pe străzi, când fiecare cap de familie caută să cumpere o bucățică mai bună, spre a a împărți a doua zi cu ai lui. Crăciunul nostru, adică cel ortodox, nu e prea băgat în seamă, fiindcă nu e reprezentat decât de câțiva ruși și greci.

Ajunul unui astfel de Crăciun mă găsi odată cutreierând, cu mâinile în buzunare, străzile noroioase ale murdarului Damasc, gândindu-mă necăjit la tot ce poate gândi un om, când vede în jurul lui cum fiecare aleargă grăbit cu tot soiul de bunătăți la subsuoară, în timp ce sărmanul său stomac îndură de douăzeci și patru de ore înțepăturile nemiloase ale foamei.

Ce căutam acolo, nu interesează pe cititorul acestei schițe adevărate, destul să spun că tocmai când disperarea ajunsese, pentru a mia oară, la maximum de răbdare, iată că văd înaintea mea pe Hună, venind cu iuțeala unui accelerat, cu capul în pământ și mâinile în buzunarele hainei. Hună e un ștrengar de șaptesprezece ani, fiul unui tinichigiu evreu din România. Tatăl său a venit aci și a făcut stare, de pe vremea când arabii mai îngropau încă bani în pământ, respectând, spun ei, principiul lui Mohamed care a zis: „În pământ totdeauna să pui, niciodată să scoți”. (Adică să lași să scoată alții.)

Dar dacă tatăl lui Hună era un bigot și un zgârcit de nu-l încăpea pielea, fiul era un „băiat de viață”, care îndulcea cu multă mărinimie zilele amărâte ale diferiților *goi* ce-și făceau apariția prin Șam-Șerif (orașul sfânt = Damasc).

Cum mă văzu, se opri brusc și cu o mișcare vioaie mă apucă de umăr:

— Haide mă!

— Unde?

— Nu ți-e foame?

— Ba da!

— Atunci de ce mai întrebi? După tine alergam. Mâine e *Crăciunul* vostru și eu am aranjat așa, ca să-l începeți de astă-seară. Ce dracu'! Voi, care mâncați de trei ori pe săptămână, nu meritați să începeți *Crăciunul* de astă-seară?

Prin „vostru" și „voi" el înțelegea pe toți acei care umblau fără lucru, răbdând de foame.

Se înnoptase de mult. După o goană de vreo zece minute, în care timp de-abia putui să mă țin în urma lui, ajunserăm în fața prăvăliei tatălui său. Aci ne oprirăm pe loc și zgâlțâindu-mă de singurul nasture ce-l mai aveam la haină, îmi zise pe șoptite:

— Noi ne ducem astă-seară la niște rude. Acasă nu rămân decât ucenicii care s-au culcat. Tu du-te în magazie și așteaptă acolo până mă duc eu să aduc un coș cu tot ce trebuie ca să vă săturați. Mai sunt acolo și alții.

Zicând acestea, dispăru în întuneric, ca o nălucă.

Magazia unde mă trimetea Hună era depozitul de material brut al tatălui său, dar mai cu seamă era hotelul în care Hună adăpostea pe toți năpăstuiții. În dosul unei mari table rezemate de zid, inimosul filantrop așternuse vreo câțiva saci cu paie și aci găseau adăpost toți acei care n-avea douăzeci de bani ca să plătească un pat la… „Hanul pripășiților".

În mijlocul acestei magazii era un banc mare cu o menghină la una din laturi, și-n menghină sta prinsă o lumânare de spermanțet, luminând spectrele a vreo zece-doisprezece înfometați care începură să urle și să gesticuleze în momentul apariției mele, de credeai că e curată babilonie:

— Încă unul! Încă unul! Bravos! Hans, unde-o fi Hans! Hans neamțul mai lipsește! O să facem un Crăciun care să ne ție de cald o săptămână. Hună! Îl mâncăm fript pe Hună, dacă ne lasă flămânzi!

Începură să danseze în jurul meu ca niște draci; dar trebuie să fi fost tare flămânzi, căci li se scofâlcise obrajii și nasurile le ieșise afară, ca la niște cucuvele. Mă întindeau din toate părțile și nu știam ce să mai îngân; toate limbile din Europa se amestecau aci. În toiul acestui chiloman infernal iată-l și pe Hună, tărbăcindu-se la intrare cu un enorm coș plin de merinde: vreo treizeci de lipii, sardele, măsline, vin, câteva sticle și un șir de cârnați de purcel fripți și înfășurați într-un jurnal. Când îl zăriră, tăbărâră pe el ca lupii, iar Hună se trânti peste coș și strigă pe italienește (limbă înțeleasă aproape de toți):

— Stați pe loc! Ce, vreți să tăvăliți toate lucrurile pe jos?

Apoi merindele fură întinse pe banc și fălcile începură să funcționeze cu o iuțeală nemaipomenită. Deodată, în mijlocul celei mai mari liniști, când nu se auzeau decât plescăiturile gurilor ce se strâmbau îngrozitor, ușa se deschise larg și în cadrul ei rămase înțepenit un om cât un munte, cu o barbă mare, roșie și zdrențuros ca un cerșetor.

Niciunul dintre meseni nu putu să pronunțe în acest moment vreun cuvânt, fiindcă, în lăcomia lor, le-ar fi fost imposibil. Deabia după câteva clipe, un italian cu fălcile tobă strigă, stropind cu gura cocoloașe de mâncare:

— Uite și Hans!

Toți se uitară la namila din ușă, ca niște broscoi umflați; iar acesta, cu o voce, începu să cânte, ca popa în biserică:

— Primiți-mă și pe mine la masa voastră, porcilor și orbilor! Căci, *Amin vă zic vouă!* veți avea nevoie și de Hans, în ziua când *Mântuitorul… cel mare* vă va chema cu trâmbița de foc, să cereți

celor sătui dreptul vostru la un culcuș mai bun decât paiele lui Hună și la o masă mai tihnită decât cea de astăzi. *Amin vă zic vouă!*

Niciunul n-a înțeles ce-a vrut să spună Hans…

MAȘINA DE ZBURAT ȘI RĂZBOIUL

I

Născocirea unui obiect e rezultatul unei necesități. Necesitatea, acest factor de care ne lovim în fiece moment în viața noastră zilnică, a adus, prin rezultatele ei, omenirea aci unde o vedem și a dat tehnicii dezvoltarea sub care se găsește azi. Nevoia de a-și procura cât mai ușor cele necesare traiului, a silit pe om a-și frământa creierii, a sacrifica zile și nopți întregi nedormite, a se chinui flămând și neodihnit întru ajungerea țelului urmărit. Dacă omul n-ar fi fost înzestrat de la natură cu acea facultate ce-l face să se deosebească de restul animalelor, cu facultatea de gândire, cu siguranță că nu ne-am fi găsit astăzi aci, ci am fi rămas ceea ce era omul în epoca cea mai îndepărtată, când, sălbatic și despuiat, umbla razna prin păduri căutându-și existența.

E interesant răspunsul ce l-a dat Newton când fu întrebat cum a ajuns să facă descoperirile sale: „Gândindu-mă mereu la ele", a răspuns ilustrul învățat.

Foloasele pe care le tragem azi de pe urma invențiunilor se datoresc unui necurmat șir de gândire a generațiilor trecute.

Asupra acestor foloase însă avem multe de spus. În această privință, plină de învățăminte e istoria care a înregistrat tot ce a născocit creierul omenesc. Toți acei geniali oameni care au dat ființă tehnicii sau au adus îmbunătățiri în domeniul ei, s-ar îngrozi dacă ar deschide ochii și ar vedea rezultatele trudei lor. Ieșiți aproape toți din rândurile cele mai de jos ale societății, copii de proletari chinuiți din casa părintească și până și-au dat sfârșitul, geniul și munca lor nu au servit decât unei clase de oameni care, punând stăpânire pe descoperirea făcută, o aplicau numai în folosul lor, îmbogățindu-se, și atunci ca și astăzi; iar pe acei cărora trebuia să le fie recunoscători, lăsându-i să moară în mizerie. În

această direcție avem exemple vii: Jacquod în Franța și Arkwright în Anglia, întemeietorii manufacturii țesăturilor, care a îngrămădit atâta aur în pungile unor indivizi, au fost fii de oameni săraci. În copilărie, primul a fost dat să învețe meșteșugul legătoriei de cărți, iar al doilea ucenic la un bărbier. Talentul sau spiritul inventiv, înnăscut într-înșii, nu i-a lăsat însă în starea aceasta și după o viață de vagabondaj și persecuții ambii ajung la acea mare descoperire care a avut darul să îmbogățească pe unii și să robească pe acei din mijlocul cărora au ieșit. Cu toate că lui Jacquod orașul Lyon i-a ridicat o statuie, la câțiva ani însă după moartea sa, urmașii săi au fost siliți de mizeria în care se găseau să-i vândă medalia de aur ce o căpătase, pe câteva sute de lei, spre a nu muri de foame.

Fondatorii industriei faianței au avut o soartă și mai tristă. Germanul Bötigher, dat de mic ucenic la o farmacie în Berlin, văzând că libertatea îi este prea constrânsă, își părăsi patria și fugi în Franța, unde intră la un chimist, în aceeași calitate. Având nenorocita idee de a declara că a descoperit mijlocul prin care poate preface orice metal în aur, fu chemat la curtea electorului Saxei, unde fu sechestrat și trimis într-o fortăreață spre a face aur, de care avea multă trebuință atunci țara. După câțiva ani de închisoare și groaza că va fi spânzurat, inspirat de un obiect de porțelan fin, datorit portughezilor, care importaseră câteva specimene de acestea din China, și care se vindeau pe o greutate egală de aur, se puse să cugete în această direcție și după câțiva ani de experiențe reuși să descopere compoziția celui mai frumos porțelan alb, care aduse regatului cantități enorme de aur. Deși se instalase o fabrică unde lucrau zeci de oameni, regele, în lăcomia lui, continua a-l ține prizonier, ceea ce aduse multă amărăciune nefericitului inventator care, în disperare, se aruncă în patima beției. Toate rugămințile lui erau zadarnice: „Voi face mai mult decât a făcut vreodată vreun inventator; dar dați-mi, în numele lui Dumnezeu, libertatea, libertatea mea”. Îmbolnăvindu-se greu și

regele speriat că va muri, îi dete libertatea, dar era prea târziu; ros de beție și închisoare, sfârși la 13 martie 1719 și fu îngropat noaptea, ca un câine ce se azvârle la gunoi. Astfel fu răsplătit cel mai mare binefăcător al Saxei.

Nu mai fericit a sfârșit Bernard Palissy, inventatorul olăriei smălțuite, firul vieții sale. Băiat de oameni săraci, fără carte și învățătură, ajunse, după o muncă necurmată și istovitoare de douăzeci de ani, a da, tot Franței, o descoperire care a fost un tezaur nesecat de avere. O farfurioară de fantezie cu o șopârlă la mijloc a fost vândută acum câțiva ani, la Londra, pe prețul de 4050 fr.

Manifestându-se însă pe față și biciuind fără cruțare pe astrologi și vrăjitori, fu denunțat ca eretic și, după o întemnițare de cinci ani în Bastilia, muri acolo în 1589, în etate de optzeci de ani.

Dar istoria oamenilor de geniu ieșiți din popor n-are sfârșit și biografiile ce le găsim în cărți merită toată luarea aminte. Citez încă câțiva: Copernic, fiu de brutar; Kepler, fiu de cârciumar; d'Alembert, găsit pe treptele unei biserici în Paris; Newton și Laplace, asemenea fii din popor; toți aceștia au pus bazele astronomiei moderne. Shakespeare, ale cărui opere atât de cunoscute trăiesc și azi, era fiul unui măcelar și cirezar.

Dar, după cum am spus mai sus, toate invențiunile, departe de a aduce vreun folos clasei muncitoare care a dat naștere acelor spirite inventive, ele n-au produs decât lacrimi și durere. Fiii ei au devenit dezmoșteniții bunătăților și robii capitalului. Ei fac palate, dar trăiesc în bordeie; țes mătăsuri, dar umblă în zdrențe. Ei nu cunosc deliciul și fiorii unei opere teatrale, nici învățăturile ce le pot trage din citirea unei bune scrieri.

II

Ultimele două decenii au adus la orizontul descoperirilor cea mai mare invenție din câte s-au făcut până azi: născocirea mașinii de zburat sau aeroplanul. E drept că acest merit, atribuit astăzi aeroplanului, pare a fi exagerat; el nu s-a distins încă prin nimic, n-a arătat ce foloase poate aduce, și asupra acestei invențiuni s-a scris foarte puțin, aproape deloc. În ultimii trei-patru ani de când aviația sau *știința care se ocupă cu cucerirea aerului* a ieșit mai mult la iveală, a început să se vorbească din ce în ce mai mult. Inventatorii s-au înmulțit, în special cei din America și Franța, iar ziarele ne-au adus cât mai dese știri asupra progresului realizat în această direcție. Cu toate că până azi nu s-a ajuns la niciun rezultat temeinic, zburătoarele fiind defectuoase, cu toate acestea, zic, e incontestabil că această născocire stă în fruntea tuturor celor de până acum. *Mașina de zburat va fi factorul care va da lovitura de grație și va dărâma la pământ tot ce exploatarea a clădit până azi.* Ea va fi aceea care va da o mână de ajutor, poate și mai mult, acelora care luptă să distrugă o societate monstruoasă ca cea de azi, în care mii de vieți muncesc pentru un singur om. Mașina de zburat va fi enorma pasăre din poveste, care din înaltul cerului își va bate joc de granițe, de vămi și va râde cu dispreț de nimicnicia acelora care eliberează pașapoarte, spre a… permite (!?) oamenilor să treacă în altă parte a pământului, care va scuipa cu indignare și dispreț peste capetele seci ale acelora care și-au înconjurat cu armată o porțiune de pământ, zicând că e a lor, cu același ton cu care eu aș spune că capul ce-l port pe umeri e al meu și n-are nimeni dreptul asupra lui.

Pentru moment, stăm ca privitori. Europa, anul acesta mai ales, și spre sfârșitul lui mai accentuat, a fost cuprinsă de un adevărat delir. Născocitorii acestei mașini, burghezi cu capitaluri, aproape toți își pierd capul și pe întrecute caută să stabilească recorduri.

Aerocluburile, compuse din sportmeni capitaliști, decern premii însemnate spre a încuraja pe aviatori. În țară la noi, Consiliul de Miniștri a votat douăzeci de mii de lei pentru locot. Rodrig Goliescu, spre a-și construi un avioplan după modelul inventat de el.

Germania e în extaz cu Zepelinul ei, care a costat până acum câteva milioane, fiindcă balonul dirijabil de azi e al III-lea, celelalte două fiind distruse de vânt. În ultima mare călătorie a contelui Zepelin la Berlin (șapte sute și ceva de km) împăratul, după a cărui dorință s-a făcut această călătorie, a îmbrățișat și sărutat pe inventator. Împăratul Francisc Iosif a chemat pe Zepelin la dânsul. Eduard al Angliei, asistând la niște experiențe, s-a supărat grozav că ele n-au reușit și a hotărât să cumpere un model de aeroplan.

În fine, în toată Europa se fac experiențe de la care ministrul războiului nu lipsește.

De ce atâtea spasmuri? De unde atâta entuziasm în lumea militară?

Iată răspunsul: monștrii cu epolete sclipitoare vor să aplice războiului mașina de zburat!

Invențiunea care ar putea fi întrebuințată pentru binele și pacea universală, ei vor s-o aplice distrucției sistematice și regretă că nu pot ridica tunuri pe dânsa. Ca și cum n-ar exista un proletariat imens care a început de mult să ridice capul, să deschidă ochii, să se dezmeticească; care cu brațele lui vânjoase a început să dea cu târnăcopul, cam simțitor, în clădirea ce stă să se năruie a capitalului; ca și cum, zic, ar fi ei singuri pe lume, neținând nicio socoteală de masele de la picioarele lor, caută să perfecționeze cât mai iute noua descoperire, ca apoi, fabricând sute și mii, să se suie în văzduh, spre a turna foc pe capetele acelora care plătesc și fabrică. În timpul acesta, ei socotesc cam cât timp trebuie să ajungă din cutare în cutare oraș, ce munițiuni poate ridica mașina și câți

soldați ar putea transporta într-o noapte, din Franța în Anglia, de exemplu.

Războiul!

Iată unica preocupare a sălbaticilor civilizați. Metode cât mai bune spre a ucide cât mai mult. Mijloacele de până acum nu mai sunt de ajuns: glontele „Manlicher”, care trece prin șapte corpuri, cavaleria sub ale cărei copite troznesc oasele și se mutilează corpurile, tunul „Krupp” cu repetiție, a cărui singură ghiulea distruge și despică în bucățele sute de trunchiuri, flota militară care trimite în fundul mării mii de vieți – toate acestea nu mai sunt suficiente. Trebuie un alt mijloc care să cotropească mai în masă – și l-au găsit: se vor sui în aer, de unde vor turna gălеți de foc. Vor aprinde fortărețe, vor incendia orașe și vor duce pustiirea, unul în țara celuilalt.

Iată ce vor, iată de ce bat din palme la cel mai mic progres al mașinii de zburat.

Stăpânitori ai lumii! Muncitorimea așteaptă cu brațele încrucișate să vadă și această ispravă ce sunteți pe cale a o face. Ea așteaptă! Ea, care a dat până acum munți întregi de cadavre și mări de sânge, așteaptă să vadă de aveți curajul să începeți.

Dar să știți că atunci când vă veți hotărî să începeți acest nou mijloc de ucidere, atunci… să aveți prudența de a vă lua de aci de pe pământ pe toți frații voștri de crime și împilări! Să-i luați și să vă duceți cu ei în bezna lui Neptun, căci de vă veți întoarce pe pământ, atunci… prin grele momente veți trece: Versailles va arde pentru ultima oară, sângele vostru va murdări pe al nostru, curs în lungul atâtor veacuri, iar mașina infernală a doctorului Guillotin va funcționa pentru ultima oară; mulți dintre voi vor gusta atunci din cupa amară a lui Ludovic al XVI-lea.

NOSTRA FAMIGLIA
Dintr-o scrisoare veche

Neapole, 21 februarie 1907

„Dar să lăsăm nimicurile astea, dragă M., și să trecem la partea aceea din scrisoarea ta, căreia eu îi dau o deosebită însemnătate. Cu firea ta poetică… dar depărtată de adevăr, îmi scrii plin de înflăcărare: «Cât de fericit ești tu și cât de mult te pizmuiesc! Te afli în orașul visat de toți poeții, respiri balsamul dătător de viață al Italiei sudice și privirea ta se plimbă peste măreția celui mai frumos golf din lume. *Ochii tăi nu pot întâlni lucruri triste, sufletul tău n-are pentru ce fi mâhnit* și, în dulcea legănare a gondolei pe luciul celei mai duioase mări, viața ta își desfășoară firul în mijlocul unui vis ceresc. Câtă poezie e în jurul tău și cât de fericit trebuie să fii!»

Așa este, iubite M., Neapolul e mai frumos decât ni l-au descris poeții de talent și priveliștea lui mult mai măreață decât ți-o poți tu închipui. E adevărat. Și eu n-am să fac pe ipocritul, încercând să tăgăduiesc minunăția unui colț de pământ care a înălțat și înalță zilnic atâtea suflete, nici să spun că n-am dreptul la pizma ta.

Dar, dragul meu – ca un băiat cuminte și în stare a-ți da seama că nu trăiești în cer – ai să fii așa de bun să recunoști alături de mine că Neapolul nu-i o mare, lumea o barcă și eu un milionar, să plutesc veșnic într-însa.

Aruncat aci de către un vas franțuzesc – pe care mă ascunsesem din Pireu, fără bilet – singura mea avere, când am pus piciorul în «orașul visat de toți poeții», era o jumătate liră engleză cusută la betelia pantalonului, de frica cercetării pe vas. Îți poți deci singur închipui cât de scurt a fost timpul «legănării» mele în «visuri cerești» și cât de curând a trebuit să fac cunoștință cu acele «lucruri triste» care aveau să-mi «mâhnească sufletul» atât de adânc, încât

să nu mai pot trăi în tot restul șederii mele în Neapole, clipele trăite în primele zile ale debarcării.

Dar ca să vezi cu ochii tăi cum cele mai frumoase mere au în miezul lor un vierme care le roade, așează-te liniștit pe molcelușa-ți canapea, aprinde o țigară bună și lasă pe «fericitul» tău prieten să-ți povestească la ureche o întâmplare de toate zilele, un lucru de nimic, dar care, nu mai puțin, a fost primul văl negru ce s-a întins peste «poezia din jurul lui».

Ascultă:

Din clipa sosirii și timp de cinci zile de-a rândul eu n-am cunoscut altceva decât împrejurimile Neapolului. Golful, în toată întinderea lui de mai mulți kilometri, încântătoarele pozițiuni de pe culmea Spirito-Santo și poalele Vezuviului pe care mereu voiam să-l urc, dar care totdeauna a privit cu mândrie la neputința mea, iată singurele cărări bătătorite în acest timp. Locuiam în apropiere de port, în prima înfundătură ce întâlnești, urcând Via Duomo. Dar pentru mine centrul orașului n-a ființat, atâta timp cât nu mă săturasem încă de frumusețile firești. N-aveam niciun însoțitor, nicio călăuză și deci nimeni nu se putea împotrivi dorințelor mele. Or eu nu aveam o dorință mai mare decât aceea de-a vedea de-aproape măreția Neapolului, privită de pe vapor, când acesta își face intrarea în port, sfâșiind smaralgdul onduos al golfului.

Și le-am văzut, iubite, aceste frumuseți neîntrecute, le-am trăit… M-am făcut una cu ele. Dacă în vremea asta a fost noapte sau zi, dacă am mâncat ori nu și dacă mă voi fi gândit la ceva în tot timpul acelor neuitate hoinăreli, nu știu. Dar ceea ce știu și-mi aduc aminte, sunt cuvintele *albergatorelui*[1] la care trăsesem și care într-o dimineață mi-a spus, cu mâinile la spate, cu spinarea încovoiată și cu nasul înfipt înainte:

---

[1] Hangiu, hotelier (n.a.).

— *Sono cinque giorni; pagate-me, signore!*

Dacă un somnambul s-ar trezi deodată pe turla alunecoasă a unei biserici, cred că n-ar fi mai amețit de cum am fost eu la auzul acelor cuvinte. Să-i plătesc? Dar cu ce, doamne sfinte? În buzunarul vestei, biata mea jumătate de liră se schimbase în șase soldii – treizeci de bani.

I-am lăsat lădița cu lucruri și cărți și am plecat.

În ziua aceea am cunoscut de-abia orașul – cutreierându-l în lung și-n lat, în căutare de lucru – și în seara acelei zile mi-am dat seama că poți fi și în Neapole amărât. O, schimbarea asta n-am s-o uit așa de repede și înrâurirea ce-a avut-o asupra mea, multă vreme mă va stăpâni.

Zburase, dragă prietene, într-o clipă, toată poezia zilelor de până acum. Mă uitam la lumea care mișuna în jurul meu și nu-mi venea să cred că aceasta e Neapolul. În port și la gară, sute de inși, cu fețe scâlciate și deșirați ca niște schelete, se luptau deznădăjduiți, voind fiecare să pună mâna cel dintâi pe vreun cufăraș pe care să-l poarte, pentru douăzeci de bani, cale de un ceas. Un furnicar de cărucioare, trase de câte un măgăruș gârbov sau chiar de om, purtau în ele prăvălia și… căminul bietului nevoiaș; copiii mai mici se gândăceau zdrențuroși în fundul cotigei, alături de zarzavatul sau ciorba de vânzare; cei mai mari împingeau pe de lături; iar femeia și bărbatul zbierau din adâncul plămânilor, poftind pe cumpărători la nimicul ce-l aveau de vânzare. La ceasul mesei, sute de flămânzi se îngrămădeau în jurul unor cazane din piața portului, în care fierbea o amestecătură de apă vânătă, hartane jegoase de piele de porc și coji de pâine, adunate de pe la birturi și care pluteau umflate la suprafață. Pentru o soldie – cinci parale – negustorul împuțit al acestei lături îți trântea într-o farfurie de lemn soioasă o ciozvârtă de piele, câteva coji din bureții plutitori și o lingură de zeamă, pe care, în iuțeala vânzării, ți-o repezea mai mult în piept decât în strachină.

Și aceste zoi, care n-ar putea fi suferite de un ogar de rasă, erau înghițite de acele făpturi omenești, cu atâta lăcomie cum la niciun dobitoc de pe pământ nu mi-a fost dat să văd: ochii sticloși și țintuiți în gol se deosebeau de-ai spânzuratului doar prin aceea că lăcrămau; gurile se strâmbau ca la epileptici, și pe dosul palmei zeama se scurgea în șiroaie printre degetele încleștate pe șoriciul de porc.

Din această «mâncare» am îndurat și eu chinul unei porții, nu fiindcă n-ar fi fost mai bine să rabd de foame, dar ca să-mi dau seama de ceea ce poate mânca un om.

Prin diferite puncte ale orașului întâlnești tot soiul de oameni care îți ațin calea și caută să te înșele cu diferite juvaericale false, pe care le scot din buzunare cu o teamă prefăcută, dându-ți astfel să crezi că sunt furate și de multe ori reușind chiar să păcălească pe câte un străin neștiutor.

Dar acestea ți le spun în treacăt. În vălmășagul vieții napolitane, al acelei vieți care n-are dreptul la acest nume, nu se poate așterne într-o singură scrisoare. Trebuia să fii și tu aici, să te iau de mână într-un miez de noapte și să-ți arăt priveliștea acelor mii de ființe – bărbați, femei și copiii – care dorm tăbărâți de-a lungul cheiului sau prin gangurile sumbre ale clădirilor. Să te oprești o clipă în preajma acelei lumi flămânde, să audă urechile tale sfâșietorul geamăt al copiilor adormiți și îndureratul suspin al mamelor nemângâiate, și atunci vom vedea, iubite M., dacă «ochii tăi nu pot întâlni lucruri triste», dacă «sufletul tău n-are pentru ce fi mâhnit» și dacă mai poți pluti în «visuri cerești», fără să fii socotit în rândurile celor mai nesimțitori oameni.

Se găsește însă în Neapole o altă categorie de nevoiași, o turmă de dezmoșteniți pe care îi urmăresc zilnic ceasuri întregi, și ale căror suflete pentru mine vor fi mereu niște probleme nedezlegate. Aceștia sunt *lazaronii* – cerșetorii cântăreți. Se văd și pe la noi acești oameni, dar acolo ei nu pun în cântecele lor patima pe care, se vede

treaba, o găsesc numai aci. Ei bine, dragă M., nu pot pricepe cu niciun chip cum poate cineva să pună asemenea accente sincere și pătimașe în voce, vioară sau chiar în armonică, ținând seama că acestea nu-s decât mijlocul prin care se poate smulge un gologan de cinci și când viața lor se scaldă în mocirla celei mai îngrozitoare suferințe!

Iată acum întâmplarea pe care voiam să ți-o povestesc și cu care închei scrisoarea de față:

În ziua în care hotelierul mi-a cerut plata pe cele cinci zile, văzând că e peste putință să găsesc de lucru, am deschis cufărul, i-am arătat hainele și rufăria ce aveam – cărțile n-aveau cătare, deși îmi erau scumpe – și ne-am înțeles să-mi dea în schimbul acestor lucruri mâncare și dormit, timp de cincisprezece zile. În vremea asta, mă gândeam eu, poate voi găsi ceva de muncă. Apoi m-am dus în port la sediul societății care trimite echipe de greci în America și, cum vorbesc bine limba lor, le-am arătat starea în care mă găsesc și i-am rugat să-mi cumpere un briceag, care mă ținea șase franci. N-aveam bani de tutun. Mi-au dat un franc pe el și cu cei câțiva gologani ce-i mai aveam puteam să trec câteva zile. După aceea, m-am urcat spre oraș. Era aproape de asfințit.

N-am făcut cincizeci de pași pe Via Municipio și, deodată, în dreptul unei case mari, văd un cârd de oameni făcuți cerc și privind la ceva în mijlocul lor. Mi-am deschis cale printre ei, și ce să văd? Un lazaron bătrân și orb sta pe un scăunaș de lemn și sub bărbie ținea înfiptă o vioară învechită pe ale cărei coarde arcușul aluneca cu atâta măiestrie, sunetele ce zburau în aer spuneau așa de limpede cât e de trist să fii orb și flămând, încât ochii mi s-au acoperit de ceață într-o clipită și plânsul ce-mi umfla pieptul amenința să izbucnească în valuri.

În mijlocul cercului ce-l făcuse mulțimea și în tovărășie cu orbul, un copil ca de zece-unsprezece ani făcea gimnastică cu doi câini: unul mare și un cățeluș mititel care sărea călare în spinarea

celui dintâi, se făcea mort și scotocea prin buzunarele copilului unde privitorii puneau bucățele de zahăr; iar lângă lazaron, cam la spatele lui, sta jos și cosea ceva, o ființă uscățivă ce semăna a femeie. Purta o rochie închisă, tare murdară, dar după lucrătură se vedea că trebuie să-i fi fost cândva dăruită de vreo cucoană. Picioarele, desculțe și subțiri ca niște fuse, ce-i ieșeau de sub rochie erau brăzdate de crăpături și scorțoase ca un capac de broască țestoasă. Mâinile puțin zgârcite păreau a fi trecut prin foc, iar fața nu i se vedea defel. Un tulpan negru ce-l purta pe cap era cu totul tras pe frunte. Mi-am închipuit numaidecât că dânsa trebuie să fie călăuza orbului. Dar voiam cu orice preț să-i văd fața. Îmi ziceam că nu poate să înfățișeze decât mărturisirea suferinței. Am stat o bucată de vreme, nădăjduind că doar va ridica fruntea aplecată pe lucru, dar în deșert.

Atunci m-am lăsat încet pe vine, mi-am sucit gâtul cât am putut și i-am zărit fața pe sub streașină tulpanului. Ca și cum, însă, m-ar fi atins cineva cu fierul roș în luminile ochilor, așa de repede am sărit în sus: *nenorocita avea fața pungită de-o arsură veche, un ochi închis de tot și unul pe jumătate.*

Am aruncat patru soldii în șapca băiatului și-am fugit ca un scăpat din balamuc.

În seara aceea am colindat orașul ca un năuc și n-am văzut nimic.

Pe la miezul nopții, pe când mă îndreptam spre casă, cineva nevăzut îmi lovi brațul stâng din întunericul unei stradele înguste ce dă în San-Giacomo. Lovitura nu era mai puternică decât a unei pisici când îți face semn cu laba că-i e foame. M-am oprit în loc și, după o clipă de gândire, am intrat pe ulicioară. Era o femeie.

Tu n-o să-ți închipui, cred, că în starea dureroasă în care mă aflam și cu nouăzeci de bani în buzunar, îi poate trăsni cuiva prin minte că e timpul potrivit să se lase dus de o femeie, pentru a fi acoperit de plăceri. Dar dacă nu era timpul plăcerilor, era, în

schimb, al calvarului. Voiam să văd dacă în viață nu sunt dureri mai mari decât acelea pe care ni le dau scriitorii, ca imagini ale răbdării omenești.

Am plecat cu umbra ce sta lipită de zid și cum era întuneric beznă, nici nu m-am gândit s-o cercetez. După vreun sfert de ceas de umblet, intrai în urma ei într-o curte ale cărei case pustiite de foc te înfiorau ca și ruinele Pompeei. Din întreg șirul, o singură odaie în fund mai avea acoperiș, dar și acela pe jumătate dărâmat. Mă trase înăuntru și, ținându-mă de mână, simții că se așază pe dușumea.

Nefiind lumină, nu puteam să văd nimic din ceea ce mă înconjura, și eu doar pentru asta venisem. Prin spărtura acoperișului se zăreau două-trei stele pe cer, sclipind ca niște luminițe la căpătâiul unui mort sărac. Mă lăsai și eu lângă dânsa. Tocmai când credeam că asta e totul și-i strecuram în mână jumătate din gologanii ce-i aveam, urechea îmi fu izbită de niște ușoare răsuflări ce veneau dintr-un colț.

Ce bine ar fi fost să fi plecat atunci! Poate că acum n-aș fi atât de necăjit pe tine, care crezi că eu am văzut Neapolul numai din „gondolă” și mă fericești ca pe-un doge!

Cu șiretenia omului doritor să cunoască tot adevărul, chiar atunci când acest adevăr e împotriva voinței altuia, am scos pe nesimțite chibriturile din buzunar, am ales unul, cu aceeași băgare de seamă, și după o clipă, dintr-o singură mișcare – ca tunarul care face gestul morții – camera s-a luminat de flacăra chibritului aprins.

Poate că tu ai înțeles de mai înainte cine era aceea care mă adusese aci, eu însă n-am avut de unde să știu acest lucru: odaia era cu desăvârșire goală, lângă mine sta femeia arsă la față pe care o văzusem de cu seară, iar într-un colț, pe o saltea cu paiele răvășite, dormeau liniștiți orbul, copilul și cei doi câini care-i hrăneau. Era o amestecătură de animale din două specii deosebite.

Deasupra lor, într-un cui, erau spânzurate vioara, arcușul și biciul băiatului.

Când chibritul îmi ardea degetele și când ultimele lui licăriri fluturau pe fața aceea arămie în care, parcă, un chirurg nedibaci cususe un ochi de sticlă, o voce slabă îmi sufla la ureche cuvinte prin care voia să mă încredințeze că n-are de ce să-mi fie teamă… fiindcă ceea ce văd e «*… nostra famiglia!*»

Prietenul tău, Andrei Scutaru[2]"

---

[2] Unul dintre pseudonimele lui Panait Istrati.

CALUL LUI BĂLAN

Eram în Brăila. Într-o dimineață întunecoasă de pe la sfârșitul lui februarie, pe când mă duceam la lucru, văzui mai multe femei strânse ciotcă în fundul unei curți fără zaplaz la drum, de pe strada Bonaparte. Țintuit locului o clipă, din cauza unui șuvoi de zăpadă topită peste care nu puteam sări și cum nici nu mă prea grăbeam, îmi zisei că n-are să fie rău dacă voi afla ce pun la cale femeile astea, la o oră atât de timpurie. Și intrai ca într-un sat fără câini…

Curtea era un fel de maidan desfundat de noianul apelor înghițite în acel anotimp ploios și, ici-colo, câteva cocioabe frânte într-o rână se trudeau să sărute pământul cu streșinele lor posomorâte ca niște sprâncene de babă răutăcioasă. Când fusei în apropiere, văzui vreo patru-cinci femei în vârstă, cu broboadele strânse sub bărbie, dând din cap pe tăcute dinaintea unui grajd de scânduri zdrențuit de vânt și poate… de cei care n-aveau ce arunca în foc. Pe fețele lor se citea mâhnirea.

— Da' ce-i acolo? strigai eu înotând în noroi.

Femeile se întoarseră spre mine.

— Ce să fie, răspunse cu încetineală una din ele, ia… calul lui Bălan…

— …A murit az-noapte, sfârși alta.

Auzind că asta-i toată pricina, dădui să mă întorc:

— Ei, și pentru un cal mort v-ați adunat aici?

— Așa-i… un cal mort… reluă cea dintâi, da' a murit de foame, sărăcuțu'…

Acum înțelesei despre ce-i vorba.

— Și-al cui ziceți că-i calul?

— Al unui căruțaș… Vai de capul lui și al ei… Gheorghe Bălan. Șade colo, în căsuța aia…

Și femeia mi-arătă cu capul una din cocioabe.

Mâhnirea lor mă pătrunse și pe mine. Mă apropiai de ușa… fără ușă a grajdului și la vederea bietului dobitoc lungit la pământ un fior îmi trecu prin oase.

Era un schelet cu pielea pe el, dar nici pielea nu era zdravănă. O rosătură în dreptul șoldului lăsa să se vadă ciolanul. Șira spinării părea o pânza de ferăstrău și coastele niște vergele încovoiate. Pântec nu mai avea deloc, deloc – un căuș de mațe lipite de spinare. Căzuse cu dosul spre intrare și cu capul în fundul grajdului… sătul parcă de-a tot căta la ușă. Crâmpeiul de ștreang cu care era legat se întinsese în urma căderii și-i sugruma, pe sub fălci, bățul noduros care odată fusese grumaz voinic, trăsese cu hărnicie în ham și se scutura mândru când stăpânu-său, deshămându-l seara, îi mângâia coama șoptindu-i: „Bravo roibule! Bravo tată!”

Mă îndrept spre căpățână care acum era numai bună de pus într-un par. Voiam să-i văd ochii! Dar nu mai rămăsese decât niște găuri! Pleoapele, întredeschise puțin, lăsau să se vadă în fund două oușoare învinețite, care nu mai vorbeau nicio limbă… Doar fălcile, încleștate ca o menghină, spuneau privitorului că de azi înainte nu le mai trebuie nici fân, nici grăunțe!

Când să plec, aruncai o privire împrejur: ieslea era mâncată în întregime, iar parul de care era priponit și peretele de scânduri roase pe toată întinderea îngăduită de funie. Atunci m-am uitat din nou la scheletul trântit la pământ și o clipă mi-a venit să cad în genunchi spre a mă închina lui, ca în fața unui adevărat mucenic.

Am ieșit afară. Femeile erau tot acolo.

— Stăpânul calului nu-i aci? le întrebai.

— Nu-i mamă, s-a dus și el în toată lumea.

— Cum… „în toată lumea?” Nu-i însurat?

— Ba da… îi-nsurat și are o spuză de draci. Da’ ce să facă bietul om? S-a dus!

— Și unde s-a dus?

— Parcă noi știm!… Nici nevasta lui nu știe. A întrebat și ea ce-a-ntrebat, pă urmă și-a văzut de sărăcie… A vândut căruța pe nimica toată și a păpat-o într-o lună… Ce crezi d-ta, opt guri sunt alea, nu glumă! Cât a ținut banii după căruță, a mai văzut și roibu' ăsta câte-o mână de ogrinji, pe urmă…

— Nevastă-sa e aici?

— Da, aici! Și femeia cu care vorbeam începu să strige: Leancoo! Leanco! Ieși, fă, că v-a murit calu'!

După o bucată de vreme, ușa de la căsuța arătată se deschise și în prag apăru o femeie scundă, cu o scurteică ruptă pe umeri. În picioare avea niște galenți. Din fusta scurtă și zdrențuită la poale, ca și cum ar fi fost întinsă de câini, ieșea o pereche de țurloaie subțiri ca două fuse; iar capul, înfipt între doi umeri cocoșați, părea a fi al unei maimuțe ofticoase.

Întrebă din ușă, cu glas pițigăiat:

— Ce-i?…

— V-a murit calu', răspunse una dintre chiriașe.

Un moment stătu pe gânduri, apoi veni spre noi clătinându-se ca bătută de vânt. În ușa grajdului, își aruncă privirea asupra calului mort, se întoarse și rânji ca o pisică. N-ai fi putut spune ce se petrece în stafia asta. După ce făcu vreo doi pași spre casă, se opri în loc, se uită la noi cu același zâmbet înghețat și zise:

— Nu-i nimica… Vedeți-vă de treabă… De el tot îi bine că a putut să moară… Noi… noi ce ne facem, că nici nu putem să murim!

Și dădu din cap mereu, până intră în casă.

„ÎNTÂI MAI”

Anotimpurile în Egipt nu se prea deosebesc ca la noi, fiindcă lumea poartă, în ianuarie ca și în iulie, pălării de paie și haine albe; iar natura nu-și schimbă niciodată haina ei verde.

Venisem la Cairo prin decembrie și acum eram aproape de sfârșitul primăverii. De lucru nu mai găseam de mult și într-o țară călduroasă ca Egiptul, când punga e gata să-și dea sufletul, un articol din regulamentul vagabonzilor te sfătuiește că cea dintâi bunătate de care trebuie să te lipsești e patul de dormit. Trupul e mai tăcut și mai răbdător, dar gura e tare nărăvașă. Am urmat sfatul de mai sus și din seara aceea m-am hotărât să tai porția lui «her Iancl» care, la intrare, îți cere numaidecât douăzeci și cinci de bani pentru trei scânduri și o tobă, puse într-un colț, unde toată noaptea te bați cu păianjenii.

A doua zi primele raze ale soarelui m-au găsit întins la rădăcina unui curmal, în apropiere de aleea ce duce la Piramide. Este o limbă de pământ pe care o formează malul oblic al Nilului, sau, mai bine zis, un povârniș îmbrăcat cu o iarbă mătăsoasă și veșnic verde, care începe sus, de la rădăcina unui șir de curmali moțați și aplecându-se desfătător se sfârșește în buza oglindită a Nilului dătător de viață, de la care primește neîncetate săruturi de amant sfios. Aci mă retrăgeam întotdeauna, când necazurile mă strângeau prea tare de gât. Împrejurimile orașului Cairo nu se pot lăuda cu păduri întinse, cu vârfuri amețitoare de Alpi sau cu Grote de Azur, așa cum ar pretinde niște turiști îndrăzneți. Dar pajiștea asta e destul de mulțumitoare pentru un om doritor de liniște. Ferită de cavalcadele englezoaicelor și de domnișorii pomădați care le însoțesc, e o nespusă plăcere să te așterni aci în clipe de restriște și, lipindu-ți obrazul de iarba măruntă și dezmierdătoare, să dai drumul privirii de-a lungul apei lucioase, cât poate

cuprinde ochiul. Atunci sufletul se ușurează de toate sarcinile și viața nu-ți mai pare o povară atât de grea.

Când m-am deșteptat, o liniște binefăcătoare domnea peste întreg ținutul. La picioarele mele Nilul lipăia cadențat și o boare plăcută ce se strecura printre curioasele frunze ale curmalilor venea să-mi mângâie obrajii cu niște valuri de mătase străvezie. Soarele se ridica cu vâlvătăi din mijlocul pustiului nisipos, stropind cu raze roșietice firicelele de iarbă înlăcrimate. Poiana mea devenise fermecătoare. Mi se părea că nicio dimineață n-a fost așa de frumoasă ca asta.

Mă ridicai pe jumătate și privii de jur împrejur; nici țipenie de om nu se vedea. În momentul acesta, o schimbare se petrecu în mine.

Altădată nu m-aș fi împăcat cu niciun chip să am pe cineva de tovarăș, când veneam aci. Acum mi-era necaz că sunt singur. Îmi ziceam ca e păcat să se bucure numai un om de toată măreția firii ce mă înconjura. Luai o carte din săculețul cu merinde, dar nu putui să citesc nici două rânduri. Aș fi voit eu, așa deodată, să năvălească de undeva un cârd de oameni: tineri, bătrâni, femei, copii de toate neamurile și din toate țările, dar toți să fie veseli, zglobii, plini de bunătate și de viață. M-aș fi agățat de gâtul fiecăruia, ne-am fi tăvălit prin iarba umedă și apoi am fi încins o horă nebunească, cu cântece în toate limbile și chiote sălbatice, o horă prăpăstioasă în care dănțuitorii să strige din piepturi și guri de vulcan: Soare! Viață! Libertate!

Să fi trecut vreun ceas de când m-am deșteptat. Ședeam întins pe iarbă cu fața în jos, cu bărbia proptită în palmă și priveam la minunata alee ce duce la Piramide și care se profila nu tocmai departe. Pustiu pe toată întinderea.

Deodată, răsunetul unei voci, ca o frântură de cântec, îmi izbi auzul. Mă ridicai într-un cot și văzui un om venind dinspre podul

cel mare care leagă orașul cu drumul la Piramide. Cu toată depărtarea la care se afla, nu era greu de ghicit că luase de dimineață „luleaua neamțului”. Mergea țopăind, cu jumătatea de sus a corpului aplecată înainte, și după cum împleticea picioarele ai fi zis că joacă „brâulețu” nostru. Din când în când se oprea în loc, ducea degetul la frunte, părând că vrea să-și amintească ceva și apoi iar începea să țopăiască.

Mulțumit cum eram, începui să râd cu glas tare de musafirul acesta caraghios, dar când fu aproape de mine îmi pieri pofta de râs: era o namilă cât toate zilele și-ar fi putut, cu o singură lovitură de picior, să mă trimeată în Nil. Cu mare greutate și cu multă părere de rău trebui să-mi stăpânesc râsul. Când ajunse în dreptul curmalilor, mai văzui că e un neamț… dar trăsese mai mult decât o „lulea”. Cânta nemțește și juca după cântec. Roșcat, cu barba și mustățile blonde neorânduite și cu o șapcă numai cât palma, pusă strâmb pe ceafă, ținea într-un deget băierile unei sticle italienești îmbrăcată cu papură și o bățăia ca pe o ploscă. Nu tocmai gros, dar înalt, surtucul scurt, iar pantalonii și mai scurți. Mâinile și picioarele îi rămâneau afară din haine cu câte o palmă zdravănă.

Se opri în loc, rezemându-se de un curmal. De teamă să nu mă vadă, făcui și eu ca struțul, lipindu-mi capul de iarbă. Dar degeaba, unde să te ascunzi într-o pajiște deschisă! Mă zări și începu să coboare spre mine, călcând ca-n străchini. După o clipă, o voce puternică îmi răsună deasupra capului:

— Hei! Cine ești tu?

Mă întorsei puțin și, privindu-l, mi se păru lung cât coșul unei fabrici. Cu fața lui de lucrător trudit și îndrăzneala cu care venea, îmi făcu mare plăcere și teama dispăru. Vorbea în limba lui, ce-i păsa dacă-i înțeleg sau nu! Răspunsei:

— Nu vezi cine sunt? Un om și un lucrător ca și tine.

— Așa!… și se trânti pe iarbă lângă mine. Atunci… dacă ești un om bun și un lucrător deștept, să facem „Întâi Mai” împreună. Și

pe când se căznea să așeze drept sticla pe iarbă, mormăi printre dinți: Tu știi ce-i „Întâi Mai”?

Rămăsei cam nedumerit. Înainte de toate, habar n-aveam de mersul calendarului – știam doar că e primăvară – și apoi nu mă așteptam să mă-ntrebe cineva de *Întâi Mai* prin locurile acestea.

Văzând că nu răspund, îmi puse o mână pe umăr și se uită în ochii mei.

— A… nu știi ce-i „Întâi Mai”! și apucă sticla de băieri, voind să plece. Îl ținui de haină.

— Ba știu ce-i *Întâi Mai*, dar nu știam că e astăzi. Când nu lucrez, n-am nevoie să număr zilele.

El se înveseli.

— Așa?… Ei bravo, așa te vreau! Și eu uitasem că azi e *Întâi Mai*… Ce crezi, în țara asta sunt numai secături! Să vezi, azi-dimineață… Dar, nu… trage mai întâi un gât de bere… cred că n-ai gustat demult.

Și-mi dădu sticla. Era o bășică rotundă de vreo două kilograme și aproape plină. Se vedea că el trăsese deosebit.

— Nu beau bere așa de dimineață, zisei, n-am mâncat nimic.

Neamțul se porni pe râs și începu să scoată de prin buzunare mai multe pachețele.

— Ha! ha!… N-ai mâncat? Ei bine, o să mănânci și să bei, înțelegi, azi e ziua ta… Iacă o bucată de cvarghel și pâine.

Când desfăcu hârtia în care se afla cvarghelul, mirosul greu al acestei brânze nesuferite mă făcu să strâmb nasul.

— Fugi cu drăcia asta, pute rău!

— Ce? Pute?… Puți tu, nu cvarghelul meu! Și înciudat de ocara ce-i adusesem brânzei lui iubite, se puse să o mănânce singur.

Mâncai și eu din cele ce adusesem de cu seara și după ce ușurarăm sticla, tot plimbând-o între noi, ne-am sculat să căutăm o umbră. Soarele se ridicase sus și începuse să ne ardă.

Urcând povârnișul, tovarășul meu se clătina ca un elefant. Mai duse sticla o dată la buze și văzând că e goală, o aruncă în Nil. Apoi începu să povestească:

— Așa… Mă scol azi-dimineață și alerg ca un nebun la lucru. Numai că, aproape de atelier… Na! zic, ce măgar sunt. Azi e *Întâi Mai!* He, he, asta nu se poate… Înțelegi? Nu se poate! Trebuie să fii om, chiar dacă ar trebui să crăpi. Ce-mi pasă mie de secăturile astea. La dracu' toți, sunt niște măgari… Mă duc drept la maistăr! „Ascultă, zic, azi nu lucrez." Da' el se uită la mine: „Ești bolnav?" „Ba, deloc! Azi sunt mai sănătos ca totdeauna". „Atunci trebuie să lucrezi", zice el… „Asta nu-i o lege, zic eu…" „Da' să nu lucrezi azi, e o lege?" „O, da, asta e lege! Ce, numai legile voastre sunt bune?" Și i-am râs în nas! Ha, ha! S-a supărat și m-a dat afară! Ei și?! Azi e *Întâi Mai*, azi la noi se strâng la un loc toți flămânzii. Înțelegi tu? Ai văzut tu așa ceva? Sunt mulți, mulți de tot… Ca furnicile. E ziua lor astăzi! Ei… de ce nu suntem și noi acolo? Să vezi ce putere ai atunci! Iii… dacă ai pune umărul într-un zid, s-ar duce dracului!…

Și neamțul începu să zgâlțâie un palmier. Se făcuse roșu ca focul. Apoi se opri și m-apucă de mână:

— Poate că tu nu te pricepi, dar… ia hai să facem și noi o „manifestație"!

Mă luă de braț și începu să cânte un marș pe care nu-l prea înțelegeam, dar care-mi da fiori prin spate și mă făcea să calc după tact, fără voie. Aleea răsuna de parcă ne-am fi aflat sub o boltă de metal.

În singurătatea dimineții, văzându-ne cineva cum ne depărtăm cu pași cadențați, ar fi zis că nu suntem zdraveni. Și, cu toate astea, vorba neamțului, azi eram „mai sănătoși ca totdeauna".

PÉGOUD

Datorită inițiativei unor oameni binevoitori de la „Liga Aeriană”, am putut în sfârșit să avem și noi în mijlocul nostru pe zburătorul care de câteva luni încoace a făcut cu numele său înconjurul pământului de mai multe ori. Două frumoase zile de toamnă, așa cum rar se întâmplă pe la noi, au ajutat ca zborurile să capete întregirea meritată și să fie urmărite cu toată libertatea simțirii ce o stârnește în sufletele noastre jocul aerian al celui mai mare aviator de până astăzi.

Necunoscut până ieri, nici măcar atâta cât e cunoscut peste graniță un politician român ale cărui succese diplomatice se trâmbițează de ziarele plătite gras, Pégoud apare deodată, în mijlocul preocupărilor meschine, ca un uriaș al muncii tăinuite și al cutezanței. Nu subvenționează ziarele, nu polemizează și nu caută să convingă pe nimeni cu vorbe că opera lui e mare sau e mică; el se avântă în spațiul primejdios, își bate joc de moarte și de îngâmfarea celor cu succese explicate de partizani și spune fără cuvinte: „Iată la ce rezultate duce munca neîntreruptă!”.

Printre cei care l-au urmărit în zborul lui amețitor au fost, desigur, și mulți dintre cei stăpâniți de gelozia galbenă, care își mușcau buzele de invidie nestăpânită și șopteau la urechea vecinului că… „nu e lucru mare să te dai peste cap”, că e „ignorant în mecanică” și nu-i decât „un bun pilot”. Au fost și „admiratoare” care în loc să „admire” ceea ce te țintuia locului și te făcea să uiți că ești pe pământ, erau atrase mai mult de umerii voinici ai aviatorului, când acesta făcea ocolul careului în automobil și le făcea să exclame: „Da’ știi că e drăguț, francezu’ ăsta!”

Dar au fost și mulți dintre acei care au văzut și au admirat în Pégoud personificarea geniului muncii și al progresului uman, răsăritul mult așteptatei zile de mâine care va împrăștia umbrele ce întunecă germenul vieții neînlănțuite și pe făuritorii de

libertate, unul dintre acei care luptă cu înverșunare la sfărâmarea granițelor regești și întruparea unei patrii universale.

*

Începutul zborului a fost un adevărat vals atmosferic. Legănându-se când pe o coastă, când pe alta, cu mișcarea sigură, elegantă, a unei pătimașe dansatoare, această „pasăre măiastră” – cea mai minunată dintre păsările cerești, pasărea-om – călca undele aeriene cu vioiciunea unei libelule, silueta-i zveltă se frângea pe o aripă și alta, cu ondulări care păreau că vor să atingă pământul. Apoi își lua zborul lin, prelung, ca și cum ar fi vrut să nu se mai întoarcă la noi, iar când ajunse la depărtarea hotărâtă, deodată se repezi drept în sus, ca o ciocârlie, și în clipa următoare plutea pe spate, coborând în pantă netedă până deasupra noastră.

A fost prima emoție puternică, cea dintâi săgeată de îndrăzneală trimisă privitorilor; dar când acest adevărat suveran al aerului, stăpân absolut pe mașina lui, își luă din nou ascensiunea, urcând în spirală deasupra capetelor noastre și când de acolo de sus începu să se avânte peste cap în cinci-șase fantastice tumbe, cu iuțeala și obișnuința unui porumbel jucător și se precipită apoi la pământ pe o aripă, cu elicea oprită, într-o spirală perpendiculară, amețitoare, se părea că mulțimea nu mai respiră, crezându-se dintr-un moment într-altul că o prăbușire groaznică va veni să dovedească tuturora că asemenea spectacole nu se pot admira decât în vis.

În clipa aceasta, marele Pégoud ne făcea pe toți mici de tot, gângănii netrebnice, sărmani târâtori lipiți de glie, unul alergând după un codru de pâine, altul îmbătându-se de un succes efemer. Risipită pe câmpia mocirloasă, mulțimea aceea compusă din miniștri atotputernici, deputați, făuritori de legi asupritoare, generali care cu o singură mișcare de mână aruncă în prăpastie regimente întregi, sau latifundiari cu stomacul mare și aur mult,

toți erau o biată turmă uniformă în fața omului care stăpânea văzduhul și își râdea de moarte.

Ba mai aflăm că printre noi se află și un rege… Un rege?! Da, un rege al unei țări oarecare, mi se pare că regele României. Venise și el ca orice muritor să vadă pe un alt rege, dar unul care stăpânea mai mult decât o țară îngenuncheată, mai mult decât un tron păzit de baionete și care-și prețuia viața mai mult decât îți prețuiești tu, sire, venitul pe o zi al domeniilor tale… Acestui rege i se făceau altfel de ovații decât acelea ticluite de prefecții tăi, și când el e de față tu nu faci niciun ban; noi am ridicat din umeri, când am aflat că ai binevoit să onorezi pe Pégoud cu prezența ta.

O, rege îngâmfat de succesele tale diplomatice!…

*

În ce privește puținul public ce a rămas la miting, am dovedit și de astă dată că nu putem uimi pe străini decât cu fastul banchetelor noastre și cu lingușirea obișnuită în saloane. Restul, adică tot ce ar trebui să facă dovada unui popor ridicat până la admirația marilor frumuseți ale progresului, suntem și rămânem tot o țară înapoiată. Publicul românesc n-a voit să ridice interesul artistic și tehnic față de Pégoud, măcar la înălțimea interesului ce l-a arătat lui Tache Ionescu, pe vremea când acesta își făcea exercițiile sale de acrobatică politicianistă.

Această nepăsare din partea mulțimii, precum și furioasa șarjă militară cu călăreți, jandarmi pedeștri în pas gimnastic și automobile cu ofițeri care dau buzna peste lume, pentru grozava crimă că s-a stricat puțina aliniere a careului, nu i-au scăpat lui Pégoud, după cum va fi auzit și huiduielile pline de indignare cu care au fost primiți ofițerii năvălitori; scene caracteristice de cruzime militară pe care aviatorul le va povesti în țara lui, după ce, la graniță, va strânge mâna sclivisiților noștri ofițeri și le va spune printr-un zâmbet amabil: *idioților!…*

SCRISORI DIN PARIS
LA PÈRE-LACHAISE
Cu prilejul morții lui Eug. Fournière[3]

Știind că la ora trei va avea loc înmormântarea, am plecat de pe la douăsprezece să rătăcesc printre monumentele cimitirului Père-Lachaise și să găsesc istoricul *Zid al Federaților*, unde partidele socialiste trimit la 28 mai al fiecărui an omagiile lor celor douăzeci de mii de comunarzi împușcați în 1871.

În apropiere de cimitir se vând flori. Am cumpărat cu treizeci de bani un mic buchet de violete și am intrat înăuntru. Dar încotro s-o iei? Cimitirul acesta e un oraș împărțit pe divizioane și divizioanele pe străzi.

Am rătăcit câtva timp la voia întâmplării, căutând vreun monument al vreunuia dintre marii scriitori și oameni de stat ai Franței. În curând însă îmi dădui seama că-i caut zadarnic, geniile Franței fiind adunate în alt loc, la Panthéon, unde îi văzusem cu câteva zile mai înainte: un grilaj de fier se închisese atunci în urma noastră, profesori cu jobene și lucrători cu șepci turtite, doamne din lumea mare și croitorese cu fața palidă și, conduși de un paznic, coborâsem în cripta Panthéonului unde vocea puternică a ghidului răsună rar și pătrunzător la primul mormânt: Jean-Jacques Rousseau, care a fost cutare și cutare. Apoi Voltaire, Zola, Victor Hugo și alții apăruseră rând pe rând în fața ochilor mei uimiți.

După ce am umblat puțin, îmi ieși în față un gardian al cimitirului:

— Dacă binevoiți, domnule, în ce parte se află *Zidul Federaților?*

— Al 95-lea divizion. Ține mereu la dreapta…

---

[3] Eugène Fournière, fruntaș în partidul socialist francez.

Mersei încă o jumătate de ceas prin zeci de străzi și printre sute de cavouri, numai cavouri, și în dreptul unei culmi care masca latura dreaptă, îmi repetai întrebarea, adresându-mă unui trecător.

— Uite-l în spatele cărării, îmi răspunse omul.

Și, într-adevăr, coborând un mic povârniș, mă aflam în fața mult doritului *zid*, care, alături de multe alte minuni ale acestei dumnezeiești metropole, mi-a frământat de atâtea ori mintea în nopțile nedormite ale zbuciumatelor mele visuri de călătorii necurmate.

Care socialist, care muncitor cu pieptul aprins de flacăra marii și mult doritei libertăți, ar putea să rămână rece în fața acestui *zid* mucegăit? Care e tovarășul cinstit și bun, proletarul strivit de asupritele zile ce le trăim, prietenul drag a cărui viață e închinată cauzei sfinte și marii jertfe de mâine, care să nu se simtă zguduit, înduioșat și mândru, mândru până la nebunie, de acest petec de zid care e al nostru, numai al nostru? Douăzeci de pași zidiți nu cu piatră, nu cu cărămidă, ci cu inimile a douăzeci de mii de eroi, douăzeci de mii de sfinți, altarul și catapeteazma marii noastre biserici, peretele care geme de suspinele a douăzeci de mii de martiri și de cate tu, trecătorule epigon, trebuie să-ți lovești fruntea, să înalți rugi marelui ideal socialist.

Dacă n-ar fi decât acest zid cu simbolul acelei credințe care zace într-însul, dacă n-ar mai fi curs și sânge muncitoresc în vreo altă parte a lumii, și e deajuns ca el să se despartă pentru totdeauna de clasa acelor ticăloși și acelor cocote care vârau vârful umbrelei în ochii stinși ai luptătorilor căzuți, întrebând: „Acesta-i comunard?”…

Noi nu credem într-un iad, dar ar trebui să existe un iad al remușcării pentru acela dintre noi care, gândindu-se la trădarea cauzei sale, ar putea să uite că în cimitirul Père-Lachaise din Paris există un *zid* al comunarzilor. Pentru socialistul cinstit e de ajuns

să vadă o dată în viața lui acest zid acoperit de coroane înnegrite de vreme și să asculte graiul mut al pietrelor mucegăite, pentru ca credința sa să devie tot așa de neclintită ca și moartea.

Da, mi se pare că ochii noștri pot să vadă mai mult decât poate mintea să cuprindă…

*

De la *Zidul Federaților* m-am îndreptat spre Crematoriu, a cărui cupolă se vedea la o depărtare oarecare. Acolo trebuia să sosească rămășițele lui Eugène Fournière, care urmau să fie arse. E prima solemnitate funerară în felul acesta pe care o văd și ea mă interesa foarte mult.

Crematoriul e o instituție de stat și acesta din urmă face multă propagandă pentru arderea cadavrelor. Crematoriul funcționează zilnic, unde, pe lângă debitul particularilor, se ard cu duiumul toate cadavrele furnizate pe fiecare zi de spitalele Parisului, cu deosebirea că cenușa acestor cadavre se aruncă într-o groapă comună în loc să li se deie o casetă aparte, ca morților care au o familie și care casetă îmi pare că trebuie plătită.

În mijlocul unui spațiu liber se înalță crematoriul, impozant ca o biserică, iar la spatele lui, în loc de turnuri, două coșuri afumate prin care respiră marele cuptor situat la opt metri în pământ. De jur împrejur se află galeriile cu ziduri în care se văd înfipte plăci funerare, fără cruci, fără candele, fără nicio urmă de rit creștinesc, ci numai cu inscripții, date, fotografii și flori mai pe toate plăcile[4]… Aci e zilnic pelerinaj. Bărbați, femei vin de schimbă flori vechi și pun altele proaspete în cârligul sau inelul de metal fixat în placă, unul își face cruce, altul sărută fotografia, un al treilea se gândește

[4] Urmează text total ilizibil, din cauza deteriorării colecției *României muncitoare*, la Biblioteca Academiei.

numai la cenușa din dosul plăcii și apoi pleacă, fiecare gândindu-se că poate mâine va fi și el vârât acolo.

Lumea începe să se adune. Venise o echipă de elevi ai Școalei politehnice, condusă de superiori, apoi diferite delegații ale mișcării socialiste, cu coroane și jerbe, și muncitorii fără lucru.

La trei fix îl văzui pe Jaurès însoțit de câțiva prieteni. Venea pe jos, simplu, sprinten ca un tânăr de douăzeci de ani, deși e alb colilie. Seamănă mult cu tovarășul Gherea și după fotografiile publicate în ziare îl recunoști ușor. După dânsul sosi numaidecât și convoiul funerar al Crematoriului, care e cu totul simplu și deosebit de pompa cunoscută a ceremonialelor religioase: dricul e o ladă care ține coșciugul și un fotoliu pe care stă vizitiul. Nicio cruce, niciun înger, nicio coroană. În urmă veneau omnibusurile cu familia, prietenii și invitații la înmormântare. Apoi, un domn care ținea ordinea procedă la intrarea mulțimii la crematoriu, începând cu familia mortului, profesorii, deputații, sevatarii, delegațiile și în fine printre care mă strecurai și eu, ca orice român îndrăzneț.

Dar de-abia aci îmi dădui seama de grozăvenia acestei ceremonii simple, care conținea totuși într-însa cele mai puternice emoțiuni. Nimic sombru. O sală fără nicio zugrăveală, cu bănci pe care stă lumea, câteva plante exotice și un schelet înfășurat într-o togă albă arătând cu degetul pământul în care se strâng toate lucrurile pământești. Dar în fața noastră o perdea mare și grea ca de teatru cădea la mijloc peste un fel de cufăr mare, încrestat cu desene în culoare albă imitând fildeșul. Fundul dinspre noi al acestui cufăr boltit avea două uși mici deschise, înăuntru niște rulouri și dincolo alte două uși la fel. Aci fu introdus coșciugul, o ladă albă de brad, închisă peste tot.

În mijlocul unei tăceri adânci și fără să știu ce va urma, patru oameni cu lada pe umeri trecură repede printre noi, dădu drumul sarcinii în gaura deschisă și în timp ce rulourile spuneau că lada

se duce în cuptor, ușile cufărului se închideau în urma lui Fournière, pentru a ni-l da peste patruzeci și cinci de minute în formă de scrum depus într-o cutie cu geam deasupra. Așa că:

„Mâna care-a dorit sceptrul
Universului și gânduri
Ce-au cuprins tot Universul
încap bine-n patru scânduri”.

Dar nu numai în „patru scânduri”, ci chiar într-o cutie pe care o poți purta într-un geamantan!

Așa de repede s-au petrecut lucrurile acestea, încât mi se părea că visez. Am perceput numai scâncetul înăbușit al unuia din copiii mortului când lada dispărea în gaură, și apoi mai târziu, după toate discursurile, m-am pomenit cu Jaurès care tuna la câțiva pași în fața mea.

Eram deci la Paris; vorbea Jaurès, trimitea energie, viață, poezie, cugetare și dor de luptă, lăudând pe acela care în clipa aceea se prefăcea în cenușă.

Mi-am trecut mâna prin fața ochilor, zăpăcit, uimit și cu nervii zdruncinați de câte mi-a fost dat să văd și să simt.

A doua zi m-am dus din nou la Crematoriu. Un gardian sau fochist mi-a arătat operația de ardere și când a ridicat, cu o simplă mișcare, ușa cuptorului, era să cad jos. Un focar incandescent alb-roșiatic, o fierbere de lumină orbitoare care-ți frige fața la zece metri depărtare și-ți întunecă vederea. Aci e introdus prietenul iubit, sufletul mare și inteligent care te-a fermecat poate cu o seară înainte. Pe un suport de oțel roș de jar aluneci înăuntru în mod mecanic și cele o mie șase sute de calorii ale iadului modern te prefac în câțiva pumni de cenușă, numai în patruzeci și cinci de minute.

Alții apoi vor duce steagul înainte, care ți-a scăpat ție din mână.

Paris

NICOLAE ȚIGANU

Este un episod al luptelor revoluționare din orașul meu, destul de departe de aici.

În 1909, înapoindu-mă din unul din vagabondajele mele, fusei ales secretar al muncitorilor din port, una din cele mai puternice organizații din țara mea. Sindicatul nu era decât la câteva luni de la constituire, dar nemulțumirea era atât de mare din cauza elevatoarelor aduse, încât furăm depășiți de voința generală de-a declara grevă.

Nu ne lipseau armele necesare în atare bătălii; aveam casa de bani bine garnisită, puteam conta pe trei sferturi din muncitori și mai ales pe răbdarea lor, în sprijinul căreia comitetul sindical împărțea ajutoare de grevă, atât capilor de familie cât și celibatarilor.

Dar se afla un sfert de muncitori care nu erau de partea noastră și care putea să ne dea mult de furcă. Trebuie să adaug amănuntul important, că muncitorii din port făceau parte din acea categorie de oameni ale căror obiceiuri descurajează pe un om civilizat. Ei beau până la îndobitocire, purtau toți cuțite și dintr-un nimic își spintecau burțile. Amintirile mele din copilărie erau populate cu scene atroce de înjunghieri inutile și în clipa, aceea, devenit port-parolă responsabilă, eram ultimul care să se lase păcălit de aparenta lor docilitate.

Greva, declarată și în acest oraș dunărean, fu un spectacol necunoscut: trei mii de bărbați manifestau, însoțiți de nevestele lor și droaia de copii, în total peste zece mii de suflete.

Prima săptămână se scurse în tratative fără rezultat. Moralul se ținu bine. Dar la începutul celei de-a doua săptămâni se ivi o defecțiune, din cauza a o sută de oameni și a șicanelor polițienești. Ni se interzisese manifestațiile. Nicio sala publică pentru întruniri. A trebuit să alergăm într-un oraș apropiat, pentru tipografie și să

ne mulțumim cu o sală micuță, unde abia încăpeau o mie de oameni. Restul rămâneau în curte sau în stradă, hărțuiți de agenți, ce nu-și dădeau seama de primejdia care-i păștea. Serviciul nostru de ordine făcea eforturi supraomenești pentru a-i potoli pe greviști, care dintr-un moment în altul s-ar fi putut arunca asupra provocatorilor. Defecțiunile se succedau una după alta. Și, către sfârșitul celei de-a doua săptămâni, circa cinci sute de amărâți ne părăsiră, îngroșând rândurile „galbenilor[5]”. Fondurile ni se subțiaseră și priveam cu spaimă la fețele întunecate, la privirile tulburi ce căutau la orizont o soluție prin violență.

*

Într-o noapte, ieșeam foarte târziu de la o ședință de comitet și mă îndreptam spre casă, întovărășit de-o gardă cu „cerul gurii negru”. La câțiva pași de casă, în mahala, mă despărții de ei, cu o strângere de mână care fu cât pe-aci să ne strivească degetele. După câțiva pași, mă trezii alături cu un om care ieșise ca din pământ: un uriaș.

În jurul meu, beznă de nepătruns, tăcere întreruptă doar de lătratul „armatei” de câini, despre care antropologul Eugéne Pittard de la Geneva vorbește cu puțin entuziasm.

Mărturisesc: era o surpriză dezagreabilă. Primul gest a fost să duc mâna la buzunarul unde aveam un browning nu prea rău… Dar necunoscutul mă asigură, fără întârziere:

— Fii liniștit, tovarășe. Nu te-am căutat ca să-ți pricinuiesc vreun rău… Spune, ești obosit… E drept, dar, *pentru binele cauzei noastre*, n-ai vrea să mă întovărășești într-un loc mai sigur?… Am ceva de vorbit cu tine…

Pentru binele cauzei!… Dumnezeule, în fața cărui sacrificiu – *pentru binele cauzei* – ai putea da înapoi?… Mă uitam la acest colos

---

[5] Spărgători de grevă.

cu fața aproape tot atât de neagră ca și noaptea. Aș fi sfidat pe cel mai tare psiholog, să-mi poată spune dacă necunoscutul ascundea în sufletul său gânduri nevinovate.

Dar necunoscutul râse, arătându-și dinții care scânteiară în noapte. Abia atunci îl recunoscui. Strigai:

— Nicolae Țiganu!

— Chiar el… și foarte măgulit că mă recunoaște secretarul *nostru*.

— Dar dumneata nu ești sindicalist! adăugai cu sentiment de stinghereală.

— Și atunci?!… E vina mea? Ca să fiu primit, ce certificate îmi cereți? N-am decât pe cele eliberate de la pușcărie…

Și apucându-mă de braț cu toată blândețea de care era în stare, o pornirăm agale.

Nicolae Țiganu era una din făpturile care puteau să descurajeze pe omul civilizat, despre care pomeneam la început. Era cel mai mare băutor dintre muncitorii portului. Cel mai îngâmfat și mai violent. Avea câteva omoruri la activul său, pentru care, ca să nu-și petreacă toată viața la ocnă, maică-sa – speriată de un atare fecior – vânduse două proprietăți și plătise avocați „influenți”. Nicolae Țiganu petrecuse aproape cincisprezece ani de muncă silnică în minele noastre de sare. Acum se „cumințise”, căci împlinise cincizeci de ani, dar hamalii se temeau de puterea lui, ca de moarte.

Mă întrebam: „Pentru binele cărei «cauze» vrea să-mi vorbească acest om?”. Dar el îmi înțelese încurcătura și-mi vorbi:

— Ți-e frică de mine, băiete? îmi spuse, luându-mă de gât, familiar și grăbindu-și puțin pașii.

— Și de ce nu mi-ar fi frică? Ce, ești un înger?

— Dar de ce să-ți fac rău ție, tocmai ție?

— De ce l-ai făcut altora?

— Altora?

Și un moment rămas descumpănit. Apoi reluă:

— Altora… Oh, prietene, vrei să mă judeci și tu? Nu simți că asta nu-mi place?

Și ca și cum și-ar fi adus aminte de numeroasele Curți cu Juri, se proțăpi deodată, încetinindu-și pasul și cu o voce sacadată mă întrebă, în noaptea adâncă:

— De ce am pricinuit rău altora? De ce? Și întorcându-se însuflețit spre mine: Ei bine! eu nu știu pentru ce, dar… ai putea să-mi spui tu?

— Ce-oi fi vrând să-ți spun? Te-ai născut cu apucături rele…

— Atât poți să-i spui unui ucigaș ca mine?

— …Și poate că mai sunt și alte cauze? adăugai.

— Poate… repetă el, poate? Și apucându-și pălăria începu să-și facă vânt cu ea, noaptea fiind prea caldă pentru acest om sângeros, înfierbântat. Tăcu, dar am putut să ghicesc că nu terminase. Cu mintea sa greoaie se gândea.

Traversarăm portul, situat în adâncătura semicirculară care înconjoară partea dinspre oraș neapărată de Dunăre. Se opri sub un felinar și, punându-și brațul pe umărul meu, mă privi cu un ochi de tigru ce se voia bun:

— Vezi tu adâncătura asta?… Ei bine! dacă ar fi fost un altul în locul tău, care să mă întrebe de ce am ucis, l-aș fi trimis în fundul ei, ca să-și caute răspunsul… Am avut pofta asta, ori de câte ori judecătorii mă întrebau de ce am omorât; dar eram în fiare și strașnic păzit… Atunci îmi plecam fruntea, lăsând să mi se vadă fața devenită neagră, precum cămașa unui pușcăriaș. Și ei gândeau că eu mă pocăiam, sau cam așa ceva… Asta pretindea și apărătorul meu, ca să-mi ușureze păcatele și punga… Altă dată să nu-i mai întrebi pe criminali de ce ucid. Dar dacă tu ții s-o știi, du-te să-i întâlnești la pușcărie și vorbește-le ca un „tovarăș”, frățește. Atunci o să afli și o să-ți fie milă, de ceea ce nu le displace lor… Acum, haide!

La capătul celălalt al punții intră în curtea unei cârciumi închise și când deschise o ușă, văzui o duzină de oameni de teapa lui, dar mai puțin iluștri. Ședeau în jurul unei mese dreptunghiulare și beau. Vorbeau pe șoptite, iar la apariția mea se siliră să mă privească cât mai binevoitor cu putință. Nu pricepeam nimic. Țiganu îmi arătă un scaun, se așeză lângă mine și-mi turnă vin, spunându-mi:

— Tu nu ești băutor. O știu, dar trebuie să latri cu câinii, să urli cu lupii, iar cu oamenii legii să vorbești despre dreptate. Cu cei de teapa noastră te vei preface că ne ții tovărășie. Între timp, o să te lămuresc de ce te-am adus aici. Vreau ca să câștigi greva, care cade, dragul meu, din pricina discursurilor tale…

Și lovi cu palma în masă atât de tare, încât răsturnă paharele. Un hohot de râs general răspunse mirării mele.

— Să m-ajuți ca să câștig greva?… Dar asta nu-i în puterea noastră.

— Ba da, dragă secretare, și chiar foarte bine. Vom aplica *legea* obișnuită, dar de astă dată, pentru *cauză*.

Mă ridicai revoltat:

— Vă rog, să nu vă duceți în port și să-mi faceți cine știe ce pocinog. Autoritățile nu așteaptă decât prilejul, ca să poată începe represiunea.

— Te rog, nu te necăji. Ne permitem să-ți reamintim că niciunul dintre *noi* nu figurează în registrele voastre. Va fi o acțiune izolată, pe care o s-o înfierezi de la tribună, cu toată energia! E clar, e simplu, ține de codul nostru, pricepi? Acest „cod” a împărțit de atâtea ori atâta dreptate, încât am devenit *oameni de drept*. Și-apoi, n-o să le facem prea mult rău, nu prea mult…

Și omul „de drept” ieși, urmat de câțiva, cu măciuci teribile prinse la brâu…

M-au condus acasă.

*

În acea epocă, munca în port începea în primele ore ale zorilor, când umbrele nopții nu se risipiseră încă bine.

A doua zi, în timp ce mă aflam la birou, cu ferestrele larg deschise, asurzit de vacarmul greviștilor, se auziră deodată urale:

— Ce se întâmplă?

Un grevist cu respirația tăiată năvăli în biroul meu:

— „Galbenii” sunt doborâți cu lovituri de măciucă!

— Asta-i rău! răspunsei ipocrit, cu nasul în hârtiile mele.

Această „lege” a fost aplicată „galbenilor” numai trei sau patru zile și atât de bine, ca și agenților care avură proasta inspirație să-i apere. Apoi, armatorii și prefectul chemă o delegație de greviști, stătură de vorbă politicos și se căzu de-acord.

— Nu ți-am spus, prietene, că trebuie să urli ca lupii, iar cu *oamenii de drept* să vorbești despre dreptate?

Nicolae Țiganu îmi striga aceste vorbe, când a trecut, după câteva zile pe la mine…

„SĂ NE FIE RUȘINE DE JUDECATA DE MÂINE”

Masevaux, Rhinul de Sus, 7 iulie 1924

„Dragă Eftimiu,

Primind azi volumul d-tale *Tragedia unui comedian*, însoțit de un cuvânt mișcător, nu mă pot împiedica de-a lăsa la pământ tot buclucul scriitoricesc și să-ți trimet aceste linii, rugându-te să le inserezi în *Rampa*, pe care o conduci și prin care aș dori să transmit mulțumirile mele tuturor acelor scriitori care binevoiesc să mă pună la curent cu lucrările lor din ultimii ani și care îmi sunt necunoscute – în primul rând amicilor: Sanielevici, Agârbiceanu, Eugen Filotti, Demetrius și I. Neagu-Negulescu. Mult aș ruga pe D. D. Pătrășcanu să-mi trimeată ceva, căci, din ce-am spicuit pe când eram în țară, precum și din gustoasele citate ale lui Sanielevici n-am făcut decât să-mi ațâț pofta de mâncare întru… pătrășcănie!

Și-acum, nu-i așa că ai să cazi din nori, când ți-oi spune că mă aflam printre simandicoasele persoane cărora le citeai piesa d-tale *Sfârșitul pământului*, la Brăila, în saloanele lui Mișu Băsărăbeanu? Mă aflam, dar… cam pe după ușă! Nici nu se putea altfel: aveam pensula de vopsitor în mână și eram îmbrăcat în costum de lucrător zugrav. Mai era o pricină care mă împiedica de-a sta tolănit pe sofa, alături de boieri: nu scrisesem încă pe *Chira*. Vezi ce nedreaptă e lumea? Dar chiar dacă aș fi avut-o scrisă pe *Chira* și pe mama *Chirei*, tot treaba aia ar fi fost: îmi mai lipsea patalamaua lui R. R.[6] Și dacă e așa, nu-ți vine dumitale să te întrebi nedumerit: cum poate să existe un *singur artist*, demn de acest nume, care să nu se revolte la gândul că cine știe câte opere de valoare zac prin

---

[6] Romain Rolland.

sertarele Rieder-rilor[7] din lumea întreagă, putrezesc și dispar, fără să vadă lumina tiparului? Adică cum? Pentru ca un om să ajungă a-și face dovada capacităților sale; pentru ca să i se îngăduie a arăta ce poate, fie ca artist, fie ca deschizător de drumuri noi în domeniul necunoscutului, trebuie mai întâi să se spânzure? să se arunce în puț? sau să plesnească de mizerie vreo treizeci de ani? sau chiar să moară de-a binelea?

Și aici am să fac apel la memoria d-tale, ca să ilustrez și mai bine niște afirmații care nu sunt deloc literatură și mofturi artistice, ci crudă realitate.

Îți vei aduce aminte poate că pe vremea când îți băteai capul zile întregi ca să faci pe proștii din casa lui Mișu să învețe rolurile din piesa d-tale, mai era un tânăr lângă mine, un lipovean român, cu bărbuța neagră, chipeș la înfățișare. Ai vorbit cu el și mi-ai adresat și mie un cuvânt: eram amândoi antreprenorii pârliți ai lucrării lui Băsărăbeanu, acea casă care strălucea de uși ripolinate, pereți în ulei, plafoane pictate, totul executat cu adevărată artă de meșteșugari și unde am muncit amândoi un an încheiat și ne-am ales cu… praful de pe tobă. (Căci bietul Mișu – om milos și darnic cum rar mi s-a întâmplat să întâlnesc, inimă de aur, amic fără fasoane – n-a putut să se sustragă putregaiului care descompune burghezia trândavă, a risipit toată averea „de la răposatu”, arunca banii cu pumnul tuturor lichelelor, dar pe lucrătorii care transformau fosta casă a lui Chrisovelloni într-un palat, îi lăsa să aștepte la poartă până ce-i venea pofta să iasă și să le arunce o sutime din ce le datora, așa că am muncit toți pe veresie).

Ei bine, tânărul lipovean de care cred că-ți vei aminti era sobar-zidar de meserie, dar pictor din vocație. Tablourile lui sunt astăzi

---

[7] Editor din Paris, care a tipărit opera lui Panait Istrati.

mărturie netăgăduită a talentului ce se ascundea sub nămolul de var care-l îneca de la cap până la picioare.

E vorba de Samoilă Petrov, nume ce trebuie reținut și reabilitat. Reabilitat, da! Și d-ta, care ești cineva în arta română, nu vei putea decât să onorezi breasla artisticească, dovedind cu bruma rudimentară ce ne-a rămas de la Petrov cât de mare e nedreptatea ce se face vieților clocotitoare care au nenorocul să se nască azi.

Samoilă Petrov, sergent în batalionul de pontonieri din Brăila, după ce a scăpat teafăr din Balcani, a fost înghițit de urgia războiului de unde a ieșit România umflată de gloria pe care o vedem. N-a voit nenorocitul să mă însoțească în Elveția, în martie 1916, când am plecat ca să nu mă mai întorc și s-a dus să-și dea sufletul într-un spital din Odesa, lăsând în urma lui o mamă – încă una lângă milioanele care-și plâng și azi feciorii!

Dar Petrov nu era numai artist, ci și una dintre cele mai rare perle ale amiciției distinse și dezinteresate, un suflet generos, o inteligență rafinată care se avânta cu sete spre tot ce interesează gândirea, un om cu a cărui prietenie s-ar fi putut desfăta prietenul cel mai greu de mulțumit.

D-ta poate c-ai să râzi de naivitatea ori pretenția mea, când îți voi spune că pe când te trudeai să-ți creezi actorii de pripășală în zilele acelea, noi, Petrov și eu, eram singurii care te pricepeam și-ți înțelegeam necazul, deși eram nuli și inexistenți pentru d-ta. Ceilalți, actori și actrițe, de *«ia-l de pe mine că-l omor»*, repetau ca papagalii, fără pic de suflet, fără dram de emoție, fraze care, exprimate de d-ta, făceau pe Petrov să sară în sus de nerăbdare:

— Ce dracu', mă! îmi spunea el, nu văd boii ăștia că nu fac decât să sforăie? Au să-i trântească piesa lui bietu' Eftimiu!

Și ți-au trântit-o la «Regal», de i-a mers fulgii.

În seara aceea, ieșind de la teatru, Petrov se mira:

— Să n-aibă ei atâta bun simț, nici talent… fiindcă au bani! Atunci de ce s-au încumetat și-au înjosit munca unui om?

— De grași, Samoilă!

Și s-a dus sărmanul Samoilă să-și dea sângele lui prețios, alături de atâția artiști care au creat câmpia mănoasă, unde pasc, se îngrașe și se prăsesc taurii furioși ce conduc omenirea cu coarnele și cu coada! Iar artiștii care au scăpat teferi, în loc să puie mâna pe tânjeală și să croiască dihaniile ca să le înjuge la plugul activității umane, ei au luat cădelnița artei și le tămâie boturile, ori le scarpină burțile, așa că un mare editor parizian a putut să răspundă, într-o zi, insolent, unui om de seamă care-i aducea un manuscris din partea unui tânăr și talentat debutant:

— N-am nevoie de autor cu talent, pentru care trebuie să trag trei mii de exemplare și să le vând în cinci ani. Am destule scrieri al căror tiraj redus și pe hârtie de lux mi-e plătit înainte. Și ce-mi pasă mie dacă talentele nu găsesc editori!

Unde ești tu, Țepeș Doamne, să-mi iei și pe acest editor, și pe autorii lui – codoși parfumați, lăfăindu-se în pijama și pantofi de mătase – și să mi-i trimiți la ocnă, să taie sare, să le treacă atât pofta de scris cât și aceea de editat.

Cu plecăciune, dragă Eftimiu. Să ne amintim că prima datorie a artistului trebuie să fie priceperea vremii lui, și să ne fie rușine de judecata de mâine, aceea a istoriei. Spunând adevăruri celor de sus, eu știu că voi pierde jumătate din talent, iar spunând alte adevăruri celor de jos, voi pierde și cealaltă jumătate. Atunci, voi fi fericit căci voi rămâne cu două brațe și cu dreptatea de partea mea.

Al d-tale, *Panait Istrati*.”

CITIND PE GALA GALACTION… ÎN VACANȚĂ

Când i-am văzut chipul în cele două portrete din *Dimineața*, am sărit ca ars cu fierul roșu, de s-au speriat cei din jurul meu.

— Cum, moșneagu’ ăsta, Galaction? Dar eu, atunci, ce trebuie să fiu?

Și repede m-am dus la oglindă, pe care de altfel o văd în fiecare dimineață când mă rad. De astă dată, însă, sub răscolirea trecutului, m-am văzut cu ochii de pe vremuri; și ce am văzut? O babă! O babă zbârcită și uscată!

Sărmane zile… Sărmană viață!

L-am cunoscut pe Galaction în primele zile ale fondării revistei *Viața socială*, de către Cocea. Și să iasă din întuneric și să îndrăznească să-mi țină piept cititorul care a gustat mai mult decât mine nuvela: *De la noi la Cladova!* Să îndrăznească! Și deodată, am să-i spun că dacă el o mai știe încă pe de rost toată, de la întâia până la cea din urmă literă, eu… eu… Ei bine, eu am uitat-o toată, așa cum am uitat tot ce am citit în zilele mele. Mi-aduc aminte că era vorba de-un popă „slab de fire”, de un mic voiaj și… de un mare „păcat”! Și atât!

Atât! Vai de mine! Dar m-aș arunca numaidecât în această teribilă Dollère, care curge colea… (și e adâncă până la glezne!).

De la noi la Cladova e una dintre acele nuvele pe care – într-o altă societate decât cea de azi – autorul ar trebui s-o *adapteze el însuși* în cele mai răspândite limbi ale pământului, așa cum ar merita câte o jumătate din operele lui Eminescu, Caragiale și Coșbuc. Nu traducere! Nu există traducere *bună*. Există *creare și recreare*.

Citesc cărți bune de la vârsta de zece ani, când fugeam de la școală, treceam bălțile lui… Terente și iubeam pe Eminescu și pe bandiții noștri, în care căutam să confrunt poveștile unchiului

Anghel cu snoavele cărților cumpărate din coșul ovreiului din târg. Să mi se ierte această apropiere între Eminescu și Iancu-Jianu, dar cer să fiu crezut că dacă aș avea un copil, l-aș lăsa să citească pe haiducii noștri, i-aș smulge însă din mână nouă zecimi din ce apare azi în vitrina librăriei franceze.

Iar când, mai târziu, flăcăiaș cu pufuleț, fugeam de la stăpân și mă înfundam în aceleași bălți, de unde ieșeam spoit de mure până la urechi, mă întrebam, citind traducerile „Bibliotecii pentru toți”: „Asta e o traducere?! Așa a scris Maupassant? Așa a scris Balzac? Dar e mai curgător stilul lui Nicu Meț!”

Astăzi, după treizeci de ani de umblet neslăbit, pe unde am vrut și pe unde nu mi-a fost vrerea, după mai mult de un sfert de veac de credință neclintită în sublimul simțirii umane; după ce am risipit cea mai scumpă comoară a omului: sănătatea și cealaltă comoară: iluziile, astăzi am și eu, în sfârșit, „norocul” să-mi văd un vis împlinit: să privesc cu oarecare competență în două limbi, cel puțin, și să-mi dau seama ce se petrece în două curți cu gospodării și obiceiuri deosebite.

Ei bine, nu există zece pagini de autor cu temperament, nici în franțuzește, nici în românește, care să poată schimba de grai în mod reciproc fără o știrbire, ba chiar suprimare, a *temperamentului. De la noi la Cladova*, singura nuvelă de temperament pe care o pot opune *Făcliei de Paști*, nu poate fi tradusă, căci nu e vorba să arăți ce-a *trăsnit* în creierul unui om de peste graniță, ci să faci pe cititorul de elită să simtă *cum a suspinat* creatorul.

În aceste două perle ale literaturii române – două murmure de mamă-bărbat – aproape fiecare cuvânt e un suspin al sufletului. Pentru ca ele să-și strămute vibrarea, fiorul, într-o altă limbă, ar fi trebuit ca autorii înșiși s-o fi făcut, prăbușind întregul edificiu și recreind – cu unealta geniului, *inspirația* – un alt palat, de alt stil, de altă alură, dar purtând farmecul și pecetia aceluiași arhitect.

Și de ce n-ar fi cu putință? De ce așa ceva i-ar fi fost îngăduit numai boierului-artist Turgheniev? Nu-i este rușine obrazului lumii de azi să lase în lâncezeală atâtea minți și inimi bogate ce gem în mizeria bordeielor, când, cu o singură lovitură de pumn, un Carpantier și un Dempsey câștigă trei milioane de franci în șaptesprezece secunde? Și nu-i e rușine obrazului României Țâfnoase de azi să audă pe un Gala Galaction spunând că *„nu-i de nasul lui”* să-și plătească „zece băi” la Techirghiol? Iar d-tale, frate Galaction – care ești român, îți iubești țara și crezi în biserică – nu ți-a venit acolo, la Techirghiol, să ceri Rusiei vreo două tunuri și imitând pe Ispășoi, să tragi vreo sută de obuze în șandramalele aurite care au pus stăpânire pe pământul lui Dumnezeu?

Cât m-a durut inima, când am auzit că iubitul meu Galaction, „popă nepieptănat” și autor cu renume universal, n-a putut să cheltuiască… „o mie două sute de lei”, sumă ce echivalează cu bacșișul ce se *dă de zece mii de ori pe noapte* chelnerilor din *boîtele* din Montmartre!…

Ptiu!… Rușine națională!

Am cunoscut pe Galaction la *Viața socială*. Eram și eu la revista lui Nicu Cocea, un fel de-a cincia roată la căruță, dar directorul ei îmi tolera tot, știind că n-am să fac pureci mulți.

Nuvela „părintelui” apăru, îmi pare, în fruntea primului număr. Când ieșiră corecturile la „Tipografia poporului” (care numai *poporului* nu i-a profitat!), eu trebuia să urmăresc cu ochii manuscrisul, iar cineva (nu mai știu cine), citea cu glas tare și corija.

De la început, mă izbi în piept titlul: *De la noi la Cladova*. Frumos. Sub glasul sonor a lui Cocea, cred, începu să-mi alunece privirea pe manuscris, și citește băiete și alunecă mai repede și fugi și ia-o la goană, cu ardeiul unde nu-i de suferit, până când mă pomenesc că bietul corector îmi strigă:

— Mă!… Tu mă urmărești unde citesc eu, ori te-ai dus la dracu’?

— M-am dus frate la dracu'.

Și mă trezii buimăcit, așa cum trebuie să se simtă femeia focoasă sub strânsoarea omului dorit. După corectură, ia nuvela la rost și trage-i o nouă lectură, pe îndelete, înghițind apa din gură, dezmierdând fraza cizelată, ascultându-i armonia. Și iaca și autorul! Dă mâna lui Cocea, ori lui Arghezi, controlează corectura și apoi conversează.

Mă uit la el, fără să-i spun un cuvânt, fără să-i mărturisesc că mă lăsase însărcinat, divina sarcină al cărei plod nu orice zgârie-hârtie îl are în traistă. Mă uit la omul care a scris nuvela: e plăcut.

Civil, haine închise, înalt, dar mai ales mă farmecă frumoasa sa barbă, bătută de brumă pe de lături. (Cred că dacă aș fi fost femeie, m-aș fi târât numai după omul cu barbă frumoasă!). El mă privește vag. Și deodată îmi spune:

— Tu ai fost în Siria?

— Da.

— Pe unde?

— Beirut, Malmetain, Ghazir, Dlepta, Haramonul…

— Haramonul?! *Aramonul*, vrei să zici. Pe acolo a umblat și Christos.

El vorbea cu mine, dar era absent.

Și acum iată-l că-mi apare sub înfățișare de moșneag, însă și eu sunt babă. El și-a urmat drumul lui, iar eu pe al meu. Ce-ar fi fost dar, dacă un Galaction, om cu vastă cultură și sfântă simțire – nu un îndrugă verzi și uscate ca mine – s-ar fi înhăitat cu haimanaua de pe atunci și am fi colindat lumea împreună? Grea ne-ar fi fost viața, dar ce strălucită răsplata! Și ce opere mărețe n-ar fi ieșit dintr-un astfel de suflet, după ce ar fi fost strivit de mii de nevoi, ofensat de grosolane ignominii, înăbușit de neostoite revolte, dar altoit cu virusul durerilor universale și înflăcărat de nestinsa patimă a iubirii de oameni!

Căci sunt încredințat azi că durerea – durerea care se abate ca un ciclon fără sfârșit – e necesară oricărui om, dăruit din naștere. Ea e fermentul, maiaua, care face să crească pâinea de mâine. Cine mă va crede, când, mărturisindu-mă aici, voi spune că un glas interior mi-a șoptit *totdeauna*, în toate clipele de disperare, că ceasul meu va suna într-o zi, că va veni un om c-o mână voinică și-mi va spune: *„Ia oprește-te nițel. Ce-i cu tine? Ce-i cu frământarea asta?”*. Și fără să fi stârmocit prin redacții, fără să fi scris în toată viața mea vreo scrisoare admirativă pe la literați, după două scrisori intime, schimbate cu Barbusse, și alte două publice, am dat peste Rolland. Răcnetul operei sale m-a trăsnit dintr-o dată. Nu era un scriitor, nu un literator, ci un frate mai mare pe care-l simțeam citindu-mi pe deasupra umărului, râdea, plângea, se mânia și în toate îmi arăta cu degetul cum e viața. Atunci, mi-am zis: „Dacă la omul ăsta nu pot să intru cu fruntea sus și pe scara cea mare, ei bine, am să mă omor, căci toate au o limită în viață!”.

Și bolnav, aruncat pe brânci de măciuca morții mamei mele, înspăimântat de singurătatea deșertului saharian ce se ridica în jurul meu, îi scriu din pat, având patruzeci de grade febră, blodogoresc, într-o franțuzească de trei ani, Dumnezeu știe ce, pe douăzeci de pagini enorme. Scrisoarea îmi vine înapoi, cu mențiunea: „Plecat, fără a lăsa adresa”.

Bun, îmi zic. Aci e o chestie de viață și de moarte. Dacă omul care a scris *Jean-Cristophe* și *Trei vieți ilustre*, a refuzat scrisoarea mea, apoi atât de groaznică e minciuna artei și a vieții, în general, încât moartea e o binefacere. Totuși, nu poți tăia, așa, un cap de om. Se poate să fi plecat, cu adevărat (după cum și adevărat a fost[8]).

---

[8] Un jurnal anunțase că *„celebrul scriitor francez R.R. a descins la hotel „Victoria” din Interlaken, pentru un lung sejur”*. Luat la rost, R.R. îmi scria, doi ani mai târziu: *„Am descins seara, la ora 6 si am plecat a doua zi la ora 6 dimineața”* (n.a.).

Generosul director burghez al răzvrătitei foi *La Feuille*, din Geneva, mă luă sub ocrotire, mă făcu al doilea expeditor și mic colaborator. E vorba de Jean Debrit. Acestui om de bine îi spusei ce omorâtoare îndoială mă roade. El citi scrisoarea și retrimețându-mi-o acasă, îmi spuse pe-o hârtie dactilografiată și semnată că: „cu siguranță R.R. se va interesa, dar că scrisoarea nu-i poate parveni decât prin amicul lui intim și biograf, P. J. Jouve, ceea ce se poate ușor". Numaidecât am văzut în Jouve un Cerber. Mi-am închis misiva în ladă și când Debrit m-a întrebat de hotărâre, i-am spus că „eu am dreptul să ajung la Rolland fără intermediari". (Nu știam ce inimă mare, ce suflet bun era Jouve.)

Doi ani mai târziu, în 1921; scrisoarea mea și a lui Debrit parveneau lui Rolland, în condițiunile știute, tot grele de sânge, pline de credință, mărturii ce vor servi de exemplu și vor da curaj în luptă tuturor acelora care scrâșnesc din dinți în clipele astea, care gem sub povara nedreptății și pentru care mă și destăinuiesc cu sinceritate, asigurându-i, acolo unde se află că, învinși sau învingători, victoria va fi la urmă tot a acelora care *așteaptă și disperează, crezând mereu*.

Mulți vor fi sacrificați molohului credinței. Dar așa e scris: dând pe brânci numai, omenirea va ajunge să se lepede de urgia egoismului care o împiedică să fie dreaptă.

Să dăm, frate Galactioane, o mână de ajutor acelora care împing pe calea dreaptă carul greoi al păcatelor strămoșești, s-o facem, fiecare în chipul său, dar în aceeași direcție.

Iar când vom ajunge sus pe muchie, vom avea și noi parte de *„zece băi"* la Techirghiol și nu ne vor mai privi cu dispreț cucoanele, care azi vorbesc franțuzește prin otobuzuri, în loc să ne sărute picioarele.

Masevaux, 13 iulie 1924

„MUNUNC «FACLA» CU PUINE!”

„Dragă Cocea,

Îți mulțumesc că, cu prilejul confiscării ziarului tău *Chemarea*, n-am împărtășit indignarea amicilor mei de pe aci. Citeam dările de seamă, te vedeam vesel ca la nuntă și poznaș în tot ce declarai autorităților.

Știam și eu, ca și tine, că nu putea fi vorba decât de un… *malencontreux malentendu*: chestie de formă, de prezentare.

Pasămite! Era, oare, cu putință ca guvernul liberal – atât de generos fecundat în aripa sa stângă de către ogarii democrației noastre istorice – să se împotrivească la o manifestare atât de constituțională ca aceea a apariției unui ziar?! Căci, să ne-nțelegem, ceea ce voi numiți acolo: «prigoană», «asasinat», «escrocherii», «teroare», nu sunt altceva decât simptomele generoasei fecundații. În toate țările pe unde acest raport fiziologic a avut loc, juisanța a fost năbădăioasă, dovadă patria lui Mussolini.

Era, deci, natural ca încercarea ta de-a dezmormânta o voluptate a trecutului să dea naștere la un mic spasm sentimental.

Acum, *Chemarea*, a devenit *Facla* și *Facla* e tolerată de guvern!

Apoi de, dragul meu, să fim drepți: nu e același lucru! A chema la tine pe năpăstuiți, înseamnă să le ții discursuri sedițioase și asta amintește un trecut plin de eroice făgăduinți, pe cât timp: faclă, lumânare, opaiț, ce mai lucru!…

Aprinzi o feștilă și-o iei la drum, ca Diogene. Cum trăim într-o universală noapte, ușor îi e oricui să iasă din beznă și să-ți croiască una la ureche. La asta te mai poți aștepta!

«Facla» din trecut.

Dar tu nu știi că faclă mai e și ceva… comestibil?!

N-o știam nici eu. Am aflat-o călătorind. Iată cum:

Era pe vremea când – ajutat de Rosenthal și secundat de falnicul Iser, lansai acea memorabilă «Faclă», revistă săptămânală, mușcătoare ca un sarcasm rabelaisian, veninoasă ca o ironie antică și împănată de omerice hohote de râs. Galeria sa de portrete oglindea pe toți oamenii politici de seamă ai țării. Între tine și Iser, «Nababul» lăsa coroana la o parte, ca să treacă ouă de găină prin belciug (eram să zic ouăle țărancelor); «Vulturul Moldovei» năpârlea; Morțun făcea pe generosul cu punga lui Gherea; «Eroul de la Stănilești și Hodivoaia» călărea triumfător printre căpățâni străbătute de un spic de grâu.

Facla devenise izvorul răcoritor al tuturor însetaților de pamflete biciuitoare. Ca și anticul cuceritor, nimic nu-i putea rezista. Alături de dânsa, tot restul gazetăriei noastre pălise: mormăieli, bâlbâituri.

O trimeteam tuturor acelora care nu și-o puteau procura, fie în țară, fie în străinătate. O trimisei și lui Herman Binder, bătrânul idealist gălățean, rămas cu nasul scâlciat din grația huliganismului nostru patriotic. Stabilit birtaș la Alexandria, Binder devenise un centru de gravitate al românilor care descindeau – cu sau fără condicuță – în primul port egiptean. Umanitatea sa îmbrățișa pământul, spiritul său se interesa de aproape de întreaga noastră mișcare culturală. La moș Binder, orice flămând, orice prigonit al civilizației moderne și mai ales al… civilizației române, găsea sprijin, sfat, îndrumare. Nu cunosc în viața mea, plină de chipuri mari, cinci oameni de talia lui Herman Binder. Și poate că peste puține umbre dispărute am să mă plec cu atâta evlavie, în literele mele de mâine, ca peste aceea a crâșmarului de la «Dorobanțul Român», bătut la Galați, bătut și devastat apoi și la Alexandria – tot de români! – redus la sapă de lemn, și rămas totuși bun, milostiv, credincios idealului său terfelit de-o omenire abjectă.

Știam, din călătoriile mele trecute, că ziarele românești erau, în crâșma lui Binder, citite și răscitite, până ajungeau zdrențe.

Bătrânul cu barba colilie și cu inima tânără și le procura cu mare greutate, le păzea ca pe ochii din cap, să nu-i fie șterpelite, le colecționa și revenea la anumite articole ca la o amintire din copilărie; presa democratică de la noi era pentru el un refugiu sentimental.

Cine ar fi putut-o deci, să aprecieze *Facla* ta mai bine decât el?

Trimițându-i-o, nu mă așteptam la niciun «accusé de réception». Învățase să citească singur, și nu știa să scrie aproape deloc, nu scria nimănui.

Care nu fu, însă, mirarea mea când, într-o zi, la Brăila, primesc o ilustrată semnată de dânsul! Nu conținea decât fraza următoare, abia descifrabilă: *«Mununc* Facla *cu puine».*

La o depărtare de cincisprezece ani, bogați în evenimente și în sânge, am zărit zilele acestea pe Coasta de Azur *Facla* ta de astăzi, fiica aceleia pe care Binder o „munca cu puine”.

«Mununc și eu *Facla* cu puine», frate Nicoară de altădată!

„Mununc cu puine” și salut cu dragă inimă orice efort care tinde să readucă omenirea măcar acolo unde se afla înainte ca douăzeci de milioane de vieți să se fi sacrificat pentru a o da înapoi cu zece secole.

Și eu, ferecat la masa mea de scris, sunt nevoit să-nchid ochii, să strâng din măsele și să urmez un drum care duce încet dar duce sigur acolo unde mi-e locul: printre luptătorii dornici de-o lume mai dreaptă.

Aș putea să-mi strig revolta aci, oricând și de pe orice tribună. Nu trebuie s-o fac astăzi.

În schimb, sunt mulțumit să aud că se ridică o voce puternică, acolo unde răul e năpraznic. Te regăsesc omul de la vechea *Faclă*. Te credeam pierdut. Mi se spunea că nu mai exiști. Exiști, tot așa de tânăr, ca pe vremea lui moș Binder. Și cuvântul tău e tare. El va fi mereu tare, atâta timp cât te vei ține deasupra tuturor clicilor

politice și vei lua apărarea oricărui năpăstuit, chiar a celor care se vor fi lepădat de-o sută de ori de tine.

Nu mi-ai scris în nicio împrejurare și nu-mi trimiți gazeta. Faci bine. Când vreau să găsesc pe cineva, eu știu să-l caut.

Dar și tu știi să mă găsești, ba chiar fără să mă cauți, probă: *Pe malurile Dunării*. Cred că e vorba de *Codin* și spui că e tradus… de tine însuți, personal! Bagă de seamă că voi apare pe curând cu o măciucă destinată traducătorilor mei români, să te cam pui în gardă și tu. N-oi fi știind eu așa de multă gramatică (după afirmația unor literați care cotrobăiesc prin buzunarele bancherilor ovrei și fac antisemitism de convingere), totuși limba mi-o știu. Cea din *Pe malurile Dunării* nu e nici a mea, nici a ta. De când s-o fi spunând la noi: «i-am luat bărbia în mână», în loc de «l-am apucat de bărbie»? Și de ce: «găini bune de ouă» și nu popularul: ouătoare, adică *pondeuses*, cum am spus eu?

Dar despre asta, în curând. Puțintică răbdare! Toate acestea fac parte din seria de măciuci la care făceam aluzie adineauri și care vor deschide calea volumelor și publicațiunilor ce se elaborează în momentele de față de către subsemnatul, în conlucrare cu vajnicul meu amic Rosenthal. Deci, încă o dată, nițică răbdare: *Renașterea* va edita lucruri care vor dumiri pe toată lumea, ea va ști să vorbească pe șleau… ca și *Facla* pe care Binder o «munca cu puine».

Până atunci, vă urez viață lungă, ție și *Faclei*, spre folosul tuturor asupriților, așa de numeroși la noi și mai ales, a celor care zac prin ocne, fără limbă, fără gramatică și fără apărare.

Iată de ce ar fi de dorit să «muncăm» cât mai multă *Faclă* «cu puine»!”

Nisa, mai 1925

DESPRE ANATOLE FRANCE

Citesc în *Clarté* pamfletul *vostru*[9] împotriva lui Anatole France și țin să vă mărturisesc via mea recunoștință (pe care puteți s-o faceți publică, oricând veți voi), pentru actul curajos îndeplinit.

Ah, dacă ați ști cât de bine ați nimerit-o, cu ce mână de maestru chirurg ați pus degetul pe abces, atunci când v-ați întrebat, referitor la această operă obsedantă, dar moartă: *„În ce măsură, toate aceste desfășurări și exerciții de stil vor stârni pe omul care suferă de foame și de frig, care trudește sau iubește, care se neliniștește, speră și se revoltă, adică pe omul zilelor noastre, nu o vită?”*

Am fost eu însumi acest om, acest cititor al operei lui Anatole France, căruia îi ceream să-mi potolească foamea, puțină căldură ca să mă dezghețe, un argument care să mă susțină în munca mea manuală de fiece zi, un țel pentru setea mea de dragoste, un reazim în neliniștile mele, o încurajare a speranței mele deznădăjduite și o cale dreaptă pentru revolta mea.

Anatole France mi-a trădat sinceritatea! Pentru banul, câștigat cu sânge, ce-l lăsam pe tejgheaua librarului și care îi îngăduia autorului să zeflemisească viața, tolănit în fotoliul său moale, cartea pe care o purtam cu tandrețe sub braț și pe care o citeam dârdâind în odaia mea, nu făcea nimic altceva decât să-mi otrăvească sufletul, să mă arunce în neagra deznădejde, împingându-mă să mătăhăiesc cu săptămânile între pofta de a trăi și aceea de-a muri. Aci se află pericolul artei sale criminale: ți se infiltrează, ca un opium, în organism. E neîntrecut ca forță de înrâurire și mârșav în rezultate. Mii de adevăruri deznădăjduitoare țâșnesc de sub biciul sarcasmului său, în fața

---

[9] Jean Bernier, Edouard Berth, Marcel Fourier și Georges Michael, autorii pamfletului împotriva lui Anatole France.

ochilor bietului cititor; dar toate adevărurile omului fără inimă sunt minciuni.

Voi da un singur exemplu despre drama lăuntrică în care mă predase opera lui Anatole France: în timpul când eram grav bolnav în Elveția, un prieten mi-aduse patru cărți: „patru opere, spunea el, care te vor reconforta”. Prima lucrare pe care am citit-o din cele patru a fost *Zeilor le este sete*. Cât pe aci să mă determine la sinucidere, într-atât de funest mi se păru tabloul ce-l făcea despre oamenii de credință. Din fericire pentru mine, găsii în celelalte trei cărți forța morală de-a rezista. E vorba de *Iluzii pierdute* de Balzac, *Beethoven* de Romain Rolland și *Focul* de Barbusse. Notați că aceste trei opere nu erau abundente în culori roz și, totuși, cu câtă forță m-au smuls din încleștarea chinului sufletesc, aruncându-mă din nou în luptă!

În acea clipă, cartea lui Anatole France se desprinse de celelalte și păru că-mi spune: *„Te-asigur că viața-i o mizerie. Curaj sau lașitate, credință sau bătaie de joc, fericire sau nenorocire, e același lucru. Prăbușească-se totul, dragul meu!”*

Nu, dragul meu, nu e același lucru și nu le vom lăsa să se prăbușească. Vom avea ochi la fel de scrutători ca ai tăi, ca să ne dăm seama cum e viața, însă cu totul altfel decât cum o vezi tu. Și vom face altceva decât să filosofăm cu artă despre treburile omenești, cufundați într-un fotoliu moale și gustând o ciocolată cu biscuiți.

Destul cu o artă atât de comodă!

Nisa, 28 noiembrie 1925

ÎN AJUNUL CELEI DE-A X-A ANIVERSARI A REVOLUȚIEI DE LA PARIS LA MOSCOVA

Această plecare în U.R.S.S. – cea mai emoționantă din viața mea – s-a făcut într-un fel total neprevăzut. Și aici, destinul meu a lucrat în felul său, ca de obicei.

De un an, nu mai trăiam, ci lâncezeam. Unsprezece ani trăiți în Occident, sfârșiseră prin a-mi îngheța inima. Nu mai era de mult viața mea de odinioară, bogată în entuziasm trainic, prietenie arzătoare și speranțe nesatisfăcute – așa cum o regăsesc astăzi în Rusia.

În Occident, lupta sterilă pentru o bunăstare peste măsură absoarbe, sfâșie, ucide oamenii – pe cei mai buni. Prieteniile înflăcărate nu lipsesc, dar ele nu pot da decât rare clipe de bucurie lăuntrică. Se sacrifică Molohului atotputernic toate elanurile, orice pasiune sufletească. Și acest Moloh sunt *ocupațiile*. Se trăiește ca pustnicii, cu ușa ferecată, dăruiți, în întregime „sarcinilor” lor.

Ce *sarcină?*

Mă întrebam în fiecare zi. Mă uitam la ceea ce făceam eu însumi: *cărți*. Se fac acolo munți de cărți, pe care nu le citește nimeni; milioane de tablouri și sculpturi pe care nimeni n-are timp să le admire. Masele populare sunt ținute deoparte, grație unei absurde organizări sociale, care le strivește, burghezia fiind predată în întregime plăcerilor ușoare: dans, automobil, vilegiatură, zaiafet. În Paris, circulația a devenit imposibilă. În „boatele” de noapte se smulg locurile, cu bancnote de-o mie. La Deauville, în plin sezon, o cameră fără pensiune se plătește cu două sute – cinci sute de franci pe zi. În serile de gală, la Cazinoul acestei stațiuni mondene, o masă fără băutură costă două sute cincizeci de franci.

Astfel, între cei care plătesc cinci sute de franci, ca să doarmă o noapte și cei care primesc cinci sute de franci, ca salariu, pentru a trăi o lună cu familia lor, se află oameni care scriu, care pictează, care „fac artă”, Dumnezeule!

Pentru cine? Pentru care public?

Pentru bogați? Ei dansează. Pentru săraci? Ei scot cărbunii din mină sau sunt șomeri. Pentru clasele mijlocii? Ele se duc la cinema, ca să vadă cum cade un automobil într-o prăpastie sau să se înduioșeze la drame care te fac să dormi de-a-n picioarele.

Pe scara socială, de sus și până jos, toată lumea aleargă, se calcă-n picioare, ca să vadă doi imbecili care-și mută fălcile, sau pe un băiat care sosește primul pe o bicicletă, sau pe un nebun care dansează fără oprire timp de o săptămână, sau pe o *miss* isterică ce-a traversat Canalul Mânecii, cu două secunde mai iute decât o altă *miss* isterică.

Și în mijlocul acestei lumi, care se stinge în spasmele unei vieți anormale, unii blazați, alții abrutizați de trudă, artiștii „creează” opere fără suflu, fără bucurie neprefăcută, asemenea vieții ce-i înconjoară.

M-am temut, o clipă, să nu fiu înghițit de acest angrenaj nimicitor, trebuind ca la rândul meu să pier, în chip jalnic.

Și atunci, m-am trezit deodată ca dintr-un coșmar. Și mi-am spus: s-o ștergem.

Eram chemat la timp…

*

Toată ziua de sâmbătă 15 octombrie[10] și noaptea următoare, Ambasada sovietică de la Paris fu supravegheată strașnic. Se întrebau: Ce face „Rako”?[11]

---

[10] 1927.

[11] Christian Racovski, ambasadorul sovietic în capitala Franței.

„Rako” tăcea. Nu complet. Mă întovărășea în cursele mele prin oraș, spunându-mi râzând, cu o veselie răutăcioasă:

— Știi tu cum mă consideră ei? Ei bine, drept un *indezirabil!* Tocmai eu, un indezirabil, care am trăit în termeni buni cu… aristocrația, înaltul cler, casta militară. Iată-mă și indezirabil. Nu, nu! aș avea de ce să mă omor…

*

Duminică, la orele șase precis, ambasada din strada Grenelle își deschidea porțile: plecare incognito a ambasadorului „indezirabil”. În stradă, nicio pisică. Automobilul ia direcția Frankfurt, unde ajungem la zece seara. De-aici, prin Berlin, și Riga, iată-ne, miercuri dimineața, în fața frontierei roșii, la Sebesch.

Mă aflu pe pământul sovietic, unde o sută treizeci de milioane de ființe omenești clădesc o lume nouă.

Trenul se oprește în plină câmpie. Soldați tineri, cu chipuri hotărâte și priviri pătrunzătoare, aleargă de o parte și de alta a șirului de vagoane, inspectându-le. Dar cum le inspectează? Nu ca niște automate nepăsătoare, aidoma soldaților din orice armată burgheză, ci ca niște feciori pasionați, care trebuie să-și protejeze o mamă sublimă, încă în convalescență după o naștere dureroasă.

Îi privesc cu emoție și nu îndrăznesc să mă duc ca să strâng aceste mâini de voinici. Ce sunt eu pentru ei? Un călător din acest tren care transportă toate felurile de oameni: cumsecade sau ticăloși.

O oră mai târziu, la Sebesch, Racovski este înconjurat de circa două sute de tovarăși. Le vorbește natural și sincer, făcându-le un raport despre evenimentele care i-au provocat plecarea. Contemplu acest spectacol și mă întreb; când și unde s-a văzut ca un ambasador burghez să coboare din tren, la o mică stație de frontieră și să catadicsească a da unor simpli muncitori un raport despre mandatul său?

*

Joi. La orele 9, Moscova. Gară spoită cu var, samovar clocotind, mâini prietenoase. Orașul, inclusiv „izvostcicul”[12] mă fac să gândesc la Bucureștii dinainte de război și la Iașii de astăzi. Parcurgând străzile, mă conving de minciunile debitate în Occident: populație în zdrențe, mizerie cumplită, descompunere socială, iad pământesc.

E atât de simplu tot ce poți vedea aici, ca în nu importă care oraș românesc, unde n-a avut loc revoluție, nici foamete și unde cerșetoria, noroiul pe străzi, copiii vagabonzi, mizeria sunt, ca și aici, moștenirea societății capitaliste. Toate acestea s-au văzut și pe vremea țarului, care primea miliarde ca să lecuiască plăgile poporului său, iar el le folosea pentru o cât mai sigură asasinare a revoluționarilor. Nu s-a spus nimic despre acestea, în trecut. Ies la iveală astăzi și le descoperi, cu imparțialitate. Ce-i asta: imparțialitatea?

Tovarăși ruși, n-ar mai trebui să primiți la voi, de-acum încolo decât oameni părtinitori, chiar foarte părtinitori. Să se termine odată cu imparțialitatea. Cei care vin pe-aici, n-au decât să pună mâna să facă ceva; să le fie drag acest noroi îmbibat cu sânge, aceste ziduri ciuruite ce trebuie reparate, suferința generală ce trebuie îndulcită.

Moscova muncește febril, fără să poată mânca, poate, atât cât îi e pofta. Dar mi-a fost suficient să văd cum acest oraș își împinge munca până acolo, încât ar fi în stare să repare și zidul chinezesc, pentru ca să-mi dau seama că moscoviții vor mânca în curând mai bine decât cei care se încălzesc în jurul grătarelor cu cărbuni aprinși, la Paris și gem noaptea, ghemuiți pe treptele scărilor de la Gaumont-Palace.

---

[12] Birjar.

Moscova, 27 octombrie 1927

DOUĂ ACCIDENTE

Îmi închipui că omul ar fi mai bun, dacă și-ar da seama cât e de expus nenorocirilor de tot felul. Printre acestea, accidentele năprasnice, care îi mutilează corpul ori îi curmă viața atunci când se aștepta mai puțin, sunt acelea care îl pândesc la tot pasul.

În neîncetatele mele călătorii, sau mai bine zis în viața mea trăită, cam la fiecare trei luni, pe altă bucată de pământ, mi s-a întâmplat să fiu martor la multe, multe nenorociri. Ca meseriaș zugrav, ca hamal prin porturi și lucrător prin uzine, am văzut oameni căzând de pe înălțimile schelelor ori în hambarele goale ale vapoarelor de mare tonaj; am văzut trupuri sfârtecate de mașini, brațe și picioare smulse de lângă mine și purtate pe transmisioane, corpuri aprinse de explozia unui gaz și carbonizate.

Dintre toate accidentele, însă, la care m-am întâmplat să fiu de față, două m-au impresionat până a-mi târî sufletul pe marginea prăpastiei mistice, în care rațiunea își dă obștescul sfârșit. Ambele s-au petrecut în vara anului acesta, la numai câteva săptămâni depărtare unul de celălalt, în timpul ultimei mele călătorii în Franța. Cu întâiul accident mi se deschidea călătoria. Cel de al doilea mi-a închis-o. Iată narațiunea exactă a celor două nenorociri:

În seara de 19 iunie, plecam cu „Simplonul" din București. Aci e locul să spun că în călătorie am două feluri de-a mă purta cu lumea. Dacă mă aflu în clasa a treia, sunt sociabil, iau parte la discuții, ori mă mulțumesc să ascult la ce se flecărește în jurul meu, fiindcă lumea simplă e naturală, se deschide ușor. Spune tot ce gândește, așa că poți citi cu ușurință în sufletul ei, bun sau rău. Cu totul altfel procedez când călătoresc în celelalte clase, sau în vagoanele de dormit, unde, în general, omul zis „bine crescut" e o maimuță ipocrită care nu face decât să-ți spioneze gândul. Aci, tot

ce se vorbește e fals, e pentru galerie, iar relațiile făcute sunt suspecte, ca peste tot în „lumea bună”. Aci n-am nimic de dat, nimic de luat, și deci prefer să mă retrag în mine ori să mă culc.

Dacă aș fi procedat și acum conform obiceiului și m-aș fi culcat imediat, n-aș fi știut nimic de accidentul care avea să aibă loc puțin după plecarea din București. N-am făcut-o, fiindcă o doamnă bătrână, vecină de compartiment, ținea să povestească, oricui binevoia s-o asculte pe culoar, cauza care o determina să se ducă la Paris: îi murise acolo o copilă măritată; se aprinsese, umblând cu spirt și arsese de vie.

M-a interesat nu atât faptul în sine, cât felul cum era povestit. Doamna în chestiune vorbea de această moarte oribilă a tinerei sale fiice, ca și cum ar fi explicat o rețetă culinară. Fata era frumoasă, cânta bine la pian și mai ales avea niște mâini divine. Muribundă, nu mai înceta să-și plângă adorabilele ei mâini.

Și îndurerata mamă termina povestirea cu o trăsnaie, care te făcea să cazi din picioare:

— Cu prilejul acesta, spunea ea, am vorbit la telefon cu Parisul. Ei bine, nu vă puteți închipui ce limpede, ce clar se aude. Recunoști vocea persoanei, parcă ar vorbi dintr-o cameră alăturată! Pe când telefonul nostru bucureștean, vai, ce ticăloșie!

Contemplam această monstruoasă banalitate materială și o apropiam de aceea a baronesei din Elveția, despre care am scris anul trecut și care, în fața cadavrului fiului ei, mare sportmen, se arăta vexată că un asemenea erou a putut să moară, căzând de la o înălțime de „numai doi metri”. În cazul de față, grozava moarte prin ardere nu împiedeca pe fiică să regrete mâinile ei frumoase, nici pe mamă să admire telefonul București-Paris.

*

Se cam întârziase, lumea începea să se retragă prin compartimente, și eu tot stam să ascult înmărmurit prostiile

acestui suflet mort de parvenită, când o lovitură brutală zgudui tot convoiul. Bolidul stopa brusc, în plin câmp și plină noapte. Credeam că cineva a tras semnalul de alarmă, dar dându-mă jos din tren, niște vaiete îndepărtate mă făcură să înțeleg că o nenorocire se întâmplase.

Călătorii apărură pe la ferestre, interogând întunericul: „Ce e”? „Ce s-a întâmplat”? Alergai spre locomotivă, căreia umbre omenești cu lanterne în mână îi dădeau târcoale, convorbind. În liniștea nopții, un glas necăjit, probabil al mecanicului, răsună sinistru:

— Am lovit un camion cu cireși!

Era un răspuns dat șefului de tren, a cărui întrebare n-o auzisem. Acesta mă întâmpină cu mina resemnată a omului care a mai văzut de-astea și-mi zise cu blândețe:

— Urcați, domnule. Dăm înapoi.

— Cum?! Dăm înapoi?! țipă de la o fereastră un cap pomădat. Și o să întârziem mult?

Conductorul se opri, bălăbăni lanterna, ca un preot cădelnița la o înmormântare, și privi cu dispreț la domnișorul care nu se gândea decât la treburile lui. Îi răspunse domol:

— Nu știu, domnule, cât o să întârziem.

— Bine, dar acesta e un tren rapid…

— O fi fost el rapid până adineauri, dar acum mașina e strâmbă, ne trebuie alta; și apoi, am omorât oameni, colo, la barieră. N-auziți răcnetele? Nu-i putem lăsa așa, în pustiu, ca pe niște câini.

Scârțâind din toate încheieturile ei vătămate, locomotiva începu să ne împingă, încet, înapoi, în vreme ce pe șosea două faruri puternice ale unui automobil scotoceau bezna, îndreptându-se către același teatru al dramei, unde ajunseră cam odată cu noi și stopară. Aci, nimeni nu mai avea nevoie de ajutorul nostru. Cel care răcnea era șoferul, dar el n-avea nicio zgârietură, alerga

încoace și încolo, ca un nebun, descriind celor din automobil starea tovarășilor săi de nenorocire:

— Unu-i mort dincolo de linie; ăsta de ici trage să moară și ăstălalt are amândouă picioarele rupte! Numai eu n-am nimic!

Din mijlocul cimitirului pe care mi-l arăta șoferul, cuvintele „Numai eu n-am nimic” răsunau în gura lui ca un blestem. Căci ne aflam în fața unei mari arii presărate cu milioane de cireși nevinovate, iar în centrul ei, două corpuri informe zăceau în două băltoace de sânge, tot așa de nevinovate ca și cireșile.

Nu făcui decât să arunc o privire, la lumina orbitoare a farurilor. Unul din corpuri, răsturnat pe-o coastă și făcut ghem, tremura ca varga. Tremura carnea, încă vie, din care viața se scurgea violent. Omul însă nu mai suferea. Conștiința lui murise. Cel cu picioarele rupte nu mai avea nici el multe ceasuri de trăit, dar acesta era oribil la vedere, căci sta poponete pe șezut, avea ochii deschiși și fața în întregime spoită cu sânge. O mască roșie cu doi ochi ficși și niciun geamăt, nicio mișcare. Privea drept înainte ca o stafie.

Trecui de partea cealaltă a liniei. Aci zăcea camionul pulverizat. De jur împrejur, sute de coșulețe cu cireși, sfârtecate. Iar pe terasament, având capul chiar lângă șină, un soldat, cu pieptul spart, sta liniștit pe spate și părea că meditează cu ochii închiși, cu fața spre cer, plină de nedumerire. Acesta se rugase de șofer, în satul cu cireșele, să-l ia și pe el la București, în noaptea aceea, căci îi expirase concediul și trebuia să se întoarcă la cazarmă. Ceilalți doi erau oameni de muncă ai camionului.

M-am dus să văd și monstrul de oțel care se năpustise cu o sută de kilometri pe oră în această movilă de cireși și de carne omenească. Era de nerecunoscut. Parcă plouase cu cireșe peste el. Pe alocurea, coșulețe întregi, acoperite cu pânza de sac cusută, stăteau înfipte printre fierării. Focarul rânea, mătura de zor această puzderie de bobițe rupte din soare, și destinate să figureze a doua zi pe masa atâtor bucureșteni, dar care acum nu mai erau

decât un gunoi netrebnic. În vremea asta, mecanicul își examina mașina. Grătarul era scâlciat; tamponul și farul din dreapta turtiți. Alte avarii, la organe mult mai importante, făceau locomotiva inutilizabilă.

O pornirăm, șchiopătând, scârțâind, până la prima stație, unde aveam să așteptăm sosirea unui alt monstru de la București. Până atunci însă ne-am culcat. Și nu cred să fi fost mulți călători care n-au putut să doarmă în noaptea aceea, din cauza celor două cadavre lăsate pe câmp și a ologului cu fața năclăită de sânge și cu ochii deschiși, care avea să expieze înainte de a ajunge la spital. Aș putea chiar să raportez aci unele reflecții făcute de franțuziții acelui „Simplon”, cu privire la întârzierea pricinuită de acest „stupid accident”, și care reflecții nu pot decât să dezonoreze specia umană. N-o fac, fiindcă nu vreau să par tendențios. Totuși, fără a pretinde că gloatele sunt făcute din îngerași coborâți din cer, fie-mi îngăduit să afirm că într-o astfel de nenorocire, călătorii unui tren ordinar știu să ia o parte infinit mai mare la durerea omenească, decât aceea, aproape inexistentă, la care am asistat în noaptea de 19 iunie, când fiecare se ascundea să nu vadă „asemenea orori”.

*

Mi-am continuat drumul, ducând cu mine în suflet nu drama acelor morți sângeroase de care-mi erau ochii plini, ci tragedia totalei noastre ignoranțe față de clipa ce urmează s-o trăim. Suntem atât de dezarmați, când e vorba să prevedem ce ar putea să ni se întâmple dintr-un moment în altul, încât această singură nemernicie a vieții ar trebui să ne fie de-ajuns ca să înțelegem cu ce fioroasă egalitate ne învăluie pe toți marea indiferență a Creației. În fața nenorocirii, aceeași mantie a groaznicei fraternități aruncă firea asupra a tot ce viețuiește, fie geniu, imbecil ori simplu animal.

Ce-a mai lipsit, pentru ca noi, ciocoii aceia din „Simplon", să împărtășim soarta celor din camionul cu cireși? A mai lipsit ca, în secunda accidentului, o șină să fie smulsă din fierăria îngrămădită dinaintea locomotivei, și iată-ne pe toți claie peste grămadă, înfrățiți în aceleași răcnete de durere. Împroșcați în noapte, în pustietate și în propriul nostru sânge, filosoful ori milionarul din fostul pat-vagon ar fi fraternizat atunci cu hamalul și soldatul din fostul camion cu cireșe, în aceeași amarnică nevoie de milă, numai de milă, umană ori cerească.

Aci, Eminescu a atins culmile gândirii și ale expresiunii perfecte când a spus:

Deși trepte osebite le-au ieșit din urna sorții,
Deopotrivă-i stăpânește raza ta și geniul morții.

*

Iată acum și împrejurările în care s-a săvârșit cel de al doilea accident, cu totul diferit de cel dintâi, dar la fel de bogat în îndemnuri la triste meditații asupra sărmanei noastre vieți de ființe mărginite.

De astă dată, victimă a profundei nimicnicii omenești cade nu un dezmoștenit al soartei, ca cei din camion, ci un om care tocmai triumfase în lupta cu vitregiile existenței.

Un mic industriaș francez. Muncise toată viața și agonisise o sumă destul de rotundă ca să-și îngăduie să se retragă din afaceri și să trăiască, modest, împreună cu soția lui. Avea omul patruzeci și cinci de ani, era plin de sănătate și voia să profite de viață. Cum să profite? În chipul cel mai inteligent, cel mai lăudabil, și care de câțiva ani încoace e foarte răspândit în Franța.

Își închide omul tot calabalâcul într-o locuință cu chirie mică, își cumpără un automobil robust și pleacă cu nevasta într-un vagabondaj ideal. Iarna hoinărește pe toată întinderea mândrei

Coaste de Azur, de la Toulon până la Ventimille, granița italiană. Vara, prin toată Franța, într-o telegută cu două roate, pe care o remorchează automobilului, își încarcă strictul necesar: un cort, lenjerie, cuverturi, oale, străchini, merinde. Și oriunde i se pare că ținutul e pitoresc, poposește, fie într-un crâng, fie pe nisipul mării, își instalează țigănia și se pune pe visat, cu burta la soare. E cam ceea ce am făcut eu o viață întreagă. Dar fără automobil, nici măcar cu telegută.

Așa se hotărâse să trăiască industriașul retras din afaceri. Și a fost scris ca drumul lui să se încrucișeze cu al meu, în punctul unde el avea să-și piardă viața în chip înspăimântător. Punctul acesta, un mic sătuc, se numește Le Nartelle, la doi pași de Sainte-Maxime, pe Coasta de Azur, localitate celebră prin numărul de artiști și scriitori care și-au clădit aci vile somptuoase ori modeste. La Sainte-Maxime își are vila și Victor Margueritte, autorul faimoasei *Le Garçonne*, care l-a îmbogățit. Fusesem de mult invitat de acest scriitor să viu să petrec câteva zile la el. Acum mi se prezenta ocazia.

Mă aflam la Menton, pe la începutul lui august, și mă pregăteam să mă întorc în țară, când niște prieteni din punctul Le Nartelle aflaseră din ziare că sunt pe Riviera și mă cheamă la ei. M-am dus.

Localitatea aceasta e un vis paradisiac. Aci, pădurea de pini moțați ca niște umbrele, a binecuvântatului Estérel, își întinde coama până la buza Mediteranei, al cărei nisip, rar pe Coasta de Azur, formează o mică și cochetă plaje, pe care au și invadat-o cei cu punga groasă, dovadă existența acelui „Han al reginei Ioana”, (Auberge de la reine Jeanne), unde aveam, să fiu găzduit și care e un palat rustic. Acest „han”, unde întreținerea unei persoane costa o mie de lei pe zi, devenise atât de neîncăpător, încât hangiul s-a văzut nevoit să ridice niște corturi de toate formele și culorile, pe care le-a întins prin pădurea de pini, în preajma clădirii. Ideea a

prins. Și, în ziua sosirii mele, se băteau milionarii pe corturi, de numai știa bietul hangiu unde-i e capul.

*

Era un elvețian, acest hotelier și cam prieten. Pe când îmi arăta somptuoasa lui instalație, povestindu-mi cum a ajuns să se stabilească pe Riviera, eu priveam la o instalație mai puțin somptuoasă, care se afla peste drum de hanul-palat, într-un crângușor situat chiar pe malul mării. Era o tentă[13] întinsă între patru copaci, o mașină prăfuită, teleguța ei și câteva obiecte de gospodărie care, toate la un loc, contrastau cu sărăcia lor, față de hanul și luxoasele corturi ale „reginei Ioana". Și observasem că trecuseră mai multe ceasuri de când mă aflam acolo, fără să văd picior de om în această gospodărie ambulantă.

— Dar cu șatra aia părăsită ce-i? întrebai pe hotelier.

— E o nenorocire! îmi răspunse el. Un fost industriaș și soția lui au sosit ieri-dimineață cu automobilul acela, s-au instalat unde vezi, iar după masă omul s-a urcat într-o luntre ușoară construită de el, a fost luat de vânt, sub ochii noștri, și dus a fost. Acum, hidroavioanele îl caută pe mare, pe când nevasta lui aleargă pe tot lungul coastei, nebună de durere.

Și hangiul conchise:

— Iată ce e viața omului! Noroc că nu l-am ascultat, altfel aș fi fost și eu acum unde e el. Căci mă invita omul să-l însoțesc într-o partidă de canotaj, ca să-mi dovedească ce ușurică e luntrea născocită de el. L-am însoțit vreun sfert de ceas, ca să-i fac plăcere, dar tremura inima în mine. Când m-am dat jos, l-am prevenit de surprizele ce ni le rezervă, în regiunea asta, mistralul, care se ridică din senin și te împinge în largul mării. N-a vrut să mă asculte. Era o namilă de francez, plin de viață și de încredere în el. După un

---

[13] Cort.

ceas, pe la ora cinci, un vânt brusc l-a furat de la o sută de metri de mal. Nevasta lui a început să țipe. A răcnit și el după ajutor până seara, când a dispărut la orizont și nu l-am mai auzit. Ce-o fi devenit, nenorocitul, toată noaptea pe mare, neavând pe el decât un pantalon de baie?

Am știut ce a devenit, în după amiaza sosirii mele la Le Nartelle.

A luptat în mare cu valurile și cu frigul nopții, ca să nu se înece decât a doua zi la prânz, adică după douăzeci de ore de chin supraoman. A fost găsit plutind cu fața în jos, nu de sfărâmăturile luntrii lui, numită „périssoire". Autopsia a dovedit că numai de două ceasuri era mort.

În zadar învinsese o întreagă noapte de groază petrecută pe mare, în pielea goală, agățat de funesta-i invenție, în zadar văzuse reapărând soarele și se încălzise de speranță. În zadar, căci n-a fost zărit de niciunul dintre hidroavioanele și torpiloarele care au patrulat toată dimineața. La prânz, epuizat, învins de elemente și de nenoroc, s-a scufundat, cu gândul la nevastă și la zilele frumoase pe care credea că le mai are de trăit în libertate, după o viață de muncă nepregetată.

Brăila, 22 decembrie 1931

ACUM UNSPREZECE ANI LA SAINT-MALO

La 15 august 1934, s-au împlinit unsprezece ani de la publicarea primei mele povestiri, *Kyra Kyralina*, în revista *Europe*.

Pe-atunci eram un om fericit. În primul rând, fiindcă mă bucuram de o sănătate mai bună decât cea de astăzi și nu aveam griji copleșitoare. Eram fericit, apoi fiindcă – fotograf ambulant liber și voios – scrisesem *Kyra* și credeam că am făcut o gaură în cer. În sfârșit, aveam o prietenă alsaciană[14] care era hotărâtă să împartă cu mine viața de fotograf ambulant, ceea ce nu-i puțin lucru.

Era prin iulie, când, înarmat cu un strașnic aparat „à la minut” și având lângă mine curajoasa mea tovarășă, luai, mai întâi, drumul lui Bagnoles-de-l'Orne; dar șederea mea în această stațiune de varicoși, unde cidrul este excelent și pădurea nesfârșită, a fost de scurtă durată. Pricina n-a fost cidrul, ci pădurea. Ea îi plăcea prea mult prietenei mele. Din păcate, această chemare o stăpânea mai ales în clipele când, „fotografia” mea scoțând-o din sărite mai mult ca de obicei, îmi făcea una din acele scene adorabile care fac, la rândul lor, farmecul vieții de boem. Atunci îi plăcea să dispară în pădure, unde îmi era cu neputință s-o regăsesc, chiar după câțiva kilometri de mers și câteva ore de strigăte, de pe urma cărora rămâneam răgușit trei zile. Când se lăsa noaptea, firește, prietena mea venea înapoi, căindu-se și mai îndrăgostită ca niciodată, ceea ce mă îmbăta de fericire.

— Orice ar fi, mi-am spus eu după ce trecu o săptămână, trebuie să plec, să-mi văd de meserie în alte părți, la șes, la câmp deschis, unde prietena mea să poată fi văzută de departe, când s-ar întâmpla să dea strechea într-însa.

---

[14] Anna Munsch, cu care se căsătorește la 8 iulie 1924, la Paris (n.e.).

Și iată-ne la Pontorson, apoi la muntele Saint-Michel. Fiindcă îmi câștigăm bine existența la Bagnoles-de-l'Orne, mă hotărâi să locuiesc chiar în Munte, cu toată scumpetea de acolo, și să nu fac nimic timp de două zile. Vizitarăm grozăviile istorice ale ținutului, mâncarăm omlete „à la mère Poularde" și contemplarăm fluxurile, ziua și noaptea. În urmă, pusei mâna pe aparat și începui să „împușc" pe englezii care doreau să aibe un „foto suvenir" al trecerii lor prin muntele Saint-Michel.

Prima zi, merse de minune. „Trântii" o duzină de clișee și băgai în buzunar vreo sută de franci. A doua zi, prietena mea fu apucată de o criză de nervi. La amiază, mă părăsi brusc, lăsându-mă să mă descurc singur.

Nu mi-am făcut sânge rău deloc. După culmea muntelui, unde-mi alesesem loc să lucrez, urmăream cu privirea silueta blândei mele prietene care-și plimba melancolia pe goliciunea nisipoasă a ținutului.

„Așa! îmi spuneam eu. Aici nu mai ai păduri ca să dispari; ești nevoită să te miști sub ochii mei, ca un pește în borcan".

Mă gândeam chiar să-mi cumpăr o lunetă, ca să-mi dau seama mai bine de ceea ce poate face o femeie furioasă, cu ființa ei, atunci când se află într-un pustiu.

Dar a patra zi după sosirea noastră, cum prietena mea se supărase pentru a doua oară și se depărtase de munte, gata s-o pierd din ochi, un călugăr, inițiat din vreme în bucuriile mele casnice, îmi atrase atenția asupra primejdiei înnisipării, de pomină în acest ținut, la care se expunea prietena mea, dacă avea să-și continue plimbările ei imprudente în timpul fluxului. Această înștiințare mă umplu de groază. Ziua următoare părăsii muntele.

Plecarăm la Saint-Malo.

Aci, nici pădure, nici nisipuri ucigătoare. O plajă uriașă, sau mai curând două, ba chiar trei erau semănate de la Paramé la Dinard, ținând în sânul lor lumea cea mai pestriță. Oamenii se mutau de

pe o plajă pe alta, cu cea mai mare ușurință, fără alt scop decât acela de a face să creadă pe cei ce rămâneau, că dacă părăsești plaja după trei zile, o faci fiindcă ești bogat și-ți plac schimbările.

Traserăm la un mic hotel din Paramé și ne încercarăm norocul pe această plajă, dar fără succes. Prea mulți fotografi și prea puțini clienți. Nu în fiecare zi izbuteam să scot cheltuielile de cameră și hrană, care erau mari. În afară de asta, un blestemat de tramvai cu aburi, un fel de mastodont antediluvian al mecanicii, trecea tocmai pe sub ferestrele mele, șuierând, sforăind, scuipând și zguduind tot orașul în hodorogeala stăpânitoare a tonelor lui de fierărie scoasă din țâțâni. Purtând pe umeri aparatul cel greu, de la un capăt la celălalt al plajei, mă întorceam seara, acasă, mort de oboseală. Și cum mă sculam devreme ca să încerc să prind vreun client printre primii veniți pe plajă, nevoia de a dormi mă copleșea îndată ce mă aruncam în pat, după cină, dar nu era chip să închid un ochi, mai-nainte de unu dimineața când monstrul se oprea din goana lui nesăbuită.

Iată cum, după ce se încheie prima săptămână de ședere, ne îndreptarăm spre celălalt capăt al orașului, să ne căutăm liniștea chiar sub zidurile lui Vauban. Aci, nicio locuință cu preț modest. Am fost nevoiți să ne mulțumim cu un fel de magazie, plină de mobile aruncate talmeș-balmeș, și care ne fu lăsată pe zece franci noaptea. Noaptea, nu ziua. Căci nu aveam dreptul să venim acasă decât seara și nici să ieșim dimineața mai târziu de orele nouă. Pe deasupra, folosirea ușii ne era interzisă, deoarece acest lucru stingherea nespus pe gazdele noastre. Intram și ieșeam pe o fereastră care răspundea în curte.

Mă așteptam ca prietena mea să-și iasă din sărite. Priveam întristat spre zidurile acelea groaznice, pe care tovarășa mea nu avea să întârzie să le aleagă ca loc potrivit pentru disparițiile ei răzbunătoare și care ofereau tuturor plăcerea de a-și rupe gâtul, cu prilejul plimbărilor făcute pe înălțimea lor. Spre marea mea

nedumerire, nu fu nimic din toate acestea. Ea râse chiar din toată inima și găsi caraghioasă această ciudățenie a proprietarului nostru, care nu se dădea înapoi de a-și închiria ultima încăpere „liberă”, dar care își obliga locatarul să circule pe fereastră.

— Se vede bine că ne aflăm într-un oraș de foști corsari! spusei eu, așa ca să bârfesc nițel și să stârnesc curiozitatea prietenei mele care se înnebunea după poveștile cu bandiți.

Nu se putea ca ea să nu se înfioare la gândul că aveam să ne culcăm sub același acoperiș cu nepotul unor corsari.

— Fac rău oamenii ăștia?

— Femeilor nu… și nici fotografilor ambulanți.

Avui o săptămână bună de lucru și de liniște. Nu câștigam mult, dar, pe timpul acela, fericirea mea era să hoinăresc cu încântătoarea mea prietenă, dacă se putea, fără să ne ocărâm. Toată săptămână fui copleșit, nu altceva, și-mi dădui seama că datoram această fericire acestui urmaș de corsar, gazda mea.

Chiar așa. El era cea mai bună distracție pentru prietena mea, când, după ce săream pe fereastră, pe la orele zece seara, el intra pe ușa de la bucătărie spre a ne cere chiria zilnică a cămăruței lui. Nu ședea mai mult decât atât cât îi trebuia ca să-și primească banii. Dar în acest minut – frate cu sfertul de oră al lui Rabelais-Malouinul – ne răpea unicul și ultimul metru cub de spațiu pe care ni-l lăsau, ca să trăim, cele patru dulapuri din încăperea noastră. Și prietena mea se pornea pe râs, ca o nebună, variind pe aceeași temă:

— Ce s-ar întâmpla, spunea ea, dacă „corsarul” s-ar apuca, într-o seară, să ne istorisească isprăvile strămoșilor lui? Am muri asfixiați!

Și dă-i înainte cu hazul, până la miezul nopții.

Dar toate au un sfârșit. Într-o seară, după ce cu mare greutate și-a vârât umerii și a întins brațul ca să-și ia banii, „piratul” spuse, privindu-mi prietena cu doi ochi feroci:

— Râzi cam mult, cucoană!

Asta fu tot ce spuse și plecă, dar fu de ajuns ca liniștea căsniciei mele să se risipească. Palidă, cu privirea spre ușă, tovarășa mea îngână:

— Așadar… Nu-ți este nici măcar îngăduit să râzi la Saint-Malo, atunci când ești obligat ca să intri în casă pe fereastră, ca să dormi într-un pat-coșciug, îngropat între patru dulapuri?!

Avea dreptate femeia. „Piratul" de asemenea. Numai eu eram acela care trebuia, ca de obicei, să mă resemnez încă o dată, să nu am dreptate în căsnicia mea.

Încercam să îngrădesc răul, făgăduind prietenei mele că mă mut îndată. Dar, spre nenorocul meu, chiar a doua zi după această întâmplare, o furtună se dezlănțui asupra ținutului. Nici chip să-ți câștigi traiul. Vântul care amuza pe vizitatori, amenința în fiecare clipă să-mi răstoarne aparatul. Pentru a ține piept două ore pe plajă și a trage o duzină de plăci, trebuia o răbdare pe care n-o puteam cere alsacienei mele.

Femeie cochetă, deși simplă croitoreasă, îi plăcea să fie curată, demnă, îngrijită. Or, vântul îi strica părul, zvârlea pete de revelator și hyposulfit pe rochia ei de voal, umplându-i-o cu pete gălbui. Căci ea îmi dădea o mână de ajutor, spălând cărțile poștale, uscându-le și predându-le clienților pe care trebuia să-i caute pe plajă sau prin hoteluri. Nu mai făcu nimic din toate astea. Mă trimise la dracu', „cu meserie cu tot".

— Uită-te în ce stare sunt: cea mai scârboasă dintre țigănci! Nici n-am ce să mai pun pe mine. Mă duc să-mi caut de lucru. Croitorie sau altceva. Și dacă găsesc, să știi că nu mă mai întorc!

Ea mă părăsi la amiază, cu cinci franci în geantă și fără să fi dejunat. Rămăsei pe plajă, îndobitocit, cu toate tărăbuțele în mână și o privii depărtându-se, scoasă din sărite, gata să izbucnească în lacrimi și cu adevărat nemaiavând nimic drăgălaș în înfățișare,

ceea ce este întotdeauna supărător pentru o femeie tânără și frumoasă.

Nici eu nu dejunai. Tristețe pentru tristețe. De altfel, nu mai aveam decât douăzeci de franci, toată averea. Asta însemna chiria pentru două nopți la „corsarul” meu afurisit.

După ce mi-am strâns uneltele, am pornit să vagabondez prin oraș. Vântul sufla mereu, furios, și mă întrebam ce avea să se întâmple cu noi, dacă nu izbuteam să adunăm de pe plajă nici măcar cei treizeci de franci zilnici, de care aveam nevoie strictă ca „s-o ducem”. Știam că prietena mea nu-și va pune în aplicare toate amenințările, deoarece, întocmai ca și mine, nu putea suferi jugul muncii. Oricum, impresia pe care mi-o făcuse, părăsindu-mă, îmi sfâșia inima.

Tot plimbându-mă de-a lungul vitrinelor și oprindu-mă, uneori, ca un automat ca să privesc, fără să văd ceva, urmăream cu gândul silueta prietenei mele, o siluetă despuiată de orice farmec, cu părul vâlvoi, rochia mototolită și murdară, aerul resemnat. Și de astă dată mă gândii la soarta mea, care mă făcea să plătesc atât de scump raza de soare care-mi încălzea spinoasa libertate.

Deodată, o vedenie îmi aprinse ochii. Mă aflam în fața vitrinei unei librării. În mijloc, bine expusă, revista *Europe*. Coperta ei galbenă era încinsă cu o banderolă verde, care anunța cu litere groase, aceste două trufandale ale sumarului său:

ROMAIN ROLLAND: *Un Gorki balcanique.*
PANAIT ISTRATI: *Kyra Kyralina.*

Simții cum mi se muiară picioarele. Clătinându-mă, cu capul buimăcit, intrai, cumpărai revista și strângând-o cu putere deasupra inimii care se zbătea nebună, mă așezai pe terasa unei mari cafenele, cerui un „filtru” și țigări bune, și citii și recitii acel

Gorki balcanic, vărsând lacrimi fierbinți și adevărate peste cuvintele unui om care dădea o nouă orientare vieții mele. Apoi telegrafiai editorului meu. A doua zi, la amiază, primeam telegrafic cele patru sute douăzeci de franci, ce reprezentau drepturile mele de autor pentru *Kyra*, scurta povestire de patruzeci și două de pagini apărută în *Europe*, la 15 august și 15 septembrie 1923.

Noaptea care urmă acestui mare eveniment din viața mea, fui bolnav de fericire. Nu dormii câtuși de puțin. Mut, întorcând spatele prietenei mele care nu înțelegea nimic, nici din starea mea, nici din acel „Gorki balcanic", mă țineam înlănțuit cu amândouă brațele, întrebându-mi inima, bunul meu prieten, cel mai mare dușman al meu:

— Încotro mergem? Încotro mergem?

N-am mers nicăieri.

„În lume nu poți schimba mare lucru cu opera și cu viața ta", mi-a spus într-o zi Romain Rolland.

SARKISS
Întâmplare adevărată

Giurgiu este un biet port românesc, la Dunăre. Când l-am cunoscut – sunt peste treizeci de ani de atunci – își hrănea cam prost locuitorii. Adică vreau să spun că pe bună dreptate n-avea nevoie de brațele mele, când în greaua iarnă de la 1901 m-am dus să-i cer o bucată de pâine.

Dar să fie oare nevoia pâinii, ceea ce mă cărase la Giurgiu? Nu! Niciodată nu mi-am chibzuit, pentru asta, vagabondajele mele – o spun aici ca să se știe. Pentru că pâinea în nicio parte a lumii nu mi-ar fi fost mai ușor de câștigat decât la mine acasă. Și maică-mea știa ce spune, când – după fiecare jalnică reîntoarcere acasă – mă dăscălea:

— Iarăși te-ai întors cu hainele ferfeniță, mort de foame și ca vai de tine! Când o să-ţi intre în cap, că degeaba baţi drumurile după o pâine? Dar, nenorocitule, nu vezi că toate națiile vin la Brăila să-și agonisească un codru de pâine, ba adesea chiar se și înstăresc?! Doamne, Doamne! ce te-o fi făcând să vânturi pământul, ca un zănatec? Ai ardei în…?

Maică-mea, săraca, știa că țiganii când vor să se scape de vreo gloabă, îi pun ardei sub coadă. Sărmanul animal, încălecat de cumpărător, aleargă atunci de-i scapără copitele, din cauza ardeiului care-l cătrănește.

Dar nu din cauza asta hoinăream eu, cu toate că maică-mea, în bunătatea ei, mă lua drept o gloabă, neputincioasă să zburde altfel decât zgândărită de ardei. Mă pișcau, desigur, oarecari lucruri, de vreme ce m-am azvârlit în brațele unei mizerii, ca aceea în care colcăia Giurgiul în iarna acelui an.

Era un ger de crăpau pietrele, iar hamalii din port – printre care mă înnumăram și eu – ședeau fără lucru de vreo câteva săptămâni.

Cea mai mică ocazie de lucru era luată cu asalt. Se îngrămădeau acolo cu toții, ca niște lupi turbați de foame, își scoteau cuțitele și se măcelăreau. Poliția nu se amesteca niciodată. Avea teamă. Abia cei vânjoși reușeau să câștige vreo cinci-zece lei pe săptămână. Ceilalți își rumegau timpul la cafenea unde consumau pe datorie și jucau cărți sau în zaruri.

Erau două jocuri de nesuferit.

Nu cunoșteam pe niciunul și nici nu-mi făceam prea multă inimă rea din cauza asta. Eram fericit că pot fi lăsat să stau pe lângă vreo masă și să crap de foame, cel puțin la căldură. Dar un armean, Sarkiss, înduioșat de singurătatea mea nenorocită, îmi întinse mâna… În fiecare zi mă cinstea cu un pahar de ceai și o felie de pâine, cu toate că era tot pe atâta de sărac ca și mine. Această bunătate îmi încălzi inima, devenirăm de nedespărțit și Sarkiss fu cel care mă iniție în tabieturile cafenelii, unde ne treceam zilele.

Pe vremea acelui crunt șomaj chiar muncitorii calificați nu se dădeau în lături ca să îmbete pe țăranii care veneau la târg să-și vândă produsele, să-i momească la joc și să-i jefuiască până la ultima para, trișând. Acești muncitori formau adevărate cete. Țăranul care se încârduia cu ei, putea să-și ia adio banilor încropiți cu trudă din vânzarea vreunei vaci, ori a vreunui car cu grâu. Nenorocitul pleca plângând. Iar dacă făcea și gălăgie sau amenința cu poliția, îl deznodau în bătăi.

Mă simțeam din cauza asta și mai singur, atras mai mult spre bunătatea și cinstea armeanului. Fiindcă dormeam într-un grajd părăsit, unde în timpul nopții zăpada și crivățul îmi degerau mâinile și picioarele, Sarkiss mă luă cu el. Trăia singur și aproape ca un moșneag. Bârlogul lui, alcătuit dintr-un pat de scânduri, o masă și o sobă păcătoasă, cu mare greutate putea să adăpostească doi oameni. Sarkiss îmi dădu patul său, iar el își întinsese oasele pe pământul gol, fără să se mai dezbrace, ci doar acoperindu-se cu o zdreanță.

Am trăit așa o lună.

Către mijlocul lui martie, Dunărea începu să-și crape gheața. Navigația reîncepu. Cum era și natural, Sarkiss îmi căută de lucru, ca să am cu ce mă reîntoarce la Brăila. Explică nevoia mea unui șef de echipă. Acesta mă primi, dar…

Dar el nu ținuse seama și de camaraderia fraților mei de lucru, hamalii, care, cum mă văzură, se și porniră pe sarcastice hohote de râs. Trebuia în dimineața aceea să descărcăm două vagoane de sare grunjoasă. Fiecare hamal cu un samar în spate mergea să și-l ofere „vagonierului", care arunca blocul de sare drept în samar. Când îmi veni rândul ca să duc prima bucată, am auzit șușoteli viclene, râsete înfundate, pentru ca mai apoi cel mai mare bulgăr de sare din vagon să mi se prăvale cu forță pe umeri.

Bineînțeles, m-am rostogolit la pământ, cu călcâiele strivite de greutatea sării care mă zdrobise fără veste. Nu mai sufla nimeni. În juru-mi, numai mutre bestiale care așteptau… Sarkiss ajutându-mi ca să mă ridic, îmi șopti la ureche:

— Dacă ai să sufli vreun cuvânt, au să te bată până la sânge. Hai cu mine!

L-am urmat. Ne-am dus la Agenția rusă de navigație, unde Sarkiss vorbi cu agentul principal, îi zugrăvi mizeria mea și-l rugă să mă primească, cu jumătate preț, pe primul vapor rusesc în drum spre Brăila. Agentul primi și Sarkiss plăti jumătatea de bilet. Dar trebuia să mai aștept încă vreo opt zile până la sosirea vaporului salvator.

Petreceam ultima săptămână la cafeneaua obișnuită, înjumătățind ceaiul și pâinea lui Sarkiss. Frumusețea sufletească a celor care umpleau cafeneaua găsi că asta e prea mult. Și începu să alerge zvonul că între mine și Sarkiss se petrec lucruri deocheate. Fiindcă nu-i băgăm în seamă, ne înjurau, însoțind cuvântul rușinos, de gesturi încă și mai rușinoase. Indivizi cu privirea crudă veneau la masă, îmi pipăiau șoldurile și-l întrebau pe Sarkiss:

— L-ai găsit fată mare sau îi luase deja caimacul un altul?…

A trebuit ca ultimele două zile să nu mai pot părăsi odaia lui Sarkiss.

Când mă aflai în sfârșit iarăși acasă, maică-mea țipă de bucurie și mă dojeni pentru a suta oară:

— Dar unde vrei tu să găsești mai multă milă decât în orașul unde te-ai născut?

— Da, buna mea mamă, așa e, cum spui tu.

Bilthoven, februarie 1932

II
INTERVIURI. ANCHETE. DISCUȚII ȘI PĂRERI

DE VORBĂ CU PANAIT ISTRATI

L-am revăzut aseară, după zece ani de despărțire. Să-l fi întâlnit, întâmplător pe stradă, nu l-aș mai fi recunoscut. N-a îmbătrânit. Nu i-a albit părul. Dar fața și fruntea, brăzdată de cute adânci, parcă păstrează în cicatricele lor apăsate urmele unor lupte cu viața și lupta cu gândurile, care deopotrivă nu cruță și nu iartă.

Dacă nu mi l-aș fi reamintit însă, dacă aș fi putut să trec pe lângă Panait Istrati fără să-l recunosc, ca pe lângă atâtea altele din gloriile noastre naționale, în schimb mi-a fost de ajuns să stau cinci minute de vorbă cu dânsul ca să regăsesc în cuvintele lui calde și prietenești, în ochii blânzi, buni și înțelegători, nestrămutat, neschimbat, neatins de aripa vremii, neîntinat de vanitatea gloriei literare, tot pe vechiul meu Panait Istrati de odinioară.

Ne-am strâns atunci încă o dată mâinile și i-am spus:

— Vra să zică, ai venit! Știam. Te așteptam. Dar tot nu credeam că o să vii. Îmi închipui cât trebuie să fii copleșit de muncă și câte proiecte a trebuit să părăsești, ca să-ți revezi țara.

Istrati mă privește mai întâi mirat:

— Apoi tocmai de aceea am venit. Tot munca mă readuce în țară. Ea mi-a grăbit sosirea. Volumele la care lucrez acum, ca și cele din trecut, și mai mult încă decât cele din trecut, vor întrupa o parte din sufletul și din viața românească. Aveam nevoie să vin aici, la izvoarele inspirației, să hoinăresc iarăși peste dealurile, pe sub poalele pădurilor, pe lângă apele care mi-au șoptit primele impresii, ca să-mi reîmprospătez senzațiile de altădată.

Primul volum din *Haiducii* mei a apărut, și se duce bătut de același vânt, dar cele două volume care îi vor urma îmi impun să reiau contact cu cadrul de vis și cu realitatea de zbucium care constituiesc fondul lucrărilor mele. Voi revedea ținuturi cunoscute și oameni cunoscuți. Voi căuta să văd și părți de pământ românesc

pe care nu le cunosc încă. Nu sunt un romancier, ci un povestitor. Și povestitorul trebuie să viseze cu ochii deschiși. Și apoi…

Istrati se întrerupe.

Tace. Se încruntă. Fruntea i se brăzdează de cute nenumărate. Caută ceva într-însul, greu sau delicat de mărturisit. Apoi urmează:

— Mai am și o datorie pioasă, de fiu ingrat, de îndeplinit. Mama e moartă de șase ani. S-ar fi putut ca la anul să nu-i mai găsesc mormântul. Știi că după șapte ani morții noștri, ai celor fără nume, din care se trage poporul, sunt aruncați la groapa comună. Voi trage, prin urmare, o fugă până la Brăila, de îndată ce-mi voi simți trupul odihnit de truda celor trei nopți de nedormire, fiindcă, deși n-am mai călătorit în condițiile vremurilor eroice ale lui Ștefan Gheorghiu, nu mi-am putut îngădui nici azi luxul unui pat în vagonul de dormit.

— Ești obosit…

— Mi-a trecut oboseala, de când v-am văzut pe voi. Fiindcă – asta pot să ți-o mărturisesc fără greutate – în bună parte am venit și pentru voi, prieteni vechi și noi, prieteni de care mă leagă toate durerile și bucuriile trecutului și toate speranțele, puținele speranțe puse în viitor. Nu poți să-ți închipui, de pildă, cu câtă bucurie am regăsit acum un ceas căsuța modestă a unui vechi tovarăș. O casă în fundul unei mahalale. Un amestec ciudat de cămin bătrânesc și de confort oarecum modern. Acoperișul lăsat pe-o sprânceană. Curtea plină de bălării. Dar în casă niciun grăunte de praf. Glastre de mușcate pe pervazul ferestrei. Miros plăcut de busuioc și de levănțică. Și figuri cunoscute, și oameni buni, și suflete rămase tot tinere și tot voioase, deși peste ele au trecut războiul, refugiul, molime și toată urgia stăpânirii de la război încoace. Dacă mi-aș fi pierdut toate nădejdile în viitor, le-aș fi regăsit pe toate lângă prietenii aceștia de altădată, sub acoperișul lor strâmbat de intemperii, dar curat ca și inimile lor.

Diseară prânzesc la dânșii. Mi-au pregătit ciorbă, sărmăluțe în foi de viță și mititei. O țuică veche, pe deasupra! Înțelegi ce înseamnă asta? Tu nu poți să știi! Nu poți să bănuiești ce înseamnă „sărmăluțe în foi de viță” pentru un înstrăinat, un vagabond, un literat lăudat de critici, dar care nu s-a mai așezat la o masă prietenească de aproape zece ani de zile.

— E adevărat, sunt zece ani buchisiți…

— Aproape zece ani. Din martie 1916. Zece ani de când nu mi-am mai văzut țara!

— Și cum o regăsești acum? Afară de mititeii și sărmăluțele ei, ce impresie ți-a făcut?

— Impresii multe, ca să fiu drept, nu prea am, căci de-abia m-am dat jos din tren. Dar puținele pe care le am sunt covârșitoare pentru un sentimental ca mine.

Până la Curtici, noul nostru Predeal, am călătorit fără să prea simt rezultatele războiului. Trenuri bune. Belșug. Curățenie. Confort. Le-am simțit însă cu prisosință de îndată ce m-am mutat într-un vagon românesc de clasa întâi și a doua. Ne-a plouat pe genunchi și-am stat pe întuneric beznă timp de opt ceasuri, exact cum ai scris tu de curând în *Facla* – și martori ai acestei afirmații îmi sunt toți acei călători români cu care am protestat și m-am plâns șefului de tren.

În treacăt, să-ți redau explicația acestei neplăceri orientale:

— „De ce nu se trimit la reparat vagoanele astea?” am întrebat un călător român plouat și el leoarcă.

— „Se trimit, mi-a răspuns domnul flegmatic, dar revin tot în starea în care au fost trimise.”

— „Așadar nu sunt recepționate?”

— „Ba da…”

— „Atunci?”

— „Ei bre! făcu omul. Parcă n-ai fi român! Cei care recepționează le trec ca reparate”. Apoi, cu o nuanță filosofică în glas: „Așa aș face și eu; așa ar face și alții; așa facem cu toții”.

Și omul își reluă firul convorbirii cu un prieten, căruia îi povestește o scenă de la alegerile din ajun. N-am ascultat bine ce spunea. Auzeam numai ca un leit-motiv, cuvintele „jandarmi”… „măsluială”… „teroare”… „fraudă”…

De altfel, la ce-aș fi ascultat! Afară, prin stații, un spectacol infinit mai interesant, un norod jalnic îmi atrăgea toată luarea-aminte. Era norodul pe care-l cărau vagoanele din vechiul regat: norod necăjit, soldați asiatici, turmă jerpelită dusă în vagoane atât de dărăpănate încât, cu drept cuvânt, direcția căilor ferate a scris pe ele: „Acest vagon nu trebuie să treacă granița”.

Da, să nu „treacă”, domnule ministru, că ne facem de râs și de ocară. Și să nu treacă numai vagoanele. Oamenii, mai ales oamenii, să nu treacă.

Abia luasem loc în vagonul restaurant, când un glas înăbușit, un glas de om flămând și frânt de oboseală, răsună îndărătul meu: „Cine s-a urcat la Brașov?… Cine se dă jos la”…

Mă întorc să revăd pe eroul șef de tren care striga, cu glas de stentor, acum zece ani: „Buftea! două minute!”

Vai! Pe lângă mine trecu o umbră de om cu gât de pisică, cu ochi stinși, cu barba nerasă de-o săptămână și mai ales cu o îmbrăcăminte așa de jerpelită încât, fără voie, am căutat să văd dacă uimirea mea era împărtășită și de ceilalți meseni. Nicio uimire. Pe fețele tuturor era indiferența pe care o aduce o stare de lucruri devenită normală. Aceeași nepăsare de altfel față de toți și toate. Și față de murdăria vagoanelor, și față de mizeria personalului. N-am întâlnit un singur funcționar de tren – afară de șefii stațiilor – arătos și chipeș. Figuri supte, ochi stinși, haine zdrențuite. Pe aceștia, mai ales pe aceștia, domnule ministru, să puneți firme: „nu trebuie să treacă granița!”

— Ia seama, Istrati! Faci politică! *Viitorul* o să sară ca ars și o să schelălăiască pe toate coloanele.

— Nu fac nicio politică! N-am străbătut pentru asta trei mii de kilometri. Și chiar dacă aș face, n-aș avea cuvinte de mulțumire și de bucurie sufletească.

— Mulțumire? Bucurie!?

— Dar mai e vorbă! Nici apucasem bine să trec granița, când am aflat vestea marii izbânzi țărănești. Gândește-te la pilda admirabilă de curaj civic pe care țăranul a dat-o locuitorului de la oraș. Nu mai credeam că sufragiul universal va fi în stare să facă asemenea minuni. Vom trăi poate s-o vedem și pe asta: dreptatea socială impusă orașelor de către sate! Mai mult decât atât. În înseși rândurile păturilor conducătoare observ o prefacere radicală. Astăzi chiar am citit în ziare un articol al d-lui Nicolae Iorga. Ce schimbare! Ce prefacere! Ce ascensiune! Domnul Iorga biciuiește azi cu șfichiul de foc pe Găgăuță I și pe nu mai știu al câtelea Maimuțolini.

— Față de Nicolae Iorga ai dreptate… dar față de ceilalți!… față de atâția alții!

— Nu știu încă. Am venit să văd, să ascult și să învăț, nu să-mi aduc păreri de-a gata ticluite. Un singur lucru mi-e îngăduit: să sper. Voi, aci, iritați de hărțuiala luptelor zilnice, aveți poate tot dreptul să deznădăjduiți de-o mie de ori într-un ceas. Eu, departe – din calmul unei munci care îmi dă pas să văd peste șiruri de hotare – îmi dau seama de transformarea care se face în sufletul masei. Știu, există încă dezbinări dureroase. Dar dezbinările astea sunt trecătoare. Va veni în curând o vreme când mai pătruns de menirea lui – lucrătorul nu se va mai lăsa târât în zece părți de către șefi elocvenți sau peltici care urmăresc doar propria lor chiverniseală. Va veni vremea, trebuie să vie, când în numele mulțimii nu vor mai vorbi politicieni agramați și directori de ziare improvizați peste noapte de interese bancare nemărturisite. Va

veni vremea când la votul obștesc al țărănimii trezită la viața publică, se va adăuga votul și sufletul și mintea proletariatului revoluționar.

Pentru ziua aceasta apropiată, misiunea mea e să viu astăzi printre ai mei, să le văd traiul și să le aflu năzuințele, și încărcat de cunoștințe noi, ca o modestă albină sârguitoare, să pregătesc volumele extrase din însăși viața poporului român și din înțelepciunea lui bună, caldă, luminoasă.

Ion Nicoară

PANAIT ISTRATI ÎN ȚARĂ

Pe când, împreună cu N. D. Cocea și Ion Vinea, suiam spre încăperea burgheză în care se adăpostește vremelnic Panait Istrati, mă încerca o obsesie curioasă. Mă confundam anume cu un vizitator de muzeu, care se grăbește să cerceteze o plantă exotică, ținută cu grijă la o temperatură anumită, sau un fluture rar, sfredelit până în măruntaie și înfipt cu grijă în mătasea unei perini.

Obsesia s-a schimbat într-o dureroasă nedumerire când, d-abia intrați pe ușă, o voce spartă ne întâmpină:

— Ehe… Bună ziua, băieți! Ia stați…

— Panait Istrati!

— ?

Înalt… slab… osos… fața mare… brazde adânci… degete de fus… ochi înfundați în orbite…

N-am vreme multă să privesc „minunea” din față. D-abia atât cât să-mi dau seama că rumânul Panait Istrati seamănă a spaniol, sau a grec, sau a italian, sau… Parcă soarele tuturor climatelor sub care a trăit și a visat l-a însemnat cu urme ce nu mai pier.

Lucra. Fără haină, fără vestă.

— Iertați-mă că vă primesc așa…

Îmi zic: „așa”… adică fără haină. De bună seamă, Panait Istrati se deprinde grabnic cu situațiile noi, de vreme ce simte nevoia să ceară iertare că „primește” în cămașă…

Trec două-trei minute. N. D. Cocea și Panait Istrati își amintesc de demult:

— Nicule… cât să-ți dau eu ție pentru suta de lei pe care mi-ai dat-o… știi tu când…

Directorul *Faclei* râse:

— Lasă că te-ai plătit destul, cu plăcerea pe care ne-a făcut-o primul tău volum…

— Lucrați mult? întreb eu atunci, prinzând momentul. Câte ore pe zi?

— Dacă prin lucru înțelegeți numai timpul cât condeiul alunecă pe hârtie, aș putea spune că lucrez puțin; în mijlociu produc cam patru-cinci pagini de carte pe zi. Aceste pagini însă eu le trăiesc neîncetat, adică le frământ în minte tot timpul, ceea ce mă face de multe ori să fiu neatent la ce se petrece în jurul meu. Tot așa am fost și pe când nu scriam încă, dovadă că am scris întotdeauna, și iarăși dovada că mulți dintre acei care nu publică nimic poate că scriu mai mult și mai bine decât mare parte dintre acei care publică. Nu scrisul și publicarea dovedesc întotdeauna o stare sufletească, ci visul și meditația profund simțite, și în viață numai acestea contează, chiar atunci când nu reușesc a fi exprimate. Afirmația asta e paradoxală. Totuși, așa se explică faptul că deseori un om de rând, dar și de simțire, ne e mai prieten decât un artist.

În afară de elaborarea aceasta care se face mai întâi în minte și apoi, prea puțin, pe hârtie, altă muncă nu mă ține la masa de scris: nu-mi transcriu manuscrisele, și chiar nici nu le revăd decât o singură dată, de teamă să nu fiu rău judecător; în schimb, am multă încredere în judecata prietenilor, care sunt și editorii mei, și aceștia, până azi, n-au fost nemulțumiți de scrisul meu. Când vor începe să fie, voi părăsi scrisul și le voi păstra prietenia.

Istrati vorbește pătimaș, încălzindu-se la fiecare cuvânt. Ion Vinea, izolat într-un ungher, rezemat de o mobilă, îl privește cu ochi de flăcări. Editorul lui Istrati zâmbește fericit. N. D. Cocea își mușcă unghia.

Se aduce cafea. În momentul de tăcere care urmează, mă grăbesc să leg firul:

— V-a surprins succesul? V-ați gândit la el, l-ați prevăzut în felul acesta – mondial – sau vă gândeați a fi numai un scriitor român?

— La întrebarea aceasta, îngăduiți-mi să fac, mai întâi, o abatere. Știți că mișcarea muncitorească română a avut un poet care se numea Neculuță, un suflet de om căruia i-ar fi trebuit alte orizonturi și alte timpuri, pentru ca să exprime tot ce simțea. Vorbind de el, cu flacăra prietenului artist care nu scrie, Ionescu – cizmarul-mecenă de la Paris – încheie întotdeauna: „Neculuță trăia într-o cocioabă, neștiut de nimeni, dar dacă i s-ar fi adus Parisul pe o tavă, nu s-ar fi mirat: l-ar fi considerat ca pe un drept al lui!" Iată ce pot să vă răspund și eu, fără modestie și fără să fiu omul, care a fost poetul-cizmar, mort acum douăzeci de ani.

Un succes nu înseamnă decât rareori recunoașterea unui drept. Și, cu riscul de a mă repeta de o mie de ori, am să spun și aici că un succes trebuie să fie un fel de lege naturală în recunoașterea meritelor omenești, nu un joc la ruletă, așa cum e azi. Deci, nu m-a surprins, deși nu m-am așteptat la el, și nu mi-a schimbat cu o iotă felul de a fi! Mi-aș pierde capul și aș deveni nebun de bucurie, numai în ziua când aș vedea că strâmbătatea a fost părăsită de oameni și lăsată doar animalelor. Dar se poate ca ziua aceea să nu fie niciodată!

Cât privește dacă m-am gândit să fiu numai scriitor român, asta și mai puțin. Astăzi, mai ales când nu mai avem niciun Gherea, niciun Maiorescu – părinți sufletești ai literelor – azi cred că în țara noastră multe talente pot naufragia, cu toate subsidiile oficiale: nu subsidii oficiale trebuie artelor, ci dreptatea oficială.

Firește însă că acum cincisprezece-douăzeci de ani – pe când scriam *Calul lui Bălan, Întâi Mai, Nostra Famiglia* etc. – nu puteam visa să ajung scriitor în altă limbă și în altă țară.

INDISCREȚII

Mărturisirile acestea, făcute cu o simplicitate copilărească și cu o vădită bucurie de a se descoperi în tot minutul, ne impresionează.

Vreau să împrăștii atmosfera grea a evocărilor și-i pun, nemilos, o întrebare indiferentă:

— Scrisul în franțuzește v-a fost lesne, la început, sau penibil?

— Nici lesne, nici penibil. Și-mi e astăzi, cum mi-a fost și la început. E drept că îndemnurile lui Romain Rolland de-a scrie în franțuzește mi-au părut năzdrăvane; am rezistat lor timp de aproape doi ani, înainte de a mă decide. Dar după ce m-am pus cu temei la scris, n-am mai făcut niciun caz de greșelile firești care urmau să aibă loc, ci m-am lăsat târât de iluzia a cărei pradă mă consideram. Și, după cum vedeți, iluzia asta a învins…

— V-ați tradus vreodată din românește în franțuzește?

— Nu, până acum. Voi face-o însă pe viitor. Deocamdată am ținut să traduc din franțuzește în românește: mi-am tradus eu însumi pe *Moș Anghel* al meu. Și mă mândresc cu asta.

Matadorii arenei publice l-au înjurat pe Panait Istrati, fiecare cum s-a priceput. De la d. Cazaban, care chelălăie din pivnița *Viitorului*, până la d. Em. Socor, care spurcă din etajul *Adevărului*, n-a rămas cioclu să nu-și verse veninul asupra hamalului de la Brăila, care le-a tulburat mediocritatea. Știind toate acestea și cu riscul să dezlănțui o furtună, îi cer lui Panait Istrati să-mi spună ce crede despre literatura română actuală:

— Pe actuala, n-o cunosc sau de-abia încerc s-o cunosc; iar cu scriitorii noi, n-am avut încă timp să fac cunoștință. Pe cei dinainte de război însă, îi cunosc pe toți și-i apreciez după cum le-au fost și operele: mai tari sau mai slabe. Și, în privința asta, nu știu de ce se crede la noi că suntem inferiori literaturilor streine. Să mi se citeze o singură națiune despre care să se spună că n-are decât scriitori de mâna întâi. Dacă avem o inferioritate, apoi aceasta e nenorocul nostru de-a scrie românește. Atât. Încolo, aceeași lume, aceiași artiști, aceeași artă, dar cu avantajul unor limbi mai răspândite, mai bogate și cu un sistem de reclamă care n-are nimic de-a face cu arta.

Buruieni netrebnice sunt, bineînțeles, și la noi, dar când apare pe piața noastră literară și câte o carte bună, ea moare din lipsă de universalitate. Iată, de pildă, *Venea o moară pe Siret*, a lui Mihail Sadoveanu. Ce nu s-ar face în Franța pentru răspândirea unei astfel de lucrări! Pagini întregi se pot desprinde și publica în formă de nuvelă, cu acțiune proprie și colorit izbitor, ca să nu mai vorbesc de unitatea desăvârșită a operei, cea mai bună, cred eu, din câte am citit de dânsul.

— Credeți într-o înflorire a literaturii române în cadrul limbii românești, sau, după noua orientare europeană, scriitorii noștri vor trebui să adopte o limbă mondială?

— Nu știu despre ce „orientare europeană" e vorba. Să scriem în esperanto? Ori numai în franțuzește? englezește? Asta-i treaba veacurilor, și pentru ca să ajungem acolo, ar trebui mai întâi să începem prin a dărâmă granițele.

Literatura – îndrăznesc s-o afirm și eu, internaționalistul – tot fiind oglinda sufletului *omenesc*, nu încetează o clipă de-a fi și oglinda sufletului unei *națiuni*. Numai un înstrăinat, ca mine – care a încercat să scrie în franțuzește: *inimos, sufletesc, săgetat*, și nu le-a găsit cuvânt corespunzător în bogata limbă a lui Voltaire – numai eu aș putea să spun cât am suferit, cu Eminescu, *de-a nu fi putut găsi cuvântul care să exprime adevărul.*

Totuși, în afară de această chestiune de ordin cu totul artistic, doresc din tot sufletul ca scriitorii viitorului să fie poligloți și universali, căci asta e fala vieții. A fost o mândrie pentru mine să le spun francezilor, în *Haiducii*, că le e peste putință să-și facă o idee de duiosul înțeles al duiosului nostru cuvânt: *dor*.

Da, scriitorii trebuie să fie trâmbițașii națiunilor, în familia omenească universală. Până atunci, orice *înflorire*, în seră națională, e condamnată la ofilire.

— Considerați literatura ca un studiu de lumi și moravuri și în slujba unui ideal oarecare, sau pur și simplu ca un poem?

— Îngăduit îi e artei să fie și un studiu rece, și un poem înflăcărat, și chiar și numai o petrecere, căci de aceea suntem oameni cu firi deosebite: trebuie să ne tolerăm temperamentele, chiar când nu ne plac, cu condiția de-a nu fi nimănui funeste. Dar ceea ce a constituit totdeauna veșnicia în artă, e avântul artistului spre liberarea obștească, lupta lui împotriva gâtuirii opiniilor neplăcute unei caste, ori unei clase. Artei i se cere mai întâi să fie artă – asta o știe toată lumea. Ceea ce puțini știu sau vor să știe, e că arta trebuie să mai fie și o artă-steag.

Eu nu spun să i se ia dreptul huliganului de-a fi poet și de, a-și proclama huliganismul, dar voi cere cu aprigă tărie să mi se dea dreptul să cânt și eu, ceea ce-mi pare frumos. Și nu cer să fie cântecul meu apărat și susținut cu baionete, cu otravă, ori cu ștreang, dar nici al lui să nu fie impus cu astfel de argumente: să cântăm fiecare și să ne asculte cine o vrea.

Slobod îi să beu și eu?
Slobod îi cu banul tău.

Iată ce trebuie să ceară fățiș, și cu *riscul însuși al vieții*, toți aceia care se consideră artiști în vremea noastră, vremuri de groaznică tiranie și de sfâșieri.

Sergiu Milorian

O „ORĂ" CU PANAIT ISTRATI, POVESTITOR ROMÂN, SCRIITOR FRANCEZ

…Din obișnuință, această întâlnire s-a întruchipat din întrebări și răspunsuri. Dar ceea ce aș vrea mai ales să subliniez este atmosfera caldă și afectuoasă, absolut spontană, ce-a domnit tot timpul mărturisirilor.

— Mihail este prietenul vârstei la optsprezece ani… Eu sunt obișnuit să-mi descos eroii, încă de la naștere…

Istrati se amuză și spune:

— Sunt născut la 10 august 1884, la Brăila. Dumneata, Lefèvre, nu cunoști acest oraș. E al doilea port al României, iar orașul a fost construit după planurile marelui militar rus, care se numea Kisselef. Este orașul bălților dunărene, unde a trăit *Codin*, pe care-l iubești atât, și *Nerantula*, micuța sacagiță, cea mai tânără eroină a mea. Sper să pot, într-o zi, să vă plimb acolo pe voi, toți prietenii mei din Occident; să cunoașteți astfel acele locuri al căror farmec este cu mult mai puternic decât am reușit eu să-l redau.

La Brăila celor unsprezece ani ai mei, eram un scriitor celebru pentru mahalaua mea!

Într-adevăr, numeroase au fost îndrăgostitele părăsite, îndrăgostitele decepționate care veneau plângând să-mi spună: „Panaitache! vrei tu să-mi scrii încă una din acele scrisori al căror secret îl ai tu și care îi fac pe iubiții noștri să se întoarcă în goană, pocăiți «călare pe-o coadă de mătură», chemați parcă de zâne?"

Aceste scrisori mi-aduceau totdeauna doi bănuți, cu care îmi cumpăram gustoasa alviță… Primele drepturi de autor, cheltuite repede, ca și cele de astăzi! Dar mai aveam o *a doua meserie*, al meu „violon d'Ingres", dacă vreți: sâmbătă eram așteptat de toți bunii evrei din mahalaua Brăilei, care fără ajutorul meu – *șabăsgoismul*

lor – n-ar fi avut nici focuri aprinse în sobă, nici camere dereticate. Asta-mi aducea alți doi bănuți.

Evrei și îndrăgostiți! Toată recunoștința mea emoționată, la o depărtare de treizeci de ani! Ei sunt cei care mi-au adus întâiele bucurii…

Asta a fost copilăria mea, frumoasă! Dragostea celei mai drăgăstoase dintre mame m-a ferit de orice suferință, pe care o cunosc deobicei copiii oamenilor sărmani.

Sfârșitul copilăriei s-a publicat recent în *L'Humanité* – începutul unei lungi perioade cenușii, când zilele de hoinăreală și de foame alternau cu lectura pătimașă a *Haiducilor*, a lui *Dreyfus în Insula Dracului* și mai ales a lui *Rocambole*, care mă făcea să fur ouă din cuibarele nepăzite și pe care le dam în schimbul fascicolei cotidiene a minunatului Rocambole.

— Cine ar putea pretinde, după această mărturisire, că Panait Istrati nu este un produs al culturii franceze în Orient?!

— De la Rocambole la Balzac, Hugo, Bernardin de Saint-Pierre și Alphonse Daudet, n-am avut de făcut decât un pas; astfel descoperii cu entuziasm *Moș Goriot, Mizerabilii, Paul și Virginia* și mai ales pe tandrul *Jack*, pe care „păduchiosul” Mihail îl citea în original, în plăcintăria unsuroasă a lui kir Nicola, unde l-am întâlnit pentru prima oară. *Jack* se află astfel asociat celei mai frumoase prietenii, în zorii vieții mele celei noi.

Odată cu întâlnirea lui Mihail, începură cei nouă ani de viață eroică, de prietenie nepăsătoare și tumultoasă, de vagabondaje epice, de-a lungul României, Egiptului, Greciei, Turciei și întreg bazinul mediteranean. Dar, vai! în aprilie 1909, Mihail mă părăsi la debarcaderul din Brăila, bolnav de tuberculoză, plecând la Kazan – spunea el – unde moartea îl surprinse.

Dar, în ajunul acestei sfâșietoare despărțiri, avui totuși bucuria de-a vedea apărând, în *România muncitoare*, primul meu articol de luptă, semnat *P. Istr.*[15]

— Și ce combăteați?

— Vi-o spun pe scurt: pe domnul Iorga […], alături de colegul său de universitate, A. C. Cuza, acesta din urmă organizator și-acum al tuturor banditismelor antisemite. Urmează apoi câțiva ani de colaborare neregulată la *România muncitoare*, până în ziua când, dintr-un salt, îmi împlinesc marele meu ideal: să nu public decât în marile organe de presă, a căror voce se face auzită de un număr cât mai mare de cititori.

În acel timp, mă aflam la Brăila, zugrav și secretar al puternicului sindicat al muncitorilor portuari. Cu mari riscuri, izbucnește o grevă. Simt presiunea maselor, o conduc cât pot mai bine…[16] dar greva cade glorios. Scriu atunci un articol, în al cărui titlu fac aluzie la războiul din Transvaal: *Burii sunt învinși, trăiască Burii!* și îndrăzneț îl trimit la *Adevărul*, cel mai mare ziar democratic din țară.

A doua zi, mare mi-a fost bucuria și surpriza de-a citi, în fruntea rubricii de informații a acestui ziar, nota următoare, tipărită cu litere groase: „Greva muncitorilor din portul Brăila a căzut. Vajnicul muncitor Panait Istrati ne trimite un articol scris după bătălie. E un articol scris cu sângele unei inimi generoase. Îl vom publica în *Adevărul* de mâine la loc de frunte”. Acesta fu debutul meu în marea presă, victorie măreață de care îmi amintesc cu duioșie[17].

---

[15] Este vorba de *Un om cu scaun la cap*, menționat în *Cum am debutat eu*, că ar fi apărut în anul 1908. Colecția *României muncitoare* fiind deteriorată nu ne-am putut ajuta în stabilirea datei exacte.

[16] Greva se organizează împreună cu Ștefan Gheorgiu.

[17] *Adevărul*, 14 mai 1910.

Imediat după aceea, public în *Dimineața* o serie de nouă articole, intitulate *Lipitorile porturilor*[18]. Avui, totodată, onoarea să corectez articolele actualului ambasador al Sovietelor la Paris, pe atunci expulzat de oligarhia română. Îmi aduc aminte chiar de un incident dureros din acea epocă: Racovski voind să intre în țară, fu arestat.

S-a organizat un miting de protest, urmat de-o încăierare în stradă cu poliția. Am fost printre cei arestați și-mi aduc aminte și acum de bătaia mâncată în acea noapte în beciul poliției[19].

Nu mai mult decât acum doi ani, am fost chemat la telefon, din strada Grenelle[20]. Era Racovski.

— Astfel, la o depărtare de optsprezece ani, propagandistul necunoscut și vagabondul ireductibil se întâlneau pe linia telefonică Elysée-Fleurus, unul ambasador al U.R.S.S., celălalt povestitor român – scriitor francez, în acest Paris capabil de toate minunile.

*

— Nu vreau să părăsesc această perioadă de viață gazetărească, fără a nu evoca apariția lui Pégoud, pe cerul românesc, cu al său faimos *looping the loop*. Tot Bucureștiul alergă ca la un miracol. Capitala se goli într-o oră. Am scris atunci un foileton[21] în care admiram omul care reușise să stăpânească o mașină atât de periculoasă și care se deda unor acrobații miraculoase.

Câteva zile mai apoi, în trecere prin Ploiești, mă oprii să fac o vizită – ca de obicei – lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, unul din

---

[18] *Dimineața*, 13–15 martie 1910.

[19] Mitingul a avut loc la sala „Eforie”, organizat de Cercul „România muncitoare” (19 octombrie 1909). Arestat și încarcerat la Văcărești, cu I. C. Frimu și alți fruntași socialiști, judecat și achitat (30–31 octombrie 1909).

[20] Sediul ambasadei sovietice la Paris.

[21] *Pégoud*, în *România muncitoare*, 21 noiembrie 1913.

cele mai pitorești și mai cinstite figuri ale socialismului european dinaintea primului război mondial. Acest bărbat, fondator al socialismului și al sociologiei românești, nu era decât un biet evreu rus, care, evadând din ocnele siberiene, a parcurs pe jos întreaga Europă de Nord, Finlanda, pentru a eșua într-o micuță coșmelie de lemn la Ploiești, unde își câștiga existența vânzând salată de ardei copți pe un grătar, studiind zi și noapte și devenind, douăzeci de ani mai târziu, una din figurile cele mai respectate de întreaga intelectualitate românească.

Spirit totodată practic, speculativ și erudit, de o cinste exemplară, reuși minunea unei duble ascensiuni ce mergea mână în mână: aceea a unei averi și a gloriei de gânditor și propagandist. În timp ce cu o mână prepara faimoasele sale sărmăluțe – un regal pentru întreaga aristocrație română –, cu cealaltă redacta grava revistă *Contimporanul*, precum și studii critice atât de valoroase, încât unul dintre ele îi aduse o polemică cu Spencer.

Mereu surâzător, mereu prietenos, totdeauna generos, îi făcea plăcere să-l vizitezi. Adesea era *tapat* de bani. Toată lumea îl tapa: organizații muncitorești, fugari ruși, mari prieteni ca rabelaisianul Caragiale, și dintre cei mai mici, ca mine. Cu ocazia acestei întâlniri, îmi spuse făcând aluzie la articolul meu despre Pégoud: „Istrati, tu ai stofă de artist. Foiletonul tău este unul dintre cele mai frumoase scrise la noi. Dar ca să reușești, elanul nu ajunge. Trebuie să te statornicești". Răspunsei: „Nu-mi plac lucrurile care necesită să transpiri pentru ele. Dacă o să reușesc, va fi fără efort."

În așteptare și pentru că un om nu poate trăi fără să se apuce de ceva, mă hotărăsc să nu-mi mai tapez prietenii, împrumut două sute de franci de la Gherea și întemeiez o fermă pentru creșterea porcilor. Trei scroafe fată, la capătul a patru luni, o întreagă familie grohăitoare (de optsprezece membri) care fu cât pe-aci să-mi mănânce urechile. Și eu care nu mă plecasem niciodată unei munci de zi cu zi, primii să merg la muncă zilnic, timp de un an și

jumătate, ca zugrav, pentru ca să-mi pot hrăni „numeroasa familie”.

Făcui sacrificiul, bucuros. Din anumite puncte de vedere, porcul este un animal mai binecrescut decât omul. Mai întâi, nu-i adevărat că este murdar: născut de trei zile, purcelul își urmează mama, într-un colț anume al curții, pe care-l va ține minte. Hrănit la ore regulate, niciun semn de lăcomie, între băltoaca din stradă și bazinul de ciment pe care-l amenajasem el nu ezita să se îndrepte spre apa curată. Cât despre încrederea în om, ea este atât naivă cât și impresionantă: era destul o mângâiere și câteva boabe, să-l vezi apoi culcându-se, fără proteste și guițături, oferindu-se cuțitului măcelarului.

Martie 1916! Războiul e în toi. Îmi privesc „pensionarii”: patruzeci de porci, în primejdie să fie înșfăcați de români sau germani. Mai bine să-i mănânc eu însumi.

Îi pun pe cântar: un franc kilogramul de porc viu. Cu o mie cinci sute de lei în buzunar primesc la 30 martie, la frontiera elvețiană, o mie două sute de franci elvețieni…

*

— Deci, grație porcilor datorați cunoașterea limbii franceze?

— Exact: e ceea ce și voiam să spun.

În Elveția, mă duc la Leysin, unde unul dintre prietenii mei trăgea să moară. Abia salutasem prima ciocârlie ce se ridicase deasupra întinselor câmpii brăilene și iată-mă întâmpinat, la început de april, de impresionantele zăpezi de la Leysin-Village.

Îndată iau taurul de coarne: limba franceză. Nu v-am spus, prieteni, că ea era marea pasiune nostalgică a adolescenței mele. Se va vedea aceasta în *Mihail*, unde îmi rostesc admirația și în același timp surpriza de-a vedea pe acest tânăr vagabond devorând pe *Jack*, în original, pierdut în fundul unei biete mahalale a unui orășel danubian.

Câte încercări, numeroase și zadarnice, n-am făcut eu, de-a lungul acestor nouă ani de prietenie înflăcărată cu Mihail, ca să mă avânt în cucerirea acestei frumoase limbi internaționale… Cu câtă emoție, chiar și azi, îmi evoc minutele înainte de-a adormi, când el îmi spunea cu vocea-i gravă și drăgăstoasă: „Repetă după mine, Panait: *Je dors, tu dors, il dort”…*

Imposibil, într-un fel era scris și altfel vorbit! Niciodată n-am obținut nimic, cu jumătăți de măsură. Să te dăruiești în întregime sau deloc era legea mea și a pasionaților care-și asigură adevăratele cuceriri. Zăvorât în micuța cameră a unui *chalet*, înarmat cu un dicționar și voința mea nestrămutată, umblând încoace și încolo prin odaie, deschid cartea *Télémaque: Calypso-ne-pouvait-se-consoler-du-départ…* Nu înțeleg decât cuvântul *consoler*, care seamănă cu cel din limba română. Dicționarul mi-e singură unealtă. În viața mea n-am deschis o gramatică. N-are a face! Pagină cu pagină, carte după carte, devor treizeci de clasici: Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Madame de Staël etc…

Fu o stare febrilă ce dură patru luni. Dublă bucurie ce conjuga într-însa dubla cucerire: aceea a limbii și a frumoaselor idei exprimate.

Patru luni de schimnicie! Când mă trezii la realitate, pereții odăii erau acoperiți de fișe prinse cu ace pe pereți, dicționarul ferfeniță, iar în buzunar doar cu un singur franc elvețian.

Cobor afară în căutare de lucru. Primul om căruia mă adresez în noua mea limbă, fu olandezul Creuse, antreprenor și tuberculos de multă vreme. Mă angajă deîndată, dar îmi spuse zâmbind: „Dragă domnule, dumneata vorbești ca-n cărți!”

Cu această franceză, savuroasă și bogată, trebuia să scriu – trei ani mai târziu – scrisoarea la care face aluzie Romain Rolland în

prefața *Chirei*. Și tot cu această franceză mi-am scris și primele mele două cărți[22]…

*

Un an de muncă: bat muntele între Leysin-Village și Leysin-Feyday; vopsesc uși și lipesc tapete pe ziduri, adesea însângerate.

Apoi, mă satur de Leysin. Vreau să cunosc Elveția. Deschid un ziar și dau peste un anunț al Ministerului Poștelor și Telegrafului, care caută muncitori. Și iată-mă, astfel, plecat în Valea Orbe, unde plantez stâlpi de telegraf.

Petrec doi ani de viață cenușie, de luptă crâncenă; zece meserii mă strivesc, una după alta, aruncându-mă într-o somnolență ce mă împiedică să citesc.

— Trăiai în singurătate, ca un ascet?

— Nu! Am avut câteva prietene. Dar trebuie să fii erou, ca să poți trăi cu o prietenă în Elveția! Patru cantoane mă declarară indezirabil. Astfel, când la Geneva un agent spuse, controlându-ne hârtiile: „Totul e în regulă!” eu și prietena mea strigarăm: „Bravo! Se simte Franța prin apropiere!”.

Odată cu bucuria, simt renăscând în mine și preocupările intelectuale. Ne aflăm în 1919. Trei ani de limbă franceză. Într-o zi, ieșind de la conferința lui Birukoff[23], înapoiat din Rusia, scriu un articol: *Între tolstoism și bolșevism*, pe care-l dau, la întâmplare, ziarului *La Feuille*[24] al lui Jean Debrit. A doua zi, articolul apare în prima pagină, semnat *P. Istr*[25].

Din această zi și până la intervenția lui Romain Rolland, la Nisa, în 1921, cititorii dumneavoastră cunosc amănuntele din articolul

---

[22] *Kyra Kyralina* și *Oncle Anghel*.
[23] Paul Birukoff, vechi prieten și biograf al lui Tolstoi.
[24] Ziar pacifist care apărea la Geneva.
[25] *La Feuille*, 24 iunie 1919.

pe care l-a scris Maurice Martin du Gard, adresându-mi primul salut al presei franceze[26].

Din octombrie 1920 și până în ianuarie 1921[27], am cutreierat toate hotelurile, solicitând cea din urmă dintre munci, în schimbul unei pâini și a unui adăpost. Noaptea, mă furișam într-o vilă nelocuită de pe bulevardul Cimiez și dormeam într-o odaie, înapoia bucătăriei, cu capul pe-o boccea. Fără foc.

Dar, să trecem… Se cunoaște povestea și nu vreau să mai revin asupra acelor timpuri!

Și totuși! În acest mare oraș găsesc un om: domnul Monnier, fabricantul de *niçarettes*, care mă angajă timp de zece zile, dându-mi masă și adăpost, pentru o jumătate de zi de muncă.

*

Abia în mai 1922, după optsprezece luni de străduințe din partea lui Romain Rolland, iată că, la Hautil-sur-Triel, Ionescu îmi spune în sfârșit, jucând totul pe norocul meu: „Dacă un om ca Romain Rolland susține că tu ești în stare să faci ceva care să fie demn de noi, ei bine! hai s-o facem!”

— Cărțile dumitale au fost scrise, deci, la Hautil?

— Numai prima; a doua în subsolul lui Ionescu, care mi-a dat posibilitatea să scriu timp de șase luni, lipsit de orice griji materiale.

Fără griji, dar cu câte lacrămi! Aceste două cărți erau cât pe aci să-l coste pe Ionescu situația și pacea căminului său. Câte lacrămi a putut s-o coste pe o femeie nevinovată! Toată strada bodogănea: „Ce atâta tevatură, pentru unul care blodogorește două vorbe în franțuzește?”.

---

[26] Maurice Martin du Gard: *Opinions et portaits – Panait Istrati*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 31 mai 1924.

[27] Perioada șederii la Nisa.

Prima carte fu totuși terminată. O trimisei lui Rolland, care-mi răspunse: „Toate prevederile mele sunt confirmate. Vino să mă vezi.”

Această întâlnire avu loc la 25 octombrie 1922.

Mi se întâmplase în trecut, ca șef de delegație muncitorească, să-mi pierd cumpătul în fața prefectului de poliție. La Rolland, însă, am intrat calm, pentru a întâlni un om cu ochii limpezi, a cărui față serioasă era luminată de un zâmbet. Îmi spuse, întinzându-mi mâinile: „Iată-te, Istrati! Doresc mult să te ascult”.

Păstrez o amintire neștearsă despre această primă întâlnire, guvernată de tema mea preferată: prietenia. Gândindu-se la singurătatea ce avea să-mi rezerve Parisul literar, Rolland îmi vorbi îndeosebi de doi oameni, cărora voia să mă încredințeze.

„Aceștia sunt, îmi spuse el, Jean-Richard Bloch, unul din rarii noștri scriitori cu forță creatoare și Léon Bazalgette, inimă caldă, apostol al lui Walt Whitman. Primului, dintre cei doi, îi va incumba greaua sarcină de a-ți revizui manuscrisele”.

Într-adevăr, îi datorez lui Bloch, singur, înțelegerea francezei mele, pe care el a păstrat-o intactă…

— Și *apoi?*

— Am pentru Rolland o dragoste filială. Nu-i vorba, din parte-mi, de-o gratitudine pentru intrarea mea miraculoasă în literatura franceză, ci mai ales pentru calda primire de la om la om, pentru această mână întinsă pe deasupra depărtărilor. Nu ne întâlnim și nu ne scriem decât rareori. Și totuși, mă gândesc cu groază la ziua când ar putea dispare înaintea mea, căci eu nu trăiesc decât hrănit de pasiunea prieteniei. Lipsit de ea, prefer moartea. Se va vedea în continuarea lui *Adrian Zografi*.

Strălucind de bucurie, mă închid atunci în subsolul lui Ionescu, unde scriu *Chira Chiralina* (care nu-i prima mea carte, ci a doua. Prima mea carte este *Moș Anghel*[28]).

În vara următoare, mă aflam fotograf ambulant la Bagnoles-de-l'Orne și la Mont Saint-Michel. În august, eșuez la Paramé. Sezon prost: ploaie, frig, mizerie. Mă culc într-o cameră păcătoasă, unde nu mă puteam strecura decât printr-o fereastră. Nenorocirea mea e atât de mare, încât nu mai puteam să-mi dau seama ce voi deveni. Când, zăresc în vitrina unei librării revista *Europe*[29], pe a cărei banderolă sta scris cu litere groase: *Romain Rolland: Un Gorki Balcanic*. Și, dedesubt, numele meu și: *Kyra Kyralina*. Îmi întorc capul spre zidurile vechii fortărețe a lui Vauban și strig: „Te salut, bătrâne!"

Fuga la oficiul poștal! O telegramă editorului și, câteva ore mai târziu, îmi soseau primele drepturi de autor: patru sute cincizeci de franci. A fost sfârșitul anilor mei de mizerie… Dar niciodată în viață nu am suferit din cauza *foamei*.

— Ei bine, Istrati, nu cumva ești acum mai puțin fericit ca altădată?

— Ai ghicit-o, Lefèvre. Dacă într-adevăr viața mi-a fost acrită de mizerie, n-am cunoscut niciodată spaimele clipei de față. Desigur, am avut micile mele tristeți, larg compensate de marile bucurii ce stau la îndemâna oricui, dar pe care prea mulți le disprețuiesc: drumul, pădurea, râul, soarele. Astăzi, o formidabilă răspundere îmi apasă umerii.

---

[28] La Hautil-sur-Triel, Panait Istrati a scris manuscrisul de 406 pagini, în care se aflau: *Moș Anghel, Sotir, Kir Nicola, Mihail. Chira Chiralina* a fost scrisă după înapoierea de la Villeneuve, în decembrie 1922.

[29] Vezi și cap. *În ajun de glorie*, în vol. *Cum am devenit scriitor*, Craiova, editura Scrisul românesc, 1981 (pp. 271 –296), care reconstituie detaliile debutului său în literatura franceză.

În Orient, nu se glumește cu oamenii care-și încep viața publică luându-și angajamente de conștiință. Adu-ți aminte de primul meu articol, ca și de cele următoare – toate au fost articole de luptă. Acesta este destinul meu… Am eu oare, acum, aerul unui om de litere?… Niciodată nu m-am gândit în viață să devin așa ceva! Am ceva mai bun de făcut, decât să-mi scriu pe cărțile de vizită: *Panait Istrati, scriitor!*

— Știu că nu sunteți un om de litere. Totuși, nu puteți nega că *Kyra Kyralina* nu v-a procurat o bucurie?!

— Și încă una mare! Doi fiind cei care o împărtășeam. Îndată ce *Kyra* apăru în librării, eu și cu Ionescu am cumpărat un exemplar de la un librar din Place Saint-Sulpice, unde ne aflam în trecere. Pradă unei bucurii exorbitante, ne-am retras într-o cafenea, unde Ionescu, ca un mistic, mângâia cartea și spunea: „Asta e *de noi*, bătrâne, *de noi!*”[30]

Ce înțeles ascundea acest *„de noi”?* Ce bucurie plină de promisiuni cuprindea? Era oare pentru că în lumea asta apăruse încă un om de litere? Pe dracu'! Noi speram să fie o pârghie aflată în mâinile noastre datorită Franței generoase; cu ea nădăjduiam să ușurăm o parte din povara care-i strivește pe cei anonimi ca mine, cel de-acum trei ani!

Ei bine! Nu s-a întâmplat nimic! Viața m-a obligat să-mi reduc această speranță imensă la mica existență a unui om de litere! Zadarnic, sute și sute de anonimi, mușcați la sânge de viață, îmi

---

[30] Evenimentul este consemnat pe prima pagină a exemplarului de însuși autorul ei, astfel: „Acest exemplar, apărut astăzi în vitrina librăriei, a fost cumpărat de noi doi, Ionescu și cu mine, dând fiecare câte trei franci și cincizeci de centime, lăsând vânzătorului cele douăzeci și cinci de centime, ca bacșiș, ca să fie și el, de asemeni, fericit în felul lui, cum suntem noi în felul nostru. Panait Istrati, Paris, 30 mai 1924, într-o cafenea din Saint-Germain-des-Prés, nu departe de statuia lui Diderot, care povestește domnilor preoți o istorie dezagreabilă.”

scriu zilnic, chemându-mă în ajutor. Pentru ei, nu pot face nimic. Sunt victima propriei mele reușite.

Totuși, crezui într-o zi în realizarea speranței mele. Acum trei ani, la Nisa, în timp ce rătăceam cu aparatul de fotografiat pe Promenade des Anglais, un om voinic, cu figură jovială, mă strigă în românește: „Ia spune-mi, nu ești tu Istrati?” Astfel l-am cunoscut personal pe Iacob Rosenthal, care nu era altul decât directorul marilor ziare democratice, unde debutasem strălucit acum douăzeci de ani. „Tu nu poți, Istrati, să fii numai un scriitor francez!” îmi spuse acest om de acțiune. „Tu știi în ce stare se află țara ta. Te chem la noi! Și, așa cum am făcut-o în trecut, când nu erai decât un necunoscut, îți pun la dispoziție ziarele mele. Strigă-ți în paginile lor întreaga ta mânie și dragoste!”

Puteam spera o mai bună întrebuințare a pârghiei de care îți vorbeam adineaori? Primesc. O mare bătălie se încinge[31]! Mii de oameni, de-a lungul României, își smulg ziarul din mâini, spunându-și: „Asta-i *de noi!*” Și ca să vă dau un exemplu de popularitatea mea românească, voi pomeni pe acel țăran din creierii Carpaților, care-mi scria: „Istrati, fiindcă ai ajuns atotputernic astăzi, nu ai vrea să-mi procuri un alambic de la Clermont-Ferrand?”

Acest țăran fu un profet ironic. Într-adevăr, această putere pe care el o credea nelimitată, s-a redus, în mai puțin de un an la dimensiunile… unui alambic.

---

[31] Panait Istrati își începe colaborarea la *Adevărul literar și artistic*, publicând, între 15 iunie–12 octombrie 1924, *Sotir* și *Pescuitorul de bureți*, scrise direct în românește, profesiuni de credință autobiografice și pagini de polemică literară. Vezi *Addenda*, în vol. *Cum am devenit scriitor* (pp. 475–488).

Rosenthal primi la București o lovitură de pumn american, care fu cât pe-aci să-l coste viața. O altă lovitură, dată de prieteni, îl jefui de marile ziare ce mi le pusese la dispoziție.

Și, pe acest vis de luptă, cortina cade, aplaudată de „România mare”, satisfăcută… Din cauza asta, astăzi îmi spun: „Ce naivitate să crezi că un om de litere ar putea face ceva mai bun pentru admiratorii săi, decât să le procure un alambic!”

— Dar ultima dumitale călătorie în România n-a prea fost… triumfală?

— Nu! M-am dus să văd mormântul mamei și să strâng mâna lui moș Dumitru, singurul supraviețuitor din familia lui *moș Anghel*. Mormântul era prăbușit, iar moș Dumitru un falnic bătrân. M-a primit la el, la Baldovinești. După primele cuvinte schimbate, el îmi flutură în mâini, triumfător, un număr vechi din *Adevărul literar*, unde numele și fotografia mea se răsfăța pe prima pagină: „Știi tu, cine mi-a dat jurnalul ăsta? Ei bine, pândarul bălții. Ei da, nu m-am schimbat! Tot acolo mă duc să tai și să fur papură! Dar e adevărat că tu ai devenit cineva, că ne putem cumpăra o moșie?” „Dar, unchiule, moșia presupune robi!” Moș Dumitru desfăcu brațele, cu un gest de resemnare: „Ei, băiete! Trebuie să alegi: să fii rob sau să ai robi!”

Dinaintea acestei logici, m-am înclinat.

— Nu văd cazul meu decât ca o aventură clădită pe un accident adevărat și sângeros, survenit în viața mea. Câtă vreme oamenii vor trebui să aștepte atari accidente ca să se poată exprima, eu nu consider exemplul meu drept un succes. Sunt sărac și sper să mor sărac, pentru că în viața mea de acum merg întovărășit de imensa familie a golanilor întâlniți în drumurile mele.

Mă aflu la jumătatea operei, așa cum am conceput-o în lungii ani de vagabondaj. Când voi ajunge la capăt, voi depune condeiul și-mi voi relua vagabondările pe marile drumuri de altădată, retrăind alături de tovarășii mei regăsiți ore pline de bucurie,

scutite poate de grelele răspunderi ce mă apasă în clipa de față. Așa că voi da cel mai frumos exemplu: să te eliberezi de mai bunul din tine, fără să faci din această eliberare o obișnuință și un meșteșug.

Frédéric Lefèvre

ÎNTRE FRUMUSEȚILE ARTISTICE ȘI LIBERAREA OMULUI

„Ajutorarea tinerilor autori uvrieri la începuturile lor”, acesta, spuneți că este scopul „Uniunii Scriitorilor Autodidacți”. Fiind eu însumi un autodidact, îmi cereți adeziunea, sprijinul moral și material și câteva rânduri despre încercarea d-voastră.

Ader moral cu entuziasm și vă puteți bizui, în orice împrejurare, pe tot ce aș putea face materialicește și moralicește, în acest sens. Și iată ceea ce gândesc, cu privire la scopul pe care îl urmăriți:

Socot că ținta unui tânăr scriitor, fie el sau nu uvrier, nu poate să fie reușita, ivirea lui, mai mult sau mai puțin strălucită, pe domeniul notoriu al literelor. Scopul meu n-a fost acesta și sunt departe de-a fi mulțumit de ceea ce sunt astăzi. E bine să ajuți pe un muncitor tânăr și de talent și să-i înlesnești putința de a se manifesta artistic. Dar *frumusețea artistică singură* nu înseamnează nimic în epoca noastră: pentru cei care ar vrea să ne citească, dorința lor e în deșert, de vreme ce flămânzesc și li-e foame.

Au trecut abia trei ani de când, într-o zi, în fața vitrinelor cu cărți, am exclamat: „Pentru cine scrieți voi, scriitorilor? Știu să vă citesc, să vă înțeleg, să vă iubesc și n-am pentru aceasta nici timp, nici mijloace. Sunt tocmai ca bijutierii și parfumierii”. Iată de ce mărturisesc din capul locului că dacă totul n-ar fi decât să fabrici frumusețe artistică, suferința universală a omului, care nu e artist, s-ar fi putut lipsi și de reușita și de succesul meu. O spun, de un an de zile, muncitorilor din România, care îmi scriu și se bucură de „victoria” mea, care nu e o victorie.

Nu m-am dus nicăieri, nici chiar la Romain Rolland, încărcat de manuscrise. Pretutindeni m-am dus cu inima întristată de suferința oamenilor și răzvrătit împotriva tuturor prejudecăților

timpului. Frumusețile literare și artistice, *care nu sunt decât frumuseți*, fac parte din aceste prejudecăți. Pentru a gusta și admira literatura și celelalte arte, ar trebui mai întâi să nu-ți mai fie foame, să nu tremuri în fața absurdului cuvânt „șomajul” și, de asemenea, când muncești, să nu-ți iasă sufletul cu unealta în mână – o știu eu asta, așa cum numai oameni care trudesc o știu. Și aș muri de rușine și aș merita disprețul tuturor tovarășilor mei de ieri, care au rămas la meșteșugul lor, dacă m-aș socoti un om mulțumit cu soarta mea, fiindcă astăzi scriu, îmi vând cărțile și trăiesc din această vânzare.

Nu! Aceasta nu trebuie să fie o țintă. Pentru mine ar fi o trădare, pentru că niciodată oamenii care trudesc nu m-au poftit să las partea mea de trudă, pentru a le scrie povești, fie ele foarte generoase și cât se poate de artistice, poveștile acestea.

Poate cineva să-mi răspundă acestor întrebări: cine ne dă dreptul, pe care ni-l luăm, de a gândi, de a visa, de a ne emoționa în gura mare, pe câtă vreme aproapele nostru muncește din greu ca să ne hrănească? Și nu e oare adevărat că popa face tot același lucru, când ne spune: Făceți-mi vinul și cartofii, eu mă voi ruga lui Dumnezeu pentru iertarea păcatelor voastre!?”

Orice om trebuie să aibe dreptul de a gândi, a visa și a se emoționa, dar dacă vrea să ne împărtășească din toate acestea, pe cheltuiala noastră, să ne ceară mai întâi învoirea. Altfel, totul nu e decât parazitism sulemenit cu frumusețe artistică. Și noi, ceștia, muncitori autodidacți, care am gustat din acest parazitism, nu trebuie să aspirăm la el. E bine să fii artist, dar cu condiția să nu faci din asta o marfă, altfel, ce mai înseamnă toate vorbele mari despre liberarea omului? Și dacă astăzi suntem siliți să transformăm arta în marfă, să fim măcar conștienți de ignominia noastră și să încercăm să-i punem capăt.

Suntem datori să ajutăm pe tot omul să-și facă drum spre meseria cu care își va câștiga viața; arta, însă, nu e o meserie, e o

stare sufletească. Și această stare sufletească devine astăzi un fel de cremă „Tokalon[32]”, care se lansează cu mari mijloace de reclamă și îmbogățește pe fabricanți, dar nu ajunge decât la paraziții societății și, câteodată, înşală pe muncitori.

Putem noi stărui pe această cale? Avem noi, oare, dreptul să spunem oamenilor care trudesc: „Munciți! eu îmi voi fuma țigara și am să vă spun povești și o să vă declam poezii! Și dacă nu aveți vreme să mă ascultați, dacă vă doboară povara, cu atât mai rău pentru voi; îmi voi plasa marfa mea «Tokalon» aiurea!”

Într-adevăr, nu cred că am fi tocmai generoși, procedând astfel.

Gândire, visare, emoțiune, drept și putință de a le manifesta în libertate, da! dar, toate astea, câștigându-ne pâinea, după pilda păsărilor, care ne încântă fără plată.

Să năzuim cu toții, mai ales noi, scriitorii autodidacți, către aceste timpuri de dreptate obștească!

Veți vedea că în ziua aceea va fi foarte ușor să deosebim pe adevăratul artist de parazitul fardat cu frumuseți artistice.

Arta e o stare sufletească irezistibilă, care nu exige trândăvia; sunt gata să o ajut din toate puterile.

---

[32] Produs cosmetic pentru femei, care a făcut vâlvă în epocă.

LUPENI – 1929

Fragmente

I
ÎNTRE TIMIȘOARA ȘI LUPENI

Venind în țară pentru câteva săptămâni, n-aveam de gând să mă amestec în haosul fără lumină al gazetăriei. Știam că la Timișoara avea să se judece un proces al comuniștilor. Mai știam că la Lupeni avusese loc de curând un asasinat în masă, pe care anumiți oameni serioși de la noi îl numesc cu seninătate *o nenorocire*. Și cum întreg pământul e bogat azi în asemenea „nenorociri”, voiam să păstrez rezultatul cercetărilor mele pentru a-l încredința editurii franceze care mi l-a cerut[33].

Dar iată că acum lucrurile se înfățișează altfel, din toate punctele de vedere. Tribunalul din Timișoara n-a judecat numai pe comuniști, ci și drepturile, recunoscute de legi, ale cetățenilor acestei țări. […]

Nu e rolul meu să dau sfaturi de guvernare înțeleaptă unei burghezii, oricare ar fi ea. Dar viața mă obligă azi ca să car apă la moara oricui e gata să macine făină pentru toată lumea.

O fac din pornire absolut dezinteresată, dintr-un simțământ de datorie cetățenească. De trei săptămâni, alerg ziua și noaptea, ca să mă încredințez de cele ce se petrec între Timișoara și Lupeni. Am văzut, am pipăit lucruri dureros de triste.

Fie-mi îngăduit să le spun pe șleau, în speranța că cuprinsul lor va contribui poate să deschidă ochii oamenilor ce sunt azi la cârma țării și prin aceasta să aline, fie cât de puțin, suferințele celor mulți din care mă trag.

---

[33] Editura „Rieder” din Paris.

II
SE BATE ȘI ACUM

Când am dat cu ochii de prizonierii comuniști din Timișoara, întâiul lor strigăt a fost: *„Niciodată nu s-a bătut mai crâncen ca acum, sub guvernul național-țărănesc!”*

Îmi era peste putință s-o cred, am căutat să vorbesc cu alți militanți, necomuniști, și toți mi-au declarat. *„Da, se bate mai rău ca pe vremea urgiei liberale”.*

Un nenorocit, cu fața brăzdată înainte de vreme, cu stigmatele foamei și suferințelor fizice îndelung îndurate, îmi povestea scena unei bătăi la postul jandarmeriei:

— Ne lua pe rând și ne bătea până ce cădeam în nesimțire. Piepturile ne erau umflate, mădularele zdrobite de lovituri cu patul armei. După ce se duceau să se mai răcorească cu un pahar de vin, se întorceau, și iar bătaie. Ne fugăreau prin încăperea închisorii, ne îngrămădeau într-un colț și acolo ne cărau la paturi de pușcă, până nu mai puteau de osteneală. În vremea asta, ceilalți tovarăși erau ținuți în respect cu țeava puștii în piept. Plutonierul care comanda bătaia era beat. El ne spunea că de data asta nu mai scăpăm cu viață. O vedeam și noi.

— Și cum ați scăpat?

— După o zi și o noapte de stâlceli, a venit un ofițer să ne vadă. Eram aproape morți. Atunci m-am sculat și eu și am strigat: „Domnule ofițer! dați ordin să ne împuște și să se isprăvească!” Așa am scăpat.

La proces, rând pe rând, așa cum au făcut-o și la instrucție, cei bătuți își spuneau chinurile. Tribunalul rămânea nepăsător. Și nepăsarea lui era pentru mine o tristă confirmare a faptelor.

Mai tristă decât toate a fost apariția la bară a lui Wolf. Un sărman om pipernicit, arestat de curând, ținut de șase zile la Siguranță și bătut pe odihnitelea, ziua și noaptea. Fața, ochii, îi

erau plini de răni și de vânătăi. Greva foamei pe care o făcea ca să fie scos de la poliție, îi stinsese privirea și sufletul. Tribunalul rămânea tot nepăsător și în fața acestui spectacol, dar să presupunem că tribunalul n-avea cuvânt în fața unei astfel de mărturii. Să mai presupunem că nici domnul ministru de Interne[34] n-are cuvânt, domnia sa care mi-a confirmat că *„Da, se bate, fiindcă așa sunt moravurile poliției noastre”.*

Aș dori însă mult să știu dacă n-are cuvânt nici domnul Președinte al Consiliului de Miniștri. Domnia sa e dator s-o spună țării.

Martor și, uneori, eu însumi victimă, de un sfert de veac, al grozăviilor Siguranței și jandarmeriei, cu care o clică guvernamentală a „înzestrat” pământul acesta mănos dar urgisit, aș vrea să știu dacă într-adevăr „ceva s-a schimbat” pe imensa moșie a „familiei de la Florica”, ori „de la Rătești”, cum o numea Constantin Mille, de la Mihăilești, cum se spune azi.

Știu și cred că-i vine greu unui guvern burghez să ia de gât pe membrii capitali ai unui alt fost și viitor guvern burghez și să-i scoată din mănoasele întreprinderi pe unde s-au vârât, întocmai ca cutare populară insectă, proprie, numai corpului omenesc. […]

Dar nu poate guvernul legalității să restabilească nici măcar biata legalitate? Nu poate nici măcar să dea afară din slujbă pe polițistul ori pe jandarmul care omoară lumea în bătăi? Atunci, întreb: Ce e puterea? ce este ea, mai ales când ai obținut-o tocmai fiindcă ai spus că te vei servi de dânsa ca să faci ce n-au făcut alții?

Domnul Vaida mi-a citit scrisoarea unui țăran care-i povestește cum a fost acostat de plutonierul satului, însoțit de alți doi jandarmi, cum a fost trântit la pământ, fără multă vorbă, jefuit de banii ce-i avea asupră-i și atât de groaznic bătut că omul a rămas schilod, după două sau trei luni de spital.

---

[34] Al. Vaida – Voievod.

Ei bine, plutonierul acesta n-a putut fi nici măcar suspendat, ci de-abia „pus în concediu”, căci zice-se, legile cu care tâlharii țării au îngrădit instituția jandarmeriei, menită să-i apere, nu permit o imediată destituire, arestare și dare în judecată a jandarmului.

La Lupeni, un fioros bandit numit Maican, plutonier de jandarmi și el, a îngrozit pe mineri cu schingiuirile sale, până când… Până când, ce? Să-l destituie, să-l bage în pușcărie? Deloc. Ci numai până când să-l mute la Petroșani, unde continuă.

La Deva, o autoritate superioară, mult superioară unui plutonier de jandarmi, zvântă lumea umiliților și apoi le ia bani, dacă nu direct, indirect și în înțelegere cu alte autorități superioare ale nenorocitei regiuni. Iar un domn avocat, pripășit prin partea locului, face și desface la adăpostul acestor autorități demne de Jilava, așa cum numai sub un pașalâc liberal poate să se petreacă.

Acestea, cu privire doar la chestiunea bătăii și numai între Timișoara și Lupeni. Ce trebuie să se petreacă în restul țării? E ușor de închipuit. […]

IV
CE AM VĂZUT LA LUPENI

Ca să mă pot documenta și mai bine asupra celor petrecute la Lupeni, am fost la domnul ministru ad-interim la Justiție și l-am rugat să-mi permită să comunic cu patruzeci și cinci de închiși de la Deva. Mi-a promis că va da ordin să mi se îngăduie aceasta. N-a făcut-o. A fost o vorbă în vânt.

Sosind la Deva, m-am prezentat imediat la Prefectură. Am fost primit de domnul inspector administrativ Cimponeru, care înlocuiește pe domnul prefect Rozvany. Domnul Cimponeru a telefonat în fața mea la Parchet și am auzit răspunsul domnului prim-procuror: „Nu s-a primit niciun fel de instrucție, cu privire la dorința mea, din partea Ministerului de Justiție.”

O întrebare: știam și eu, ca toată lumea, că acest domn prim-procuror, care a prezidat măcelul de la Lupeni, e suspendat: de ce, atunci, funcționează la Parchetul din Deva? Că funcționează, nu mai încape îndoială și nu numai fiindcă l-am surprins la capătul firului telefonic, legând Parchetul cu Prefectura, ci fiindcă a cerut și obținut arestarea martorului Ințea Eugen, la câteva zile după măcel și în urma declarațiilor făcute de Ințea la instrucție, asupra celor văzute de dânsul în dimineața zisă „fatală".

Cum se explică această fărdelege?

Neputând, la Deva, să iau contact cu deținuții, am plecat a doua zi la Lupeni. În vagon, cum vorbeam cu însoțitorii mei despre „nenorocirea" de la 6 august, o doamnă de condiție mijlocie, care ne asculta demult, se amestecă în vorbă și, fiind din Lupeni, ne dă o informație caracteristică mentalității micii burghezii. *„Minerii sunt bețivi și nevestele lor poartă ciorapi de mătase".*

De notat că doamna noastră nu avea nici în clin nici în mânecă cu autoritățile ori cu societatea minieră care poartă răspunderea măcelului, așa că nu vedeam la dânsa niciun interes personal și direct care s-o facă să ne dea o astfel de mărturie. Vedeam neînduplecata nemilostivire a omului care nu bănuiește cât sânge închegat conține un bulgăre de cărbune, câte minute infernale cuprinde o viață de miner. Vedeam cinismul, ignoranța, egoismul, nepăsarea celui cu trai ușor față de cel care n-are dreptul decât la un trai greu, din care băutura și ciorapii de mătase trebuie să fie excluși, din care trebuie să fie exclus soarele, exclusă sănătatea, ba chiar și siguranța de-a putea ieși din mină, după ce a intrat ca să taie cărbuni pentru cei născuți cu drept de a tăia cupoane.

Am căzut în mijlocul minerilor, prin surprindere: n-am văzut nici beție, nici ciorapi de mătase, ci numai praf de cărbune și spaimă în suflet.

Dacă crezi în Dumnezeu, stimată doamnă din tren, îți doresc să porți în spinare, pe lumea cealaltă, pe toți minerii din Lupeni,

despre care ne-ai vorbit așa de neuman. Să-ți mai fie sufletul greu de cei 59 de arși în 1917, de cei 82 de arși în 1922, de cei 30 de împușcați sub ochii dumitale și de toți schiloditii, de toate văduvele și de toți orfanii.

Am văzut pe unul din cei nouă scăpați din catastrofa de la 1922, un om tânăr. El nu mai avea urechi, iar, drept obraz, un fel de rogojină, o arătare. Și de ce o așa de groaznică „nenorocire"? Risc profesional? Fatalitate? Nu! Ci numai fiindcă direcția făcea economie de burlane aspiratoare de gaze.

Mi s-a părut de necrezut și am voit să văd cu ochii mei rolul acelor burlane. Am intrat în fundul unei galerii, la locul cel mai periculos, acolo unde se conturează un foc subpământean, care arde încins, nevăzut de nimeni.

Înainte chiar de-a ajunge la el, aerul devine înăbușitor. Galeria principală, care e aerisită năpraznic pe tot parcursul ei de vreo doi kilometri, se termină aici cu un mormânt. Noroi mult, apă, proptele. Doi oameni luptă să restabilească un vagon plin, care a sărit de pe linie, pe când calul stă trist deoparte și moțăie.

În fundul mormântului, nu mai e chip să respiri, deși ventilatorul urlă de te asurzește. Aci e iadul pământesc. Doi mineri, goi până la brâu și blestemați din naștere, dau cu târnăcoapele în stratul sclipitor al aurului negru.

Călăuza noastră, secretarul sindicatului minerilor, oprește ventilatorul ca să putem vorbi și imediat simțim că duhul morții ne și năpădește. Căldura nesuferită ne face să aruncăm tot ce e pe noi. Inima bate să se rupă. Tâmplele pocnesc. Amețim. În vremea asta, ni se explică importanța burlanelor, groase cât un corp de om. Ele aleargă de departe, susținute de plafon și se termină cu o gură căscată deasupra capetelor noastre, unde cuibărește moartea, unde explozia e o chestiune de minut și unde unul din cei doi mineri trăiește de treizeci de ani.

Explicația e simplă: atâta timp cât burlanul aspiră gazele, pericolul e înlăturat; așa că n-ai decât să adăogi burlan după burlan, pe măsura ce mina avansează.

— Ei, și atunci? întreb mirat.

Atunci intervine direcția și te face să nu mai ai burlane de adăugat. Mina se adâncește. Gura aspiratoare rămâne în urmă. Oamenii aleargă de la o mină la alta, își *împrumută* unii altora câte un crâmpei de burlan, ca să-și mai golească mormântul de duh mortal. Dar jocul acesta nu poate dura la infinit. Și cum viața unui miner e mai ieftină decât pielea unui bou (3.800 de lei – *trei mii opt sute* – li s-au dat văduvelor celor uciși la 6 august), vine un moment când economia de burlane produce „nenorocirea”, „fatala” explozie.

Deși nu mai pot să răsuflu, întreb pe minerul care ocnește aci de treizeci de ani.

— Cât câștigi?

— Două sute de lei pe zi, adică 145, plus suplimentul de 40 la sută, acordat muncilor grele. Dar nu facem decât de la 20 la 25 de zile pe lună.

— Bei vin?

— Da’ de unde, că am casă grea!

— Nevasta dumitale poartă ciorapi de mătase?

V
CE ASCUND LUPENII ȘI VALEA JIULUI

E peste putință să povestești în câteva articole de gazetă, tot ce ascund Lupenii și Valea Jiului. Eu însumi n-am putut decât să prind din zbor câteva frânturi de gemete. N-am avut nici vremea, nici mijloacele de investigație necesare unei astfel de întreprinderi. Aș fi făcut-o, dar, în cele două zile cât am stat acolo, se ridicase Lupenii în picioare. Și domnul maior, care comandă starea de

asediu, m-a luat la zor. Noroc că tocmai în clipa când îmi trăgea cu *„măi dragă, eu stau aci și mă usuc, iar dumneata vii să tulburi liniștea”*, a sosit un domn de la Siguranță și ne-a făcut cunoscut că are ordin să ne stea la dispoziție. Altfel, aveam impresia că domnul maior, care se „usca” într-o vilă frumoasă, benchetuind, urma să mă pună între două baionete, cu toată strășnicia patalamalei semnate de domnul Vaida-Voievod, pe care i-o pusesem sub nas. Cum îi spuneam că am venit să fac anchetă, *cu autorizația guvernului* și în tovărășia domnului profesor Romulus Cioflec, care era prezent:

— Ce anchetă, domnule? Când a fost anchetă, am văzut-o și eu, că *a stat aci la mine* și zbârnâiau telefoanele.

— Să-mi dați voie, domnule maior, să n-am încredere în ancheta *care a stat la dumneata* și făcea să zbârnâie telefoanele. Ancheta aceea n-a vorbit decât cu autoritățile!

— *Dar cu cine ai pofti dumneata să mai vorbească?!*

Ați auzit mentalitatea de ofițer superior? Vine o anchetă din partea guvernului și inteligența supremă a țării găsește că e normal, firesc, ori cinstit, documentar, ca anchetatorii să nu vorbească decât tocmai cu acei care de mult trebuiau să fie puși la răcoare.

Eu nu mai înțeleg nimic. S-a schimbat ceva în țara asta, ori mergem spre prăpastie mai repede ca niciodată? Am toată bunăvoința de-a susține cu condeiul, în străinătate, un guvern care e hotărât să întroneze legalitatea și să îngăduie muncitorimii să-și ducă lupta ei zilnică împotriva zbirilor și vampirilor care o ucid. Dar, pentru Dumnezeu! să mi se dea argumente, fapte, realități, nu vorbe, nu circulări, nu intenții.

Nu știu cine este acest domn inspector general Ioan Pop, care anchetează. Știu însă din gura unei populații întregi că domnia sa n-a ascultat-o, nici măcar pe șefii minerilor, oameni de ispravă, cumpătați, cu care am vorbit. Iar domnul maior mi-o confirmă, cu

o adevărată inconștiență cinică. Mai ne-a spus și domnul Cimponeru, de la Deva, că domnul Ioan Pop e invizibil, fiindcă a trebuit să alerge la căpătâiul unui fiu operat. Nu am nimic împotriva unui tată îngrijorat, dar trebuie să rămânem sceptici față de anchetatorul care n-a anchetat nimic, așa cum reiese din declarațiile domnului maior din Lupeni, ale domnului locțiitor de prefect din Deva și ale minerilor.

Fac apel aci la toate conștiințele demne de respect ale țării noastre și le rog să se ridice ca să ia în mâini înspăimântătoarea soartă a minerilor din Valea Jiului. Să mi se ridice de pe suflet piatra pe care va trebui s-o duc cu mine în străinătate, și s-o arăt, fără voia mea, celor ce m-au însărcinat să spun ce se petrece la noi, unde e nevoie de pace, de restabilirea legilor, de omenie și de dreptate față de cei care au drept să se răscoale și să dea foc țării.

La Lupeni, n-a fost o potolire a unei revolte, ci o vânătoare de oameni. Autoritățile au băut până la ziuă și au dat de băut și la soldați. Un prefect beat a tras cel dintâi după sunarea goarnei. S-au împresurat minerii și au fost măcelăriți, fără să li se dea putința de-a fugi, apoi, când au reușit să fugă, s-a luat grănicerimea după ei, beată de vin și de sânge.

Singurul loc pe unde căutau să scape cei mai mulți, un faimos canal de lângă uzină, era păzit de criminalul plutonier Maican, care, însoțit de puști, pândea pe cei ce se aruncau în canal, îi pălea cu o osie și dădea ordin să se ucidă lumea. Acolo au fost striviți cu patul armei și sfâșiați cu baioneta cei mai mulți mineri.

La acest canal, a doua zi după măcel, veneau câinii să lingă sânge, creier și mațe. Am văzut haine de-ale morților într-un hal absolut convingător. Fiecare îți povestește cum a fost fugărit al său, soț, tată ori frate, unde a fost ajuns, ucis ori schilodit. Toți îți vorbesc la fel.

La spital, nouă mineri, groaznic de mutilați, mai agonizează și acum, după cinci săptămâni. Din nouă, șapte sunt împușcați pe la

spate. Proporția e aceeași și pentru morți: trei sferturi dintre ei au fost loviți pe la spate. Cel care cădea, avea apoi capul strivit cu arma, pieptul străpuns, pântecul sfâșiat.

Așa se explică faptul că autoritățile n-au îngăduit familiilor să-și ia mortul, să-l spele, să-l îmbrace și să-l conducă la groapă, pe patru umere de mineri, după cum li se propusese. Chiar de a doua zi, cadavrele au fost învelite într-o otreapă de cămașă, îngrămădite în carele de gunoi ale orașului și îngropate.

Toate aceste mărturii și altele care n-au loc aici, se află pe buzele unei populații întregi.

Există doi martori care au văzut pe prefect, beat, luând arma din mâna unui grănicer și trăgând cel dintâi. Ei sunt gata s-o susție în fața judecătorilor. Această acuzație nu e inventată acum, la o lună și jumătate depărtare, ea a fost formulată chiar de-a doua zi. Dovadă: prefectul o pomenește el însuși, protestând, în raportul său către ministru, raport care e semnat de mâna lui și pe care îl dețin de la domnul Vaida.

Dar acest raport, care e adresat și presei, e în întregime un grozav rechizitoriu împotriva propriului său autor. Din el reiese vina zdrobitoare a acestui prefect, de la plămădirea dramei până la consumarea ei.

Îl voi destrăma în articolul viitor.

VI
RAPORTUL PREFECTULUI ROZVANY

Prefectul Rozvany declară în pledoaria sa, adresată presei și într-o limbă scâlcit românească, hotărârea pe care a luat-o în primăvara trecută de-a sfărâma organizațiile muncitorești profesionale și de-a înființa sindicate național-țărăniste. El spune de ce:

„Comuniștii, văzând că muncitorimea Văii Jiului, în marea sa majoritate, s-a lepădat de organizațiile social-democraților și că stă nelămurită în ce anume noi organizații să se închege, au pornit imediat o atât de întinsă propagandă în Valea Jiului, încât, în scurt timp, în februarie deja, a trebuit să observăm că numai în comuna Vulcan peste 1 200 muncitori se și înscriseseră în sindicatele unitare, împing agitația comunistă în așa fel, că înșiși copiii de la școală se organizau deja în mici bande comuniste.

Muncitorimea, scârbită de conducerea păcătoasă a social-democraților, se aruncă – în lipsa altor cadre profesionale muncitorești – în brațele și mai nefaste ale comuniștilor”.

Dl. Rozvany conchide: „Era aceasta un pericol!”.

De ce era un „pericol”? Fiindcă era vorba de comuniști? Dar comunismul, atâta vreme cât se ține în legalitate, are dreptul la existență ca și partidul d-lui Rozvany. Iar când vrea să-și facă de cap și să iasă din legalitate, atunci statul are destule mijloace ca să-l țină în respect.

Întreb: ieșiseră comuniștii din legalitate, când organizau sindicate unitare în Valea Jiului? Ori poate că domnului prefect nu-i plăceau organizațiile care luptă serios cu capitalismul ucigaș? Atunci, să știm, odată pentru totdeauna: e ori nu îngăduit muncitorimii din țara românească să lupte cu patronatul întru apărarea intereselor ei? Am voi un răspuns precis la întrebarea aceasta.

Mai departe, în aceeași limbă pocită: „La o consfătuire convocată ad-hoc, unde au luat parte peste douăzeci de fruntași intelectuali ai județului, între care doi foști miniștri, la insistența delegaților muncitorești, veniți din toate centrele Văii Jiului, cu excepția Lupenilor, s-a emis ideea că atât în interesul țării, al partidului național-țărănesc, al ordinii și liniștii, dar mai ales în propriul interes al muncitorimii, va trebui sprijinită înființarea

unei organizații sindicale muncitorești în cadrele partidului național-țărănesc”.

Iată ce nu mai poate fi tăgăduit. Și atunci…

„Atunci, un funcționar superior cere să-mi prezinte pe d. Teodor Munteanu, secretarul muncitorilor mineri din Lupeni, grupați în sindicatul social-democrat, care-și exprimase dorința de a seconda și domnia sa mișcarea muncitorească și noua ei organizație, preconizată de noi.

Am primit pe domnul Munteanu. Îl primisem de câteva ori și înainte, cu diferite chestiuni muncitorești. Îl cunoșteam însă numai fugitiv. Câtă vreme domnia sa este un om de o vie inteligență și câtă vreme calitatea sa de secretar al partidului social-democrat îmi dădea bune puncte de sprijin, trebuia să-i acord și anumită încredere.”

Mai e nevoie de comentarii? Ați mai auzit de un prefect și de un secretar de partid social-democrat care să fie așa de îndrăgostiți unul de altul, *„mai ales în propriul interes al muncitorimii”?*

Dar dragostea merge și mai departe:

„În răstimp, d. Munteanu – desigur tocmai cu scopul ca să-și prepare terenul noii organizații muncitorești – a solicitat și obținut de la guvern ordonarea și ținerea unei anchete generale în Valea Jiului, asupra mizerabilei situațiuni a muncitorimii din partea locului și asupra tuturor cauzelor ei”.

Iată până unde dragostea a mers de minune: până s-a hotărât să se dea cu praful unei anchete în ochii unei muncitorimi, care demult se afla în prada celei mai cumplite mizerii. Un prefect stupid își închipuie că un fost adventist, un fost și actual agent al Siguranței, un aventurier avid de fonduri secrete și de cotizații însângerate care îi aduceau 11.000 de lei lunar, poate să aducă „ordinea și liniștea” în Valea Jiului, acea „ordine” și acea „liniște” la adăpostul cărora acționarii minelor și domnul prefect să poată dormi în pace. Ne-o spune însuși domnul Rozvany:

„Astfel stând lucrurile, putem fi cu toții convinși că muncitorimea din Valea Jiului va aștepta cu toată liniștea rezultatul anchetei”…

Asta era convingerea domnului prefect, a lui Munteanu și a acționarilor care puteau aștepta.

Deșteptarea a fost o lovitură de măciucă:

„Am rămas stupefiat, când, la cinci luna curentă, orele patru dimineața, am fost trezit din somn din partea curierilor domnilor primari ai Lupenilor și ai Vulcanului, cu vestea că muncitorii din Lupeni, instigați nu se știe de unde, au declarat în cel mai surprinzător mod grevă și că domnul Munteanu a pierdut cu totul frânele conducerii, deși ancheta dusă de d-sa l-ar fi îndreptățit la o încredere mai largă a muncitorilor”.

Prețioasă mărturisire, venind de la acest păzitor al „ordinei”, scumpă ucigașilor. Ea trebuie reținută și veșnic privită în față de gloatele care se încred în toți aventurierii.

Mai departe, declarațiile domnului prefect de Hunedoara nu mai au nicio valoare, căci d. Rozvany minte în chip conștient, în povestirea ce-o face despre ocuparea uzinei și a felului cum a avut loc măcelul. Domnia sa își apără pielea, ceea ce e legitim. Adevărul asupra acestei ocupări, asupra cauzei care i-a dat naștere, precum și al masacrului, îl voi reda mâine, așa cum îl istorisesc sutele de mineri.

Totuși mai citez fragmentul de la sfârșit, în care domnul prefect recunoaște că i s-a adus învinuirea de-a fi tras: „învinuirilor, că însumi aș fi ridicat arma și tras asupra muncitorilor – țin sub demnitatea mea de-a le răspunde pe această cale – justiția însă va ști să pedepsească calomniatorii. Aștept cu inima îndurerată de mărimea dezastrului, dar cu conștiința deplin liniștită”.

Conștiință de prefect.

VII
EXPLOATATORII MINERILOR

S-a arătat în coloanele acestui ziar cine sunt adevărații vinovați ai măcelului de la 6 august: *exploatatorii minerilor*. Un colaborator al *Luptei* a dovedit cu cifre, după înseși buletinele de plată ale lucrătorilor, că minerul de la Lupeni e un om robit pe viață, fiind necontenit dator vândut iadului care-l va răpune într-o zi.

Mărturisesc că, deși cunoscător al cruzimii liberale în toate domeniile, dovada aceasta a colaboratorului *Luptei, dată ca regulă*, mi s-a părut peste putință de crezut. Oricât ar fi de întins pașalâcul clicii care sugrumă țara de un sfert de veac, nu-mi puteam închipui că există în România un sistem de exploatare care să împingă perversitatea dincolo de limitele îngăduite doar în întunericul unor anumite colonii. Așa că, ajungând la Lupeni, întâia mea grijă a fost să controlez revelațiile apărute în *Lupta*.

N-am avut nevoie să-mi bat capul. Minerii vin ei singuri să-ți arate buletinele de plată. Și, pe oricare dintre ele ai pune mâna, toate proclamă același adevăr: omul e robit, vândut. Căci chiar și atunci când aceste fișe se soldează, după o lună de robie, cu un rest de plată, suma de încasat e cel mai adesea ridicolă – două-trei sute de lei – alteori atinge cifra de șase-șapte sute, și foarte rar trece de o mie.

Dar jocul acesta al restului de încasat n-are de fapt nicio importanță. Că minerul mai are, uneori, nu de primit ceva la sfârșitul lunii, totul atârnă nu de suma câștigată într-o lună, ci de greutățile casnice ale minerului și de importanța cumpărăturilor efectuate la consumul societății. Ceea ce e capital, e *suma câștigată într-o lună*.

Or, în această privință, am văzut că minerul care se îndoaie chiar și la munca cea mai infernală, nu poate depăși două sute de lei pe zi. Iar generalitatea câștigurilor variază între 2.300 și 3.500

de lei pe lună. Și, cu suma asta, minerul și familia lui nu pot să trăiască la Lupeni.

Direcția minelor o știe. Și, generoasă, oferă minerului posibilitatea de a câștiga mai mult. Cum? Bineînțeles, cerându-i să-și rupă oasele dincolo de marginile puterii omenești. Neavând încotro, cu toată părinteasca ocrotire a domnului prefect și a aghiotantului său Munteanu, bietul sclav se înjugă cu bunăvoință, sperând să obțină mai mult.

Aci intră în joc „primele”: *dacă faci mai mult decât ești obligat, ți se va da atâta pe vagonaș*.

Am avut în mână mai multe fișe de plată. Ele sunt mai elocvente decât cea mai elocventă pledoarie în favoarea sclavilor de la Lupeni. Ele dovedesc și omului de cea mai rea-credință că felul cum înțeleg liberalii să se îmbogățească, nu mai poate fi numit *exploatare crâncenă*, ci HOȚIE, BANDITISM la drumul mare, CRIMĂ, CARE TREBUIE NUMAIDECÂT PEDEPSITĂ DE JUSTIȚIE. Guvernul, dacă vrea într-adevăr să facă ceva în țara asta, *trebuie musai să ia de gât pe tâlharii și ucigașii minerilor, să-i pedepsească de jafurile comise și să le impună condiții de plată, dedesubtul cărora să nu se mai poată coborî*.

Iată ce spun, cu glas de tunet, două din aceste fișe. Ambele sunt ale minerului Bauer Filip. Una din decembrie 1928, cealaltă din ianuarie 1929, deci, nu se poate pretinde că în vremea asta condițiile de viață au evoluat în favoarea minerului.

Și ce vedem?

Vedem că pe luna decembrie, *prima* începe DE LA 3,5 VAGONAȘE CU SUMA DE 46 DE LEI. CĂ PENTRU 4 VAGONAȘE, OMUL VA PRIMI 50 DE LEI, IAR DACĂ, PLESNIND ÎN MINĂ, REUȘEȘTE SĂ SCOATĂ 4,5 VAGONAȘE, PUNE MÂNA PE 54 DE LEI.

Sărmanul Bauer Filip a crăpat la muncă și a reușit. Și-atunci? Ei bine, atunci intervine direcția și spune că chiar plesnind în mină

omul tot trebuie să nu fie plătit. *Ea refuză să respecte chiar și convenția asta sălbatică, își calcă cuvântul dat, jefuiește pe om*.

Căci vedem că numaidecât, pe luna ianuarie, SUPREMUL EFORT AL MINERULUI E REDUS LA MINIMUM. Cele 3,5 vagonașe, plătite cu 46 lei, devin 4,5 vagonașe. Acum, ca să câștige 54 lei, nu 4,5 ci 5,5 vagonașe trebuie să facă bietul Bauer Filip!

Aceasta, *dintr-o lună pe alta!*

Cum se poate numi o asemenea faptă? Și care e *singura* rațiune de-a guverna a național-țărăniștilor, dacă nu să sfarme aceste cuiburi de tâlhărie liberală? Căci dacă e vorba ca și guvernul actual să tolereze ceea ce au inaugurat liberalii, apoi eu cred că ploșnița liberală e suficientă acestei țări și nu mai e nevoie de încă o consoartă leșinată, după aceea a averescanilor, ale căror mine de aur de la Brad, în care am intrat, ne pregătesc pe curând alți Lupeni, alte măceluri.

Pe lângă flagranta tâlhărie cu reducerea primei, pe măsură ce minerul dovedește capacitatea lui de robie, așa cum am arătat mai sus, direcția minei mai are încă un mijloc de-a suge sângele sclavului. Acesta e *anularea vagonașelor*, declarate insuficient încărcate, ori conținând piatră.

E un arbitrar tot atât de strigător la cer, ca o crimă tot așa de demnă de pușcărie.

Netăgăduit că, în lungul lor drum din fundul minei până la locul de recepție, se întâmplă ca unele vagonașe să-și îndese conținutul, ori chiar să piardă din el prin zgâlțâire. Și dacă voiți să ducem complezența față de tâlhari până în a admite că această diminuare a conținutului se produce din vina minerului, ori a vagonarului, tot rămâne în favoarea nenorocitului sclav măcar ceea ce rămâne și în vagonașul contestat, adică să i se scadă sfertul, treimea sau jumătatea care lipsește din vagonaș și să i se plătească restul. Așa s-ar cădea după sfânta dreptate elementară.

Ei bine, nu! Că i-o lipsi un sfert, o treime ori o jumătate, *vagonașul e anulat în întregime*. Omul pierde tot, nu numai ce i se contestează. Și știți cam câte vagonașe se anulează pe lună, în mijlocie? Bagatela cifră de 3 000 la 3 500 de vagonașe!

Iată procedeurile care au dus la revoltă. Felul cum s-a produs scânteia, îl voi nara în ultimul meu articol de mâine.

VIII
CAUZA MUNCITORILOR DIN VALEA JIULUI

Am scris aceste articole, fără să-mi spun tot gândul și fără să epuizez materialul. Am făcut-o în grabă, mai mult ca un strigăt de alarmă către oamenii de bine de la noi, decât ca o anchetă care să lichideze afacerea. Lichidarea Lupenilor aparține guvernului și muncitorimii. I se mai pot adăuga, ca arbitri, scriitori integri, oameni de cinste, care să aibă timpul și împuternicirea cuvenită de-a face rechizitoriul tuturor relelor, abuzurilor și de a fixa în chip necontestat răspunderile.

Totuși, din sacul documentației mele, pe care l-am umplut în fugă și întrebuințat aci la întâmplare, mai citez un fapt, neînsemnat în aparență, dar care dovedește cât de întins e domeniul bunului plac al societății miniere de la Lupeni și cât de lipsiți de apărare sunt muncitorii din Valea Jiului.

E vorba de *dijma bisericească*.

Întreb: votatu-s-a vreo lege care să impună cetățenilor României o dijmă de doi la sută pentru biserică? M-am informat și mi s-a răspuns negativ.

Or, la Lupeni, există o asemenea lege. După cum se poate vedea din foile de plată ale minerilor, rubrica BISERICA figurează *imprimată*, ca toate celelalte rubrici. I se reține lucrătorului, doi la sută din salariu, fără să-l întrebe dacă nu cumva el o fi având altceva mai util de cumpărat cu acești bani, decât să-și închirieze,

fără voie, un loc de-a dreapta Tatălui, unde-l vor trimite într-o zi puștile acționarilor, cu capul sfărâmat și pe o căruță de gunoi.

Nu mai vorbesc de caraghioasa MUZICA, imprimată și ea în foile de plată. Dacă Heine a spus că robii au nevoie de muzică pentru a-și putea îndura lanțurile, robii de la Lupeni au muzica gloanțelor.

Și acum să venim la provocația care a dus la măcel. Ea a avut loc la mina Ileana.

Înlocuind pe superiorul său dus în vacanță, inginerul Păulescu, de la această mină, se hotărăște să facă pe dracu-n patru ca să merite din partea direcției o avansare mai grabnică. Și cum știe că nimic nu face mai mare plăcere direcției decât un jaf comis în dauna robilor, lacheul Păulescu comite acest jaf: *după ce convine cu minerii o anumită plată-premiu, el dă cu piciorul în propria-i promisiune, refuzând pur și simplu să plătească sumele cuvenite.*

La protestările muncitorilor, el le răspunde: *„Cui îi place, bine; cui nu, să plece!”*

Așa a luat foc pulberea. Restul îl cunoaștem.

Adică *nu-l cunoaștem*. Fiindcă:

1 *S-a spus că minerii au tras în soldați, au aruncat cu bare de fier și cu alte obiecte, pe când adevărul e că* NICIUN SOLDAT N-A FOST RĂNIT.

2 *Se pretinde că a avut loc o „nenorocire”, pe când în realitate a avut loc* O VÂNĂTOARE DE OAMENI, O FUGĂRIRE ȘI MASACRARE A UNOR NEVINOVAȚI.

3 S-au arestat 45 de oameni, dintre care cei mai mulți sunt străini și nerăspunzători de măcelul comis, în loc să fie arestați: PREFECTUL ROZVANY, PRIMUL PROCUROR, COMANDANTUL GRĂNICERILOR, PLUTONIERUL MAICAN ȘI INGINERUL PĂULESCU.

Termin, cerând oamenilor cinstiți ai acestei țări să ia în mâini cauza muncitorilor din Valea Jiului și în special pe aceea a

văduvelor celor uciși la Lupeni, care sunt amenințate să fie date afară din locuințele lor, de către societatea minieră.

Guvernul de azi e dator să fie fără cruțare față de responsabilii masacrului de la 6 august. El mai e dator să ridice starea de asediu din Lupeni sau mai bine zis din Valea Jiului, unde domnește jandarmul și Siguranța, și să restabilească legile care permit muncitorimii să se organizeze.

Acum, când nu mai pot fi acuzat de bolșevizator, și când mă văd covârșit de răspunderea pe care mi-am luat-o de a vorbi străinătății de felul cum se înțelege azi la noi *o guvernare legală*, îmi iau dreptul, în numele umiliților din care mă trag, să cer guvernului să dea țării și străinătății dovada acestei guvernări dorite de toată suflarea din România, care geme sub domnia liberală, stăpână și din opoziție, pe puterea de subjugare a muncitorimii.

Nu mai putem merge cu cârpeli și nici într-un caz cu suprimări sângeroase și cu suprimări ale dreptului de organizare legală, așa cum s-a făcut după Timișoara și după Lupeni. Partidul național-țărănesc va avea de ales între o guvernare constituțională și o cădere din care cu greu se va mai ridica.

Profit de această împrejurare ca să închei cu un cuvânt în favoarea și cinstea vechiului meu prieten M. Gh. Bujor, ocnaș al liberalilor și victimă a marelui său suflet.

Bujor n-are decât vina de a-și fi închinat viața luptelor de dezrobire ale clasei muncitoare, Sunt convins de curățenia lui sufletească. El nu mai poate fi privat de libertate și de dreptul de-a se afla în primele rânduri ale luptătorilor muncitorimii.

Fiind însărcinat de un *Comitet pentru eliberarea lui Bujor*, comitet ce se va forma în Franța – compus numai din scriitori și prezidat de Romain Rolland – rog guvernul d-lui Iuliu Maniu să aplice amnistia sa și lui M. Gh. Bujor, înainte de-a obliga acest comitet să facă apel la opinia publică europeană.

Nimeni între noi nu iubește demagogia. Nimeni n-are scopuri personale de urmărit. Dar, iarăși, numeroși sunt în Europa oamenii de conștiință care luptă cu condeiul pentru tămăduirea unei omeniri bolnave și pentru întronarea dreptății.

București, septembrie 1929

Adolescență chinuită

Împărtășesc și eu înfiorarea generală în fața crimei înfăptuită de cei doi elevi de liceu, dar nu sunt deloc de părere că acum singura măsură preventivă ce ne rămâne de luat, pentru ca asemenea fapte să nu se mai repete, ar fi să îmbrăcăm pe toți elevii de liceu în haine vărgate de pușcăriași, să le aplicăm cu fierul roșu un număr pe frunte și să creăm o altă Siguranță Generală, împotriva tinerimii române care îndrăznește să se ducă la cinematograf.

Netăgăduit, toți cei care azi au atins de-abia vârsta de treizeci de ani, și cu atât mai mult cei care se află în preajma adolescenței, se deosebesc profund, ca mentalitate și concepție de viață, de noi aceștia care am trecut de cincizeci de ani. Ei sunt pe cale să formeze o lume care, cu sau fără voia noastră, va stăpâni în curând pământul, după gustul ei, trecând la nevoie peste trupurile noastre. […]

Dar cine e de vină că această tinerime este așa de expeditivă și dictatorială? Atâta neastâmpăr, atâta poftă de trai bun și de-a stăpâni, chiar înainte de-a fi dat piept cu viața și de a fi luptat!

Apoi cine să fie de vină, dacă nu înșiși părinții și frații mai mari ai acestor adolescenți? Cine a creat, imediat după război, metodele democratice de îmbogățire peste noapte, desfrâul orbitor, lansarea vedetelor care câștigă milioane, între unsprezece și douăzeci de ani, devenind idolii mulțimilor exaltate de atâta feerie și dornice să urmeze aceeași cale cu orice preț, chiar cu prețul crimei? Cine a creat faima *miss*-elor universale, a sporturilor care îți aduc glorie și bani, necerându-ți decât pumni și picioare de oțel?

Iar dacă trecem de la această lume a fastului nerușinat, la acea burghezie așezată care formează sâmburele partidelor democratice, ce vedem? Aceeași indivizi care, pe de o parte, prin presa, literatura și catedrele lor, au gura plină de morală și de umanitate, pe de altă parte, cu o ferocitate de tigri, acaparează tot

ce e pâine și unt de întins pe pâine într-un stat; violează sau fabrică, cu o democratică dezinvoltură, legi care să le îngăduie cumulul; practică până la cinism nepotismul de carieră; taie fără îndurare din lefșoara celor umili, împingându-i la hoție sau prostituție, pe când ei își rotunjesc venituri de milioane.

Iată cine sunt stăpânitori moraliști ai lumii de azi. Ei, tehnica lor inumană și sistemele lor de guvernare au dat naștere milioanelor de flămânzi, titrați sau pătimași, care bat azi drumurile, cerșind un post de două mii de lei pe lună. Ei sunt responsabili de dezechilibrul sufletesc al tinerimii din zilele noastre. Egoismul și ipocrizia lor au împânzit azi pământul cu adolescenții conștienți de soarta cumplită ce-i așteaptă, tineri cu fețe disperate care, privind la dinastiile de cumularzi, sunt forțați să aleagă între sinucidere și asasinat individual ori în masă.

Și acești sătui imorali vorbesc de educație și moralitate. Și vor ei într-adevăr să se erijeze în judecători ai unei tinerimi căreia i se închid toate porțile vieții, în vreme ce desfrâul și minciuna tronează în stradă? Nu, nu cred că ar putea s-o facă cu autoritate, decât după ce vor restabili dreptatea, siguranța zilei de mâine pentru toată lumea, și după ce vor da exemplul cinstei și dezinteresării în viața publică și privată.

DISCUȚII ȘI PĂRERI

BINEFACERILE „CĂRȚII PROASTE”

Titlul acesta e al d-lui D. V. Barnoschi, de-aceea îl pun între ghilimele. El a ilustrat un lung și extrem de interesant articol, apărut în *Adevărul* de la 15 mai 1934, cu prilejul acelei farse pe care oficialitatea noastră o joacă anual, atât publicului cât și scriitorilor, și care se numește „Săptămână cărții”.

Dacă îmi însușesc un moment acest titlu, nu e fiindcă aș fi cu totul de acord cu Barnoschi, și nici că aș avea de gând să combat „cu ferocitate” ideile exprimate de d-sa acolo, așa cum se întâmplă cam de regulă între mânuitorii de condei, când vor ori să se congratuleze, ori să se scarmene reciproc. Nu! Eu îl accept aci, numai fiindcă în jurul lui se poate încinge un frumos danț cărturăresc, în contradictoriu, un contradictoriu care uneori te apropie, ba chiar te confundă cu intențiile amabilului confrate, alteori te îndepărtează până la antipodul părerilor lui; în nici într-un caz însă nu te transformă în țopârlan „literar”, adică în polemist necuviincios și de ieftină ironie.

Și fiindcă veni vorba de astfel de discuții cărturărești, fie-mi îngăduit mai întâi să mă tângui puțin pe seama aceasta, cu speranța că multă lume de treabă ar putea să-mi dea dreptate.

D. V. Barnoschi, îndrăznesc eu să cred, e unul din prea rarii scriitori din vremea noastră, cărora le mai arde să menție critica ideilor frumoase la înălțimea tonului unui Gherea, Maiorescu, sau al ultimului lor confrate supraviețuitor, actualmente retras, d. Ibrăileanu. Cred aceasta, bazându-mă nu atât pe puținele slove scrise, în felul sus-numit, de autorul delicioasei *A suta necredință*, ci mai ales bănuind cât de bogată ar fi contribuția sa la o astfel de obștească frământare a ideilor fecunde, dacă am fi avut și noi norocul să fim contemporanii unei pleiade de cugetători mai puțin

preocupați de blidul de linte sau, în orice caz, îndrăgostiți și de gânduri înalte, așa cum au fost unii scriitori, ca și o respectabilă elită de cititori din trecut, aproape cu toții adormiți întru Domnul, odată cu izbucnirea războiului mondial, acest sângeros „asfințit de oameni”.

Aș putea adăuga că, în slujba unor asemenea gânduri, ne-ar mai trebui și o solidă tribună, adică două: cea de hârtie și cea de lemn, ambele deopotrivă de libere în spiritul lor, deopotrivă de nesecătuite de o cenzură oficială, umilitoare, ca cea de azi. (Majestate! Datu-ne-ai niște „Fundații regale”, care ar putea răspunde la o atât de sublimă chemare, dar iată că guvernele Mariei Tale ne pun căluș, iar chibițiii literelor românești se amestecă prea mult acolo unde nu le fierbe oala, umplând văzduhul cu zadarnica lor flecăreală.)

Da, ne-am mai putea plânge ca n-avem unde cuvânta cu distincție și folos obștesc, dar mă întreb dacă n-ar fi locul să aplicăm și aci dictonul biologic, că „necesitatea creează organul” și că, deci, dacă n-avem organ, s-ar putea să fie din cauză că lipsește necesitatea.

Oricum ar fi, nimic nu ne împiedică să urmăm calea uman tradițională a *dorinței de mai bine*, ba poate tocmai tendința spre dispariție, ce se manifestă astăzi, a nevoii de cultură civică, sufletească, larg înțelegătoare a problemelor sociale, ar trebui să ne îndemne să insistăm pentru o nelimitată și, pe cât cu putință, nepătimașă dezbatere a sentimentelor și ideilor în artă.

În direcția asta, d. Barnoschi este, cred, singurul nostru scriitor de azi care pare să se preteze unei discuții cât mai intime și într-o formă cât mai civilizată. Nu știu însă din ce pricină intervine așa de rar în publicistica gazetărească, acolo unde verbul temeinic e în aparență efemer, dar cât de imediat răsunător în schimb! O face d-sa din sentiment de discreție, explicabil la un om de cultură și care mai e și de obârșie boierească, ori poate numai fiindcă i s-o fi

părând că vorbește în pustiu? Căci nu cred să fie și dânsul un ostracizat ca mine, iar în ce privește pustiul gândurilor noastre el nu trebuie să ne înspăimânte. De când e lumea, simțirile înalte, mai ales atunci când luptă cu prejudecăți ori egoisme milenare, au fost rău primite de pontifii morali publici, întronați cenzori ai cuvântului liber. Una din aceste prejudecăți o atacă d-sa în articolul *Binefacerile cărții proaste*.

Nu împărtășesc toate vederile din acest articol. Spre nenorocul meu, ajung, la un moment dat, eu, plebeianul, să gândesc „reacționar", acolo unde d. Barnoschi, aristocratul, gândește ca cel mai democratic scriitor. Dar, în punctul capital al tezei sale, care e problema popularizării tiparului, d. Barnoschi are cea mai neprecupețită dreptate: „Un mediu de lecturi inferioare este mai prielnic răspândirii cititului, decât mediul cu desăvârșire lipsit de lecturi", spune dânsul în chip lapidar.

Ferindu-mă să prea polemizez cu d. Barnoschi, care trebuie să știe mai multe decât mine, voi căuta să mă sprijin și pe d-sa, luând la rându-mi apărarea, nu atât a cărții proaste, cât a dreptului fiecăruia de-a citi ce-i place, ca și a editorului de-a tipări ce-i convine, în marginile legilor, mai ales atunci când răspândește gustul de citit, fără să ceară nicio pomană statului, așa cum fac lefegii cenzori și bugetivori ai pretinsei noastre culturi oficiale și pseudo-morale.

DESPRE CITITORUL BUN ȘI CITITORUL RĂU

Am spus în articolul de ieri că, polemizând un moment cu prietenul Barnoschi, am să fac uneori figură de „reacționar". Prefer să încep cu această figură, afirmând următoarele:

Cartea proastă, cititorul prost și editorul care umple lumea cu prostii, sunt o calamitate pe capul acelei părți a omenirii care vine la citit fără ajutorul „literaturii" polițiste, criminale ori

pornografice. Consider ca o nenorocire, care duce omenirea azi și va continua s-o ducă încă la multe catastrofe sociale, fatalitatea care a forțat mâna societății umane, făcând-o să creeze, la un moment dat, învățământul primar obligatoriu pentru toată lumea. Ceva și mai mult. De când cu apariția radioului și cu tirania pe care el o exercită asupra sutelor de milioane de ascultători, îmi pare rău că trei sferturi din omenire nu e complet surdă.

Creangă al nostru nu este un țăran, nici reprezentantul țărănimii, așa cum pretind papagalii literelor noastre, ci un geniu popular și reprezentantul elitei umane ieșite din colibă. Dacă Creangă ar fi fost furat din leagăn și crescut de un prinț indian, aceleași povești populare le-ar fi scris și același farmec de vorbitor glumeț ar fi avut. Nașterea și mediul, am spus-o și altă dată, nu modifică decât pe omul *inferior*. Pe pielea celui *superior* nu lasă nicio urmă.

Iată de ce cred eu că școala primară obligatorie nu e, în nouă cazuri din zece, decât o fabrică de proști cu carte. Iar liceul și universitatea, pentru toți cei care pot să treacă prin ele, sunt în aceiași proporție niște fabrici de șmecheri culturali și politici. Ei înlătură de la carte, de la cultură, pe aproape toți cei zece la sută născuți pentru carte, pentru cultură. Grație acestor șmecheri, democrația, care ar fi trebuit să fie modelul desăvârșit al formei sociale de guvernământ, a devenit o scârbă morală și un pericol social. Grație tot acestor nouăzeci la sută de „cititori" și de posesori de urechi de măgar pentru radio, mica omenire a celor zece la sută se vede gratificată cu întreaga gamă a dictaturilor infernale, de la extrema stângă la extrema dreaptă, a căror asuprire nu o merită.

Căci, un lucru trebuie înțeles, odată pentru totdeauna, măcar la vârsta de cincizeci de ani, anume: *tot ce se ridică deasupra stomacului și a sexului iese din competința a nouă zecimi din omenire și devine o sublimă facultate a unei elite umane, o elită creatoare și alta*

consumatoare: adică, Creangă și înțelegătorii lui Creangă, adică toți acei care ar fi venit la carte, chiar dacă școala primară, în loc să fie obligatorie, ar fi fost împrejmuită cu un brâu de foc sau cu un zid chinezesc.

*

Și totuși, ar putea să obiecteze d. D. V. Barnoschi, d-ta însuți ai ajuns la cartea bună, începând prin a citi pe cea proastă.

Foarte adevărat, așa cum e adevărat pentru mai toată lumea, chiar și pentru „lumea bună" – o afirmă cu tărie înaintea mea d. Barnoschi, care a crescut în acea lume. Dar tocmai fiindcă e așa, sunt atât de încredințat că nu datoresc nimic lecturii proaste și că aș fi putut să mă dispensez de următoarele romane, pe care le-am înghițit între doisprezece și șaisprezece ani: *Inchizițiile Spaniei, Împărăteasa Caterina II-a a Rusiei, Majestatea sa Banul și Alteța sa Amorul, Dora sau fiica asasinului* (foileton în „Universul"), *Dreifus în insula Dracului, Rocambole*. (Las la o parte pe Dumas-tatăl, Georges Ohnet etc., care nu pot fi puși în rând cu ceilalți. De asemenea, nu vreau să înjosesc pe admirabilii noștri haiduci.)

Din această „literatură" nulă am ieșit ofensat și cu pică pe societate. La vârsta de șaisprezece ani, când pentru întâia oară ochii mei au căzut pe o carte bună (era, mi se pare, *Grazziella* de Lamartine), m-am simțit rușinat, înjosit în propriii mei ochi. Imediat am rupt completamente „cu prostiile" și numai într-un an am devorat aproape tot ce găsit mai de seamă, original și traduceri, iar mai târziu „Biblioteca pentru toți" mi-a fost carte de căpătâi. (Adaog aci, cu titlul de document, spre știința editorilor de cărți bune și ieftine, dar urât editate, cum e în clipa asta cazul cu *Apărarea are cuvântul* de Petre Bellu, că de câte ori mi-am putut plăti o carte în ediție frumoasă, am preferat-o celei prost tipărite. Cu înduioșare îmi amintesc că prima „carte frumoasă" cu care am început să-mi fac și eu o „bibliotecuță" a fost *Quo Vadis*, care apăruse, cam în același timp, în ediție scumpă și în „Biblioteca

pentru toți”. La fel procedau, când aveau un ban, toți acei muncitori luminați, cunoscuți mie, de pe la începutul acestui secol. La fel trebuie să se procedeze și azi: cartea urât editată nu se cumpără și nu se păstrează de către cititorul luminat, decât atunci când nu poate să facă altfel, căci orice lector bun este și puțin bibliofil.)

Față cu această descoperire a literaturii adevărate, m-am întrebat, la acea epocă a vieții mele: de ce or fi existând idioatele romane în fascicole? Și de ce erau așa de rari acei care puteau să se dezbare de ele, ca de onanie, trecând la artă și gândire?

Mai târziu am înțeles și am împărțit pe oameni în trei categorii:

1 Omul care începe cu lecturi proaste, dar repede descoperă cartea bună și rămâne la ea.

2 Omul care începe și își sfârșește viața cu romanul în fascicole. Din literele frumoase, acesta n-ajunge niciodată să priceapă o iotă.

3 Omul care nu citește nimic. Acesta se întâmplă uneori să ajungă doctor, inginer, mare financiar, avocat sau să devie muzicant cu faimă, pictor, sculptor, și totuși, în materie de delectare spirituală, să rămâie toată viața lui la jocul de table ori la „toci”.

Ei bine, numai pentru omul de categoria întâi merită să existe lumina tiparului. Ceilalți doi ar putea să rămână în beznă, fără ca vreo pagubă să se producă pe pământ. Dimpotrivă, toate ar merge mai bine, căci:

Ușor conduci pe-un om netot
Dar mai ușor pe-unul cuminte
Pe-un semidoct, nici tu Părinte
Nici zeii cerului nu pot.

Pe-un „semidoct!” Ca și cum ar fi așa de ușor să fii un *semi*, dar chiar și un *sfert* de „doct”! Aci e vorba de prostul în toată legea,

prostul cu carte. Și pe acesta nu-l conduci tu, ci el te conduce. El e acela care umple liceele și universitățile și formează parlamentele și guvernele, el ține omenirea în sclavie, el este azi extremist de dreapta, extremist de stânga, ori democrat profitor.

Dar, mi se va spune, referindu-ne pentru moment numai la problema omului din popor, care alege între romanul nul și cârciumă, nu e oare mai bine ca el să citească toată viața *Contesa cu buricul albastru*, decât să bea?

În felul acesta pusă chestiunea, da, e mai bine.

S-ar putea totuși aduce și aci o îmbunătățire. În numărul viitor al ziarului am să spun cu ce cred eu că s-ar putea înlocui această lectură zadarnică.

DESPRE ROMANUL DE AVENTURI ȘI EDITORII ACESTUI ROMAN

Cartea proastă e, înainte, o fatalitate a adolescenței: copilul care nu e destinat să rămâie toată viața omul străin de orice fel de lectură, ci are într-însul sămânța acelei curiozități care va trebui într-o zi să-l ducă la citit, n-o poate face decât pe această cale a cărții senzaționale, melodramatice ori polițiste, indiferent dacă are să rămâie la ea, ori are să devie mai târziu un client al adevăratei literaturi.

Fatalitatea aceasta își are explicația ei, nu numai în ce privește pe copilul rămas la patru clase primare, dar chiar și pe acela care intră în liceu. Căci, să fim sinceri, ce emoție putem noi simți, între unsprezece și paisprezece ani, citind o poezie de Eminescu, o snoavă de Creangă sau două pagini de frumoasă descripție a naturii de Mihail Sadoveanu? Oricât ai fi de precoce în darul cititului, tot nu poți pătrunde subtilitatea înaltelor litere, fie ele cât de populare. E nevoie, deci, la această fragedă vârstă, de un stagiu, de o ucenicie pe care ne-o oferă numai romanul cu intrigă ușoară

și alergătoare. Acolo peripețiile sunt simple și se succed cu repeziciune, așa cum e peste putință să le întâlnești, de-a lungul a trei sute de pagini, în romanul literar. Iar dacă mai vrem să fim și de părerea regretatului Paul Zarifopol, convenind că trei sferturi din literatura subtilă conține niște subtilități care te fac să adormi în picioare, atunci trebuie să recunoaștem că d. Barnoschi are perfectă dreptate, când scrie (cu atâta blândețe!): „S-ar părea că astăzi, de când avem multă literatură originală, acei care nu știu limbi străine n-ar trebui să se mai hrănească cu traduceri submediocre. Desigur că n-ar trebui, dar e hrana ce le place. Nu-i vina lor dacă nu-s încă la înălțimea literaturii românești; dar este vina acestei literaturi că nu se coboară spre ei. Sunt foarte ciudați scriitorii noștri! Scriu pentru burghezimea ce nu citește – în bună parte – decât franțuzește, dar se supără că cei mulți, care nu le pricep filosofiile și subtilitățile, nu le cumpără operele”.

Aci, d. Barnoschi pune o problemă grea de rezolvat: *să ne coborâm la cititorul novice*.

Cum? Poate oare Sadoveanu, Rebreanu, poți d-ta, Barnoschi, putem noi să scriem pe înțelesul rudimentar al aceluia care întârzie sau nu se poate ridica deloc deasupra senzaționalului?

Cred că pot afirma, fără falsă modestie, că nu subtilitatea, psihologia și filosofia sunt calitățile scrierilor mele, și totuși sunt departe de a fi un scriitor popular, așa cum aș fi dorit, așa cum ar putea să devie, de pildă, Petre Bellu, ba chiar cum este de pe acum, deși *Apărarea are cuvântul* nu e un roman senzațional, nici melodramatic, ci pur și simplu o patetică poveste al cărei farmec stă în accentul sincer, dureros, despuiat de orice frazeologie literară, cu care acțiunea e condusă fără șovăire, de la prima la ultima pagină.

Există însă un gen literar, unul singur, care se poate coborî la popor, fără să-i exploateze naivitatea și fără să se umilească pe el: e genul lui Jules Verne și al lui Daniel de Foe, adică romanul

științific și de aventuri. El este inepuizabil! Astăzi mai ales, când știința și fantasticile ei realizări pun la îndemâna imaginației noastre niște mijloace de creație la care n-ar fi îndrăznit niciodată să se gândească Jules Verne, astăzi e un mare păcat că aproape unanimitatea romancierilor de pe glob se complace într-o mediocritate de inspirație, deasupra căreia puține opere strălucesc.

Aceasta se explică prin faptul că pentru a inova în genul romanului de aventuri din clasa *Insulei misterioase*, ori a lui *Robinson Crusoe*, trebuie să ai nu numai înclinarea specială de rigoare, ci și multă putere de muncă, să posezi geografia în vârful degetelor și să fii mereu la curent cu toate descoperirile științifice. Or, marea majoritate a scriitorilor găsește că e mai comod să facă „filosofie” decât obositoare investigații. Suntem leneși. Cunosc o fericită și ingenioasă excepție: de vreo șase ani, cunoscutul romancier olandez A. M. de Jong, care a vizitat România acum doi ani, publică zilnic în *Het Volk*, organul oficial al partidului socialist olandez, aventurile nesfârșite a doi copii care rămân mereu copii. Pe unul îl cheamă *Sârmă*, iar pe celălalt *Cocoloș de gumă*. Ei au fugit într-o zi de-acasă, ascunzându-se pe un vapor. Și de-atunci colindă lumea, comit toate trăsnăile, se expun tuturor pericolelor, își îngăduie toate plăcerile. Porția de aventuri pe care de Jong o servește zilnic cititorilor lui *Het Volk*, nu e mai mare decât un articol obișnuit al d-lui Iorga. Și totuși, substanța acestei porțioare trebuie să fie atât de gustată, încât, acum un an, autorul încetând de-a o mai debita timp de două săptămâni, direcția ziarului s-a pomenit cu o avalanșă de protestări și amenințări, ca și cum s-ar fi prăpădit lumea.

Iată hrana literară, demnă, instructivă, amuzantă, pe care orice scriitor o datorează poporului, înainte de orice, pentru a-i forma gustul și a-l pregăti pentru opere mai grele. Trebuie să recunoaștem că suntem incapabili să-i furnizăm o asemenea

hrană. Și atunci – cum bine întreabă d. Barnoschi – de ce ne supărăm că masa mare a cititorilor devorează literatură criminală?

*

Nu-mi mai rămâne decât puțin spațiu, ca să spun un cuvânt despre editorii acestei literaturi hulite.

Eu cred că și în chestia asta, campaniile ce se duc cam peste tot sunt în bună parte nedrepte și interesate. Mi-amintesc ce protestări au fost la Paris când, cu vreo șapte ani în urmă, Albin Michel a cumpărat falimentara casă Olendorf, devenind astfel peste noapte proprietarul operei lui Romain Rolland, cum ar fi devenit proprietarul unor cai de curse, de a căror opinie nu te sinchisești. Cu toate astea, Albin Michel, editorul care s-a îmbogățit cu literatura de un franc și șaptezeci și cinci de centime, a revolverului și sânilor dezveliți, s-a dovedit om înțelept, tipărind imediat un *Jean-Cristophe*, în cinci volume de mare lux, cu gravuri în lemn de Frans Masereel, care l-a costat o avere. De-atunci, cine n-ar vrea să fie editat și lansat de Albin Michel, omul care are numai dispreț pentru literatura „bună” și declară oricui, în față, că el face bani numai cu pornografia.

Și apoi, să fim drepți: unde este editorul martir care să vrea benevol să-și risipească averea, editând fleacuri literare? Aș dori să-mi arate cineva pe acest sfânt. Atunci, de ce să pretindem de la editorul cărților proaste, ceea ce nu putem cere nici celui de cărți bune? Acesta din urmă e, de multe ori, un om de gust și de cultură, care se mai poate mulțumi și cu laurii culeși de pe urma unui faliment, datorit sacrificiilor făcute cu editarea cărților „bune”; apoi, el se mai înfruptă deseori și din traista subvențiilor oficiale, pe când editorul romanelor senzaționale e numai un om de afaceri. El nu aspiră nici la cinste, nici la subvenții și nu cere decât să-l lași în pace.

Ah, știu: el mai e urât și fiindcă, atunci când lansează o carte, se dedă la o reclamă „desfrânată”, care face ca această carte să se găsească în zeci de mii de mâini, numai în câteva zile. Ei bine, la capitolul acesta, prefer să tac pentru moment, căci dacă aș spune tot ce gândesc, aș supăra pe mulți dintre confrații mei, cărora le curg balele după un astfel de „desfrâu”.

III
ARTICOLE DE POLEMICĂ
SCRISORI DESCHISE

LAȘI

De la 19 la 31 octombrie[35] țara întreagă a asistat la desfășurarea unuia din acele evenimente rare la noi, dar care în mod fatal se vor mai repeta: ciocnirea brutală între capital și muncă.

N-am de gând să fac aci teorii concludente asupra acestor doi factori; din contră, mă voi coborî la descrierea unor lucruri comune, ordinare aș putea zice, și, sub impulsiunea revoltată a omului definitiv convins de cruda realitate, îmi voi spune cuvântul fără înconjur. Căci dacă până la acest eveniment mai făceam întrucâtva parte din rândurile acelor sărmani naivi care își fac iluzii pe tema *sfintei dreptăți*, fie ea chiar superficială, astăzi sunt cu desăvârșire luminat, datorită acestui botez (întrucât mă privește) spontan și neașteptat și care, după cum văd, are darul de a face oameni adevărați pe mulți din acei care mai au unele momente de șovăială. Astăzi, în sfârșit, mi-a fost definitiv dezlegată enigma cuvântului *dreptate*, de înșiși dușmanii mei, ai muncitorului, și cred că această întâmplare va servi cu folos și acelora care nu au luat parte directă într-însa.

Am avut fericita ocaziune să văd adevărata față a celor ce reprezintă dreptatea și buna orânduială, îi cunosc acum de aproape, le cunosc felul de a lucra și, în disprețul ce le păstrez, nu găsesc un alt calificativ mai demn a le arunca decât: lași!

Da, lași, de la cel din urmă spion polițienesc până la cel mai de sus dregător. Căci cum poți numi altfel pe niște nebuni în toată firea care fac legi bune pe hârtie, dar rele când le practici? Cum poți numi pe niște smintiți care vin la miezul nopții să-ți crape capul cu tesacele, fără ca tu să fi făcut vreo ilegalitate? Cum poți numi altfel pe niște funcționari ai forței publice, care te umple de vânătăi în celulele întunecoase și când tu ești absolut neputincios?

---

[35] 1909.

Și, mai presus de toate, ce epitet mai expresiv merită un înalt dregător care îți calcă casa și cuvântul său de *onoare*, te ridică pe sus, te dă pe mâna călăilor săi și apoi tot el te aduce în fața sa spre a te judeca? Lași!

Dar lașul e și ipocrit, mincinos. Acum am văzut bine de tot ce instrument de batjocură a devenit acel nenorocit crucificat Christ, pe care ei ni-l dau drept o chezășie a dreptății, și mărturisesc că indignarea mea era atât de mare, încât puțin rămăsese să le strig piticilor nerușinați și sperjuri: zvârliți de pe masă acel mijloc de minciună!

Dresați, dresați în mod grosolan! Martorul devenise acuzator inconștient și acuzatorul instrument orb și laș în mâinile celor de sus.

E tipic cazul meu, în care un martor „cu vază și care nu poate fi bănuit că e spion polițienesc" decade totuși mai jos decât acesta și depune la instrucție mărturie mincinoasă contra mea, fără să fiu adus de față, supunându-se dresurei ca orice copoi căruia îi e frică să nu piardă slujba. Voind să fiu convins, și nu atât eu, cât acei care veniseră să vadă dreptatea în timpul ședinței, mi-am schimbat locul, în care fusesem aranjat, cu un alt muncitor. Învățat de afară ce număr ocup eu în rândul celor opt, vine și, la întrebarea dacă cunoaște pe cineva dintre „inculpați", el arată pe acel ce ocupa acum locul meu și din care cauză acesta își va face acum pedeapsa de două ori nedreptățit. Căci așa e legea.

Naiv până în ultimul moment, credeam că judecătorii vor arăta martorului contrazicerea și-i vor anula depozițiile, cel puțin dacă nu-i vor aplica și pedeapsa prevăzută de lege sperjurilor, ceea ce s-ar fi făcut imediat dacă martorul ar fi fost al nostru.

Judecătorii au văzut din dosarul ce-l au sub ochi că nu „inculpatul" arătat e cel acuzat la instrucție. Au văzut, au tăcut și au comis de două ori nedreptate.

Iată adevărata lor față! Repet încă o dată: de la cel mai de jos până la cel mai de sus, lași!

Sunt gata, domnilor, să-mi primesc pedeapsa; aveți toate instrumentele la îndemână.

SCRISOAREA UNUI MUNCITOR CĂTRE HENRI BARBUSSE

Am citit și noi declarația pe care ați făcut-o dumneavoastră la Congresul A.R.A.C., reprodusă în *La Feuille*[36] după *Progresul*.

Ați afirmat acolo un adevăr care nu-i absolut riguros și nu mai puțin trist, depinzând de d-stră ca să nu mai existe. D-stră spuneți: „Idealul nostru este de a desființa războiul, de a instaura un regim politic și social guvernat de muncă; munca sub toate formele, căci noi înțelegem să luptăm împotriva prejudecății absurde și nedrepte în virtutea căreia muncitorii manuali manifestă neîncredere, ba chiar un oarecare dispreț pentru muncitorii intelectuali".

Mă gândesc că dați acestei afirmații un înțeles absolut, căutând cauzele scepticismului muncitoresc. E, într-adevăr, trist să vedem atâtea acuzații nedrepte la adresa muncitorului manual, să constatăm cât de necunoscut este el, chiar de către cei care se pretind că-l slujesc.

Afirmația d-stră, domnule, este absolut adevărată. Din păcate, în acele straturi ale poporului, însuflețite de perspectiva unui viitor mai bun, se manifestă chiar ostilitate față de tot ce este muncă spirituală, față de tot ce înseamnă armonie și frumusețe eternă. Ar însemna că ar trebui să disperăm în fața viitorului și să ne refugiem în păduri, ca să trăim ca urșii.

D-stră, însă, vă înșelați.

Sunt un muncitor și dacă totul în noi nu-i farmec și virtute, este din cauză că aceste calități nu domnesc în societatea bună. Și asta, într-o oarecare măsură, din vina muncitorilor intelectuali. Unul din poeții noștri români spune că „Virtutea e ușoară, când nimic

---

[36] Ziar pacifist genevez, condus de Jean Debrit, apărut în perioada de după primul război mondial.

nu-ți lipsește”. Pentru a lărgi această reflecție, s-ar putea adăoga că multe lucruri sunt ușor de făcut, când ai ce-ți trebuie. Artele și literaturile sunt incluse printre aceste lucruri, și d-stră știți că puțini numeroși sunt cei care au gândit la arte, atunci când le lipsea pâinea.

Ce au făcut până acum muncitorii intelectuali, pentru a ne descotorosi de mizeriile noastre, dându-ne astfel răgazul de a gândi la cele spirituale? Ne-au disprețuit. Și-au dat multă osteneală ca să se facă neînțeleși de noi. Au căutat protecția și sprijinul guvernelor și al claselor înstărite, devenind – cel mai adesea – ei înșiși un instrument de asuprire. Au devenit surzi la strigătele de durere venite de jos. S-au ferecat în cabinetele lor așa-zise de muncă, și de-acolo au înecat lumea cu cărți ce nu conțineau altceva decât văicăreli despre plictiseala lor, despre nostalgia și suferințele lor închipuite. Au privit cu un dispreț suveran chinurile celor lipsiți de pâine, deși munceau ca niște sclavi. Și atunci când catadicseau să coboare prudenți în mijlocul nostru, n-o făceau ca să-și plece urechea la suferințele noastre, să sufere împreună cu noi, să se revolte și să-și strige revolta. O făceau numai, pur și simplu, în căutarea de noi senzații pentru arta lor.

Noi disprețuim un atare comportament și numim acest fel de-a munci: trândăvie sadea, trândăvie ridicată în slăvi. Artistul care poate să-și mănânce biftecul și nu simte îmbucătura oprindu-i-se în gât – cum i s-a oprit lui Tolstoi, gândindu-se la milioanele de oameni ce mor de foame – acela nu-i un artist, ci un negustor ordinar.

Și dacă detest ceva, în clasa mea, apoi nu este neîncrederea și disprețul față de atari reptile, ci că n-o fac cu mai multă energie decât până acum; detest apoi facultatea alor mei de a uita, optimismul lor molâu, credulitatea lor nătângă, entuziasmul lor pentru făcătorii de fraze și puținul discernământ în ce privește

admirația pentru reformatorii și democrații grăbiți, pentru artiștii farsori și literații escroci și speculanți.

Nenorocirea clasei muncitoare, domnule, nu-i aceea că este prea mult neîncrezătoare, ci dimpotrivă, că nu este atât cât ar fi trebuit să fie. Îmi pierd nădejdea în viitor, numai atunci când, văd această turmă răbdătoare stând cu ceasurile în fața casei de bilete a vreunui teatru, care se înghesuie și se sufocă la galerie, în loc să lase locurile goale, să fluiere și să saboteze reprezentațiile. Să facă același lucru și atunci când se adună ca să audă un orator mai demagog decât un altul; să-l alunge cu pietre, în loc să-și rupă palmele, aplaudându-l; sau când văd, dimineața, pe muncitori cumpărând și citind ziare bune de dat la foc; sau când se duc să voteze un candidat proaspăt convertit la o doctrină progresistă.

Cei care ne iubesc, domnule, sunt cei care știu să sufere. Să sufere nu pentru triumful unei cauze drepte, ci din nevoia vitală de-a satisface o necesitate sufletească, însă aceștia sunt rari și o sfârșesc aproape totdeauna plătind cu propria lor viață satisfacția acestei mari necesități.

Restul nu-i decât înșelătorie, platitudine şi farsă.

Geneva, septembrie 1919

SCRISOARE DESCHISĂ DOMNULUI AL. CAZABAN

Stimate d-le Cazaban,

Prieteni mai miloși decât d-ta au binevoit să-mi canalizeze până aici trudită *epavă* a presei de la noi, unde, după cum văd, d-stră sunteți critic literar. Astfel am putut să mă conving că în saloanele zăvorâte, unde nu pot să pătrundă vânturile din strada Sărindar, vor purta faima năzbâtiei mele apele stătătoare din str. Edgar Quinet și, drept să vă spun, nu știu cui să fiu mai recunoscător: *Adevărului*, care din simpatie lasă să se creadă că hârtia e ieftină, „litera de afiș” nenumărată și-mi consacră „coloane întregi, ba chiar și câte o pagină”, sau d-stră, care, din antipatie, treceți peste „scumpetea hârtiei”, care e a guvernului, uitați că „litera de afiș” vă e pusă la îndemână numai pentru a compune numele d-lui Vintilă Brătianu, și vă luați la întrecere cu cei de la *Dimineața*, consacrându-mi o treime din prima pagină a unui ziar destinat doar proslăvirii stăpânilor lui?

Dacă nici chilipirul ăsta nu e un alt „noroc”[37] pentru un „tânăr brăilean” ca mine, atunci ar trebui să fiu un ingrat.

Și nu vreau să fiu ingrat cu d-ta, d-le Cazaban.

Artistul nu e o făptură desăvârșită, ca albina, nici opera lui așa de deasupra oricărei critici, ca mierea. Nu-i este dat omului să atingă astfel de perfecțiuni. Și când el se înşală, criticul vine și-i spune că s-a înșelat, adică își spune părerea lui, căci și criticul, la rândul său, se poate înșela; iar gălăgia ce se face în jurul acestei mieri discutabile, contribuie la răspândirea ei. Numai după ce i s-a ridicat lui Victor Margueritte cordonul de comandor al „Legiunii de onoare” și a fost huiduit pe toate tonurile, am văzut cartea sa

---

[37] Când voi veni în țară – și dacă veți binevoi să mă apărați de câini – vă voi face o vizită și vă voi explica, cu ce monedă am răscumpărat acest „noroc” (n.a.).

La Garçonne în mâinile tuturor midinetelor; numai atunci am citit-o și eu și am văzut până unde merge putreziciunea celor prea sătui.

Așa că trebuie să vă fiu recunoscător.

În curând, *Kyra* va apare în românește. Atunci am să aflu, prin pana d-tale, cât de rău e tradusă și cât de puțin cunoaște țara autorul ei.

Astăzi, d-stră sunteți, împreună cu un critic de la *Clarté*, a marelui Henri Barbusse (extremele se întâlnesc, ciudat, uneori!), singurii care mă luați la rost. Apropierea asta, atât de burlescă, aș putea-o numi comică, dacă tragicul n-ar sări în ochi. Extrema dreaptă vrea cu orice preț să-mi puie un «cuțit între dinți». Cei din extrema stângă mi-ar atârna cu drag o tinichea de coadă. Care artist, doritor de a-și deschide un viitor, ar putea alege un loc mai expus atacurilor decât mine?

*

Aici, însă, ieșim din domeniul artei și intrăm în arena socială a dezbaterilor. Asta vreau și eu, dar cum? Când toată lumea muncește ca să-și câștige pâinea, noi să ne facem o meserie din a pălăvri? Când pământul și materia brută cer brațe pentru a ne da bunăstarea, omul de idei trebuie să se scobească în nas, cu condeiul după ureche? Dar ce, stomacul lui se hrănește cu vorbe?

Aflați – mult stimate d-le Cazaban – că numai pentru trei luni mi-e asigurată pâinea, de către editorul meu, în acest sat din Vosgi (și mi-e asigurată nu ca să mă odihnesc, ceea ce aș avea și eu dreptul, ci ca să pregătesc al treilea volum), și totuși, când sirenele fabricilor urlă și lucrătorii trec cu sutele pe sub fereastra mea, mă întreb dacă e cinstit din parte-mi să stau la scris pe spinarea lor. Și pe când d-stră, acolo, apărat de baionete purtate de proști, bănuiți cu inima jinduită că în curând voi deveni un simbriaș gras plătit al *Dimineții* și mă semnalați (deja!) gardiștilor de pe calea Victoriei,

eu, aci, mă îndoiesc de scrisul meu, mi-e teamă să nu fiu luat, chiar de pe acum, drept un fabricant în serie de lite-lături sentimentalo-artistice și nu știu cum să fac ca să ajung a spune mai repede ce am de spus, ca apoi să-mi văd de grija stomacului. Căci – să mă ierte prietenii și neprietenii! – dacă omenirea n-ar fi așa de rătăcită, nici lucrătorul atât de stupid, o societate alcătuită pe dreptate ne-ar ține la toți cam următorul discurs:

„Artiști adevărați sau pretinși critici – din convingere, din simbrie sau din prostie – căutați, înainte de toate, a învăța un meșteșug ca să vă ție de foame! Comunitatea nu are niciun trântor care să vă apese pe umeri – fie el artist de geniu sau fabricant de opinci – și deci puțină muncă vă trebuie ca să vă ghiftuiți stomacul. Iar dacă – după ce vă veți fi făcut datoria către propriul vostru hoit – vă mai arde să faceți și artă sau polemică sau orice altă desfătare a minții, apoi faceți-o în vremea în care cetățenii proști cască la umbră, cei simțitori se instruiesc și când o lume de admiratori vă așteaptă pe piața publică a artelor, ca să vă judece operele, să vă încunune cu laurii dezinteresării sau să vă trimită la plimbare”!

Așa ar glăsui o omenire dreaptă.

Dar cum ea e astăzi nedreaptă și cum eu am toate cuvintele să cred, mult stimate d-le Cazaban, că pana vă servește de ciocan și de rindea pe spinarea celor ce nu vă slujesc stăpânii, dați-mi voie, înainte de-a intra în arena unde se dezbat idei și unde mă vârâți fără voie, dați-mi voie ca cel puțin să-mi cultiv eu cartofii. Iar după ce voi fi sfârșit munca necesară hoitului meu, atunci voi ieși și eu în piața ideilor nesubvenționate, mă voi întâlni cu oameni de credință necomandată și voi susține cu înfocare, cam iată ce: că omul valid e obligat să-și aleagă o muncă productivă; că arta e o simțire sfântă care trebuie pusă la adăpost de orice bănuială; că criticului nu-i stă bine să caute zgarde la gâtul artiștilor, din motivul că el are una solidă, nici să trândăvească într-un birou de căpătuială, întrebându-se mereu: „ce să fie”, „ce să fie”, cu Stan și

cu Bran, cine i-o fi „văr”, cui i-o fi „nepot” și care babă i-o fi tăiatul buricul când a venit pe lume.

Și dacă ziua asta de dreaptă ocârmuire n-o veni niciodată, apoi să-i fie rușine omului că se numește om.

Al d-stră cu stima ce vi se cuvine,

Panait Istrati

SCRISOARE DESCHISA DOMNULUI N. IORGA

Stimate domnule Iorga,

Auzisem că undeva te-ai *legat* de mine, și-am tot cerșit pe la amici dovada acestei cinste. De-abia azi o am; e o foaie ruptă din revista *Ramuri*. Titlul articolului d-tale: *Haiduci în franțuzește*. Citindu-l, am rămas încremenit. Dacă n-aș vedea semnătura d-tale la sfârșitul lui, m-aș refuza să cred că liniile acelea au fost scrise de cel mai harnic muncitor pe ogorul istoriei țării mele.

De toate metehnele „legate de o mână de pământ" te-aș fi putut acuza, dar de falsificator al istoriei n-aș fi îndrăznit niciodată! Și cum nu pot să te acuz că nu vei fi știut să citești franțuzește, sunt nevoit să dovedesc *bunilor români* pe care i-ai indus, cu rea voință, în eroare, că ești *un falsificator de adevăr*.

Nu mă pun deloc pe terenul solid al faptului că un istoric n-are niciodată obiceiul de a se pripi ca fata mare în noaptea nunții, ci așteaptă o documentație mai abundentă, înainte de-a face afirmații istorice. A fost dreptul d-tale să-mi „dai la cap", cum se zice pe la noi, de îndată ce prefața lui Rolland și *Chira* mea au apărut în revista *Europe*, de la 15 august 1923. O datorie de cinste elementară, însă, te-ar fi obligat să fii veridic, chiar cu un om care s-a refuzat în tinerețea lui să fie o „secătură entuziastă", un patriot cum înțelegi d-ta.

Ce fel de istoric, șef de școală și academician ești d-ta, când spui acelora care nu citesc în franțuzește: *„Și cunoscutul povestitor francez (Romain Rolland) nu uită să spuie cetitorilor că d. Istrati povestește în paginile ce urmează însăși viața sa?"*

Ei bine, domnule Iorga – cum nu e în firea mea să admir cu gura căscată perii albi și autoritățile consacrate – mă mir ce mă reține să

nu te chem pe numele ce se dă la noi oamenilor care falsifică adevărul? Rolland spune (textual): *„Nuvela pe care-o publicăm aci nu exprimă decât o lature a multiplei lui naturi. Altele sunt mai profunde, și pe acestea sperăm să le facem cunoscut mai târziu.”*

E vorba, deci, de *nuvelă* și de *alte* (nuvele). Întreb pe orice student din clasa întâi de liceu: Cine a confundat vreodată *o nuvelă* cu *o autobiografie?* Și cum se poate să mi se atribuie *mie personal, familiei mele,* pățaniile unor ființe care au trăit pe vremea „războiului Crimeei”, deci la 1853, știut fiind că eu sunt născut la 1884, născut, zice Rolland cu precizie, *„dintr-o țărancă română”* – femeie *„a cărei parte în viață fu munca nepregetată”*, și spune că eu, din copilărie, am făcut vreo paisprezece meserii și o mie de nenorociri?

Cum se poate ca, după atâta precizie, un istoric să mai insiste, cum urmează: *„Ceea ce se povestește supt această firmă de baladă străveche nu poate constitui însă memoriile unui om care câtuși de puțin are respectul ființei omenești.”*

Bineînțeles, scumpe domnule Iorga, bineînțeles că „nuvela” mea, NUVELA, *„nu poate constitui MEMORIILE”* mele, dar cine naiba ți-a vorbit de „memorii”, de unde ai scos și trăsnaia asta?

*

Știu că toți sau aproape toți cărturarii cunosc *dăscălește* o limbă străină, adică silabisesc, căutând mereu în dicționar. Și d-ta, care ai învățat carte cu gramatică și citești franțuzește de-o jumătate de secol amarnic, nu vei fi știind mai bine limba lui Voltaire decât umilul de mine care, nu mai departe decât, acum opt ani[38], am învățat-o, descifrând pe clasicii francezi cu ajutorul dicționarului Șeineanu, și înșirând pe pereții odăii din Leysin-Village vreo patru

---

[38] În martie 1916 se poate *„așeza”* acel „așezat DE MULT în Franța”, al istoricului Iorga, care o *știa* din prefața lui Rolland (n.a.).

mii de cuvinte franțuzești, înscrise cu litere de-o șchioapă, pe lungi, nesfârșite fișe.

Totuși, ca să se convingă orice băiețaș de liceu că, una din două, *ori nu cunoști limba franceză, ori ești de rea-credință,* dau aci textul lui Rolland, de unde d-ta ai scos afirmația că-mi „povestesc viața" că-mi scriu „memoriile": *„Je l'ai décidé à noter une partie de ses récits; et il s'est engagé dans une oeuvre de longue haleine, dont deux volumes sont actuellement écrits. C'EST UNE EVOCATION DE SA VIE"…*

Iar imediat mai jos, precizează: *„Tout le long de sa route, il s'arrête, au souvenir des figures rencontrées; chacune a l'enigme de sa destinée, qu'il cherche à pénétrer. Et chaque chapitre du roman forme comme une nouvelle"…*

Acum, să stăm strâmb și să judecăm drept.

Lasă că Rolland a făcut operă de istoric prea îndepărtat, când a afirmat că *„povestirile lui Adrian sunt o evocație"* a vieții mele (căci *eu n-am spus nicăieri așa ceva,* și că deci asta e treaba biografilor viitorului s-o dovedească până unde e adevărat) – dar chiar dacă *Adrian Zografi* ar fi subsemnatul în carne și-n oase, asta nu probează deloc că *EVOCAȚIA* vieții mele ar fi o *CONFESIUNE* în felul celei făcute de Jean-Jaques Rousseau. *Rolland spune că am scris un „ROMAN", „NUVELE", NU „MEMORII",* domnule literat-istoric! Căci dacă toate *romanele și nuvelele* ce se scriu de autori cu temperament, sunt, foarte adesea, în strânse relații cu viața trăită de ei, sunt un fel de *evocare* a ceea ce ei au văzut și simțit de aproape – uneori chiar așa de aproape că e vorba de autorul însuși și de familia lui – apoi nimănui nu i-a trăsnit prin tigvă până acum să ia drept „memorii", ceea ce autorul dă ca „roman" și „nuvelă".

Nu există nimic de autobiografie în scrisele mele. Alături de personagiile și acțiunile cele mai pur fictive ca:

Stavru, Chira, (da *CHIRA,* nu *Kyra,* ai dreptate, *când e vorba de Milcov*), *Dragomir, Cosma,* și alții, se desfășoară poveștile, *veridice prin numele lor și pe jumătate plăzmuire, în acțiune,* ca: *Moș Anghel,*

fratele mamei; *Codin*, bașbuzuc cu inimă de aur, ce s-a chemat Călin și a murit opărit cu untdelemn; *Kir Nicola*, stăpânul meu, amic plăcintar; *Mihail Kazanski* și *Samoilă Petrov*, carne și oase pururea sfinte!

*

Apoi, Dumnezeu să mă ierte… Mă obligă viața să fac *autobiografie*, înainte de-a face *operă artistică*.

Las-o dracului de treabă, d-le Iorga, că-ncep să mă căiesc că m-am vârât în tărâțele românești, de unde cu groază am ieșit acum nouă ani!

Dacă d-voastră, celor cu hăț, vă face rușine *Chira* și nu sunteți în stare să vă dați seama de ce ritmuri bat în ea, apoi, slavă domnului! eu mai știu să vă prezint dosul boierește și să-mi întorc fața spre restul lumii care, de la Rolland și până la octogenarul Georges Brandés, îmi deschide brațele. Voiți s-o cunoașteți? Iat-o:

Societatea Academică de Istorie Universală (care se fălește cu cincisprezece prinți și capete încoronate, și în fruntea cărora figurează regina Maria a României) îmi trimite statutul, invitându-mă să-i fiu membru onorific, și prin secretarul ei, d. H. Laumonnerie, ofițer al Instrucțiunii Publice, îmi cere *„documentarea necesară și un portret în vederea unui studiu"* ce vrea să-mi consacre; renumiți critici de artă de aci, din Italia, Suedia și alte lari, îmi trimit studiile lor, unde pretind că *„repet în Franța cazul lui Joseph Conrad, în Anglia"* și emit părerea unei *noi școli*; judiciosul critic al casei Rieder, Jean Richard-Bloch (acela care trimite sute de manuscrise „înapoi la autor"), pronunțându-se asupra lui *Cosma*, din volumul ce va apare în toamnă, spune că se află în fața acestui erou român *„ca în fața unui mare stejar"* și declară că asemenea personagii *„numai un Kipling și un Gorki le pot creea în vremea noastră"*; fostul profesor de istorie la Sorbona, amicul meu Romain Rolland, îmi scrie: *„Nu cunosc un succes așa de imediat*

universal ca al d-tale.”; saloane și cluburi literare (*Salon Vérité, Club du Faubourg*, cuprinzând muncitori, studenți, oameni de litere, academicieni, generali) mă cheamă la Paris, pe spezele lor, să mă… tămâie! Un Wells îmi va face cinstea la iarnă să se plimbe la braț cu mine pe Promenade des Anglais, la Nisa, când voi fi iarăși fotograf ambulant!

Iar dacă toate aceste fețe nu vă spun mare lucru, apoi aflați că oficialități românești: consul, cancelar de legație, membri ai misiunilor militare și economice, m-au poftit cu drag să le fiu oaspete și m-au acoperit de cuvinte măgulitoare. Că cutare *bun român* și om de știință, al cărui nume nu vreau să-l divulg, dar care e investit cu titlul de ministru, mi-a făcut cinstea de-a mă chema să cinez în familia lui; că însăși „Școala Română” de la Fontenay-aux-Roses, opera d-tale, m-a avut *o noapte întreagă*, până la ziua albă, în chioșcul ei, unde ne-am ospătat, ciorovăit și sărutat frățește la despărțire – căci dacă ideile mele politice n-au fost împărtășite de ei, valoarea artistică nu mi-a contestat-o niciunul.

Ei, spuneți: aci trebuie să ajungem vorbind de artă? La alte patalamale?

*

Eu n-am timp să mă pun la taifas cu acei domni care, crezând că mă-njosesc, mă compară cu Terente (fără să-și dea seama, sărmanii, ce mare taur al vieții, ce uimitoare personalitate umană trebuie să fie acest fiu al bălților, care, întrecând pe toți haiducii noștri legendari, derutează o-ntreagă armată organizată, devine celebru până și peste hotare și reușește să dispară), dar când un Nicolae Iorga, ignorând și falsificând, vine și compară pe *Chira* cu… „Ghiță Cătănuță”, iaca, vedeți, îmi cam sare muștarul în nas și încep să cred că prostia locuiește deseori în Academii.

Am toate cuvintele să mă-ndoiesc că domnul Iorga cunoaște acea snoavă intitulată *Chira Chiralina* sau *Hoții Brăilei*, acea

năzdrăvănie vulgară pe care d-sa o numește, din neștiință, *„baladă străveche, legendă poetică, îmbălsămată de trecutul nobil (?!?) al unui neam onest"*.

Merci pour la langouste, stimate compatriot! Dac-ai ști d-ta de ce hoțomani ordinari e vorba acolo, de ce basme cu cocoșul roș, de ce acțiune prostească și înjositoare, apoi ai vedea că eu am făcut *„dintr-un chiot, simfonie"*.

„Legende poetice" sunt multe, dar nu d-ta le cunoști. D-ta nu vrei să vezi, și nici nu poți, ce sete nepotolită au noroadele să transforme în eroi nu pe d. Iorga și Vintilă Brătianu, ci tocmai pe acei care vă calcă legile și plătesc cu viața lor mugetul de libertate: pe un Terente, pe un Rinaldo Rinaldini, pe un Schinder-Hanz, acesta din urmă lăsând o feerie de legende poetice poporului alsacian, care mi le povestește azi arătându-mi pe sute de metri tuneluri prăbușite, săpate acum cinci sute de ani pe muntele Buch-Burg de eroul care era *„nemilos cu seniorii feudali, dar bun, darnic, ocrotitor cu săracii"*.

D-ta te ocupi să scrii, în zeci de volume necitite de popor, câte bătălii a dat cutare Papură-Vodă, câte fete și-a măritat el cu fală, câte cămăși schimba pe săptămână și de câte ori pe zi se scobea în nas. De toate astea, noroadele habar n-au. Dar știi d-ta câte case de țărani cu tradiție în împrejurimile Brăilei pretind poate și azi că *Chira Chiralina* a aparținut familiei lor? Mai știi în câte chipuri se istorisește povestea *Chirei* năzdrăvane?

*

Bunicul meu (*„un moș Istrati care strănuta de douăsprezece ori în șir, ca tine"*, îmi spunea mama) pretindea și el că Chira a aparținut neamului său. La Baldovinești, la Petroiu, Cazasu, Nazâru, Chișcani, Tichilești, peste tot unde unchiul Anghel își oprea armăsarul în fața unei cârciumi, numai de «neamuri de ale noastre» era vorba:

„Nu mai poți să scoți cămașa de neamuri, mă Panaitache” spunea el.

Tot de la acest unchi știu că „neamul nostru e curcit”. Ultima cârciumă a lui „Angheluță”, ale cărei ruini se mai pot vedea și azi, era un focar de povești de pe vremea ocupației. Și ca și cum destinul ar fi având legi precise, moș Anghel nu scăpa niciun prilej de a-mi face cunoscut *„încă o poveste turcească”*, mie, *„țâncu pământului”*.

„Țâncu'” acesta însă a avut destinul lui, după cum vedeți, și după ce a ascultat pe unul și-a citit pe altul, i-a lăsat pe toți la o parte și a scris o *Chiră* pe placul lui (nu și al d-lui Iorga!). Și *Chira* asta devine universală, fără voia celui mai mare român. Iar *Cosma* („avec sa force à tout casser”) are să devie și el, „dac-o vrea Dumnezeu”. Și doar în Cosma am pus ceva din vlaga acelui bunic Istrati, *român neaoș*, să nu vă fie cu supărare, d-le Iorga, tatăl mamei mele, *„împușcat de poterași în spate”*, într-o fugă dramatică cu contrabanda tatălui meu – grecoteiul chefalonit – și *„mort la spitalul vechi din Brăila, pă când îi scotea fultuiala din schinare”*, îmi povestea bunica, și când *„ostașu' să tânguia c-a făcut moarte de om, fără vrerea lui, ș-o să-i poarte păcatele pă lumea ailaltă”*.

Iată izvorul la care mă adăp eu. Mai am unul: fiind lipsit de memorie, sunt dăruit cu imaginație înflăcărată, vie; *eu cred în creațiile mele*. Mai am un al treilea: e iubirea de oameni, dorul de dreptate. *Eu sunt un om sănătos la minte și în simțiri*, deși am descris pe un pederast, despre care Rolland a spus că *„nu numai am reușit să-l fac acceptabil, dar chiar tragic”*, și că *„cineva trebuie să fie oțelit (déjà bien aguerri) în arta de a scrie, pentru a îndrăzni să atace asemenea personagii, cu care mulți își frâng gâtul”*.

Aceste personagii, precum și altele mai pure – fețe străbune ce răsar din întuneric – eu le mistui în stomacul artei mele; le dezmierd timp de ani îndelungați; le trec prin sita temperamentului meu; le învălui în lumina unei gândiri moderne

bine cugetate și le arunc în viață, pentru ca să fie *„iubite atâta timp cât vor exista oameni cu simțire pe pământ”*, cum spune Jean-Richard Bloch.

Ehei, coane Iorga… Adu-ți aminte că Maiorescu a spus într-o zi lui Gherea (cu drept sau fără drept): „Las-o mai domol pe unde nu te pricepi”.

Ți-o spune cu mult drept, cu multă smerenie, și

Umilul dumitale,

Panait Istrati.

Masevaux-Alsacia, septembrie 1924

PERSPECTIVELE MELE ÎN ROMÂNIA

ÎNTRE BANCHET ȘI CIOMĂGEALĂ

Iubite domnule Nichifor Crainic,

În inimosul dumitale articol din *Cuvântu*[39]*l* de ieri spuneați: „Scriitorii români au față de Panait Istrati o datorie: aceea de a-l primi frățește și sărbătorește”.

Îmi vei îngădui să spun că ai cerut prea mult? Eu aș fi mai recunoscător confraților și dumitale dacă ați binevoi să vă aduceți aminte de o altă datorie, de una mult mai grabnică: aceea de-a face să am permisiunea și libertatea de a mă plimba și eu pe jos prin București.

Aș vrea și eu, ca tot cetățeanul pașnic, care n-a făcut niciun rău personal cuiva, să revăd orașul în care am trăit ani de-a rândul, în care am avut bucurii și am pătimit.

Nu mai știu cum o fi Cișmigiul cel plin de răbdări prăjite și de mucuri de țigări; nici grădina Sfântu Gheorghe, pe ale cărei bănci așteptam, pe zile cu soare, ivirea unui stăpân care să aibă nevoie de brațe; nici strada Sfinților, de unde porneam pe zăpadă, până la genunchi, ca să duc servitori pe la curți boierești; nici calea Văcăreștilor, pe unde beam ceai cu oameni care vorbeau mult, din prea multă inimă…

Nu mai știu cum sunt astăzi toate aceste locuri, pe unde lupul, care e viața, a mâncat deseori pe oaia care eram eu acum 20 (douăzeci) de ani.

Și aș vrea să le revăd. Și nu pot.

Nu pot, fiindcă, deși de zece zile în București, am fost înștiințat chiar de la sosire că dreptul acesta sfânt de a-mi revedea pământul de unde am ieșit, nu-l mai am.

---

[39] *Cuvântul*, 4 septembrie 1925.

O știam, de altfel, în clipa plecării de pe pământuri depărtate. Știam că aci fuseseră pălmuiți, bătuți, nu numai bieții muncitori, așa cum am fost eu unul până acum un an, oricum sunt astăzi pe alt ogor; știam că au fost atacați nu numai ziariști, dar că au fost loviți până și oameni din fruntea partidelor, oameni de stat ca domnii Pan Halipa, doctorul Lupu, Dobrescu, ca să nu mai vorbesc de atâția alții care s-ar mulțumi poate și cu bătaia cotidiană, numai să fie scoși din întunericul beciurilor.

Știam și faptul și mai grav al impunității tuturor acelora care au bătut şi bat.

Cunoșteam toate acestea. Și totuși…

Îmi ziceam că nu se poate să nu mai fi rămas o pojghiță de rușine pe obrajii oamenilor care stăpânesc acest pământ; și nu rușine față de mine, ci față de oamenii acestei Franțe față de care avem atâta nevoie și ai cărei fruntași îmi urau la plecare „o bună sosire, duioase amintiri din timpul șederii în țara mumă, și o bună întoarcere pe pământul străin în care sunt pe cale de a sădi o grădină românească”. Îmi ziceam, dar m-am înșelat. Și dovadă că m-am înșelat e înștiințarea oficială pe care mi-o face azi Siguranța Generală, printr-un director al ei, că trebuie să nu ies pe stradă dacă nu vreau să fiu – mi-e rușine să scriu cuvântul – să fiu… bătut.

Da, „dacă nu vreau să fiu bătut”, să stau acasă.

Mă întreb însă, dacă mi-e îngăduit să stau și acasă. Și dacă nu? Atunci? Să plec? Dar mi-e îngăduit cel puțin să plec? Și să plec cu capul și mădularele zdravene? Și dacă nu, atunci?

Atunci, îmi trimite vorbă prefectul poliției capitalei, „atunci îți dăm doi agenți ca să te însoțească”.

Mulțumesc de cinste, dar o întrebare: să mă însoțească, cu ce scop? Ca să fiu apărat? Ori ca să fiu recunoscut de bătăuși?

Să zicem că e pentru ca să fiu apărat.

Ei bine, dacă e așa, nu! Nu primesc cadoul, căci așa cum am știut eu să mă apăr toată viața, chiar în împărăția lui Abdul Hamid, cea fără de lege, voi ști eu să mă descurc și singur din ițele în care singur m-am încurcat.

Pe lângă asta, mai cred că acela care a fost altă dată însoțit de doi agenți ce-l conduceau în beciurile poliției, nu se va simți prea bine între acești doi prieteni, învârtindu-le azi bastonașul sub nas.

În schimb, (nu mă adresez „hamalilor” de la Brăila), îi rog pe scriitorii români care pot să se plimbe prin București, și cărora nu le par un om prea rău, să binevoiască a-mi asigura și mie o plimbare în țara mea. Iar după ce voi părăsi România, să-și aducă cu toții aminte că datoria lor, pe viitor, nu e de-a „sărbători” pe oamenii de cinste care vin de afară, ci de a-i păzi de câini, căci țara noastră e astăzi un sat atât de populat de câini, încât nici cu o mie de ciomege nu te mai poți plimba liniștit.

Panait Istrati

București, 4 septembrie 1925

SCRISOARE DESCHISĂ LUI CEZAR PETRESCU

De câteva zile, mi-e mai bine, grație voinței încăpățânate a câtorva buni prieteni, printre care o datorie omenească mă obligă să numesc aci pe doctorul Vasile Georgescu. Așa că iar am început să mă interesez la ce se petrece în jurul meu.

Și, în dimineața asta, s-au petrecut în apropierea mea lucruri neobișnuite: venise un om de la barieră s-aducă, în goană, gazdei mele, pagina literară a *Curentului* de ieri; iar gazda mea – personaj romantic din epoca dostoievskiană – citea articolul d-tale *Panait Istrati, bolnav*. Îl citea, în curte, cu glas înecat, în auzul celor ai casei, precum și al câtorva meșteșugari veniți să dreagă niște ferestre. Mai la urmă, toți s-au pornit pe plâns. Boceau, oameni în toată firea.

„Frumos...” „Frumos...” Atâtea puteau ei să îngâne.

*

Ei, spune, cum să mai mori!

Oamenii aceștia, care m-au crezut, un moment, pierdut, nu mă boceau pe mine, cum s-ar crede, ci aveau lacrămi de recunoștință pentru acel „frumos” care e un bun etern al vieții, care nu e proprietatea nimănui, pe care nicio putere tiranică nu-l poate înăbuși definitiv și a cărui strălucire își găsește resfrângerea până și în sufletele cele mai umile. Dumneata și eu nu mai existam. În mijlocul unei nopți sufletești, o mână răscolise, nu cu un clește, ci cu propriile-i degete, în mormanul de cenușă a lașității omenești. Și deodată a lucit în bezna mahalalei mele jăraticul veșnic al Vieții, luminând o clipă chipuri obidite.

În lumina acestui „frumos”, dumneata și eu nu însemnăm nimic.

Totuși, țin să-ți mulțumesc. Și fiindcă nu știu dacă voi mai putea mânui, pe viitor, condeiul acesta drag, aș vrea să-ți mulțumesc *în fața oamenilor*, pentru cuvintele d-tale de astă-iarnă și pentru cele de ieri.

Ele mi-au făcut mult bine în ostracismul meu de azi, jumătate voit, jumătate nevoit. (*Voit* a fost când cu hotărâre am fugit de faima ieftină a prieteniilor ieftine, ori interesate, așa cum am văzut căzând păcatul pe tragica bătrânețe a lui Gorki, așa cum eu însumi o pățisem, un moment, în Rusia. Dar cerul mi-e martor că *n-am voit să fug de toată lumea*. Ba, optând pentru pământul mamei mele, am crezut chiar că mulți *oameni de treabă* mă vor căuta și-mi vor cere să-i ajut, cu slabele mele puteri, la greaua operă de ridicare din mizerie și rușine a acestei țări, astăzi pe deplin hulită în Apus. Nimeni nu m-a căutat, sau prea puțini și prea sceptici. E drept că și eu am rămas acela care am fost întotdeauna, și cum nu mulți m-au văzut.)

*

Dar, neglijând pe luptătorul pentru dreptate, d-ta te ocupi de prietenul și de scriitorul din mine. Și întrebi: *„Unde-i sunt prietenii de ieri? Admiratorii frenetici?”*.

Ah! câte n-aș avea de destăinuit aci, cu trista-mi experiență din ultimii ani! Și cât n-ar fi de folositoare aceste destăinuiri, pentru sufletul înjunghiat al celor singuri și tari! Dar nu pot s-o fac: când scriu, ard, fumez și beau cafea, așa cum fac acum. Și medicul mă ocărăște grozav.

Lăsând pe „admiratori” la o parte (ei n-au nicio importanță în viața unui om însetat de dreptate, și apoi nu de ei pot să mă plâng), d-ta te înșeli însă, când crezi că n-am prieteni.

Am spus adineaori că nu toți cei care și-au zis prieteni au reușit să fie prietenii mei. Deci, în prietenie nu numărul mă interesează, ci calitatea. Ei bine, slavă cerului! aceasta nu-mi lipsește. În căsuța

asta de lut, în care zac, visând la ce ar fi putut să fie dacă nu era ce este, nu-mi lipsesc mărturiile de dragoste curată, dragoste *numai pentru omul de totdeauna*.

Ia spune-mi, Cezar Petrescu, cetățeanul de la barieră, pe care cuvintele d-tale l-au pus pe goană și pe care nu-l cunosc deloc, crezi că l-ai mișcat fiindcă ai vorbit de scriitorul tradus în atâtea limbi? Da' de unde! El, poate, nici nu m-a citit. El te-a simțit, însă, cum d-ta vorbeai de omul rămas prietenul omului, în ciuda tuturor traducerilor. Atunci, și-o fi zis el: *„Frumos!”* Frumos e să vezi cum, fără să ridici un deget, glasul dreptății știe să răsune, mai curând ori mai târziu, deasupra unei vieți închinate dreptății.

Dar, privind mai de aproape, chiar d-ta simți la fel cu cetățeanul de la barieră, altfel n-ai avea ecoul pe care-l ai. Și, crede-mă – orice ar spune papagalii literelor – e mai mare merit, pentru un om de condei, să simtă cu inima generoasă a mulțimilor nedreptățite, decât cu sufletele moarte ale îndrăgostiților de artă pură. Căci omenirea are mai multă nevoie de dreptate decât de artă.

Iată cum, răscolind în cenușa care mă acoperă în țara mea, ai știut să-mi fii prieten și să-mi descoperi prieteni. Fie ei și de pe la barieră.

Trăi-voi să vă văd, numeroși, sunând trâmbița Dreptății? Să veniți, atunci, să mă luați pe-o targă ca pe doctorul ofticos din Moldova.

Ar fi, barem, pentru cea din urmă *cauză* a oamenilor.

Panait Istrati

Brăila, 21 septembrie, 1931

SCRISOARE DESCHISĂ… CĂTRE DREAPTA

…Către dreapta, da.

Așa mi-a fost mie dat, să mă întorc cu fața către toate punctele cardinale. Dar nu din interes. Ci numai pentru ca conștiința mea să nu-mi spună vreodată că aș fi refuzat, de-a lungul vieții mele, să-mi plec urechea spre orice glas de deznădejde ar fi venit, și din orice direcție l-ar fi adus vântul. E inutil să adaog că la mine conștiința e inima. Adică ceva cald. Poate prea cald.

Un asemenea gest îl mai fac acum – cu multă liniște sufletească – și din cauză că mă știu om care am păcătuit față de semenii mei. I-am nedreptățit. Da, cândva, sfătuit de dogme, am voit să le tai capul, *fără să-i ascult*. De-atunci însă dogmele au murit. Eu am continuat să trăiesc. Și mi-am dat seama că sunt om cu păcat. De asta spun că nu-mi e rușine să mă întorc cu fața și să stau de vorbă chiar cu dușmanii mei.

Cine se știe mai curat la suflet decât mine, liber e să mă scuipe. Eu însă trebuie să-mi urmez drumul cel nou. Chiar știindu-mă scuipat.

*

Și pe drumul meu cel nou a apărut, săptămânile acestea, *Cruciada românismului*, iar în această cruciadă o rubrică cu niște *Sfaturi pentru tinerii care fac politică*.

Ceea ce am putut citi cu toții acolo, mărturisesc, pe mine m-a uimit. Cert, o să se spună că pe mine mă uimesc prea multe lucruri și prea repede. Ei, ăsta e norocul meu! Facultatea asta n-o au decât copiii, și copiii sunt singurii oameni care nasc și renasc zilnic. Apoi vine o vreme când ostenesc, se aşază și mor. Eu, se vede treaba, am rămas mereu copil. E un mare noroc.

Datorită lui nu m-am sfiit să chem la mine pe tinerii, de la „Cruciada”, care dau asemenea sfaturi tinerilor.

De ce i-am chemat? Mai sunt, oare, eu azi om să pot aduce cuiva vreun folos politic? Îmi mai poate, oare, cineva aduce mie un astfel de folos? Hotărât, nu! Nici în cazul întâi; nici în al doilea.

Atunci, de ce i-am chemat? Uite așa, ca să ne privim în albul ochilor, să ne strângem mâna și să ne auzim sunetul vocii.

Cu ce s-or fi ales ei din acest contact eteric, au s-o spună poate mâine, poate după moartea mea. Eu însă, mai bătrân, mă grăbesc să spun numaidecât, ce gândesc.

*

Mai întâi, m-a intrigat ruptura produsă în blocul acela, care se credea aproape de „triumf” în ajunul zadarnicului asasinat de la Sinaia. Nu cunoșteam pe Mihail Stelescu – așa cum nu cunosc aproape pe nimeni în țara asta – mi se spusese de el că e „un suflet sincer, curat”.

Și iată-l tocmai pe el că se rupe din bloc și pleacă trântind ușile.

Până aci, nimic extraordinar, decât doar că, după mine, pleca cel mai neîntinat dintre corifei, dar ce avea să facă și *să fie el*, de-acum încolo?

Iată ce mă interesa – sau *ce interesează* pe toată lumea care asistă la vastele convulsiuni de reînnoire umană ale epocii noastre.

Da, ce avea să facă și să fie Mihail Stelescu? Avea el să fondeze – ca dl. Iunian, ca dl. Goga, sau Argetoianu, sau chiar ca „grupurile” cu blânde veleități – un alt partid, o altă „grupare” împănată cu neisprăviți și avidă de putere? Sau avea să privească speriat la cangrena de pe corpul pe care-l abandona?

În cazul întâi, ruptura nu e decât o chestiune de „șefie”. Ea n-are nicio valoare psihologică și niciun viitor înalt uman. E goana după plăcintă. Istoria o spulberă.

În cazul al doilea, buclucul e mare și perspectiva impresionantă! Și tocmai asta s-a întâmplat. Cel puțin, așa presupun. Așa aș dori să fie. Așa promite să fie – și numai în felul acesta poate să impuie respect, oricui. Adică oricărui om muncit de nobile avânturi. Secătura, pleava, milioanele de proști și de egoiști de jos și de sus nu interesează istoria reformelor adânc răscolitoare.

Istoria popoarelor ne arată că până azi omenirea n-a reușit decât să-și sfâșie o parte din propriu-i corp, în vreme ce își îndestula partea cealaltă. Un astfel de trecut e numai o dâră de întuneric pe care a lăsat-o viața în urma ei. O rușine.

Comuniștii au pornit… cruciada lor împotriva acestei rușini. Dacă o fac cu succes sau nu – nu despre asta e vorba acum. Dar la ei se petrec lucruri pline de învățăminte pentru tot restul omenirii. Și unul din miile de învățăminte de acolo îl reprezintă felul cum se produc la ei rupturile, smulgerile din corpul care cangrenează.

În Rusia Sovietică rupturile nu se fac niciodată pe o chestie de plăcintă, nu numai fiindcă acolo plăcinta nu există, ci fiindcă acolo nasc zilnic *oameni uriași*, adică *dornici de puritate*. Acolo, un Mihail Stelescu, rupându-se din corpul care fatal putrezește, nu duce cu el duhoarea putregaiului, ci se spală imediat, ia o baie de purificare, rămânând singur sau aproape singur cu *Ideea*. Ideea cristal.

Acesta este marele noroc, marele viitor al ideii comuniste sau, dacă vreți mai simplu, al *nădejdiilor noastre de mai bine*. Împărăția sovietică, în întreprinderile ei cotidiene, poate să avorteze de o mie de ori pe zi. Ea va rămâne veșnic vulcanul clocotitor care va împroșca omenirea cu bolizi incandescenți. Adică, puri ca focul. […]

Am *trăit* în confraternitate de simțire cu acești bolizi purificatori și aș dori ca boala și nevoile să nu mă înfrângă înainte de-a fi venit timpul să vi-i înfățișez vouă, oamenilor slabi, ca să știți sau să nu uitați că omul nu se hrănește cu pâine, ci cu foc.

Omul, da. Nu vorbesc de viermi.

Și acum să vedem ce-i cu *Cruciada românismului*.

*

Am spus că am poftit la mine, ca *să-i văd*, pe Stelescu și pe Talex. Și ei au venit.

Au venit, deși erau perfect conștienți că veneau la omul care nu aderă la nimic. Eu nu mai sunt azi decât *îndoiala*, otrava care nimicește acțiunea de masă. Am spus că voi muri convins că orice organizație nu profită decât organizatorilor ei, niciodată organizaților. Deci, nu văd în orice nou organizator decât un nou profitor al turmei. Îi disprețuiesc și pe unul și pe cealaltă și rămân singur.

Singur cu suferința nesfârșită.

Deci, tot ader la ceva. Căci suferința e și ea ceva, cineva. Poate că e chiar ceva mare și sfânt – cineva care rămâne veșnic răstignit, care nu se pretează la niciun fel de măsluire, care dărâmă biserici născute moarte, care demască credințe grase de osânză, dogme sociale umflate de prostie și rămâne singură, țintuită pe cruce, cu mască de Dumnezeu.

Pe acest Christ etern l-am pus în picioare între noi, când au venit la mine cei doi tineri de… dreapta. Și am văzut că, cu toată tinerețea lor, au înțeles și s-au îndoit de ei. Nu de sinceritatea lor, ci de justețea drumului parcurs până ieri – drumul care i-a dus la Sinaia și la ce s-a petrecut în tabăra lor după Sinaia. Nu mi-au spus nimic. Dar am văzut limpede că priveau lucizi cangrena de pe corpul părăsit. […]

Simțeam că nu-mi cer decât să-i înțeleg și ar fi plecat ușurați. Or, acesta e singurul rost pe care-l mai am eu pe lume: *să înțeleg pe cei învinși*.

— Câți sunteți?

— Numai noi doi.

— Atunci suntem trei.

Suntem trei, adică trei sute, trei mii, suntem milioane. Căci noi suntem viitorul.

Viitorul nu e și nu poate fi ceea ce aduce dreptate numai unei părți a omenirii. Viitorul e dreptatea absolută. Tot ce nu e dreptate absolută, e nimic. Și acest nimic e treaba asasinilor tuturor credințelor și idealurilor omenești.

Vedeți deci la ce depărtare trebuie aruncat jalonul. Departe, în bezna secolelor!

Dacă acest prim punct e bine stabilit între noi, rămâne să vedem *în ce chip* vom merge, ne vom îndrepta către această neptuniană luminiță de speranță.

Și acum, ia să vedem dacă suntem eroi!

*

Din parte-mi, iată:

1 M-ați urât pentru *comunismul* meu.

V-am dovedit – am dovedit tuturora – că nu fusesem un comunist, ci numai un om. Dar *un om*, nu un vierme. Dovadă că m-am separat de toți viermii și am rămas singur.

2 *Internaționalismul* meu.

Ați trâmbițat în toată țara că sunt un calomniator și un vânzător de neam. Or, eu nu eram în vremea asta decât un iubitor de oameni, adică doream binele omenirii întregi. Așa cum doresc și azi. Spus-am eu cândva că doresc binele omenirii, cu prețul dispariției neamului meu? Ferit-a sfântul! Dacă s-ar putea dovedi așa ceva, aștept să fiu linșat de toți cei care se numesc Istrati în nenumărate sate din județul Brăila și care se trag cu toții din același „moș Stoica Istrati”, tatăl mamei mele, tatăl lui moș Anghel, tatăl lui moș Dumitru, al lui moș Ștefanache care și-a lăsat oasele la Plevna.

Eu, până acum, n-am voit să stau de vorbă cu voi, dar dacă o facem azi, apoi vă rog mai întâi să nu credeți că numai voi aveți rădăcini în țara asta.

Iată în ce privește românismul meu.

Mai trebuie să știți că pentru acest românism am refuzat să devin cetățean francez, să primesc premii, să port „Legiunea de onoare", să uit limba mea, să nu-mi mai văd meleagurile copilăriei, să mă procopsesc și să mă îngraș.

Ceva mai mult. Fiindcă, acum opt ani, *Institutul Internațional de Cooperație Intelectuală* m-a ales (fără să știu) „membru în secția asiatică", am refuzat să iau parte mai mult decât la o ședință, fiindcă am considerat că eu nu vin din Asia, ci de sub Carpați. Iar când, după zece ani de locuire printre francezi, mi-am dat seama că mai cald îmi ține o înjurătură românească decât o rece politeță occidentală, am rupt cu Occidentul și m-am întors la matcă, încă din 1930.

În sfârșit, poate că ar fi bine să vă amintesc că am scris până azi optsprezece volume în limba franceză, citite în momentul de față în douăzeci și șapte de limbi. Puțini dintre voi le cunosc. Mai bine le cunosc cei cu care se întâlnește și voiajează dl. Titulescu. Și acești străini, toate aceste neamuri știu de la mine, nu de la voi, ce suflet are un român și cum stă întins sub soare pământul românesc.

Și să dea Dumnezeu acestei țări oameni care s-o cinstească peste hotare mai mult decât am cinstit-o eu, dar mi se pare că o să treacă vreme multă până să se mai repete cazul meu.

Pentru care n-am niciun merit. Nu eu, ci destinul meu a fost marele meșter.

3 M-ați mai declarat *vândut jidanilor*.

Eu nu sunt filosemit, așa cum nu sunt filofrancez sau filoturc, fiindcă n-am nevoie de nicio „filie", ca să fiu om civilizat. Dar nu sunt nici antisemit, tot așa cum nu sunt anti-nu-știu-ce. Iar în ce privește vânzarea, apoi nu de mine, ci de voi vorbește tot

Bucureștiul că luați bani de la evreii bogați ca să dați bătaie celor săraci.

Dar când zic „voi", în cazul acesta înțeleg pe șefii voștri cei întinați, nu masa cea mult naivă. Și poate va veni o vreme când această masă va spânzura de același felinar, atât pe șeful scârnav cât și pe evreul canalie. (Rog frumos cenzura să nu-mi taie acest pasaj!)

Iată atitudinea mea.

*

Care e atitudinea voastră?

Să începem cu cei mai de înțeles, adică cu băieții de la acest ziar. Ziceți:

1 *Cruciada românismului.*

De ce a *„românismului"*?

Mai întâi, nu vi se pare cam îndrăzneț ca un grup de persoane – oricât ar fi acestea de distinse – să pretindă că întruchipează toate simțirile românismului? Românismul e ceva care se întinde pe o suprafață de trei sute mii km. pătrați și care e foarte divers. De pildă, românismul vostru e antisemit și antistrăin. Ei bine, nu admiteți ca măcar un foarte mare număr de români să nu fie antisemiți, nici străinofobi, ba chiar să aibă oroare de orice „fobie", mai ales când ea este și eronată? Și atunci, ce facem cu toți acești români?

Va trebui poate să-i ucidem!

Iată un prim punct slab din cuirasa voastră. Și să fiți siguri că până și cel mai neînsemnat punct slab din armătura luptelor sociale *sfinte* e o mare nenorocire pentru luptătorul care, ca mine, nu se mai bizuie pe forță, pe violență, ci numai pe *dinamismul cauzei drepte*. Ați văzut că toate legiunile romane, crucile și fiarele s-au spulberat în fața unui om cu mâinile goale și cu vorba blânda. Iar dacă Iisus e prea departe, apoi uitați-vă la Ghandi. E o

stârpitură care se pune pe post crâncen de îndată ce un adept al său a răspuns violenței cu violență. Și totuși Ghandi și ghandișorii lui hămesiți vor dărâmă imperiul britanic.

Când v-aduc astfel de argumente, vă rog să nu vă închipuiți că sunt un romantic și un iluminat. Deloc. Sunt cel mai științific realist. Dar am spus că eu am înfipt jalonul meu, departe, în bezna secolelor. Și nici nu trebuie să creadă cineva că dacă ținta mea capitală e atât de îndepărtată, suferințele zilnice îmi sunt indiferente. Doamne ferește! Eu trăiesc o viață de perfect creștin, în materie de milă, nepăstrând pentru mine decât strictul necesar. N-o fac din datorie, ci din pasiune, și exemple de genul acesta nu trebuie să fie urmate, fiindcă sunt perfect absurde ca rezultat social.

2 *Antisemitismul vostru.*

El nu poate exista decât ca sentiment personal. […] Oricine e liber să simtă o aversiune când dă mâna cu un evreu (cu un turc, un grec, un țigan, un ungur și așa la infinit, adică să fie xenofob). El poate fi un sentiment înnăscut, adică să n-aibă la bază niciun motiv de interes material, așa cum cineva nu poate să sufere mâncarea cu morcovi sau praz. Dar atât! Și în cazul acesta – așa cum e de rigoare când te afli la o masă unde s-a servit praz – buna-cuviință ne impune să nu strâmbăm nasul, când un evreu (sau altă nație) ne adresează cuvântul. Căci, după cum prazul nu e vinovat că nu s-a născut trandafir, tot astfel evreului nu i se poate reproșa că nu s-a născut român, descendent direct din Traian, ca d-nii Cuza, Codreanu și alții.

Acum, când e vorba să trecem de la antisemitismul aversiune înnăscută, la antisemitismul armă de luptă *pentru realizarea dreptății pe pământ*, apoi cred că e chiar zadarnic să mai tratăm.

Căci e copilăresc lucru să vă amintesc că răul în țara asta se datorește guvernelor ei, și acestea n-au fost niciodată formate din „jidani” sau „boangheni”, ci de români neaoși. Iar dacă românul

neaoș se lasă cumpărat de evreul corupător, ce vină are canapeaua? Nu e oare elementar să mai afirmi că în ziua în care toate canapelele vor fi arse, adulterul va continua să se practice?

Atunci?

Atunci cum vreți voi ca eu, om cu mintea întreagă, să practic un sistem de luptă care consistă în a ataca în ziar pe dl. Auschnitt (ai cărui leișori de altfel ați dovedit că n-au miros), iar în stradă să snopesc în bătaie pe cel mai nenorocit dintre tinichigii?

Vai, dacă ați ști ce trist e ca un tânăr să pornească în viață cu atâta nedreptate pe sufletul lui!

3 *Dictatura* voastră, opusă democrației și parlamentarismului.

Dictatura, oricare ar fi ea, e un semn de bătrânețe a organismului social. Ea este sistemul care suprimă adversarului toate mijloacele de luptă, pentru a și le apropia și practica singură, așa cum un moșneag ar lega cobză un tânăr voinic și l-ar bate apoi pe odihnitelea.

Dictatura se instituie, nu fiindcă sistemul constituțional n-ar oferi destule mijloace de a pune fierul roșu pe cangrenele sociale, ci fiindcă o mică parte a națiunii – avidă de stăpânire și tot atât de nedreaptă – nu mai poate răbda în opoziție rândul ei de a jupui majoritatea națiunii. […]

Dar, veți zice, democrația și tot aparatul ei sunt putrede.

Subscriu cu amândouă mâinile și sunt gata să accept toate restricțiile. Dar cine sunt acei care se erijează în Catoni? Lepădăturile astea politice, care toate au trecut pe la guvern și toate s-au dovedit infame?

Sau poate aveți mai multă încredere în niște asasini acoperiți? Și la fel de vânduți oricui vrea să plătească? Dar acesta e hitlerismul în opoziție! Ce fel va fi la guvern, o vedem în Germania.

Atunci, ce-i de făcut?

Rămâne să mai stăm de vorbă în viitor, dacă nu ne despărțim adversari chiar de pe acum.

Până atunci, eu rog pe cititorii mei să mă caute în coloanele acestui ziar și să aibă încredere în cinstea mea. Nu-i voi trăda.

Panait Istrati

SCRISOARE DESCHISĂ LUI FRANÇOIS MAURIAC

RĂSPUNS UNEI SCRISORI SEMIÎNCHISE

Printre foarte interesantele scrisori pe care mi le-a adus articolul meu *Omul care nu aderă la nimic*, o descopăr și pe-a dumitale. E o atenție care îmi face cinste. Nu pentru că vine de la un scriitor celebru, care va fi mâine printre cei patruzeci de nemuritori ai Academiei, ci fiindcă acest scriitor este dublat de un om de bună-credință, și catolic.

Or, tocmai declaram public, că nu voi mai iubi în viitor decât pe acela dintre artiști care va fi dublat de un om de bună-credință. Ceilalți nu mă interesează câtuși de puțin, fie ei mari cât Homer. Propăvăduiesc chiar, din toate puterile mele, ca ei să nu mai fie iubiți, în tot veacul nostru, de niciunul dintre oamenii care suferă din pricina relelor secolului. Destul cu arta olimpiană! Avem atâtea lucruri de orânduit.

Aceste lucruri le cunoașteți tot atât de bine ca și mine. Magdeleine Paz (ați văzut, cred) le înglobează în formula „soarta muncitorilor este în joc, acolo". Eroare înspăimântător de mare! Este o credință din secolul trecut, care și-a trăit traiul în clipa de față. Muncitorii o distrug cu focuri de mitralieră, peste tot unde o întâlnesc. Cineva a și spus: „Într-adevăr, trebuie schimbate toate acestea". Fiindcă vina nu este a sistemelor, ci a inimii noastre.

Din vina acestei inimi se sluțește tot ceea ce atingem: arte, științe, tehnică, religii, idealuri, morale, sporturi. Toate aceste podoabe ale vieții omenești, care ar trebui să ne convingă despre existența sufletului și să ne deosebească astfel de lumea animală, se ridică azi împotriva noastră și ne dovedesc că, din punct de vedere sufletesc (cu alte cuvinte, milă, bunătate, dreptate, dragoste pentru aproapele), am ajuns mai rău decât animalele.

Așa că nu cred deloc că acolo e în joc numai soarta muncitorimii, ci însăși soarta omenirii. Din vina inimii noastre.

Iubim alandala, domnule. Întâi, ne iubim prea mult pe noi înșine, apoi nevestele, copiii, părinții, prietenii, patriile și, pe deasupra, nesățiosul nostru orgoliu. Și așa va fi în vecii vecilor. Trebuie, deci, să ne mutăm inima din loc. Această inimă care nu-i decât un „cuib de vipere". Îndrăzni-voi a vă spune că ea rămâne neschimbată, chiar atunci când pretinde că nu închide decât o singură iubire: aceea pentru Dumnezeu?

Da, aș vrea să afirm asta, însă mi-e teamă să nu vă supăr. Căci ați avut bunătatea de a-mi oferi, în mod cert, ajutorul credinței d-voastră. Această ofrandă, venită de la d-voastră la căpătâiul meu de mare rănit m-a copleșit nespus. De aceea am și spus că scrisoarea d-voastră este extraordinară.

Îmi veți îngădui să dau publicității această scrisoare, pentru mântuirea sufletelor care împărtășesc credința dumneavoastră și pentru aceea a sufletelor care o împărtășesc pe-a mea? Desigur. Nu aveți de ce să fiți împotrivă. Mai întâi, pentru că nimic din ceea ce mi-ați scris nu v-ar putea înroși obrazul și apoi, pentru că știți bine că scrisori cum e a d-voastră, nu sunt dintre acelea care se rătăcesc. Azi sau mâine, biografii d-voastră o vor publica. S-o facem mai bine noi, și numaidecât. Credințele noastre nu vor avea decât de câștigat. Oare n-au ele același scop: mântuirea sufletului?

Îmi scrieți: „Citesc acest articol din *Nouvelles Littéraires*[40], și-mi spun: foamea și setea de dreptate ale lui Panait Istrati sunt un fapt cert; grozava sa dezamăgire, alt fapt cert. Nu cumva se gândește, uneori, că s-a înșelat asupra *obiectului?* Cel a cărui pătimire o proslăvim în zilele acestea spunea: «Împărăția mea nu este pe lumea asta» … Și dacă totuși foamei și setei d-voastră îi corespunde această altă lume? Niciodată n-am văzut:

[40] *Témoignane sur la Foi: L'Homme qui n'ahere à rien*, (8 aprilie 1933).

dezinteresare, renunțare totală, decât la cutare surioară a Săracilor sau la cutare fiică de la Saint-Vincent de Paul, adică la făpturi omenești a căror singură strădanie tindea să se supuie învățăturii lui Iisus. Fără îndoială că se mai află și mulțimea imensă a creștinilor egoiști și feroci, care a compromis pe vecie, în ochii unui om ca dumneata, pe cel pe care-l revendică azi și de care se va lepăda mâine.

Și totuși, domnule, burghezul care sunt, dar care n-ar adera nici el la nimic, știe astăzi din izvor „controlat" zilnic că justiția există, că secretul a toate este dragostea și că adevărul este *cineva*; cineva care-i viu, care se dăruie nouă, care poate v-a și vorbit de-a lungul vieții și chiar în acest moment.

Îți cer iertare pentru indiscreția mea. Vă admir și mi-e milă de suferința d-voastră. Aș vrea ca să-l cunoști pe Iisus și în acel sanatoriu în care te afli să-i ceri să ți se arate."

*

Mai întâi de toate, trebuie să îndrept o greșeală, poate două: d-voastră credeți că viața mea de-acum nu-i decât o suferință rece și-mi dăruiți mila dumneavoastră. O primesc în mod sincer, dar aflați că suferința mea este scăldată într-o fericire atât de reală, încât molipsește pe toți cei cu care am de-a face zilnic: doctori, prieteni, străini. Vorbindu-le cu sufletul la gură, mă irosesc până ce mă cuprinde febra, singura care îi silește să plece de la mine. Chiar la Mănăstirea Neamț, unde am zăcut opt luni la pat, am fost cât pe-aci să mă fac iubit de călugări și chiar am reușit să uimesc pe câțiva; ceea ce este un record, căci în mânăstiri credința nu-i decât o obișnuință, atunci când nu este și o meserie bănoasă. Marea majoritate a călugărilor sunt oameni sătui de credința lor și rămân nepăsători față de a ta. Totuși, au fost călugări la Neamț care au rămas cu ochii căscați în fața vorbelor și *faptelor* mele de creștin fără biserică. Cred în mod cert că m-au și iubit puțin.

O altă eroare (poate, pe jumătate), pe care o faceți, este aceea când credeți că „creștini egoiști și feroci au compromis pe vecie”, în ochii mei pe cel pe care-l revendică. Nu! Ei n-au compromis decât bisericile, toate bisericile în care, de altfel, n-am intrat decât când eram copil. Și acest fapt nu-i nicio pagubă, pentru că n-am confundat pe Iisus cu biserica lui.

Aci, aș vrea să întârzii puțin.

D-voastră, marii intelectuali, pe care vă știu oameni aproape totdeauna iubiți de eternitate (în felul lui Renan sau al d-voastră), sunteți ușor la cheremul unui Dumnezeu care n-are nimic a face cu al meu. Al d-voastră e totodată mai complicat și mai îngăduitor. Pe de o parte, el nu vă cere decât o practică, ce-i la îndemâna oricărui om; și pe de alta, vă terorizează ca și cum ați fi niște ființe lipsite de duh. Și d-voastră vă pretați acestui joc, ca și gloatele. Iată ce n-am putut înțelege la omul superior. Căci, după mine, este o diferență enormă între Dumnezeul la care se adapă mulțimile și cel care nu se revelează decât ființelor superioare. Primul nu vrea decât tămâieri, al doilea – dragoste totală.

Dumnezeul meu mi-a cerut totul, și i-am dat totul. Mai clar: am iubit viața în chipul cel mai generos și ea mi-a supt tot sângele. Chiar de pe patul acesta, unde miracolul unei vindecări trecătoare nu mai este cu putință (după știință), decât cu condiția de-a fi nepăsător la tot, de-a trăi în cea mai egoistă amorțeală, nemaigândindu-mă decât la hrana mea, la somnul meu, la liniștea mea, la viața mea, de pe acest pat tresar cu tot restul puterilor mele, îndată ce un om se arată însetat să-mi audă glasul și are nevoie să simtă căldura sufletului meu.

Moartea nu există pentru mine. Ci numai dragostea pentru viață. Și această dragoste merge, chiar acum, până la a mă lăsa despuiat de absolut tot, de am ajuns să cad în spatele „Asistenței tuberculoșilor săraci”, după ce mi-au trecut prin mâini foarte mulți bani.

Dumneata vrei să-i cer lui Iisus să mi se facă cunoscut. Dar eu îl cunosc atât de bine. El se află în inima mea și trăiesc în legea lui, de când m-am născut. El n-a pătimit decât o săptămână. Eu, de treizeci de ani. Am sacrificat totul; mă aflu într-un spital al *Asistenței publice*, în loc să fiu într-un sanatoriu elvețian superb.

Nu! Dumneata îți faci inimă rea, zadarnic! «Taina a toate este iubirea», spui dumneata. O practici deci până la renunțarea de sine. E perfect. Sunteți un drept. Eu la fel, după cum vedeți. Ei bine, accept credința dumitale, pentru că se confundă cu a mea. Vreau să fiu, ca și dumneata, un creștin catolic. Dar cu o condiție: să declarăm împreună războiul lui Iisus împotriva tuturor oamenilor „egoiști și haini” de pe pământ, oriunde s-ar afla ei. Un război fără îndurare: războiul brațelor încrucișate până la descompunerea societății.

Fac, domnule, acest legământ: dacă mă vindec, voi veni la Paris și ne vom uni cu toții sub flamura unei credințe care răstoarnă munții și vom merge, ca și Iisus, pentru a propovădui credința noastră războinică, pe toate drumurile. Am convingerea nestrămutată că vom fi îndată nemăsurat de numeroși. Vom alunga fariseii din Biserica creștină și nebunii din casa comunistă. Vom accepta o existență aspră și martiriul.

Dacă în acest scop înțelegeți să mi-l trimiteți pe Iisus la patul meu de suferințe ce-mi aduc fericire, în scopul sacrificiului total pentru dezrobirea umanității, atunci, da! înțeleg să mor catolic. Vom fi amândoi alți doi Iisus. Apoi milioane.

Dar dacă, din nenorocire, în loc de Iisus, în loc de acest „cineva care e viu”, înțelegeți să-mi trimiteți un biet crucifix, ei bine, nu! Nu, niciodată! În acest caz, într-adevăr, *foamei și setei mele de dragoste îi corespunde o altă lume.*

O lume care nu există decât în inima mea…

Panait Istrati

București, Sanatoriul Filaret,

Paști 1933.

SCRISOARE LUI ROMAIN ROLLAND

Împrumut această cale, ca să-ți scriu, nu numai pentru că o alta îmi este închisă de aproape patru ani, ci pentru că aș vrea să fiu ascultat cu martori. Îți scriu pentru a face apel la d-ta, împotriva calomniilor cu care sunt acoperit de la înapoierea mea din Rusia, de pretinși comuniști, tovarășii d-tale.

Tovarășii d-tale! Ai devenit unul de-al lor. Îi primești zilnic pe ziariștii lor și colaborezi la organele lor oficiale sau oficioase. Or, aceste ziare nu încetează de a mă denumi *„agent al Siguranței”* și chiar *„Domnul inspector”*.

Găsești oare aceasta demn, cinstit? Te solidarizezi cu ei? Acordându-le tăcerea dumitale, așa cum se vede, îi acoperi cu autoritatea dumitale.

Am tăcut destul de multă vreme, pentru a avea dreptul de-a protesta astăzi. Aceste infamii lansate împotriva mea – *singurul răspuns la cărțile mele asupra Rusiei* – n-au găsit la d-ta nicio condamnare publică, pe care o așteptam din partea conștiinței d-tale. În epocă, ți-am găsit o scuză: încă nu te declaraseși tovarășul și fratele lor. Dar azi este un fapt împlinit și ești mândru de el.

Mi-ai putea răspunde: „E treaba mea!”

Nu! Ar fi prea comod. Nu este *numai* treaba d-tale, ci, de asemenea, și a mea. Cu atât mai bine – așa cum se va vedea în continuare – cu cât această „treabă” poate deveni pentru mulți un caz de conștiință, una din acele aberații pe care nicio ființă omenească n-ar putea-o evoca fără înfiorare.

Căci, așa cum nu uit ce-ți datorez, tot așa nu trebuie să uiți ceea ce îmi datorezi. Și când spun *DUMNEATA* și *EU*, nu e vorba, bineînțeles, de noi doi, ca persoane, ci de acest Frumos, gardianul tuturor valorilor morale ce fac măreția ființei umane și din care o părticică infimă a fost realizată de spiritul d-tale și al meu, din ziua memorabilă când – la ordinul d-tale imperios și profetic – am scris

acele câteva pagini care au intrat, potrivit afirmației d-tale și a criticilor de pretutindeni, în patrimoniul literaturii universale.

Să nu uiți, Romain Rolland, că înainte de a fi atins de conștiința dumitale, eram un golan, căruia îi lipsea totul și uneori chiar conștiința, așa cum se întâmplă adesea când oamenii refuză unui dezmoștenit dreptul la cinste. Aveam pe atunci patruzeci de ani și poate și un cuțit mare la brâu. D-ta mi l-ai luat pur și simplu, mângâindu-mi fruntea și mi-ai spus: *„Lovește mai degrabă cu cuvântul d-tale și vei fi izbăvit"*.

Te-am ascultat. O spun clar: *Ascultat*. Căci frumosul acelor timpuri era compromis în ochii mei. Nu mai credeam în puterea lui de a aduce dreptate pe pământ. Și continui să n-o cred nici astăzi. Socoteam că-i inutil să-l mai slujesc. Frumosul fără dreptate nefiind decât o minciună.

Dar am înțeles, din opera și scrisorile dumitale, că-i suficient să existe un om drept pe pământ, pentru ca frumosul să existe și el; restul este neant, pulberea vremii. Și deodată mă cuprinse setea de-a reînvia în mine omul dăruit dreptății, care agoniza. Să-l reînviu, sacrificând tot: bunuri materiale, prietenii, dragoste, sănătate și chiar idealul meu social.

Atunci, mă hotărâi să scot din noroi grăuntele de sublim ce-mi fusese încredințat și care aparține micului univers al măreției omenești, pe care nimic nu-l poate înjosi.

De ce am făcut asta?

Pentru că d-ta reprezentai în ochii mei modelul Dreptului, al Omului drept care scrisese *Pe deasupra învălmășelii*.

În acea epocă, izolat în singurătatea d-tale cvasitotală, calea d-tale era însăși calea Frumosului, care se salva prin d-ta. Erai, în Europa și aproape în toată lumea, gazda lui cea mai demnă. Și cu cât sclavii se căzneau să te sufoce cu oceanul lor de noroi, cu atât dumneata te ridicai și mai sus.

Aceasta am iubit în d-ta și nimic altceva. Aceasta au iubit și oamenii care te apărau atunci. Și dumneata te înălțai dinaintea lașității omenești, cu măreția celui care nu abdică. Singur țineai piept urletelor negustorilor de Frumos, negustorilor de dogme, negustorilor de patriotism.

De-atunci, dumneata ai abdicat […] te-ai prăbușit. Din cauza acestei alegeri părtinitoare nimic nu mai rămâne din dumneata. Trebuie s-o recunoști și să dispari, sau să te aperi și să dovedești oamenilor că n-ai devenit un partizan.

În vreme ce partizanul este un produs al momentului și n-are nimic de pierdut, dumneata – cel de până mai ieri – ești un produs al Eternității. Dumneata ai de pierdut totul.

Nu au dreptul la trădare cei care au promis solemn îndrăgostiților de Frumos și însetaților de Dreptate că nu vor fi abandonați niciodată.

Eu sunt unul din aceștia, căruia i-ai făcut această promisiune. Sunt opera dumitale cea mai bună. Eu nu ființez decât prin valorile morale enunțate și trăite de dumneata. Dacă abdici, dacă abdic la rândul meu, dacă într-o zi viitoare vor abdica toți cei care azi încă apără Frumosul fără pată, cine va rămâne deci ca să justifice, în curgerea timpului, speranța învinșilor în dreptatea definitivă?

De-ar fi să rămâi mai singur ca niciodată, datoria dumitale este de a-i renega pe cei care te compromit, de-a reveni la măreția de conștiință care te-a făcut cunoscut și care era proprie ființei dumitale, care era puterea dumitale și care va dăinui de-a lungul secolelor, singura forță capabilă să justifice dragostea nesatisfăcută a oamenilor de viață și speranță, redând-o în sfârșit acceptabilă tuturor.

În mijlocul descompunerii universale, la care asistăm neputincioși, această *datorie de-a fi incoruptibili*, această mărturie vie, palpabilă, a existenței purității absolute este și mai necesară ca

oricând milioanelor de deznădăjduiți, care constituie o pradă pentru toți demagogii. În curând, stăpâni noi, tot așa de abjecți ca și cei vechi, ne vor conduce la cea mai catastrofală prăbușire spirituală pe care istoria a cunoscut-o vreodată. Acestor inocenți rătăciți, fanatizați de un materialism fără ieșire, d-ta le datorezi cupa îmbărbătătoare pe care ai ținut-o totdeauna întinsă buzelor arse de decepție.

Dumneata îmi datorezi mie satisfacția morală de-a te vedea dezavuând pe nedemnii d-tale tovarăși, care vor să mă înjosească. Nu sunt un *„agent al Siguranței"*. Dumneata o știi! Deci, nu poți tolera această minciună în casa voastră, în paginile acestei *L'Humanité*, unde ai devenit astăzi lege și profet. De asemeni, „comuniștii" dumitale, trucând textele scrierilor mele, răspândesc pretutindeni că am trecut la *„catolicism"*. Se merge până acolo încât mi se atribuie – de pildă în revista *Europe* – gesturi inventate, cu privire la călătoria mea în Rusia: *„Călătorind în epocă, cu delegați ai țărilor din Occident, el observă într-un vagon – oroare! – un delegat marocan. «Nu vreau să călătoresc cu negrul ăsta»*, a declarat el. *Haiducul devenise, pasămite, civilizat… ca un american!"*

Iată la ce născociri se înjosesc cei care pretind să readucă dreptatea pe pământ. Dacă d-ta mai ai încă inima pe care am cunoscut-o, nu vei admite ca un om să fie astfel calomniat.

Ți-aduc la cunoștință, dacă n-o știi, că lupt împotriva tuberculozei și a mizeriei în acest Paris, unde am revenit să-mi caut sănătatea. O salvare, pe care n-o aștept decât de la el, de la acest Paris care m-a văzut născându-mă și care trebuie să mă renască. Cât privește pe d-ta, aștept de la spiritul d-tale de dreptate ca măcar să nu mai fiu insultat.

Panait Istrati

Paris, 26 august 1933.

IV
PREFEȚE

ÎN ȚARA ULTIMULUI HOHENZOLLERN

O sănătate precară și depărtarea de Paris mă împiedică să mă aflu în mijlocul vostru, la mitingul ce va avea loc astă seară în sala „Sociétés Savantes”[41].

Dar dacă trupul mi-e beteag, nimic nu mă împiedică să iau parte cu ceea ce am mai bun în mine: *revolta împotriva complotului universal al canaliei umane care se înverșunează să nimicească orice efort spre o viață mai bună și mai sănătoasă*.

Îmi unesc slabele forțe cu ale voastre, care sunt uriașe, din cauza numărului vostru. Și vă mărturisesc înflăcărată mea convingere, care-i următoarea:

Dacă inimile generoase ale Occidentului, dacă spiritele înțelepte ale întregii omeniri vor continua să ignore sângele nevinovat pe care teroarea albă îl risipește neîncetat în Balcani, o pedeapsă implacabilă și absurdă nu va întârzia să lovească în buni și răi, în drepți și nedrepți, pretutindeni unde nepăsarea a fost strigătoare la cer.

Cât este de dureros să constați că ororile ce se petrec în unele părți ale lumii, întunecă imaginea însăși a civilizației!

Cât este de înfiorător să simți tu însuți că priveliștea ororilor devine ceva banal!

Și cât este de dureros, să-ți dai seama că vorbele victimelor răsună în pustiu!

Guvernele Liapcevilor urmează pe cele ale Țancofilor – cele ale Avereștilor, pașalelor Brătienilor – și în acest timp pământul se rotește în spațiu, ca de obicei; civilizația finanțează pe aceiași călăi; Societatea Națiunilor rămâne surdă și oarbă la ravagiile aceleiași terori; idealiști curajoși cad, cu legiunile, în fața acelorași plutoane de execuție.

---

[41] La 6 octombrie 1926.

Și, drept răspuns la această înspăimântătoare baie de sânge, nu-i mereu decât același *Comitet împotriva teroarei albe în Balcani*, care-și ține mitingurile obișnuite la Paris; nu-s mereu decât aceleași jalnice cincizeci de semnături ce-și opun protestul lor neputincios în fața acestor orori, ce-nfioară până și pietrele, după care fiecare se înapoiază la libertatea sau tihna lui.

Rușinoasă libertate, în timp ce crima își continuă fărădelegile.

Tihnă egoistă, în timp ce nevinovații sunt martirizați.

În calitatea mea de membru al acestui Comitet, trebuind să prezidez personal mitingul din astă-seară, mă declar rușinat de libertatea mea, de searbăda mea bunăstare în mijlocul acestui ocean de sânge ce crește neîncetat în Balcani, în plină pace și civilizație.

Și dacă soarta întemnițaților îmi pare mai demnă decât aceea a oamenilor liberi; dacă eu trebuie să jinduiesc soarta unui Tcacenko, împușcat *fără judecată*, doar fiindcă era comunist; sau aceea a lui M. Gh. Bujor, care putrezește la *Doftana*, având aceeași „vină”; sau dacă trebuie să admir eroismul țăranilor transilvăneni din Bihor, care și-au croit cale liberă spre urne, trecând înot un râu, rupând cordoanele de jandarmi cu lovituri de secure, plătindu-și astfel cu viața un drept garantat de Constituție, ei bine! chiar acum sunt gata să spun Franței, ce-mi dă ospitalitate și posibilitate de exprimare a sentimentelor mele: Sunt comunist, bolșevic, anarhist, sunt tot ce voiți! Iată cele două mâini ale mele: legați-le! Și împușcați-mă, fără judecată, așa cum se face în fiecare săptămână în patria mea, aliata voastră, România sugrumătorilor!

Și dați-mi voie să semnez,

Panait Istrati

PETRE BELLU: APĂRAREA ARE CUVÂNTUL

Cu apariția romanului *Apărarea are cuvântul*, un povestitor unic răsare pe neașteptate la orizontul literelor românești moderne: Petre Bellu.

Cine a auzit vreodată de acest nume? Nimeni. Unde s-a publicat cândva un rând de el? Nicăieri, nimic. Un anonim total.

Nici nu se putea să fie altfel.

Petre Bellu nu mai e un june plin de iluzii, nu face parte din categoria tinerilor debutanți care au avut norocul să aibă, dacă nu „rude", cel puțin vreun prieten „la Ierusalim", la acel Ierusalim al literelor care e mai zăvorât decât o fortăreață și în care nu pătrunzi decât adus de mână de către… „un pașă" sau „beşleagă" al acestei fortărețe.

Nu, n-a avut acest noroc. Și totuși… Curios lucru, Bellu e un familiar nu numai al vieții literare romanești, dar chiar al culiselor acestei vieți. Deși veșnic fără franc în buzunar, el citește tot ce apare și știe tot ce se spune la „Corso" ori la „Capșa", unde cred că n-a pus piciorul niciodată. Ceva mai mult: deși lipsit de îndrăzneală, strivit de viaţă, rebegit și „efasat" (cum ar scrie un gazetar român franțuzoman), Bellu cunoaște personal și e cunoscut de majoritatea pontifilor literelor noastre. Nu e așa, Arghezi, Galaction, Lovinescu, Cocea?

Chiar și eu îl cunosc pe Bellu, din 1925, când m-am întors în țară, după o absență de zece ani. Iar de-atunci, deseori am avut prilejul să-l revăd. Căci Bellu, departe de a fi un om care știe să se insinueze, are darul de a-ți răsări în cale și de a ți se face simpatic, tocmai în clipa în care ai fi dispus să asculți pe cineva vorbindu-ți de ceva, de una ori de alta.

Cum se face, atunci, că autorul romanului de față n-a putut să-și găsească un naș simandicos, care să-l prezinte publicului cititor, zis „bun”, prin mijlocirea unei edituri zisă „bună” și s-a văzut omul nevoit să cadă tronc în spinarea domnului Marton Hertz, editor zis „rău”, care va avea meritul de a-l fi descoperit prin propriile sale mijloace și de a-l fi prezentat publicului său cititor, zis tot „rău”, un public cititor care cuprinde cam între cincisprezece și șaptesprezece mii de cumpărători, mai mult sau mai puțin amărâți?

Cum se face că Bellu nu m-a găsit nici chiar pe mine, care sunt așa de ușor de găsit și care bucuros aș fi umblat cu el de hăț vreo cinci ani, din editură „bună” în editură „bună”, până ce, la sfârșit plictisiți amândoi, am fi descoperit poate un astfel de editor „bun”, care s-ar fi milostivit să-mi editeze finul, de hatâr, trăgându-l în două mii de exemplare și neplătindu-i o para chioară. (Căci trebuie să adaog în paranteză că domnul Marton Hertz a avut curajul și omenia de-a plăti lui Bellu vreo zece mii de lei, înainte chiar de a-i pune cartea în vânzare, precum și de a-i garanta alți zece mii, care vor permite pustiitului autor anonim să-și încerce norocul, scriind mai departe.)

Da: la început m-am întristat și mi-am zis că năpraznică trebuie să fie prăpastia care ne desparte pe noi scriitorii consacrați, de lumea anonimă care ne citește, din moment ce un debutant răsărit din această lume, ba chiar un debutant care ne cunoaște, care unora ne este oarecum prieten, n-a putut să afle la noi sfat și îndrumare, și a fost nevoit să bâjbâie ca orbetele, deși fătase una din acele opere de artă care se impun de la prima pagina, chiar și în ochii celui mai puțin binevoitor dintre noi aceștia, care suntem adesea solicitați să dăm o prefață unui necunoscut.

Mi-a părut rău, dar apoi mi-am dat seama că debutul lui Petre Bellu nu putea să fie altfel, ba chiar că e bine așa cum este.

În lumea cititorilor casei de editură Ignat Hertz, Bellu e în lumea lui.

Fiu de mici negustori, săraci de felul lor, apoi sărăciți, iar la urmă căzuți în mizerie, mai ales din cauza tuberculozei care se instalează în căminul lor și seceră fără cruțare. Familia lui Bellu, o familie numeroasă, a fost în întregime secerată de tuberculoză. Mureau, sub ochii lui, părinți, frați și surori, unii în floarea vârstei, alții încă adolescenți.

— Eu sunt în familia noastră singurul dintre copii care au reușit să treacă de douăzeci de ani, îmi spune Bellu.

Ceea ce văzând, bietul băiat fuge de acasă, înainte de a fi împlinit doisprezece ani. Fuge de moarte. Fuge în lume.

Petre Bellu e din Roșiorii de Vede. Dar, de mic copil, Bucureștiul devine câmpul sau mai bine zis maidanul în care el urmează să descopere viața. Pe acasă nu mai dă cu anii. Și numai atunci când e îngrozit de mizerie, dar repede își ia din nou tălpășița, când vede că acasă doar agonizanții îl întâmpină, până la cel din urmă.

La București, singurul oraș din țară în care el pretinde că ar putea trăi și „singurul pentru care face să înduri chiar și cea mai neagră mizerie”, la București, Bellu începe a învăța meseria de tâmplar, dar sfârșește repede prin a se lăsa dus de acel val al declasării, al uitării de sine, pe care „lumea bună” îl numește vagabondaj și-l disprețuiește, dar care în realitate e unicul fel de viață care merită să fie trăit, căci numai el permite omului de gândire și de simțire să fie sincer cu el însuși. Bellu trăiește și azi acest fel de viață, ceea ce înseamnă că nu mănâncă în toate zilele.

Ce-are a face? Din fundul urgisitei lui mahalale, din chichineața în care își macină zilele, Petre Bellu izbucnește azi ca una din acele forțe naturale căreia nimic nu-i poate rezista. Mizeria, izolarea, boala și nepăsarea oamenilor nu l-au putut împiedica de a

mâzgăli, pe niște petece de hârtie adunate de prin gunoaie, slovele uimitor de sincere cu care debutează *Apărarea are cuvântul*.

Nu știu dacă Bellu va fi în stare să mai scrie o lucrare de calitatea și tăria celei de față, dar știu că o poveste modernă, atât de naturală și care să te subjuge chiar de la prima pagină, nu există încă în literatura noastră contemporană, iar în cea universală opere asemănătoare se pot număra pe degete. Franța de după război a dat un singur roman care să aibă tonul acesta venit din alte lumi: *Le Grand Meaulnes* de Alain Fournier, dar pe autor l-a trimis în tranșee, de unde nu s-a mai întors. Și nici altă lucrare n-a mai rămas de la el.

Ei bine, afirm că Apărarea are cuvântul egalează, dacă nu întrece, pe „Grand Meaulnes”, mai ales în ce privește sinceritatea tonului care dă naștere unui stil imposibil de menținut de-a lungul unei cariere literare.

Asemenea opere rămân unice.

Literele românești vor trebui să fie recunoscătoare domnului Marton Hertz, editorul mult hulit care, scoțând din fundul celui mai complet anonimat o capodoperă ca *Apărarea are cuvântul*, a dat dovadă de un adânc simț literar și a închis pentru totdeauna gurile invidioase ale pretinșilor „editori mari”, incapabili să răspândească o lucrare de artă în straturile adânci ale publicului cititor.

București, iulie 1934

GEORGE ORWELL: LA VACHE ENRAGÉE

Nu știu care este genul romanelor pe care le scrie de obicei George Orwell, dar *La pământ* este o operă rarisimă în vremea noastră, în primul rând prin puritatea facturii sale – vreau să zic prin absența totală a frazeologiei literare. Nu se va afla în această carte o singură pagină măcar de ceea ce s-a convenit să se numească într-un fel peiorativ, *„literatură”*. Și aceasta poate fi considerată ca un record pentru scriitor și, în același timp, ca o mare șansă pentru cititorul său.

La prima vedere, *La pământ* poate părea a nu fi decât un simplu reportaj, „un jurnal de călătorie”, cum spune însuși autorul. Această carte este totuși altceva. Căci nu există un jurnal de călătorie care poate să păstreze pe durata a două sute optzeci și șase de pagini această naturalețe, această simplitate, această forță ce constă în a nu înfățișa decât faptul, gestul, realitatea brutală, dezbărată de orice nerozie descriptivă sau constructivă, fără a cădea nici măcar o dată în monotonie.

Ar fi fost totodată firesc ca George Orwell să se fi lăsat atras de ceea ce făcu odinioară gloria lui Gorki, înaintașul său în gen: crearea de mari figuri, de felul lui Konovalov; căci, după exemplul său, lumea lui Orwell este aceea a vagabonzilor, pe care eu n-am prea cunoscut-o, bazinul Mediteranei, ținutul meu, fiind prea bogat în soare și în resturi de mâncare ca să-l oblige pe vagabond să alerge ca un nebun în căutarea unui adăpost și a unei bucăți de pâine.

Bozo, de exemplu, pe care eu îl consider figura cea mai luminoasă dintre toate acelea care mișună în această carte, s-ar fi pretat de minune la o mare creație literară, și e păcat că George Orwell n-a fost ispitit să facă din el un tip literar.

Numai că ceea ce dă măreția acestei „mari creații literare”, îi este în egală măsură nereușita. În fapt, Gorki a epuizat subiectul,

a distrus toate punțile în urma sa. Nimeni în zilele noastre nu-l va egala în genul vagabondului-gânditor. El va rămâne maestrul fără școală. Iată pentru ce eu însumi m-am păzit de a-l urma pe această cale, în ciuda bogăției de figuri grozave de dezmoșteniți ai sorții, pe care i-am întâlnit cu adevărat pe drumurile mele. Colosul rus vorbise despre asta pentru cel puțin un secol[42].

Totuși, borfașul cu personalitate puternică există. Vagabond simpatic sau escroc periculos, dacă nu s-a chemat întotdeauna Villon sau Gorki, nici Konovalov, din lipsă de creator, nu înseamnă că nu continuă să fie o măreață realitate.

Marele romancier olandez A. M. de Jong a întâlnit unul dintre aceștia. Era un hoț autentic care într-o zi îi scrise din închisoare. Jong merse de-l luă de acolo; el dovedi că acest vagabond era un adevărat poet și chiar un om cinstit. Și, de atunci acest vagabond străbate Olanda, povestindu-și viața în conferințe foarte gustate. Nu-mi amintesc în acest moment de numele său, nici de titlul culegerii sale de poeme, dar voi reveni asupra acestui lucru într-o zi.

Anul trecut, eu însumi l-am descoperit pe românul Petre Bellu. Cartea sa *Apărarea are cuvântul*, pe care am prefațat-o s-a vândut în șaizeci și cinci de mii de exemplare, în ciuda lipsurilor sale flagrante.

Unde s-a spus, în sfârșit, că un om nu e mare decât când scrie sau pictează într-o manieră somptuoasă? Măreția personalității umane nu se măsoară cu cotul. Aș putea să susțin teza contrarie, și fiecare dintre noi a avut poate fericirea să cunoască și să iubească oameni de o valoare morală, de o originalitate de caracter, de o

---

[42] Probabil din motive politice, Academia suedeză n-a socotit demnă de încorporare această operă unică în literatura universală. Ce va ramâne, însă, din operele cumplit de comunizante ale lui Gorki cel de azi, la zece ani după moartea sa? *(n.a.)*

profunzime de spirit rar egalabile. Și, firesc, se întâmplă că un număr din aceste ființe se pierd în oceanul nedreptății noastre sociale.

Nu întreb: cine îi va salva de la pieire? Întreb: cine, cel puțin, ni-i va arăta, și mai ales, prin ce mijloc?

Geniul lui Gorki nu a fost decât un joc ca să ne revele această noutate într-o formă desăvârșită. Dar, am spus-o, drumul a fost închis chiar de Gorki. După război, literatura a devenit într-adevăr „literatură”. Cel sincer își va da seama prin sine însuși. Aproape totul devine ilizibil. Și în ciuda producției și a consumului mereu în creștere, disprețul de „literatură” este azi universal, mai mult la aceia care scriu decât la aceia care citesc. În ce mă privește, mărturisesc că sufletul meu de scriitor nu mai e acela de acum zece ani! Îmi dau seama că această artă nu este decât o profesiune care nu mai are nicio noblețe, că verbul nostru este fals și că sinceritatea emoției artistice se găsește rareori în cărțile acestor vremuri.

George Orwell pare să ocolească dificultatea, lipsindu-se de emoția artistică. Scrie fără mofturi. Nu descrie nimic, sau puțin, nu bate câmpii niciodată, evită detaliul cel mai inevitabil, nu se aprinde înaintea nici unui caz, și alunecă pe momentele cele mai propice de a deveni mare artă, dar de asemenea „literatură”. Și totuși, de la un capăt la altul, *La pământ* se citește ca cel mai pasionant roman, și de cea mai rară calitate artistică.

Oare pentru că totul a fost trăit? Dar și „trăitul” îl sluțim. Stricăm cele mai frumoase momente a ceea ce a fost „trăit” de noi, voim să facem artă. Nu ne mulțumim cu ceea ce e mare fără fraze, cu faptul în goliciunea lui. Urmăm căile bătute ale grandilocvenței literare și cădem în fariseismul artistic. Naturalul, frumosul natural care dă întreaga valoare a existenței, îl izgonim din inima noastră, alergând după năluca lui. Naturalul este întregul secret al acestei cărți. Îl urmăm pe Orwell ca și cum i-am fi fost însoțitori în această cumplită viață a vagabonzilor din Paris și mai ales din

Londra, pe care el ne-o arată, împărtășind-o cu ei. Aici nimeni nu pozează, nici el, nici noi. Nimic despre păpușile care sunt unul înaintea celuilalt, scriitorul și cititorul său și, înaintea amândurora, personajele romanului modern. Nimic din convenționalism, nimic din melodramă. Nimic din dramaticul literar. Trăim cu toții în această carte, fără a suferi prea mult, fără a ne revolta prea mult, deși totul este o înspăimântătoare suferință și o sfântă revoltă. Cum a putut Orwell să stabilească acest echilibru? Așa cum spune el însuși, cartea este „o istorie destul de banală”. Și ușor de a cădea în melodramă! Subiect arhicunoscut, dumnezeiește ilustrat câteodată, întotdeauna foarte speculat. Mi-e familiar, în afară de îngrozitoarele azile de noapte engleze pe care, slavă domnului, Orientul meu nu le cunoaște, fără ca totuși să-i fie mai rău. Am fost spălător de vase în Egipt și în Elveția, nu la Paris; dar în acest oraș, căruia îi datorez atât de mult, mi-am mâncat partea mea de „vacă turbată”[43]. Am cutreierat eu însumi străzile de la „Coq d’Or” la Belleville, la Batignolles și periferie.

N-aș îndrăzni totuși niciodată să-mi povestesc aventurile de-a lungul unei cărți atât de voluminoase ca aceea pe care a scris-o George Orwell dintr-o răsuflare. Mai mult! *La pământ* este o operă care face să gândești, să meditezi asupra tristeților existenței, ca un roman de Balzac, dar fără să facă să înghiți fastidiosul lui Balzac.

Arta literară își va regăsi aici autenticitatea ei nativă, sau ea va muri pentru mult timp.

București, martie 1935

---

[43] Joc de cuvinte apropo de titlul traducerii franceze *La vache enragée* (n.a.).

V
EVOCĂRI

ȘTEFAN GRIGORIU

Ultimele numere ale ziarului nostru[44] mi-au adus și mie vestea morții lui moș Ștefan, dar o veste scurtă, un fel de anunț și nimic mai mult. Apoi înmormântarea, tot așa de scurt descrisă.

Nu cred să fi meritat numai atât bătrânul Grigoriu. E drept că în ultimii doi ani, de când mișcarea din Brăila, cu exigențele sale, a început să ceară elemente cu o cât mai mare pregătire socialistă, rolul lui scăzuse simțitor, fusese trecut pe planul al doilea. Totuși, dacă despre Ștefan Grigoriu nu se poate vorbi ca de un militant încercat care a știut unde merge, nu mai puțin lui trebuie să i se dea locul ce-l merită în istoria mișcării noastre, aceasta cu atât mai mult, cu cât la noi foarte puțini sunt acei care încep și isprăvesc ceva. Nu-l cunosc eu mai bine decât toți pentru a fi cel mai indicat a vorbi despre dânsul, dar, nefăcând-o alții și pentru că opera lui mi-e foarte clară în minte, voi căuta să șterg puțin uitarea care încearcă să se aștearnă prea repede peste memoria fostului meu coleg.

S-a spus în cele câteva rânduri scrise cu ocazia morții lui că Ștefan Grigoriu a fost întemeietorul organizației din Brăila, sau, mai clar, întemeietorul Sindicatului muncitorilor din port, care astăzi ține în sfera lui mai multe bresle. Da, asta a făcut bătrânul și nimic mai mult; ba, dacă ar fi fost mai ambițios, și-ar fi încercat să facă mai mult, ar fi stricat totul – exemple am avut destule. Dar tocmai fapta asta aș încerca să arăt cât este de mare și cât de adâncă trebuie să fie recunoștința pe care trudiții muncitori ai portului nostru va trebui s-o poarte memoriei lui moș Ștefan.

Un mare accident a fost Grigoriu în viața muncitorimii brăilene, și, dacă misticismul n-ar fi supărător, aș spune că dânsul a fost menit să dezarme, să îmblânzească și să îndrepte pe calea

---

[44] *România muncitoare*.

socialismului cea mai sălbatică și mai coruptă breaslă de lucrători. Astăzi, numai după patru ani de organizare, muncitorimea portului a căpătat culoarea obișnuită a unei mase organizate, înlăturându-se aproape toate asperitățile vicioase pe care orice breaslă neorganizată le are în felul ei. Dar cine a cunoscut această categorie de muncitori așa cum i-am cunoscut eu – născut și crescut în mahalalele locuite de ei – oameni la care beția era ridicată la rangul unui cult, iar purtarea cuțitului o tovărășie fără de care nu se numea om; cine i-a văzut cu câtă ușurință spintecau comeseanul pe care cu o clipă mai înainte îl sărutase pe mustățile boțite de alcool; cum aruncau cu lampa aprinsă asupra însăși a femeilor lor și cum o întreagă poliție organizată se temea să pătrundă în cartierul Comorofcei, cartier dărâmat apoi până la pământ, acela se va convinge că nu e lucru tocmai ușor să te apropii de acești tauri sălbatici cum te-ai apropia de un miel, să-i farmeci cu o lovitură de pânză roșie dată peste ochi, să le iei cuțitele de la brâu spre a le da femeilor să taie ceapă cu ele, iar lor să le arăți, dracu' știe în ce limbă, calea luminoasă ce se deschide în dosul acestei pânze.

Și moș Ștefan… numai atât a făcut.

Bunii mei tovarăși din port n-au știut ce e sinceritatea în trecutul lor, iar dacă o cunosc azi și o vor cunoaște mâine mult mai bine, pasul inspirat lui moș Ștefan i-l datoresc. Nu că n-ar fi ajuns niciodată aci fără dânsul, nu; căci, dacă altădată toate căile duceau la Roma, azi toate judecățile omului sărac și judecata din urmă ar trebui să ducă la socialism, altă scăpare nu-i; dar cine știe cât timp dânșii ar mai fi continuat să dea tribut viciului, crimei și întunericului în care se găseau, dacă moș Ștefan nu se grăbea să adune în pestelcă focul ce se risipea la Galați acum patru ani și să vie la Brăila să sufle în tăciune pe malurile Dunării!

Încă o dată, numai el știe în ce limbă le-a vorbit acestor oameni și i-a făcut să vadă într-însul un om dezinteresat și sincer; ei care

erau obișnuiți de blestemata noastră oligarhie să vadă în oricine ar veni în mijlocul lor pe unul care vrea să-i „jumulească” și deci „bun de jumulit” sau, după cum spunea prietenul Cocea în *Adevărul*, să nu rămână reci la toate cuvântările ținute cu tot „entuziasmul tinereții” (deși eu credeam al convingerii, de altfel unii socialiști au obiceiul de se fac miniștri la bătrânețe).

Iată în câteva cuvinte ce le poate îngădui spațiul ziarului nostru, cum îl văd eu pe moș Ștefan și marea însemnătate a operei sale. A fost dat ca în ochii lui muncitorii portului să citească sinceritatea pe care n-au putut-o citi în ochii nimănui până la el și să-l urmeze. Pentru asta, în casa poporului de mâine el trebuie să ocupe locul de cinste. Greșelile trebuiesc uitate, când ele sunt mai mici decât binele adus. Și dacă vreodată am crezut că dânsul are gânduri ascunse, timpul m-a dezmințit și în sufletul meu cer iertare moșneagului.

Cairo, 1913

ȘTEFAN GHEORGHIU BOLNAV. ÎN EGIPT

Prietenia mea cu Ștefan Gheorghiu începe de la 1910. Îl văzusem la Conferința socialistă[45], de la „Hotel de France”, din 1906 și-mi rămăsese în minte înfățișarea aceea de geambaș, cu cizme în picioare, cu barba mare neîngrijită, mototolit […] Dar în toamna acelui an, plecând în Egipt și înnămolindu-mă apoi vreo trei ani prin alte părți, nu mai dau peste dânsul decât în anul 1910. Atunci, îmi dau seama de valoarea lui Ștefan și de foloasele ce le-ar avea mișcarea brăileană, dacă l-ar reține în localitate. Dar tot atunci observ că el este bolnav, atins de acea boală pe care o purtam și eu în sânge, de la naștere – și care pe Ștefan l-a dus drept la cimitirul Bolovani și pe care medicina oficială a partidului nostru n-a voit s-o recunoască și să-i spună pe nume cu niciun preț, nici la el, nici la mine, cu toate că dânsul și-a dat sufletul în sanatoriul de tuberculoși de la Filaret, iar eu nu-mi datoram viața decât Egiptului ospitalier și climateric.

De la această dată, începe acea tragedie mută, necunoscută și sfâșietoare, care s-a desfășurat timp de patru ani, sub ochii democrației române și care se încheie în 1914, lăsând cortina peste un mormânt.

Ștefan nu era atunci doborât de boală, fuma încă și avea acel stomac capabil să mistuie și cremene. Nu era un „fragil”, cum spunea Racovski, ci tocmai contrariul, un robust, înalt și cu un schelet bine dezvoltat, care ar fi permis să fie înlănțuit de mușchi atletici dacă nu s-ar fi luptat cu o mizerie atât de neagră. Un om fragil este un pipernicit, o stârpitură care nu ar fi fost în stare să lupte cu boala patru ani și s-arunce valuri de sânge din piept, timp de un an, lipsit de îngrijire, răcnind și asudând pe la întruniri și

---

[45] Conferința pe țară din 1906 a sindicatelor și cercurilor socialiste. Ștefan Gheorghiu a condamnat „parodia corporațiilor și a legii meserilor”.

petrecând nopți de-a rândul în dezbateri de comitet și vagoane puturoase de clasa a III-a.

Îi sugerez îndată ideea de a merge cu mine în Egipt, unde să stea un an întreg. Pe atunci, credeam că Ștefan e o speranță nu numai pentru pârliții de muncitori, dar și pentru oamenii din mișcare care pot sacrifica, la un loc, o mie de franci pentru viața unui propagandist. Mai târziu, am văzut că această sumă era rezervată unui bust de bronz…

Dar, în loc să plece în Egipt, Ștefan nimerise „la sac", în port, unde după fiasco-ul „cooperativei" de lemne muncitorii îl poftesc să se curarisească, ridicând saci cu cereale și cărându-i în hambarele vapoarelor! În ziua aceea, neuitată, privind pe Ștefan cum se încovoaie sub greutatea sacilor și glumele bravilor cetățeni, am avut prima și cea mai strălucită dovadă a recunoștinței umane!… Îmi veți ierta amintirea asta? (Și dacă nu-mi veți ierta-o… atâta pagubă!)

Dar în nemărginita noastră bunătate și chiar cu iscusința și înalta mea aprobare, îl mai facem și de batjocură pe Ștefan în anul acela, logodindu-l prostește cu o fată[46], care de-abia purta jumătatea anilor lui. Voiam să-i dăm cetățenie brăileană, ca să nu mai poată fi „trimis la urmă".

Hotărăsc deci să plec cu Ștefan în Egipt fără sprijinul nimănui, așa cum plecam eu în fiecare an și numai pe baza muncii de acolo. Dar iată că nu mai pot suporta funcțiunea de încasator de cote ideale și-mi dau demisia[47], după trei luni de servici, cu un deficit de trei sute lei, luați peste leafă. Nu tocasem însă prin șantane

---

[46] Jeaneta (Enta) Maltus (Alteori apare cu numele: Malcos).

[47] În octombrie 1910, Istrati este numit casier al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila: „Pe lângă că este pe deplin priceput în ale mișcării sindicale, a sacrificat și meseria de zugrav, în schimbul unui salariu de 120 lei lunar, ce primește de la sindicat, numai cu scopul de-a aduce lumină muncitorilor și a le apăra cauza lor dreaptă" (Dintr-un raport al poliției din Brăila).

această sumă: o sută de lei mă costa sănătatea unui valoros tovarăș din Severin, susținut la băile Lacului-Sărat, mort anul trecut și care mi-a făcut haine, mai apoi, pentru acești bani, deci nu mă va purta în „spinare pe lumea cealaltă”! Iar restul, „cooperativa” lui Ștefan și olecuță de boemie a amândorura, când ne permiteam în timpul verii să luăm, vorba lui, câte o „măsurică” din vreme în vreme.

Pe vremea când eram secretar al Sindicatului muncitorilor din portul Brăila[48] – mare și puternic în 1910 – muncitorii înjghebaseră o așa-zisă „cooperativă” de lemnărie, folositoare și ingenioasă în felul ei, dar care n-a putut trăi din cauza intrigilor și nefastei lăcomii omenești. Înființarea ei avea două scopuri: întâi, de-a procura muncitorilor lemne ieftine și al doilea de-a da mijloc de existență răposatului moș Grigoriu, bătrânul prim-organizator al lucrătorilor[49]. Se adăugau douăzeci de lei în plus peste costul vagonului de lemne, sumă destinată bătrânului care se ocupa și cu cântăritul. Folosul era real: oamenii cumpărau lemne cu mult sub costul pieței și moșul avea cu ce să trăiască. În urmă s-a crezut că el trăiește prea… princiar și ca să nu se producă dezbinare, comitetul a desființat „lemnăria”.

Dar pe când cooperativa de lemnărie mergea bine, sugerarăm în comitet ideea de-a se înființa și pentru Ștefan Gheorghiu o asemenea „cooperativă”, în partea opusă a orașului Brăila, de unde tocmai veneau plângeri că populația dintr-acolo nu putea beneficia la cumpărătura cu kilogramul, fiind prea departe. Ideea s-a aprobat repede, așa cum se aprobă în România toate ideile, mai ales și din dorința tuturor de-a opri pe Ștefan la Brăila. Dar – ca să nu mai pomenim de intrigile care s-au format și în jurul acestor

---

[48] Sindicatul se afla în Piața Poporului, în colțul străzii Ștefan cel Mare cu Carantinei.

[49] Ștefan Grigoroiu, întemeietorul Sindicatului muncitorilor din portul Brăila.

bune intenții – a venit însăși firea boemă și temperamentul incorigibil al lui Ștefan de au dat lovitura de grație acestei întreprinderi: ocupat zilnic la sediu cu propaganda intensă de atunci, ba dezertând uneori chiar și prin alte orașe în același scop, depozitarul Ștefan s-a pomenit într-o bună zi, la încheierea socotelilor, că în loc să-i iasă douăzeci de lei în plus la vagon, i-au ieșit în minus! De altfel noi am prevăzut aceasta de la început, numai privindu-l pe Ștefan cum cântărea lemnele!… Câți nu s-au stricat de râs când, suindu-se la tribună ca să se explice în mijlocul unei atmosfere, în care toți îi pricepeau încurcătura, și-a început darea de seamă, izbucnind roșu de supărare, silabisind cu ciudă prima frază și imitând nervos gestul avarului care numără banii: „Eu nu pot să cân-tă-resc!… Eu nu pot să dră-mu-iesc!…”

Am strâns șurubul, ca să iasă cu obrazul curat. Am predat casa, fără ca muncitorii să știe ce comisesem, dar a zburat și ultima nădejde de-a pleca în Egipt, în iarna lui 1910. Ștefan își prăpădește „economiile”, legându-mi în piele niște cărți la Ploiești, drept compensare față de aventura de la Brăila.

Urmează vara lui 1911 și atunci, lucrând prin București, țin corespondență cu Gheorghiu la Ploiești și-i împărtășesc părerea mea, întrebându-l dacă ar primi să se deschidă o listă de subscripție pentru el în ziar, ca să fie trimis undeva la aer, odihnă și îngrijire. Dar el nu-mi răspunde mult timp, fiind sigur că ideea aceasta se va lipi de fruntașii mișcării ca nuca în perete. Tocmai târziu, peste două luni, când se vede că-l răzbise boala, mă pomenesc cu această scrisoare, pe care o dau ca singurul document și singura dată când Ștefan, în tot timpul cunoștinței noastre, *mi-a cerut* să se facă ceva pentru sănătatea lui. Iat-o, cum e în original:

„Am primit mandatul și c.p., ce mi-ai trimis. Mai cu seamă «mandatul» a sosit tocmai la «pont». În privința propunerii tale, te

las să faci ce vei crede, caută de vorbește cu Frimu și Marinescu în privința mea. *Eu am absolută nevoie de-o lună de repaos*. Toți medicii, pe care i-am consultat, sunt de părere să mă duc undeva, la țară, pentru treizeci de zile. Afacerea aceasta necesită oareșicare cheltuieli de aceea te rog pe tine să cauți să vorbești cu Frimu și cu Marinescu. Mi-ar trebui între nouăzeci și o sută de lei. Pun mare nădejde pe tine, Istrati.

Frimu, singur, când a fost la Ploiești, mi-a spus că se va face ceva pentru mine; rămâne ca tu să-i reamintești ca să se grăbească".

Nu știu despre ce „mandat" este vorba. N-au fost banii mei, cred. Nu știu ce s-a făcut atunci, dar știu că nu s-a făcut ceea ce trebuia…

Spre toamna acestui an[50], eu intru pentru câteva săptămâni în sanatoriul de la Filaret, unde tocmai lucram și atunci mă îngrozesc de încetineala cu care mor cei atinși de această boală, și de lunga lor suferință. Iau de acolo exemplu de purtare și mă hotărăsc să plec din nou în Egipt.

Pe Ștefan îl găsesc la Brăila, dar, vai! în ce stare! Într-un mizerabil iatac de cizmărie, într-o atmosferă în care se amesteca fumul de la mașină cu fumul de țigări, cu umezeala de afară și cu praful de pe jos. El sta, trântit în pat pe o coastă și cu resemnare de neînchipuit, primea să sufere durerile acelea în care tusea izbucnea cu zgomote de tobă spartă – o tuse nemaipomenită care se auzea de toți vecinii și care expulza din interiorul acela copt enorme cocoloașe de flegmă galbenă și împuțită, pe care o trântea, cu o nepăsare de necrezut, pe un jurnal întins pe dușumea. Cei care nu au cunoscut de-aproape boala lui Ștefan nu vor crede; dar cei care l-au avut pe atunci în gazdă știu că pe acest jurnal dat în

---

50 Toamna anului 1911.

două, adică pe întreaga sa pagină, plutea dimineața un deget de coptură, scoasă din piept numai într-o singură noapte.

Cine va putea cunoaște vreodată gradul de supliciu al acestui om sfânt, din acele zile, luni și ani de boală? Măsura acestor suferințe, Ștefan ne-a dat-o în acea ultimă carte poștală, citată de M. Gh. Bujor și în care zicea: *„Nu doresc nici lui Ionel Brătianu suferințele mele"*.

Înmărmurit de starea în care-l adusese boala, am tăbărât pe el, mai mult ocărându-l și i-am cerut să dea dracului proprietatea de la Ploiești și să-și scape viața sau să ia în contul ei câteva sute de lei. El îmi promitea tot, zicea că e cu totul de părerea mea și că va fi în curând gata de plecare, dar nu se ținea deloc de vorbă. Iarna înainta, iar eu, îmbrăcat într-un spențer pirpiriu, tremuram cât șapte și păstram cu dinții banii de drum. Spre norocul meu, tocmai atunci și tovarășul de la Severin îmi trimite un palton pentru suma avansată. I-am ridicat imnuri de slavă!

Dar într-o zi Ștefan spală putina din Brăila și se duce nu știu unde era chemat. Atunci, încredințat că n-am cu cine mă-nțelege, îmi fac sacul de drum, necăjit că intrasem în ianuarie și tremurasem degeaba așteptând pe Ștefan care nu se învoia să meargă nici pe seama celor o sută de lei ai mei. Dar iată că în ziua hotărâtă plecării, îmi cade o scrisoare de la Bujor, din Iași, un răspuns întârziat la o întrebare a mea, dacă n-ar putea dânsul, prin legăturile ce le are cu anumiți membri ai mișcării, să înlesnească lui Ștefan plecarea în Egipt. Dânsul se scuza de întârziere și, spunând că se gândea de mult la acest voiaj necesar, continua entuziasmat: „Îți închipui, deci, ce bucurie sufletească a fost pentru mine scrisoarea ta, care pe de-o parte îmi arată că sunt într-un gând cu voi, iar pe de alta mă chema la împlinirea unei datorii. Voi face negreșit, totul, ca plecarea voastră să fie asigurată. Pregătiți-vă, deci, de plecare. Momentan, cred că vor fi de ajuns

două sute lei, rămânând ca ulterior să vă mai trimitem câte ceva în Egipt”.

Bujor vorbea la plural, dar eu cerusem să se facă numai pentru Ștefan, căci nu doar mișcarea îmi înlesnea mie drumurile, atât înainte cât și după această întâmplare și nici nu aveam interesul să gândesc altfel.

Surprins deci de această nouă speranță, amân plecarea pentru o săptămână, dar când am văzut că s-a scurs și acest timp și nu am niciun semn de viață nici de la Bujor, nici de la Ștefan – care parcă intrase în mormânt – mi-am luat traista și ciubucul și am șters-o la Constanța, ca să nu scap cursa.

La Constantinopol, poștalele serviciului maritim se încrucișează întotdeauna. Am trecut pe vasul de Constanța și-am scris o carte poștală lui Ștefan, ocărându-l din nou și precizându-i că nu voi sta deloc la Alexandria, ci iau imediat trenul pentru Cairo, unde e cald; iar dacă el se decide să se îmbarce pe o „cursă” în urma mea, atunci să-mi trimită de urgență, pe adresa *Poste-restante Alexandria*, o telegramă cu un cuvânt: *„Așteaptă-mă!”* – ca să-l iau de la vapor, la sosire. Neștiind limba și necunoscând peripețiile unei călătorii cu punga ofticoasă, avea s-o pățească mai rău ca doctorul C. Istrati, care avea și una și alta și totuși se plângea, cu atâta amar, de „plaga dragomanilor” din Egipt, în cartea sa *București–Cairo*.

În sfârșit, a dat Dumnezeu și găsesc într-adevăr telegrama cerută.

Ce bucurie pe mine! Fiindcă mai aveam, încă, toată credința că Ștefan, odată smuls din mediul acela ruinător de sănătate și vestindu-se în țară că se află în Egipt, se vor găsi douăzeci-treizeci de oameni mai cu dare de mână, care să-i asigure un minimum de trei franci pe zi sau se va lansa acum, cu mai mult elan, acea listă de subscripție, care să-i înlesnească cinci-șase luni de ședere în Egipt. Nu știam atunci că viața nu mă va cruța de nicio decepție și

nu-mi închipuiam că pielea lui Ștefan îmi va servi să fac și acea experiență a prietenului care la nevoie se cunoaște.

Închiriai un pat numai pentru o săptămână, cu un șiling pe zi (1 franc și 25 centime) și transportat în nori la gândul că, pe lângă redarea sănătății, voi mai avea nemăsurata fericire de-a arăta lui Ștefan și minunățiile Egiptului, dădui drumul pungii și prăpădii săptămâna aceea vreo treizeci de franci, crezând că va aduce cu dânsul o cât de mică sumă cu care să plecăm la Cairo și să plătim camera pe o lună. Odată instalați în Cairo, nu mă mai temeam, deoarece mult, puțin, eu mi-am scos acolo întotdeauna cheltuiala.

Dar iată că sosește și „cursa” cu Ștefan. Ghinionist însă la culme, „cursa” lui se declară contaminată și când alerg în port să-l scot din ghearele hrăpăreților dragomani, aflu că vaporul „Dacia” trage la carantină. Acum, alte trei zile de chinuri pentru bietul om: mizeriile dezinfectării, dormitului, taxa de carantină, scumpetea alimentelor și chiar pericolul molipsirii – un adevărat iad de care boierii claselor a întâia și-a doua sunt feriți, deoarece lor li se face o sumară dezinfecție pe bord, la sosire și li se dă drumul.

Carantina Bittei Mahrussa e o instalație sanitară primitivă, la o mare depărtare de oraș, pe malul mării. La expirarea termenului de trei zile, pasagerul este eliberat numai în schimbul numărului acelui dragoman care-l scoate. Acesta e obligat de autorități să ducă la serviciul sanitar adresa călătorului, care, la rândul lui, este obligat de lege să stea alte cinci zile în Alexandria, înainte de a pleca în restul țării, pentru a i se face vizita zilnică la domiciliu de către un medic arab. Închipuiți-vă acum cât știe să se arate de necesar, în ochii călătorului neștiutor, acest dragoman șiret și cât de ușor poate să ticluiască acea listă de mici taxe de bagaje, de camionaj, hamalâc, trăsură, viză etc., ale căror recipise cu litere arăbești și englezești ți le prezintă mereu. Serviabil, vorbește limba ta ca și alte o mulțime de limbi, poartă uniformă ca și funcționarii autorităților al căror om necesar este și când ai ajuns, în sfârșit, la

hotel și te-ai instalat într-o cameră primitoare, îți vine să crezi că numai datorită lui ai scăpat să nu fii sfâșiat în mijlocul acelui vacarm de antropofagi. E adevărat că, la urmă, acest om providențial îți prezintă un cont cam kilometric, dar ce-are a face? Îl urci, apoi, în trăsură lângă tine, îi dai un fleac de zece franci pe zi, și masă și pornind împreună în vizitarea Egiptului rămâi uluit de cunoștințele lui istorice: e un adevărat egiptolog! Unde mai pui mândria noastră națională, când constați că cea mai mare parte a acestor oameni salvatori sunt români sau din România?

Fiind Stan-Pățitul, știam că acestea se petrec și fără carantină, dar când mai vine și pacostea asta, atunci te scutură dragomanul cum îi place. Sosind acolo, găsesc toată șleahta adunată în fața porții închise.

Începu eliberarea…

Poarta se deschise și păsările de pradă năvălesc înăuntru. Fiecare apucă câțiva pasageri, cât poate, după îndrăzneală și după limbile pe care le știe. Dar ei sunt opriți la distanță, li se interzic siluirile (sic!) și numai cu anumită ordine se fac „predările”. Cunoștințele și patronii de mici hoteluri stau afară, în fața porții deschise.

După câteva rânduri, iată-l și pe Gheorghiu compărând în fața mesei funcționarului care ia notele. Lung, încovoiat, mototolit și murdar – murdăria aceea produsă de slina, praful și mirosul clasei a III-a. Stă cu banii în palma deschisă, privește buimăcit la scandalul din jurul lui și scoate doar niște sunete nearticulate la întrebările ce i se fac în mai multe limbi. Un dragoman e chemat din plutonul de pradă și nu se poate înțelege. Nu știe românește. Un altul de asemenea. Atunci strig o dată tare numele lui. El se întoarce cu privirea pe deasupra capetelor, ca electrizat. Îmi recunoaște vocea și deodată figura i se înseninează de o bucurie care m-a mișcat până la lacrămi.

Funcționarul, un arab, dă ordin să fiu lăsat înăuntru și mă întreabă dacă-l cunosc și pot să prezint o adresă cunoscută de poliție. Scot cartea semnată de hotelier, cu care mă înarmasem. Un dragoman rus, care se îndesa îndrugând câteva vorbe românești, e îndată înlăturat. Vedeți dar, că nu-i tocmai românească poliția asta antropofagă. A fost de ajuns să se satisfacă litera legii, pentru ca ușile să se deschidă larg și toate acele formalități, taxe, vize de pașaport și altele să fie îndeplinite aproape gratuit, cu zâmbete de o franțuzească amabilitate și cu o cheltuială de câțiva gologani.

Când s-a văzut în trăsură, lângă prietenul lui, scăpat de toate chinurile unei călătorii necăjite de opt zile și despărțit acum pentru întâia oară în viață, de țara care i se părea atât de departe prin numărul altor țări și mări văzute cu ochii – nu pe hartă – Ștefan devenise de-o zburdălnicie care mă făcea să trăiesc și să gust și eu într-o măsură neînchipuită plăcerea acestei tovărășii în Egiptul acesta adorat. El sălta în trăsură, parcă ar fi fost în șurub, mă strângea de braț și mă întreba pe nerăsuflate și fără să mai aștepte vreun răspuns, despre toate minunățiile acelor străzi pestrițe de Orient: cafenele cu fumători trăgând din ciubuc, căsuțe dărăpănate cu rufe întinse pe terasă, prăvălii cu mărunțișuri în culori aprinse, într-un spațiu de doi metri cubi, zaharicale întinse pe plăci de marmură, sute de cărucioare împinse cu mâna, sau măgăruși cu panerele-n spinare, purtând toate neamurile de fructe și de trufandale strigate cu glasuri miorlăite și a căror explicație Ștefan nu mai avea răbdare s-o asculte. Cârduri de copii arabi, zdrențăroși și nespălați, ațineau cu mare tapaj calea trăsurilor cu călători, de unde întotdeauna cade un „bacșiș” – cuvânt propriu limbii lor – pe care-l cerșesc cu o stăruință și maimuțăreală ce făceau pe Ștefan să se strâmbe de râs:

— Ce vor dancii ăștia, mă? Ia te uită cum se agață de trăsură!

Îi spusei să le dea câte un bănuț și numai așa scăparăm de ei.

Când ajunserăm la hotel și-l instalai pe Ștefan în celălalt pat liber din camera mea, el de-abia avu răbdarea să se spele și să se schimbe. Dorea să iasă îndată în oraș și tot restul acelei zile fu pentru dânsul o beție de visări, de contemplare și delir. Se pipăia mereu, căutând un carnet pe care-l pierduse:

— Stai mă, să însemn impresia asta, spunea el deseori, arătându-mi o copilărie sau alta.

— Dă-le dracului că nu mai isprăvești niciodată așa. Se însemnează ele singure în cap!

Și de abia-l urneam dintr-un loc, pentru ca îndată să rămână pironit într-altul. Dar această jumătate de zi a fost singura adevărată petrecere entuziastă și neuitată, poate, pentru bietul Ștefan, în tot timpul șederii lui în Egipt.

Când ne întoarserăm seara la hotel și trecurăm în revistă speranțele noastre, văzui prăpastia deschisă. El mai avea cinci franci în buzunar și eu mai puțin decât atât. Ziua instalării ne costase vreo douăzeci de franci și din aceștia numai jumătate îi dădusem pe lucruri ușoare. Dar Ștefan venise cu totul fără bani. N-a putut să-mi dea nicio explicație precisă. Spunea că a luat din Ploiești mai mult decât o sută de franci, dar pașaportul, telegrama care costase unsprezece franci, costul voiajului 40 lei, micile cheltuieli la trecerea prin Constantinopol și Pireu, precum și cele făcute în opt zile de călătorie și carantină, s-au ridicat până la soldul întregii sume, așa că în momentul de față nu avea decât cinci franci, deși în acea zi nu-l lăsasem să plătească aproape nimic.

El nu se descurajă, spunând că au să-i vină îndată bani, căci așa vorbise, dar eu aveam mai multă experiență în asemenea materie. Îl lăsai să se odihnească liniștit și legănat de speranțe, însă în timpul nopții n-am închis ochii, Cei care mă cunosc de aproape știu că eu sunt un risipitor, față de venitul muncii mele, deci mizeria nu mă sperie, dar când mă gândeam că mi-am luat răspunderea unui om bolnav și când știam că în Alexandria nu-i

speranță de lucru în sezonul acela, mi se făcea întuneric în minte. Credeam că, după expirarea celor cinci zile de carantină, să plecăm la Cairo, singurul oraș din Egipt unde aveam legături cu meseriașii, cunoștințe și chiar ceva credit și care era adevărata stațiune climaterică necesară lui Ștefan – nu Alexandria unde plouă, e umezeală toată iarna și chiar frig. Acuma mă vedeam înnămolit aici, fără bani și locuind într-un hotel care ne costa doi lei și cincizeci de bani pe zi.

Ștefan bătu toba toată noaptea, acea tuse teribilă care – după spusa lui – scandalizase pe pasagerii de la clasa I și a II-a de pe „Dacia" și atrăsese atenția comandantului care a trimis doctorul la clasa a III-a, să vadă cine tușește așa. Într-un lighean cu apă, pe care și-l pusese la capătul patului, scuipa aceeași materie groasă și mirositoare.

Dimineața am avut vizita hotelierului, care ne declară că toți locatarii au ascultat „muzica" lui Ștefan în timpul nopții și deci nu-l mai poate ține în gazdă. Dar asta era de prisos, căci în planul făcut de mine în noaptea aceea se cuprindea și plecarea din hotel.

Luarăm câte un lapte cald și când să se îmbrace, spusei lui Ștefan să lase hainele cele bune. Precum și ghetele și să le ia pe cele vechi.

— Dar ce vrei să faci? mă întrebă, neînțelegând.

— Vei vedea, îi răspunsei.

Începeam să-i smulg aripile entuziasmului și cu cât îi era mai mare nedumerirea, privind la ceea ce făceam, cu atât mai tare mi se strângea inima de durere. Mă gândeam: „Cu astfel de bucurii avea să se facă el sănătos?" Dar nu exista alt mijloc.

Când fuserăm gata, luai pe braț hainele și ghetele mele mai noi și cerui să facă și el la fel. Înțelegând, cu figura lungită de o temătoare uimire, mă întrebă totuși:

— Și unde o să mergem?

— Acolo unde ne îndeamnă nevoia și păcatele noastre! zisei coborând scările.

Ajunși în dărăpănata magazie, care e o secție de boarfe a Muntelui de Pietate din Alexandria, le trântirăm pe masa mare, apoi dezbrăcai și paltonul și-l pusei deasupra. Iar când Ștefan, crezând că trebuia să mă imite, dădu să se dezbrace și el, un val de lacrimi îmi inundă vederea. Atâta ar fi mai lipsit, să se dezbrace și de palton!

Pe toate aceste haine, ghete și palton, în valoare de peste două sute de franci nu putui obține mai mult ca o liră engleză (douăzeci și cinci de franci). Ele n-au mai putut fi scoase de acolo decât în ziua când Ștefan părăsea Egiptul, ducând cu dânsul în țară o deziluzie mai mult și… ceva mai multă cunoaștere a oamenilor.

Iată cum a debutat cura de aer a lui Gheorghiu în Egipt!

Ne întoarserăm la hotel și ne strânserăm catrafusele. Ștefan era profund impresionat, dar nu se arăta. Îl mai ținea poate și speranța că-i vor veni banii cu poșta următoare.

În aceeași zi, închiriai o cameră cu un singur pat, în familia unui croitor evreu, o familie numeroasă și nevoiașe, stabilită de mulți ani în Alexandria și care de-abia mai vorbea puțin românește. Copiii nu vorbeau niciunul. Camera se afla la primul etaj, ocupa un colț luminos cu două ferestre și avea un pat larg cu somieră. Cerură numai trei taleri pe lună (cincisprezece franci și șaizeci de centime) și de nevoie bieții oameni primiră să dormim amândoi într-un pat. Plătii chiria pe cincisprezece zile.

„Acum, haide Ștefane – mă gândii – să-ți arăt Alexandria, care nu cere bani și să te recomand clubului român din localitate!”

În Egipt, antichitățile și muzeele nu se pot vedea gratuit ca în Occident, ci totul e cu plată, fiindcă aici nu există o populație cultă și doritoare de asemenea lucruri. Egiptul e căutat de trei categorii de oameni: de excursioniști bogați, de prostituate și de escroci sau

dezertori. Iar limbile s-au impus în ordinea următoare: întâi araba (limba autohtonă), apoi italiana, greaca, franceza, germana și tocmai la coadă engleza, adică după importanța numerică a populației.

Hotărârăm să renunțăm pentru moment la vizitarea antichităților: muzee, catacombe, moschei etc. Și Ștefan nu se grăbi să se întristeze, dar căzu într-un fel de nepăsare față de tot ce-l înconjura. Zadarnice au rămas toate încercările mele de a-l mai entuziasma ca în prima zi. Colindând străzile, cartierele și pozițiile pitorești, el se oprea, privea, părea că admiră multe lucruri nevăzute prin alte părți, dar rar se încălzea. Nu-mi comunica ce simte și nu-mi cerea explicații decât numai atunci când o priveliște îl intriga. Îi plăcea mult plimbarea prin port, unde examina pe tăcute tot soiul de munci. De asemenea mergea des să privească marea furioasă sau lină, de-a lungul imensului chei care formează un golf aproape tot așa de frumos ca al Neapolelui și Smirnei. Aici îi plăcea lui Ștefan să vină, ori de câte ori timpul era frumos și adesea se lungea pe zid cu fața în sus și cu ochii închiși la soare, căzând într-un fel de toropeală ceasuri întregi, care pentru mine, care-l priveam și-i împărtășeam zbuciumul îngrijorării, erau adevărate secole de chin.

Noaptea, tușea de prăpădea pământul! N-am văzut în viața mea o asemenea tuse. Patul se zgâlțâia ca apucat de furii, iar eu săltăm ca o minge pe somiera elastică. Eram înveliți cu o cuvertură și de câte ori se întorcea să scuipe în lighian, de atâtea ori trebuia să potrivesc la loc cuvertura care se încurca cu cearceaful, lăsându-l dezvelit, în plină sudoare a corpului. Vecinii din fața celor două ferestre ale noastre, despărțiți de-o stradelă strâmtă de doi metri, reclamaseră *boabului* nostru (un fel de portar), că nu pot să se odihnească. Cât despre biata familie care ne oploșise, era o adevărată martirizare. Ei tolerau, de bine de rău, zgomotul tusei dar erau foarte nemulțumiți de mirosul ce exala mai ales

dimineața din camera noastră, arătându-se îngrijorați pentru sănătatea copiilor, de vreo posibilă molipsire.

Acest miros al sputei lui Ștefan își atinsese într-o noapte maximum de intensitate. De la o vreme, se liniști ca niciodată și atunci furăm cuprinși amândoi de un somn binefăcător, după multe nopți de insomnie. Dar, într-un târziu, mă pomenii că tușește iar. Tusea devenea din ce în ce mai tare și deodată îl văzui că horcăie, aplecat deasupra lighianului. Sării din pat, crezând că avea să moară.

În clipa aceea fusei trăsnit în cap de o duhoare de stârv, acră, ardeiată și care îmi sfredelea nasul, producându-mi țepi în gât. Îmi veni amețeală, mă usturau ochii și, buimac, am aprins lumânarea în grabă. Aplecat cum sta pe lighean, ridică puțin capul și mă privi cu ochii holbați, cu broboane de sudoare pe frunte și – căutând să se debaraseze de materia verde-granuloasă ce-i ieșea din gură – mă asigură, îngânând:

— Nu e nimic!… Nu te speria!… Nu mă doare!…

Auziți, cică nu-l durea! când figura aceea, care nu se poate imita de niciun actor din lume, îmi arăta o suferință la care n-aș mai voi să fiu martor în viața mea, chiar dacă aș ști că e numai jucată pe scenă.

Își poate oricine închipui ce fel de zile urmau acestor nopți. Ștefan se împleticea ca un om beat. Fața lui se înnegrise și părea unsă cu grăsime sau untdelemn, iar ochii i se zgâiseră ca la un idiot.

Într-acestea și ca să-l sustrag de sub presiunea îngrijorării sale, l-am dus la cercul românesc din localitate și mai ales i-am făcut cunoștința d-lui Herman Binder, patronul micului local care altădată și în alt loc se numea „La Dorobanțul Român” și despre care pomenesc în treacăt atât dr. Istrati cât și Radu Rosetti în descrierile lor. Acesta este omul de inimă care a îmbrățișat pe Ștefan din primul moment și care mi-a acordat tot creditul, numai

ca Gheorghiu să nu sufere – deși acum nu mai avea decât o prăvălioară care de-abia îi încropea existența – și cu toate că nu mă cunoștea decât din trecerile mele prin Alexandria, „Moș Binder” nu era un străin de ideile noastre, ceea ce a făcut poate ca Ștefan să fie repede înțeles. Dânsul fusese într-o vreme secretarul vechii mișcări socialiste din Galați și cunoștea bine pe toți oamenii și toate fazele vechii mișcări socialiste. Îi spusei cine este Ștefan și-i arătai câteva numere din *Dimineața*, unde erau înregistrate ultimele sale cuvântări. Omul acesta, sărac și brav, era unul dintre prea puținii inși care face binele cu stânga fără să știe dreapta. De câte ori nu l-am surprins ajutând pe câte un necunoscut căzut ca din senin, fără să fi făcut de un ban alișveriș în prăvălie. L-am văzut – ceea ce poate că fac rău divulgând – procurând unui *român și creștin* o carte de la „Comunitatea Israelită”, cu care te poți repatria plătind numai jumătate din costul cursei, înlesnire pe care n-o găsești la niciuna din autoritățile consulare românești, deși vasele sunt ale statului și cu toate că am văzut căzând pe treptele legațiilor noastre femei cu copii de mână, în cea mai neagră mizerie! Acestea nu sunt cunoscute de cei care călătoresc cu clasa I.

Venirăm pe la moș Binder din primele zile. Ștefan era ursuz la început în relațiile cu clientela evreo-românească a localului. Lumea aceasta, cu aer străin și cu limba românească aproape uitată, nu-l prea atrăgea. Se cufunda cu capul în ziare, cu ceaiul dinainte și de-acolo îl scoteam numai când trebuia să plecăm. Dar în curând se dădu pe brazdă și când începu să-și dezlege limba, azi cu moș Binder, mâine cu un client, poimâine cu altul, îndată văzu un cerc format împrejurul lui și numai atunci putui să-mi dau seama bine ce influență fascinatoare răspândea persoana omului acesta și cu câtă repeziciune își făuri și aci mediul de care avea nevoie. Și doar nu se punea cu dinadinsul să facă ceea ce se cheamă propagandă. Nu! Vorbea numai, de una și de alta, dar

toate spusele, comentariile și încheierile lui duceau fără să vrea la țintă. Așa că, numai în câteva zile, Ștefan fu înconjurat cu dragoste și gustat nu numai de acei cu care vorbea și glumea uneori, dar, lucru de mirare, chiar și de prietenii acestora, care nu-l înțelegeau. Mulți din aceștia însă erau evrei din Rusia și cunoșteau bine pe revoluționari și ideile lor. Dar verva aceea plină de-o bogată veselie cetățenească, ei n-o puteau cunoaște acum când Ștefan lupta cu mizeria și nici n-au cunoscut-o decât foarte puțin.

În timpul acesta sosi și „cursa” așteptată: ea nu aduse nimic, nici măcar o scrisoare sau un jurnal. Ștefan suportă lovitura dată în speranțele lui, cu un cavalerism care-i făcea cinste, dar când veni și a doua „cursă” și nu aduse decât un pachet cu ziare și mai ales când alte câteva „curse” de-a rândul nu avură decât tot asemenea articole sau chiar nimic, Gheorghiu păru trăsnit în cap. Era o jale să-i vezi mina, când funcționarul de la post-restant, după răsfoirea corespondenței din cutia literei sale, îi răspundea cu răceala profesionistului: *Niente!* (Nimic!) sau când îi arunca pe ferestruica ghișeului o carte poștală, ori un jurnal, fără ca mandatul mult așteptat să sosească.

Aceste ciocane morale, date în inima lui Ștefan, au contribuit mult la înrăutățirea stării sale. Tot restul zilei, de după sosirea unei „curse”, adică în două zile ale săptămânii, el rămânea copleșit de întristare. Văzându-l cu capul prins în palme pe banca unei grădini sau trântit în pat cu fața în pernă și tăcut ca un mort, îmi venea să fug în toată lumea. Banii se isprăviseră și cu chiria eram acum în urmă pe două săptămâni, iar de lucru nu puteam găsi nicăieri și cu niciun preț. Acestea se petreceau pe la jumătatea lui februarie 1912, deci la aproape o lună de ședere în Egipt. Și cu câtă părere de rău contemplam vremea ploioasă și umedă a Alexandriei, când știam că numai la trei ore depărtare cu acceleratul se afla acel luminos și senin Cairo, pe care Ștefan n-a avut norocul să-l vadă!

De două săptămâni trăiam din ajutorul d-lui Binder. Văzând că am încetat a mai cere ceaiurile obișnuite, mă luă într-o zi la o parte și-mi zise simplu de tot:

— Știu că nu v-au venit bani. Uite, ia orice vrei din prăvălie și nu aștepta să-ți spun a doua oară.

Și așa a fost. Făceam singur dimineața ceaiurile, însoțite de pesmeți și terminam gustarea mai citind câte ceva. Apoi ne luam provizia de pâine, sardele, heringi în sos, de dumadă sau alte lucruri de-ale mâncării și plecam pe jos, afară din oraș, unde, trecând Nilul, petreceam toată ziua întinși pe o pajiște de căpriță înaltă; iar dacă timpul era rău, stam închiși în odaie, ori ne amuzam în prăvălie cu arabul de ușă al d-lui Binder, un băiețandru, Ibrahim, care văzând căldura generală cu care era înconjurat Ștefan, se lipise de el și-i bătea capul să-l învețe arăbește. Neputând pronunța cuvântul „Gheorghiu", îi zicea „Gurghi" și era o curată comedie să-i vezi cum unul întreabă pe arăbește și celălalt răspundea pe românește. Ștefan petrecea cu el mai bine decât cu oricare altul dintre noi, comentau împreună gravurile „Papagalului" cu subiecte din războiul italo-turc și se strâmbau de râs amândoi văzând cât de rău se înțeleg. Atâta se împrietenise veselul Ibrahim cu Ștefan, încât, la despărțire, el a fost cel mai mișcat dintre toți cei care i-au strâns mâna, urându-i călătorie bună. Cam prin vremea asta, găsii, în sfârșit ceva de lucru la un hotel din centru, niște reparații de zugrăveală și vopsitorie, dar cu așa de prost salariu, încât lucrul acesta nu ne schimbă soarta, decât că Ștefan trebuia acum să hoinărească singur ziua, fapt care-l făcea să se simtă și mai străin. Nu câștigam decât trei șilingi pe zi (adică trei franci și șaptezeci de centime) pe care îi luam regulat seara. Sărmanul Gheorghiu suferea însă văzându-se silit să primească din puținul meu câștig.

Dar iată că, odată cu intrarea în primele zile ale lui martie, o împrejurare fericită veni să ne ușureze traiul. Se apropia Paștele

evreiesc și atunci moș Binder îmi dădu prăvălia să i-o zugrăvesc și-mi scăzu o liră sterlină din datorie. Exemplul lui fu imitat de toți evreii care simpatizau pe Ștefan și o cameră pentru care un arab lua doi franci s-o văruiască, mi se plăti cu trei și patru franci, numai din dragostea de-a ajuta pe Ștefan a cărui situație precară o cunoșteau. Această furie de lucru ne aduse zile mai bune, deoarece scoteam opt-zece franci pe zi; dar sănătatea mea se duse pe copcă și aceasta făcu ca Ștefan să nu se poată bucura nici atunci de ceasuri mai tihnite. Un singur lucru mă ucidea: neputința de-a dormi din cauza tusei lui. Când nu lucram, nu se observa efectul acestui rău, căci mai ațipeam ziua, dar când trecui deodată la văruiala plafoanelor cu grinzi de lemn care mă înecau cu var și făceau să-mi vină toți stropii în ochi, atunci fusei doborât repede de neodihnă și excesul de muncă. În schimb, mă răzbunam seara la berăria germană, unde o dădurăm prin crenvurști, bere și frigăruile favorite, cărora Ștefan le zicea „mățișoare", fiindcă erau împletite cu mațe subțiri. Ne duceam uneori seara la cinematograf și adesea îmi permiteam luxul unei narghilele bune, de care Ștefan făcea haz: „Parcă ești pașa din Vidin!" îmi zicea el văzându-mă trăgând din ciubuc. Apoi, uzând de o expresie a mea când îl sfătuiam că „omul trebuie să se conducă inteligent", el adăuga, tachinându-mă: „Tu te conduci acum inteligent, fumând ciubuc!"

Pe la 15 martie, se isprăvi lucrul și odată cu el și banii. Dar eram cu chiria la curent și aveam acum tot creditul d-lui Binder, care începu să ne dea și bani. Mâncam bine, beam bere, vin și atunci, deodată, parcă ar fi fost ridicată cu mâna tusea lui Ștefan. Încetă atât de complet, încât toți cunoscuții se întreceau să-l felicite și să-i ureze grabnică însănătoșire. Pot să dovedesc aceasta cu oameni care sunt acum în țară și care au cunoscut faza aceea de întremare, fază care contribuie azi și mai mult să nu iert în viața mea lipsa de ajutor cu care s-au ilustrat în Egipt „iluștrii" prieteni ai lui Ștefan.

Peste vreo zece zile, cam pe la 25 martie, iată că dădu Dumnezeu și sosi din țară primul și cel mai mare ajutor acordat lui Ștefan în Egipt: patruzeci și opt de franci adunați de Costică Ionescu și dl. Iancu, chiriașul lui Ștefan din Ploiești. În scrisoarea care însoțea banii și pe care am sustras-o din corespondența lui Gheorghiu, dl. Iancu îi scria: „Eu, pe cât am putut, am stăruit de unul și de altul. Cât privește de dl. Costică Ionescu și Ștefan Micu, băieții și-au dat obolul lor”. Apoi după ce da lista acelora care au contribuit la suma aceasta, adăuga cuvintele următoare, care sunt o perfectă caracterizare a situațiilor de peste tot, nu numai din Ploiești, în ceea ce privește egoismul și nepăsarea omenească: „Promisiuni sunt multe, dar fapte puține! Toată lumea te agreează, însă puțini cei care te ajută, aici, în orașul tău natal”.

Sugrumat de două luni de suferință, Ștefan prăpădi suma aceasta numai în două-trei zile, cu o furie care mi-ar fi părut neînțeleasă dacă nu i-aș fi cunoscut durerile. Dintr-însa n-am dat la datorie decât cincisprezece franci gazdei, restul am topit-o cu vizitarea muzeelor, catacombelor și cu plimbările pe linia Ramleh – încântătoare șiruri de vile înlănțuite pe o întindere de cincisprezece kilometri, de-a lungul mării și străbătute de un cochet tramvai electric cu imperială deasupra. Timpul se făcuse splendid și de pe înălțimea imperialei tramvaiului care alerga cu viteză printre aleile de curmali, bananieri și cactuși, Ștefan admira panorama vilelor riverane Mediteranei, cu vioiciunea care-mi amintea ziua sosirii sale în Alexandria. Aci locuiește aristocrația Egiptului, când căldurile tropicale încep s-o gonească din Cairo. Fiecare nabab își are construită mica sa vilă de-o eleganță europeană, deși în stil egiptean, și ceea ce izbește mai mult ochiul și face deliciile excursioniștilor sunt corturile peticite în jurul cărora mișună o puiță întreagă de arăbuși goi și nespălați, care aleargă pe linia tramvaiului, cerșind „bacșiș” pasagerilor și tăvălindu-se cu duzina după banii aruncați în drum de călători. Se

găsesc aci unghiuri minunate prin care un pictor ar putea să ilustreze și să imortalizeze icoana celei mai lucii sărăcii, alături de cel mai grav și mai cochet palat aristocratic.

Pentru Ștefan, priveliștea asta era cea mai vie preocupare a lui pe tot parcursul. La capăt se afla stația principală a liniei, cu cazinoul San-Stefano și acolo ne așezam la una din mesele înșirate pe nisipul mării unde, sugând cu paiul siropul din pahar, te pomenești adesea năvălit de un val care te udă pe picioare, stârnind râsete tuturor consumatorilor.

La vreo patru zile după acest mandat, sosi încă unul și ultimul de care Ștefan s-a folosit în Egipt: treizeci de franci colectați îmi pare de Alex Nicolau. Acești șaptezeci și opt de lei, mari și lați – produsul generozității tuturor prietenilor politici ai lui Ștefan – au fost tot ajutorul trimis de acei care s-au văicărit apoi, prin scris și vorbă, pe mormântul celui sacrificat. În cinci zile numai, Ștefan i-a zvârlit în dreapta și stânga, cu un sentiment de scârbă și cu o pătimașă răzbunare.

Dar iată că în clipa asta căzu deodată vestea închiderii Dardanelelor, care fu un trăsnet pentru Ștefan. Tocmai se pregătea să pună capăt chinurilor, hotărând să se întoarcă în țară cu ajutorul unor băieți de inimă de pe vasele românești, când deodată se văzu izolat de țară, pierdut și în perspectivă de-a prelungi pentru cine știe câtă vreme supliciul vilegiaturii sale. Aceasta a fost cea mai mare lovitură morală primită de Ștefan în Egipt, căci dacă mizeria lui era destul de nesuferită, apoi mai avea speranța că într-o bună zi se poate arunca pe unul din vapoarele poștale și debarca la Constanța.

„Dacia” era acostată în port și așteptam, să vedem dacă pleacă ori nu. Ștefan se duse cu careva la legație și ceru să fie repatriat dacă „Dacia” pleacă, dar fu respins. El căzu atunci într-un fel de amorțire care-i stâlcise trăsăturile feței. Fiindcă eram ocupat, de două-trei zile, cu o lucrare foarte prost tocmită și care-mi lua tot

timpul, îl dădui pe Ștefan în paza unor prieteni, căci față de presiunea aceea morală, mi-era teamă să nu fie cuprins de ideea sinuciderii. Peste puțin veni o telegramă că Dardanelele s-au deschis și îndată „Dacia” se pregăti de plecare. Noroc că în aceeași zi îi veni lui Ștefan un al treilea mandat, via Triest, şi cu acești bani își scosese imediat bilet de drum, cu reducere mi se pare. Altfel cred că și-ar fi pierdut mintea, văzând că vaporul pleacă fără el. Nu știu de unde a fost acest mandat de douăzeci sau treizeci de franci căci, după cum am spus, eram în zilele acelea cu totul absorbit de muncă. Dar lui nu i-a folosit la nimic, decât doar l-a făcut să-și ruineze și mai rău sănătatea, pribegind o lună de zile prin Arhipelag cu „Dacia”, care fu surprinsă pe drum de o nouă şi definitivă închidere a Dardanelelor pe timpul războiului italo-lurc.

Am smuls cu mare ceartă o liră sterlină de la clientul lucrării mele și am scos hainele de la amanet, pe care Ștefan era gata să le părăsească. Ne-am despărțit cuprinși de o mare tristețe. Toți erau triști, iar Ibrahim nu mai înceta în limbajul său plin de intonații duioase, cu exprimarea părerilor de rău și Gheorghiu fu atât de mișcat de sentimentele acestui arab, încât ochii i se umeziră de lacrimi când cei de față îi traduseră că bunul flăcău „roagă pe Alah să-i dea completă sănătate și să se mai reîntoarcă prin Schendria” (numele arăbesc al Alexandriei).

A doua sau a treia zi după plecare, veni telegramă că Dardanelele s-au închis din nou, deci Gheorghiu a rămas să plutească pe mări, fără mijloace de întreținere și fără să poată lua, ca ceilalți pasageri debarcați la Pireu, un alt drum prin Triest sau Macedonia. Supărarea noastră de această nouă aventură a ghinionistului Ștefan a fost suportată într-o măsură sau alta până la un timp, dar când un tovarăș de călătorie – îmbarcat cu el – se întoarse de la Pireu și ne spuse că Ștefan e doborât de boală, că tușește din nou de înspăimântă vaporul și că e cu putință să fie

aruncat în vreunul din spitalele Greciei, atunci durerea și conștiința răspunderii mele atinse maximul de suportare.

Scrisei îndată d-lui Mille – după ce scrisesem zadarnic două luni de zile prietenilor mei politici – și-l imploram, trecând cu umilință peste diferendul ce-l avusesem cu d-sa, să facă tot ce-i sta în putință și să afle de urma și soarta lui Ștefan. Ei bine, trebuie să menționez aici – indiferent de căile noastre profund separate azi – că omul acesta mi-a răspuns pe loc, deși-l supărasem, că a „predat scrisoarea mea d-lui Frimu și că, dacă e vorba de bani, acesta-i lucru ușor”. Regret astăzi, regret din tot sufletul inimii mele rănite, că mizerabilele scrupule politice m-au împiedicat de-a profita de această amabilitate și să scap viața lui Ștefan – deși atunci aș fi putut ușor să fac apel în *Dimineața* sau *Adevărul*, căci nu aveam cu Mille decât o ceartă politică, pur personală și intimă, nu publică, așa cum a fost după războiul balcanic și deci iremediabilă.

Scrisoarea de răspuns a lui Mille am găsit-o la poștă, după ce m-am întors din Grecia. Terminând lucrarea și găsind un mandat de patruzeci de lei, trimiși de Racovski lui Gheorghiu, l-am ridicat cu garanția unui hotelier și m-am decis să plec îndată în Grecia în căutarea lui Ștefan. Într-adevăr, cu acești bani și cu cei ce-mi rămăsese de la lucrare după plata tuturor datoriilor în Alexandria, m-am îmbarcat pe un vas grecesc, „Arcadia” și am ajuns în Grecia, unde zadarnic l-am căutat prin spitalele Pireului și Atenei și prin registrele de morți. În intervalul acesta, el debarcase la Dekeagaci și, ajutat de alții, a luat trenul până la Constantinopol, de unde s-a îndreptat spre Constanța, pe vasele noastre; iar eu am rămas înnămolit în Grecia mizeră, până ce un fochist de pe unul din vapoarele românești în drum spre Egipt, un prieten al meu și al suferințelor lui Ștefan, și-a făcut pomană de m-a scos din sărăcia Pireului, readucându-mă la Alexandria.

Ce a făcut Ștefan după întoarcerea sa în țară, se știe. Cu moartea în spinare și privit cu aceeași nepăsare, în fruntea Uniunii de

Transport – a străbătut toate porturile și întreaga Deltă a Dunării, purtând cu furie făclia pe care în curând a aruncat-o în colțul unei sumbre odăițe a Sanatoriului de tuberculoși de la Filaret[51].

Iată o parte din odiseea acestei vieți…

---

[51] Ștefan Gheorghiu a murit la 6 martie (st. v.) 1914, orele 3 dimineața, în vârstă de 35 de ani. A fost îngropat în cimitirul Bolovani, dinPloiești.

SAMOILĂ PETROV

Printre documentele omenești, pe care mi le aduce poșta în fiece săptămână, iată unul care mi-e scump între toate și care va fi apreciat de orice om de inimă, căci el slăvește cel mai nobil sentiment al omului: prietenia. Și apoi – dezbrăcat de orice goliciune literară, pătruns de-o sinceră și intimă durere – el e deasupra oricărei suspiciuni, dat fiind că anonimul meu corespondent a ținut atât de mult la anonimat că a bătut întreaga scrisoare la mașină.

Iat-o:

București, 18 august 1924

Stimate d-le Istrati,

Când ziarele noastre au înregistrat știrea succesului d-tale, ca unul ce te cunoscusem – de altfel în împrejurări mai puțin fericite – nu m-am putut sustrage unui șir întreg de amintiri, ale clipelor ce am trăit alăturea de un om ce-ți păstra cea mai nețărmurită dragoste și venerație și pe care furtuna războiului l-a șters de pe fața pământului.

Era Samoilă Petrov. Aceasta a fost prima imagine evocată de numele d-tale, alăturea de un sentiment de dureros regret de a-l ști mort, când nimenea nu s-ar fi bucurat mai mult de ținta-ți atinsă. Din gura lui am auzit pentru prima oară numele d-tale și de câte ori era spus, avea acel accent pe care numai adâncimile profunde și curate ale sufletului le poate da.

Eram prieteni. Eu, muncitorul intelectual, el, meșterul sobar. Hoinăream împreună ore întregi, filosofând și criticând. Într-o cafenea rusească din Piața Poporului, prin aleile dosnice ale Grădinii publice sau pe la câte un colț de stradă, unde, adesea, uitam că a trecut de miezul nopții. Dumnezeu, știința, religia, morala, arta etc., erau totdeauna subiectele noastre de predilecție.

În mintea noastră, făuream planuri de viitor, visam o lume mai bună, o viață mai frumoasă și cum de multe ori se întâmpla că asupra unor idei să nu prea fim de acord, ne certam și sfârșitul era: „Ei bine, R. să vorbești cu Panait”, știam pe cine crede, pentru că totdeauna acolo unde nu mai putea continua discuția cu argumente proprii, persoana d-tale era refugiul. Îi răspundeam, de obicei: „Ia mai slăbește-mă cu Panait al tău”, și aceasta era suficient, ca să-mi aprind paie în cap, căci Doamne ferește să fi spus că Panait n-are dreptate. Îi mai aud parcă râsul sonor și puternic, obiceiul lui când mă vedea necăjit.

Într-o seară, era cam prin toamnă și vremea rece, ne aflam iarăși într-una din obișnuitele noastre certuri literare; stam răzimați de stâlpul lămpii electrice din fața bisericii catolice, când, din dosul bisericii, din întuneric, ai apărut d-ta. Te văd și acum; strâns într-un pardesiu de sub care pantalonii trădau că vii de la lucru. Ne-a prezentat unul altuia, erai tocmai bine venit. Spre necazul lui Samoilă, n-ai vrut să stai deloc, ba chiar mai puțin drăguț decât mi te închipuiam, ne-ai salutat și ai plecat. Eram decepționat, doream să te cunosc, spre a mă convinge până unde admirația lui Samoilă era justificată. Idolul era iremediabil pentru mine sfărâmat. Ce s-a chinuit bietul Samoilă să șteargă acea impresie lăsată de d-ta în seara aceea. Zadarnic, însă, am rămas cu curiozitatea și regretul de-a nu mai fi avut ocazia de-a te cunoaște.

Bietul Samoilă! În mica lui odăiță din str. Zidarilor îi dam adesea imbold la lucru, la acele tablouri din care se străvedea artistul și geniul firii sale, în luptă cu vitregia soartei. Nu o dată, poate, când obosit și dezamăgit de neputința mâinii, față de ceea ce-i cerea spiritul său setos, întorcea coada pensulei, spre a o înfige în pânza aproape terminată, îl rețineam, câteodată chiar brutal, dojenindu-i slăbiciunea.

Îi preziceam un viitor mare, îi vorbeam de muzeele de artă din străinătate (pe atunci, văzusem numai Viena), îi demonstram că

nu e greu să ajungi acolo, acesta fiind idealul lui, străinătatea, muzeele, școala unde ar fi putut studia și progresa. Mama lui, acea femeie frumoasă și blajină, pe care în 1918 am regăsit-o, îmbătrânită de plâns, îl privea trist și am înțeles atunci ce-l reținea. Își lua pisoiul negru în brațe – pe care îl mai ții, poate, și d-ta minte – și mângâindu-l îi spunea: „Nu te teme, nu vă las eu singuri”…

De ce-ți spun tocmai d-tale aceste lucruri, nu știu, este poate nevoia de-a vorbi de el, sau poate pentru că îl regretăm amândoi la fel de mult. În orice caz, d-ta mă vei înțelege, chiar dacă nu pot să spun exact ce simt.

De la apariția primelor d-tale rânduri în ziarele noastre, amintirile vremurilor trăite alături de Samoilă stau, cu toate că ne despart mai bine de-o duzină de ani, vii încă în fața mea și pentru că de la dânsul auzeam atâtea lucruri frumoase despre d-ta și pentru că eram gelos de prietenia ce ți-o acorda, din regretul de a-l ști dus pe veci, aș fi vrut întruna să te întreb: „Știut-ai vreodată cât te iubea acest om; în atmosfera de «om al zilei», oare te mai gândești la bietul Samoilă?”

Nu-mi puteam astâmpăra dorința de a-ți scrie acest lucru, mă temeam însă să nu fiu luat de d-ta drept un exaltat și, astfel, intenția mea de a-ți aduce prin glasul meu mărturia unei bucurii ce n-ar fi cunoscut margini, din partea unui om ale cărui dovezi de afecțiune am avut de atâtea ori ocazia s-o constat, să nu fie interpretată greșit.

În ultimul număr, însă, al *Adevărului literar*, citind scrisoarea ce-o adresezi lui Eftimiu, pe lângă satisfacția primită, văzând că nu m-am înșelat, nu mai m-am putut reține de-a nu-ți scrie.

Rândurile referitoare la Samoilă, din menționata scrisoare, m-au tulburat adânc. Acum abia înțeleg acea afecțiune a bietului Samoilă pentru d-ta. Ceea ce vrei să faci pentru el este atât de frumos, încât, mișcat de această delicată intenție, eu, care am fost martorul prieteniei lui pentru d-ta, îți mulțumesc mult.

Fie ca să poți reuși, pentru că nimeni n-a meritat mai mult ca el o soartă mai bună. Din toate planurile și visurile mărețe ce le brodam în imaginația noastră, el a avut sfârșitul cel mai trist.

Atâta dor de viață și atâta putere de muncă stinsă pentru veci.

Eu n-am niciun fel de calitate spre a putea contribui la reabilitarea lui. Ironia soartei a vrut ca să devin un mic industriaș. O căsnicie fericită a încătușat într-o sclavie binecuvântată toate pornirile îndrăznețe de altădată și numai gloria d-tale mi-a amintit de acele vremuri.

Consideră, d-le Istrati, aceste rânduri, chiar dacă n-au meșteșugul literar, totuși ca o expresie de profundă pietate pentru mortul căruia i-am purtat o prietenie aleasă și care pe d-ta te adora.

Te salută,

Un prieten al lui Samoilă"

*

Te-ai întrebat, dacă m-am gândit la Samoilă, iubite prietene? Dar la cine, crezi d-ta, că m-am gândit eu în tot lungul vieții mele, dacă nu la prietenii ca aceea a sobarului-artist? Căci am avut norocul, dar și nenorocirea, să cunosc mai mulți Samoilă în viața mea, ba chiar și mai mari ca el, pentru ca să-i pierd apoi, unul după altul, pe cei mai mulți, și să rămân eu ca să le plâng azi urmele.

Mi-e groază să mă mai duc la Cairo, din cauză că nu-l mai pot concepe fără Mihail. (Ce-i aia *Mihai?!?*) Și tot așa nu mai pot concepe Ploieștii fără Ștefan Gheorghiu, nici Brăila fără Samoilă, ca să nu mai vorbesc de groaznicul mormânt al mamei mele, care și ea s-ar fi bucurat azi, în felul ei de femeie simplă.

D-ta vorbești de „glorie", dragul meu…

Să nu mai dea Dumnezeu o astfel de *glorie* nici unui om cu o inimă ca a mea. Nimeni, *absolut nimeni*, nu știe ce se învârtește în creierul meu, în lungi și chinuitoare nopți de veghe. Ființele simple, dar inteligente care trăiesc aici în intimitatea mea,

văzându-mă că încep să plâng uneori, la masă, îmi spun: *„Tu ai să sfârșești la balamuc"*. Se prea poate. Hugo Wolff, ne spune R.R. în *Musiciens d'autrefois*, și-a târât vreo patruzeci de ani de viață urgisită, a creeat timp de cinci ani cu furia deznădăjduită a geniului, care singur își simte destinul, apoi a înnebunit și a murit nebun. De mi se va întâmpla la fel, acela care va veni să-mi curme zilele, se va dovedi ca fiind prietenul care mă va fi iubit mai mult, așa cum a procedat acum trei săptămâni o tânără artistă, împușcând într-un spital din Paris pe logodnicul ei, artist și el, iremediabil atins de cancer. (Femeia e astăzi pe jumătate nebună.)

Ah! am uitat că scriind aceste linii, smulse de sinceritatea scrisorii d-tale, voi fi citit și de oameni care vor râde. Nu-i nimic. Acestora le voi spune, împreună cu Rabelais: *Să nu intrați aci, pocitaniilor!* (Cy n'entrez paz, matagost!)

*

Dacă m-am gândit la Samoilă…

Ca să-și dea seama, acei oameni pentru care înfrunt aci cruzimea nespălaților, de înverșunarea cu care destinul a voit să mă doboare, e de-ajuns să spun că *în aceeași* seară de pomină, la Geneva, în 1919, trei persoane din Brăila care nu se cunosc între ele, îmi anunțau pe trei cărți poștale două morți năpraznice: a mamei mele și a lui Samoilă.

Atâta îmi mai lipsea… Căci nu mai departe decât cu câteva zile înainte, o știre falsă, dintr-un jurnal local, glăsuia că Alexandru Constantinescu (cel mai mare prieten al meu, alături de Ionescu) *a fost condamnat la moarte și împușcat* de oligarhia română. Ei bine, există câțiva amici care pot mărturisi de halul în care mă aruncaseră aceste trei măciuci morale.

Mama lui Samoilă îmi scria doar atât: *„Am aflat că fiul meu iubit, bunul tău prieten, Samoilă, a murit într-un spital din Odesa. Dar fii tare,*

că și biata ta mamă a murit zilele astea, după cum vei fi aflat și dacă te întorci la Brăila, să tragi la mine, că te primesc ca pe fiul meu".

Ce literatură poate să ție piept acestor mii și mii de crâncene literaturi reale, ignorate de univers și imposibil de redat în artă?

Atunci am rupt orice relații cu Brăila, chiar cu îndurerata mamă a lui Petrov și nimeni n-a mai știut de mine.

Mi-era teamă să nu-mi pierd mintea, citind detalii asupra acestor morți.

Și pe când, în acea groaznică noapte de mai, zeci de privighetori luau văzduhul pe sus cu cântecele lor, eu stam înlemnit în cadrul ferestrei deschise, cu brațele încrucișate la piept, cu ochi de nebun țintuiți în golul negru și-mi ziceam: „Constantinescu, împușcat… Ionescu, omorât, poate de vreo bombă căzută la Paris… Samoilă, mama, Gheorghiu, Mihail: morți. *Ce să fac eu acuma, singur?*"

Și-or veni biografii, păcăliți ca bietul Iosif Nădejde, ori răi-voitori de teapa lui Cazaban, să-ți spună, înainte de a fi mort, c-ai vrut să te omori la Nisa… *„dintr-o dragoste nenorocită"*! Na-ți-o frântă că ți-am dres-o. Ce-i lipsea chelului? Tichie de mărgăritar!

Cinci ani mai târziu, adică în iunie anul acesta, pe când i se bătea toba mare *Chirei*, pe când *Les Nouvelles littéraires, Petit Parisien, Paris-Soir* îmi luau interviuri, iar biografi ca Léon Treich și alții îmi cereau *să le spun viața-mi pe de rost, când eu însumi nu mai știu cum a fost*, într-o seară, după ce am răcnit un ceas ca o fiară rănită, îi scriam omului care știe și înțelege *totul*, lui R. R. (olland):

„Am cunoscut multe nefericiri în viață. Niciuna n-o poate egala pe aceia care-mi vine azi: *nefericirea de-a fi fericit, când ai pierdut tot ce ai avut mai scump*."

Capitolul *Kazanski* nu cuprinde, însă, decât o fază din viața acestor două figuri și nu se poate publica decât când voi isprăvi *Povestirile lui Adrian* și voi aborda ciclul *Adrian Zografi*. Căci, de, am și eu socoteala mea. Nu de la acoperiș începe o casă, ci de la

temelie. Dacă critici serioși în străinătate au putut să creadă, cu toată prefața deslușită a lui Rolland, că în *Chira* mi-am povestit *propria-mi viață și că deci eu eram acela care jucam din buric, pe când mama se sulemenea*, asta trebuie să fie din cauză că nu și-au dat seama de lungimea ce-o va avea opera, deși eu am prevenit că acum e vorba numai de „Sorbonna" lui Adrian.

Critica își are legile ei, pe care viața se însărcinează să le răstoarne uneori. Eu, care nu le cunosc, lucrez după capul meu. Dându-mi seama că – luând-o pe drumul vechi al romanului descriptiv – voi fi prea lung și prea monoton, am luat-o razna. Și uite-mă, a ieșit bine. Ceea ce înseamnă că nu-i tocmai rău să ocolești, în loc să dai de-a dreptul, când vrei să ajungi mai repede la țintă. Totuși, mulți își vor *„vârî degetul în ochi"* (vorba francezului), crezând că am gândit toate astea într-o singură noapte. Lasă să creadă Cazabanii că e de ajuns să fi fost „hamal la Brăila", să ai „o dragoste nenorocită", o sinucidere cu tâlc și mult „noroc", pentru ca după asta… să sperii broaștele de la Herăstrău!

*

Nu l-am uitat pe Samoilă.

Dar care artist l-ar putea reda vieții, mamei lui și afecției prietenilor săi? Iată unde stă viermele destructiv al artei.

Arta poate *mări* sau *micșora* viața, ea n-o poate *reda*. Pe ici, pe colo, sclipiri geniale te fac uneori să crezi că te afli în față cu aidoma. Dar atât: sclipiri. Restul e presupunere, mai mult sau mai puțin fericită.

Rog pe lector să mai citească o dată în scrisoarea anonimă de mai sus, scena convorbirii *„din fața bisericii catolice"*, unde e vorba de mojicia mea ursuză și de ciuda celor doi prieteni (scenă de care nu-mi amintesc deloc). Ei bine, o mai desăvârșită evocare a realității *nu e cu putință* și desfid pe oricare scriitor să-mi probeze că a scris *zece pagini dintr-o mie*, unde atmosfera și eroii să aibă

mișcarea din scena citată. În acele cincisprezece linii, cuvintele sunt înșirate cu zgârcenie, dar viziunea apare cu atât mai puternic, și tocmai din cauza asta Rolland îmi răspundea:

— Te înțeleg. Dar așa trebuie să fie: sacrificiul celor scumpi creează marile sentimente. Astfel, *viața* își face treburile ei și trece înainte. Durerile noastre nu contează pentru ea…

Atunci, am citit câteva din vechile sale scrisori, de pe vremea când nobilul suflet de la Villeneuve lupta cu o scrisoare la fiecare opt sau cincisprezece zile să mă pună pe picioare – și am dat peste destăinuirea următoare:

— …Tot ce am avut mai scump pe lume e mort sau pierdut… Și astăzi, nu mi-a mai rămas decât visul, speranța, creația…

*

Dacă mai mă gândesc la Samoilă…

El e descris încă de acum doi ani. Și dacă ar fi să mor mâine, numele lui, așa cum se vede în fruntea acestei fugare destăinuiri, va trăi lângă al meu și atâta timp cât va trăi al meu, după cum m-am hotărât să procedez, în literatura mea, cu toate figurile de seamă, dispărute, care au trăit cu mine și m-au încălzit. E contrarie legilor romanului, zice-se, confuzia dintre ficțiune și realitate. Ei și? Viața mea întreagă a fost și va fi o confuzie. Și dacă numele lui Samoilă Petrov, devenit simbol, va produce oarecari strâmbări de nas boierilor de la Brăila, apoi să ne amintim că sobarul-pictor e descris în franțuzește, că simțirile lui închegate acolo sunt universale și că pot astăzi să reînsuflețească figura lui Petrov, chiar dacă artiștii români ne-ar refuza concursul lor, ceea ce n-aș crede. Nu mai e vorba de *omul* care a trăit la Brăila, ci de *simțirea nobilă* care trăiește de când lumea. Orice mare artist știe asta.

În vreo sută de pagini, printre cele șase sute care zac, (descompuse azi) în bagajul meu literar primitiv, *Samoilă Petrov* trăiește în capitolul: *Mihail Mihailovici Kazanski* (marele prieten rus,

descoperit de mine acum douăzeci și trei de ani în plăcintăria lui kir Nicola și cu care am format atunci o trinitate eroică). Și atât de bine a știut R.R. să desprindă realitatea de ficțiune, încât într-una din acele zece zile memorabile pe care le-am petrecut la dânsul, în Elveția, mi-a zis: „Ți-am preparat azi un ceai bun. Nu știu însă dacă e așa de bun ca acela pe care-l beai la Brăila cu *Mihail* și *Samoilă*. Ei, ia povestește-mi, cine au fost aceste două figuri? Sunt sigur că au existat”.

Da! Au existat. Și lângă ele, boierii care vor strâmba din nas la Brăila rămân ca niște ciuperci nefripte. Acolo, imaginea vieții izbucnește ca o proiecție de cinematograf și dacă sincerul meu anonim ar fi în stare să descrie *în felul acesta* pe Samoilă numai *pe cinci pagini*, declar că zvârlu pe foc întregul meu capitol asupra lui Petrov.

Literatura e o pălăvreală pretențioasă pe nouă zecimi din cuprinsul ei. Sinceritatea singură, unită talentului, poate să învingă prisosul de cuvinte goale și să ne facă să trăim, ori să retrăim, realitatea.

Masevaux (Alsacia), august 1924

P.S. În clipa când încheiam articolul de față, poșta îmi aduce aceste câteva linii semnate de Victor Eftimiu. Îmi iau îngăduința să le public, fiind sigur că toți prietenii de ieri și cei de mâine ai lui Petrov, vor împărtăși bucuria noastră:

„Iubite Istrati,

Am primit mișcătoarea d-tale scrisoare, care a apărut atât în *Rampa* cât și în *Adevărul literar*.

Mult aș vrea să ne întâlnim o dată și să stăm de vorbă, în primul rând despre d-ta, apoi despre bietul Samoilă Petrov, căruia neapărat trebuie să-i luminăm memoria. Tot sper că mă voi putea duce, spre noiembrie, la Paris: ne-om întâlni acolo.

Cu multă dragoste,
Victor Eftimiu"

Cât sunt de fericit, dragă Eftimiu, că nu mi-ai înșelat speranțele, când m-am hotărât să fac apel la stindardul d-tale! Ah, fir-ar a dracului de viață, tot merită să fie trăită! Și tot e bine să arzi uleiul sfânt al simțirii la înșelătoarea icoană a iluziei, când răsplata vine câteodată să-ți umple inima până la lacrimi.

Da, să ne întâlnim, și să vorbim, dar *în primul rând despre Samoilă,* nu despre mine. Dintre noi toți (așa cum glăsuiește anonimul amic al lui Petrov), *„el a avut sfârșitul cel mai trist."* Nu vom putea face mare lucru, căci sărmanul artist a trăit prea izolat de marile focare de artă și deci n-a făcut decât să dibuiască în întuneric, condus de singură flacăra geniului său. Cum nu mă pricep în pictură – ca de altfel nici în muzică, nici în sculptură, în nimic – nu știu ce vom putea proba cu pânzele sale, dac-or mai fi existând.

Nu-i vorba însă să facem vreo scofală, *ci să dovedim acelora care gem, cum a gemut el în cine știe ce colțuri de pământ, că pe lume tot mai dăinuiește un crâmpei de dreptate, și că, deci, cei ce simt în ei căldura creației, să continue a crede și a lupta*. Să nu ne temem că vom da naștere unei pletore sociale de ratați pretențioși și că va fi nevoie să se înființeze un minister al geniilor ignorate; în cazul nostru și mai ales într-un viitor mai uman, *selecțiunea naturală* a lui Darvin, atât de combătută azi și cu dreptate uneori, își va aplica legile cu mai multă logică și justiție, decât acolo unde întemeietorul ei o trântea, cu rost și fără rost, trăgând-o adesea de păr.

Sper și eu, la rându-mi (trăim cu speranțele!) să dau o raită prin țară pe la sfârșitul lui septembrie. Aș vrea să pun o cruce de piatră pe mormântul creștinei mele mame, dacă s-o mai fi știind locul, să strâng mâinile noilor prieteni, ca și celor vechi, și să recunosc unele

ținuturi românești din partea Buzăului, care vor servi de cadru volumului *Les Haidouks*, al treilea și ultimul din seria „Povestirilor” lui *Adrian Zografi*. (Ce noroc a avut brânzarul bucureștean! Adoptând pe *Zografi*, eu m-am gândit la grecescul: *Zoos* și *grafos* = pictor de dobitoace.)

Astfel, dragul meu Eftimiu, cred că ne vom întâlni mai curând și vom vorbi dinaintea unui hartan de pastramă și a unei ulcele de Odobești, ca la *unchiu' Anghel*.

Și-ți voi povesti atunci, cum te-am urmărit vreun sfert de ceas pe Podul Mogoșoaiei din… Lausanne, iarna lui 1918–19, ori spre primăvară, când te plimbai, într-o zi, singur, cu un aer amărât, priveai vitrinele și te plictiseai cât șapte haiduci puși să toarcă.

Eu eram dindărătul d-tale, purtând, două oale cu vopsea și o scară.

(Feriți-vă de vopsitori!).

CEI „TREI” ROMAIN ROLLAND AI MEI

În al său *Romain Rolland viu*, Pierre-Jean Jouve afirmă că „încearcă o oarecare sfială, când e vorba să spună unui prieten cât îl iubește”.

Da, așa se petrec lucrurile în Occident. Ceea ce nu m-a împiedicat să-i mărturisesc lui Jouve, ca și altor prieteni de azi, cât îi iubesc. Și pot să afirm că au fost fericiți s-o audă de la mine și apoi să mi-o spună și ei înșiși… atât cât spiritul civilizației occidentale le-o îngăduie. Să iubești din toată inima un om și să-ți fie teamă să i-o spui, să i-o dovedești, ar însemna să fii sărac cu duhul, apoi foarte sărac, foarte fericit și foarte nefericit, toate la un loc, ceea ce nu-i, în general, cazul în Occident.

A fost însă totdeauna cazul meu și al oamenilor pe care i-am iubit. Deci, se va înțelege – și nu-mi cer scuze pentru asta – de ce am iubit totdeauna cu pasiune: pentru că mă făcea fericit. De ce, am mărturisit-o totdeauna în mod sincer: pentru că-l făcea fericit pe celălalt. Și de ce căutăm să ne dovedim dragostea, cu prețul sacrificiului: pentru că asta ne dă speranța că omenirea va ajunge într-o zi să se lepede de ceea ce o urâțește: mârșavul egoism.

Și cine trebuia să-mi dea dreptate, că m-am comportat astfel? Cine trebuia să mă culeagă ca pe o biată epavă a ignominiei sociale, să-mi panseze rănile, să-mi dezmorțească inima, copleșindu-mă cu tandrețe? Desigur, în primul rând, Romain Rolland și, îndată după el, toți prietenii săi!

Este adevărat că de la un capăt la altul al pământului omul este același: poate să fie omenos, să nu-l împiedice spiritul ca să aibă inimă și să fie drept. Atunci, ce ne împiedică să ne mărturisim dragostea și s-o propovăduim cu înflăcărare? Civilizația? La pământ cu ea, mai bine să fim „barbari”.

Înainte de a-l iubi pe Romain Rolland, am iubit oameni de pretutindeni, cu aceeași forță. Tot iubindu-ne, am fost fericiți și nefericiți, căci dragostea nu-i o stavilă în calea nenorocirii.

Și nu m-aș fi plâns niciodată de viața mea – tot blestemând și luptând împotriva nedreptății sociale, ce mă făcea să sufăr prostește – dacă moartea și măcelul mondial nu m-ar fi despărțit de toate dragostele mele.

Astfel, singur și deznădăjduit, în cea mai frumoasă țară din lume, am fost aproape doborât de singurătate, în acei ani negri dintre 1916 și 1918. Cât e de înfiorător, să n-ai un prieten căruia să-i spui cât ești de vesel sau de trist!

Și totuși, prietenul căruia m-aș fi putut încredința, se afla foarte aproape de mine, la Sierre, lupta pentru pace, se plimba, se înduioșa și suferea, în tovărășia lui Jouve, Desprès și alții; auzea poate zgomotul formidabil al tractorului meu „Case”, care desțelenea valea Rhonului, între Sierre și Villeneuve, făcând-o să răsune. Nu mă îndoiam de existența lui. Mă aflam la un pas de el, l-am întâlnit, poate în treacăt, în timpul curselor mele turbate pe bicicletă, pe drumurile cantonului Valais, în tot cursul anului 1918. Și totuși, soarta nu a vrut să-mi dea nici cel mai mic prilej ce mi-ar fi îngăduit să-l descopăr.

Aplecat asupra clasicilor francezi, nu bănuiam că cel care radia mai multă bunătate, cel mai pătruns de milă umană, se afla acolo, gata să-mi sară în ajutor.

O mână anonimă trebuia, puțin mai târziu, să ridice vălul și să mi-l arate.

Bolnav în sanatoriul Sylvana-sur-Lausanne, la începutul lui 1919, descurajam puținii oameni ce îndrăzneau să-mi vorbească. Unul dintre aceștia – fie-i viața fericită! – un ziarist elvețiano-

german[52], vecin de masă, îmi strigă într-o zi, în timpul unei discuții în doi despre literatură:

— Dar, în sfârșit, ce vrei? Tolstoi nu-ți ajunge?

— Nici…

— Ai dreptate! E plicticos la culme cu Evanghelia sa. Atunci Balzac, un uriaș al credinței!

— Îl prefer, dar pentru azi e tot *literatură*… și aș vrea… un fel de cântec al inimii, o mână fierbinte pe ceafa mea… o sinceritate care să coboare *de sus*, pentru a răspunde sincerității noastre, a celor de *jos*. Oare, nu mai există oameni sus?

— Îl cunoști pe Romain Rolland?

— Cine e?

— Ei, bine! Începe să citești cele trei *Vieți ale oamenilor iluștri*, scrise de el, apoi *Jean-Cristophe*.

Era momentul potrivit. Mama – marea mea dragoste, singura care mai mă ținea în picioare – murise în aceeași săptămână cu mama celui care-mi vorbea, prin gura lui *Jean-Cristophe*, despre deznădejdea filială, aceeași în toate mâinile iubitoare, despre pustiul ce ne cuprinde în ziua când nu mai avem pe cine iubi.

Nu mai avem pe cine iubi? Ba da, pe Romain Rolland. Rămâne, totdeauna, loc de iubit oameni, lumea celor „care suferă, care luptă sau nu”. În picioare, prietene!

Încercai să mă țin în picioare, printre mașinile din garajul „Peugeot”, la Geneva; dar, când suferi, n-o poți face și atunci mă urcai în pat, lăsând storurile și cugetai, recitind paginile care-mi mergeau la inimă: „Ah! dacă i-aș putea spune cât de salvator îmi este cuvântul său; să-mi spună o vorbă care să-mi dovedească credința lui în ceea ce scrie, să mă convingă că *nu-i literatură*. Nu

---

[52] Josué Jéhouda, în colaborare cu care mai târziu Istrati va scrie *Familia Perlmutter*.

vreau nimic altceva, decât să sărut *un rând scris de mâna lui, adresat mie, pentru suferința mea!*

(Astăzi, când primesc zilnic sfâșietoare cereri de alinare, din patria mea sugrumată: „pentru mine!”, „pentru durerea mea!”, „din mâna ta”! — aș prefera moartea, decât să nu răspund… Ei bine, astăzi înțeleg cât de comod e să fii un scriitor „sceptic, subțire și rafinat”.)

Prietene Rolland… Binecuvântez această zi care-mi îngăduie să vorbesc – în timpul vieții dumitale și în fața marei omeniri cu suflet însetat de sinceritate – despre prima fază a influenței dumitale în viața unui om. E cea mai importantă între toate. Hotărâtoare pentru viața mea. Trebuia să fiu mort la 3 ianuarie 1921, *din cauza unei erori:* aceea că nu ți-ai lăsat adresa la hotelul unde poposiseși „pentru o lungă ședere”, cum spunea *La Tribune de Genève*, dar în realitate doar pentru douăsprezece ore.

Din 1919 – când scrisoarea mi-a fost returnată, cu mențiunea „plecat fără adresă” – și până în 1921, doi ani am trăit citind opera dumitale și întrebându-mă neîncetat: „E cu putință ca acest om să nu fi vrut să-mi primească scrisoarea? Să fie oare viața atât de urâtă?”

Și, într-o zi de trist ianuarie, când se adăogaseră și alte suferințe, mi-am răspuns: „Da, e urâtă! Să terminăm cu ea!”

O! voi artiști cu inimă! Scriitori cu slovă de foc! Binevoiți a vă lăsa adresele, peste tot unde poposiți. Spuneți la plecare: „Doamnă patroană! Sunt un om destul de periculos… Iată douăzeci de centime pentru poștaș și rugați-l pe acest om cumsecade să-mi îndrumeze corespondența, la adresa ce v-am lăsat. Dacă el n-o să facă acest lucru, ființe omenești ar putea să cadă moarte, în vreun colț din lume, făpturi de treabă și nevinovate, pe care eu le otrăvesc zilnic, fără să mă vadă.”

O! voi, prieteni, care scrieți lucruri nemaiauzite, luați această măsură de prevedere; iar dacă nu vreți, nu mai scrieți și lăsați-i pe oameni la dragostele lor neghioabe, la urile lor și mai neghioabe, în seama scriitorilor „subțiri” și „sceptici”!

A doua fază a influenței lui Rolland asupra mea începe în ziua când ieșeam, golit de viață, din spitalul din Nisa, și când m-am simțit umplându-mă de-o viață nouă, pe care am sorbit-o din prima sa scrisoare.

Această scrisoare mă aștepta acasă; un plic, albastru-palid, cu „scriere fină, înaripată”, imposibil de confundat cu o alta; prima din șirul celor ce aveau să mă urmeze apoi pretutindeni, aducându-mi hrană pentru suflet, în timp ce mi-o căutam pe aceea a trupului, în satele din Alpii Maritimi, cu mâna dreaptă schilodită, aparatul fotografic în spate, bătând târgurile și serbările, înjurat de jandarmi și prețuit de Romain Rolland.

Nu fac figură de stil, afirmând că această primă scrisoare *m-a umplut* de-o viață nouă. M-a umplut, într-adevăr, și încă înainte de a o deschide! Deși pe jumătate mort, mi-am zis îndată, ca pe vremea marilor mele prietenii: „Hai să cinstim acest răspuns cu un pahar de vin bun, o cafea specială și o țigară pe cinste! Iar tu, inimă, bucură-te: prietenul este acolo!”

Prietenul se afla acolo, înfăptuind minunea fără pereche în vremea noastră: printr-o scrisoare adresată unui golan, hăituit de agenți, el își atesta credința răscolitoare, propovăduită în cărțile sale.

Atunci, ca să-i răsplătesc generozitatea, începui să-l strivesc cu entuziasmul meu: îi scrisei, în tot cursul anului 1921, cel puțin două sute de pagini de scrisori și el a trebuit să-mi răspundă la fiecare opt sau cincisprezece zile, văitându-se de lipsă de timp și sănătate, de curier epistolar numeros, rugându-mă neîncetat să-i

scriu altceva decât scrisori. Mă gândeam: „Dar nu, e mai bine așa: acum, că am un rând scris de mâna lui, trebuie să-i am tot brațul!"

Un proverb românesc spune, minunat, că: „Pe cine nu lași să moară, nu te lasă să trăiești!"

Și totuși, lucrurile nu s-au petrecut chiar așa. Înțelesei că și el avea dreptul la viață. I-o îngăduii. Și m-am apucat să scriu altceva, tot timpul verii lui 1922.

Apoi, m-am dus să-l văd, în toamna aceluiași an.

Mi s-a întâmplat, ca șef de delegație muncitorească, să-mi pierd firea și să mă fâstâcesc în fața prefectului. Am intrat în vila „Olga", liniștit, cu inima tare și stăpân pe mine.

Mă temeam de un singur lucru, să nu dau peste un om prea politicos. Nimic din toate astea: Romain Rolland, părintele lui *Jean-Cristophe* și cel din scrisori, întruchipa prietenul.

După opt zile de vizită, ne-am despărțit, reîntâlnindu-ne doar în clipa când scriu aceste rânduri. I-am mărturisit teama mea:

— Mi-era teamă de dumneata, înainte să te văd… Acum, m-am potolit.

— Și mie mi-a fost teamă de dumneata. (Avea și de ce!) Dar acum am devenit prieteni!

Și mă numi „foc nestins".

Acest „foc" continuă să ardă, hrănit de uleiul sfânt pe care el îl trimete peste munți, văi și mări, tuturor celor care au nevoie arzătoare. Romain Rolland se află acum cu mine, așa cum se află cu întreaga sa lume nevăzută: în liniștea activă. Este cea de-a treia fază a lui Romain Rolland și cea definitivă.

Îmi spunea, în prima sa scrisoare (citez din memorie): „Nu știu ce se va întâmpla cu forța care zace în dumneata. Dar o simt, ea există și se consumă în pasiuni".

Iat-o, prietene, ea se consumă astăzi în cu totul alte pasiuni: acelea pe care ai binevoit să mi le arunci, ca nutreț. Mi-am pierdut somnul și pofta de mâncare, mă scol la patru dimineața și cuget.

Nu mai simt frumusețea muntelui, a câmpiilor și a mării, nu mai aud, ca altă dată, foșnetul frunzelor și ciripitul păsărelelor. Picioarele mele, amorțite sub masă, nu mai cunosc plăcerea mersului pe cărarea ce străbate pășunea. Rămân țintuit locului și scriu.

Oameni din țara mea, sugrumată de satrapi, mă întreabă:

— Ce vei face acum?

— Acum? *Acum cred, cred nestrămutat, lupt și nădăjduiesc*, împreună cu mâna de oameni care cred, luptă și speră. Dar dacă dumneata nu vrei să te alături acestei credințe, acestei lupte și aceleiași speranțe, atunci aș putea face repede din mine un om sătul, încă un om sătul pe acest pământ, unde artiști și literați devin de asemenea sătui, ca și acești bravi fabricanți de gaze asfixiante, care-i invită la masa lor.

Iată ce-aș putea face de îndată, ceea ce nu am să fac niciodată, pentru că așa ceva se face de prea multă vreme și pentru că mi-a fost dat să devin, în viață, prieten al lui Romain Rolland, care nici el n-a făcut-o, deși ar fi putut-o face, și care, la cei șaizeci de ani ai săi, ar muri de durere, dacă m-ar vedea abdicând.

ÎN VIZITĂ LA GORKI

Până astăzi, Maxim Gorki al meu era cel al întregii omeniri cititoare, adică: *muncitorul* care a salvat în mod miraculos din neant opera unică, al cărui purtător era. Citisem o parte din cărțile sale și-i cunoșteam chipul dintr-o fotografie[53].

De câteva clipe, printre figurile nemuritoare pe care le venerez ca orice ființă omenească, se adaugă și aceea a lui Maxim Gorki – *omul*.

Mai întâi se ivi silueta unui om de statură înaltă, îmbrăcat în gri, care urca scara „Gosizdat”-ului străbătând două șiruri de admiratori emoționați, unii agățați de balustradă, alții pironiți de zid. Mă retrasei îndată la locul meu, printre cei care-l așteptau în biroul tovarășului Kalatov, directorul editurii.

Acolo, în timp ce ne strângeam mâinile, figura lui mi se întipări cu aceeași căldură ca a lui Romain Rolland, acum cinci ani[54]. Două momente culminante ale vieții mele, câteva clipe care mi-au înzecit-o.

E prea mult pentru umerii unui om, care la cei treizeci și opt de ani ai săi, nu mai aștepta nimic, nici de la alții, nici de la el însuși.

Iar forțele mi-au cam slăbit între timp. Din fericire, cele ale lui Alexei Maximovici – cum i se spune aici, simplu – nu sunt mai viteze, de când un întreg popor mărturisește în aceste zile creatorului *Vagabonzilor* o dragoste atât de puternică, cum nu s-a mai pomenit. A mărturisit-o el însuși, plângând, mulțimii de muncitori care se striveau aseară în marele Teatru din Moscova:

---

53 Vezi *Biroul de plasare*, în vol. *Viața lui Adrian Zografi*, Editura Minerva, 1983, p.139–278.

54 Referire la prima întâlnire cu scriitorul francez, la Villeneuve, în octombrie-noiembrie 1922.

— S-a spus despre mine că vorbesc bine. Și totuși, acum, nu pot scoate o vorbă…

Și imediat, într-un cerc restrâns, degetele crude și binefăcătoare ale emoției îi netezeau mușchii feții, în timp ce-mi vorbea, sugrumând cuvintele:

— E păcat, Istrati, că nu ne putem înțelege direct, deoarece dumneata nu cunoști încă rusa, iar eu nu știu nicio altă limbă.

— Poate vorbiți italiana.

— Foarte puțin. Un bun tălmaci ne-ar fi de mare folos.

Acest tălmaci fu tovarășa Kolpinskaia, veche prietenă a lui Gorki, care-i strânse mâna, ducând-o la un moment dat la buze. Atunci, îmi simții și eu fața biciuită de emoție, ca a tuturor celor prezenți. Și spiritul lui Romain Rolland apăru între noi, în regretul rostit îndată că nu puteam săruta în acea clipă pe acel care ne unise mâinile, punându-ne destinele față-n față.

Puțin mai apoi îl părăsii pe Gorki, vădit obosit. Știindu-mă la Bekovo[55], îmi spuse:

— Vom fi deci foarte aproape unul de altul și ne vom vedea uneori; avem atâtea să ne spunem! Într-o zi viitoare, Romain Rolland va fi și el aici printre noi, pentru el și mai ales pentru muncitorii din U.R.S.S. care-l așteaptă.

*

Nu poți vedea și pătrunde un om de talia lui, cu ușurința obișnuită în timpul unei prime întâlniri. Nu-i felicit pe cei în stare de un atare tur de forță; trebuie să fie țepeni ca șambelanii, tari ca o piatră.

Nu pe Maxim Gorki-omul îl văzusem adineaori, ci povestea unei vieți care dase la iveală o lume, o lume de frumos și năzuințe.

---

[55] În timpul celei de-a doua părți a călătoriei în U.R.S.S., Istrati a locuit la Bekovo, lângă Moscova, împreună cu Nikos Kazantzakis.

Această poveste întruchipată într-o ființă omenească n-o poți privi în față, nici să-i strângi mâinile ce-ți întinde, fără să-i aduci spontan omagiul dragostei tale: uitarea de sine și emoția. Am trăit și una și alta.

Același lucru s-a întâmplat la 25 octombrie 1922 când mă aflam pentru prima oară în fața lui Romain Rolland, fiind zguduit de lumea dintr-însul.

Ca și în acea zi, și ca de obicei, la fel și azi, impresiile primite se revarsă în cazanul sufletului, unde fermentează, urcându-se abia mult mai târziu sub formă de licoare spirituală.

Totuși păstrez prospețimea câtorva împroșcături.

Cea mai puternică este aceea a unui Maxim Gorki deloc *gorki* (adică amar), ceea ce mă temeam mai mult. Amărăciunea sorbită în trecut a reacționat asupra lui, ca un medicament întăritor, la fel ca și la autorul lui *Jean-Cristophe*, pe care amărăciunea l-a adăpat, fără a fi nevoit să vândă cvas spre a-și câștiga pâinea.

Și pe unul și pe celălalt prieten – deși amândoi cam triști și cu sănătatea șubredă – este o binefacere să-i vezi, să-i asculți. Fizicește se aseamănă prin aceeași expresie a ochilor lor limpezi; prin mersul corpurilor lor aduse de spate; prin felul lor de a vorbi încet, cu respirația întretăiată. Dar, pe buzele lui Romain Rolland, pârjolul vieții a depus o cenușă mai fierbinte decât aceea pe care o ascunde marea mustață blondă a lui Gorki. De aici, o varietate de tonalitate în mișcarea buzelor lor; la primul, par să ducă o aspră discuție cu acest pârjol, fără a-i reproșa ceva; la cel de-al doilea, mai degrabă îl disprețuiesc. Vrut-au oare să-l soarbă cu aceeași sete? Aproape sigur. Totuși, mușcăturile jăraticului au fost combătute cu o tărie diferită ca și rasele ce separă pe cei doi oameni, uniți prin același ideal de umanitate.

*

Trăsătura dominantă a feței lui Romain Rolland este o gravitate activă, vibrantă, dusă cu fermitate sub ochii interlocutorului. La Gorki, o tandrețǎ îndurerată se ghemuiește în scobitura obrajilor săi puțin descărnați – obraji materni – și pe care și-o apără cu o rară violență. Intrând în biroul directorului de la „Gosizdat", a strâns în pripă mâinile prietenilor prezentați, și apoi s-a îndreptat spre un raft cu cărți pe care l-a cercetat îndelung. Gestul acesta m-a emoționat profund, deoarece acesta era Gorki, deloc *gorki*. Suferința poate să fie aceeași, fiecare însă o suportăm în chip diferit. Rolland o îmblânzește, opunându-i o liniște aparentă. Gorki îi întoarce spatele, înfiorat. Frământarea este aceeași și pentru ei și pentru spectatori.

În timpul primei noastre întâlniri la vila „Olga", gazda supraveghea convorbirea cu o privire luminoasă, firească, mereu prezentă. Mișcările corpului său, gesturile subliniau anumite idei și parau ori de câte ori o luam razna.

Cu Alexei Maximovici a fost cu totul altfel. Ochii săi albaștri, când absenți, când hotărâți și pătrunzători, câteodată jucăuși, ne părăseau de o sută de ori într-un minut, pentru a-și îndrepta privirea lor asupra unor spații imaginare – ca pe vremea când măturau stepele – în timp ce trupul său fremăta, iar brațele, mâinile, degetele frământau un aluat nevăzut. La un moment dat, întorcea brusc capul, fără motiv, de parcă ar fi trebuit să răspundă unor chemări. Atunci, își înălța marea-i frunte colțuroasă.

*

N-am de gând să vorbesc acum despre marele eveniment: hotărârea lui Maxim Gorki de a rămâne în Uniunea Sovietică. Mai târziu, când voi cunoaște mai bine omul și gândirea sa, voi reveni dacă va fi cazul.

Acum, nu fac altceva decât să mă asociez bucuriei proletariatului sovietic și nădejdilor ce-și pune în cel mai mare scriitor de astăzi.

Bekovo, lângă Moscova, 20 mai 1928

NIKOS KAZANTZAKIS

Dați-mi voie să fac acum un salt pe deasupra Uniunii Sovietice. Să lăsăm să doarmă ce-am aflat despre ea, de la 20 octombrie, sosirea mea la Moscova. O vom regăsi, în treacăt, când voi vorbi despre ea golanilor de la *Helliniki Democratia*.

Dintre acești golani – pe care-i cunosc atât de bine, și-i iubesc fiind de ai lor, regăsindu-i după o absență de cincisprezece ani – iată-l pe cel mai neașteptat: Nikos Kazantzakis. Venea în întâmpinarea dorinței mele, aducând cu sine Grecia lui la serbările aniversare de la Moscova.

Nu mă îndoiam deloc de existența lui, dar la înapoierea de la Leningrad un prieten mă înștiința că „delegatul Nikos Kazantzakis voia să mă cunoască."

Întrebai:

— Ce fel de om e?

— Un *mistic*. Cred, poet.

— Comunist? Independent?

— Amândouă, după cât se pare.

Această caracterizare, pe care alții mi-au întărit-o în zilele următoare, nu-mi spunea mare lucru. Despre „poetul" modern și „poetul mistic" am o părere slabă. Ce fel de „comunist" și „independență" pot sălășlui într-o atare minte? Și cum mă îmbolnăvisem, deoarece reluasem brusc viața în aer liber, îl așteptai pe Kazantzakis.

Iată cum procedăm în viață! E suficient ca un om să gândească diferit de noi, că imediat îi legăm o tinichea: „mistic", „fanatic", „bigot", „nesimțitor", „slab", „pervers". Și după ce catalogăm astfel substanța omenească, trecem la ale noastre, lăsând-o să geamă în cămașa de forță pe care i-am pus-o. De crima asta, toți suntem mai mult sau mai puțin vinovați.

Încercai să nu cad în acest păcat.

Cerui unui prieten să-l roage pe Kazantzakis să vină să mă vadă, deoarece nu puteam părăsi patul. Și el veni.

*

Un om înalt, osos, cu capul gol, puțin cabrat. De la primul pas, îmbrățișă interiorul odăii mele, cu o aruncătură de ochi cinstită.

— Bună ziua!

Intrarea lui, acest „bună ziua” aruncat spațiilor și glasul lui sonor îmi plăcură. Kazantzakis își scoase paltonul, îl rugai să se așeze lângă pat, deoarece și devenisem prieteni.

Atunci, observai că acest om avea un cap de pasăre de pradă: negricios, fruntea teșită, un smoc de păr zbârlit pe creștetul capului, sprâncene de abanos, ochi de mare duce, perfect rotunzi, dar negri; pomeții foarte proeminenți; la colțul buzelor, două cute adânci, verticale, care-i contractează obrajii și-i prind gura ca într-o zăbală – amestec de senzualitate și renunțare.

Torsul lat. Un ac de aur, făurit dintr-o frumoasă piesă antică, la cămașa cu guler răsfrânt. Nimic suplu în această ființă.

Trebuie știut acest lucru, deoarece vorbirea lui în mod normal pare obișnuită, devine uneori onctuoasă, insinuantă, atunci când se apleacă asupra ta ca un copac și te cercetează cu o privire caldă, inteligentă. Îl ascult și mă gândesc: „Ce minunat șurub s-a desprins undeva în acest frumos mecanism, tulburându-i astfel mersul obișnuit?”

Kazantzakis vorbește o franceză obișnuită, fără căutări și aproape impecabilă; mai corectă, în orice caz, decât a mea. Conduce conversația după placul său.

Nu se lasă înșelat. Cochetează cu plasa ce-i arunc, ca și mine de altfel cu lasso-ul lui: preludiu al oricărei *încăierări* frumoase!

La capătul primei noastre întâlniri – un obicei pe care i l-am descoperit mai târziu – Nikos mă amenință cu arătătorul, în timp ce privirea-i zâmbitoare se apleacă asupra-mi:

— Spune-mi ce iubești mai mult?

Atunci, îi răspund din străfundul sufletului meu:

— Iubesc tot ceea ce cred…

Înșfacă răspunsul meu, însușindu-l și completându-l, ca în gândurile mele:

— Da! să crezi totul… Dar, nu uita niciodată, fără să te aștepți la nimic! Altminteri, suntem pierduți!

Cretan, dintr-o familie înstărită, Nikos Kazantzakis s-a născut la Candia, în 1883. Singurul băiat, între două fete, unica mândrie a părinților lui (oameni simpli), mai ales tatăl (un fel de haiduc grec, taciturn, violent, cu o forță fizică legendară), care visa să facă din feciorul său un alt „mare cretan”. Nikos l-a dezamăgit foarte repede, căutând să-și croiască drum în hățișul spiritului, de care însă „marii cretani” habar n-au, spre fericirea sufletului omenesc.

Mamă, foarte blândă, foarte bună, foarte delicată.

Studii: Școala franciscană franceză, la Naxos (Marea Egee), Gimnaziul la Candia, Universitatea (de drept) la Atena, filosofia la Paris (elevul lui Bergson). Își completează studiile în Italia (doi ani) și în Germania (trei ani).

Între 1919–1920, Kazantzakis și-a făcut experiența politică, în calitate de director general la Ministerul Asistenței Publice, când este trimis în Caucaz și în sudul Rusiei, în ajutorul celor cinci sute de mii de greci ce se aflau răspândiți în acele ținuturi.

Atunci, taică-său a crezut în realizarea vechilor sale speranțe. Dar Nikos – după ce a mânuit fonduri enorme și a simțit miazmele putrede ale Puterii – s-a retras dezgustat, nemulțumind pe toată lumea și pe tatăl său, care l-a renegat și i-a tăiat subsidiile.

Totuși, Kazantzakis trăi, deoarece este un ascet. Una din surori, măritată cu un meseriaș cumsecade, i-a oferit o chilie pe strada Hermes, la Atena și o farfurie cu *fasuladă*. Acolo, el scrie, scrie întruna, „fără să aștepte nimic”. Ca să-și agonisească pâinea, face ziaristica și manuale didactice.

Dar Noua Rusie este aceea care i-a cucerit spiritul. Revine acolo în 1925. Apoi se duce și vizitează Italia, stă de vorbă pe-ndelete cu Mussolini și scrie că fascismul pregătește calea comunismului.

În momentul de față, aproape că nu mai are niciun prieten. Nikos n-are pică pe nimeni. Este de o cinste supraomenească, ceva care se aseamănă cu puritatea, cu răceala și duritatea diamantului. Gândirea lui e foarte lucidă, știința lui foarte mare și imposibilitatea de a uita ceea ce a învățat; nu urăște decât pe cerșetori și nu iubește decât pe ignoranți ca mine.

Îl vom reîntâlni aici; și în curând în literatura franceză, deoarece Parisul și prietenii noștri din Franța nu-l vor mai putea ignora pe Nikos Kazantzakis.

Odesa, martie 1928

DESPRE MEMORIA PRIETENILOR NOȘTRI CARE MOR…

Scriu aceste rânduri, cam fără vrerea mea. Nu-mi place să scriu despre prietenii mei care se duc. Citesc, chiar fără emoție, ceea ce alții scriu în asemenea ocazii. De altfel, de când știu cât valorează arta de-a scrie, nu mai citesc nimic care să mă emoționeze. Am pierdut respectul față de artă. Încep să-l pierd și pe acela față de om.

Nu-i din cauză că aș fi blazat sau că suferințele mele, dintr-o cauză sau alta, ar fi foarte diferite de cele îndurate de semenii mei în împrejurări asemănătoare. E folositor, însă, să spui lucrurilor pe nume. Și amintirea prietenilor noștri care mor e una din aceste ocazii.

Astăzi, frivolitatea și egoismul ne invadează din toate părțile. Omul sincer nu mai are nimic de spus. Trebuie să tacă. Trebuie chiar să-și lase tăcerea drept moștenire fratelui său întru sinceritate. Și unul și celălalt trebuie să aștepte ca vremurile de ticăloșie să treacă odată.

Eu spun aceste lucruri, dar nu le fac decât pe jumătate. Sau, mai degrabă, nu fac decât să-mi pregătesc calea spre tăcere. Căci a rosti adevărul și a muri pentru el, asta înseamnă eroism; pe când a spune adevărul și a continua să trăiești, chiar trăgând foloase, asta e *literatură*.

Léon Bazalgette – pe care l-am cunoscut puțin – n-a fost nici erou, nici literator, ci un om care-și târa, la un picior, ghiuleaua credinței sale, iar la celălalt pe aceea a epocii lui, aidoma unor prieteni de ai mei care scriu și-i cunosc bine. Ar fi putut fi altceva. Nu a putut, nimeni nefiind în stare.

Nu mai există *oameni* care să sufere și să moară pentru fratele lor *omul*. În vremea noastră, se moare pentru stăpânii uzinelor. Ici-colo, câteva strigăte. Sincere. E tristul joc între eroism și literatură. Toți ne vom da seama în curând, toți. Și pitiți în umbra credinței noastre șchioape, o să ne fie rușine. Cu atât ne vom alege. Dar nu vom avea decât oameni care oscilează între credință și egoism! Și nu-i puțin lucru să ai parte numai de rușine, într-o epocă în care, mai mult ca oricând, se simte nevoie de eroism.

Să însemne oare cam prea mult eroismul definit de Romain Rolland: „Să faci tot ce poți”.

Tot? Dar pentru acest Occident dialectic, însuși acest *tot* nu-i decât o biată „literatură”.

Sosind la Paris, în mai 1922, aveam în buzunar o scrisoare de la Romain Rolland, care îmi scria să mă duc să văd doi oameni: „Jean-Richard Bloch, unul din rarii scriitori francezi cu foc creator și *Léon Bazalgette, inimă caldă, apostol al lui Walt Whitman*”.

I-am cunoscut și cred că ne-am iubit… atât cât se poate iubi în Occident, unde prietenii obișnuiesc un „vizor” la ușă, care le permite să identifice, fără să fie văzuți, pe prietenul care-i sâcâie cu prezența lui. Cum eu chiar sunt un atare prieten, greu de suportat, dar ușor de pierdut, am încercat să las baltă Parisul, cu ușile și „vizorii” în chestiune.

Totuși, am păstrat prietenia acestor doi oameni… Bazalgette, cu figura lui de armean, sinceritatea-i fără margini și felul său de-a fi natural supraomenesc, a fost pentru mine miracolul prieteniei franceze, în plin secol de ipocrizie afectivă și literară. M-am desfătat în diferite ocazii și mai ales în timpul scurtei șederi ce-o făcu în vara lui 1925, pe Coasta de Azur. Nu cred că e nevoie să mai insist și revin la marota mea.

Crearea *Comitetului pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani*, apoi a *Comitetului împotriva fascismului* – în care amândoi

deveniserăm membri – mă îndemna să cred că în sfârșit o eră se deschidea setei noastre de dragoste. Ceva din Don Quijotte aveam amândoi, atât în figură cât și în inimă. Câte „lovituri” aveam de dat, fie ele doar în imaginație! Și câte de primit pe propria noastră piele, ceea ce conta mai mult pentru sufletul omenesc! Vedeam răsculându-se închisorile, martirii, mulțimile, căzând lanțurile… Era tot ce am fi putut face. Nu s-a întâmplat însă nimic.

Cele două *Comitete*, cu aceeași sută de membri, se metamorfozară îndată într-o biată mașină de roneotipat, ce se punea în mișcare ca să protesteze la fiecare duzină de spânzurați în Balcani sau aiurea, de nu știu cine; la fel cu somnoroasa *Liga pentru Apărarea Drepturilor Omului*. Noi, membrii, ne mulțumeam fiecare să le trimitem o curajoasă adeziune, fie din vilele noastre, fie din voiaj.

Mă dusei să-l văd pe Bazalgette. Era în timpul afacerii Sacco și Vanzetti. Găsii un Léon amar, care mă întâmpină fără elan. Îi spusei:

— Dacă am coborî noi în stradă, o sută de mii de oameni ne-ar urma la Ambasada americană. Și i-am salva pe cei doi nenorociți.

— Ne-am salva mai degrabă *noi!* făcu el.

Apoi, privindu-mă în albul ochilor:

— Eu o vreau. Dar tu te faci forte să-i hotărăști pe ceilalți ca să coboare în stradă?

— Care „ceilalți”?

Nu mi-a mai răspuns. Eu n-am mai stăruit. Și nobila Americă a fost satisfăcută.

Sărmani Don Quijotte!… Și culmea nenorocirii, nemulțumiți că nu putem dărâma partea fiecăruia de mori de vânt, Bazalgette se puse chiar să repare una. Bineînțeles, se îmbolnăvi. I-am purtat pică, pentru „moară” şi pentru boală și ne-am despărțit; nu ne-am mai reîntâlnit și nici nu ne-am scris.

Dacă în cer există prietenia, apoi voi fi încă prietenul lui Léon Bazalgette, fiindcă aici nimeni nu face tot ce poate.

Mai 1929

ISAAC HOROVITZ

O prietenie mare e tot așa de rară ca și o căsătorie ideală, deși aceste două legături omenești se sprijină pe legi naturale cu totul diferite. Mai cred că, în ambele cazuri, presimțirea acordului perfect ce va să urmeze o avem din primul schimb de priviri, nu după nenumărate tărăgăneli și stăruinți, așa cum în haosul spațiilor elementele trebuie să se închege ori să se respingă într-o clipă.

Am făcut, până azi, mai multe prietenii mari. Pe toate le-am presimțit din primul ceas. La fel s-a petrecut și cu Isaac Horovitz, prietenul nou și mare, descoperit la Iași.

Dacă vorbesc de el aci, nu e fiindcă aș fi voind să-l fac simpatic alegătorilor ieșeni. Horovitz a luat de câteva zile drumul înapoi spre America, și cine știe dacă îl vom mai revedea vreodată! Dar el face parte din acea specie umană care, ca și lumina, nu trebuie ținută sub obroc. Căci omenirea este un amestec de sori și de pietre de o varietate atât de infinită, încât nu mai știi unde un om încetează de-a fi soare și de unde începe să devină piatră. Nu știm nici măcar dacă sorii au fost făcuți pentru nevoia pietrelor de-a fi încălzite, ori dacă pietrele au fost făcute pentru nevoia sorilor de-a răspândi căldura. Știm însă că, sori ori pietre, suntem cu totul fără rost în viață, de îndată ce rămânem unii fără alții.

Isaac Horovitz e un mare risipitor de căldură. El nu face decât asta. Nu cunosc încă un al doilea exemplar uman care să-l egaleze. Dacă viața i-ar îngădui să închege în forme nepieritoare tot ce sufletul lui zvârle în spațiu, cu mii de antene, e cert că o părticică din omenire ar fi mai puțin ticăloasă, așa cum pietrele sunt mai puțin nemernice, de îndată ce soarele le transmite căldura lui.

Dar omul e mai nemernic decât piatra. Aceasta e incapabilă să refuze căldura. Omul o refuză. Ca să-i învingi îndărătnicia, trebuie să-i gâdili vanitatea. Dacă n-o faci, poți să te plimbi, cu căldura ta

de-a lungul timpurilor, până ce-i plesni, el nu te-o trage de mânecă. Înainte de a te accepta, el vrea să fie onorat, vrea să știe că are de-a face cu cineva. Lui trebuie să i te înfățișezi cu patalama.

Iată cum putem ușor distinge în viață omul-soare de omul-piatră. Cel dintâi simte, din prima atingere, cu cine are de-a face. Lui nu-i trebuie niciun fel de nume. Că-i vei fi fiind superior, egal ori inferior, el o înțelege dintr-o dată și procedează în consecință, adică: primește, schimbă ori dă. Și nici într-un caz el nu se simte umilit, după cum e incapabil să măgulească. De asemenea, toate situațiile îi convin, căci el e deopotrivă fericit când primește, când dă, precum și când nu face decât să schimbe aur contra aur.

Prietenul Isaac Horovitz e unul dintre acești oameni generatori de viață superioară. Dar el n-are patalama. Pe unde trece el zice: „Eu”! Și nimeni nu înțelege nimic. Ce e aia „eu”? Arată-mi mai întâi dacă ai fost, undeva, cândva, hirotonisit! Nefiind încă, bietul Isaac pleacă fruntea și o ia din nou la goană prin vastul univers, uitându-și nevoia de a primi ori numai de a face schimb.

În România, el umblă de șapte luni cu o falcă în cer și alta în pământ, cotropit de doruri înalte, pe care i le descoperi dintr-o singură aruncătură de ochi pe chipu-i încă tânăr, dar de pe acum scrijelat de gheara de vultur a vieții trăită vulturește. Horovitz nu se consideră omul unei nații și nimic în gândirea lui nu are sens practic, meschin. El planează. În țară la noi, trimis fiind de un jurnal mare, primit de rege și de Consiliul de miniștri, el ar fi putut ușor să facă ceea ce fac toți patrioții noștri neînstrăinați, adică să-și umple buzunarele cu banii țăranului. El se întoarce cu ele năprasnic de goale, dar puțini știu cât tezaur sufletesc duce Isaac cu dânsul, de pe meleagurile noastre.

Într-o seară, la Brăila, după o conferință a lui, ne aflam împreună la o agapă amicală, în casa unui evreu, plină numai de evrei. Lume simplistă, cam de regulă. Frivolitate. Dar noi reușim totuși să încălzim pietrele umane și când atmosfera era bine

ridicată, Horovitz începe să cânte domol, *Pe lângă boi* de Coșbuc, tradusă în idiș de dânsul.

Am trăit atunci o clipă de înălțare sufletească, cum n-am mai cunoscut demult. Puțini români neaoși și poeți m-au mișcat atât de adânc.

Apoi pietrele răcindu-se din nou, una din ele luă cuvântul ca să tămâie pe Horovitz, și îndrăzni să afirme, fără să știe cel puțin dacă e adevărat, că prietenul nostru ar fi fost, acum douăzeci și unu de ani, „gonit din țară”. Isaac se ridică și răspunde:

— D-ta vorbești ce nu știi. N-am fost gonit de nimeni. Am primit un bilet de drum din America și am plecat singur. De ce se face melodramă?

Acesta este „jidanul” care a conferențiat la Brăila și care se duce să vorbească americanilor de sufletul țăranului nostru.

BUNUL MEU ROBERTFRANCE

Prieteni, vă spune într-adevăr ceva, să vorbiți public despre un frate care v-a părăsit? Și nu mai târziu decât a doua zi după plecarea lui? Mie, nu! Am făcut-o despre Bazalgette. O fac și acum. N-o voi mai face niciodată în felul acesta, pentru niciunul din cei pe care i-am iubit și a cărui imagine nu mă va părăsi niciodată. Rog să se facă și pentru mine același lucru, în ziua când nu voi mai fi.

Când spun acestea, nu mă gândesc nici la pudoare, nici la durerea sufletului lovit. Mă gândesc la sinceritate. Căci oricât de sincere ar vrea să fie aceste omagii postume și prompte, ele conțin totdeauna ceva convențional. Poate că la început n-a fost așa. Dar academicienii au deteriorat acest obicei…

Mie mi-ar fi fost imposibil să vorbesc public despre Mihail, a doua zi după dispariția lui. O fac azi, spunând totul. Și bun și rău. Și apoi, pentru că eu dau prietenia lui ca un fericit exemplu, și e natural să se găsească într-însa mai multe bune decât rele. În orice caz, sinceritatea mea n-ar putea fi pusă la îndoială.

Cum ar putea fi pusă? Cum s-ar putea gândi cineva la convențional, când eu voi spune aici tot ce datorez lui Jacques Robertfrance, că el nu-mi datorează nimic?

Tot știind ce-i datorez, l-am necăjit întruna. Căci așa sunt eu croit: să supăr mai ales pe cei cărora le datorez mult, mult de tot. Nu fac decât să mă cert cu cei mai buni prieteni ai mei. I-am făcut lui Mihail o viață de chin și uneori aproape imposibilă marea prietenie ce ne lega. (Am început s-o spun în cărțile ce vor apărea în iarna asta[56].)

Dar, dragă Doamne, în corespondența mea cu Robertfrance nu se găsește decât un singur cuvânt bun, la zece de ocară.

---

[56] E vorba de ciclul *Viața lui Adrian Zografi*.

Nu mai târziu decât acum o lună – necunoscând gravitatea bolii sale, negândindu-mă mai ales la moartea acestui om tânăr cu statură de atlet – scriam editurii, reproșându-i tăcerea și întrebând răutăcios: „Atunci, ce? Robertfrance e pe moarte”? Ei, bine, da! păcătosul de mine, era muribund.

Ascultați, prieteni: acest om, pe care totdeauna l-am supărat, *agoniza, în timp ce îmi corecta ultima carte și probabil că a și murit cu șpalturile pe piept!*

O știu de la el. L-am silit să mi-o spună. Într-o scrisoare de vreo douăzeci de rânduri, al cărei scris m-a speriat – sosită în același timp cu telegrama care-i anunța moartea – el îmi spunea: „Putem să ne dăm mâna. De trei luni, zac în pat, pradă unei crize de reumatism pulmonar. Din fericire, n-am dureri; însă o febră îndrăcită între 38 și 40 de grade nu-mi dă pace. Medicii nu-mi pot spune când va înceta. Iată, prietene, de ce nu ți-am mai scris, neavând puterea s-o fac! Corectez cu încetinitorul șpalturile cărții tale. Îți voi trimite reviziile după ce vor fi paginate. Nădăjduim ca să-ți apară cartea la sfârșitul lui decembrie. Și viitoarea? Mai poți lucra, frățioare?”

„Frățioare”! Să-i ia dracul pe asemenea frați!

Desigur, aveam o scuză, una mare (ca și cum scuzele mari au valorat vreodată mai mult decât o coajă de nucă!): el se afla de trei luni la pat, iar eu de patru. Pe un pat de mânăstire[57]. Mă luptam cu suferința, ducându-mi zilele de azi pe mâine, cu bruma de plămâni ce mi-a rămas, hărțuit de mizeriile altora, care deveniseră și ale mele. Enervat, exasperat de obligația scrisului, trei ore pe zi, cu o febră greu de suportat, provocată de vechea-mi cunoștință, tuberculoza, care nu mă lasă nici să mor, nici să trăiesc…

Îl înștiințam, rugându-l că dacă mor pe neașteptate, cum a fost cazul lui Bazalgette – repet aici rugămintea pentru cei de la editură

[57] La Mănăstirea Neamț, unde stă până în primăvara lui 1933.

– să asigure văduvei mele o pensie de-o mie de franci lunar (timp de un an, până își găsește o ocupație[58]). Editura nu-mi datorează nimic; dimpotrivă, eu îi sunt dator.

Îi spuneam toate acestea, într-o scrisoare trimisă la clinica de la Versailles. El o va primi astăzi sau mâine. El… o va primi!…

*

Dacă astăzi nu am atâția editori câte cărți am scris, asta o datorez lui Jacques Robertfrance. Lui îi datorez pâinea pe care o mănânc, cu prețul unor lupte ce l-au sângerat și ar fi trebuit să-l îndemne a mă urî. Nu numai că nu m-a urât, dar nici măcar nu s-a supărat pe mine! O singură dată l-am scos din sărite, ținând morțiș să-mi dea voie a semna un contract lateral cu o altă editură din Paris. După ce a răgușit, demonstrându-mi cât de prost apărător al propriilor mele interese eram, s-a ridicat, strigându-mi: „Ei bine, semnează și du-te la dracu'! Lasă-mă în pace!"

Am semnat contractul pentru șase volume și n-am predat decât unul. În fața gafei mele evidente, mi-a adăugat, zâmbind frățește: „Și acum, frățioare, ce ai zice dacă ți-am face un proces?"

Editura pe care o „trădasem" a fost binevoitoare cu omul imposibil care sunt.

Da! nevoia de bani m-a făcut să-i scot sufletul lui Robertfrance. Deși sunt împotriva celor care aleargă după bani, în realitate fac și eu tot ca ei.

Iată o chestiune la care așteptam ca Robertfrance să depună o mărturie postumă, dură și justă…

*

[58] Rugăminte nerealizată, editura Rieder dând faliment la puțin timp după moartea lui Istrati.

Așteptam de la el – o așteptam pe „malul celălalt” fiind – o altă mărturie, mai delicată. Acum, a scăpat de osteneala asta…

Jacques Robertfrance a corectat franceza celor mai multe cărți ale mele. Muncă ingrată, greu de îndeplinit. Trebuia să lase *totul* așa cum scrisesem, dar să îndrepte sau să taie incorectitudinile francezei mele. Romain Rolland mi l-a recomandat, încă de la început, cu multă prudență. Jean-Richard Bloch știe ceva despre asta. Din 1927, când am încetat să locuiesc în Franța, corectarea francezei mele a devenit o corvoadă respingătoare; de-atunci, nu mai pot să-mi dau seama când îmi ameliorez textul sau îl înrăutățesc[59]. O spun în prefața cărții ce se află la tipar[60]. Crede oare cineva că i-am fost recunoscător lui Robertfrance? Doamne, câte vexații a trebuit să îndure acest om, care se lupta, fără niciun folos personal, cu propria mea incapacitate!

Ipocritul sincer, care a fost Jean-Jacques Rousseau, se plângea de asprimea soartei sale care-l obliga să mărturisească cum a urinat în cratița unei femei sărmane. Ce să mai spun despre mine, dac-aș povesti, într-o zi, cum am scuipat tocmai pe fața celor ce m-au slujit cu credință! Dar azi o plătesc îngrozitor, cu boala ce m-a dat peste cap. Făcându-mă nesuferit celor mai buni dintre oameni, m-am însingurat!

Și atât. Am spus câte ceva, în mod foarte sincer, din ceea ce a fost pentru mine Robertfrance. Încolo, neantul!

Lui n-o să-i țină de cald. Pentru alții, literatură! Iar eu însumi n-o să fiu mai bun!

Cum murim… Ca niște câini!

Mânăstirea Neamț

---

59 După Jacques Robertfrance, manuscrisele i-au fost corectate de Philippe Neel, Jean Desthieux și Marcel Martinet.

60 Vezi *Prefața la Adrian Zografi*, în vol. *Viața lui Adrian Zografi*, Editura Minerva, 1983, p. 534–545.

(Carpații moldoveni), 14 octombrie 1932

CONFESIUNI
PROFESIUNI DE CREDINȚĂ

DE CE M-AM RETRAS LA BRĂILA

Brăila e orașul în care am văzut pentru întâia oară lumina zilei. Am iubit-o în copilărie, am urât-o în adolescență, apoi am pierdut-o. M-am dus în lume. N-am mai fost pentru ea decât un musafir.

Acum, după ce-am făcut înconjurul mai multor vieți, îmi regăsesc Brăila.

Cu ce stare sufletească o regăsesc, n-are să se știe decât foarte târziu. Și e păcat. E păcat, fiindcă un tălmăcitor al limbajurilor mute se servește de fire, de viață, de fapte, numai și numai ca să-și strige la cer propria-i stare sufletească, zbuciumul lui lăuntric. Căci nu firea, nu viața, nu faptele există, ci numai stările noastre sufletești. De acolo vine că ne înțelegem așa de rău unii pe alții, chiar atunci când suntem de bună credință. Tot de-acolo vine și faptul uimitor că ne înțelegem de minune, chiar atunci când singuri nu știm de ce. Și dacă potrivirile ori nepotrivirile acestea, deopotrivă de absurde, sunt adevărate pentru a judeca pe muritorul de rând, cât trebuie să fie ele de adevărate, și mai ales de rău venite, atunci când vrem să ascultăm, apoi să judecăm pe un tălmăcitor al limbajurilor mute, fără să știm ce stare sufletească l-a stăpânit în clipa în care s-a pus să ne povestească ce e firea, cum e viața, care e înțelesul adânc al multelor noastre fapte!

Cu alte cuvinte, lumea nu piere atât de foame, de boală, de războaie, cât piere din neputință de a-și da inima pe față. Piere, tot continuând să se sprijine pe două picioare, adică: cea mai crâncenă dintre toate morțile.

De-această moarte înceată se stinge astăzi Occidentul. Mor sufletele în cămașa lor de piele, care continuă să se bălăbănească în vânt, până în ziua când o sută de capete pleșuve o conduc la țintirim, fără să verse o lacrimă. Singure bocitoarele publice, adică jurnaliștii, se tânguiesc pentru toată lumea, povestind, pe șapte

coloane ori pe două vingalace, cât de mândră a fost prețioasa cămașă de piele care a încetat de-a se mai bălăbăni în vânt.

*

N-am să uit niciodată felul cum a fost primită, de către părinții și amicii lui, moartea năprasnică a unui tânăr domnișor din „lumea mare”.

Întâmplarea a avut loc anul trecut. Îmi odihneam oasele în Kurhaus-ul „Victoria”, de la Montana (Elveția).

Într-o zi toată nobilimea ofticoasă a acestui sanatoriu se ridică „emoționată”, ca să strângă cu „efuziune” mâinile susnumitului domnișor, care venea să-și vadă nevasta, greu bolnavă. Sportmen până în vârful unghiilor, adică tâmpit, tânărul cavaler sosea, de-a dreptul din Bruxelles, călare pe un șasiu, care-l adusese la Montana „cu o viteză mijlocie de-o sută kilometri pe oră”, zicea el. Era înalt și subțire ca o prăjină. Praful și sudoarea îl transformaseră într-o matahală de noroi, de care era mândru, căci domnișorul era bogat și se intitula baron.

Primul gest al tânărului baron fu să ia o baie, bineînțeles; al doilea să-și sărute nevasta, sub ochii amantei, și amanta sub ochii nevestei, sărutări care nu se văd decât în „lumea mare”; iar al treilea și cel mai din urmă gest sportiv al acestui cuceritor de inimi moarte, fu să încalece, în văzul tuturor, pe balustrada de beton a terasei întâiului etaj, unde se aflau cu toții; să se dea uța, cu spatele în afară, ca să-și sperie admiratorii; apoi să cadă, să-și sfărâme „stânca” craniului și să moară ca un șoricel, după treizeci de ceasuri de agonie, cu crucifixul la cap, înconjurat de neamuri, de prieteni și de o droaie de chirurgi.

Până aici nimic uimitor. Un simplu accident mortal.

Uimirea, pentru mine, începu imediat după deces. Vasta sufragerie a sanatoriului bâzâia ca un roi, în conversațiile animate,

dar discrete, ale mesenilor, compuși aproape toți din admiratorii și rudele mortului.

Mai întâi, mă miram că cei atât de „crunt loviți” se aflau la masă, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, și nu lăsau să le scape o îmbucătură din toate cele șase feluri ce se serveau. Apoi ce credeți că-și comunica îndoliata asistență? Jalea? Durerea? Da’ de unde! Nu era vorba decât de o *jignire* generală. Părinți și prieteni nu puteau să înțeleagă cum se făcuse ca „un sportmen, care a ieșit totdeauna întâiul la cele mai periculoase întreceri, să moară căzând numai de la o înălțime de doi metri”. O astfel de moarte era privită ca o insultă grosolană adusă burghezeștei aristocrații. Deci, nu sfârșitul tragic al unui tânăr era regretat, ci chipul banal al acestui sfârșit.

Seara, în hol, fiecare își ocupă locul obișnuit la bridge, poker ori șah. Baroneasa mamă, țeapănă și sulemenită ca „baba de la panaramă”, nu făcea decât să traverseze holul, ducându-se în camera mortuară să-și mai contempleze neîntrecutul ei sportmen, nu din întristare, ci ca s-o vadă lumea că știe să sărute crucifixul și să-și facă semnul crucii pe lingurică. Baronul, un ramolit, umbla de la o masă la alta și făcea pe chibițul, glumind, râzând.

N-am văzut pe niciunul vărsând o lacrimă. Cineva mă lămuri, spunându-mi că baroneasa nu plângea din demnitate, și că baronul râdea din prostie.

Singur baronașul, întins pe catafalc, purta pe față, fără voia lui pecetea gravă a morții năprasnice, lipsită de orice vanitate sportivă.

*

Așa e Occidentul luminat, când e lovit de-o întristare. Tot așa și când îl întâmpină o mare bucurie. Adică: n-are niciun fel de *stare sufletească*, iar când o are, luptă ca să n-o mai aibă și o ascunde ca

pe-o rușine. E lucru rușinos ca să-ți trădezi zvâcnirile inimii, care trebuie păstrate pentru tine însuți.

Or, ce se întâmplă? Cum inima nu zvâcnește *pentru tine, ci pentru tot ce e afară* (căci ei îi place să pălăvrească cu alte inimi), reprimându-i bătăile cele mai nobile, vesele ori triste, ajungi într-o zi să constați că sărmana nu mai bate decât ca să ajute stomacului să mistuie un pumn de fasole ori un biftec servit cu pompă.

Această moarte a sufletului, această lipsă totală de *stări sufletești* la marea burghezie apuseană, au împins civilizația modernă pe drumul setei de îmbogățire cu orice preț și al desfrâului, lipsit de orice voioșie sinceră. Se caută „emoții tari" și se obțin, reducându-le la câteva vicii capitale: *coitul* fără dragoste, *beția* fără veselie, *jocul* până la ruină și *viteza* până la frângerea junghieturii. Le-am văzut pe toate, practicându-se până sus de tot. Și m-a cuprins o mare scârbă. Asta însă nu m-ar fi hotărât să mă reîntorc definitiv la Brăila (căci acolo vreau să ajung).

Mi-am îndreptat privirile către lumea scriitoricească, în dorința mea de a sluji cauza celor mulți. Aci, iluziile mele au durat câțiva ani. Mi se părea că ceva se poate face.

Apoi, am văzut că și lumea literaților merge tot spre pieire. Unii și-au făcut un mijloc de îmbogățire, descriind în chip neutru, dar cu un sos excitant, viciile stăpânilor zilei. Alții și l-au făcut criticând cu scandal aceste vicii. O a treia categorie, rămasă fără teică, miorlăie într-un colț, ca o soacră, și nu știe pe ce cale să apuce. De esteți nu mai vorbesc. Nu mă interesează.

I-am părăsit pe toți, fără regret și m-am apropiat de o a patra categorie, foarte redusă: aceea care vorbește cu succes în numele conștiinței universale.

A fost o iubire mare, care a durat puțin. Căci, cerând acestei conștiințe universale să se coboare în stradă, mi-a răspuns că ei nu-i place să fie stropită cu noroi, ba să se mai aleagă și cu guturai. [...]

Așa am ajuns la Brăila.

O regăsesc cu suflet nou, cu ochi noi, și mi-e dragă. Peste ea, ca și peste mine, deceniile au trecut fără să ne aducă nimic care să folosească celor mulți.

Mahalalele ei – vaste, simetrice, cum nu se văd multe, nici chiar în marile capitale europene – au rămas așa cum le-am cunoscut acum patruzeci de ani. Aceleași băltoace, aceeași piatră colțuroasă, făcută parcă dinadins ca să-ți sfâșie talpa și să-ți scrântească piciorul, mai ales noaptea, când mergi pe dibuite. Lumină electrică, tot chioară. Canalizare, tot puturoasă. Iar apă, noaptea, nu poți să ai decât dacă cumva e incendiu în oraș.

Dar astăzi toate acestea sunt niște fleacuri. Cu pavaj ori fără pavaj, cu lumină ori fără lumină, cu higienă ori fără higienă, cu confort ori fără confort, omul rămâne același, bun sau rău, așa cum a venit pe lume. Cei buni și drepți sunt mai rari ca diamantele, și numai aceștia mă mai interesează individual. Omenirea, s-o ia dracul! *Scoală-te tu, ca să mă așez eu*, asta-i legea ei. Omenirea deci nu există.

Există însă *omul*. Și omul caută pe *om*. Și-l găsește. Nu se poate să nu-l găsească. De îndată ce înlături omenirea din drumul tău, descoperi pe om. Căci noi nu vedem pe oameni din cauza omenirii. Cel puțin așa s-a întâmplat cu mine!

Niciodată n-am trăit mai frățește cu atâția oameni, ca de când m-am despărțit de lume și am revenit în orașul meu. Niciodată nu m-au căutat și nu m-au găsit mai mulți oameni. Și nicicând n-am crezut că Brăila, de a cărei ticăloșie atâta am fugit, ar putea să placă atâtor străini de seamă care au văzut în viața lor numai orașe strălucite.

Așa că am regăsit Brăila copilăriei mele. De fapt, m-am regăsit pe mine. Căci pentru mine, eu și cei care îmi seamănă sufletește, sunt toată Brăila și toată omenirea.

Această afirmație ar putea să pară o obrăznicie. Și totuși!

Nimeni nu poate să iubească omenirea. Nu poți să iubești ce e anonim și ce-ți scapă cu totul. Dar poți să iubești un om, zece, douăzeci, într-o viață întreagă. Poți să le *salvezi* viața, la nevoie, și ei pot s-o *salveze* pe a ta.

Asta-i toată *umanitatea*. M-am certat cu ea, alergând s-o descopăr și negăsind-o, încercând s-o iubesc și neputând.

Acum, la Brăila, nemaialergând după nimeni și nemaifăcându-mi o datorie din iubire, descopăr oameni fără să-i caut și-mi sunt simpatici fără greutate. De altfel, nici nu mai am de-a face decât cu *învinși*, eu însumi fiind un *învins* al propriei mele victorii.

Numai învinșii sunt demni de simpatie. Omul devine o fiară, de îndată ce i se dă în mână o fărâmă de putere, adică de *însemnătate*. El o întrebuințează, pe loc, ca să strivească pe aproapele său. Așa că m-am săturat de oameni însemnați și mă voi despărți, pe viitor, de orice prieten care va deveni un *om însemnat*.

Se află și la Brăila oameni importanți, dar eu nu-i frecventez. Ai oare nevoie de un om important, atunci când ai chef să bei un păhărel sau să asculți verzi și uscate, de preferință cele verzi? Ei bine, pentru asta, adică pentru ceea ce îmi cere viața, Brăila îmi ajunge. Ea este întreaga-mi lume.

Brăila, decembrie 1930

ARTELE ȘI UMANITATEA DE AZI

Nu aș putea explica de ce totdeauna am conceput frumusețile artistice ca pe niște divinități menite să facă pe om mai bun, să civilizeze lumea. De asemenea, niciodată n-a sălășluit în cugetul meu ideea de artă pentru artă, sau artă pentru nimic. Nu izbutesc să înțeleg cum poate cineva să guste, să admire sau să preamărească o frumusețe artistică și să rămână totuși un om rău, egoist. Mi se pare de neconceput ca o ființă omenească să-și poată cultiva simțirea, spiritul și, în același timp, să nu-l intereseze, de îndată ce se petrece în jurul său; să nu devină sensibil – dacă nu-i din naștere – în fața nenumăratelor mizerii și nedreptăți care pustiesc omenirea.

Viața omenească este o noapte presărată cu capcane, unde în orice clipă când trupul, când sufletul și adesea amândouă plătesc amarnic favoarea de a fi cunoscut binefacerile Creației. Și cu cât ești mai înaintat pe scara perfecțiunii morale, cu atât devii mai simțitor în fața suferinței care bântuie printre oameni. Pentru că este cu neputință să poți vedea, înțelege și simți totul și să rămâi nepăsător la nenorocirile semenilor tăi.

Iată pentru ce cred că, în această noapte a vieții, arta este singura noastră lumină și poate unica nădejde de desăvârșire universală. Ghiftuiala, averea, nu ameliorează ceea ce-i trivial în om. Chiar inteligența și școala nu-l pot înnobila, dacă s-a născut egoist. Cel mai mult îi dau o spoială, care nu poate înșela pe nimeni. *Arta, însă, am crezut-o totdeauna în stare să poată schimba, în curgerea veacurilor, fața urâtă a lumii. Dintre toate valorile sentimentale și spirituale care sunt la baza vieții superioare, arta este aceea care cuprinde mai multă dragoste, curăție, generozitate. Ea este singura care nu înșală niciodată.* Inima, care a găzduit-o măcar o dată, rămâne a ei pentru totdeauna. Chiar în ziua când încetează de-a mai fi sâmbure de creație, arta continuă să desăvârșească substanța inimii în care

sălășluiește. Iar dacă i se întâmplă uneori să conviețuiască alături de zgârcenie sau ticăloșie, ea este aceea care biruie, deoarece, de-a lungul anilor, distruge ceea ce-i odios, nelăsând să supraviețuiască decât măreția propriei sale amintiri, a cărei influență este covârșitoare.

Această influență a emoției, care ne vine de la Frumos, se află în sângele nostru și se transmite din generație în generație, în ciuda epocilor de crâncen materialism, cum este aceea prin care trecem. De asemenea, ea poate înflori și în făptura omenească cea mai lipsită de ascendență emotivă, schimbându-i complet cursul vieții. În această privință, Frumosul se răsfrânge asupra întregii omeniri, de la geniul creator la bețivanul cel mai nătâng.

Mi s-a întâmplat, nu o dată de-a lungul vieții, ca în peregrinările mele să pun în mâinile oamenilor cu adevărat „pierduți", cutare carte mare de Balzac, Tolstoi sau Dostoievski și să nu-i mai recunosc, când i-am revăzut după mai mulți ani. Erau la antipodul a ceea ce fuseseră până atunci. N-aveai ce să le reproșezi. Viața lor devenise exemplară.

Desigur că atunci când vorbesc despre minuni ale Artei, nu trebuie uitat că eu vin din Orient, unde până și omul cel mai păcătoșit păstrează permanent emoția primului său contact cu pământul, fiindu-i străină uscăciunea sufletească.

Acestei arte, îmbibate de misticism oriental, îi datorez că nu sunt un desfrânat sau un bandit. Dar trebuie să mărturisesc că în chiar mai bunul nostru Orient credința nestrămutată în valorile morale s-a micșorat mult în clipa de față. Materialismul modern, care ghiftuiește pe unii și înfometează pe alții, câștigă tot mai multe suflete, împingându-le către un scepticism foarte vătămător pentru viitorul omenirii.

Cum eu însumi am fost greu lovit în credința mea de odinioară, folosesc ocazia ce-mi dați, ca să-mi exprim această convingere, care a fost totdeauna stâlpul de bază al vieții mele. Și dacă se va

întâmpla să rostesc și lucruri neplăcute pentru unii, să nu se uite că viața mea n-a fost închegată numai din lucruri plăcute.

Așa cum am povestit și în altă parte, viața a început prin a-mi arăta, încă din copilărie, fața ei cea mai aspră. La doisprezece ani îmi agoniseam pâinea ca băiat de prăvălie, când dădeam pe brânci optsprezece ore din douăzeci și patru și mă snopeau cu bătaia zilnic, pentru cele mai neînsemnate greșeli. Odată cu adolescența, bătăile au încetat, dar greaua-mi existență a continuat timp de douăzeci și opt de ani, până în 1924, când publicam *Chira Chiralina* și împlineam patruzeci de ani.

Totuși, n-am nimic de reproșat destinului, în această primă parte a vieții mele. Au fost anii cei mai frumoși, în ciuda înfățișării lor aspre. Căci, de când știu să citesc, arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfățișare potrivită cu temperamentul meu și nădejdiile unei omeniri asuprite: era epică și slujea cauza dreptății. E vorba de haiducii noștri, care departe de-a fi legendari, sunt tot ceea ce poporul român a putut să aibă mai adevărat în dureroasa lui istorie. Legenda – ușor de recunoscut și înlăturat – nu începe decât acolo unde povestitorul anonim, în generozitatea sa, își face o plăcere în a atribui acestor justițiari populari isprăvi fantastice, în care cauza dreptății iese mai totdeauna biruitoare.

Deci, la această școală a frumuseții unită cu nevoia de dreptate s-a format spiritul meu. Școală nobilă, care a fost cea mai bună hrană a generației mele. Eram niște bieți copii în zdrențe, bolnavi, înfometați, hăituiți. Oamenii și cerul ne refuzau orice bunăstare materială. Viitorul ne apărea în culori la fel de negre ca și prezentul. Eram sortiți să devenim hoți, asasini. Câțiva dintre noi au și devenit. Dar cei mai buni, cei mai curajoși am rezistat.

Cum? Ei bine, grație descoperirii acestei arte miraculoase care ne învăța că nu totul este josnicie și nedreptate în viață. Părăsind pe haiduci și intrând cu pași mari pe tărâmul literaturii universale, am cunoscut pe marii maeștrii ai literaturilor clasice și moderne.

Acolo, silabisind pe cutare enciclopedist sau scriitor din secolul al XIX-lea, am găsit confirmarea aceleiași frumuseți care pleda – bineînțeles pe un plan mai înalt – însăși cauza dreptății. Și, clănțănind de frig în jurul unui samovar, în timpul nopților și în mijlocul discuțiilor împinse până la ziuă, ne combăteam mizeria și tuberculoza, promițându-ne solemn de a fi demni discipoli ai maeștrilor noștri generoși. Așa că, fără să ne îndoim câtuși de puțin de temeinicia concepțiilor noastre despre artă, ferecam în chip statornic Frumosul de Dreptate.

Frumosul nu putea fi decât slujitorul Dreptății. Noi nu puteam concepe arte și artiști care să nu fie purtătorii luminii unui adevăr, hărăzit să combată egoismul oamenilor, înfăptuind totodată mai multă dreptate pe pământ. La ce ar fi slujit oare Frumosul, dacă strălucirea lui ar fi trebuit să se răsfrângă numai în mlaștinile mârșeviei umane? Care minte împietrită ar fi putut să fie sensibilă frumuseților artei, când în jurul ei o întreagă omenire se bălăcește în propria-i mocirlă?

Răspunsul la aceste întrebări ni-l dădeau înșiși creatorii artei reparatoare de nedreptăți, între care Tolstoi era maestrul pretutindeni iubit. Viața le era conformă cu slova lor sublimă. Ei nu se considerau numai artiști, ci în aceeași măsură și mai ales luptători pentru dreptate, mergând uneori până la a-și atrage asupra lor trăsnetele asupritorilor. Către ei ne-am ațintit privirile. Erau pâinea noastră cea de toate zilele. Pe deasupra prăpastiei imense pe care asupritorii o săpaseră între noi și ei, acești artiști ne-ntindeau mâinile lor nobile, spunându-ne: *Credeți în noi!*

Și noi am crezut cu toată puterea de iubire a sufletelor noastre însetate de Dreptate și Frumos, cu toată înverșunarea ce aveam față de urât și exploatare, ai căror robi eram.

Aveam oare dreptul să credem astfel? Se putea găsi măcar unul printre marii învățați, care ne-ar fi putut spune că fusesem proști

și că frumusețile artistice sunt o negustorie, ca oricare alta? Că arta nu are morală? Că artistul nu-i decât un negustor de frumos?

Răspunsul la această problemă gravă, referitoare la obligațiile pe care artele și artiștii le au față de umanitate, l-am aflat abia astăzi. Pe atunci, nu-l bănuiam, atât eu cât și tovarășii mei. Condițiile economice încă nu înăspriseră raporturile dintre oameni, în gradul pe care-l vedem azi și nu obligase categoriile sociale ca să ia atitudine, să se precizeze fără multă vorbărie. Mitul artei justițiare și al artistului-cetățean era pe atunci în floare. Bătrânul socialism ni-l propăvăduia încrezător.

O întreagă generație de adevărați idealiști mărșăluia. Și, ceea ce urmă, fu o odisee care nu-și va găsi niciodată Homer-ul. Iat-o în câteva cuvinte:

Pe acea vreme, în Orientul nostru Apropiat nu se afla nimic mai măreț, mai eroic și de asemenea mai omenesc, decât să vrei a-ți supune viața noii evanghelii a artei generoase, așa cum o vedeam culminând la un Tolstoi, în *Învierea*, la un Ibsen, în *Strigoii* sau la un Balzac în *Iluzii pierdute*. Se aflau, în paginile acestor cărți, nenumărate căi pentru realizări imediate. Și noi eram, pe bună dreptate, niște oameni grăbiți pe care socialismul contemporan nu ne mai satisfăcea. Acest socialism ne vorbea doar despre mărirea salariilor, de reducerea orelor de lucru și de foarte problematica societate ideală, de realizat Dumnezeu știe când. Un ideal bun pentru gloată. Noi ne socoteam elite. Și toți gata să plătim cu viața noastră. Cât privește modelele de întruchipat, n-aveam decât să alegem, de la Rascolnicov, martirul întunecat și până la Konovalov, îndrăznețul filosof pe care Gorki tocmai îl aruncase în lume.

Fiecare dintre noi s-a îndreptat, după cum îi era temperamentul.

Desigur, societatea burgheză nu și-a pierdut cumpătul. Nu s-a întâmplat nimic extraordinar, la lumina zilei. Căci nimeni nu s-a

înghesuit să dea dovadă de prea mult eroism. Și bufoneria trecu, pe drept, neobservată.

Dar, din toate astea, rămânea ceva: ceea ce se găsea între prea multul eroism și bufonerie, aceste două extreme ale idealismului. Rămânea, neclintită, voința omului care nu admite tocmeala cu cinstea, aspirațiile generoase și independența lui. Dintre toți muritorii, bunul intelectual este cel care nu devine, aproape niciodată, un om public. E consumatorul anonim al artelor superioare care știe ce vrea, care nu-și bate joc de convingerile lui și care salvează astfel artele de la respingătoarea mediocritate.

Acest om nu se gândește niciodată ca să imite cutare model. Ci simte nevoia irezistibilă de a-și încarna propriile năzuințe. El este departe de-a bănui că aspirațiile umanității n-ar putea să fie decât niște steaguri, bune să adune mulțimile sub călcâiul unui demagog, care totdeauna le va trage pe sfoară. El devine, astfel, cel mai neînchipuit personaj de roman idealist, un personaj pe care autorul cu greu l-ar putea găsi în viața cotidiană. De ce? Fiindcă e lipsit de orice exagerare inerentă unui personaj de roman, creație mai mult sau mai puțin arbitrară. Pe când acest intelectual este o realitate vie. Tot ce are mai deosebit îl ascunde și-l trăiește în intimitatea sa profundă. Simplitatea lui, naturalețea și chiar banalitatea lui se confundă cu cotidianul. Artiștii știu asta și astfel se explică de ce, în dorința lor de a crea viața, au născocit și dat operelor lor calificativul *artă vie*, care nu-i decât o simplă vorbă. Arta, chiar cea mai reușită, are totdeauna ceva convențional. Numai viața, singură, nu poate să-l aibe.

Am cunoscut numeroși asemenea oameni, născuți pentru adorarea artelor. I-am întâlnit în toate păturile sociale, îndeosebi printre desmoșteniți, lipsiți de orice bunuri materiale, printre cei care luptă aprig să nu le lipsească pâinea. Ei sunt asemenea marilor martiri pe care mulțimea nu-i cunoaște, cu diferența că religia nu-i hrănește. Oameni zdraveni, cu mustăți și barbă, pe

vremea când eu eram abia flăcău. Numai după ce i-am cunoscut și am trăit multă vreme în mijlocul lor, am înțeles ce înseamnă aceste ființe pentru existența artelor.

După cum Dumnezeu n-ar putea exista, dacă n-ar avea credincioși pe pământ, tot astfel și Artele n-ar putea dăinui, fără adorația acestor slujitori ai Frumosului.

Și iată de ce:

Arta este un Dumnezeu, aidoma celui la care se roagă credincioșii. Și unul și altul sunt născuți din inima omului. Ca să poată exista real și unul și altul cer ființei umane o dragoste totală sau, ca să vorbim deschis, ei nu sunt decât însăși dragostea noastră, imensa noastră nevoie de Frumos și Credință. În ciuda vieții materiale, cu confortul și plăcerile ei care par să ne stăpânească, să ne robească pe de-a-ntregul, viața spirituală este aceea care ne domină existența, cu nenumăratele ei fețe. De la idolatria cea mai stupidă până la credințele cele mai nobile, totul este spirit printre oameni. Este singura trăsătură a vieții, care face lumea omogenă, apropiind flacăra geniului de bojdeuca ignoranței becisnicului. Inteligent sau îndobitocit, dragostea este aceeași. Și ea îi singura care planează deasupra secolelor, după năruirea civilizațiilor.

Iată ce știm despre această divinitate, cuibărită în inima omului. O părere cu care aproape toată lumea e de acord.

Dar asta nu-i totul. E nevoie să știm care sunt condițiile ce îngăduie dragostei să înflorească, sau, mai bine zis, care îngăduie tuturor dumnezeilor să existe în inima omului.

Nu-i decât una singură: suferința.

Dumnezeu cere credinciosului dovada dragostei sale, care nu-i aceeași cu ceea ce se mulțumesc toate bisericile, constând dintr-o practică pur formală. O atare practică poate să mai clădească biserici; dar nu va putea să le mențină. Și, asemenea lui Dumnezeu, artele și aspirațiile sociale cer, celui care le cultivă,

dovada absolută a devotamentului. Spune-mi ce ești în stare să sacrifici pentru dragostea ta și îți voi spune dacă iubești sau nu.

Cel mai frumos răspuns la această maximă mi-a fost dat de o femeie simplă, prin felul ei exemplar de cum înțelegea să-și iubească câinele.

Era o muncitoare, cam sălbatică de felul ei și care trăia singură, iubindu-și doar câinele, un superb baset. Toată viața ei era acest animal. Și deoarece trei sferturi din zi trăia departe de el, fiind nevoită să muncească la Paris, își lăsa odorul la țară, la părinți, unde se ducea să-l vadă în fiece duminică. Toată săptămâna era cu gândul numai la câine, suferind de lipsa lui. Această femeie din popor îmi spunea cu o nobilă mânie logică, de neînfrânt: „Oamenii pretind că-și adoră câinii, dar îi zălogesc toată ziua unde bietele animale se plictisesc. Poate fi numită, asta, dragoste? Nu! Este cel mai crâncen egoism. Eu iubesc ceea ce iubește și câinele meu: el vrea să alerge, să hoinărească.

Îl las în plata lui. Știu că într-o zi un automobil o să-l omoare. Dar, chiar cu acest preț, nu vreau să-l feresc de moarte, lipsindu-l de bucuria de a trăi”.

Într-adevăr, câinele a fost omorât într-o zi, și nenorocita femeie fu cât pe-aci să-și piardă judecata. Se mângâia, spunându-și: „Cel puțin a murit numai o dată, dar a trăit zilnic așa cum a vrut-o, în timp ce dacă l-aș fi zăvorât în casă, n-ar fi cunoscut decât o moarte fără sfârșit”.

În viața mea, rareori am putut întâlni o atare înțelegere a dragostei. Dar, din ziua când am descoperit în sufletul altora confirmarea felului meu de a înțelege adorația, mi-am făcut o lege în a judeca dragostea mea și pe a acelor asemenea mie, după cantitatea de suferință pe care fiecare i-o aduce ca ofrandă.

Din acea zi, destul de îndepărtată, lumea mea a devenit destul de strâmtă, știind în mod clar care mi-era soarta, drumul în viață. N-aveam decât să privesc calea străbătută de cei cu care mă

asemuiam, ca să-mi văd viitorul ca într-o oglindă. La toți, aceiași lege le regiza idealul. Fie că fuseseră îndrăgostiți de Artă, de Dumnezeu sau de simpla Dreptate, din clipa când dragostea lor a devenit totală – singura care le umplea viața – aceeași soartă îi aștepta pe toți: au fost înlăturați de la toate situațiile care erau confortabile, în măsura în care răspundeau unei toleranțe reciproce și adesea chiar ticăloșiei, mârșeviei.

Astfel am cunoscut pe marele bărbat de stat care-i suprimat din viața publică; pe marele magistrat care îmbătrânește într-un grad inferior sau este chiar dat afară; pe militarul destoinic care se vede lăsat în urmă de toate mediocritățile; pe adevăratul preot care-i alungat din casa Domnului; pe medicul integru adus de colegii săi în imposibilitate să-și exercite meseria.

Toți acești oameni nu aveau altă vină decât aceea că îndrăzniseră să asculte de glasul vocației lor, cu toată pasiunea dragostei care-i devora. Bogați, scăpătau; săraci, cădeau în mizerie. Deci, nicio îndoială: confortul sufletesc nu îngăduie pe cel trupesc. Încă de la început trebuie să te hotărăști pentru unul, în detrimentul celuilalt, și dacă ești adeptul dragostei totale – oricare ar fi chipul dumnezeului pe care-l vei sluji – suferința totală este prețul ce ți se va cere în mod absolut. Puița omenească alungă de la masa ei pe omul care este adeptul Credinței totale.

Această lege neîndurătoare se aplică mai ales artistului înnăscut, fie că este creator sau nu. Omul care are, în gradul cel mai înalt, cultul Frumosului, este condamnat la cea mai tragică singurătate.

Dintre toate divinitățile pe care le născocește inima omului și cărora se dăruie sclav pentru toată viața, Frumosul este acela care cuprinde cea mai multă înțelegere. El se află pe culmea Creației. Numai pe calea Frumosului omul atinge perfecțiunea. Și asta se întâmplă atunci când renunți la tot și te însingurezi. Grelele lipsuri materiale nu te mai tulbură, de vreme ce ești convins că fericirea

comună și bucuria spirituală nu merg niciodată împreună. Prima este pe de-a-ntregul alcătuită din nedreptăți, nu satisface decât orgoliul cărnii și nu se obține decât strivindu-ți aproapele. A doua este o lumină voluptoasă. Toată lumea ar putea să se bucure de ea, fără să comită cea mai mică nedreptate. Și totuși, puțin numeroși sunt cei care îi rămân credincioși.

Am cunoscut pe unul dintre aceștia. Îl chema *moș Popa* și muncea ca hamal în portul Brăilei.

N-avea niciun prieten și nu părea să sufere din pricina asta. Hamalii – tovarășii lui – vorbeau despre dânsul ca de un om drept, atoateștiutor și ușor de apropiat sufletește. În certurile lor zilnice – iscate mai ales când se încurcau la împărțirea banilor câștigați în devălmășie – ei apelau la el, ca să le facă dreptate, și-l ascultau orbește. Adesea îl vedeai înconjurat de studenți, în vreun ungher întunecos de prin ceainăriile Brăilei: îi ajuta în probleme grele de matematică și câteodată le făcea chiar teze de licență în drept sau filosofie. Deoarece avea o înfățișare sărăcăcioasă, fiind în zdrențe și păduchios, unii studenți înstăriți îi oferiră bani, în schimbul serviciilor aduse. Moș Popa le arăta cu degetul paharul cu ceai ce-l avea în față şi întreba cine vrea să-i plătească consumația. I s-au făcut propuneri să fie plasat pe măsura marilor sale aptitudini. Moș Popa se mulțumea atunci să-și lumineze calmul feței cu un zâmbet ciudat, care-l întinerea. Uneori răspundea: „Voi nu vedeți că am locul cel mai invidiat?”.

Mulți îi luau spusele drept o vorbă de duh. Nimeni nu se strădui să-l înțeleagă.

M-am apropiat de dânsul, pentru prima dată, într-un chip foarte stângaci, vorbindu-i ca un îndrăgostit și oferindu-i întreaga mea prietenie. M-a ascultat și m-a privit cu seninătate. Apoi, râzând în barbă, cu zâmbetul lui luminos, mă respinse cu blândețe: „Te înțeleg, îmi spuse, dar nu țin să leg prietenii.”

Devenii, la rândul meu, un obișnuit al ceainăriilor de noapte, unde moș Popa asculta cu răbdare tot ceea ce i se îndruga și nu deschidea gura decât ca să răspundă la întrebări obișnuite și precise. Nu făcea teorie și nici nu filosofa. Înțelesei că el găsea aceste flecăreli pe de-a-ntregul fără rost. Mă ferii să iau parte. El remarcă rezerva mea și, după un timp, profitând că într-o zi eram singur, mă întreba pe neașteptate:

— Ce ți-ar place să devii în viață?

Răspunsei dintr-odată:

— Un om ca dumneata!

Mă fixă cu frumoasa-i figură de episcop inteligent, fără să se clintească.

Mai târziu, când aproape ne împrietenisem, mi-a mărturisit că-l descumpănise neașteptata mea sinceritate. I-am vorbit atunci despre Mihail și mi-am dat seama cât de mult îl interesa. Devenise mâncăcios. Și din acea zi, spiritul regretatului meu prieten ne înlesni rapida apropiere sufletească. Din păcate, izbucni războiul și moș Popa muri de tifos exantematic, în timp ce eu mă aflam în Elveția.

Nu aș putea spune dacă omul acesta mă iubise, dacă iubise ceva. Dar, dacă *dragostea* înseamnă *înțelegerea supremă a existenței*, cu siguranță că el a fost un îndrăgostit total.

Moș Popa își îngropase adevăratul nume și tinerețea, a două zi după ce-și luase doctoratul în matematici. Venise la Brăila, acum treizeci de ani, ca să care saci cu spinarea. De ce? Nu l-am întrebat și nici n-a adus vorba. Dar, mi-a vorbit, în schimb, despre legi care călăuzesc viața omului robit de Frumos și am priceput că simțise nevoia imperioasă de a se supune acestor legi.

Moș Popa este cel care mi-a infiltrat dezgustul de-a scrie romane, încă de la acea vârstă. Prețuia atât de puțin cărțile și pe scriitori, încât mă rușinai. Nouă zecimi din ce se considera „opere de artă”, el le categorisea „flecăreală și negustorie”. Cu aceeași

asprime judeca toate celelalte pretinse valori umane. Se dăruia însă, cu trup și suflet, acelor valori pe care le prețuia. Îmi spunea, cu dreptate: „Viața este alcătuită din două părți: *Frumosul* și *Josnicia*. Ultima a cotropit aproape întreaga omenire, deoarece nu cere de la om niciun sacrificiu. Ea își poate îngădui orice, nedreptatea fiind elementul său; pe când Frumosul este perfecțiunea fără prihană, piscul vieții omenești. E firesc ca omul, atins de harul lui, să nu-și mai iubească lutul păcătos. Bineînțeles, în acest caz, un astfel de om se va afla în întregime dezarmat în fața celuilalt fel de-a fi om. De-aici, suferința”.

Iată ce fel de oameni am cunoscut la sfârșitul veacului trecut și care a fost școala mea. Viața acestor oameni era pe măsura celei a creatorilor de artă, aparținând aceleași specii. Plini de demnitate unii față de ceilalți. Între artist și admiratorul său nevoiaș, legături nevăzute închegau o credință comună, care înălța cât mai sus posibil ștacheta devotamentului amândurora. Un Beethoven spunea: „Atâta vreme cât voi avea un ban în buzunar, niciunul dintre prietenii mei nu va crăpa de foame”. Și când un Tolstoi, octogenar, fugea din căminul său, îmbuibat de bunăstare, ca să moară într-o izbă, toată lumea lui moș Popa – mari și mici – risipită pe întreg pământul, știa pentru ce și pentru cine făcuse el legământ cu sărăcia.

Arta și artistul erau pe atunci slujitorii unei frumuseți justițiare, care impunea respectul ființei umane în fața oricărei josnicii de care geme pământul. Pe acele vremuri, se aflau bogătași care roșeau uneori de averea lor și care, la moarte, lăsau moștenire spitalelor o parte din ea; iar muncitorul manual sau intelectual nu era o javră râioasă, care scormonește noaptea prin gunoaie în căutarea unui codru de pâine mucegăită.

*

Apoi, a venit războiul. Și omenirea întreagă, cu buni și răi, s-a cufundat într-o josnicie nemaipomenită.

Am trăit șase ani la rând în Egipt și alți vreo câțiva în Grecia. Am văzut pe felahul flămând ridicând cu venerație instinctivă și conștiință milenară ciobul de lut pe care plugul său de lemn îl dezgropa dintr-un pământ cunoscut înaintea arheologilor. Am ascultat pe zdrențărosul barcagiu grec vorbindu-mi de Pericles, în timp ce amândoi crăpăm de foame, vizitând Parthenonul. Și-atunci n-am mai blestemat sclavia din antichitate. Această sclavie a ridicat, cel puțin, monumentele de artă, a căror măreție artistică e nepieritoare, obligând pe om, la mii de ani depărtare, să-și uite mizeria sau s-o admită ca pe o răscumpărare a eternei frumuseți.

Mă întreb: care arte și artiști din vremea noastră pot pretinde că au o atare tradiție?

Astăzi, toți suntem o apă și un pământ. Rațiunea sclaviei antice împărțea lumea atunci în zei și sclavi. Keops al Egiptului și Pericles al Eladei au fost zei, pentru că au populat secolele cu o măreție capabilă să înalțe sufletul omenesc, chiar în clipele cele mai de cumpănă ale vieții.

Dar noi? Opera și spiritul celor mai mari artiști din vremea noastră sunt opera și spiritul unor băcani. Ca și ei, creatorul de artă nu este preocupat decât de felul cum să-și plaseze mai bine marfa. Nimeni nu mai vrea să conceapă că adevăratul dumnezeu al omului pe pământ să fie artistul, pedepsitorul josniciei izvorâtă din egoism, în a cărei capcană nu trebuie să cadă și pe care trebuie să-l combată cu ajutorul Frumosului, care nu poate fi plămădit decât pe Dreptate. Se uită că o omenire lăsată pe seama băcanilor nu visează decât egoism, adică josnicie; și că nimic n-o va putea scoate din mocirla de aur, dacă nu-și va avea artistul care s-o uluiască cu opera și exemplul vieții sale.

Priviți ravagiile celor patru ani de război și alți paisprezece de pace cu arma la picior. Toate promisiunile făcute popoarelor, în

timpul măcelului, s-au dovedit acum minciuni sinistre. Mai mult ca oricând, popoarele nu dispun de ele însele, nici cât un individ; mai mult ca oricând, războiul bate la ușă, deși ni s-a promis solemn suprimarea lui. E ca și cum aceste promisiuni ar fi fost făcute de niște bandiți.

Există state care vor să fie înconjurate de garanții până la sfârșitul lumii și care veghează, cu baioneta la armă, respectarea monstruoaselor lor tratate. Se află alte state care-și reclamă dreptul la aceleași armamente și n-așteaptă decât ora ca să sfâșie aceste tratate nedrepte, spre a le înlocui cu altele la fel de nedrepte. Între marile puteri rivale se află micile state cerșetoare, care trăiesc de pe o zi pe alta și nu știu cărui Dumnezeu să se încredințeze. Mari sau mici, toate aceste state n-au decât o singură politică: nedreptatea, să trăiască de pe urma nedreptății, să-și zdrobească rivalul și să se așeze pe cadavrul lui. Iată de ce nu se vorbește decât despre armamente.

Exemplul statelor este urmat cu conștiinciozitate de indivizii care, la rândul lor, își iau garanții pentru viitor. Care mai de care își înlătură semenul, ca să-și asigure un culcuș cât mai ferit de orice risc. Niciodată ca acum nu s-au văzut atâtea bănci și atâta lume ducându-și banii la bancă. Niciodată nu s-a văzut atâta lume vrând să devină proprietară. Și niciodată existența cotidiană n-a fost mai luxoasă. Femeile, până la muncitoarele de pe ogoare și din uzine, nu vor să poarte decât *Crèpe de Chine* și să folosească numai farduri ca ale doamnelor din lumea mare. Bărbații, smintiți de femei, nu visează decât afaceri grase, vile, automobile și vilegiatură. Altădată, veșmintele din mătase, vilele și automobilul personal erau apanajul celor bogați. Erau invidiați, dar nimeni nu se da în vânt după ele. Aceeași poveste și cu divertismentele. Nu există mic slujbaș care să nu vrea să-și ducă nevasta sau amanta, măcar o dată pe săptămână, în vreun „bar de noapte” luxos și să facă acolo pe nababul. Astfel, de la cel mai umil până la cel mai

orgolios, fiecare se gândește numai la bunăstare materială și nu se dă în lături de la nici o nerușinare, ca s-o aibă.

Și artiștii s-au comportat la fel cu toată lumea: să huzurească pe cât mai moale posibil și să adune gologani. Din harul Creatorului ei au făcut o unealtă de câștig. Iar din materialismul desfrânat al epocii, o sursă de inspirație slugarnică. Pretutindeni domnește înfrățirea universală a brutei civilizate. La ușa aceluiași „dancing” se îmbulzesc „peștele” modern și scriitorul la modă, băcanul borțos din cartier și pictorul futurist, marele escroc și marele arhitect. Nimic nu-i deosebește: gusturile artistice și croiala smokingului, calitatea aspirațiilor și marca automobilului. În sfârșit! zăgazurile au fost sfărâmate. Prostimea tuturor panoramelor și eternul cabotin sunt stăpânii vieții. Deși ursită de Creator la nesimțire veșnică în fața Frumosului – așa cum sunt nisipurile față de pământul mănos – omenirea egoistă din toate timpurile dictează azi legi în univers. Ea și-a dăruit:

— Oameni de stat, care legiferează în numele ei și-o duc la pieire;

— Fabrici de instruire în serie, numite universități și care au nimicit cultura;

— Nenumărate profesiuni libere, care au creat parazitismul de stat;

— O tehnică ce ucide pofta de muncă și însăși munca;

— Sporturi care omoară sufletul.

Și cum nimic nu i-a putut rezista, această omenire și-a dat, de asemeni, arte și artiști, creați după chipul și asemănarea ei. Cărți, tablouri, statui, muzică și spectacole pentru toată lumea și prostul ei gust, ce va fi menajat, cultivat, imitat, căci este plătit bine. Și dacă marfa proastă se demodează, nu vă speriați: vi se va fabrica o alta de îndată, numai să se vândă, ca de pildă crema „Tokalon”. Pentru rest, ca să fiți impresionați, se recurge chiar la publicitate. La nevoie, noi, scriitorii, vom da și autografe, oferindu-ne

fotografiile. Și dacă nici asta nu-i de ajuns, veniți – dacă doriți – ca să ne întâlniți pe marile plaje, unde vă vom oferi spectacolul nudităților noastre sportive.

Ne-am gândit chiar și la viitorul vostru, hotărâți să vă apărăm împotriva oricărui reviriment posibil, care ar putea să tulbure siesta progeniturilor voastre. Din cauza asta, păstrăm în rezervă arte și artiști în fașe, ale căror cheltuieli de dădăceală sunt puse în spinarea bugetelor de stat. Ei vor fi pâinea voastră spirituală de mâine și, continuând tradiția, vor asigura copiilor voștri drepturile de autor cuvenite operei noastre.

*

Iată chipul omenirii de astăzi, ca și chipul nostru, al artiștilor acestei omeniri. Fără nicio excepție. Toți suntem la fel. Numai genul operei ne deosebește. De la arta senzațională, grosolan pornografică și până la arta nobilă, ipocrit-mistică, întreaga gamă a genurilor artistice și toți profesioniștii ei se bălăcesc în aceeași josnicie, lașitate, imoralitate, prudență, profit, egoism.

Cum se poate vorbi despre Frumos, în mijlocul unei omeniri care se sfâșie? Frumosul este, înainte de toate, lupta împotriva mârșeviei, împotriva crimelor din epocă. Și eu știu că, de la un Michelangelo până la un Tolstoi și Ibsen, marile arte și marii artiști s-au ridicat totdeauna împotriva oricăror tiranii care dau foc bibliotecilor și catedralelor, sfărâmă statuile cu lovituri de ciocan, foarfecă gândirea și se întăresc cu ajutorul minorităților ignorante și sătule, al căror ideal este chiverniseala.

Una dintre aceste tiranii, dintre cele mai nemiloase și mai răspândite, pe care o trăim azi, este banul. Nimeni nu-i scapă. Se lăfăiește atât în coliba țăranului, ca și în palatul bogatului. Într-atât au fost ravagiile tehnicii moderne, exploatate egoist, încât au tăiat omului orice alt mijloc de trai, decât banul. Pământul mănos din fața noastră, ca și mintea și brațele noastre nu mai sunt valori

proprii, în stare să ne ajute de a trăi. Cu cât facem pământul mai roditor, iar creierul și brațele noastre mai active, cu atât mai mult mizeria amenință să ne înghită. Însuși banul, care până mai ieri era o garanție sigură împotriva mizeriei, astăzi nu mai înseamnă nimic. De pe o zi pe alta, el dispare odată cu băncile care sar în aer, odată cu marile întreprinderi care se prăbușesc. O colectivitate care dă faliment, atrage după sine alte colectivități. Statele înșile se supun acestei solidarități a nenorocirii colective.

Asta înseamnează că nimeni, individ sau stat, nu mai poate să se salveze prin propriile puteri. Ar fi poate cazul, pentru moment, să-i răspundem Sfântului Pavel că milostenia adevărată nu mai începe cu tine însuți, ci cu aproapele tău. Această milostenie avea prețul ei, în epoci când milioane de oameni, striviți de nedreptate, nu erau stăpânii unor pârghii de comandă, ca cei din transporturi, apă, gaz, electricitate, „nervul” vieții moderne. Mânuitorii acestor pârghii de comandă pot să le distrugă într-o clipită, aruncând marile orașe în sălbăticie.

Or, mi se pare că ne apropiem de atari catastrofe. Conducătorii vieții moderne îndârjesc colectivitățile, care stăpânesc mecanismul vieții publice, aruncând milioane de oameni pe drumuri, înfometându-i; sub ochii acestora se ard mii de chintale de grâu; imense culturi de cartofi se lasă să putrezească pe câmp; se aruncă în mare vapoare întregi cu cafea și banane. Ca să scape de ele, s-a vândut în România grâu și porumb ca furaje pentru animale. Iar proprietarii puțurilor cu petrol au dat foc prețiosului lichid, nemaiștiind unde să-l depoziteze, neputând să astupe sondele. Și asta, în timp ce țăranul român n-are mijloace să și-l procure.

Iată nelegiuiri monstruoase, crime cum încă n-a cunoscut vreodată istoria. Ele obligă mari părți din omenire la privațiuni împinse la limitele extreme. Pe de altă parte, le condamnă la o viață de vită hăituită de o foamete permanentă. Cu fiece zi care trece, lumea se împarte, tot mai mult, în cei care se ghiftuiesc și cei

care rabdă, în cei care se lăfăiesc la căldură și cei care mor de frig. Odată cu cei oropsiți pier și adevăratele elite omenești.

Astfel, se naște un om nou în vremea noastră, care nu are decât o singură necesitate, imperioasă și mereu aceeași: foamea! Acest om nu-i decât stomac lihnit și gură căscată, de câine hămesit și vagabond. Pentru acest golan, nicio nevoie de frumusețe terestră, nicio aspirație către sublim. În mintea lui întunecată, soarta lui se reduce la mâncare și căldură.

*

Pentru acest golan mă aflu aici. Îl cunosc bine. Sunt abia zece ani, de când eram, ca și el, flămând, singur, culcându-mă prin curțile caselor nelocuite din Nisa. Pe atunci, judecam lumea privind-o de jos în sus. Astăzi o judec privind-o de sus în jos. Ei bine, judecata mea nu s-a schimbat, ci doar s-a îmbogățit.

Omenirea e mult mai egoistă decât cum o vedeam acum zece ani. Au devenit aproape de negăsit ființele generoase care, ca și Iisus, voiau să coboare în stradă, să se ia la trântă cu omul meschin, făcându-l să roșească pentru micimea lui. Acum le e frică de asemenea contacte, de teamă să nu fie pierdută personalitatea. Se uită, că atunci când ai într-adevăr o personalitate, poți să te freci cu ea de toate gardurile. Nu o pierzi, dimpotrivă, o îmbogățești.

Or, ferecându-ne în mii de precauțiuni, îngheboșându-ne sub coaja propriei personalități, nu ne dăm seama de prăpastia care se cască între omul pretins superior și cel care nu-i decât o burtă goală. Zadarnic va arunca primul către al doilea mari snopuri de frumuseți artistice, pline de revoltă socială sau credință creștină. Toate vor pieri în prăpastia disperării, căci sunt mincinoase. Nu poți fi slujitorul Frumosului și în același timp să trăiești ferit de spectrul foamei care pustiește strada. Omul flămând, care nu-i atât de îndobitocit precum se crede, știe despre ce este vorba. El a aruncat la coș credința în toate aceste valori spirituale, comode și

confortabile. Lui îi e foame. Numai foamea i-a rămas. În timp ce slujitorii Frumosului contemporan sunt sătui.

Și atunci, se petrece ceva apocaliptic

Abandonat forțelor hâde ale josniciei, omul flămând – care este în majoritate, astăzi – își dăruiește șefi care îi înțeleg nenorocirea și i se aseamănă. Le adoptă limbajul, sumar ca și necesitățile sale, transformându-l în cuvinte de ordine, care răsună în stradă ca niște sunete de trompetă. Sunt chemări, pe baricade, de revendicare a conducerii lumii, numai pentru ei singuri, refuzând oricui dreptul de-a colabora la viitorul omenirii, care le aparține.

Fie că sunt de extremă dreaptă sau stânga, acești șefi se pricep de minune să strige mulțimilor că viitorul omenirii nu-i decât o problemă de bunăstare materială; că pentru rezolvarea ei trebuie călcat în picioare tot ceea ce omenirea a adorat până acum: libertate, cinste, dreptate, justiție, adevăr, dragoste, credință, milă. Toate aceste valori, spun ei, nu sunt decât vorbe goale, vorbe care ascund un egoism înfricoșetor.

Cu o simplicitate primară și o documentație de necombătut, ei demonstrează mulțimilor exasperate ipocrizia tuturor credințelor moderne și inutilitatea tuturor instituțiilor clădite pe aceste credințe. Fiecărei valori morale i se smulge masca, descoperindu-i adevărata-i față, în realitate hidoasă.

Nimeni nu vrea să se urnească din loc, în fața acestei munci de demolare. Nimeni nu vrea să-și sacrifice tihna materială, să-și pună viața în joc. Artiștii, care ar fi trebuit să fie primii chemați ca să coboare în stradă, s-o smulgă tristului ei destin, nu fac nimic. Ei rumegă, tolăniți pe bietele lor cuceriri.

Iată încotro alunecă omenirea de astăzi.

CEVA MAI BUN, MAI OMENESC

România literară și *Societatea scriitorilor români*, fără ca eu să fi știut ceva, au hotărât deodată să repare o nedreptate, dezmormântându-mă. Pentru cititorul român.

Mulțumesc uneia și celeilalte, precum și confraților, în majoritate necunoscuți decât din scris, care au binevoit să aibă pentru mine numai cuvinte bune.

Și acum? Care e urmarea acestui gest spontan? Căci trebuie să fie o urmare. Altfel, am impresia că în ziua apariției „Paginei” închinată mie nu murise numai bunul Jean Bart, ci și eu. În aceeași zi, despre el și despre mine se spuneau numai lucruri frumoase, cu fotografie pe două coloane.

Dar eu încă n-am murit, din păcate. Și deci n-ar fi cuviincios să tac, așa cum nevoit e să tacă duiosul cântăreț al zărilor marine. Deși sensibil ca oricare dintre d-voastră, atât la vorba bună cât și la cea rea, mie îmi place ca o manifestație cu caracter moral să ducă la consecințele morale dictate de împrejurări. Fără de care, drept să vă spun, totul se reduce la zero.

Într-adevăr, crede cineva în țara asta că eu n-am umeri să duc o nedreptate până la groapă? Nu sunt eu destul de răsplătit moralicește (peste graniță) de toate nedreptățile, meritate ori nemeritate, pe care mi le-a adus viața? Și își poate cineva închipui că eu sunt omul care să lase să-i scape o împrejurare de a ridica steagul luptei, numai și numai fiindcă o manifestație spontană de simpatie te obligă de obicei să răspunzi cu grațioase temeneli?

Presupun că nici *România literară*, nici S.S.R. nu mă consideră atât de slab la suflet. Altfel demult aș fi găsit mijlocul de a nu mă certa cu nimeni, ba chiar de a fi vițelul care suge la două vaci.

Am preferat calea cealaltă. Ce zic? Nici n-am preferat-o: mi s-a impus ea. Calea grea a omului care rămâne singur. Singur, după ce o viață întreagă mi-am închipuit că lupt alături de cineva. […]

Iată un stâlp al vieții mele, culcat la pământ, ca o frumoasă coloană antică doborâtă cu tunul, sus pe Acropolis. […]

Un alt stâlp fu prietenia, iar cel de-al treilea, scrisul. Prietenia există în toată mândra ei realitate, dar nu durează decât dacă o menajezi ca pe o femeie. N-am menajat-o. Și s-a dus. Rând pe rând. Ce de morminte!

Cât despre scris, vai, ce ticăloșie! Ticăloșie și în ce mă privește. Totul se reduce, pentru alții ca și pentru mine, la o biată iesle cu grăunțe.

Apoi, asta e tot destinul Omului?

Liviu Rebreanu spunea, vorbind de învinsul de mine, *„Viața fără compromisuri e o utopie pe care numai visătorii o propovăduiesc sincer și o așteaptă".*

Visătorii? Dar ce vreți altceva să fie cei ce mânuiesc frumosul? Oameni de afaceri curente? Cert, ar fi putut ei fi și asta, de ce nu? Eu am fost, timp de un sfert de veac, un lucrător zugrav aproape corect și aș fi putut să devin un antreprenor capabil, cu burtă și „Ford". Nu era deloc nevoie să transform visul în negustorie. M-ar fi costat mai puțin, nu m-ar fi costat nimic să transform vopsitoria în negustorie. Chiar cu nenumărate compromisuri.

Dar visătorul! Acesta e o vestală. Fără el, pământul ar fi pustiu; viața, un întuneric. Dacă omenirea s-ar stinge până a nu mai rămâne decât un singur om, acest om ar deveni vestală, nu antreprenor zugrav. Căci nu e adevărat că trăim cu jimblă. Trăim cu visuri. Altfel ce nevoie ar avea să proslăvească pe visători, până și regii brânzeturilor fine?

Deci, visătorii sunt sarea pământului. Netăgăduit, pe această sare, când e prea pură, urinează falnic toți fabricanții de brânzeturi, căci ei se mânie pe tot ce strălucește ca cristalul. Totuși, spune Balzac în *Les Ilusions Perdues*, societatea e dreaptă în nedreptatea ei: după ce se înfurie pe cei ce-o depășesc și-i trimite

în fundul gheenei pământești, dacă aceștia îi rezistă, ea îi scoate de acolo și le cântă imnuri de slavă.

Dar să zicem că asta e un basm cu cocoșul roșu. Recunosc și eu că misticismul de altădată nu se mai potrivește drumurilor noastre. Scriitorul e un om ca toți oamenii, cu drept de-a avea vilă la Șosea și cu nevastă care vrea să se îmbrace la Paris.

Ei bine! de ce nu preferă să obțină aceste bunuri materiale, luând calea luptei fățișe cu tiranii societății? De ce caută să le dobândească pe drumul pieziș al căpătuismului? Nu e oare mai demn, mai sănătos sufletește, să lupți pentru *un drept*, decât să pleci capul în fața tâlharului atotputernic, ieșit din urna electorală, dându-i astfel să înțeleagă că dreptul tău la viață ar fi discutabil?

Dar mai e ceva. Oricât am vrea să coborâm pe artist la nivelul moral al unui simplu politician, el tot trebuie să rămâie omul visurilor de dreptate universală și, în acest caz, nu-i este lui îngăduit să ia calea ușoară a revendicărilor personale. El trebuie, în chip absolut, să lege soarta lui de soarta omenirii, oricât ar fi aceasta de abjectă. (De ce să nu fie abjectă, când abjecția vine de sus?)

Îmi închipui că aceste timpuri, când religiile se năruie și când toate doctrinele sociale se dovedesc neputincioase, singur artistul, preot al Frumosului etern, mai poate reclama dreptul la direcția morală a umanității. Altfel, ne prăbușim într-un haos cum niciodată istoria n-a cunoscut. Altfel, o să ajungem ca pușlamalele academice să ne ardă nu numai operele, ci și pe noi, de vii ori smulgându-ne din morminte.

Apoi, nu e o rușine să vedem cum gloatele luptă pentru cucerirea unor drepturi cu efect universal, în timp ce noi, cântăreții tuturor simțirilor nobile, ne mulțumim să dăm din coate pentru un blid de linte strict individual? Și să nu vie nimeni să-mi spună că lupta noastră ar fi mai grea, mai primejdioasă decât aceea pe care o duc gloatele. Eu nu cred că un batalion de scriitori, de artiști

și de savanți ar putea fi mitraliat cu ușurința cu care se mitraliază un regiment răzvrătit pe front.

„Ceva mai bun, mai omenesc!” striga odată Gorki. […] *Ceva mai bun, mai omenesc*, propun astăzi confraților mei din țara asta căzută în robie națională.

Propun această luptă, mânuitorilor de condei care au binevoit să mă omagieze. Sunt gata să fac, alături de ei, tot ce-mi stă în putință. Aștept cuvântul lor.

Sanatoriul Filaret, 14 mai 1933

PENTRU CĂ AM IUBIT PĂMÂNTUL…

REFLEXII PE MARGINEA REFULĂRII MELE DIN EGIPT

Îmi place să cred că, în clipa când am venit pe lume, primul meu gest a fost de-a îmbrățișa pământul. Acolo, în cătunul Baldovineștilor, la îmbucătura Siretului, pământul s-a vârât desigur în mine, cu violența dragostei. Pământul întreg! Cu toate frumusețile sale!

Mai întâi soarele, această minune a trebuit să-mi înflăcăreze privirea. Afară, pe prispă, moș Dumitru cânta poate din fluier, în timp ce Leu, dulăul, vâna șoarecii, întărâtat de cântec. Câțiva nagâți de prin bălțile vecine – fermecători, curioși, îndrăzneți, cum le este felul – și-or fi curmat zborul, lovindu-se de geam, întipărindu-mi în ochi privirea lor albastră, cu chemare irezistibilă. Și poate că, de asemeni, Lina, drăgăstoasa, o fi năvălit în odaie, amestecând râsul cu plânsul, spunând mamei că părinții ei o bătuseră iarăși, fiindcă se dăduse mai demult lui Tudor. Și cine știe dacă, în dimineața următoare, întreg cătunul n-o fi fost în picioare, cu vaci, purcei și păsări, gata s-o ia la sănătoasa, în fața navalei Siretului „care cobora în galop spre noi”? Inundația!

Atunci, în fața îngrijorării mamei, i-oi fi strigat din ochi: „Dar, hai să mergem și noi!”.

Și ne-am mutat calabalâcul pe platoul Brăilei, unde nagâții zburau, zbenguindu-se, dându-ne cu tifla.

Mai târziu, când am putut să merg, sprijinindu-mă de spinarea lui Leu și am reușit să cunosc nemărginitul Bărăgan, ceva grozav de nou mi-a săgetat inima: la asfințitul soarelui, un țăran încovoiat asupra gliei; lângă el, un om călare, vociferând; și, din timp în

timp, un gârbaci șfichiuind șalele muncitorului. (Iertați-mă, nu fac agitație la răscoală. Așa s-au petrecut lucrurile.)

Din vina pământului! Din cauza lui, el, cel atât de frumos! Atunci, l-am urât deîndată. Dar poți oare urî pământul? Mai ales la vârsta când începi să-l cunoști, mergând sprijinit de spinarea unui câine?

Astfel, dragoste și ură, înlănțuite în chip neomenesc în inima-mi prea tânără, mă îmbolnăviră, din pricină că nu puteam înțelege. Mai apoi am înțeles. Dar dacă aș încerca să vă explic cum, o să spuneți că sunt un om dezagreabil. Devii, se pare, deîndată ce îți înmoi tocul în sângele revoltei.

Pentru a fi sublimă, arta nu are nevoie de lașitate și egoism; ea cere ca cel puțin artistul să nu considere suferința omenească numai ca o sursă de inspirație obiectivă.

Nu o știam.

Luntraș nebun pe fluviul Pasiunii, îmi treceam viața vrând să apropii malul dragostei de cel al urii, încredințat că Dumnezeu a plămădit prost aluatul, în ziua când a plăsmuit pe om. Asta-i firea mea. Și, multă vreme, primitiva mea ambarcație a plutit neobservată, înghițită de vâltori, gata să se scufunde. Socoteam că asta mi-e soarta.

Dar, nu! La o cotitură primejdioasă, când tocmai ieșeam acoperit de spuma însângerată, un vrăjitor îmi tăie calea și-mi oferi o corabie măreață!

— Destul cu întunecimile! Du-te în plină lumină și în văzul lumii!

Sărutai mâna vrăjitorului și pavilionul corăbiei.

— Mulțumesc! Trebuie deci să continui?

— Cu toate pânzele sus!

— Atunci, va fi ca și până acum, *pentru omenire!*

Vrăjitorul își înghiți un zâmbet amar:

— Bineînțeles, copilul meu!

Și se cufundă în valuri.

Admirabila, seducătoarea, înșelătoarea *literatură!*

Dar, observ că m-am abătut de la firul reflexiilor mele. Îngăduiți-mi să mă înapoiez la Baldovinești.

*

De pe culmea sfâșietoarei mele vieți de astăzi, când privesc spre cătunul unde m-am născut, mă întreb: este oare posibil ca inteligențele superioare ale lumii să disprețuiască soarta celor umili, mergând până acolo încât să-i treacă în rândul dobitoacelor? Este o întrebare care nu așteaptă nicio precizare; dar e suficient ca să mi-o pun, pentru ca de îndată să mă îndoiesc de curajul și generozitatea inteligențelor superioare ale lumii.

Umilii se nasc, în măsura în care nevoia de a iubi este mai puternică decât aceea de-a se hrăni. Ei îi sacrifică totul. Și tot ei o pornesc la cucerirea profundă a pământului.

Nu trebuie categorisiți drept *nebuni*. Societățile omenești din toate timpurile au făcut un cult din dragostea pentru acești nebuni. Ba chiar au făurit pe cel mai iubit dintre zei. Școli înalte o dau ca exemplu elevilor, care au șansa de-a se instrui. Este pomenită în toate cărțile mari. Și bineînțeles, se întâmplă ca nebunii în germen s-o știe, câteodată, ei înșiși. Fără s-o gândească. Căci ei sunt foarte simpli, foarte sinceri. În orice împrejurare dragostea le înlocuiește ambiția, ea nefiind decât un legământ cu sine însuși. Pe când ambiția e o chestiune de moment, care nu amână nimic. Dragostea se confundă cu viața dorită.

E un drum atât de lung, din cătunul Baldovineștilor până la *Cetatea-Lumină!* Când măsor distanța pe care am străbătut-o, mi se face milă de mine!

Dar unde-i scris că cele mai frumoase elanuri ale noastre trebuie să abdice totdeauna în fața ticăloșiei? Mai ales, unde-i scris că lașitatea și egoismul trebuie să fie azi sentimente familiare până și inteligențelor superioare ale lumii? Și dacă încă nu s-a scris asta nicăieri, de ce nu vor să ne-o spună cât mai repede cu putință? Atâția feciori de țărani, cu inimi ce îmbrățișează totul, ar fi scutiți de durerosul drum ce leagă Baldovineștii de Cetatea-Lumină.

Ar trebui să se spună acestor copii: *„Prieteni dragi! Nu confundați ceea ce predică inteligențele superioare, cu ceea ce pun ele în practică. Voi sunteți îndrăgostiți de pământul pe care l-ați vrea liber setei voastre de-a iubi. Și desigur, în fiecare secol n-au lipsit artiști de geniu care au consacrat, ca un bun în patrimoniul Artei, această dragoste pentru care voi sunteți gata să vă dați viața. Ei au făcut din voi eroi. Din pasiunea voastră – un cult.*

Dar asta-i tot ce au făcut. Sau mai de grabă au tras foloase și dintr-o parte și din cealaltă, transformându-l într-o simplă negustorie, cea mai respingătoare dintre toate: nimic nu se vinde mai bine decât Arta care proslăvește eroismul. Și negustorii de literatură eroică procedează ca orice negustor: se îmbogățesc, se zăvoresc în vilele lor, mulțumiți de libertatea lor, geloși pe banii ascunși la ciorap și aprobând tacit baionetele care le apără fericirea împotriva „canaliei". Este adevărat că uneori acești negustori fac mutre tiranilor care comandă baionetele. Nu-i decât un tertip, bun să le crească deverul negustoriei. Tiranii știu acest lucru. Numai voi, eroilor, habar n-aveți! Dumiriți-vă, gândindu-vă la vreun Francesco Ferrer, pentru a cărui salvare niciun negustor de eroism nu și-a riscat viața.

Și nu mai vă însângerați picioarele, parcurgând lungile drumuri care pornesc din un cutare Baldovinești spre cutare Cetate-Lumină, unde beznele sunt și mai profunde. Rămâneți în bârlogul vostru, iubiți și muriți neștiuți de nimeni, adorând o libertate care va veni cândva, cu prețul de-a fi adorată. Sau dacă nu vreți să acceptați de-a fi niște nebuni, străbateți pământul, strigând: «CINE VREA SĂ-ȘI SACRIFICE UN

FIR DE PĂR DIN CAP, PENTRU A CONTRIBUI CA PĂMÂNTUL SĂ FIE REDAT, ÎN DEPLINĂ LIBERTATE, DRAGOSTEI OAMENILOR?»

Veți vedea că în fiecare Cetate-Lumină mii de capete lucitoare ca luna și reci ca ea, se vor înghesui ca să vă răspundă; «Spre marele nostru regret, imposibil!»"

*

Nu mi-aș fi părăsit cătunul pierdut în bălțile Dunării, dacă inima mea n-ar fi fost făcută să înțeleagă chemarea *Ordinului gândirii generoase*. Sunt, deci, cu pasiune, credinciosul total. Îmi dau seama că minunea destinului meu nu se repetă de două ori într-un secol și încă!

Nenumărați sunt cei care *pornesc la drum*, luntrași nebuni. Numai *câțiva ajung*. Și dacă îmi place atât de mult să fiu demn de Lumina ce-mi umple azi ochii, apoi nu o fac decât pentru a consola pe toți cei orbiți de ea!

Iată pentru ce cred că rostul vieții mele e de-a plimba cuvântul dragostei, între coliba celor umili, însetați de dragoste, și templul uriașilor gândirii generoase.

Dar, în acest secol al crimei, *cuvânt de dragoste* însemnează: *cuvânt de revoltă! Revoltă împotriva tiraniei milenare a omului lacom, oricine ar fi el, orideunde ar veni!* Să se afle oare aici, ceva care ar putea stânjeni gândirea generoasă? Fi-voi oare dezavuat de *Ordinul* al cărui „călugăr" frenetic sunt?

După cât se pare, da, căci *Ordinul* meu rămâne surd la toate apelurile de ajutor pe care eu i le aduc din fundul prăpăstiilor și de unde el m-a scos pentru a-i răspândi menirea. Mai mult, el rămâne nepăsător chiar când vede cum tiranii îi atacă propriul său mesager.

Sunt pur și simplu uluit. Să fiu oare atât de singur? Mă credeam tovarășul de arme al unei legiuni de temut care luptă să smulgă

pământul din gura omului lacom, ca să-l redea celor ce pot să-l înfrumusețeze cu dragostea lor. Mă credeam un *puternic*. Și iată-mă, deodată, un biet Don Quijote strivit de copita unui măgar: sunt alungat din Egipt, arestat în Italia, vânat în România, ori de câte ori pun piciorul acolo. Este îngăduit, deci, tuturor măgarilor să mă dea în tărbacă…

Atunci, ce să mai spun de soarta pe care tiranii o rezervă omului anonim, vinovat numai pentru că iubește pământul și-l vrea slobod? Aici e toată buba. Nu e vorba de mine. Ci de fratele care mă prețuiește, dar al cărui destin nu va fi niciodată ca al meu, a cărui viață nu-i decât un lung șir de înfrângeri.

Degeaba oamenii cred că îmi refuză ceva; eu trec peste refuzul lor. N-am trecut oare peste atâtea, de-a lungul vieții mele? Putut-au oare să-mi interzică ceva? Absolut nimic! Am avut tot ceea ce am vrut și chiar mai mult. Ce a putut să mă coste, asta e altă căciulă. Ea înseamnă eroism și este cheia vieții libere. Majoritatea oamenilor nu-l cunosc. Ei nu se obișnuiesc decât cu cătușele și zăvoarele nenumăratelor lor închisori – lașitate ce-i face buni de disprețuit. Ei sunt și mai de disprețuit pentru că nu știu să scrie povesti frumoase. Se mulțumesc doar să facă pâine sau să scoată cărbuni din mină.

Mai nimic!

Și totuși acest „mai nimic” îngăduie *Gândirii generoase* să stea turcește și să scrie povești frumoase. Dar ce înseamnă o povestire frumoasă? Ce legătură poate fi între o povestire frumoasă și un om băgat în pușcărie pentru că a iubit pământul? Unde-i generozitatea? Și dacă ea nu se află nicăieri, pentru ce este mințită lumea celor umili, îndemnând-o să creadă în existența *Gândirii universale* care s-ar ocupa cu salvarea ei?

Reintrând în pielea omulețului care a făcut primii pași sprijinindu-se de spinarea unui animal-prieten, mă înfățișez astăzi dinaintea Marelui Consiliu al *Ordinului meu* și-i cer să fiu judecat.

Sunt „călugărul” neînduplecat care-și acuză Superiorii de *înșelătorie divină*. S-au jucat cu un lucru sfânt.

Dar, înainte de-a deschide dezbaterile, ar fi foarte folositor să spun în fața lumii în ce fel lumina vieții celei mari se revelează conștiinței celor simpli, cu inimă atotcuprinzătoare; cum în plină beznă țâșnește flacăra frumoasei iluzii și ce Golgotă trebuie să urce omul simplu, credincios chemării Dragostei imposibile.

Căci totul a fost Dragoste și salvare a sufletului, în revelația pe care marile Literaturi o făcură ochilor mei însetați de univers.

*

Mai întâi, acești ochi n-au văzut decât cavalul lui moș Dumitru și mâinile crăpate ale mamei sale. Dar poți oare zăgăzui privirea sufletului doar la micul orizont al unui cătun obscur? Nu se află oare și nagâțul care zboară lângă tine, cu ochiul său rotund, întesat de spații amețitoare? Cum aș fi putut oare să nu răspund acestui prim ordin al legii mele: să urmez exemplul păsării atât de cunoscută în bălțile noastre?

Am urmat-o, alături de moș Dumitru care și-a înjunghiat într-o noapte calul și era cât pe-aci să mă omoare și pe mine. Atunci m-am răzvrătit împotriva soartei cătunului meu: era prea mult supusă vigilenței unui pândar al bălții. Dar îndată mi-am dat seama că supunerea era universală și că pândarii erau stăpânii lumii.

Ce are a face! Oare revolta mea să nu fie în stare să lupte chiar împotriva lui Dumnezeu, dacă el însuși este încă un pândar? Spun: *să lupt*. Nu, *să înving*. Nu-i îngăduit? Dacă nu e, ei bine, trec mai departe.

Mă pregăteam să dau această luptă urmând exemplul haiducilor noștri. Aveam șaptesprezece ani. Eram slab, din cauza unchiului care-și omora calul, în loc să-l omoare pe pândarul bălții. Și, de asemeni, din cauza mamei care-și scuipa îmbucătura,

la vederea stăpânului, căruia îi spăla murdăria pentru treizeci de bani pe zi, plus mâncarea.

Da, am fost slab până în ziua când un vânt necunoscut răbufni cu furie în pieptul meu: era pleiada uriașilor Balzac, Tolstoi, Dostoievski, cu Victor Hugo în frunte!

Nu mă îndoiam de existența lor. Nu cunoșteam încă *Imperiul gândirii*. Ci doar pe haiduci, care nu gândeau, ci doar acționau. Și deodată, marea revelație a *Ordinului literaturii universale!*

Putere fără seamăn și pretutindeni respectată, ea reunea *forță* și *inimă* sub același sceptru. Puțin mai apoi, am crezut că am înțeles acest lucru. Și nu mai mă simții nici slab, nici singur: aveam prieteni care simțeau ca și mine.

De-aici începe viața mea eroică.

La șaptesprezece ani, sărmana creatură umană, dacă vrea să *reușească* în viață, trebuie să gândească, mai mult ca oricând, la fel ca toată lumea, și mai ales ca părinții ei, acești duioși dușmani ai oricărei vieți eroice. Iată-te, deci, gata, cu pleiada uriașilor în brațe și cu inima în stare să înțeleagă chemarea *Gândirii generoase!*

Nu se află acolo nicio șansă de *reușită*, ci numai de prăbușire. Dar tu n-o să te prăbușești, fiindcă sufletul tău e flacără. Și dacă ești puternic, o să devii un paria falnic.

Încă incapabil de a-ți câștiga existența omenește, vei alerga cea mai mare parte din timp să-ți cerșești pâinea sau s-o câștigi prin luptă aprigă, adică o luptă ucigătoare și umilitoare. Apoi, străin într-o lume străină, să nu vrei dragostea celor care te îndrăgesc. La ce bun, de vreme ce simți lipsa lor de înțelegere, ca un sloi ce te îngheață? Cel mult, sugrumând pentru o clipă vocea destinului, să te duci uneori să-ți ascunzi fața în poalele fustei binecunoscute și să-ți amesteci lacrimile cu cele ale unei mame pe care o ucizi fără voie.

Și iată-te, astfel, în singurătatea sfâșietoare!

Urmează minunata descoperire a fraților tăi de gândire. Într-o seară, singur și învăluit într-o fericire tristă, îți târăști pașii și visele umanitariste pe străduțele unei mahalale murdare. Beznele nopții te strivesc. Câinii te latră în pragul porților. Bețivii cad peste tine. Din lumea care mișună sub acoperișurile povârnite, tu nu reții decât nemăsurata urâțenie, totala inutilitate. Ea e atât de departe de tine! Căci n-are nevoie decât de dreptate. Ea nu se îndoiește de Frumosul care scaldă sufletul tău: descoperirea gândirii care țintește înnobilarea omului, năvala adevărurilor nebănuite în mintea ta feciorelnică, strălucirea noilor orizonturi, totdeauna imposibil de sondat.

Și tu îți dai seama atunci că o detașare încă și mai neomenoasă e pe cale să se producă: separarea ta de *corpul social*, simțindu-te ca un om căzut de pe altă planetă.

E lesne de spus, dar nu tot așa de repede de realizat, căci inima ta are rădăcini adânc implântate în acest corp brutal, de care doar egoiștii se pot separa fără să se mai întoarcă.

De asemenea, plin de dragoste și înțelegere, îți vei privi mahalaua dezgustătoare cu mai multă tandrețe și te vei duce, din curiozitate, să vezi ce se petrece înapoia unei ferestre, unde totdeauna, la o oră târzie, o lumină chioară pâlpâie neobosită: într-o odaie spoită cu var, câțiva tineri, în jurul unei mese, citesc, discută și beau ceai.

Până atunci, tu n-ai văzut în jurul unei mese decât bețivi jucând cărți. Nu-ți vine să crezi ochilor. Bați la ușă. Ești întâmpinat cu o ușoară neîncredere; priviri dibace se încrucișează cu a ta, care vrea să se convingă de îndată, că pe masă se află operele din pleiada uriașilor ce-ți oferă necuprinsul lor imperiu de simțire.

Privești și te încredințezi că ai nimerit unde trebuia…

*

N-am niciun chef să fac acum literatură proastă. Îmi povestesc viața-mi blestemată…

Mi-am trăit toate descoperirile ca și toate despărțirile, plătindu-le totdeauna foarte scump, atât pe unele, cât și pe celelalte. Trebuia.

În jurul meu, neștiință și asuprire își uneau mâinile ca să facă pe om josnic și pământul nefolositor. Căci omul nu se naște josnic, el devine atunci când i se răpește libertatea și când este pironit de glia care nu-l hrănește. Iar pământul devine nefolositor, numai dacă ești împiedicat să-l iubești, împiedicându-te să-l cunoști.

Așa mi se înfățișa lumea, când am deschis ochii. M-am revoltat de unul singur, luând-o razna, dar o pedeapsă promptă – care avea să dureze douăzeci de ani – începu să-mi chinuiască inima: era suferința pricinuită mamei, nevrând să dau ascultare unei porunci care urâțea viața. Cu neputință să ne înțelegem. Limbaj diferit, mai rău decât între o leoaică și un vultur.

Ani de-a rândul, încercai să-i explic celei care mă adusese pe lume înțelesul adeziunii mele totale la nobila cauză pe care o apărau prietenii mei din pleiada uriașilor: *libertate, dreptul de a cunoaște pământul, de a-l iubi și a te hrăni cu seva lui*. Câteodată, mama părea că-nțelege, își contenea plânsul, zâmbea, mă îmbrățișa, apoi văzându-mă plecând iarăși, întindea brusc brațele sale descărnate, arătându-mi mâinile crăpate:

— Dar pentru cine m-am încovrigat pe albia de rufe, timp de treizeci de ani, dacă tu nu trăiești decât pentru cauza ta, în loc pentru mine care te-am crescut?

Și se arunca la pământ, barând cu trupul ei pragul ușii mele.

— Scoal' de-acolo, mamă sau săr peste tine…

Și săream peste ea. Până în ziua când deveni un mormânt pe care niciun creștin nu-l sare.

*

Acum, mormântul este acolo, sfâșietor, iar frumoasa cauză pierdută și ea.

Da! s-a dus pe apa sâmbetei cauza care credeam că este și a prietenilor mei din pleiada uriașilor. Nu există uriași. Ci numai oameni. Și aici, e mai bine să tac, ca să nu devin dezagreabil. Dar, cel puțin, în schimbul propriului meu faliment, pot să fac veselul bilanț al drumului străbătut.

Totul a fost în folosul vieții eroice și mai ales al iluziei. Aproape că mi-e poftă să spun: datorită iluziei, oamenii devin eroi. Am fost. Nu mai sunt. Voi redeveni înainte de-a muri, șirul vieților mele nefiind încheiat.

Pipăi azi ceea ce acum treizeci de ani nu era în ochii mei decât un spectacol lunar. Unde-i realitatea? Între degetele mele sau în visul meu? Ferească-l sfântul pe cel ce vrea să fie practic; numai spectacolele lunare au viață lungă, numai visul există, numai dorințele noastre contează. Mai bine să faci credit vieții, decât să te măsori cu imposibilul.

Cât despre mine, i-am acordat această încredere. Și viața m-a răsplătit cu vârf și îndesat: zilele mele au fost totdeauna înțesate cu dragoste, fără de care aș fi murit încă de la început. Neavând brațe pentru sapă, nici minte pentru prostii și inimă pentru crimă, sărmana mea hârcă s-ar fi prăbușit demult, dacă n-ar fi fost susținută de dragoste.

V-am iubit pe toți, prieteni, și pe tine, pământul meu. Și vă iubesc încă, chiar dacă mi se întâmplă uneori să spun contrariul. Doamne, cum aș putea face altfel! Să urăsc? Să ucid? Cine ar fi primul pedepsit? Cine este pedepsit: cel care este dușmănit sau cel care are pieptul plin de ură? Ura nu-l ucide pe primul decât o dată, iar pe al doilea în fiece zi.

Și apoi, cum aș putea să mă lipsesc azi de ceea ce a făcut tăria vieții mele? Cine m-a susținut în anii de trudă la stăpân? Sau când ferchezuiam sute de odăi colcăind de murdărie? Sau când plantam

stâlpi de telegraf și spărgeam gheața pe drumurile Elveției? Sau când trăgeam frânghia ciocanului-pilon în uzina de la Geneva. Sau când crăpam de foame pretutindeni?

Cine mi-a umplut capul cu visuri și inima cu dorințe, dacă nu Dragostea? Vai de cel ce-o ia drept un mit; viața îi va fi un martiriu, pe lângă care cel îndurat de Iisus nu-i decât o pișcătură de țânțar!

Eu depun mărturie pentru voiniceasca ei realitate.

Țelurile ei? Nu contează.

Afară de unul: *Libertatea!*

Este singurul bun pământesc căruia trebuie să știi să-i sacrifici: bani, glorie, sănătate, viață. *Și chiar propria libertate*. Căci, fenomen ciudat, deși este bunul cel mai elementar, cel mai simplu, cel mai firesc din câte ne putem bucura pe pământ, libertatea este singurul pentru a cărei cucerire și păstrare trebuie să fim gata oricând să murim sau să fim întemnițați.

Alt fenomen ciudat: ca să fie păstrată, libertatea reclamă egalitate în folosință pentru toți cetățenii unei epoci democratice. De-aici: solidaritate universală în privința ei sau sclavie aproape generală. Cea mai mică defecțiune, și îndată apare eternul om lacom cu bâta dictaturii în mână.

Am înțeles acest lucru în ultima vreme. Credeam într-o totală extindere a libertății sub dictatura unei aristocrații a inimii, ieșită din acest proletariat care a pătimit atât, din lipsă de libertate. Nu mai cred!

Dar dezamăgirea mea merge mult mai departe.

Pierzând credința în *strigătul* revoltatului de meserie și certându-mă de îndată cu clasa mea, credeam că încă mai puteam sluji cauza libertății, bizuindu-mi forța în exterior pe confreria *Ordinului* meu. Încă de la plecarea mea din Baldovinești știam că în această confrerie îți poți uni strigătul de revoltă cu cel de nobilă mândrie, cinstit și teribil de convingător, pe care-l scoate omul cu inteligență superioară și total dezinteresat.

Aveam convingerea nestrămutată că savanții, filosofii, scriitorii și artiștii care predică popoarelor dragostea pentru libertate, se împotrivesc tiraniei cu aceeași promptitudine, spontaneitate și abnegație de care dau dovadă mulțimile cele mai abrutizate în epocile de mare primejdie socială: sugrumarea libertății.

Aș vrea ca un om cu bun simț să-mi spună dacă am fost nebun, având această credință; să-mi explice care-i misiunea umană a științei, filosofiei, literaturii, a tuturor artelor. Oare rostul lor să fie doar acela de-a creea bande de profitori și același șarlatanism divin al tuturor religiilor?

Am ispășit ca să am dreptul de-a ști.

*

Călugăr voluptos și stupid, animal ieșit din hăurile pământului, mai orb decât o cârtiță și mai surd decât o ciubotă, eu măsor generozitatea oamenilor după inima mea, brodind-o anapoda. Câștigul meu este ca și al fluviului care soarbe pârâuri și râuri, pentru a dărui totul mării, izvorul vieții. Dar, ce greu îmi este să constat cât sunt de puțini numeroși cei care îmi seamănă.

Nu m-am îndoit niciodată de ajutorul pe care Gândirea trebuie să-i dea, în orice împrejurare, omului hăituit de foame și de tiranie. Unde-i oare acest ajutor?

Într-o zi, am crezut că a dat peste mine. A fost ziua când o scrisoare neașteptată îmi anunța numirea ca membru al *Institutului de Cooperare Intelectuală*, de pe lângă Societatea Națiunilor.

Îndată mi-am luat rolul în serios:

— Voi coopera! Sunt atât de multe de făcut. Păcat numai că uneori calc în străchini! Dar inima mea va compensa restul.

Și în acea zi, ducându-mă în strada Montpensier, îmi plecai fruntea în fața frontispiciului cu litere de aur și mi-am zis, gândindu-mă la mama pe care am distrus-o: „Da, mamă bună, tu

ai murit de supărare, dar iată că sacrificiul tău n-a fost zadarnic. Voi fi un om cinstit până la capăt, folositor celor rămași în cătunul nostru, ca și tuturor celor care-și părăsesc locul de baștină și n-ajung niciodată în Cetatea-Lumină”.

Rostii aceste vorbe și îndată călcai în străchini. Onorabilul institut, numindu-mă membru al secției sale asiatice, îmi ceru dacă aș putea să-i lămuresc asupra cauzelor dispariției artizanatului și al artelor populare în Siria și în Asia Mică. Răspunsei fără înconjur:

— Dar e simplu: faceți să fie retrași din aceste țări soldații și avioanele franceze care omoară populațiile pașnice, și veți vedea cum vor renaște toate artele dispărute!

N-a mai fost cazul să fiu invitat a doua oară la „lucrările” acestei nobile „Cooperări”.

Așa că, fie că e vorba de siniștrii farsori de intelect sau de înalte conștiințe, ajutorul Gândirii universale este la fel de inexistent pentru sărmana ființă însetată de libertate.

Mă gândeam la această decădere a spiritului, în închisoarea din Triest, unde am văzut nevinovați aduși acolo cu miile. Eu am ieșit după o noapte de detenție. Dar unde sunt inteligențele superioare din Italia, care se îngrijorează o clipă de soarta nevinovaților pe care-i devoră fascismul italian? […]

Iată care este rușinea Gândirii!

Oameni care iubiți pământul, nu vă mai rămâne decât să vă lăsați îngropați de vii!

*

În prăpastia unde mă aflu acum, puțină lumină mijește. Și cu cât îmi precizez sentimentele, cu atât această lumină se micșorează. Iată, ceea ce nu credeam, inevitabil!

Voi continua să lupt. Singur, ca la început. Și tot ca atunci, *împotriva propriei mele familii*. Cu această deosebire: la plecare, familia mea era aceea a umililor, pe care un pândar al bălții o băga

în sperieți; azi, ea este a uriașilor care întunecă lumina din creiere. Dar nepăsarea amândurora în fața crimei este aceeași. Omul de pe culmea existenței se regăsește cu cel din prăpastie, în teama de-a pierde ceea ce posedă: o reputație ca vai de lume sau o unealtă care-l înfometează.

Nu este și n-a fost niciodată drumul meu.

Dar, ca să pot lupta, am nevoie să cutreier lumea. Și ca s-o pot face, am nevoie de un pașaport bun, în această epocă de regim polițist universal.

Cer Franței acest pașaport.

Cer francezilor naționalitatea franceză.

Mă leg să fiu un perfect cetățean, cetățeanul nobilei tradiții franceze, așa cum uriașii ei au propovăduit-o în toate cătunele pământului: *îmi voi pune condeiul și viața în slujba libertății; voi lupta împotriva oricărei nelegiuiri și pentru dreptate; nu mă voi îmbogăți și nu voi merge la război, dacă răii francezi vor provoca unul sau li se va declara, pe simplul motiv că trebuie să se ducă la război doar cei care și-l declară. Or, popoarele nu-și declară niciodată război.*

Iată care-mi va fi limbajul în fața popoarelor pe care le voi vizita cu pașaportul meu francez.

Dacă se va întâmpla să mă aresteze sau să mi se interzică debarcarea în câteva țări guvernate de barbari, voi cere Franței să mă ocrotească. Ea știe că revolta mea e dezinteresată: nu sunt în solda nici unui guvern, la fel cu turmele din uzine care luptă împotriva exploatării, violenței, războiului și ai căror șefi profitori le negustoresc revolta, sabotând revendicările lor drepte.

S-ar putea întâmpla să spun chiar și patriei mele adoptive adevăruri pe care le rostesc tuturor „patriilor”, care-și ucid oamenii. Franța va trebui să le accepte, fiind în folosul ei. *Ea încă mai este singura țară din lume care îngăduie actualmente să i se spună toate adevărurile*. Nu-i asta, oare, dovada existenței acelor buni francezi care vor făuri Franța dreaptă de mâine?

Sunt convins. Dacă mă va dezminți, o voi striga de pe toate acoperișurile.

Iată – cred – un limbaj cinstit.

Franța să mă primească așa cum sunt și să-mi acorde protecția sa. Mi-o datorează; i-am dat ce-i mai bun în mine, fără să-i cer vreodată ceva.

Dar, astăzi, cătunul meu are dreptul să-i ceară altceva decât un mormânt, pentru unul din copiii lui care a iubit-o mai mult decât orice pe acest pământ.

Paris, februarie 1930.

VII
MANUSCRISE PUBLICATE POSTUM

MOARTEA NOASTRĂ LAICĂ

Aș vrea să rostesc încă vreo câteva cuvinte sincere, în aceste zile de singurătate prelungită, care mă redau propriei mele conștiințe. Dar mai întâi vreau să rog pe cititor să nu-și abată privirea de la acest titlu, cam macabru. Nu despre moarte vreau să vorbesc aci, căci niciodată n-am crezut în ea, netrăind-o încă. Despre ea nu am decât o ușoară experiență, și cititorul meu știe că nu am obiceiul de a-l întreține cu ceea ce îmi este prea puțin cunoscut.

Moartea laică este titlul pe care Jean-Richard Bloch îl dă „comentarului” său din revista *Europe*, de la 15 februarie, de unde rețin numai această întrebare dominantă: Ce face societatea laică, pentru a ușura spaima omului care ține să moară laic?

„Societatea noastră laică este în stare de a predica, de minune, viteazului vitejia, și curajosului curajul. Dar ia să ți se slăbească rezistența organismului, inima să înceapă a da semne de oboseală, arteroscleroza să încetinească circulația sângelui, creierul să nu mai fie irigat puternic, uremia să-ți înăbușe gândurile, să începi a bate câmpii și să vezi ivindu-se în jur fantomele și spaimele? Cum o mai ia atunci la goană filosofia ta!”

Nu știu dacă cel care mi-a citit și corectat cu dragoste primele manuscrise în franțuzește, a simțit vreodată prezența morții în sângele său; dacă știe mai ales care-i chinul creierului nostru, în timpul sufocării care durează ceasuri întregi. Dar ca să putem sta de vorbă despre asta, nu-i necesar s-o știe din experiență, fiindcă el a pierdut oameni pe care i-a iubit mult și care au cunoscut o „moarte laică”. Jean-Richard Bloch a trebuit să știe cum să privească, în ochii lui Léon Bazalgette și, mai recent, în cei ai lui Jacques Robertfrance, amândoi aflați pe patul de moarte. Și poate că el a văzut, a simțit și a trăit supărătorul chin moral al omului căruia nu-i de ajuns un crucifix, pentru a-i potoli frica firească de necunoscutul ce se apropie.

„În acel moment, priviți societatea laică: ce face ea pentru un muribund? Istovit de cumplita luptă împotriva dezagregării, spiritul cere îndurare. Societatea laică nu știe decât să abandoneze pe apa sâmbetei acest creier degradat, incapabil de efort și năruit sub orice limită. Ea nu se încumetă să abordeze cu nenorocitul tema mântuitoare a morții, nici să armeze curajul „călătorului „pentru marea încercare finală; ea însărcinează, umilă, pe medic ca s-o reprezinte și se pitește înapoia morfinei".

Înfiorător de trist! Și adevărat! Adevărat mai ales pentru acei bolnavi care se știu mai mult sau mai puțin condamnați și care luni de-a rândul contemplă groapa căscată, neputând strânge în mâna lor tremurândă nici pe aceea a Domnului, nici pe aceea a omului. Căci, din fericire pentru omenire, trei sferturi din ea trebuie să moară fără să-și dea seama și fără să spere până-n ultima clipă. Omul este pus față-n față cu moartea, în mod crud, numai în cazul bolilor de lungă durată și care nu iartă. Aci, *„minciuna medicală, promisiunile de însănătoșire, jalnice și neroade"* – despre care pomenește Bloch – nu pot să aducă, într-adevăr, agonicului lucid, decât *„amărăciune și dezgust"*.

„Numai medicul care va fi știut să devină confidentul și sfătuitorul bolnavului, ar fi în stare – substituindu-se preotului – să rostească muribundului acele vorbe rezonabile, de pace lăuntrică și resemnare, care îi sunt tot atât de necesare ca și uleiul camforat, digitalina și pantoponul".

Iată un „subiect" mare de meditație dureroasă!

Am de spus un cuvânt frumos asupra celor de mai sus, care nu va fi desigur definitiv, dar de care se va aduce aminte. Căci ceea ce vreau să spun face parte din cele mai scumpe gânduri ale mele din acești ultimi doi ani pe care i-am trăit la pat, față-n față cu moartea, îngrozitor de singur în clipele cele mai nemiloase și lipsit de orice certitudine.

Nu! Pentru sufletul terorizat de spectrul morții nu-i altă salvare, în afară de credința totală în Dumnezeu! O spun eu, ateul total, după ce am simțit de multe ori împăinjenindu-mi-se ochii, iar inima oprindu-se într-o lungă sincopă.

Nu! Muribundul nu poate vorbi cu medicul despre sfârșitul său, fiindcă nu există *„vorbe rezonabile”* ce pot fi rostite dinaintea unei judecăți care a încetat să mai existe. Cel care se teme de moarte, nu stă de vorbă decât cu cel Etern. În ziua când simțim pieirea noastră inevitabilă, trebuie să ne împărtășim cu sublimul. Medicul nu-i decât un om ca și noi. Să-mi aducă morfina și să-și păstreze pentru dânsul *„vorbele rezonabile, de pace lăuntrică și resemnare”.*

Numeroși vor fi acum „prietenii” care văzându-mă vorbind astfel vor crede în *„degradarea creierului”* meu, așteptându-se din parte-mi la una dintre acele „faimoase convertiri” în *articulo mortis*, cu care *„biserica se împăunează”* și care s-a produs în timpul *„morții lui Jean Barois”* – ne-o spune Bloch, dacă înțeleg eu bine – caz pe care eu nu-l cunosc. Subiectul e prea vast și oamenii – în general – sunt îndeobște cam dificili când este vorba să-și caute salvarea sufletului *„in extremis”*. Marele intelectual ateu – cerând preotul – se poate simți la fel de izbăvit ca și sugrumătorul popoarelor care, tolănit pe aurul și josnicia sa, îi cheamă pe Iisus la sine și sărută crucifixul. Biserica este îngăduitoare. Ea aduce izbăvirea, atât adevăratului credincios, cât și falsului credincios, precum și celui „convertit in *articulo mortis*”, aflați pe patul de moarte. Astfel, toată lumea e satisfăcută, pe pământ ca și în ceruri.

Dar nu despre asta e vorba aici. Succesele sau insuccesele bisericii mă lasă rece, de când am aflat o sumedenie de lucruri omenești despre care nu mă îndoiam nici înainte de această boală, care nu mă lasă să trăiesc și nici să mor.

Astfel, eu știu astăzi, între altele, că conștiința cea mai sincer îndepărtată de orice concepție divină – cum este conștiința mea –

poate să se simtă, în anumite momente ale existenței, atât de străină în lumea aceasta, atât de incapabilă în a se înțelege în mod *ideal* cu oricine ar fi și, prin asta, atât de singură în fața spectrului morții, încât o neînvinsă nevoie de puritate pune stăpânire pe ființa noastră, cerând în ultima clipă o comuniune *cu cineva supraomenesc*. Ei bine, între această *conștiință* de mârșăvia terestră, pe care o numim în mod obișnuit *păcat* și această *nevoie* de puritate absolută, numită deobicei *Dumnezeu*, nu se află, la un păgân ca mine, niciun loc pentru preot și cu atât mai puțin pentru acel medic caraghios *„confident și sfătuitor”*, care crede că se poate *„substitui preotului”* și *„să abordeze cu muribundul problema salvării de la moarte”* – chiar dacă este, cu rare excepții, doar un fals om bun, fără suflet și dăruit cu totul familiei, banilor și politicii sale.

Unei atari creaturi omenești să merg eu și să-i încredințez ceea ce-i mai curat în sufletul meu? Nu, niciodată, nici lui și nici celuilalt, îmbrăcat cu sutană. Cui, atunci?

Biata creatură umană, care a avut nenorocirea să se nască cu un creier excepțional și care nu mai crede nici în oamenii care se dau drept reprezentanți ai lui Dumnezeu, nici în cei care jonglează cu știința, către care puritate terestră, picătură de sublim, își va putea întinde brațele-i descărnate, în timpul supremei încercări?

Ah, îngăduiți-mi să vă povestesc, pe scurt, o scenă de la Mânăstirea Neamț.

Într-o zi, se anunță un călugăr, spunând că are să-mi comunice ceva cu totul particular. Mă aflam în pat, cu sănătatea nu tocmai pe roze, dar îl primii. Era un roșcovan, mătăhălos, de cincizeci de ani, ce nu părea să aibă decât vreo patruzeci, foarte bine clădit, barbă stufoasă și mustăcios, voce spartă, o privire vinovată, cu înfățișarea trupului în mare neorânduială. Bătea câmpii. Îl opresc:

— Vorbești prea repede și fără niciun căpătâi. Mă obosești. Comportă-te aci, ca și cum ai fi singur la tine acasă. Și, înainte de toate, hai să ne cinstim cu un păhăruț de rom bun.

Afară, ger siberian. În odaia mea, o sobă mare ţărănească răspândea o căldură binefăcătoare. Suntem singuri. Călugărul se lasă convins. Soarbe romul dintr-o înghițitură.

— Pot să-mi scot șuba?

— Da și pe urmă să-mi vorbești sincer.

Căci îmi îndruga o poveste despre un „accident" care-i „otrăvise sângele", de un tratament prea împovărător pentru „mizeria" lui și de o datorie mare la farmacist, care nu mai voia să-i dea medicamente pe datorie. Așternui câteva cuvinte pentru farmacist.

— Ia biletul ăsta pentru datoria ta, îi spusei, dar ai curajul de a mărturisi că te roade sifilisul. Și apoi, am aflat că bei fără măsură.

Fața călugărului se lumină și un calm binefăcător îi cuprinse întreaga făptură. Îmi luă mâna:

— Nu m-au mințit cei care mi-au spus că ați fi un om în stare să-nțeleagă totul. Ei bine, o să vă vorbesc ca în fața Dumnezeului meu.

Dumnezeul său… Pentru că l-a iubit prea mult, pentru că nu a vrut să-i iubească decât pe „El", și-a părăsit femeia, cei doi copii și puțina bunăstare și a venit, sunt douăzeci de ani de-atunci, să trăiască aci, în „sărăcie și castitate".

Cu sărăcia a fost destul de simplu. A tras la jug ca „un bou" și nu s-a hrănit decât cu mâncarea obișnuită aci, pe care „nici porcii n-o pot înghite". Cât despre „castitate, temperanță, iată prăpastia!" Aici rugăciunile nu i-au fost de niciun ajutor, căci „dracul a fost mai puternic".

*

Vedeam pe „drac" în fiecare zi, de vreo şase luni. Erau țărănci frumoase, cu ochi mari, surâzători, care veneau cu brațele „încărcate cu daruri" pentru sfânta mânăstire. Erau adesea chiar și călugărițe chipeșe, cu privirea ipocrită.

— Aproape toți suntem pe-aci niște păcătoși, afară de sihaștri! Bem și preacurvim. Și sufletul meu? Din cauza lui, ca să-l purific, am venit aici… Or, iată că Dumnezeu m-a alungat, dându-mi un picior și am căzut mai jos ca niciodată. Te întreb: cine o să vrea să-mi izbăvească sufletul?

— Eu, da, eu! Nu spui tu că sunt un sfânt? Crezi asta?

— Mi-ai dat dovadă. D-ta știai dinainte cine sunt și nu mi-ai dat un picior. M-ai primit ca pe un adevărat frate!

— Și eu te iert, te dezleg de toate păcatele, care îți vor nimici în curând trupul, dar care nu ți-au pângărit sufletul, pentru că îl simt gemând în mâinile mele. Ți-ajunge asta? Iubești banul?

— Nu. De altminteri, aici, chiar cei care-l iubesc și-l strâng, nu profită de el. Rămâne mânăstirii, după moartea lor.

— Vezi deci și tu că nu se află păcătoși pe aici. Trăiți toți în sărăcie.

— Da, dar eu beau tot ce câștig și am patima cărnii, în timp ce, înainte de a deveni călugăr, nu beam și nu cunoșteam decât femeia mea. Atunci, de ce am venit la mânăstire? Pentru ce mă rog zi și noapte? Care-i dovada că Dumnezeu primește rugăciunea mea și că mă va ierta? Nu există nimic, fiindcă nu mă îndrept deloc. Dumnezeu nu-mi vrea sufletul, care se va duce în iad.

*

Nu am izbutit să-l conving pe călugărul Sofronie că dovada cea mai bună a purității sufletului său, sau mai degrabă *a existenței lui Dumnezeu în ființa lui*, era tocmai această conștiință pe care o avea despre mocirla vieții sale fizice, precum și refuzul de a se socoti mântuit, pe simplul fapt că devenise călugăr și se ruga zi și noapte.

Cât de departe suntem, față de toți acei credincioși, falși credincioși sau convertiți *in extremis* și care toți, unul mai înfumurat decât altul, gândesc că le este suficientă asistența bisericii, ca să aibe cugetul împăcat și să se socotească mântuiți!

Mâine sau peste zece secole, când bisericile vor fi dărâmate și Dumnezeu nu va mai exista, ei se vor mulțumi să moară în tovărășia medicului *„confident și sfătuitor”*, pe care prietenul meu Bloch li-l recomandă, după ce se va fi *„constituit, de bine de rău, o tehnică spirituală a morții, demnă de ceea ce se pretinde a fi viața noastră și grație căreia sfârșitul omului drept va înceta, în cele din urmă, să semene cu o debandadă”.*

Ea nu va înceta câtuși de puțin, pentru această minoritate din care face parte călugărul Sofronie. Fiindcă viața noastră laică fiind ea însăși o debandadă, nici moartea noastră laică nu poate fi altceva. Noi trăim în imposibilitatea totală de a judeca ce-i drept și nedrept. Egoismul nostru, orgoliul nostru, nevoia nestăvilită de viață materială ușoară ne orbesc și ne afundă în cea mai dezgustătoare prezumție. De-aci, aceste amăgitoare adeziuni în masă – fie că sunt de dreapta sau de stânga, din vremea noastră – deopotrivă lipsite de control și deopotrivă bazate pe forță, nu pe dreptate.

De aici, de asemeni, singurătatea noastră, de care ne dăm seama numai în clipele de mare nenorocire, în decursul cărora avem uneori pofta de a ne face un examen de conștiință, pentru a ne da seama de dimensiunea golului înconjurător și zădărnicia eforturilor noastre de a ne cruța de suferință.

„Nu iubesc umanitate zămislită din contemplarea suferinței” spunea Sen, cu sfântă revoltă, în *Condiția umană*. *„Sunteți sigur, Sen, că mai există și o alta?”* întreabă pastorul, în pioasa lui sinceritate.

Iată *malentendu*-ul[61] ce va sfâșia omenirea, până la sfârșitul secolelor.

Ea nu va izbuti să iasă din această situație decât pe calea renunțării, care conduce la nevoia de puritate absolută sau, dacă

[61] Neînțelegere, interpretare greșită.

vreți, la nevoia de Dumnezeu. Această cale ne conduce astăzi prea târziu și doar arareori spre acest țel.

Dar acest exemplu nu poate veni nici de la biserica istovită din cauza inconsecvenței, nici de la triumful cutărui ideal materialist și sângeros, și încă și mai puțin de la aceste Facultăți amorale și imorale, de unde Jean-Richard Bloch speră să vadă ieșind al său medic-preot de mâine.

Iată pentru ce moartea noastră laică, aidoma sufletului nostru, nu poate să semene decât cu o debandadă.

Paris, februarie 1934

SCURTĂ PLEDOARIE PENTRU ARTISTUL DE MÂINE

„Literatura, eu n-o înțeleg decât ca un mijloc de exprimare și comuniune între oameni; un mijloc nespus de puternic în ochii celor care vor să transforme societatea. Să spui ceea ce vezi, ceea ce năzuiești, ceea ce ai trăit, luptat, suferit, cucerit. Pentru asta se cere însă să fii dintre acei care luptă, suferă, cad, cuceresc. Literatura propriu-zisă nu va însemna atunci decât un ceva cu totul secundar.

Această teorie mi-am apropiat-o încă din adolescență. O datorez intelectualilor ruși emigrați în Occident, în mijlocul cărora am trăit ani hotărâtori pentru tinerețea mea. Acești titani primiseră, după lungă chibzuială, foamea, luptele continui, exilul, deoarece erau revoluționari. La șaptesprezece ani, descoperindu-l pe Kropotkin și Reclus, renunțai la studiile ce aveau să-mi călăuzească pașii către o profesiune liberă. Voiam să muncesc."

Astfel se caracterizează Victor Serge, într-o scurtă profesiune de credință ce mi-a trimis-o de curând din Rusia, scriitor sovietic, revoluționar și pe care nu-l văd făcând casă cu „marele public" din Apus. Cu aceleași convingeri ca ale lui Victor Serge, am făcut experiență pe pielea mea; și în afară de câteva amintiri binevoitoare, am un lanț nesfârșit de amărăciuni.

Niciodată nu trebuie să ne îndoim de numărul prăpastiilor care-i separă pe oameni. Depărtarea e adesea mai mică între un literat idealist și un neștiutor de carte, decât între două minți superioare, dintre care una e rece, iar cealaltă clocotind de generozitate. Iată unde cuvântul inteligență nu înseamnă nimic. Nici chiar pentru acea categorie obișnuită: marele public cititor. Cititor de ce?

O prejudecată milenară atribuie celui care citește o noblețe sufletească, iar celui care scrie un har divin. Lucrul acesta mai este adevărat încă și azi numai în Orientul meu simplu și sentimental. Niciodată n-a fost adevărat în Occident ale cărui măruntaie le răscolesc acum. Dovadă: *totala nepăsare pe care o arată scriitorii și cititorii din Apus față de sălbăticia vremii noastre.*

Așa se pune problema.

Desigur, sublimul artei *există* mai presus de orice. Totuși ne putem opri la el? Aceasta se va putea, în epoca când omul va fi împiedicat să-și exploateze semenul și să-l arunce în ghearele morții. În acele timpuri, liber oricine să înoate în sublim. Dar astăzi cum să ai cugetul împăcat, cum să te gargarisești cu artă pură, când în stradă sângele închegat e până la genunchi?

Și atunci, pentru cine să fabrici sublimul? Unde-i *morala talentului și a inteligenței?* Sau poate talentul și inteligența sunt deasupra moralei? În cazul acesta, omenirea este demnă de disprețul care țâșnește din discursurile solemne ale *tuturor* dictatorilor de azi, ori de câte ori e vorba de *libertate, umanitate sau dreptate*. Ea a apucat pe drumul drept spre barbarie, cu asentimentul tacit al talentului și inteligenței. Mă întreb, însă, arta pură va fi aci bine adăpostită? Desigur, nu vreau să spun că se va simți mai bine atunci când o logodești cu sângele care curge în stradă.

Lucrul acesta l-am încercat eu și n-am nimerit-o tocmai bine. Dar între două rele, artistul revoluționar trebuie să-l aleagă pe acela care are scuza generozității.

Deoarece se află pe lumea aceasta artistul revoluționar, ca și artistul turnului de fildeș. Niciunul nu-i mai mare, în dauna celuilalt. Ceea ce îi deosebește este sufletul, adică inima lor.

Artistul revoluționar nu poate înălța imnuri frumuseții, în mijlocul unei omeniri slute. El este deopotrivă de sensibil față de nedreptate sau frumos, cetățean al lumii, frate al celor asupriți și

în aceeași măsură artist. Artistul revoluționar are pe deasupra simțul responsabilității, la care îl obligă morala talentului și a inteligenții.

Cu totul altfel se petrec lucrurile la cel de al doilea, întâi, varietatea lui e nesfârșită, mai ales azi când turnul de fildeș se confundă cu cretinismul. Totuși, uneori acest artist vrea să-și părăsească sincer bârlogul, dând piept cu viața. Atunci începe drama pentru cei mai mulți dintre ei, pentru cei mai buni.

Așa cum e, viața socială actuală ne ucide nu numai din pricina războiului și a exploatării omului, a teroarei și vitezei, ci, în aceeași măsură, și din pricina nevinovatei *dorințe de căpătuire materială*. E înspăimântător să vezi cu câtă inconștiență animalică cei mai buni dintre oameni își vând sufletul (sau spiritul, dacă vreți) pentru grajduri cât mai confortabile. De sus în jos, până la treapta celei mai umile ierarhii sociale, care mai de care e gata să abdice, să-și încalece aproapele și să se bucure grosolan de tot ce o societate vulgară îi momește carnea nesățioasă. Astfel, studiul, meditația, contemplarea pământului, devin din ce în ce preocuparea nebunilor. „Înțelepții” se dedau goanei nebunești după americanisme, unde orice sentiment, orice morală sunt puse la zid. Automobile, sport, toalete, jaz, beții, orgii – iată viața după care îi curg balele aproape întregei lumi de astăzi.

Dinaintea unui atare prezent, a unui atare viitor, forța morală a Artelor se dă ea însăși bătută. Nicio bărbăție, nicio tenacitate, niciun curaj. Toți sunt ahtiați după parfum, după baie, după săpun. Mult zgomot pentru nimic. Munți de energie cerebrală se învârtesc zadarnic în jurul neplăcerilor vieții, istovindu-se tot spunând frumos lucrurile. Arta s-a redus astăzi numai *la a spune frumos*.

Temele ei, adică eroismul: *lucrur*i. Nimic nu trebuie să ne mire aici: „marele public” fiind laș și egoist, fiecare își dublează

lașitatea și egoismul ca să-l ajungă. Sfârșitul acestei curse după „marele public”: banii.

Desigur, sunt și excepții. Jalnice.

Suflete cinstite care vor să facă ceva. Suferința oamenilor le mișcă. Crimele sociale le revoltă. Dar răzvrătirea lor nu pornește de la certitudinea liniștii bănești, care le este mai scumpă decât cea mai dreaptă dintre cauze.

Aici este toată drama. O dramă meschină: la ce bun să vorbești despre suferință și eroism, când nu ești în stare să înfrunți pișcătura unui țânțar? De ce să înflăcărezi spiritele, să le îndemni la luptă, de vreme ce te simți neputincios să faci ceea ce propovăduiești. Nu-i oare acest fel de a fi o nouă metodă de a păcăli pe cei învinși, o nouă cale de a face „literatură” și „a-ți câștiga existența?”.

Sărmane vieți! sărmane „conștiințe cinstite”! Mult mai mult eroism se află în viața omului simplu, care în fiece săptămână bate la ușa unei noi fabrici, fără să fie sigur dacă pâinea zilei de mâine îi va fi sau nu asigurată.

Nu! Nu-i nicio scofală să te numeri printre artiștii vremii noastre. Toți, chiar cei geniali, sunt o gașcă de arivиști, de lași sau de ușuratici. Paraziți sociali cu duiumul! Nepăsarea lor față de semenul care scoate cărbuni din mină, îi va trimite la stâlpul infamiei în umanitatea de mâine, deoarece această umanitate îi întreabă chiar de pe acum: *Deoarece voi ne dovediți prin exemplul vieții voastre că aici numai bunăstarea contează, în vreme ce aveți gura plină de eroism, de ce vreți voi ca muncitorul din uzină să facă excepție?*

Fără îndoială, lumea de mâine va fi imaginea josnică a celeia care se crede mai bună azi.

Și totuși…

Pe întinderea nesfârșită a egoismului omenesc se ivesc eternele insulițe ale spiritului generos, la fel de omenesc. De-ar fi egoismul numeros ca nisipul și de-ar acoperi totul în calea sa, vor rămâne

totdeauna la suprafață oazele de generozitate, gata oricând să-l dezmintă, să pledeze cauza vieții care nu se înfricoșează și care-i gata să trăiască frenetic marea-i misiune.

În fața Creației nu contează decât aceste oaze. Restul, nisip, frumos sau urât, tot nisip!

*

Mărturisesc, în clipa de față, că nu am respect și stimă decât pentru cei care, ca și Victor Serge, și-au jertfit viața lor și a rudelor lor acestei uriașe opere de ridicare revoluționară, de care depinde viitorul omenirii care muncește și suferă. Majoritatea taților și soților au și ei dreptul, la rândul lor, să fie prevăzători, cuminți, la fel cu toate acele „conștiințe", de vreme ce au în spate atâtea guri de hrănit. Li se va ierta totul, cu atât mai repede, cu cât se vor declara *materialiști*.

Eu îmi pun obrazul pentru frumosul lor idealism. Le-am văzut fața de atâtea ori. I-am văzut zbătându-se între dragostea de familie și datoria socială. Mi-e cu neputință să-i uit. A îmbrățișa cauza lor, a împărți suferința lor morală, a-i susține pe orice cale, a colabora cu ei pentru victoria omului asupra bestiei sau a pieri pe drum – iată viața care m-a pasionat de totdeauna și mai abitir de când cunosc pilda jertfei lor.

Restul e un talmeș-balmeș „literar", ipocrizie, egoism.

Vremea de azi e dedicată problemelor de asuprire și mizerie până la foamete. Credeam, îmbrățișând literele, că revolta mea era și a tuturor „spiritelor înaintate" și că vom fi un front universal în rezolvarea acestei probleme. *Literatură!*

Omul care muncește e singur pe lume. El se deșală ca să asigure mai binele călăilor lui, ca şi „spiritele înaintate". Și de multe ori acest om sfârșește prin a crăpa, pentru a întreține paraziți care se proclamă frați cu el, care vorbesc în numele lui și-l îmboldesc la jug.

Așa că, de la un capăt la celălalt al pământului, toate categoriile sociale se unesc pentru a țintui acest om la munca lui și a trăi din sângele său. Oricine *se poate descurca* în viață. Oricui i se oferă ocazia să respire *puțin*. Lui, nu! Nimic. E singura ființă condamnată la munca silnică pe viață, de care nu scapă decât spre a lua drumul cimitirului.

Cine să se gândească la acest animal cu chip de om? Care contemporan, liber și bine hrănit, ar vrea să-și socotească viața drept o rușine? Pierit-au oare toți oamenii de bună-credință? Să nu mai fi rămas decât *literatura de paradă, comerțul de credințe?* Acest om cu chip de animal să nu fie bun decât pentru romane, picturi sau sculpturi?

Iată toată buba.

„Trebuie să mă achit de această datorie, să-mi îndeplinesc misiunea, înainte de toate. Nu e vorba de mine, nici de câțiva oameni, ci de întreaga umanitate, de toți cei striviți și aruncați în ungherele întunecoase ale societății. Mi se pare și pe bună dreptate, că se apropie vremea unei literaturi care descoperă în sfârșit masele de năpăstuiți, legătura între individ și semenii săi și care nu va mai pune problemele destinului fiecăruia decât în legătură cu destinul tuturor”.

Așa glăsuiește Victor Serge, care-și identifică destinul său cu al tuturora. Dar nu numai pentru asta a făcut el cinci ani de temniță, ci pentru că e din acei oameni care nu pot trăi decât în mijlocul unei umanități libere.

Tovarăși ai omului strivit în ungherele întunecoase ale societății, uniți-vă cu acei care luptă pentru o omenire liberă.

Paris, 30 martie 1930

VÂNTURĂ-LUME SAU LENIN ȘI OMUL STRĂZII

Omul străzii este o ființă pe care viața n-o mai încălzește. N-are decât două mâini, două picioare și capul. De folosește sau nu brațele, inimii lui îi e totuna. Picioarele – mai de folos, mai legate de inimă – îl poartă adesea departe de viață, adică departe de orice realitate indiferentă dorinței sale de a trăi. Și ar fi aproape fericit să se găsească acolo unde ele îl conduc, dar atunci intervine capul său groaznic, această cutie plină de întrebări, de năluciri, de planuri, speranțe, neliniști, nostalgii, amintiri – o învălmășeală de imagini cumplite care se străduie să-i dovedească, iar și iar, că nu-i decât un om de pe stradă, un om pe care viața nu-l mai încălzește.

Am fost un asemenea om. (Și poate mai sunt încă.) Din fericire, îmi găseam totdeauna soți: sunt destui pe străzi. Firește, trebuia să aleg, căci oricât ar fi fost de oameni cu adevărat ai străzii, nu erau decât rareori posesori ai acelei cutii, străbătute de necruțătoare sclipiri, care să-ți amintească mereu cine ești. Cel mai adesea sunt doar brațe și picioare, fără cap. Dacă se aprind câteodată și urlă, o fac pentru că – în toiul nopții, în fumul acru al crâșmei, gata să-i arunce în stradă – un om, unul de-al lor, strigă deodată, ca pentru sine:

— Cocina ei de viață!

Atunci fețele li se înflăcărează, ochii li se cască plini de fulgere și mistuie cu toții solemn, timp de o clipă, acest strigăt al conștiinței lor adormite. Apoi, se reîntorc la mizeria lor.

Dar cel care a strigat nu se mai întoarce. Se lasă în voia picioarelor care-l poartă într-acolo, departe, unde se va îndârji să asculte ce-i vuiește capul.

Într-o noapte am luat-o pe urmele unui asemenea om.

Era în iarna lui 1917, la Geneva. Pe strada La Fontaine, la numărul 6, cred, se afla pe atunci o crâșmă al cărei „patron” era un fost ocnaș, scăpat din Guyana, un om ale cărui bunătate și înțelepciune le doresc celor mai buni prieteni ai mei și mie însumi. Clientela sa, alcătuită doar din dezertori, nesupuși și revoltați, în cea mai mare parte italieni, nu-l hrănea, decât pentru că se mulțumea cu puțin. Muncea din greu împreună cu nevasta, de dimineață până în miez de noapte, să facă târguielile, să gătească și să servească vreo cincizeci de certați cu legea, în majoritate aproape tot timpul fără lucru, din lipsa „hârtiilor în regulă”. Eram unul dintre rarii clienți care posedau un pașaport. Intrai pe deplin în comunitatea lor, doar imitând un gest deosebit de primejdios, pe care puțini îndrăzneau să-l facă pe atunci: acela de a împrumuta documentele nefericiților fără patrie, ca să se poată angaja undeva.

Documentul meu – care făcu înconjurul uzinelor și asigură pâinea multor dezertori – provenea de la răposatul domn Fazzi, jurisconsult genevez și consul onorific al României la Geneva. Acest trist personaj, luându-mi pașaportul și trimițându-l Legației române de la Berna, îmi înmână o hârtie concepută astfel: *„Numitul Istrati Panait Gherasim, supus român, cunoscut de noi, poate fi angajat ca salahor la gara Cornavin”.*

Aveam tocmai nevoie, pentru gara Cornavin, de o asemenea recomandație, dar ea avea să servească tuturora acelora ce se puteau angaja aiurea, în schimbul unui „petec de hârtie oficială”. Căci Elveția afaceristă din timpul marelui măcel, își deschidea porțile uzinelor tuturor „vagabonzilor cu identitate îndoielnică”, pe care-i putea folosi pe un preț de nimic, numai să pară cât de cât în legalitate.

Antonio, pe care l-am urmat într-o noapte de ger usturător, era unul dintre acești certați cu legea, și totodată conștiința întruchipată a întregii sale caste. Era cel mai frumos exemplar de

om al străzii, ce mi-a fost dat să-l întâlnesc vreodată… Nu poate fi situat decât în acea categorie mică de oameni cu o conștiință neînduplecată și *ucigătoare pentru cel ce o posedă*.

În strada La Fontaine, unde i se spunea *Vântură-Lume*, Antonio se înfățișa ca un personaj de roman, neobservat de ochii alor săi și chiar de ai lui, dar ușor de luat în seamă de către cei ce știu să descopere înaltele valori ale vieții omenești. Prin el, mai mult decât prin oricare dintre cunoștințele mele, am putut întrezări punctul în care o ființă omenească oscilează între marea viață și marea artă, fără nicio nevoie de *literatură*. Pentru a o culege, e de ajuns să o *vezi*.

L-am văzut pe Antonio întreg și l-am cules (pentru inima mea mai întâi), în ajunul de Crăciun al crâncenului an 1917, când, debarcând la Geneva cu cinci franci în buzunar, picioarele mă duseră cu totul din întâmplare, drept la crâșma lui Romagnan, fostul ocnaș scăpat din Guyana.

Cârciuma era plină de oameni în salopete, care mâncau, beau, cântau, țopăiau în toiul unei voioșii fără margini, sau mai curând al unei beții prefăcute. Veselia tristă de pe fața uriașului Romagnan, care mă izbi de la intrare, mă făcu să înțeleg pe dată sufletul mediului în care mă găseam. Și fui fericit. Era ceea ce îmi doream: niște disperați ca și mine, niște oameni ai străzii.

Fui luat în seamă de îndată și mă așezai la un colț de masă, și aproape toate vocile amuțiră, căci eram bine îmbrăcat. Chipurile joviale se învăluiră într-o tăcere gravă, stânjenitoare. Cele mai multe, se aplecară deasupra vreunei farfurii sau a vreunui pahar cu vin roșu. Mă simții tare amărât. Dar asta nu ținu mult, căci curând unul câte unul, capetele se întoarseră cu o discreție stângace către un flăcău zdravăn, cu un cap frumos și negricios, care mă țintuia fără teamă, cu ochi lacomi, a căror privire cinstită și deschisă mă făcu să-mi recapăt încrederea.

Era Antonio. Înțelesei că era căpetenia acestor conștiințe amorfe, stăpân fără voie. Mă hotărâi să sparg gheața, din moment ce ne aflam în familie.

Cum Antonio era foarte aproape de mine, mă dusei să-i șoptesc la ureche:

— Vrei să m-asculți un minut?

Asta și aștepta, așa că se ridică și îl urmai într-o cameră învecinată. Acolo îi spusei:

— Sunt ca și dumneata și ca toți cei de alături: un muncitor. Român. Vin de la Leysin. Valiza mi-e încă la casa de bagaje. Îndrumă-mă să-mi găsesc de lucru. Sunt fără bani și fără adăpost. Aș vrea chiar să-mi vând costumul pe care-l port.

— Ești „în regulă”?

— Cât se poate de „în regulă”.

— Perfect. Nu-i nevoie să-ți vinzi hainele; se caută chiar acum brațe vânjoase, mai ales la Cornavin; dar trebuie să ai „un petec de hârtie oficială”, altminteri e greu.

Apoi, cu chipul vădit înseninat, mă trase în cârciumă și-i strigă birtașului, ca să audă toate urechile:

— „Patroane”! trebuie să-i facem loc acestui tovarăș. Cu orice chip…

— Nu-i mare lucru.

Și luându-mă de braț, adăugă, cu o familiaritate ce nu-i stătea în fire, cum nu-i stătea nici tutuiala:

— Acum, amice, mai dă-o-ncolo de muncă! E doar ajunul Crăciunului! Șezi colea și fă ca și noi! Dați-i înainte, prieteni!

Tămbălăul reîncepu, fără să-l atragă însă și pe Antonio, fiindcă între el și „ortaci”, nu era altă legătură decât sentimentul unei comune deznădejdi. Dincolo de asta, unul se mistuia lăuntric, în vreme ce ceilalți abia dacă bănuiau că e cu putință așa ceva sau nici măcar atât.

Îmi dădui seama de aceasta încă din seara aceea.

Antonio era la o partidă de „manila[62]” împreună cu trei italieni nu prea vorbăreți. El era cel care răspândea cea mai multă veselie, turna de băut, prindea din zbor cuvintele celor de față, pe care le comenta sau le lua în răspăr, lansa vorbe de duh, se certa – dar toate astea numai în aparență. În fond, gândurile îi stăteau necontenit aiurea. În momentul acela, eu eram cel care îl preocupam cu deosebire. Cu puternicele-i mijloace de a sfredeli sufletele, el presimțise dintr-o dată ceea ce ascundeam sub învelișul meu, fapt rar în viața oamenilor ce caută oameni. Cât despre mine, eram sigur de asta: Antonio era omul meu. Dar nu țineam deloc să-i răpesc prețul victoriei în bătălia pe care o dădea cu sine însuși. N-avea decât să mă descopere el. Eu nu-i ascundeam nimic.

Noaptea se scurse într-o cumplită monotonie: aceeași petrecere dezgustătoare; aceleași urlete de animale bete; aceleași „manile” fără rost. Spre ziuă, jucătorii deveniră nervoși.

— Și la urma urmei, poftim! făcu Antonio, aruncând cărțile, în focul unei discuții. Mă plictisiți cu „manilele” voastre nesfârșite!

Se duse la tejghea să plătească, îi șopti ceva lui Romagnan, și veni să-mi strângă mâna:

— Ești aici ca și acasă. Pe mâine. Noapte bună!

Nu-mi arătă decât o clipă chipul său zbuciumat și dispăru. Îl urmai numaidecât.

Afară, crivățul clătina felinarele, în timp ce Geneva începea să se ivească din ceața murdară. Îl zării pe Antonio traversând piața portului, în momentul în care o bandă de cheflii, bărbați și femei, îi strigau de departe că n-avea ce să caute acasă, nevastă-sa și așa nu îl aștepta, „petrecea prin alte locuri cu un tip”.

— Duceți-vă la naiba! le răspunse el.

---

[62] Joc de cărți între două perechi.

Și o luă pe podul Mont-Blanc. Continuai să-l urmez la vreo cincizeci de pași, când, deodată, pe strada Berne, îl pierdui din vedere. Dar nu-mi trebui mult să-l regăsesc.

Stătea la o masă într-unul din acele baruri mici, curate ca o cutie de bijuterii, unde se degustă iarna, faimoșii „melci” de Burgundia, și mai faimoasa „fondue” și excelentul vin alb elvețian. Intrai.

Văzându-mă, Antonio avu o tresărire de bucurie, și liniile chipului său obosit se îndulciră. Veni să mă ia de mână și să mă așeze la masa lui:

— Ai dat iar peste mine din întâmplare?

— Nu, te-am urmărit, dar la colțul străzii ăsteia te-am pierdut. Eram tare mâhnit.

— De ce?

— Pentru că socot că suntem deja buni prieteni.

Antonio aruncă o privire de jur împrejur asupra clienților zgomotoși, ca și cum i-ar fi fost frică să nu mă fi auzit careva, apoi, încet:

— Înghițim ceva aici și o ștergem. Vreau să-ți vorbesc.

Comandă două duzini de melci și o jumătate de vin. Dar jumătatea era deja băută, înainte ca melcii să se fi anunțat. Mai comandă una, turnă și se mulțumi să privească, în liniște, perdeluța de la geamul cel mare pe care apropierea zilei îl făcea să pară lăptos. Păstrai aceeași tăcere, plină de o înțelegere reciprocă, în mijlocul unui balamuc de nedescris.

După vreun ceas ne îndreptam spre Châtelaine. Pe drum, fui cel care-și goli primul sacul, Antonio fuma și mă asculta cu sfințenie. Din vreme în vreme, privirea i se oprea cu franchețe în ochii mei, nu pentru a mă controla, ci pentru a mă face să simt mai bine câtă încredere îmi arăta.

Omul se schimbase cu desăvârșire! Nicio urmă de oboseală. Niciun semnal de zbucium interior. O trăire intensă îi transforma în bulgăre de foc, capul său puternic de piemontez.

Tăcui atunci, convins că, la rându-i, avea să mi se destăinuie numaidecât.

Nimic din toate astea. Spre uimirea mea, mă opri și-mi spuse pe negândite:

— Ce crezi despre Lenin?

— Despre… Lenin?!

— Da, despre Lenin. Trebuie să ai o părere despre el.

— E adevărat, am.

— Atunci?

— Cred că e un om sincer și capabil.

Antonio se gândi o clipă, apoi:

— Știai ceva despre el, înainte?

— Nimic. N-am auzit niciodată nimic.

— Și totuși, spui că ai luat parte la mișcările acelea.

— Am luat, și încă de aproape, și cu toate acestea nu îl cunosc.

— Ce te face să crezi că este „un om sincer și capabil”?

— Cuvântul și faptele lui. Nu-i un om care să vorbească doar; n-o face decât ca să treacă de îndată la un lucru precis.

Antonio răsuflă din adâncul plămânilor:

— La fel gândesc și eu. Și-apoi, are curajul să se bizuie numai pe omul străzii. Așa ceva nu s-a mai auzit niciodată! Ce suntem noi, la drept vorbind? Niște bieți nefericiți, asta-i! Și el vrea să aibă de-a face numai cu oameni de-alde noi. E nemaipomenit!

Și atunci, dintr-odată, Antonio se puse să-mi istorisească povestea sa, pornind din clipa începerii războiului. Trăia în Franța, dintotdeauna, îndeplinind tot felul de meserii: vânzător ambulant de stofe, reparator de umbrele, negustor de bâlci. Nu frecventa niciun mediu idealist, pentru că idealiștii nu-i erau pe plac. Câștiga destul de bine. Și totuși, niciodată nu era împăcat. Viața, așa cum o vedea în jurul lui, îl dezgusta. Arareori își descoperise un prieten adevărat. Femeia îl dezamăgise și ea. Pentru el, femeia era „o cruce” de purtat.

— Capul este totuși cel care îmi pricinuiește cel mai mare rău, făcu el. Cu el mă războiesc zi și noapte. Capul, asta-mi prisosește.

După intrarea Italiei în măcel, Antonio socoate că el nu are nimic de a face cu asta, dar Franța gândește altfel; îl arestează și îl predă „patriei” care-l trimite în primele linii, de unde, un an mai târziu, o șterge, escaladează Simplonul și trece în Elveția.

Urmează *Witzwill*, lagăr de internare pentru „indezirabili”. Zăbovește aici câteva luni, se poartă corect cu toată lumea și iată-l liber, cu condiția să rămână, tot timpul războiului, în același oraș, să plătească un impozit (rambursabil) de zece franci pe lună și să meargă în fiecare duminică la jandarmeria locală, ca să semneze registrul de prezență.

— Ei bine, încheie el, „înjure” lumea cât o vrea, eu tot spun că Elveția e țara unde un nefericit, hăituit de toate „patriile”, mai poate respira. Și *Witzwill* e cea mai umană dintre închisorile pe care le cunosc, numai să nu faci pe tâmpitul. Iată o dovadă de toleranță:

(Scoase din buzunar o gazetă pe care o cunoșteam bine, *La Feuille* a lui Jean Debrit, apărută de curând și deja foarte populară.)

— Vezi asta? Spune-mi, ce țară din Europa i-ar permite astăzi unui ziar să vorbească despre Rusia, așa cum se scrie aici în fiecare zi? Prin foaia asta am aflat, noi cei năpăstuiți, cine-i Lenin și ce înseamnă bolșevismul. Și asta ne-a făcut mult bine: în clipa când nu mai aveam ce nădăjdui pe lume, iată că o mare speranță ne trezește la viață pe toți. Cunosc niște tovarăși care vroiau să arunce în aer uzine, să asasineze oameni de stat. Acum ei știu că se poate face o treabă cu mult mai bună. Lenin e cel care a spus-o și a făcut-o, cu oameni ca și noi – dar asta trebuia știut.

*

O lună după aceea, lucram alături de Antonio în marea uzină Châtelaine, Picard-Pictet sau Pic-Pic, care se transformase în uzină de război.

Nicio ocnă, niciun ocnaș, n-au cunoscut iadul în care trăiam câte zece ore pe zi. Desigur, munceam în acord, și câștigam de trei ori leafa unui salahor, dar asta nu făcea să scadă cu nimic grozăvia acestei munci.

Eram în secția ciocanelor cu aburi, o sală mare care cuprindea patruzeci de asemenea piese, fiecare prevăzută cu un cuptor cu gaz și cu trei oameni, care nu mai erau oameni, ci nebuni. Unul dintre cei trei nebuni scotea alama din foc și o punea în matrice; al doilea trăgea cablul și făcea să cadă ciocanul, greu de patru sute cincizeci de kilograme; al treilea scotea din formă bucata de alamă devenită acum carcasă de obuz. Operația dura vreo zece-cincisprezece secunde.

Închipuiți-vă o hardughie de sticlă care urlă prin patruzeci de cuptoare cu gaz, și pe deasupra, tunetele celor patruzeci de ciocane ce cad fără întrerupere. Mașinile care treceau pe stradă simțeau zguduiturile trudei noastre ciclopice. Și morții trebuie să ne fi auzit cu siguranță din morminte.

Seara, zăpăciți de cap, cu nervii prăpădiți, cu mâinile ca niște răzători, încălecam pe bicicletă și o porneam în zigzag ca niște pești – năuci și surzi, străbătând parcă un oraș mort. Tramvaiele ni se păreau de vată și lunecând pe apă; lăutarii vreunei orchestre nu făceau decât niște semne caraghioase, iar oamenii ce stăteau de vorbă pe drum ni se înfățișau ca niște surdo-muți. Întorși acasă, adormeam mâncând, goi pe dinăuntru, storși de orice vlagă.

Dar dimineața, pe când urcam înspre Châtelaine, în zorii încețoșați ai iernilor geneveze, întârziam atât cât să aruncăm o privire peste *La Feuille*, pe care niște vânzătoare, ce semănau a peticărese, ne-o strecurau pentru un gologan. Era singurul nostru

minut de bucurie, în douăzeci și patru de ore. Fu singurul nostru sprijin moral vreme de mai bine de un an.

Vedeai valul cenușiu al celor două mii de muncitori oprindu-se o clipă sub un felinar, sorbind din ochi câteva rânduri cu litere îngroșate și aruncându-și din mers, unul altuia:

— Merge bine treaba în Rusia!

— Ah, al naibii Lenin ăsta!

Lenin cucerea unul după altul nenumăratele orașe ale uriașei Rusii a țarilor și le încredința oamenilor străzii. Pământul li-l dădea celor ce munceau.

Asta era tot ce doream să știm.

Întorși în iadul nostru, nu ne mai era cu putință să schimbăm un cuvânt, dar, goi până la brâu și șiroind de sudoare, privirile ni se încrucișau atât cât să putem citi unul în ochii celuilalt:

— *Lenin! Merge treaba!*

Și de patruzeci de ori, patru sute cincizeci de kilograme de oțel își azvârleau potopul lor de tunete, asupra tiparelor făcătoare de unelte ucigașe.

Apoi, în 1920, plecarea din Elveția. Antonio și cu mine ne despărțim. Îl credeam pierdut pentru totdeauna pe acest bun prieten, când, în anul următor, pe Promenade des Anglais, aud un vânzător ambulant strigând:

— Vântură-Lume!

Antonio, cu țigara în gură, cu privirea întunecată, își plimba „capul de prisos" în mijlocul unei mulțimi în care milionarul, întreținuta de lux, străinul plictisit de viață, se îmbulzeau laolaltă cu măruntul negustor marocan, vânzător de covoare, cu mica florăreasă văduvă de război, care ți se dădea pentru un pol de hârtie, cu muzicantul cerșetor cu pieptul plin de decorații, și mai ales cu ceata de fotografi ambulanți, oameni care – cu ajutorul unei

poze de zece copeici, din care meșteresc vreo două mii pe zi – duc faima Nisei până în străfundul Irlandei sau al Australiei.

Fui fericit să-l găsesc pe Antonio, și el nu mai puțin:

— Știi, îmi spuse, că meseria de fotograf de stradă nu-i deloc de disprețuit? Ai noroc câteodată pe *Promenadă* și ești liber, nu-i ca în ocna de la Pic-Pic.

Și iată-ne fotografi ambulanți.

Asta a însemnat o întărire a prieteniei noastre și începutul unei noi vieți. Viață de speranțe, într-unul din cele mai feerice orașe ale lumii. Îmbrăcați amândoi îngrijit, ne distram acum punând să pozeze în fața obiectivului, tot ceea ce Nisa atrage pe faimoasa-i *Promenadă*.

Nu mai era *La Feuille*, care să ne vorbească despre Lenin, dar aveam *l'Humanité*. Și prin ea, urmăream pas cu pas faptele și gesturile omului, pe care întreaga lume îl privea…

Trăirăm zile fericite, la început, apoi veniră zile întunecate. Poliția își dezvălui urgia asupra bietelor noastre capete. Vânzătorul ambulant de pe *Promenadă* deveni ținta agenților cicliști, care ne culegeau în fiecare zi, ne duceau la post și ne trânteau câte o amendă, căci nu ne era îngăduit „să-i plictisim" pe plimbăreți.

Pentru început, ne plătirăm amenzile și continuarăm să-i pozăm pe bogătași, care nici nu doreau altceva, apoi nu ne mai merse: sumele de plată deveneau pe zi ce trece mai apăsătoare. Trebuia să lucrezi numai pentru poliție.

Demoralizarea se abătu atunci asupra spiritului nostru. Antonio și cu mine urmam prin cârciumi banda fotografilor pe care agenții îi hăituiau necontenit, și acolo, așteptând ceasul de liniște, ne reluam jocul de „manila" și beam zdravăn. Aveam tovarăși care beau de nu le mai rămânea nici cu ce să-și cumpere o cutie de plăci, alții își lăsau pe masa verde bruma de câștig.

Și cum o nenorocire nu vine niciodată singură, aflarăm că Lenin se îmbolnăvise de o boală care nu-i mai îngăduia să semene nădejde de-a lungul și de-a latul unui pământ blestemat. Se scurgeau luni întregi fără ca vreun cuvânt de-al lui să vină ca să ne umple inimile. Zile întregi treceau fără să ne putem arăta pe *Promenadă*, nici cât să ne câștigam prețul unui prânz. Amenzile, neplătite, transformându-se în zile de închisoare, agenții deveniră mai de temut ca oricând. Mai mulți tovarăși fură prinși și aruncați în temnițele de la *Maison Cellulaire*, despre care povestiră amănunte îngrozitoare.

Antonio și cu mine, aveam fiecare de ispășit câte șase zile de închisoare, care pluteau asupra capetelor noastre ca și groaza morții asupra sufletului unui ofticos pe ducă. Nu era mult șase zile, dar inimile ne erau atât de grele!… Ne convingeam din ce în ce, că pentru un biet nenorocit, nu era loc pe acest pământ. În timpul vânătorii de oameni, pe care o întreprindeau zilnic „bicicliștii”, auzeai pe unii strigând către droaia de milionari:

— Lepădăturile naibii! Bine vă fac hoții care vi se strecoară în palate, vi se culcă cu nevestele și le ușurează de bijuterii!

Asta era Nisa, cu palmierii ei, cu cerul ei, cu marea ei, cu lumea care se „bătea” cu flori – călcând în picioare milioane de buchețele – cu faimosul ei carnaval care-i desfăta pe nătăfleți și îi făcea să-și uite salariile de mizerie. Ne săturaserăm. Ajunseserăm să regretăm până și ciocanele Genevei și curajoasa *La Feuille*, care ne vorbea de un Lenin făcut numai din fulgere.

Și deodată, într-o dimineață, vestea groaznică: *Lenin a murit!*

În ziua aceea, pe *Promenadă*, un vânt turbat, dintre acelea pe care Nisa le cunoaște prea bine, măturase bogătași, negustori ambulanți și agenți. Palmierii se încovoiau gata să trosnească. Marea își trimitea valurile până la zidul clădirilor. Ziarul îndoliat, cuprinzând imaginea lui Lenin, ne fu smuls din mâini și zbură în

sus, spre monumentul *Centenarului*. Antonio îl urmări cu privirea și murmură:

— De-acum nu mai am nicio poftă de lucru. La ce bun? Nu-mi mai pasă de nimic.

Vreo cincisprezece zile, ne-am lăsat în voia soartei, cutreierând toate satele Alpilor Maritimi, apoi, într-o zi de mare mascaradă a carnavalului de la Nisa, Antonio îmi spuse:

— Știi ce? Hai să ne facem cele șase zile de închisoare!

— Hai!

Ne îndreptarăm spre comisariat. Neputând fi „culeși” de pe stradă sau de acasă, știam că condamnările ne așteptau. Pe drum, Antonio nu ocoli nicio cârciumă. Devenise palid ca un mort. Băutura nu-i mai făcea nimic. Îi spusei:

— Gândul închisorii îți face atâta rău?

— Nu. Strada asta, așa cum o vezi.

Strada pe care o vedeam era Nisa „în sărbătoare”. Îngrozitoarele care, cu „maiestatea sa Carnavalul”, defilau în mijlocul unui popor înnebunit, ce pur și simplu se strivea îmbulzindu-se. Știam că veselia mulțimii era în parte plătită, dar mai rămânea, încă de zece ori pe-atâta, și veselie adevărată. „Bunul popor al Nisei” petrecea de-a binelea, cheltuindu-și bănuții ca să-și închirieze costume, să-și cumpere măști și confeti, golind sticle, dansând farandola, mulțumindu-se cu o schimă de fericire, pe care numai o mojicime îndobitocită e în stare să o guste.

— Iată ce suntem! făcu Antonio. Și omul menit să ridice această plebe a murit.

Ajunși în fața comisarului și spunându-i scopul vizitei noastre, slujbașului nu-i venea să creadă urechilor:

— Mi-ați luat piuitul! exclamă el.

Furăm rugați să așteptăm într-o sală de alături. Așteptarăm două ceasuri. În acest răstimp, îl învățai pe Antonio cifrele corespunzătoare literelor alfabetului.

— Dacă ne vor pune în două celule vecine, vom mai sta de vorbă.

Într-adevăr, așa ne și puseră, după ce ne goliră buzunarele și ne luară amprentele digitale ale arătătoarelor.

Și cum nu voiam să adorm, în această primă noapte, înainte de-a mă lămuri dacă Antonio știa să se servească de cifrele învățate, bătui încetișor în zidul alb:

— Curaj, Vântură-Lume!

Îmi răspunse corect:

— *Lenin a murit*.

Dar Vântură-Lume era un pesimist.

Ianuarie, 1929

O ÎNTÂLNIRE

Din galeria cunoștințelor mele, voi scoate și voi prezenta acum un om.

Primăvara, 1917. Coboram de la Leysin la Lausanne, în căutare de lucru. Aveam atât de puțini bani, încât, după două zile de alergătură zadarnică, mă văzui silit să renunț la hotel, pentru a-mi lungi economiile destinate hranei. Mă adresai unui sergent, cerându-i să-mi spună cum as putea dormi fără plată. Îmi indică, destul de bățos, un azil de noapte, situat sub un pod înalt. Seara, mă dusei acolo, să cer adăpost. Într-o sală lungă, prost luminată, se și aflau douăzeci de oameni, așezați în jurul unei mese dreptunghiulare. Vorbeau puțin și pe șoptite. Majoritatea nu se cunoșteau. Cei mai mulți discutau numai despre muncă. Erau șomeri. Unii dintre ei păreau niște brute. Cred că erau obișnuiții azilului. Nu se priveau în ochi.

O clipă după intrarea mea, un bărbat cu șorț alb și în capul gol, intendentul azilului, se opri din mers, întrebându-mă oarecum pe neașteptate:

— Vrei să dormi aici?

Mi-a fost teamă și un fel de rușine. Cât pe-aci să-i răspund: „Nu!" Dar venisem acolo ca să mă culc. Murmurai:

— Da!

Mă părăsi îndată. Dar, puțin mai încolo, întoarse capul și mă privi iarăși din mers. Se părea că observase tulburarea mea. Și, într-adevăr, nu mă înșelasem.

Om cumsecade! Nu te voi uita. Și dacă oamenii îmi vor îngădui un locșor sub soare, voi cutreiera într-o zi lumea în lung și-n lat, ca să te caut și ca să-ți strâng mâna.

Domnul M. reveni, puțin mai apoi, și-mi ceru hârtiile. Îi dădui pașaportul. Plecă să-l încuie în biroul său, după ce își aruncă

privirea asupra lui. Se înapoie și-mi spuse zâmbind, dând ușor din umeri:

— Te vei duce mâine dimineață să-l iei de la comisariat, care-i foarte aproape de aici. Apoi mă descusu și vorbirăm îndelung. Văzui în asta, iarăși, micul deget al Ființei invizibile, ingrată și generoasă în același timp. Dar asta e o altă poveste.

Ni se aduse fiecăruia câte un castron de pământ, plin cu o zeamă, și o lingură. Dar în timp ce ceilalți îl goleau cu repeziciune, nu putui înghiți mai mult de o lingură, în ciuda foamei. Era mălai fiert în apă, fără grăsime, fără zahăr și fără sare. Mă simțeam stingherit. Gestul meu putea foarte bine jigni administrația. Aș fi vrut din toată inima să sorb zeama aceea, cu riscul de a mă îmbolnăvi. Dar nu puteam înghiți. Vecinul meu din dreapta își sugea mustățile pline de mălai. Părea intrigat. Se uita la mine ca un vițel!

— Doamne, nu ți-e foame! mormăi. Și, fără fasoane, își schimbă castronul gol cu al meu, pe care îl goli cât ai clipi din ochi. Mă-ntreb și acum, dacă într-adevăr nu-mi fusese foame atunci.

Domnul M. se apropie, mă luă de braț și mă trase deoparte. Nu știu cum mă văzuse că nu mâncasem. Îmi spuse, șoptit:

— Vezi, nu toți sunt atât de simțitori ca dumneata. Dacă s-ar putea să le pui în față troaca asta toată viața, fără să le ceri ceva în schimb, n-ar pretinde mai mult!

Simțeam cum lacrimile îmi umpleau pieptul și-l rugai să mă lase singur.

Se îndepărtă, bătând din palme și strigând:

— Haideți! Toată lumea în sala dușurilor!…

Tresării, cu privirea speriată. Dar el îmi făcu semn cu degetul să mă dau deoparte. Nu știam despre ce este vorba. Mica turmă o știa mai bine decât mine și nu-i făcea plăcere, deoarece se auzea un ușor murmur de împotrivire.

Toată lumea dispăru pe ușa din fundul sălii. Domnul M., întovărășit de un servitor, se îndreptară într-acolo, închizând ușa.

Rămăsei singur în sală. Mă încercă gândul să fug de-acolo și să rătăcesc prin oraș. Dar rămăsei pironit pe scaun, fără voia mea. Văzui apoi deschizându-se aceeași ușă. Intendentul și ajutorul său apărură cu brațele încărcate de cămăși, de bulendre, de zdrențe. Intrară într-o cămăruță vecină cu baia și, cu ușa deschisă, începură să cerceteze fiecare albitură. Apoi intendentul se spălă pe mâini și mă chemă. Ne urcarăm la primul etaj, într-o sală lungă, cu două șiruri de paturi. Mi-l arătă pe al meu, în fund, lângă o fereastră.

— Dezbracă-te la piele și culcă-te. Așa-i regula. Trebuie să faci ca toată lumea. Ai fost scutit de duș și de inspecția rufăriei. Așa ceva nu se prea întâmplă aici.

Și mă părăsi. Fusese aspru. Poate că munca respingătoare ce trebuia să facă îi înăsprise firea bună.

Mă dezbrăcai, cum îmi spusese. Dar când să mă vâr sub așternut, observai că pătura avea forma unui sac. Cu o parte mai lungă, ca o clapă. Mă strecurai înăuntru și o bună parte din noapte am gemut pentru mine și pentru toți acei oameni care nu mai erau în stare s-o facă.

*

Dimineața, mă îmbrăcai primul. A trebuit însă să aștept în pat, deoarece ușa era încuiată. Din patul vecin se ivi o căpățână prelungă, ascuțită, cu fața negricioasă. Mustața colilie, părea înfiptă cu sula, într-atâta îi erau de rare firele. Omul se ridică în capul oaselor, căscă zgomotos, apoi mă fixă ca și cum i-aș fi reamintit ceva.

— Ia spune, scăpași aseară de duș, ca și de puricatul cămășii. Asta nu înseamnă că ești mai curat decât alții!…

— Poate că da, îi răspunsei.

Râse sănătos și cu zgomot, gâdilându-mi urechea. Ținu să îndulcească vorbele de adineaori:

— Hai, n-o pune la inimă! Nu te prăpădi pentru atâta, mai ales că gulerul nu te împiedică să faci parte din turmă, chiar dacă nu ții la asta! Aluneci, încetul cu încetul, apoi buf! Te trezești la fund. Și scrupulele rămân agățate pe mal. De asta puțin îți pasă, e adevărat, dar toată lumea se obișnuiește și ai să te obișnuiești şi tu. Hai să coborâm, ca să ne luăm ciocolata. Ți-o fi foame, fiindcă aseară ai făcut pe mofturosul. Dar acum ai să mănânci, deși apa în care se spală ceștile la hotelul „Gibon" e mai bună la gust decât ciocolata asta. Hai, fii filosof. N-o să schimbi nimic, smulgându-ți părul.

Îl ascultai, la început fără să-i dau atenție. Apoi îl privii în albul ochilor. Vorbea convins. Era „filosofia" lui și ținea să mă încurajeze. Socotii că trebuie să-i răspund:

— N-ai dreptate să vorbești astfel. Resemnarea dumitale este josnică și faci rău și altora, acceptând o viață bună numai pentru porci…

— Pentru porci? strigă. Ești nebun? Porcii ar deveni niște țâri, dacă i-ar hrăni numai o săptămână cu zeama de aseară și cu ciocolata de acum!

— Atunci? E ce-ți spuneam…

— Da! dar n-ai spus cum s-o cârmim din situația asta. Ah! vai de tine, te afli încă în perioada revoltei! Asta va trece și, în curând, nu-ți va mai rămâne decât josnica resemnare. Sau, poate, sper că ai să întâlnești vreunul printre tipii ăștia, care să-ți spună: „Nu vreau să-mi schimb cămașa, nu! Țin la păduchii mei!".

În clipa aceea, ușa se deschise. Tăcu. Toată lumea se îmbrăca. Intendentul fu bun. Glumi:

— Haideți, pensionarilor, la ciocolată! Și, mai ales, la muncă, după aceea! Lenea nu este răsplătită!…

Cineva spuse:

— Totuși, cunosc leneși care duc o viață ce nu-i de scuipat. De exemplu, a celor din hotelul de lux de la Ouchy!

Râsete zgomotoase întâmpinară aceste vorbe. Apoi, coborârăm. În căni se afla un lichid îndoielnic. Nu ținui să-l gust, dar băgai pâinea în buzunar. Când să părăsim azilul, ni se împărți tichete pentru o masă la Cooperativa populară și care nu era rea. Venindu-mi rândul, intendentul îmi strecură trei tichete în palmă. Apoi, se adresă tuturor:

— Cei care n-au dormit aici decât o noapte, mai au dreptul la o a doua. Dar e mai bine să găsiți de lucru și să vă culcați la voi acasă.

„Sau mai bine sub cerul liber”, adăugai în gând. În drum spre comisariat, mă ajunse din urmă vecinul de pat. Era îmbrăcat tare ciudat: o bluză albastră, din stofă ordinară și prost croită, îi spânzura pe umeri. Pantalonii, la fel. În picioare, saboți. Totul nou. Mergea ca și mine, să-și caute hârtiile la comisariat. Îmi spuse:

— O să ai acolo o surpriză neplăcută.

— De ce?

— O să vezi.

La poliție, primirăm hârtiile, îndată ce ne anunțarăm și fără niciun interogatoriu. Tovarășul mă privea răutăcios, râzând în barbă. Nu pricepui. Îl întrebai:

— Ce s-a întâmplat?

— Privește-ți hârtiile…

Aveam un pașaport dintr-o hârtie împăturită în două. Îl cercetai. La pagina a patra, sus de tot, mi se aplicase o ștampilă dreptunghiulară pe care se putea citi: *Azilul de noapte din Lausanne*, cu data zilei și a lunii anului 1917, pe care n-o mai țin minte. Dar s-ar putea afla într-o zi, căutând în arhivele Legației noastre de la Berna. Și atunci s-ar putea protesta, cu un glas mai puternic decât al meu, deoarece această răutate umană de a-mi murdări un document ce-mi servea în orice clipă la stabilirea identității, prezentându-l ori de câte ori căutam de lucru, însemna tăierea

oricărei posibilități de a-mi câștiga existența. Și în loc să fiu ajutat, oferindu-mi-se azil pentru douăzeci și patru de ore, au contribuit să mă transforme într-un vagabond de profesie.

— Vezi ce ți-au făcut? Ei bine, nu te necăji. Ei fac lucruri și mai rele. Uită-te la mine: vezi cum sunt îmbrăcat? E un costum cum nu se prea vede pe stradă. Tu ești la fel?

— Nu! Nu sunt.

— Bine! Am ieșit din închisoare! Se poate întâmpla oricui, nu? Și cum trăim într-o societate civilizată, iată că-ți sare într-ajutor o asociație de înalte doamne cu inima generoasă, care vor să te susțină „să apuci pe calea cea bună”, odată pedeapsa ispășită. Și uite ce face această societate de doamne nobile. Te împopoțonează cu costumul și cu saboții ăștia, ca să se uite toată lumea la tine pe stradă, mirosindu-te cât de colo că ești un răufăcător ieșit de la pușcărie. Și acum, dacă vrei să vezi cum sunt întâmpinat, hai să căutăm de lucru împreună.

Era roșu la față. Stărui:

— Hai! haide! Dacă ți-e rușine să mergi alături de mine, stau mai departe. Dar, hai odată! O să vezi dacă poți fi un om cinstit!

Privirea lui cerșea tovărășia unui „om cinstit”. Plecarăm împreună, lăsându-mă condus. Puțin mai apoi, se opri în fața unei case cu geamuri la parter. Apucându-mă de braț, îmi spuse:

— Aici sunt birourile „marelui garaj A.” Este firma care angajează cei mai mulți muncitori în clipa de față. Să intrăm! Dar, te previn, poate-ți fac un rău!

În birou, nu se afla decât un tânăr distrat, care ne ascultă păsul, cu gândul aiurea. Ne răspunse, cu o frază ce se vedea cât de colo că o repetase toată ziua:

— Firma nu angajează decât muncitori atenți, zeloși și pricepuți în meserie. Dacă sunteți din ăștia, prezentați-vă cu acest bilet pe șantierul din strada X, mai jos de gară.

Și, molatec, ne întinse un petec de hârtie cu ștampila firmei. Plecarăm. Mă legănam cu gândul că vom fi angajați. Dar tovarășul meu știa ce ne așteaptă, mai bine decât mine.

— Nu te lăsa dus! Mămăliga aia nu se gândea decât la femeiuștile cu care valsase în ajun. Dar la șantier își vor pune ochelarii.

Într-adevăr, contramaistrul care angaja salahori fu un om „cu ochelari". Ne măsură din cap până-n picioare, cu un aer cunoscător. Socoti că a văzut clar prin ochelarii săi, răspunzându-ne că echipele erau complete.

Plecarăm. Eram abătut, gândindu-mă că la venirea serii voi fi poate silit să mă înapoiez la azil. Și fără să știu de ce, simțeam nevoia să nu părăsesc omul pe care întâmplarea mi-l scosese în cale, și în care căutam un sprijin. La rândul său, el căuta în mine același sprijin, cu și mai multă înfocare. Se purta atât de umil și trăda atâta teamă de a nu fi părăsit, încât îmi învinsei cu greu dorința puternică de a-i lua mâna, asigurându-l cu însuflețire de contrariul.

Ne așezarăm pe o bancă de pe stradă și, în timp ce îmi frământam mintea ce să fac pentru a găsi de lucru pentru două-trei zile, el mi se adresă cu un aer de dezvinovățire:

— Vezi, dragul meu, vezi? Poate te angaja, dacă erai singur. Dar, ce vrei? E așa de bine în doi! Și ce-i drept, te-ai purtat frumos cu mine! Ți-a fost milă, nu? Nu-s om rău!… Dar… te întrebi, poate, de ce am stat la pușcărie? Ei bine, să-ți povestesc, mărturisindu-ți totul, și-ai să mă judeci. Haide, să mergem! Îți vând un pont: să mergem pe jos la Cossonay. Nu e departe și cunosc drumul cel mai scurt. Acolo se află uzine și vei fi angajat. La ei se angajează întruna, pentru că munca e grea la laminoare și muncitorii nu fac pureci. Te vei prezenta singur, și eu la fel. Apoi, vom fi ca frații. Vrei? Să mergem! Am câțiva gologani și-o să cumpărăm câte ceva de-ale gurii. Haide!

Ca în toate țările care suferă asprimea iernii, câmpia elvețiană este minunată la venirea primăverii. Cantonul Vaud, prin care treceam, este unul dintre cele mai frumoase ale Confederației. În această țară nu există, ca la noi, bărăganuri pustii, unde grânele acoperă suprafețe de zeci de hectare, iar privirea descoperă rareori un cătun cu pomi roditori. Întreaga Elveție este o mare grădină, care împrejmuiește în chip minunat Alpii cu zăpezi eterne, iar frumoasele sale drumuri vor merita să fie, într-o zi, pline de forfota zgomotoasă și veselă a unei lumi ce va veni.

Ne și apropiasem de Cressier, comună mare pe drumul dintre Lausanne-Cossonay. Tovarășul meu nu îndrăznea să rupă tăcerea dumnezeieștii singurătăți înconjurătoare. Sunt sigur că omul acesta, alungat din sânul unei societăți „cinstite" și asupra căruia apăsa condamnarea unei fapte infamante, era copleșit de aceeași fericire de a se simți pătruns de supremul fluid al Armoniei nemărginite, ce vestea o viață nouă prin glasul voios al ciocârliei, al cărei zbor săgeta nemărginirea; prin apariția tainică a mugurelui ce te sărută în trecere, prin firul de iarbă, țepos și plăpând, care te desfată; și, în sfârșit, prin mireasma primăvăratecă a pământului, care ține să ne destăinuie că moartea este la fel de trecătoare ca și viața, și că eternitatea unui Neant fără sfârșit nu se află decât în mintea oamenilor.

Aveam inima plină de recunoștință față de această zdreanță omenească, ce știuse a-mi ține tovărășie, lăsându-mă totodată singur într-unul din acele ceasuri de uitare, când viața dispare și nu rămâne decât adevărul, adică visul.

Ne oprirăm ca să ne odihnim puțin și să mâncăm. Eu nu doream decât liniște. Lui, însă, îi era foame. Mă lungii pe iarbă, la marginea drumului, iar el plecă în sat ca să caute vin. Se încălzise tare. Închisei ochii, acoperindu-mi fața cu pălăria. Astfel, în răstimpul unei lungi clipe, partea cea mai bună a ființei mele se descotorosi de orice urâțenie materială a vieții mele anapoda și se

contopi cu marele Creator, pierzându-se în imensitatea elementelor sale ca o picătură de apă căzută într-un ocean. Și, dacă în acele clipe, marea voce a Celui care nu se exprimă niciodată prin cuvinte, m-ar fi întrebat: „Ce ai dori în acest moment?” i-aș fi răspuns fără să-mi dau seama: „Odihna veșnică!”.

Nu știu cât a trecut. Mă treziră strigătele unui grup de țărani, mergând la muncă. Văzându-mă tolănit, îmi strigară pe bună dreptate: „Hei, leneșule, la muncă!”…

Nu mă clintii. Dar mașinăria minții începu iarăși să meargă, spre marea mea părere de rău, deoarece cugetarea, gândurile sunt cea mai grea pacoste pe capul omului. Cine-și poate reduce viața la simpla vegetare, să fie sigur că a câștigat totul și n-a pierdut nimic. Pentru că iubisem lumea, nerefuzându-i nimic, mă vedeam redus la o tristă singurătate care-i mai rea decât moartea. Și, totuși, creatorul a sădit Dragostea și Solidaritatea omenească în ființe ce pot fi pricepute de toată lumea, dar societatea le trimite la ocnă. În clipa aceea, aveam nevoie de prezența acestui om detestat și deși vorbirea îi era săracă și se descurca greu cu subtilitățile de gândire, era ușor să-i descoperi – în timpul pălăvrelii – adevărata fire, în fond bună.

Îl zării de departe, apropiindu-se cu pași grăbiți, băuse, deoarece gesticula caraghios. Ținea în fiecare mână câte o sticlă, bălăbănindu-le cu putere. Apropierea lui mă întristă peste măsură: striga, răcnea, cu o voce de brută, un fel de cântec ce-l făcea dezgustător. Avea ochii roșii, iar gura i se căsca peste măsură. Îmi fu frică să-l privesc. La sosire, tăcu brusc, puse sticlele jos, și râse prostește.

— Acum o să-i tragem o haleala pe cinste, amice! Apoi o să ne istorisim povești adevărate. Ai vreuna?

— O să mi-o povestești pe a ta… Pe urmă, vom vedea… De altminteri, eu n-am povești extraordinare.

— Nici eu. Dar ce înțelegi tu prin „extraordinare”? Poate ce se găsește prin romane?

— Depinde ce romane. Sunt și bune și rele. Cele bune trebuie să oglindească viața așa cum este…

— …Așa cum e, vax! Eu aș vrea să citesc cum ar trebui să fie, dar sunt prea prost pentru lucrurile astea, te pricepi mai bine?

— Puțin.

— Ia spune-mi, ce urmăresc scriitorii prin cărțile lor?

— Banul, înainte de toate.

— Și apoi?

— Puțină glorie, dacă e posibil.

— Atât?

— Cam atât.

Se opri din mâncat, aprinserăm țigări. Un timp, se căzni să spună ceva, dar nu izbuti să vorbească. Mă întrebă:

— Ascultă, n-ai obiceiul să-ți bați joc de oameni?

— Nu, n-am acest nărav.

— Bine. Vreau să-ți istorisesc ceva ce n-am spus nimănui până acum.

Și luă o înfățișare căreia nu-i lipsea sinceritatea, dar nici hazul:

— …Eu, eu am vrut să devin apostol!

Privindu-mă țintă, figura lui îmi cerea neapărat un răspuns. Mă temeam să-i spun ceva ce ar fi înțeles anapoda și l-ar fi jignit. În vorbele de adineaori pusese toată seriozitatea unui om deznădăjduit. Îi răspunsei:

— E greu să fii apostol.

— De ce? mă întrebă îndată.

— Întâi, pentru că trebuie să-ți pui de acord viața de fiece zi cu vorbele…

— Apoi?

— Trebuie să ai o credință nestrămutată în ceea ce predici: s-o simți, s-o trăiești.

Bleojdi ochii, ascultându-mă, și izbi puternic cu pumnul în pământ:

— Eu sunt un asemenea om!

— Și ce ai vrea să predici? Creștinismul?

— Mai mult decât creștinismul. Aș vrea să predic oamenilor să nu rămână nesimțitori față de un flămând, dându-i bucata lor de pâine, chiar de ar fi un animal.

— Ai încercat să faci asta?

— Ce? Să predic sau să dau?

— Ambele.

— Da, am dat și dau. Dar alții nu fac ca mine, și atunci am început să-i strâng de gât. M-am făcut bandit! Am vrut să-mi omor fratele. O să-ți povestesc pe drum. Haide!

Tăcu până dincolo de Cressier, pe care-l străbăturăm printre cirezi de vaci frumoase, căruțe cu bălegar și privirile curioase ale copiilor de țărani. Apoi, își începu povestea:

— Fratele meu se făcuse misionar. Știi ce-i asta?

— Un om care propăvăduiește credința și caută adepți.

— Nu! Nu-i asta. Un misionar este un pungaș care își înşală stăpânii, când nu-și poate înșela sclavii. Sunt, desigur, și din cei care se lasă înfulecați de sălbatici, dar nu toți misionarii merg atât de departe. Și frate-meu, deși destul de curajos, se mulțumi să ciupească gologanii acolo unde era sigur că nu-și primejduiește pielea. Era la fel de egoist ca și părinții noștri, fiind din cauza asta slăbiciunea lor. Tata era tesinez și locuia în Algeria, iar mama, algeriancă. Destul de bogați, de pe urma morții lor n-a tras foloase decât frate-meu. Au vrut să-l facă popă, dar un scandal cu o femeie i-a stricat cariera; a plecat să facă avere în războiul din Transvaal. Deci, vezi? Popii au suflet de militari și când dau greș într-o meserie se aruncă în alta. Timp de câțiva ani, n-am știut nimic de soarta lui. Moartea tatii l-a scos la suprafață. Fiind mai mare și mai învățat decât mine, a pus mâna pe administrația fermei,

exploatând sălbatic pe felahi. Abia acum aflai că pe deasupra era și misionar. Mă revoltai. Făceam tot ce-mi sta în putere pentru a îndulci soarta sărmanilor arabi, dar eram tot atât de calic ca și ei. Frate-meu rădea totul. Pentru el, nu eram decât un „nătărău!”. Chiar în fața vecinilor, mă striga numai „Hei, nătărăule!”. Asta îmi mări ura. Mă-nțelegi? Nu sunt un nătărău. Dar răbdam totul, nădăjduind că într-o zi își va lua din nou valea și că atunci voi fi eu stăpânul, felahii putând să-și tragă sufletul pentru un moment. Așteptare zadarnică. Prindea rădăcini. Ne certam ca pungașii la iarmaroc, mai ales când îi bătea pe felahi, deoarece îi snopea. Și, într-una din aceste certuri, mă pălmui. Acum, trebuie să-ți spun că natura m-a clădit rău; am inimă bună. Dar m-aprind iute, și apoi sunt foarte puternic. Un apostol trebuie să fie un om foarte răbdător și slab la putere. Când mă trezii pălmuit, îi dădui una în cap cu sapa ce aveam în mână. Fu cât pe-aci să dea ochii peste cap, dar dracul n-a vrut să-l ia. El se răzbună încă și acum pe bieții felahi. Încasai cinci ani. Nu i-am ispășit pe toți; după doi ani, am evadat, fugind în Abisinia. Au trecut zece ani de atunci, afară de cei patru în pușcăriile elvețiene. În tot acest timp, am fost rândaș, am făcut numai bine, da! numai binele! Asta nu se spune! Ție, însă, da! Mi-am dat bucata de pâine ori de câte ori am întâlnit un om sau un câine flămând. Asta înseamnă pentru mine civilizația…

— Pot să te întreb: de ce ai făcut patru ani de pușcărie în Elveția?

— Tocmai voiam să-ți spun. Am avut nenorocirea să-mi iasă în cale unul ca frate-meu. Pământul e plin de asemenea frați și pretutindeni te murdărește atingerea lor. De la povestea din Algeria, mă feream să le întâlnesc fie cât de puțin privirea de hienă, care-mi urca sângele în cap. Locuiam într-un orășel din preajma unei cariere, unde munceam. Mai jos de casa unde dormeam, se afla o tutungerie ținută de un asemenea monstru. Un monstru sadea! Scurt și gros, un butoi îndopat cu grăsime, un morman de rahat bine chivernisit, care își mișca brațele scurte și

groase ca niște pulpe, adunându-și banii cu o lăcomie cumplită. Nu servea niciodată doi mușterii în același timp; și dacă un muncitor întârzia să-și scoată gologanul, își mișca unul din degete, groase ca niște cârnați, spunându-i cu un scrâșnet de gorilă:

— Haide, dă-i zor!

Mi-am presimțit nenorocirea, în clipa când intrai pentru prima oară ca să cumpăr tutun. Nu m-am înapoiat săptămâni în șir. Dar ursita a fost mai puternică. Spectrul acestui om mă urmărea chiar și noaptea în pat și, încetul cu încetul, începui să văd într-însul pacostea lumii întregi. Și, într-adevăr, atari oameni făptuiesc tot răul de pe pământ! Trebuie omorâți ca păduchii! Înapoindu-mă într-o seară de la lucru, nu rezistai ca să nu mă uit în prăvălia lui. Se afla la tejghea, ca de obicei, și mânca. Nu mânca, ci înfuleca pe nerăsuflate. Intrai fără să vreau și cerui tutun, fără a avea nevoie, ci numai ca să-l privesc. Cu botul afundat în crăpelniță, i-a fost greu s-o lase fie și numai o clipă, pentru a mă servi cu degetele-i unsuroase. Mă jur că în poziția în care se afla, puteai săruta un porc; un om însă nu putea fi decât sugrumat! Mi se părea că înfulecă nu numai partea lui de hrană, ci și pe cea a tuturor văduvelor nevoiașe, a tuturor orfanilor părăsiți, a tuturor vagabonzilor fără de lucru și fără adăpost. De-atunci, m-am înapoiat mașinal, în fiecare seară, ca să-mi văd căpcăunul, să contemplu chipul egoismului în persoana lui. Îi dădeam banii, dar presimțeam apropiindu-se clipa când trebuia să plătească cu viața lui scârboasă. Nu știu de ce-mi intrase în cap că dacă l-aș fi omorât, ar fi fost mai puțină nenorocire pe lume. Desigur, nu era adevărat! Ar mai fi rămas destulă, încât n-ai fi putut să-i omori pe toți. Dar, îți spun, nu trebuie să cauți alte temeiuri în dreptatea ce am făcut, decât fatalitatea sângelui meu aprins. Și, acum, iată cum s-a întâmplat:

În seara aceea, ploua zdravăn și era târziu. În prăvălie se afla un mușteriu cu care sta de vorbă. Așa ceva nu se prea întâmpla. Îmi

iau pachetul cu tutun și ca să-mi dau seama despre ce vorbesc, îmi răsucesc pe îndelete o țigară. Pot să te asigur că eram în clipa aceea mai calm ca oricând. Deodată, îl aud pe client spunând:

— Ia spune, cutare, poți să-mi faci un serviciu? Și pe călău răspunzând:

— Orice dorești, cu condiția să nu mă ciupești la buzunar.

Nu mai auzii nimic. Țigarea mi se sfărâmă între degete și un val de căldură amețitoare îmi năvăli în față. Dau să ies repede, dar mă opresc și scot un strigăt. Mușteriul dispăruse. Eram singuri! Dintr-un salt, mă năpustesc asupra lui și-i înfig mâinile în gât. Strânsoarea fu atât de puternică, încât sângele îmi acoperi degetele. Nici măcar nu horcăi; se prăbuși ca un pahar pe care-l atingi cu vârful degetelor. Nu se afla nici suflet, nici viață, în acest uriaș bulgăre de grăsime. Murise de frică.

Fără să-mi dau seama ce fac, înșfac cutia tejghelei, iau aproape toți banii din ea și-i rup în mii de bucăți cu furie. Asta m-a salvat de la pușcăria pe viață. N-au putut să-și explice crima. S-au oprit la nebunie, dar examenul medical mă găsi sănătos. Un avocat tânăr pledă în fața juraților cu pasiune, și convinse juriul că eram obsedat de gândul dracului. Într-adevăr, la toate interogatoriile, n-am răspuns decât atât: „L-am văzut pe dracul și l-am omorât!”. La fel și în fața Curții cu juri. Mi-au dat patru ani, pe care tocmai i-am ispășit.

— Și prima încercare de crimă împotriva fratelui dumitale?

— N-a aflat-o nimeni. De la fuga mea din Algeria, trăiesc sub alt nume, grație unor acte false. Sunt abisinian.

(Manuscris neterminat)

ULTIME CUVINTE

Astăzi începe anul 1921, dar pentru alții. Pentru mine este începutul sfârșitului. E oare nevoie să te explici, atunci când te hotărăști să părăsești lumea asta? Nu! Se poate pleca în tăcere, ceea ce după mine este cea mai bună dovadă de sinceritate.

Dar pe acei prieteni ai mei care ar putea gândi că am făcut acest gest disperat, din cauza unor strâmtorări bănești, îi rog să fie liniștiți. Am avut motive mult mai serioase, cel mai puternic dintre ele fiind falimentul prieteniei, al propriei lor prietenii! Ei n-au simțit nevoia să-i sacrifice orgoliul și interesele lor. Or, numai în felul acesta, prietenia se dovedește un sentiment nobil, deoarece cel care crede că prietenia nu costă nimic n-are decât să privească prețul plătit de mine: viața! Restul nu va fi știut niciodată!

Totuși, plec fără să păstrez cuiva vreo ranchiună. Plec, iubindu-vă ca în zilele noastre cele mai frumoase. Știu că inima voastră este bună și generoasă; și că răul nu pornește decât de la o judecată greșită. Habar n-aveți că prietenia vă onorează, tocmai atunci când pretinde jumătate din sângele vostru. În acel moment ea se integrează în categoria celor care pot da totul, până la ultima picătură, fără a cere vreodată ceva în schimb. Această prietenie este la fel cu rădăcina care dă copacului sevă și respiră prin ramurile lui. Fără prietenie, eu nu văd existând Frumosul în lume. Cel care admiră, de unul singur un peisaj, care citește singur o carte sau ascultă singur o simfonie – fără a simți lipsa prietenului – acela nu admiră nimic, nu citește nimic și n-ascultă decât strigătele propriei sale îngâmfări neroade.

Or, pe acest fel de prietenie mi-am clădit toate idealurile. Primul dintre toate – idealul ameliorării sociale – nu va fi cu putință decât atunci când militanții lui vor fi prieteni, deoarece azi nu sunt astfel decât în articolele de ziar și de ochii lumii. În intimitate, ei sunt dușmani.

Arta și gândirea – fără de care viața n-ar fi decât o jalnică noapte de pușcărie – sunt împinse de prietenie către culmile cele mai inaccesibile. Asta pentru că dintre toate sentimentele care inspiră arta, numai prietenia este cel mai trainic și mai curat. Atunci când însăși femeia – izvor puternic de fericire – încetează de a mai fi pentru noi (din plictiseală sau bătrânețe) amanta adorată a cărei carne ne-a biciuit simțurile cu plăceri amețitoare, ea nu mai înseamnă nimic, dacă inima îi este golită de prietenie.

Or, iată că azi acest idol îmi întoarce spatele. Temeiul vieții mele se prăbușește!

Îmi dau seama că vina este în parte a întâmplărilor. Sunt neajutorat de împrejurări. Dar asta-i de-ajuns ca să-mi facă viața de nesuportat. Ca și *Aërt* al lui Romain Rolland, eu nu pot trăi fără a spera. E foarte frumos „să n-ai nevoie de speranță pentru a întreprinde ceva și nici de reușită spre a putea persevera”. Eu însă am făcut tot ce mi-a stat în putință, timp de douăzeci și cinci de ani de credință cinstită în artă, în prietenie, într-un viitor mai bun. M-am lipsit de pâine nu pentru a cumpăra o carte, ci ca să pot citi și să visez, fermecat de ea. Băiat de prăvălie – după ce am terminat școala primară – am îndurat bătaia în fiecare zi pentru crima de a citi, în loc să fi dormit după optsprezece ceasuri de trudă. Muncitor, am fost dat afară, deoarece n-am fost în stare să mă dezlipesc într-o dimineață de o lectură mai frumoasă decât viața, mai necesară decât pâinea sau pentru că mi-am rostit revolta față de ordinea existentă. Și într-un caz și în celălalt, am înfruntat mizeria, credincios idealului meu. Strângeam cartea la piept și porneam împreună pe malul cutărei ape, într-o poiană înflorită sau la umbra unei păduri, ca să uit de lume și de pâinea ei amară.

Voi povesti acum, cu oarecare bucurie – cu o ultimă bucurie în ce fel mi s-a întâmplat nu o dată să plătesc prețul datorat artei.

În primăvara lui 1907, mă aflam în Alexandria Egiptului, venind de la Neapole. Eram un golan, îmbrăcat prost, dar fericit

ca un cintezoi. Seara, în cârciuma unui compatriot, îmi amăgii foamea cu un codru de pâine, un ceai și puțină brânză. După ce plătii masa, rămăsei în buzunar cu vreo doisprezece piaștri (1 franc și 50 centime). Alături, un pârlit se uita la mine și înghițea în sec. Pricepui că era flămând. Mi-o spuse singur:

— Aș avea și eu ce să mănânc astă-seară, dacă ai vrea să-mi cumperi cartea asta. Am postit toată ziua.

Avea, la subsoară, o carte: *Învierea* de Tolstoi. Am cumpărat-o cu cei opt piaștri ceruți. Mă apucai s-o citesc și uitai totul. Uitai că-mi trebuia un pat pentru la noapte, care costa un franc, și nu mai aveam decât cincizeci de centime. La miezul nopții, cârciuma se închise și rămăsei fără adăpost. Cumsecadele care-mi vânduse cartea întârzia în preajma mea, cu vorbe banale. Apoi îmi spuse:

— Noapte bună. Plec la culcare. Tu nu dormi aici?

— Nu! Costă un franc și nu mai am decât cincizeci de centime.

— Cum? cumperi o carte când ești un calic?

— Am cumpărat-o pentru că-i o carte bună. Și apoi, pentru că erai flămând.

— Cu cincizeci de centime, poți dormi la gazda mea. Dar are păduchi.

— În cazul ăsta, prefer afară.

Ceea ce și făcui. De-altfel, vremea era frumoasă. Străzile pustii. Trebuia însă ca să mergi într-una, ca să nu dai de bănuit ceaușilor de noapte și să te înhațe pentru vagabondaj. Or, eu ardeam de nerăbdarea de a-mi continua lectura, oprită la paginile unde Tolstoi descria magistral procesul Katiușei și remușcările care-l rodeau pe Nehliudov. Ca să pot citi, mă opream sub lumina slabă a fiecărui felinar întâlnit în cale. Astfel, cutreierai aproape toate străzile cartierului. Dar iată că pe la patru dimineața începe o ploaie măruntă, neîntreruptă. Turbam. Nu mai puteam urmări întâmplările extrem de pasionante ale celor doi eroi în Siberia. Închisei cartea și o ascunsei în sân, ca s-o feresc de apa care începea

să mă pătrundă. Din când în când, mă adăposteam sub un balcon sau în vreun gang, dar atunci mă prindea frigul. Îndată, ceaușii prinseră de veste. Începu o goană de animal hăituit, care ținu până la ziuă. Fiind înfășurați în lungi mantale cenușii, nu puteam desluși pe ceauși, care se lipeau una cu zidul de care se adăposteau. Dacă n-ar fi avut „generozitatea” de a se da de gol ei înșiși, prostește, le-aș fi căzut în gheare, ca un miel. Își dădeau de veste unul-altuia, prin lovituri puternice cu un baston de lemn, în pavaj. În tăcerea nopții, zgomotul era atât de puternic, încât adesea îi trezea pe locatari din somn. Așa că, atunci când loviturile se auzeau din față, eu o ștergeam înapoi; când veneau din stânga, o cârmeam spre dreapta, mulțumindu-le pentru serviciul făcut, ca să știu unde se află și să nu ne întâlnim nas în nas. Asta îmi reaminti de recunoștința cu care un hoț român îmi vorbea despre serviciile aduse de sergenții de noapte din România, unde prostia este aceeași, cu deosebire că bastonul este înlocuit printr-un fluier.

Spre ziuă, ploaia încetă. Soarele lucea cu dărnicie. Însă eram ud până la piele. Apa mi se scurgea în pantofi, de-a lungul trupului înghețat. Aflându-mă afară din oraș, începui să alerg ca să mă încălzesc. Ajuns la unul din brațele bogatei delte a Nilului, mă abătui de la șosea, ascunzându-mă înapoia unui gard lung de trestie de zahăr. Acolo, mă dezbrăcai, repede, îmi întinsei catrafusele pe iarbă și gol, ca și strămoșul nostru Adam, mă așezai să termin romanul, cu spatele spre soarele care mă mângâia plăcut. Dar după un timp, observai că însuși darnicul soare ținea să-i plătesc prețul datorat Artei: sărmana-mi piele fu arsă, iar durerea mai puternică decât sâcâiala alergăturii prin ploaie. Terminai cartea și într-un avânt de furie desfrânată, o cuprinsei în mâini ca pe căpșorul unei ființe iubite, îmi afundai privirea în strălucirea frumuseții sale și cu pârjol în inimă și pe… spinare, îi strigai:

— Copil nepreţuit, vezi cât rău îmi faci? Oare nu-mi vei înşela speranţele?

Ei bine da! speranţele mi-au fost înşelate! Arta nu este balsamul nepreţuit, mai presus de orice negoţ, aşa cum credeam. Ci pur şi simplu o negustorie. Iar artistul nu e creatorul fără pată şi reproş, ci deseori un negustor de cărţi care fabrică emoţii, ce îl dau peste cap doar pe cititor şi căruia prea puţin îi pasă de durerile pricinuite altor suflete!… Oh! prieteni! N-o să mai apuc ziua mult visată, când artistul – apostol modern şi creator răzvrătit – îşi va ridica toiagul şi va lovi fără şovăire în puiţa de negustori ai sentimentului şi ai ideii din Templul Artei, indignat să-şi vadă opera, plămădită în suferinţă, redusă la valoarea unui blid cu linte şi preţuită în gologani.

Şi deoarece îmi scrutez pentru ultima dată viaţa ce se va sfârşi mâine, deoarece trecutul mi se perindă acum cu iuţeală pe dinaintea ochilor, înecându-mi inima în lacrimi, regrete şi dragoste, voi povesti o altă pagină, tristă şi umilitoare pentru mine, dar care va arăta în ce grad şi cu ce preţ am năzuit către Sublim.

Mă aflam în aceea perioadă descrisă mai sus. N-aveam decât douăzeci şi trei de ani. Un prieten care a murit[63] – un rus misterios, cu inimă şi minte generoasă şi de care mă despărţisem într-o împrejurare dureroasă – îmi pusese în mâna cartea *Luminile Asiei*, vorbindu-mi cu atâta înflăcărare despre minunăţiile hinduse, încât, după ce văzusem Egiptul, nu mai aveam decât un vis: să mă duc, cu orice preţ, în India.

Legenda prinţului care-şi părăsise palatul la vârsta plăcerilor, aflându-se în singurătatea pădurilor străvechi ca să mediteze

---

[63] Mihail Mihailovici Kazanski, cunoscut în plăcintăria lui kir Nicola la Brăila. Vezi *Moartea lui Mihail*, în vol.*Viaţa lui Adrian Zografi*, Editura Minerva, 1983, p.389–405.

asupra metehnelor omenirii și a mijloacelor de-a le îndrepta – ca și biruința sa asupra slăbiciunilor cărnii și descoperirea Adevărului etern, pe care l-a propăvăduit în pribegie oricărei făpturi omenești, timp de aproape o jumătate de secol – toate acestea mă minunară într-atât, încât îmi pierdui capul. Închisei ochii asupra greutăților unei atari călătorii, fără un ban și fără altă cunoaștere decât a limbii române și grecești. Plecai la Port-Said, unde sosii cu zece franci în buzunar.

Să nu vă mire îndrăzneala mea! Capetele înfierbântate făuresc cu ușurință castele în Spania. Castelul meu? Simplu ca bună ziua: „Voi rămâne două săptămâni la Port-Said, unde voi încerca să mă furișez, cu orice chip, pe un vapor care merge spre India. Odată ajuns în larg, aș fi ieșit din ascunzătoare, oferindu-mă să muncesc orice la bord, pentru a-mi plăti hrana și transportul. Apoi, debarcat pe pământul făgăduinței, aș fi fost nevoit să rămân acolo, să trăiesc pe apucate, muncind orice și instruindu-mă!"

Nu-i așa? Voiam să învăț nimic altceva decât engleza și… sanscrita! Mă credeam în stare! Ah! sărmani fluturi care roiți în jurul luminii misterioase! Aș fi luat drept dușman pe înțeleptul care ar fi încercat să mă abată din drum. Din fericire, eram singur și făceam ce mă tăia capul. Desigur, nu izbutii nimic. Asemenea încercări fiind un fapt obișnuit, supravegherea pe vapor era la culme, iar eu un prost de luat la palme. În timp ce crăpăm de căldură, chircit în vreo ascunzătoare pe care marinarii o cunoșteau mai bine decât mine, alții, aventurieri în goana după aur, îmbrăcați corect (ca și mine, de altfel, pe atunci), ședeau liniștiți, sprijiniți de balustrada vaporului, uitându-se la pregătirile pentru plecare, fumându-și pipa ca niște lorzi. De obicei, nimeni nu cuteza să-i întrebe ceva, sirena șuiera și vaporul pornea cu ei, ca să-i debarce a doua zi la Aden, unde crăpau de foame. Dar, câteodată erau îngăduiți și transportați în țara lui Sidharta Gautama, a cărui viață

și înțelepciune le era tot așa de necunoscută ca și funestul meu plan în clipa de față, de nu importă cine.

Cu atare exemple în față – exemple adevărate și des întâlnite desigur și despre a căror ușurință de realizare se vorbea cu însuflețire tipic grecească în cafenelele Port-Saidului – bătui caldarâmul acestui oraș timp de șaptesprezece zile, dându-mă de ceasul morții, ori de câte ori vreun marinar mă scotea de urechi din ascunzătoare, aruncându-mă înapoi pe chei. Imploram soarta, spiritul lui Sakia-Muni și statuia lui Lesseps să-mi jure că voi avea norocul să izbutesc la viitoarea încercare.

Până la urmă, a trebuit să renunț. Ajunsesem în cea mai neagră mizerie. La început, mă descurcai târâș-grăpiș, găzduit de un evreu din România, biet negustor și a cărui adresă îmi fusese dată de un alt evreu din Cairo. O! evrei! Pe lângă atâtea nenorociri care vă copleșesc, aș fi vrut să vă mărturisesc într-o zi câtă omenie mișcătoare am găsit adesea în sărăcăcioasele voastre ghettouri, deși eu eram un „goi”, disprețuit de religia voastră. Ar fi atâtea de spus. Dar sunt grăbit să plec.

Acest om sărac, la vârsta frumoasei bătrâneți, cu barbă albă, venerabilă, mă primi cu dragă inimă. Am dormit la el, la prețul de cinci bani pe noapte, într-o magazie, pe o rogojină întinsă pe pământ, plină de ploșnițe – pacoste ce bântuie în tot Orientul și, într-un fel revoltător, chiar în Franța și Italia. Eram însă mulțumit, deoarece nopțile erau reci în acel anotimp, iar un pat, închiriat cu ziua, costa un franc în hotelurile cele mai modeste, ploșnițele fiind acolo mult mai numeroase.

La prânz și seara, nu mâncam decât o farfurie de supă cu zarzavat și o bucată mare de pâine, ca să nu cheltuiesc mai mult de un franc pe zi. Trebuie să spun că adesea omul meu îmi trimetea o farfurie cu fasole albă și carne. Îi era milă de mine. Uneori mă descosea și dat fiind felul său cumpătat de-a vorbi, nu-

i ascunsei planul meu. Când află că vreau să merg în India, și în ce fel, ridică spre cer brațele-i descărnate:

— Nu cumva ai înnebunit, băiete? Ce-o să faci acolo, în acea țară a foametei, fără să cunoști limba și mai ales fără un ban.

Cam mirat că nu înțelesese scopul călătoriei mele, îi spusei:

— Dar habar n-ai că acolo există o artă și o înțelepciune hindusă, demne de a fi cunoscute de orice om?

Bătrânul izbucni într-un râs zgomotos. Apoi deveni deodată serios.

— Iartă-mi râsul. Înțeleg, ești o ființă cinstită. Dar, ia seama, nu-i nevoie să alergi la atari depărtări pentru a căuta acele talismane. Arta cea mai de preț și înțelepciunea eternă se află mult mai aproape de tine. Și anume: *să treci prin viață cu cât mai puțină frământare, cât mai potolit, făcând cât mai puțin rău și cât mai mult bine în jurul tău. Trăiește în felul ăsta și o să fii un înțelept și un artist*.

N-am priceput mare lucru din vorbele răspicate ale bătrânului. Dar n-am uitat scena. Poate, pentru că în acea vreme se da în mine o luptă între dragostea pentru artă, sinceră, nemăsurată și supărătoarea mea înfumurare, mai puțin însetată de adevărata înțelepciune, decât de spoiala ei.

Am rămas zece zile în casa aceea, de unde o întâmplare nenorocită mă azvârli pe drumuri. Într-o zi, un grec destul de îndatoritor și binevoitor, îmi dădu o bucată de brânză ce-i prisosea. Necunoscând legile religiei ebraice, pusei brânza în farfuria cu supă ca să-i dau gust, după obiceiul grecesc. Unul din numeroșii băieți ai bătrânului mă văzu și izbucni un scandal înspăimântător în prăvălie, care din fericire era pustie la acea oră. Îmi smulse farfuria și o aruncă în curte. Și cum copiii nu știau românește, se repeziră la mine, strigând în arabă și evreiește și mă îmbrânciră în stradă. Pălăria îmi rămăsese înăuntru. Mi-o aruncară pe trotuar, trântind ușa prăvăliei și arătându-mi pumnii. Totul se petrecuse atât de repede, încât avusei impresia că visam.

Când se ivi bătrânul, sprijinit pe bastonul său, mi se adresă cu blândețe binefăcătoare.

— Sărmanul meu prieten, iartă prostia omenească, ocara suferită! Iată ce s-a întâmplat: religia ne oprește să amestecăm carnea cu laptele și produsele sale. Când consumăm aceste alimente o facem în farfurii diferite – una pentru carne, cealaltă pentru unt sau brânză – două servicii care nu se ating și nici nu se apropie. Nu mă întreba de ce. Să nu uiți că în mintea oricărui mare legiuitor, legile sunt create pentru a sluji pe om, călăuzindu-l în viață, făcând-o plăcută, suportabilă. Omul, însă, s-a slujit totdeauna de legi pentru a-și sparge capul cu ele. Nu ți-l sparge pe al tău, ca să afli mai multe acum. Dumnezeu să te aibă în pază și nu mai călca în casa asta, fiindcă aici copiii mei interpretează legea; pe când eu, eu sunt un biet om care încurcă drumul. Adio, băiete!

Plecai. Nu l-am mai revăzut. Dar nu l-am uitat, deoarece asemenea cărți de înțelepciune vie nu se întâlnesc pe toate cărările.

Iată-mă, deci, în stradă, cu treizeci de centime în buzunar. Dar niciodată nu m-a speriat mizeria, câtă vreme am avut un țel în viață. Și, în clipa aceea, năzuiam ceva: să văd India. Îmi rămăsese un mijloc de scăpare. Ultimul, ultima mea salvare din totdeauna: costumul cel nou. Îl vândui la un telal pe cincisprezece franci și cumpărai de la același negustor un altul pentru cinci franci. Eram jalnic la vedere. Ca o pisică scoasă din apă. Mă dezbrăcai în odaia din spatele prăvăliei, lăsând costumul bun și îmbrăcai zdrențele duhnind a sudoare și tutun, lălâi să încapă în el doi ca mine. Mânecile și pantalonii erau atât de scurte, că nu știam cum să-mi acopăr brațele și picioarele. Afară, trecând prin fața vitrinei unui magazin, mă înspăimântai văzând cum arătam.

Doamne, de ce-ți bați joc de făpturile tale și nu-i dai fiecărui om, pe măsură? Buna mea mamă, fii fericită în mormântul tău! Dacă ai fi știut tot ceea ce am îndurat pentru o iluzie, ai fi murit cu zece ani mai devreme! Și voi, prietenii mei, pe care încă vă iubesc în

clipa de față, feriți-vă de a cădea vreodată în păcatul meu! E atât de prostesc! O viață întreagă arsă zadarnic! Pe toate drumurile, am lăsat picături de sânge, fâșii din carnea și mai ales din demnitatea mea. Mă tângui, pentru că am ajuns acum la partea cea mai dureroasă a acestei pagini triste! Și poate că mă veți disprețui chiar voi.

Mi-am cheltuit cei zece franci, culcându-mă timp de șapte nopți pe unde apucam; într-o seară printre mărfurile din port, într-o alta în patul pe care cutare pârlit catadicsea să-l împartă cu mine. Dar, în cea de a șaptesprezecea zi, brațele îmi căzură neputincioase și nu mai luptai. Nu mai puteam să lupt. Prăbușirea nu se datora lipsurilor bănești, ci deznădejdei morale. India a fost singura țară *unde am dorit, am voit, m-am încăpățânat să mă duc*: împrejurări neprielnice și jalnice m-au împiedicat să ajung acolo.

Voința fiindu-mi zdrobită, îmi luai gândul de la India! Acum, îmi frământam mintea cum să ies din încurcătură, părăsind cu orice preț această țară nefastă.

Cu fruntea smerită în fața nenorocirii, mergeam pe stradă în neștire, scăldat într-o sudoare rece, când mă trezii strigat de un grec, așezat la o masă în fața unei cafenele ticsite de lume. Omul nu-mi plăcea, dar când ești gata să te îneci, apuci mâna ce ți se întinde. Într-una din ultimele zile îmi spusese că „dacă nu sunt mândru”, ar putea să mă salveze. Pricepui că vrea să-mi vorbească despre același subiect. Mă îndreptai spre el. Îmi spuneam „Pagubă-n ciuperci! Scapă cine poate!”.

Îmi oferi o cafea și o țigară. Eram la „post”, în ziua aceea. Așa că primii.

— Uite, îmi spuse fără înconjur, aici există două soluții ca să te salvezi fără a ieși prea jumulit. Una ar fi să ceri ajutorul arhimandritului care mânuiește fondurile unei societăți grecești de binefacere. Uneori, îți plătește călătoria, dându-ți cinci franci de drum. Dar e un om aspru; nu se lasă dus cu una cu două. Mai lesne

ar fi a doua: un prieten scoate o batistă, o înnoadă la cele patru colțuri, aruncă un franc pe fundul ei și se plimbă odată cu tine, sub nasul domnilor de colo, văicărindu-se puțin. Totdeauna, cheta produce destul pentru amândoi. Dacă vrei, ți-aș putea face acest serviciu!

Și canalia mă privi în ochi, cu sânge rece. Sângele îmi năvăli iute în obraji, dar… nu mai era vorba de demnitate în acea clipă. (Pot spune că niciodată nu e vorba de așa ceva, atunci când vagabondezi în felul meu.) Și odată furia stăpânită, alesei îndată cea de a doua soluție, fără a mai gândi, fără a mai dori să gândesc. El nu așteptă mult. Și iată-l alături de mine, drept în mijlocul meselor, miorlăind:

— Scumpi compatrioți! Iată un frate nenorocit pe care trebuie să-l salvăm, un creștin căzut în mizerie! Haideți, să arunce fiecare în batista asta atât cât îi îngăduie inima lui simțitoare.

Și dădu exemplul, aruncând ostentativ doi franci. Grecii îl priviră. Nimeni nu-l cunoștea, dar fiecare își duse mâna la vestă și aruncă ceva în batistă, fără efort, dar cu nepăsare, așa cum se face la șantan cu damele care după ce urlă un cântec, trec apoi cu farfurioara printre mese. Mergeam ca un automat, în urma „salvatorului”, mereu cu ochii pironiți la mânecile și pantalonii mei scurți fără să suflu o vorbă.

Dar poate ați vrea să cunoașteți ce gândeam în timpul chetei? Ei bine, mă gândeam că dacă filosofia budistă cere atari virtuți pentru a intra în Nirvana, mi-ar fi plăcut mai mult să las hindușilor atât Nirvana cât și teribilul ei purgatoriu – mai ales că această chetă nu era prima pe care o înghițisem în vagabondările mele și că o alta, e adevărat mai onorabilă, mă costase destul de scump, cu patru luni înainte, ca urmare a dorinței de a vedea Pompei și Herculanum și pe care le-am văzut, dar n-aș mai vrea să le revăd cu prețul acela.

Dar nimeni nu-și poate schimba firea ușor. Pasiunea de a vedea și învăța mi-a fost mai puternică decât teama de foame. Și mai târziu, la picioarele Piramidelor sau printre coloanele răsturnate ale Acropolei, la Memphis care păstrează încă atâtea taine ale faraonilor ca și ruinele teatrelor lui Bachus și Dionisos, cu nume sculptate pe fotolii de marmoră care evocă amintiri strălucitoare ale unor vremuri trecute – peste tot a fost nevoie să las încă și încă alte picături de sânge și fâșii de demnitate, să crap de foame sau să trag pe dracul de coadă, ajungând în cele din urmă, cu prețul unor lipsuri nemaipomenite și a unei sănătăți distruse pentru totdeauna, să smulg egoismului omenesc dreptul nevinovat de-a admira frumosul și a-mi cultiva spiritul.

Cheta sfârșită, ne-am strecurat afară ca doi găinari.

— Ah, rosti nemernicul, frecându-și mâinile, vom merge acum să punem ceva în gură, apoi vei lua trenul ca să te înapoiezi la Cairo.

Începui să văd în roz. Mâncarăm într-o locantă grecească, destul de curată. Batista cu bani se afla mereu în buzunarul său. Ne aflam la cafea și țigară, când acest om cu inima de hienă întrebă pe băiat „unde este toaleta”. Plecă „să-și facă nevoile” și nu se mai înapoie! Și masa care nu era plătită!… Și eu care fusesem lăsat zălog… Ah, când îmi reamintesc acest dureros exemplu de cruzime umană, mă întreb – pentru că de-atunci am continuat să-i iubesc pe oameni – dacă am fost într-adevăr bun la ceva în viață, sau pur și simplu un nătărău!…

Așteptarea fu zadarnică. Patronul își dădu seama și scandalul izbucni. N-avui puterea să-mi stăpânesc lacrimile în mod demn! Ele s-au rostogolit nu pentru a implora milă, dintr-o oarecare rușine sau frică, la fel de stupidă, nu! ci pentru a revărsa un torent de durere și revoltă împotriva unei ticăloșii care rănea umanitatea.

*

Iată în ce fel și cu ce monedă mi-am plătit întotdeauna elanurile spre lumină!

Restul? Restul îl duc cu mine în mormânt, deoarece nu v-am arătat decât două verigi dintr-un lanț lung… Și apoi, la ce bun să fie cunoscut? Lunga și dureroasa istorie a martiriului omenesc – începând cu sclavii care au ridicat Piramidele, trecând prin persecutarea creștinilor care au devenit mai târziu persecutori și ajungând la masacrul științific al ultimului război – a învățat oare vreodată ceva pe oameni? Odată pentru totdeauna? A modificat oare cu o iotă granitul refractar al firii umane? Eu nu văd nicio schimbare, în afară de aceea din rău în mai rău. Și voi vreți să mă faceți să cred că glasul meu firav va răsuna cu mai mult succes în acest pustiu înspăimântător? Dacă aș mai crede în asta, aș trăi și aș lupta, deoarece a fost o vreme când credeam într-o imensă omenire liberă și dreaptă; apoi mi-am redus omenirea la o „Internațională a spiritului" și la o largă comunitate de prieteni răspândiți pe tot globul, trăind și adăpându-se de la același izvor al fericirii intelectuale – fie că sunt creatori, sau pur și simplu consumatori de artă. – și lăsând imperiul lupilor și nebunilor hoardelor fără număr (hoarde de sus și hoarde de jos), canalie îngemănată din același aluat ingrat și respingător și care se transformă în miel atunci când nu poate deveni lup.

Dar această umanitate restrânsă de prieteni s-a spulberat, la rândul ei. În orice caz, o văd redusă doar la câteva exemplare – frumoase – dar prea slabe în fața imensității răului! Și asta, adăugată suferințelor nemijlocite ce m-au lovit în ultima vreme, mi-a nimicit orice putere de rezistență. Am suferit prea mult pentru o iluzie de neiertat, ca să nu mă pedepsesc cu moartea.

De acum doi ani, când mi-a murit mama – singură, crezându-se părăsită de un fiu nerecunoscător – am remușcări ce nu pot avea alt sfârșit.

Artă jalnică! Și voi, artiști și prieteni, pe care speram să vă văd într-o zi, arătându-mi din pragul casei voastre cum se făurește arta și în ce fel o puneți în slujba poporului – aflați că vă disprețuiesc în clipa de față. Pentru voi mi-am sacrificat nu numai viața, care nu prețuiește mare lucru, ci și pe aceea a bietei mele mame, o mamă care se ducea până la poartă ca să-și cumpere de doi bani cireșe, apoi se răzgândea, revenea în casă, punea cei doi gologani lângă alții zicând: „Încă doi bănuți, pentru băiatul meu."

Am sărit peste trupul ei, cu geamantanul în mână și gata de plecare, ori de câte ori cădea în genunchi la picioarele mele, rugându-mă să rămân acasă! Cum s-ar putea ierta unui om asemenea crime? Mi-e silă de mine. O beznă a tristeții și a deznădejdei mi-acoperă sufletul, încetul cu încetul. Nebunii! Nebunii! Iată ce a clocit capul meu până acum și pentru ce mi-am ucis mama! Chipuri de artiști fantomă! Chipuri de prieteni fantomă! Și acum nu mai văd decât un pustiu fără sfârșit! Vanitate și negustorie! Unde te afli, oare, ideal al dragostei, al dezinteresării și abnegației la care am visat atât?

Un ocean dezlănțuit, de egoism și banalitate, cu câteva faruri pierdute în insule minuscule și împotriva cărora se înverșunează valurile de prostie și beznele inconștienței, stingherite de lumină, iată ce-mi pare a fi lumea!

Nisa, 1 ianuarie 1921

ÎN DOCURILE BRĂILEI

În acea zi de vară a anului 1898 – când m-am hotărât să intru ucenic la Atelierele mecanice din Docurile Brăilei – biata mea mamă fu lovită de o mare supărare: vaca noastră, Dumana, murise în chip tragic, de cuțitul unui vraci care încercase să-i ia sânge.

În seara din ajun, Dumana se înapoiase de pe islaz cam tristă. Mama nu se neliniști peste măsură. Îi spuse, mângâind-o pe frunte:

— Da! Mă simt vinovată! Ți-am vândut vițelul. Dar, în curând, o să ai altul. Ia te uită ce burtă ai!

Și-i pipăi burta, în timp ce vaca o privea cu frumoșii săi ochi umezi. Asta fu totul în seara aceea. Apoi ne-am dus, ca de obicei, îndată la culcare, deoarece mama se lupta din greu cu istovitoarele sale zile de spălătoreasă. Înainte să adoarmă, aduse iarăși vorba despre vacă:

— Numai să nu fie bolnavă… Doamne, e atât de tânără. Abia la al treilea vițel. Și ce lapte! Aș putea vinde de zece ori mai mult. E singurul nostru mijloc de a ne întreține… Ai adormit, Adriene?

Nu dormeam. Dar nici la Dumana nu mă gândeam. Mintea îmi era la domnul Nicolau, administratorul Docurilor. Mama muncea la el, lunar, câte o săptămână. Nu era o „casă bună”: familie numeroasă, rufărie multă, zgârcenie dezgustătoare. De la această „casă”, mama se întorcea seara cu mâna goală; nici măcar o surcea sau o bucățică de săpun, niciun pic de făină, nici cel mai mic petec de pânză. Doi lei pentru o zi de trudă, timp de patrusprezece ore, cu o hrană ca vai de lume, în timp ce, „de la ovrei”, mama venea acasă cu brațele pline:

— Ia, biată Joițo, ia și asta și ailaltă. Ai un copil și ești fără bărbat!

Într-o zi, pe când mă aflam la „domnul Administrator”, acesta catadicsi să mă întrebe „ce-o să devin”. Îndată mama îi povesti, din rărunchi, cât eram de săraci, ceea ce mă întristă, deoarece nu

trebuie să fii sincer cu oamenii egoiști. Totuși, domnul Nicolau îi spuse:

— Fă-mi o cerere de angajare ca ucenic la Atelierele mecanice. O s-o aprob. Și micuțul o să-și facă un viitor.

Un viitor! În Docuri! De când germanii înzestraseră Brăila cu aceste mari instalații tehnice, n-ai fi găsit o singură familie nevoiașă, pe o rază de zece leghe, care să nu se fi înghesuit spre a-și plasa plodul acolo. Așa că mama se repezi la mâinile butucănoase ale „domnului Administrator” și i le sărută, cu lacrimile în ochi:

— Să vă răsplătească Dumnezeu, după inimă!

Da, „Dumnezeu să vă răsplătească”… Și să vă ia dracu', adăugasem în gând, deoarece, la cei patrusprezece ani ai mei, cunoșteam Docurile mai bine decât mama. Cunoșteam, de asemenea, și „viitorul” tuturor acelora care se chemau Adrian și aveau o mamă spălătoreasă, fie că fuseseră angajați în Docuri sau aiurea.

Nu trebuia să fii mare filosof, ca să-ți dai seama câte parale făcea acest „viitor”. Se afla la nasul fiecăruia dintre noi și ne vorbea convingător. De aceea, nici nu mă înnebuneam după el. Îmi veți da dreptate numaidecât.

Mama plutea în nori. Și cum în seara aceea mă aflam în prada unor negre presimțiri, îmi spuneam că dacă o fi să pierdem vaca singura cale de a îmbărbăta pe mama era să-i fac bucuria de a mă angaja în Docuri. Să rămân acolo patru ani, să ies „mecanic” și să câștig de-atunci încolo nouăzeci de lei pe lună. Și-odată cu ei, o nevastă iepuroaică, care te așteaptă la colț ca să te acopere cu sărutări, datorii și rahat. Acesta era cel mai bun viitor, fiindcă se mai afla și un altul: acela de a-ți lăsa pe faimoasele „benzi” și „roți dințate” un braț, un picior sau pe amândouă în același timp, dacă nu chiar toată pielea, ca atâția nenorociți zilnic striviți ca muștele,

din cauză că suntem un popor care se pricepe la mașini tot atât cât un cizmar la farmacie.

Mă gândeam la toate acestea, în timp ce afară noaptea de vară trezea broaștele din somn, iar ștrengarii din mahala coceau porumb de lapte, al cărui miros plăcut năvălea prin ferestrele larg deschise.

*

A doua zi, pe la patru dimineața, alergarăm la grajd. Dumana avea burta umflată ca un butoi și abia se mai ținea pe picioare. Mama sculă curtea cu țipetele-i disperate, îndată, chiriașii se adunară buluc, rostind în cor:

— Trebuie înțepată!

Și ca s-o înțepe, desigur, un singur nume pe buzele tuturor: moș Tudirică.

— E priceput fără pereche. Numai să nu fie beat!

Desigur, moș Tudirică era omul cel mai priceput în meserie, numai că nu se mai trezea din beție de acum zece ani, când își văzuse fata fulgerată de cuțitul unui amant. Din cauza asta, i se trecea cu vederea. Mama, la rândul ei, îl ierta. Veni beat, înțepă vita tocmai în vițelul ce-l avea în burtă, mare de șase luni, și o omorî. Fu cât pe-aci s-o omoare și pe mama, odată cu Dumana. De milă, biata femeie strângea la piept capul vacii, în clipa când celălalt îi înfigea cuțitul. Un răget înfiorător și iat-o pe mama azvârlită afară din grajd.

Femeile, martore la scenă, ne căinară pentru nenorocire, blestemându-l pe moș Tudirică, în ciuda dezvinovățirilor. Apoi, fiecare își văzu de ale sale. În ziua aceea, mama întârzie ca niciodată de la muncă. Cât despre mine, o luai razna pe câmp, pentru a retrăi împrejurările în care o căpătasem pe Dumana.

Această vită frumoasă fusese a mea. O aveam de la bunica dinspre mama, care mi-o dăduse de pomană.

Nu se dă de pomană la rude. Dar bunica se abătu o singură dată de la regulă, știind că eram cel mai sărac dintre toți nepoții ei. După ce găti vaca și primul ei vițel, ca pentru nuntă, îi tămâie de trei ori, apoi mi-i dădu de funie, spunându-mi:

— Ia-le, micul meu Adrian. Să fie de sufletul copiilor răposați din lipsă de lapte.

Această ceremonie înduioșătoare avusese loc în cadrul rustic al bătrânului Baldovinești, înainte ca proprietarul său – boierul Alexandru Suliotti – să-și pună în gând alungarea țăranilor, dărâmarea colibelor, smulgerea viței de vie și a frumoșilor plopi, astuparea șanțurilor, trecând cu plugurile peste ceea ce el spunea că ar fi fost „un cuib de bandiți”.

Un cuib de bandiți, Doamne!

Cătunul Baldovineștilor, de unde îmi trag obârșia, nu avea decât vreo cincizeci de familii, din care jumătate ne erau rude. Aproape toți bărbații erau niște Cosma, iar femeile, Chire[64]. Acești Cosma dădeau exemplul nestatorniciei, iar Chirele le ieșeau în întâmpinarea dorințelor, așa cum șade bine urmașilor lui Traian, dacă ar trebui să ne încredem în spusa istoricilor noștri. Da, în nestatornicie se află toată puterea unui bărbat, a unui popor sau a unei rase. Cu cât ești mai nestatornic, cu atât ești mai generos, deoarece nestatornicul nu păstrează nimic pentru sine. El face viața rodnică și trece mai departe. Nimic nu este molatic într-însul; totul e furtună, furtună creatoare.

Desigur, furtuna asta se izbește de piedici. Ca să încep cu cele mai vesele, voi spune că alde Cosma din Baldoveneștii mei se aflau la mare strâmtoare în pasiunea lor clocotitoare, din pricina prea multor rubedenii. Astfel, duminica, la horă, se întâmpla ca unii flăcăi să strângă prea stăruitor mijlocul tovarășei de joc. Îndată, una din acele mame, bunici sau mătuși care stau pe vine în jurul

---

[64] Vezi vol. *Chira Chiralina*, editura Minerva, 1982.

horei, supraveghindu-și frumoasele odrasle, se pornea să strige furioasă la bietul flăcău:

— Hei, tu, Petruț! Nu te atinge de fată! Ți-e cumnată, știi, sora Mariei care s-a măritat cu vărul-tău Matei!

Flăcăul se lăsa păgubaș, roșu de mânie, și se ducea mai departe, murmurând:

— Să-l ia dracul pe vărul meu Matei, că s-a însurat cu nu știu cine și că ți-a spus-o!

Și, bineînțeles, o lua de la început, pentru că povestea asta nu are leac. Dar iarăși i se striga:

— Stai! E fină-ta! A fost botezată de moșu-tău Vladimir!

Sau și mai și:

— E vară-ta de-a doua, fata lui Tache, văru' lui taică-tău!

Și așa mai departe. Numai rubedenii. Dar, într-o zi, se întâmplă că aceste hărțuieli răutăcioase să cadă peste un adevărat Cosma. Fu Radu, cel mai zelos din cătun, care nu se dădu bătut și ne făcu de rușine.

Sâcâit ceasuri întregi cu „finele", „cumnatele", „verișoarele de-al doilea", iată că-și dădu o palmă peste căciulă și opri, c-un glas înspăimântător, hora și pe țiganii lăutari. Apoi, galben, strigă la babe:

— Atunci, ce? Să nu mai poți scoate daravela din nădragi din cauza neamurilor voastre?!

Porcul, o numea „daravelă"…

*

Culmea nenorocirii fu după stinghereala produsă de aceste vorbe: toate „finele", toate „rudele" tinere ale satului se lipiră de pieptul lui Radu, ca iedera de copac. Nu-l voiau decât pe el, care, serios nevoie mare, le îmbrățișa pe toate, sărutându-le pe rând, spunându-le:

— Da, da, frumoasele mele copile. Am pentru fiecare dintre voi, ba chiar și pentru „rudele” mele din satele vecine! *Pentru că așa trebuie să fie!*

Atunci, bunica mea – care îmi dăduse vaca și care, ce-i drept, îl necăjise tare pe Radu – se sculă furioasă:

— Ia te uită! Împielițatul! Are nas să spună că „are pentru toată lumea, *pentru că așa trebuie să fie!*”

Și o chemă pe mama, care se afla acolo, tânără și frumoasă, fericită că poate juca. O luarăm cu toții spre casă.

Știam că bunica era o femeie habotnică și-mi dam seama că nepotul ei, Radu, o jignise. Nu știam însă totul. Îl aflai pe drum.

Între mamă și fiică se iscă o mică ciorovăială prietenească, fiecare îmbufnată în felul ei. Era tocmai ceea ce doream, curios la vârsta mea, însetat de-a ști. Își luară toate măsurile de prevedere, așa cum se cuvine în fața unui băiat de nouă ani. Desigur, n-am aflat câte aș fi vrut; de pildă, că rudele noastre, inclusiv bunica, erau făcute de-alde Radu-Cosma, cu „fine” Chira, până la a noua spiță.

Mama era prima născută în familie și asistase, câteodată chiar luase parte, la cele mai frumoase răfuieli și isprăvi haiducești din vremea părinților ei. Și totdeauna, habotnica Nedelea de azi, bunica mea, s-a trezit eroina vreunei povești. Astfel, la optsprezece ani, și-a început viața iubind doi frați deodată, unul fiind înjunghiat de celălalt. Apoi, măritată, și-a iubit cumnatul, adică chiar pe tatăl acelui Radu la care se răstise pentru un păcat moștenit din neam. Și tot ea a fost aceea care a îmboldit pe bărbații din sat – soț, amanți, copii sau simple rude – sa țină piept lăcomiei nemăsurate a boierilor ce cumpărau cătunul nostru, de unde s-a tras și faima de „cuib de bandiți”.

Jandarmii nu puteau face nimic, femeile noastre fiind drăgăstoase. Cât despre flăcăi, știau una și bună: să se încaiere sau să se înfrățească dinaintea aceluiași butoi cu vin. Și-apoi, jandarmii

acelor vremi erau și ei bărbați. Cu atât mai rău pentru boier, care era întâmpinat cu focuri de pușcă, îndată ce se apropia de cuiburile noastre. Alături de moș Anghel și moș Dumitru, am văzut eu însumi cum șanțurile împrejmuitoare și digurile căptușite cu dracilă – pasămite să ne apere de revărsarea Siretului – erau de temut pentru dușmanul care ar fi cutezat să se apropie.

Când mama termină de despachetat toată această măreață comoara a familiei, bunica nu se prea simți la largul ei. Zise:

— Da, da, dar nu uita că mai există de asemenea și *credința*.

Credința… Ceva nelămurit pentru cei nouă ani ai mei. Mama se însărcină cu precizările:

— Desigur, mai e de asemenea și credința. Ba chiar numai ea. Noi am avut-o întotdeauna. Și o avem încă.

— Care credință? răspunse bunica, surprinsă.

— Singura valabilă pentru noi ăștia, oamenii săraci: credința în muncă, în dragoste, în dreptul aproapelui nostru la muncă și dragoste, fără nicio stavilă.

— Și tu numești asta „credință”?

— Numește-o cum vrei. Doar tu în legea asta ai trăit și ne-ai crescut. Nimic nu-i mai presus decât ea.

— Și Dumnezeu?

— Dumnezeu este chiar această credință, în felul cum o înțeleg eu. De aceea sunt puțini oameni care cred în Dumnezeu.

Bunica nu mai spuse nimic. Și nici nu mai fu vorba vreodată despre asta. Dar mie, sărmanului de mine, aceasta întrebare începu să-mi ardă măruntaiele, cu cât îmi frământam mintea, vrând să aflu dacă lumea practica credința, așa cum o definise mama.

Un drum lung, pe care abia îl începeam.

Săptămâna care o costase pe mama pierderea Dumanei, îi mai aduse și pierderea a două „case” din cele care-i permiteau să muncească toată luna, fără vreo zi lipsă. Prima din cele două era

aceea unde biata femeie ajunsese cu întârziere la muncă, în dimineața nenorocirii.

Bruftuită fiindcă a venit târziu, mama răspunse scurt, scoțându-și șorțul. Și nu mai târziu decât a doua zi, același lucru se întâmplă și cu cea de a doua „casă”, dintr-un motiv de ramoleală burgheză; i se reproșă, pe nedrept, că folosește prea mult săpun.

— Doamnă, murdăriți-vă rufăria mai puțin! Sau, mai bine, spălați-o dumneavoastră!

Toate încercările de împăcare cu cele două „case” se dovediră zadarnice. O știau blândă, supusă. Își dădură seama de contrariul.

Pentru o nedreptate mama ar fi fost în stare să dea foc orașului. Ea își primea cu resemnare soarta nemiloasă, „pentru că – spunea – mi-am făcut-o singură; am iubit prea mult”. Nu era drept. Totul i se trăgea de la Dumnezeul sau de la credința ei. Și ce alta decât credința ne aduce mai multă nenorocire, atunci când o avem? De asemenea, ce ne ține în capul oaselor, atunci când inima și mintea o iau razna și totul se prăbușește în jurul nostru? Omul fără credință e mai prejos decât animalele, de asemenea din cauza lăcomiei e mai primejdios decât ele, fiindcă are două mâini și talentul de a născoci lucruri distrugătoare.

Dimpotrivă, oricare ar fi credința unui om, de vreme ce o are – chiar greșită, chiar absurdă – acest om poate fi un bun tovarăș de viață, cu condiția neapărată ca această credință să se întemeieze pe dreptate, iar practicarea ei să-l coste scump. Numai credința de tarabă a „servitorilor” bisericii nu costă nimic și aduce foloase. Din cauza asta, mama nu mi-a împuiat capul cu religia de tarabă, de care ea însăși s-a descotorosit. A văzut limpede și așa cum trebuie:

— Toți preoții fac avere. Aproape toți se îngrașă ca niște porci. Băieții lor devin mari domni, iar fetele mari doamne. Asta-i religia? Și, colac peste pupăză, acești corbi mai vin să ne facă morală.

Dar iată că într-o zi se mută alături de noi un adventist, un om la treizeci de ani, slab și sprinten ca o veveriță, jigărit și hâtru ca un pustnic de treabă, îndatoritor și discret, gata să dea îndată o mână de ajutor, oriunde se simțea nevoie. Moldovean din Bacău, muncea ca hamal.

Fiind tare ocupată cu munca ei istovitoare, mama nu avusese încă ocazia să stea de vorbă cu el. Dar ne atrase atenția prin altceva: în mai puțin de o săptămână, niciun chiriaș nu-l putea suferi.

— E un anticrist, un distrugător al religiei! Ține sâmbăta și se închină cu două degete.

Mama ridică din umeri. Și într-o seară îl pofti pe adventist să bea o cafea la noi. Se așeză pe scaun, mirat, cuminte, rotindu-și pălăria când într-o mână, când într-alta. Apoi ne spuse:

— Ce curat este la voi. Sunteți creștini ortodocși?

— Sunt muncitoare cu ziua, spălătoreasă… Dar ia spune-mi: ce-i un adventist?

Întrebarea căzu la țanc. Și iată că-și dă drumul: să fie reformată religia creștină, care e falsificată în întregime; să fie înțeles tâlcul Vechiului și Noului Testament; să se desființeze slujbele cu fastul lor orbitor, totul nefiind decât un mijloc de a înlocui lipsa credinței printr-un decor care atrage mulțimile; practici barbare născocite de popi în China. În sfârșit, să fie aplicate întocmai cele zece porunci.

— Voi le aplicați? întrebă mama.

— Toți! strigă omul, cu ochii ieșiți din orbite.

— Dar voi trebuie să faceți armată, să depuneți jurământ, fiind obligați ca să ucideți.

— Nu, nu am fost soldat. M-au luat la armată ca pe oricare, dar m-am lungit la pământ, din prima zi de cazarmă, și nu m-am clintit de-acolo.

— Nu te-au bătut? Nu te-au băgat la carceră?

— Ba da, și una și alta, timp de mai mult de o jumătate de an. Apoi mi-au dat drumul, fiindcă nu mai eram bun decât pentru spital. Dar tărășenia continuă. Sunt alungat din toate serviciile și din toate casele. Dar trupul nostru pentru asta e făcut.

— Nu! spuse mama cu blândețe. Trupul nostru nu-i făcut pentru asta. Și cât e de bun! Atâtea bucurii ne vin de la el. Socot că ar fi o jignire adusă Celui de Sus, dacă i-am hărăzi trupului nostru o asemenea soartă. Nu țin câtuși de puțin să devin adventistă, dar îți respect credința. Nu-i ușoară. Și-apoi dumneata ești un om drept. Biserica voastră cea nouă va fi mai puțin dreaptă, dacă într-o zi îi va lipsi credința dumitale.

La sfârșitul lunii, adventistul dispăru, alungat de proprietar. Dar noi nu l-am uitat.

*

De opt zile, de când înregistrasem cererea de angajare în Docuri, sirena lor răsuna în inima mea într-un chip destul de diferit. Această sirenă – cea mai puternică dintre toate la Brăila – era orologiul orașului și ceasornicul tuturor localnicilor. Șuiera: dimineața la șase fără un sfert și la șase; la prânz, la unu și douăzeci și la unu și treizeci; apoi seara la șapte. Cu neputință s-o confunzi cu alta sau să n-o auzi. În lungul și nesfârșitul ei urlet de fiară apocaliptică, începea, mai ales dimineața, cu un tropăit de monstru supărat, care dura zece secunde, se transforma apoi în ceva asemănător mormăitului unui elefant care face gargară, scuipă și sforăie, după care, câteva strigăte guturale, gâtuite de o furie neomenească și, în sfârșit, șuvoiul masiv și monoton al răcnetului civilizației moderne: chemarea la ocnă. Dura cinci minute și ar fi putut scula morții.

Nu m-a trezit niciodată, decât pentru a primi ca răspuns adâncul meu dispreț.

Acum, fără să-mi schimb părerea, mă obișnuisem. Într-una din aceste zile, sării la rândul meu din pat, la primul ei semnal, îmi trăsei pantalonii și pantofii, terminându-mi toaleta în pas de gimnast, la lumina slabă a zilei sau în bezna străzilor noastre, sărind peste băltoace până la poarta marelui grilaj al Docurilor, când cea de a doua și dublă șuierare trebuia să mă găsească neapărat înăuntru, deoarece poarta se închidea odată cu ultimul suspin al sirenei, când lumea cădea grămadă.

De altfel, mă necăjea faptul că am vrut să am o atare soartă. Mama devenise jalnică la vedere. Nu intra în casă, până ce mai întâi nu se ducea să plângă pe pielea vacii – o împuțiciune groaznică, spânzurată de o prăjină și care nu reamintea cu nimic pe Dumana noastră cea frumoasă. Și mama socotea alinător să-și sprijine fruntea de grozăvia asta plină cu muște, să se jelească acolo, tocmai ea, femeia vitează și cu bun-simț, cum rar am întâlnit în viață. Au continuat bocetele la pielea vacii și după intrarea mea la Docuri, până ce, într-o noapte, câțiva câini de pripas, înțelepți, se hotărâră s-o mănânce toată, afară de coadă din păcate, pe care mama o luă ca să-și facă un lucru necesar gospodăriei. Timp de alte câteva zile, alți *ah!* și *oh!* deasupra acestei cozi. Apoi, într-o duminică, pe când făceam curățenie în cele două odăi ale noastre, veni un motan mare din mahala, deloc flămând dar înțelept, și o fură. Avu loc o goană care puse în picioare toată strada; mama cu o prăjină lungă, mătăhăind dintr-o curte în alta, în timp ce motanul sărea de pe un acoperiș pe altul, cu smocul în gură.

Așa s-a terminat povestea unei vaci hărăzită „de sufletul copiilor răposați din lipsă de lapte”, pentru a face loc unei alte povești, despre marea speranță a unei mame care nu voia să moară până ce nu-și va vedea feciorul „cu rost” în lume.

*

M-am străduit, pe cât mi-a stat în putință. Zilnic dam târcoale în jurul Administrației cârcotașe și tipicare, care se afla la intrarea în Docuri, pe care le cunoșteam ca în palmă. Și iată că într-o zi din acel iulie, tocmai la ora prânzului și drept în mijlocul șuvoiului de docheri din toate secțiile, simt cum o mână grea mi se aşază pe umăr, și-l văd pe domnul Nicolau, da! „domnul Administrator” în carne și oase, că-mi spune spre uimirea generală, a celor de față:

— Ți l-am iscălit și predat șefului tău de atelier. Să fie cu noroc, Adriene!

Abia își termină vorba și dispăru, că un ghiont în coaste îmi taie respirația. Din mulțimea înconjurătoare, un docher cu figura amenințătoare mă apostrofă:

— Mă, boule! scoate-ți cel puțin, pălăria, când „domnul Administrator” îți face onoarea de a vorbi.

— *Cel puțin!* Și ce ai vrea să fac *mai mult?* Să-mi dau pantalonii jos? Și ca să îmi spui asta, m-ai lovit?

— Da, pentru asta… Și am să-ți mai trag una!

— Bine, o să vedem noi!

— Vrei sa mă torni?

— Nu am obiceiul ăsta și apoi mai există și altă cale.

— Să mă bați? rânji.

Atunci răsună un glas din gloată:

— Nu ți-e rușine, Alexandre, să-ți pui mintea cu un băiat care n-are decât jumătate din anii tăi?

Bruta a avut noroc că niciuna dintre cunoștințele mele nu se afla acolo; ar fi făcut treabă frumoasă. Nu mai aveam un Codin, deși eram cunoscut și iubit de toți oamenii puternici din Brăila, tocmai pentru că, fiind din aceeași clasă cu ei, nu făceam haz de viața lor, deși nu eram de cârpă.

Astăzi, la o depărtare de treizeci de ani și după ce am cutreierat pământul, scormonind viața și studiind firea omenească în adevăratul ei laborator – *Existența* – amintirea acestei scene cu care

am debutat în drama socială a clasei mele, nu a făcut decât să-mi confirme ceea ce știam despre ea la paisprezece ani, când unul de ai mei a vrut să mă învețe să fiu slugarnic, lovindu-mă ca un dușman, în timp ce un altul, un necunoscut, mi-a luat apărarea.

Între acești doi oameni se joacă tot destinul clasei muncitoare. Pe cei ca Alexandru îi vom vedea de-a lungul povestirilor ce vor urma, luând când figură de păstor, când de lup, fiind în fond același om, care, în afara câtorva minunate excepții, nu dezminte legea universală a lui „scoală-te tu ca să mă așez eu”. Iar necunoscuții cu inimă de om, care vor îndrăzni să se ridice în calea Alexandrilor, vor fi aproape întotdeauna striviți de ultimii, care au obrăznicie, pumni și gură mare, cunoscând de minune arta de a-și crea „majorități” și de-a primi „votul de încredere”. Deoarece, ori de câte ori se întâmpla ca ciomagul puterii să cadă în drum, niciodată nu se va repezi să-l ia un om de bine, ci totdeauna o lichea. Și când printr-o minune se întâmplă contrariul, Alexandrii se însărcinează cu restabilirea echilibrului vieții egoiste, absurde, ticăloase – viața care aduce chiverniseală unora și niciodată fericire celor mulți.

Se află aici adevărul vremii mele, al cărei martor sunt, parte interesată și judecător bine informat: nu țin să-mi câștig procesul, prin orice mijloace și numai în folosul meu personal, așa cum fac dușmanii mei de clasă.

Iată de ce clasa mea trebuie să fie cu ochii în patru, neîncetând o clipă lupta.

În prima zi de ucenicie în Docuri, ploua îngrozitor. Mi-o amintesc foarte clar. Sosind acolo, ud până la piele și mult prea devreme, al doilea fochist mă împinse în spatele cazanelor. Îmi arătă cum să mă usuc în labirintul de țevărie ce se încolăcea ca niște șerpi boa, de-a lungul strâmtului culoar dintre peretele „casei mașinilor” și uriașa zidărie a cazanelor.

— Bagă de seamă să nu te frigi sau să-ți ia foc bulendrele! îmi spuse părintește bunul domn Ghiță.

Deci, mă aflam în sala cazanelor. Ce iad! Cu neputință să rămâi cinci minute acolo fără să nu te despoi până la brâu, ca fochistul. Începui chiar să mă sufoc, o pulbere fină intrându-mi în ochi și pe nări. La îmbucătura țevilor, firicele de abur fierbinte șuierau peste tot, ridicând un strat de cenușă ușoară, cu neputință de respirat.

— Ține-te bine! Trag sirena!

Mă uitai deasupra capului. Cățărat pe cazane, domnul Ghiță îmi zâmbi prietenos pe sub mustățile-i mari și negre. Îmi astupai urechile. Și îndată se porni hărmălaia drăcească a sirenei, care semăna aici cu un adevărat cutremur de pământ. Acoperișul sălii cazanelor, din tablă galvanizată ondulată – străbătut de țeava sirenei – zbârnâia cu o putere ce-ți scotea măruntaiele afară. Acum nu mai era vorba de tropăituri, nici de răcnete, cum mi se părea de la distanță. Era sfârșitul lumii. Și domnul Ghiță, trăgând distrat din pipă, cu un ghemotoc de zdrențe de bumbac în mână, se aplecă încă o dată ca să vadă dacă mă țin bine. Apoi, când socoti că totul este în regulă, începu să închidă robinetul de ieșire a aburilor. Îndată mă trezii ca surd, de parcă mă aflam într-o groapă. Alergai afară la aer.

În clipa aceea, sosi fochistul-șef, un bărbat cu fălci puternice, ochi de erete și ținută țeapănă. Primul gest: aruncă o privire la manometrele celor șase cazane sub presiune, în timp ce tovarășul său azvârlea o duzină de lopeți cu cărbuni în cuptor. Apoi, cei doi își dădură binețe, fără căldură.

— Bună ziua, domnule Ghiță.

— Bună ziua, domnule Popescu.

Așa le aflai numele. Și domnul Popescu întrebă îndată, posac, apăsând cuvintele:

— Cine-i băiatul?

— Un boboc pentru atelier.

Se aflase deci? Domnul Ghiță nu mă întrebase nimic.

Se aflase și într-un fel care mă lăsă cu gura căscată. Mi-au spus-o tovarășii mei de ucenicie. Tuspatru sosiră valvârtej, cu câteva minute înainte de semnalul pentru ora șase, fiecare cu un pachet de merinde sub braț și o umbrelă în mână. Văzându-mă sosit acolo, pufniră în râs și apoi se ghemuiră lângă zidăria caldă. În acel loc nu vorbiră decât despre mine, pasămite în secret, deși îi puteai auzi de afară:

— El e! El e!

— O fi adevărat că-i rudă cu „domnul Administrator"?

— Desigur! Domnul Nicolau a fost văzut cum l-a luat de după gât și i-a vorbit. Nu și-a scos măcar șapca.

Mă simții descumpănit. Iată cum se făuresc legendele. Dar la asta nu țineam defel, oricât de măgulitoare ar fi fost. O dezminții îndată.

— Nu-i adevărat că sunt rudă cu domnul Nicolau! le spusei strângându-le mâinile.

— Ah! Nu e adevărat? Și totuși așa se spune.

— E o glumă. Administratorul doar mă cunoaște. Atât.

— Aici nu trebuie să-i spui scurt „Administratorul". Repede încasezi o scatoalcă!

— De ce?

— Pentru că o să ți se spună că n-ați păzit porcii împreună. Ăsta-i statul, frățioare!

Al doilea șuierat de sirenă ne alungă pe toți cinci. Înainte de-a începe ucenicia, știam de pe acum dincotro trebuia să mă feresc de-o scatoalcă.

Primele ore într-o întreprindere sunt totdeauna stingheritoare și adesea nesuferite. Dacă dai peste chipuri de oameni, cum se întâmplă de obicei, acestea fie că nu sunt ceea ce gândeai, fie că întrec mult așteptările. Chiar lucrurile, unelte sau mobilier, nu

prea sunt ceea ce-ți arată ele în clipa sosirii tale. Deoarece se află un suflet și o intimitate în tot ce există. Fiece ființă, fiece lucru, totdeauna necunoscute la început, cer de la noi oarecare deprindere, înainte de a deveni suportabile, convenabile sau simpatice.

Faptul este valabil pentru toată lumea, chiar pentru cei mai puțin timizi, dar mai ales pentru cel care poposește într-un loc spre a-și agonisi o pâine. Pentru asta îi trebuie multă liniște sufletească ca să se regăsească. Or, liniște sufletească numai milionarii au. Muncitorul, nu. Chiar când e dorit, chemat cu brațele deschise, el tot are nevoie de omenie, pentru a putea să-și pună ordine în inimă, în cap, în mâini.

Brutele și nebunii fac excepție de la această regulă. Mai rămân înțelepții, cei care se aranjează în așa fel ca să n-aibă nevoie de nimeni.

În ziua intrării în Docuri, nu eram nefamiliarizat cu munca. Slujisem, timp de doi ani, mai întâi ca băiat de prăvălie și apoi la o băcănie. Între timp, am cutreierat peste munți și văi, în căutarea propriei mele inimi. De asemenea, câștigasem și puțină experiență de viață.

Eram, mai ales, strașnic înarmat cu puterea de a sfida soarta grea care paște pe dezmoșteniți. O datoram mamei. Nu aveam teamă de suferință, deși nu făceam nimic ca să-mi cadă plocon și nici să fug de ea, chiar dacă acest nimic trebuia să mă coste mai scump decât zilele fără o bucată de pâine.

Iată de ce, deși începător și stingher în aceste ateliere pline cu maiștri aroganți, mă uitam cu milă la tovarășii de ucenicie, atât de umiliți în situația lor, resemnați în fața ocărilor, gata să se încovoaie dinaintea unei priviri aspre, ca niște câini hăituiți.

Îmi spuneam: „Ah, biata mea mamă, cât ești de departe spre a mă vedea devenind mecanic! Un bandit, da! Mai degrabă”.

Acest zgomot infernal, această atmosferă duhnind a ulei și a șobolani, aceste mașini al căror țăcănit regulat pironeau soarele în înaltul cerului, mulțimea de maiștri necăjiți pe propria lor soartă și care-și vărsau năduful pe cei mai slabi decât ei și, în sfârșit, tovarășii mei de muncă, deveniți la cincisprezece ani vicleni, îmbătrâniți și perfizi, slugarnici și prefăcuți nu alcătuiau la un loc imaginea viitorului meu?

De dimineața până seara, în ziare ca și în discuții, se susținea că acesta era viitorul omenirii: în fier, în hărmălaie, în duhoare sau, dacă vreți, în această mecanică ce ne cădea ca un pârțâit la o masă de nuntă.

Mama mi-a povestit într-o zi cum bătrânul său tată a strigat, la vederea primului tren trecând pe la marginea satului:

— N-o să mai avem deloc berze!

Un orășan care se afla de față, i-a replicat:

— Dar se spune că o să avem belșug.

— Belșugul, îi întoarse vorba țăranul, ne vine de sus: dacă n-o să plouă, apoi din drumul vostru de fier o să ne cadă atâta belșug cât din căciula mea.

Dar nu belșugul m-a preocupat în viață, ci barza, în ciuda puiței omenești grijulie după brânză. Românul are o vorbă minunată, pentru a deosebi omul-burtă de omul-suflet. Referindu-se la două căsnicii – a unuia cu o femeie bogată, dar slută și a altuia cu o sărăntoacă frumoasă – el vede cele două perechi la masă și zice: *„Decât să înting în unt și să mă uit în pământ, mai bine să înting în sare și să mă uit la soare."*

Românul vrea să mănânce cu „soarele" la masă! El nu spune ce să întingă, pâine sau mămăligă! Numai „soarele" îl interesează.

Desigur, materialismul omenesc ne furnizează felurite explicații, dar, orice s-ar spune, eu cred că omul se naște idealist. El e înghițit de mârșevie, atunci când toate forțele „progresului"

social își dau silința să omoare în fașă acest resort fragil care este avântul nostru spre sublim, în loc să ajute la dezvoltarea lui.

Ne aflam într-o luni dimineața, când în orice atelier, mai ales în Orient și în vremea aceea, aveai dreptul să „tragi” puțin de timp. Era îngăduit. Nu trebuia îndârjită vita de muncă. În ajun, se chefuise. Trebuia să-i dai voie ca să se trezească, să se întindă, apoi se va înhăma singură.

Fierari, electricieni, montori, turnători, ajustori, ajutoare – în total douăzeci – se vânturau de colo până colo, schimbându-și îmbrăcămintea, scotocindu-se prin buzunare, sfârșind un articol de ziar cu nasul la perete, pipăindu-și uneltele, căscând, în timp ce roțile de transmisiune se învârteau în gol. Cei patru ucenici făceau pe ocupații, Dumnezeu știe pentru cine. Incapabil de-o asemenea prefăcătorie, mă apropiai de unul din ei și-i cerui sfatul. El mă dăscăli:

— Ia câteva dălți din grămada de colo, așează-le la tocila mare și fă-te că le ascuți. Și mai ales salută-i pe toți care trec pe lângă tine. În felul ăsta, n-o să-ți spună nimeni nimic.

— Așa procedați voi zilnic?

— Aproape. Sau mai de grabă facem *fușerai*.

— Ce-i asta?

— Tot ce faci pe ascuns, o dălțiță, un clește, un ciocan, o broască, pentru acasă sau de vânzare.

— Și nu vă vede nimeni când le lucrați?

— Fii atent să nu dea șefii peste tine. Maiștrii închid ochii, deoarece ei o fac cu vârf și îndesat: piese scumpe, care cer timp și material costisitor, ca de pildă oțelul, arama, aluminiul.

— Și cum le scot? Ieșirea din Docuri e doar păzită strașnic.

— Nu întotdeauna. Cad la învoială. O să vezi cum. Acum, du-te la tocilă. Suntem priviți.

Ucenicul se afla cu spatele întors spre cele două ateliere, ungând tacticos o mașină de găurit. N-avea cum să știe că cineva ne privește. Îmi rotii ochii. Căzui pe uitătura țeapănă și flegmatică a șefului de atelier, care îmi făcu semn cu degetul să mă apropii. Supus, îl salutai.

— Tu ești Adrian Zografi?

— Da, domnule.

Se sprijini cu spatele de bancul său, încrucișă brațele și mă supuse unui lung interogatoriu, politicos, dar neplăcut pentru mine, fiindcă întreg atelierul ciulise urechile. Câțiva maiștri leneși veniră chiar să se amestece în vorbă, când șeful mă întrebă deodată:

— Apropo, tu ești rudă cu domnul Nicolau?

— Nu, categoric, domnule! îi răspunsei ieșit din sărite. Nu mă plictisi și dumneata cu povestea asta.

— Ooo! ce nesuferit e băiatul ăsta! strigă șeful, ridicându-și brațele. Ați auzit? Cică îl „plictisim”!

Îmi cerui iertare pentru cuvântul scăpat fără voie. Dar îndată surprinsei pe maistrul fierar făcând cu ochiul spre șef. Urmă o clipă de tăcere. Apoi, iată-l pe maistrul fierar spunându-mi:

— Ei bine, pentru început, du-te să-mi faci primul serviciu. Vezi ușa de colo, în aripa dreaptă a clădirilor cu instalații de curățat? Bun. Urcă-te la al treilea și întreabă de maistru Chiriac – e un bărbat „înalt cu picioare scurte” – și roagă-l din partea mea să-ți dea puțin „ulei ca să ung cleștile de la cuptor”. Repetă-mi acum ce ai înțeles.

Îi repetai întocmai. În jur, maiștri, ajutoare și ucenici se prăpădeau de râs. Plecai să îndeplinesc comisionul, convins că mi se juca o festă. Un bărbat „înalt și cu picioare scurte” trebuia să-mi dea „ulei ca să ungă cleștii de la cuptor”. Or, cleștii de la cuptor nu se ungeau niciodată, pe simplul motiv că se foloseau numai la

scosul fierului înroșit din foc. Deci, ce avea să caute unsoarea în chestia asta?

La etajul indicat, zbârnâitul mașinilor de curățat și „curelele" făceau orice conversație imposibilă. Praful forma adevărați nori. Muncitori-fantome se strecurau printre mașinile periculoase, cu salopeta lipită de corp și un burete umed sub nas. Pretutindeni, avertismente: „Atenție la curele!" Dintre aceste curele au fost scoși muncitori striviți ca o sământă.

Într-adevăr, văzui un fel de girafă cu chip de om, caraghios de anapoda, cu bustul alungit atât de mult încât picioarele îi păreau într-adevăr foarte scurte. De altfel, întreg restul ființei sale se afla în bună tovărășie: urechi ca de măgar, nasul ca un plisc de cocostârc și ochi de șobolan. Mă trase deoparte într-o cabină, unde am fost în stare să-i explic ce voiam. Mă ascultă serios, măsurându-mă din cap până în picioare, apoi plecă și se înapoie întovărășit de un muncitor care ținea o curea de cauciuc în mână. Cât ai clipi din ochi, mă trezii atârnat pe spatele girafei, care-mi imobiliză brațele, lăsându-mi bucile la cheremul celuilalt, care îmi arse fără glumă o duzină de curele.

Asta era „unsoarea pentru cleștii de la cuptor", hărăzită oricărui ucenic începător. Mă înapoiai plouat, întâmpinat de o veselie generală. Mă îndreptai spre dăltuțele mele, cu genunchii tremurându-mi.

Puține sunt înțelesurile vieții pământene pe care mintea noastră nu le poate cuprinde. Asta se datorește faptului că la baza puterii noastre de înțelegere se află când dragostea, când ura, rareori liniștea lăuntrică. Firea intimă a tot ce ne înconjoară nu poate fi pătrunsă decât cu ochiul indiferenței. Dar, atunci, la ce bun să trăim? E mult mai bine să te amăgești, dar să participi cu toată inima și cu toată furia la tot ceea ce umple o viață.

Mi-am trăit ceasurile de ucenicie după această filosofie banală, fără să-mi dau seama. În fiecare zi blestemam.

În fiecare zi blagosloveam. Depindea, în mare măsură, de numărul rănilor făcute cu mâna mea și care nu se vindecau niciodată în întregime. Depindea încă și de o sumedenie de alte lucruri, dar mai ales de dispoziția maiștrilor noștri. Dacă chefuiseră sau nu în ajun, dacă nevestele îi ocărâseră sau îi îmbrățișaseră în dimineața aceea, de reușita sau nereușita piesei scoase din cuptor, din strung sau din ajustarea cu pila.

Erau zile când cântecele maiștrilor acopereau zgomotul mașinilor. Atunci, ne strigau cu diminutive, în fel și chip, adesea caraghioase:

— Hei, Anghelache! Angheluță! Angheluș!

— Hei, Dumitrică! Trică! Tricuță!

Cum în ateliere nu se aflau femei, ne strigau adesea: „Hei, Puțică!” ceea ce era cam deșucheat.

Ah, cât de mult binecuvântam atunci viața! Desigur, fără s-o spunem, fiindcă cei care trudesc n-au obiceiul de a vorbi cu glas tare. În acele zile, totul ni se părea frumos: bătaia motoarelor, scrâșnetul pilelor, concertul ciocanelor, zumzetul înfiorător al ventilatoarelor, zornăitul înspăimântător al macaralelor și al „Titanului”, în sfârșit, i-am fi sărutat pe maiștri într-un loc, dacă ne-ar fi cerut-o.

Dar iată și zilele de spaimă. Încă de dimineață, nici chip de-a te înțelege cu cineva. Nimic care să meargă. Sfredelele, cuțitele strungurilor, dălțile se sparg de parcă ar fi de sticlă. Ni le aruncă în cap: „căleală proastă” (ca și când noi, ucenicii, le-am fi călit). Meșterul fierar arde una după alta piesele de oțel, apoi nu-i mulțumit de felul cum lovim cu ciocanele. Cum capetele noastre se află în bătaia ciocanului său, ni le acoperă repede cu cucuie. Și pe deasupra, șiragul de înjurături, ca aceasta: „Du-te în aia mă-tii”!

Colac peste pupăză, în asemenea zile mai vine și inginerul-șef în inspecție. Totdeauna cade pe neașteptate. De obicei, preîntâmpinăm asemenea surprize neplăcute; dând din timp alarma, deoarece aveam sarcina asta. Dar cum să te mai gândești la așa ceva, când îți pipăi cucuiele? Și apoi, cu domnul Wolff asta nu merge. Știe să-și ia măsuri.

Inginerul-șef este o înaltă competență tehnică, unul din puținii germani care nu au putut fi înlocuiți cu români sinecuriști, așa cum a fost cazul când s-a crezut că se pot lipsi de ei. S-a întâmplat acest lucru, dar rezultatele au fost jalnice. Peste tot, matrapazlâcuri, jaf, incapacitate. S-a spus: „prin noi înșine!”. Și a urmat hoția și dezastrul tehnicii „prin noi înșine”, în timp ce cu germanii totul mergea pe roate.

Mai întâi, pe lângă pricepere, se spune că sunt cinstiți, scrupuloși. „Când un neamț ți-o strânge un șurub, apoi e strâns cum trebuie, în timp ce noi îl batem cu ciocanul”, zic muncitorii. De asemenea se mai spune că ei aparțin unei națiuni care n-a învățat să facă decât asta. De aceea, pe câmpiile noastre când un țăran vede că un mecanic face prompt o reparație grea, spune chiar și astăzi: „Al dracului neamț!” fără să se intereseze dacă-i într-adevăr un neamț sau nu.

Domnul Wolff era un roșcovan înalt, cu aerul veșnic supărat. Nu era nici violent și nici aspru. Trecea prin ateliere cu mâinile la spate, fără a-i întreba pe maiștri sau să-și vâre nasul în munca lor, cum făceau subșefii români, pe care îi duceam de nas. Domnul Wolff vedea totul, în treacăt.

Nu-l prețuiau câtuși de puțin, numindu-l „Neamțul”.

*

Aveam și zile când plictiseala ne înnebunea. Nu știu cum se întâmpla, dar, deodată, nimic de lucru. Timp de o săptămână. Marele strung zăcea deschis. Lăcașul fierarului ațipea. Nicio piesă

între fălcile menghinelor. Nicovale, ciocane, dălți – la odihnă. Doar lipăitul curelelor de transmisiune, învârtindu-se în gol, băteau cadența.

Ca să dea semnalul fușeraiului, șeful atelierului striga:

— Fiindcă nu ne intră nimic, să ne revizuim și să ne completăm micul nostru utilaj.

Fericire! Fiecare își rânduia ale sale ciocane, cârlige, clești, burghie, dălți, compase, echere, până la uneltele de scos sprinturile din lăcaș. Și apoi era simplu: o piesă pe șantier, iar dublura în sertar. Și dă-i drumul! Dacă vreun nas indiscret trecea pe acolo, nicio pagubă: se „completa” utilajul atelierului, dar, făcând asta, se forja pentru sine, folosind numai material de prima calitate.

Așa că nu exista șef, maistru sau ajutor care să nu-și aibă micul atelier acasă. Își făceau până și menghine și mici nicovale, pomenindu-se de un fost șef de atelier care-și construise un strung aproape în întregime. Trăiască Statul!

Statul ăsta nu merita o soartă mai bună. Mai întâi, el dădea exemplul necinstei; nu exista aproape nicio mare beșleagă administrativă care să nu-și fi construit „pe sub mână”, în Atelierele Docurilor, tot ce avea nevoie acasă ca fierărie, de la chioșcul de rigoare până la gratiile de la cavoul familiei. Apoi și fără asta, cei mici aveau o scuză pe care cei mari n-o puteau invoca: crăpau de mizerie, tot dând pe brânci. Or, un proverb de al nostru spune: „Câinele unde latră, acolo trebuie să și mănânce”.

Aveam în față meseriași foarte buni, cu cinci, zece și cincisprezece ani de muncă, plus alți patru de ucenicie, a căror leafă varia între optzeci și o sută treizeci de lei pe lună. Desigur, pâinea asta era ferită de șomaj, dar trebuia s-o împartă la cinci, șase, șapte și chiar zece guri, deoarece la noi omul se naște însurat și devine onanist dacă trebuie să rabde trei zile, într-atât îi de grăbit să se golească de sământă.

Îi vedeam, acolo, îmbătrâniți la treizeci și cinci de ani, cocoșați de munca zilei și de bucuria nopții. În afară de furtișaguri, nu-i interesa nimic, în afară poate de ora plecării de la serviciu și socotirea zilelor rămase până la plata lefii de mizerie. Furtișagul din ce se încheagă? Din meschinării, din resturi de la masa stăpânilor: o bucată de aramă, de plumb sau cositor; un pumn de buloane, șuruburi sau nituri; o pilă, o unealtă făcută pe ascuns; câțiva metri de cablu de aramă; o bucată de alamă, nu mai mare decât o batistă; o bucățică de curea de transmisiune, tare, tocmai bună la pingelit. Sau, cu prilejul unei reparații întâmplătoare la Antrepozite, dacă reaminteau paznicului-șef anumite servicii aduse, se întorceau acasă cu o jumătate kilogram de orez sau zahăr, un cornet cu migdale, un șir de smochine ori cu buzunarul plin de stafide, roșcove, castane, câteva portocale și lămâi, cât de puțină cafea sau ceai sau măcar un pumn de piper, scorțișoară ori cuișoare. Iată ce îi preocupa în chip deosebit: să șterpelească din toate, cât era cu putință. La sfârșitul lunii conta, măcar pentru a compensa ce dădeau pe gât la cârciumă.

Dar priviți-le fața: teama de a fi prinși și dați afară le distrusese orice urmă de demnitate omenească, de liniște sufletească, de pace deplină. Nu sunt niște oameni răi. Doar îndobitociți. Importanța vieții le scapă, de regulă, ca și orice semn de înțelepciune din jur. În schimb, se dau în vânt după toate neghiobiile de peste zi.

De la un capăt la altul al Docurilor, oricât de rar mă duceam într-un sector, era imposibil să nu fiu martorul cutărui spectacol pueril și la care maiștrii și funcționarii se pretau, deși mulți dintre ei erau capi de familie numeroasă. Se lăsau atrași în tot felul de năzbâtii, numai ca să pară mai gravi, să impună respect inferiorilor.

În fața mea, doi bărbați în toată firea, cu favoriți, își aruncă în cap un șoarece pe jumătate mort și râd cu lacrimi. Nu văd ce-i de râs, ci mai degrabă să-ți vină să verși, deoarece șoarecelui îi atârnă

mațele afară și nu poate crăpa. Jur împrejur, pe ciment, șoareci arși. Cei doi „respectabili” și-au petrecut toată după-amiaza vânând șoareci, i-au prins, i-au stropit cu gaz și le-au dat foc.

— A fost o distracție dintre cele mai vesele! spun ei maistrului pe care-l însoțesc.

Într-alt loc se joacă rișca, în vreme ce atâtea lucruri așteaptă să fie terminate. Pentru asta am și venit. Mă plâng ușor, apoi le-o cer puțin mai tare. Mă înghiontesc, îmi dau jos pantalonii și mă ung în față și în spate cu vaselină, o unsoare minerală, groaznică. Asta-i înveselește.

Mai încolo, un întreg grup de haidamaci, cu mustăți până la urechi, înșfăcaseră un biet bragagiu ambulant. După ce îi șterpeliseră gologanii, se apucaseră să-l boșorogească. Joacă tâmpită: apucaseră omul de picioare și subsuori, izbindu-l de fiecare dată cu bucile de zid, până la năucire. Într-o zi, pe când aplicau această „pedeapsă” unui bătrân ovrei, bolnav de stomac, reușii să opresc jocul, dar plătii pe dată în locul bătrânului, alegându-mă cu o zi de dureri îngrozitoare.

Un câine sau un șobolan, dacă au nenorocirea să le cadă în mână, primul nu scapă decât cu „tinicheaua de coadă”, iar al doilea cu dindărătul ars de terebentină.

*

Îmi dau seama: viața lor monotonă, despuiată de orice frumusețe, este principalul vinovat de aceste distracții grosolane. Între o căsnicie puțind de rahatul copiilor și un atelier într-alt fel puturos, care îți întunecă lumina soarelui, docherului nu-i rămâne pentru sine decât drumul care-i desparte culcușul de ocnă. Un drum noroios, prăfuit și searbăd, pe care îl cunoaște din copilărie, străbătut în goană de patru ori pe zi.

Oare nu se află aici tocmai acel lucru serios care ar trebui să ne îndemne la reflecție? Mă întreb, gândindu-mă la țăranul nostru,

atât de grijuliu, de îngândurat. Lui nu-i scapă nimic, chiar când cineva îl jecmănește sau îl înşală. Zi și noapte, el se gândește la palma de pământ moștenită și pe care trebuie s-o lase copiilor. Nu are nicio putere și crede că nimeni nu-l poate ajuta. Dar cel puțin este pătruns de ticăloșia soartei sale. O vezi pe fața lui, care ar trebui să impună respect tuturor oamenilor, dacă ar exista așa ceva pe pământ. Iată de ce țăranul are râsul dureros, gluma cu măsură, econom la vorbă și greoi la veselie, tot amețindu-se ca fiecare și nepărând a fi nimic din toate astea.

Mă trag din acești țărani și mi-am petrecut copilăria în mijlocul lor. Iată cum se explică de ce nu-mi place ușurința muncitorului de la oraș. Cine nu s-a născut și nu a crescut în aer liber, cu nemărginirea cerului deasupra, acela nu poate pătrunde adâncimea și misterul existenței, afară numai dacă n-a moștenit această putere. Un zid nu-i decât un zid, două ziduri fac o stradă și o stradă nu duce deobicei decât la alte ziduri. Iată spațiul în care se învârte muncitorul și pe care, pe bună dreptate, el îl disprețuiește. Vara, el n-a dormit niciodată noaptea afară. Habar nu are ce-i cerul. A pierdut cu asta jumătate din viață. Cealaltă jumătate i-o înghite munca, și așa îi trec zilele. Pentru țăran – oricât de păcătos i-ar fi destinul – truda și ziua lui nu sunt lipsite de măreție, deoarece el se ia la trântă cu natura, în timp ce muncitorul se învârte în jurul unei mașini, mașina în jurul ei însăși și amândoi, împreună cu pământul, se spune, în jurul soarelui, dracu-știe pentru ce, fiindcă totuna ar fi dacă tustrei ar sta liniștiți.

Toți cei care trudesc se aleg cu o pagubă sângeroasă. Țăranul produce grâul și-l aduce la oraș, care i-l mănâncă, fără să-i lase în palmă nici cu ce să-și cumpere o cămașă. Or, orașul înseamnă muncitorul. El este deci cel care trebuie să fie responsabilul, conștiința care pune ordine în viața întregii țări. Mai mult decât țăranul, el își poate da seama de hoțiile stăpânilor, are posibilitatea

de a se instrui repede și de a acționa cu promptitudine, deoarece orașul este ca o paceaură ale cărei veșminte cad la prima suflare.

Iată ce gândeam, venit de la țară la oraș și după trei luni de ucenicie în Docuri, ai căror muncitori nu-mi plăceau deloc. Țăranul nu ține în mâini decât o biată coasă, cu ajutorul căreia i se întâmpla uneori să doboare vreun boier nesătul, înainte de-a fi el însuși doborât. În timp ce pe muncitor îl vedeam deținând atâtea pârghii de comandă, încât ar fi fost suficient să miște una din loc, pentru ca jumătate din oraș să fie aruncată asupra celeilalte. Și asta, nu cu gând rău, ci numai pentru a i se explica rațiunea potrivit căreia unii produc grâul și alții îl mănâncă, fără ca producătorului să-i rămână măcar cu ce să-și cumpere o cămașă.

M-am trezit la viață cu această întrebare pe vârful buzelor. Și dacă lumea sau Christos însuși m-ar orbi cu tot ceea ce este mai strălucitor pe pământ și în cer, eu mă voi întoarce întotdeauna lângă omul care face pâinea și nu o mănâncă, așa cum se întâmplă în satele noastre, unde ar fi greu să găsești o familie dintr-o sută, care să fi cunoscut gustul pâinii în viață, mai mult decât o singură dată pe săptămână.

Da, nu este vorba decât de pâine. Ne aflăm, încă, aici. Pentru rest, sunt de părere să nu ne grăbim.

Apropierea unui eveniment naște dorința sau însăși dorința provoacă evenimentul? Nu știu. Se prea poate să nu fie nici una, nici alta. Ci, pur și simplu, fapte care se produc în viața oamenilor, precum norii pe cer.

Întotdeauna, Brăila a fost primul oraș din istoria modernă a României care a cunoscut acea tresărire supărătoare, asemănătoare cu a stomacului când i se întâmplă să înghită bucăți greu de mistuit. Or, Brăila muncitorească tocmai înghițea câteva bucăți, nemaipomenite în viața ei.

Ca să fiu înțeles mai bine, trebuie să spun că, de când există, Brăila s-a comportat cam ca mama: s-a slujit de frumoasele-i brațe de țărancă pentru toate treburile. Cea mai importantă dintre ele era sosirea periodică a miilor și miilor de care înțesate cu grâne și pe care holdele i le trimiteau voioase. Orașul le primea cu multă bucurie, purta poverile pe umeri și le arunca în pântecul sutelor de vapoare ce-i făceau curte, Brăila mea fiind vestită pentru dărnicia ei.

Așa s-au petrecut lucrurile până în zilele copilăriei mele. Și nu era rău deloc. Putea foarte bine continua. Șase mii de hamali, care împreună cu familiile lor alcătuiau patru cincimi din populația orașului, câștigau cu ce să trăiască aproape în belșug. Cealaltă cincime, negustorii, câștiga și mai bine. Deci, toată lumea mulțumită.

Dar când toată lumea este mulțumită, dracul își vâră coada. Și dracul din zilele noastre nu-i altul decât Progresul sau ceea ce poartă acest nume. El se amestecă în fel și chip, făcându-ne până la urmă viața grea.

Iată cum și-a vârât coada la noi, în România:

Pe la 1866 el a pus piciorul pe pământul nostru sub înfățișarea unui tânăr prinț german. Fusese chemat de boierii noștri, care îndată i-au încoronat fruntea, „înzestrând" această coroană cu douăsprezece din cele mai frumoase moșii din țară, care primiră numele de „Domeniile Coroanei". (Mărturisesc că nici azi nu pricep cum au procedat acești boieri ca să găsească și să dea douăsprezece domenii întinse, cu ușurința cu care găsești și dai douăsprezece nuci.). Dar prințul, astfel îmbogățit, declară că noi suntem înapoiați față de Progres și că „țara" avea nevoie mai întâi de căi ferate. (În realitate, țara avea nevoie de vreo douăsprezece frânghii trainice, ca să-i spânzure pe cei ce aduseseră un prinț, înzestrându-l cu douăsprezece domenii care nu erau ale lor.)

Căile ferate sosiră, natural, din Germania. A fost o afacere minunată pentru boieri, pentru prințul lor și pentru Germania. Adică pentru Progres. Cât despre țară, ea călătorește și astăzi ca și în trecut, cu singura deosebire că acum simte ce-i Progresul, suportând cheltuielile, strivită sub roțile lui la toate barierele.

N-a fost decât începutul.

Urmarea imediată: Docurile. Toți se întrebau ce putea să însemne asta: *doc!* Primiră o explicație elogioasă: minunatele noastre cereale sunt murdare, ceea ce le scade prețul pe piață. În docuri și silozuri ele sunt curățate cât ai clipi din ochi, fiind apoi păstrate în bună stare. Grație bazinului ce se va săpa acolo, vor veni vapoare cu tonaj mult mai mare decât cel cunoscut până acum, ancorând de-a lungul cheiurilor, ferite de valurile Dunării; vor încărca repede cerealele noastre, ferchezuite, plătindu-le mai scump. Asta va sălta afacerile fiecăruia.

S-a băgat seu în carne grasă. În schimb, Brăila își avu prima jertfă de mâini strivite și schilozi. Apoi, o a doua, care o costă ceva mai mult: înzestrarea Docurilor cu două elevatoare pe șine, fiecare dintre ele smulgând pâinea de la gura câtorva sute de hamali. Dându-și seama de asta, hamalii fură cât-pe-aci să le arunce în apă, în ziua inaugurării. Multă vreme a fost nevoie să fie apărate cu baioneta la armă.

Dar totul se uită, devine obișnuință. Mi-am dat seama de asta, comparând povestea primei ciocniri sociale – pe care nu am văzut-o – cu nepăsarea acelorași oameni care treceau acum pe lângă elevatoarele ce-și afundau cupele cu lanțuri în silozuri, sorbind zilnic sute de vagoane cu cereale, mânuite doar de câțiva mecanici. În felul acesta, hamalul află că Docurile și elevatoarele sunt dușmanii lui de moarte. El crezu că s-a ales numai cu această pacoste, a cărei amărăciune nu i-a stăruit prea mult în gură. Și porni să-și câștige pâinea de-a lungul cheiurilor noroioase ale Dunării, spunându-și: „Aici, elevatoarele nu vor veni!”

Veniră și acolo.

*

Într-una din zilele acestui început de toamnă – în sezonul marilor sosiri de cereale ce făceau speranța întregii populații muncitoare – o veste grozavă străbătu orașul cu iuțeala fulgerului:

— Două elevatoare plutitoare au sosit în fața debarcaderului de Galați!

În mai puțin de o oră, mahalalele se goliră de orice suflare. Câini, pisici și chiar purcei, nemaivăzând una ca asta, își urmară stăpânii, lătrând, mieunând, grohăind. Un exod nemaipomenit. Piața portului, din fața debarcaderului, părea un ocean omenesc, multicolor, care urla, înjura, blestema, plângea. Femeile își smulgeau părul. Bărbații făceau naveta între cârciumi și cheiuri, cu cuțitul în mână, beți mai mult de furie decât de țuică.

Îndată, toate echipele de hamali care munceau pe Dunăre, își împăturiră sacii, până la ultimul om, și se alăturară mulțimii care țipa.

Alergai într-acolo, la șuieratul sirenei de prânz. Avui una din acele impresii care hotărăsc viața unui om. Iată ceva care mi-era drag! Se aflau acolo bărbați, o mulțime puternică. Exista acolo ceva de care să tremure un regat.

Aproape de mine, un biet popă de țară, călare pe o gloabă, se închina:

— Doamne! de ce ne trimiți asemenea mașinării care ne aruncă copii pe drumuri!

I se răspunse:

— Nu Dumnezeu ni le trimite, ci nemții!

— Dar de data asta s-a zis: le vom îneca în Dunăre.

— Ba nu! O să le dăm foc la noapte!

O femeie se văicărea, văzându-și bărbatul beat:

— Tocmai el, pe care nu l-am văzut niciodată beat, în ăști douăzeci de ani de când ne-am luat!

Bărbatul cu pricina se vânzolea încoace și încolo, cu ochii scoși din orbite, urlând:

— Pe cine trebuie să spintec? Pe cine?

Și se uita mereu la cuțit.

— Apăi prefectul orașului ar trebui spintecat! îi răspunse cineva.

— Prefectul?! Și de ce neapărat pe el? întrebă cel însurat, tare mirat.

— E adevărat! completă un alt bărbat beat. Prefectul nu are nicio vină. Trebuie aflat cine-i proprietarul acestor elevatoare.

— Nu-i niciun proprietar. E o societate – Societatea elevatoarelor.

— Ce-i aia o societate a elevatoarelor?

— O grămadă de proprietari.

Întreg grupul se întoarse ca să cerceteze mai îndeaproape cele două mașini care aveau o „grămadă de proprietari”. Străjuiau acolo, vopsite în gri închis, cu siluetele lor de mori de vânt văduvite de aripi, profilându-se perfid pe fondul sălciilor de pe malul celălalt.

Deodată, o rumoare vijelioasă, trecu pe deasupra capetelor noastre. Ne uitarăm spre oraș, toate privirile fiind ațintite într-acolo. O adevărată armată cobora strada Dobrogea, drept spre noi. Urletele reîncepură, de parcă mugea întreg pământul. Îmi îngheță spinarea.

— Dacă trag, nimicim orașul!

Îndată, ca la un semnal, mulțimea se aplecă o clipă, scormonind pământul. Apoi fiecare se ridică cu un bolovan în mână, unul din acei bolovani pe care-i credeam imposibil de smuls din caldarâm, fără ajutorul cazmalei. I-au smuls cu unghiile.

Soldații se opriseră acum la o sută de pași de noi. În față, un escadron de cavalerie, flancat în dreapta și în stânga, de o companie de infanteriști, aparținând tot cavaleriei, deoarece în oraș nu se afla un regiment de infanterie. Trei gorniști călare se opriseră locului, morocănoși, cu trompeta sprijinită în șold. Foarte aproape de ei se afla docarul prefecturii, înțesat cu oficiali, ca o coșniță de gospodină la înapoierea de la piață. Toți domnii de acolo erau pământii la față. Li se strigă în obraz:

— Scoateți și-al treilea regiment de artilerie, cât mai sunteți acolo!

Totuși, se făcu puțină liniște, fiecare fiind curios să audă ce spuneau „boierii”. Până și un cuvințel de al lor zbura din gură în gură, bătându-și joc de el. Fu zărit procurorul, în picioare în trăsură, cuprinzând mulțimea dintr-o privire.

— Ce vreți să faceți? strigă, dând din umeri. Sunt pe puțin cincisprezece mii, dintre care două treimi femei și copii.

Colonelul de la „11 cavalerie” se proțăpi, la rândul său, cu aere de erou:

— O să-i măturăm!

Prefect, procuror și colonel se consfătuiră, scurt. Apoi, în bătaia soarelui, văzurăm pe cei trei gorniști cum își rotiră larg goarnele în aer, ducându-le apoi la gură: aerul și inimile noastre fremătară puternic, la lungul vaiet metalic al somației care ne izbi ca un val.

Prima. Ce se va întâmpla?

Deocamdată, nimic. Tăcere impresionantă. Toți ochii ațintiți asupra prefectului, care, în picioare pe capra birjei, se uita la noi, cu fața albă ca varul. Atunci văzurăm o cumătră cocoțându-se deasupra mulțimii. Se urcase pe spinările bărbaților, nu departe de demnitarii orașului, care se uitau la ea, ca și noi toți de altfel. Era la câțiva pași de mine, mătăhăloasă, grasă, cu fața caraghioasă. După ce și-a rotit capul în toate direcțiile, se porni să strige cu glas de mucalit ca la mahala:

— Dom’le prefect! Dom’le prefect!

Nu i se dădu nicio atenție imediat. Toți ne întrebam ce o fi cu ea. Nu se aflau destui bărbați care să parlamenteze cu autoritățile? Ea strigă din nou, apăsând cu putere cuvintele:

— Dom’le pre-fe-e-e-ct!

Iată că prefectul se uită la ea, face un semn eu mâna și spune sec:

— Vorbește, femeie!

Atunci, femeia rosti pe nerăsuflate aceste cuvinte neașteptate, rămase de pomină:

— Ei bine, dom’le prefect: pupă-mă în c… Uite aici!

Și-și ridică fusta, arătându-i locul.

Un val de râsete porni săltând în hohote, până la marginea furnicarului omenesc.

*

Nu au mai dat alte somații. În felul ei, femeia făcuse pe autorități să înțeleagă că disperarea oamenilor nu cunoștea margini. Docarul plecă. Soldații se risipiră, în poziție de tragere, cu fața spre mulțime și spatele spre oraș. Așa cum stăteau, admițând că le-ar fi dat ordin să tragă în gloată, câți ar fi putut omorî? O mie, două? Nimeni nu se îndoia că, în urma unui asemenea ordin, soldați și autorități ar fi fost masacrați cu pietre, iar orașul incendiat. Nici o forță n-ar fi putut stăvili vârtejul pustiitor.

Instinctiv, fiecare își da seama că de acum avea să se abată o perioadă lungă de mizerie asupra portului care hrănea pe „oricine voia să-și aplece palma spre pământ”. De la intrarea în funcțiune a celor două elevatoare, nu se mai găsea pâine pentru toată lumea. Trebuia să te lupți pentru ea, cu cuțitul în mână. Erau sute de familii al căror șef – om nedescurcăreț și fără curaj – nu găsea de

lucru decât în sezonul marilor descărcări de cereale în port. Acum, aceste familii crăpau de foame, cea mai mare parte din an.

Docurile, care altădată dăduseră pâine atâtor hamali, erau acum pierdute. Oamenii se mângâiau cu gândul că fluviul va rămâne liber pentru cerealele aduse cu șlepurile sau cu trenurile de marfă. Dar iată că și șlepurile sunt descărcate tot cu ajutorul elevatoarelor.

— Și noi? Și noi? urlau bărbații, amenințând orașul cu pumnul. Femeile noastre? Copiii noștri? Noi nu avem dreptul la viață?

Cât de dragi îmi erau acești oameni. Săraci sau agonisindu-și binișor pâinea – unii dintre ei ajunși la oarecare stare, datorită însurătorii cu zestre bună – nu decădeau niciodată: cămin, îmbrăcăminte, masă, vorbă, obiceiuri, oglindeau bunul-simț, însușire de căpetenie a poporului nostru. În satele noastre, poți întâlni grotescul și mai greu ridicolul. Omul de jos, când își schimbă starea socială, vrea să devină cu totul altul.

Funcționari la primărie, la prefectură, la tribunal, la gară, la Docuri, lefuri de mizerie, nici pic de învățătură, inteligență submediocră. Dar când era vorba să le ajungi la „nas”, îți trebuia o prăjină. În schimb era de-ajuns o simplă privire binevoitoare a stăpânilor, ca să-și omoare părinții.

Asemenea oameni mișună în clasa muncitoare. Sunt în majoritate, oriunde-i „un loc” de ocupat. Ei sunt rușinea tuturor claselor.

În Docuri, ei erau acei domnișori cu mers de păun și gât țeapăn într-un guler murdar, care veneau în fuga mare și cu aer de șmecheri, îndată ce zăreau un superior, pentru a-l ajunge din urmă și a-i spune, fără apropo, zâmbindu-i prostește:

— Am onoarea să vă salut, stimate domnule Căpitănescu! Hi! Hi! Hi!

În după-amiaza grozavei încleștări dintre bătrâna hârcă a omului și viitorul mașinii victorioase, javrele râioase dădeau

târcoale în toate sectoarele, pentru a identifica și denunța pe părinții sau prietenii greviștilor, care erau cât de cât împotriva elevatoarelor. Pe drept, în atelierele noastre se înfiripa un început de simpatie față de hamali. În frunte, se aflau doi maiștri importanți: fierarul și primul montor, muncitori în vârstă. Nu îndrăzneau să zică mare lucru, dar compătimeau cu amărăciune mulțimea pe care o lăsasem în fața portului, pe cale să-și ia masa: o bucată de pâine cu un pește prăjit sau ceva asemănător.

Eram însetat după dreptate și mi-aș fi dat bucuros jumătate de viață, nu pentru distrugerea elevatoarelor, ci pentru a fi puse în slujba întregii omeniri. Acest elan, care mi-a ars totdeauna pieptul, nu se datora faptului că aparțineam clasei săracilor sau că aș fi îndurat atâta suferință. Nu. În general, acest lucru poate fi valabil numai până la un punct.

Justiția, compătimirea, generozitatea nu sunt monopolul nici unei clase. În comparație cu altele pe care le vedeam, mi-aș putea socoti copilăria chiar răsfățată: nu mi-au lipsit niciodată pâinea, cana cu lapte, patul curat și vorba drăgăstoasă.

Sunt convins că ceasul dreptății va sosi pe pământ, în ziua în care majoritatea oamenilor se va interesa de soarta celui în suferință. Eu mă și socoteam aparținând neînsemnatei minorități care dovedea acest interes. Asta-i totul.

De asemenea, doream din toată inima ca pârghiile de comandă pe care maiștrii noștri le țineau în mâini, să treacă de partea hamalilor. Tovarășii mei de ucenicie doreau același lucru. Ucenicii sunt totdeauna pentru grevă, deoarece tinerilor le place mult harababura. Era, mai ales, un drac de mânz de la țară, Vasile, care ne spunea, fremătând:

— Dacă boierii îi strivesc pe-ai noștri, o să dau foc „clădirii curățătoriilor”, când o să fiu de noapte.

Eram de „noapte” fiecare la rând, timp de-o săptămână, ca ajutoare ale strungarului ce lucra noaptea. Acea săptămână,

puturoasă, ucigătoare – cum se va vedea mai departe – nu era câtuși de puțin pe placul firilor noastre însetate după zburdălnicii. Strungarul de noapte – un om bun „ca pâinea caldă” – ne lăsa să ne facem de cap, desigur, nu pentru a da foc Docurilor.

Prima noapte se coborî asupra greviștilor, fără a le rări prea mult rândurile. Așa ceva nu se mai văzuse la Brăila: atâta popor să doarmă sub cerul liber, într-o piață publică.

La drept vorbind, nu dormeau. Ședeau de veghe. De ce? Nimeni nu o putea spune. Nici gând să atace elevatoarele. Patrule ale Arsenalului marinei din Galați le înconjurase, ca să nu mai vorbesc de armata de uscat, care se afla încă acolo.

Poliția intrase în pământ. După-amiază, suferise coșcogeamite rușine, din cauza unei prostii făcute. Câțiva agenți în civil veniseră, dându-se drept „prieteni”, cu intenția de a potoli pe cei „răi de gură”, îmbătându-i, apoi să-i rupă de gloată și să-i aresteze. Au fost lăsați să le plătească sticlă după sticlă, au băut zdravăn și la urmă hamalii îi dădură pe mâna cumetrelor, care îi bătură cu papucul și se pișară pe capul lor, în nasul soldaților care făceau haz.

Ne aflam după cină. Noapte adâncă, luminată ici-colo de câteva lămpi cu arc voltaic. Plin sezon al pepenilor. Fiecare gospodărie, după ce își golise pepenele de miez, îi crestase coaja cu găuri, făcând un felinar, cu o lumânare înăuntru. Așa că, din depărtare, nu zăreai decât o mare presărată cu licurici, dinspre care răzbătea un zvon nedeslușit.

De aproape, priveliștea era și mai impresionantă. Aveai întâi aceeași impresie produsă de Dunăre când te apropii de ea pe o noapte de furtună. Vuietul valurilor, unit cu șuieratul pădurii de sălcii, alcătuiau un tot în care ai fi putut desluși cu ușurință toate glasurile de pe pământ – tinere, bătrâne, copilărești, bărbătești, armonioase, stridente. Aceeași priveliște ni se înfățișa și acum

dinaintea ochilor: învolburarea miilor de spinări, de capete, de brațe și bulendre, care se frământau ca niște valuri, trambalându-se de colo până colo, ostoindu-se în cele din urmă undeva. Copii care plângeau. Femei care se certau nu se știe cu cine și pentru ce. Altele care vorbeau tare și râdeau ca niște apucate. Cât despre bărbați, dominau totul, cu glas tunător, mânios, cu înjurături, tot golind sticlele. Un grup mare făcuse rost de un țigan, care scârțâia la vioară o melodie cu subînțeles:

Dac-aș fi avut noroc pe lume,
Nu mă cununam cu tine!

Pe măsură ce pătrundeam în mijlocul acestui desiș omenesc, mă cuprinse un sentiment de singurătate, din toate părțile. Îmi pierdui curajul, încrederea de sine. S-ar fi zis că devenisem mai mic. De departe, mă simțeam *eu*, cu trupul, cu ideile și independența mea. Mulțimea nu avea nicio înrâurire asupra mea. Acum însă mă înghițise; mă afundam într-însa, care mă reda mie însumi, lipsit de valoare.

Deși nu împlinisem încă paisprezece ani, îmi desfătam destul de bine sufletul cu *Lumea ca voință și reprezentare* și *Aforismele lui Schopenhauer*, ca și cu opera lui Eminescu. Lecturi de pe urma cărora ieșeam destul de convins de singurătatea omului și a cărei cea mai bună întrupare era umila făptură a bietei mele mame. Totuși, firea mea prea puțin înclinată pentru studiul cărților mă împingea nestăvilit spre cunoașterea omului, așa cum îl vedeam în stradă. Iubea și suferea ca și mine. Spre el trebuia să-mi îndrept pașii. El era începutul și sfârșitul vieții. Și apoi, cu sau fără voia mea, pe amândoi ne păștea aceeași soartă.

Atunci, de ce distrugea tot ce se afla mai bun în mine, mai folositor cauzei sale – personalitatea mea, eul meu, această distincție care e la om ceea ce-i parfumul la o floare?

Încă de la prânz mă chinuia o singură imagine: cumătra care își arătase dindărătul prefectului aruncându-i măscări înfiorătoare. Eram convins, ca toată lumea de altfel, că dacă n-o să avem de jelit sute de morți, apoi o datorăm scârbei ăștia, gestului ei. Necunoscută, fără valoare, inexistentă până atunci, ea se dovedise, în răstimpul unei clipe, îngerul păzitor al turmei pe care o salvase de la măcel.

Ce i-ar mai fi trebuit în plus gloatei? Voi spune, chiar, ce-i mai trebuia în plus prefectului? Un înțelept? Un sfânt? Nu! O înjurătură zdravănă și două buci mari, dezgolite.

Și eu, care nu eram nimic din toate astea, ce rost aveam în mijlocul acestei mulțimi dominate de imaginea uriașă a celei care o salvase?

În clipa de a o lua la goană, mă ciocnii cu cunoștințe din mahala: o tânără noră și soacră-sa. Se țineau îmbrățișate, cu privirea buimacă spre elevatoare, în timp ce bărbatul dormea la picioarele lor. Tânăra femeie mă apucă de mână:

— Ia spune-mi, Adriene, tu care citești gazetele: crezi că elevatoarele o să lucreze îndată?

— Pentru asta le-au și adus.

— Atunci, noi… Trebuie să murim!

— Nu. Nicidecum.

— Și ce să facem?

— Ceea ce ați început în clipa de față, dar mai bine. Mult mai bine. Și fără să dormiți pe caldarâm.

(Manuscris neterminat)

MEDITAȚII, NOSTALGII, AMINTIRI, VISE, GÂNDURI

ÎN AFARA LUMII, ÎN LUME ȘI PENTRU LUME…

Lui Romain Rolland
Nisa, 15 aprilie 1921

Părinte, trebuie să aleg calea suferinței!

Mi-ai apărut ca să mă uluiești cu lumina ta și să mă orbești… Dar și ca să te păstrez. (În timp ce mă aflam la Damasc, am cunoscut întâmplări ciudate, cazuri de fanatism fără pereche. Pot fi văzuți, acolo, orbi șezând turcește pe trotuare și ghicind viitorul celor nevoiași, făcând semne cu degetele în nisipul fin, întins pe-o batistă mare. Se spune că acești nenorociți și-au stins singuri lumina ochilor, la Mecca, cu fierul roșu al dervișului, după ce au văzut mormântul Profetului, a cărui imagine sfântă țineau s-o păstreze înfășurată în bezna eternă, ca o răscumpărare pentru această favoare supremă!)

La fel și eu vreau să te păstrez, închizând ochii în fața oricărei deșertăciuni omenești… Vreau să mă țin departe de această lume prea ocupată, prea înrobită de afacerile ei și prea grijulie pentru viața îndestulată…

Dar e greu, căci iubesc viața și sunt foarte senzual. Nu țin să devin un virtuos, nici să mă pustnicesc: acestea sunt refugii ale disperaților și eu nu sunt unul din aceștia. Pentru ce aș fi? Chiar dacă nu aș fi cunoscut niciodată marile favoruri ale vieții – Dragostea și Bucuria care există, Durerea și Ura care te dau peste cap, Altruismul și Abnegația care-ți iau mințile – chiar dacă nu le-aș fi găsit în alte făpturi omenești manifestându-se furtunos, nu aș putea să fiu un disperat, nu am dreptul să fiu, *deoarece le-am simțit trăind în mine*. Sunt și eu om, și ca mine trebuie să existe și alții.

Trebuie doar *să știi să te apleci* chiar asupra unui fir de iarbă și atunci te vei regăsi pretutindeni, fie și numai în părticele; părticele din tine însuți.

Nu dinspre partea asta șchiopătez, ci în ce privește răbdarea: când ești sărac și prea puțin înarmat pentru luptă, nu poți sluji la doi stăpâni în același timp. Și atunci trebuie să alegi între viața normală – unde zbaterea cu nenumăratele nevoi cotidiene îți zdrobește sufletul, îndobitocindu-l și îngenunchindu-l – și cealaltă viață, viața eroică și contemplativă, absurdă din punct de vedere omenesc, neomenoasă chiar, dar pe care forțele ce stăpânesc întreaga-mi ființă au ales-o, fără să mă întrebe.

De altfel, era ușor de prevăzut acest lucru: oamenii socotesc întrajutorarea bănească drept o povară, în timp ce pentru mine a fost totdeauna o datorie, nu numai față de ființe excepționale sau apropiate, ci față de orice ins aflat în suferință. Cu o atare „rătăcire" m-am războit toată viața. Ea mi-a devenit odioasă, mai ales după lovitura primită la 3 ianuarie trecut. Când am văzut cum singurul și ultimul mare prieten[65] din trecut a rămas nepăsător la strigătul meu de disperare morală și materială, mi-am dat seama că oamenii, chiar cei mai buni, nu săvârșesc binele decât din vanitate. Da! însuși binele, din vanitate! Credeam, apoi, că redându-mi-se viața, oamenii voiau să mi-o facă demnă; în realitate, mi-au murdărit-o. Și dacă bunăvoințe s-au ivit de peste tot, soluțiile întârzie ca de obicei. Și în timp ce eu am ieșit din această încercare mai omenos, mai convins ca oricând de această datorie sacră – ce poate fi întâlnită chiar și printre animale – îmi dau seama că aceeași viață dinainte de 3 ianuarie se aşază de-a curmezișul drumului meu.

---

[65] Aluzie la Gheorghe Ionescu, care-i răspunsese negativ la o scrisoare prin care-i solicita un ajutor bănesc.

Acestui fel de viață vreau să-i întorc spatele cu hotărâre!… Părăsind viața? Nu, de data asta, nu! deoarece am întrezărit-o pe cealaltă, în toată frumusețea ei…

Nisa, 27 aprilie

Mă înapoiez în odaia mea, după două ore de umblat pe Promenade des Anglais, hăituit de polițiști, necăjit de clienți nepăsători și mai ales doborât de inima mea acră. Nu mai pot!

„Domnilor, doamnelor, fotografii frumoase, opt franci pe șase!" Vai, câtă îndobitocire! Câtă înjosire! Să fii sâcâit de-o mie de ori într-o zi și să te întorci cu doisprezece franci în geantă! Asta să însemne, oare, viața unui om care simte, care se frământă, care năzuiește?

De aseară am început să citesc *Muzicienii de azi*[66]. Mai întâi am înghițit dintr-o dată capitolul *Hugo Wolf*. Martinet[67] îmi dăduse o pagină, cea mai bună, și azi-dimineață, pe Promenade des Anglais, am început capitolul *Berlioz*. M-a răscolit de la primele pagini.

Peste tot mă întâlnesc cu viața mea. Peste tot aceiași oameni – oameni care suferă, suferința omului dotat. Și ceea ce-i mai cumplit, e că oamenii aceștia vorbesc aceeași limbă, folosesc câteodată aceleași cuvinte, și-mi dau seama că i-am copiat fără să vreau, înainte de a le fi cunoscut viața. Fie că-i vorba de un secol, două, cinci, douăzeci de secole înaintea mea, întâlnesc aceeași suferință și chiar aceeași exprimare.

---

[66] Romain Rolland: *Muzicienii de azi*, Editura „Hachette". Cuprinde pagini despre viața și opera compozitorilor Berlioz, Wagner, Saint-Saëns, Vincent d'Indy, Debussy, Hugo Wolf și Strauss.

[67] Marcel Martinet, autorul volumului *Pagini alese din Romain Rolland*, Paris, „Olendorf", 1921.

Iată acum ce fel de om sunt! N-am izbutit să mă smulg și să plec! Și doar am scris că plec, că dispar[68].

Și iată-mă încă la Nisa!… Pregătisem totul: într-o dimineață, mi-am plasat prietena ca servitoare, am instalat-o acolo și, păstrându-mi geanta, am vrut să iau a doua zi trenul spre Toulon, să-mi pierd urma. Pe la prânz mă pomenesc deodată cu prietenul D., care-și părăsise serviciul pe neașteptate, revoltat, dezgustat, de o mie de ori mai nenorocit decât mine, neavând un țel în viață și greoi în exprimare. Își părăsise postul de rob la hotel, ca să ne întâlnim și să batem drumurile, hoinărind peste câmpii zmălțuite și înmiresmate. M-a dezarmat cu o privire, pricinuindu-mi mult rău. A trebuit să-mi amân plecarea, să-mi caut și să-mi revăd prietena în lacrimi, distrusă, zdrobită că a ajuns o slugă – într-o cameră jalnică – departe de pieptul meu. Și unul și celălalt mi-au zgândărit slăbiciunea. A trebuit să cedez și să rămân, să încerc a mă agăța de blestemata fotografie, să-mi îngrop durerea, să reiau calvarul; viața banală, plină de șicane și lipsuri.

Soartă atotputernică!… Ce ai de gând cu mine? Accept să devin un golan, un vagabond, o zdreanță în vânt, numai să-mi păstrez credința, să sufăr în tăcere, singur, vorbind cu mine însumi și cu vântul. Dar nici asta nu pot face, nici atât!… Și iată-l pe Berlioz care-mi vorbește despre zădărnicia strădaniei omenești, negând totul, chiar și frumosul.

Ce trebuie să fac, Dumnezeule, ce trebuie să fac?

---

[68] Panait Istrati se referă la scrisoarea trimisă lui Romain Rolland, la 20 aprilie 1921, prin care îi anunță hotărârea de a dispărea, sufocat de banalitatea înconjurătoare: „Nici o figură, nici un cuvânt inteligent, nici o privire înțelegătoare. Înțepenit lângă aparatul de fotografiat pe Promenade, răscolesc zadarnic cu privirea în valul de plimbăreți; urâțenia acestei lumi se răsfrânge până și asupra frumoasei naturi”.

Capitalism!… Bani!… Omenire egoistă de astăzi!… Te blestem cu toată puterea ființei mele și, în același timp, blestem felul meu nenorocit de a fi, care, în loc să-mi călăuzească impetuozitatea sentimentelor în direcția luptelor sociale, făcând din mine un om bătăios, un ziarist puternic, un orator care să răscolească mulțimile, un militant, un mânuitor al acelui târnăcop înfricoșător care izbește fără încetare la temelia acestei societăți absurde – grăbindu-i prăbușirea – m-a îndreptat pe calea sterilă a gânditorului care se oprește în fața tuturor metehnelor caracterului omenesc, judecând miop sau ca un vizionar și care-și irosește energia în speculații sentimentale prostești, în visări jalnice, într-o vreme când trebuie să scrâșnești din dinți și să lovești pentru a dărâma. (Blestem de asemeni și faptul că în loc să am ocazia de a scrie în limba mea, care îmi este familiară, am fost surghiunit la mare depărtare de țara mea, silit să-mi pierd vremea cu căutări în dicționar pentru stupida rațiune că în cutare loc trebuie doi *l*, doi *m*, doi *n*, ca și când unul singur nu ar fi de-ajuns. Dar cu riscul de a părea ridicol, mă agăț de această limbă pe care o iubesc și vreau s-o cunosc bine.)

Azi-dimineață am fost iarăși întristat din cauza vremii rele ce se menține în continuare, tăindu-mi orice posibilitate de a-mi agonisi pâinea. Deznădăjduit, am luat cartea și am citit capitolul despre *Wagner*. M-au revoltat cuvintele grele cu care Rolland încheie acest capitol. E adevărat că lumea e astfel: frumosul – care ar trebui să rămână veșnic, indiferent în ce epocă a fost dezvăluit oamenilor ca să fie gustat o eternitate – este ignorat, îngropat, luându-i locul frivolitatea noului cu orice preț. Sunt mândru că nu aparțin acestei lumi. Deși necălăuzit, condus numai de instinct, am iubit totdeauna frumosul fără pereche, frumosul tuturor timpurilor și al tuturor geniilor.

De asemenea, m-a surprins nespus acest suspin a lui Wagner, care spune: „Pentru a-mi recâștiga tinerețea, sănătatea, pentru a

mă bucura de natură, pentru o femeie ce m-ar iubi fără margini, pentru copii frumoși, *aș da în schimb toată arta mea*". Așa gândea și mama mea. Asta era dorința ei, regretul. Și ea se întreba, mirată, de ce sacrific, pe o nălucă, fericirea omului care trăiește tihnit, înconjurat de familia sa.

„Să mă ierte Dumnezeu, îmi zicea, dar cred că-ți pierzi capul cu prostii, în loc să te însori și să am un copil de la tine, pe care să-l pot ține în brațe".

Ei bine, nu! Chiar azi, când cea mai cumplită remușcare îmi roade inima, otrăvindu-mi zilele și când aș fi în stare să plătesc cu viața crima de a-mi fi ucis mama, ei bine, n-aș da în schimb arta mea, ca s-o reînviu. Oh! iartă-mă, dragă mamă, sclavă sfântă, martiră între martire, iartă-mi aceste vorbe nesăbuite, dar nu pot rosti decât ceea ce simt. Nu! Nu!... Dormi în lumea ta somnul drepților, dar nu te amesteca într-o viață pe care n-o înțelegi deloc. Arta nu înseamnă viața. Arta este ceea ce creează viața. Arta, arta adevărată, pricinuiește chiar moartea, distruge totul, pentru a crea imposibilul.

Îmi voi irosi viața ca și până acum, voi muri aplecat zadarnic pe această coală de hârtie, dar nu voi renunța să spun că Arta este mai puternică decât viața, mai de preț decât niște „copii frumoși", decât o femeie „care ar iubi fără margini". Ea este mai puternică decât însăși măreția naturii, care-și pierde strălucirea în fața ochilor ce nu prețuiesc arta.

Fără artă, omenirea n-ar putea exista, n-ar putea respira. Ca să existe, ca să respire, are nevoie de artă, adică de Suferință. Și Suferința nu-i la îndemâna oricui.

1 Mai

O scrisoare de la Martinet. Aș putea să mint? Să nu spun adevărul gol-goluț, chiar dacă s-ar întoarce împotriva mea?... Ei bine, nu! Am alungat gândul de a o înapoia expeditorului. Întâi,

pentru că ar fi fost o minciună: n-am plecat. Apoi… O scrisoare!… O scrisoare pe care o știi dinainte că nu-i banală!… Ah! Aceste scrisori; ani de zile am fost lipsit de ele și doar o dată a strălucit lumina lor în întunecata mea existență. Asta va fi ultima pentru multă vreme. Am deschis-o!… „Rolland îmi scrie că vei dispărea. E adevărat?”.

E adevărat? Da și nu. Da, pentru că am rupt cu toată lumea, cu puținii cu care aveam relații, chiar cei mai nevinovați și care vor suferi zadarnic. Și nu, pentru că mă aflu încă aici, împietrit de durerea altora, pe care n-o pot călca în picioare, ca și de lipsa mijloacelor de a pleca.

Adio!…

2 Mai

M-am întâlnit astăzi cu Klein, fotograf nenorocit, fără lucru, și cu Teodor, ieșit din pușcărie. Primul îmi povestește lucruri dureroase: el, nevasta și doi copii crapă de foame. Copiii sunt pe jumătate morți! Al doilea, muncitor cinstit, tot fotograf, iese după trei luni de pușcărie, înjosit de patronul său pentru niște fleacuri însușite. Sunt convins de nevinovăția lui. Avea trei zile, ca să părăsească Franța, fără un ban în buzunar și încălțămintea ferfeniță. Fără posibilități – fiind eu însumi în mizerie – dar m-am zbătut cât am putut și recunoștința lor mută mi-a săgetat inima. Teodor a plecat, iar pe Klein l-am păstrat lângă mine, ca să facem fotografii împreună, deoarece vorbește prost franțuzește, este timid și neprezentabil. Plutesc în nori de fericire, văzându-mi tovarășa de viață la fel de generoasă ca și mine, și deși înotăm în lipsuri, este gata să-l ajute pe nenorocit.

Am bătut satele și ne-am întors cu o mică recoltă. Născut în Anglia, tatăl lui Klein este olandez, iar maică-sa spaniolă. Nevasta, indiană. Copiii încântători, ce nu sunt ai lui. Înflăcărat puțin de aceste epave omenești care-și înfruntă nenorocul cu o sfântă

resemnare, mi-am abandonat o clipă proasta dispoziție, ca să le dau curaj. Dar astă-seară, pe frumosul podiș denumit „Lanterna”, mi-am dat seama că-mi este de nesuportat tovărășia omului sărac cu duhul. Eram singuri, eu și el. Priveliște măreață, reamintind oarecum Caux sur Montreux și puțin Le Dent du Midi. Mare cețoasă și liniștită, că o puteai lua drept lacul Genève. O mulțime pestriță juca țanțoșe în sunetul unei muzici de bâlci – spectacol dezgustător, contrastând groaznic cu farmecul locului. În viața mea am văzut multe petreceri populare și în numeroase țări. Sunt dornic de atari spectacole. Dar pot spune că, dacă atât mulțimii cât și individului le lipsesc un ideal înalt, frumosul este nimicit în întregime de banalitate. Aici am văzut ridicolul în carne și oase: un bărbat, cu un picior de lemn, țopăind cu o femeie. În ciuda gravității sale de schilod glorios, reușea să acopere cu ridicol, atât pe dansatoare cât și dansul.

Ardeam de dorința de a vorbi cu cineva, de a schimba gânduri, stări sufletești. Klein îmi răspunse cu banalități. M-am retras în sinea mea. Jos de tot, la marginea drumului, într-un cătun, un cimitir își oferea nimicnicia, jalea mută. Aici, se dansa astăzi; cei de colo, dansaseră ieri. Și împietrit de priveliștea unei atari vieți, a unei vieți lipsite de ideal, simțeam nevoia să dau drumul aparatului fotografic și să ne rostogolim amândoi în gol.

5 Mai

Ce înseamnă o *viață eroică?* Aș fi vrut s-o știu. E viața omului tenace, a cărui voință puternică îi biruie sentimentele, pasiunile, făcându-l victorios, sau aceea a omului slab care luptă o viață întreagă, zbătându-se zilnic și care se trezește învins, strivit de fiece dată, de chiar însăși sentimentele, de însăși pasiunile sale.

Oh, scumpi prieteni, nu este cazul să mă hiritisiți. În clipa asta, sunt departe de a fi sensibil la laude. Vreau să aflu doar adevărul. Să știu unde să mă opresc, cum să-mi conduc judecata. Fiindcă,

aruncând o privire spre trecut și cercetând oamenii pe care i-am cunoscut, nu găsesc pe niciunul care să fi obținut o victorie în lupta cu sine însuși; nimic altceva decât o victorie a orgoliului ațâțat de un scop destul de mărunt, victorie asupra marii și foarte omeneștei slăbiciuni și care nici nu sălășluia într-înșii cu prea multă forță, dar destul de omenească. Să repurtezi o victorie asupra cărui lucru? Asupra cui? Asupra unui dușman? Nicidecum, *ci asupra singurei valori care-l face pe om strălucitor: bunătatea, dragostea*.

Îmi amintesc că încă din fragedă tinerețe, pe la cincisprezece-șaisprezece ani, când am părăsit lectura romanelor senzaționale și mi-am aplecat ochii asupra frumosului tărâm al literaturii adevărate, mă întrebam după fiecare lectură plăcută: „Autorul o fi oare un om bun?" Și mai târziu, când am descoperit literatura biografică, am tăbărât asupra explorării vieții oamenilor mari. Dar, totdeauna, încercam regretul de a constata că rareori era atinsă problema care mă interesa nespus: gradul de omenie al scriitorului sau artistului. Biografii satisfăceau generos curiozitatea seacă a publicului larg, scormonind până și în rufele murdare ale mortului. Nu spuneau însă nimic *despre dragostea omului pentru oameni*. Și cât am suferit, când am văzut că până și marele Lamartine, atât de bun, de uman, nu rostea o vorbă sau prea puține despre cea mai însemnată parte a sufletului omenesc.

Prieteni! A trebuit să aștept douăzeci de ani ca să descopăr în sfârșit, într-o zi, marea voce a omului, căruia îi dedic aceste gânduri, vocea omului căruia mă adresez acum și către care mă apropii seara, obosit și dezamăgit, ca să-mi odihnesc capul și să ascult bătăile marii inimi a umanității, vocea lui Romain Rolland. Prieteni, prieteni de mâine! În acest moment, cel mai trist din viața mea, sunt omul cel mai fericit de pe pământ. Țip de bucurie și plâng de fericire. Ca în acea odaie a Sanatoriului Sylvana sur

Laussanne când citeam cele trei *Vieți*[69], ca și atunci când devoram pe *Jean-Cristophe*, printre mașinile garajului „Peugeot”, la Geneva. Nu mai cer nimic, nu mai doresc nimic. Pot muri mâine; a dispărut singura frământare a vieții mele: bunătatea, dragostea există în inima omului. Astăzi, știu că se află scriitori și artiști care nu sunt doar plăsmuitori de lucruri frumoase, bune numai să distreze. Fără îndoială, artistul este mare, când se numește Dumas, Hugo, Maupassant, Flaubert, sau Zola, dar el este și mai mare, atunci când îl cheamă Balzac și mai ales Romain Rolland sau Beethoven! Să mă ierte Rolland, dar nu-i împărtășesc entuziasmul față de Tolstoi. Nu-l găsesc destul de sincer. Și, în locul lui, aș fi preferat viața lui Cristofor Columb celei a „apostolului” de la Iasnaia Poliana. Se află în viață prăbușiri mult mai triste decât ale lui Tolstoi, devenit apostol în clipa când gloria scrierilor sale nu-i mai spunea nimic.

6 Mai

Sunt uluit văzând până unde își poate împinge arta un artist. Când un artist izbutește să învețe pe alții ce-i sinceritatea, când îndeamnă pe un om de bună-credință să se limiteze la o liniște rodnică, fără a-l arunca în deznădejde, atunci el nu mai face artă, ci *medicină sufletească*. Iese din domeniul *Frumosului* și intră în cel al *Adevărului*. Iată ceea ce mintea mea căuta de atâta amar de ani: un om care să-mi vorbească fără artă, dar adevărat, drept. Arta a și atins culmi greu de depășit; în timp ce adevărul în artă, omenescul se află abia la începutul drumului. Căci dacă cititorul umil are dreptul de a se declara satisfăcut de o operă care-l înalță și-l înnobilează, creatorul ei trebuie să se aplece totdeauna asupra

---

[69] Romain Rolland: *Viața lui Bethoven, Viața lui Michel Angelo* și *Viața lui Tolstoi*.

conștiinței sale, ca asupra unei prăpăstii fără fund, îndoindu-se neîncetat de sinceritatea sa.

Citindu-l pe Romain Rolland, îmi dau seama că analiza conștiinței noastre, a sufletului nostru complex, a fost împinsă la o culme ce nu poate decât să dezarmeze orice ambiție cinstită. El se acoperă astfel de o glorie pe care timpul nu va putea s-o deterioreze, deoarece problema de căpetenie ce va sta în viitor în fața oricărui artist, va fi de a înăbuși flecăreala inimii, de a-și ține în frâu vanitatea și de a încerca să creeze opera adevărată sau nimic. Dar cu câtă simplitate, bunătate și milă ne vorbește Romain Rolland! Cât de greu e să pui degetul pe rană! Și cât de ușor le venea artiștilor de altădată ca să fie tragedieni!…

ADDENDA

PRIMA SCRISOARE ADRESATĂ LUI ROMAIN ROLLAND

1919. Panait Istrati se află de trei ani în Elveția. „Singur și deznădăjduit în cea mai frumoasă țară din lume – notează el – am fost aproape doborât în acei ani negri”. Încearcă, fără succes, diferite meserii care să-i asigure o existență.

Bolnav la începutul anului 1919, este internat în sanatoriul Sylvana-sur-Lausanne, pe cheltuiala „Crucii roșii” americane. Un tovarăș de suferință, Josué Jéhouda, îl îndeamnă să citească opera lui Romain Rolland, pe care n-o cunoaște. Îi spune: „Te vei regăsi în ea”.

Din sanatoriu, se înapoiază la Geneva, unde se angajează la garajul „Peugeot”, cu o leafă de mizerie. „Acolo, între roțile mașinilor, am citit toată opera lui Romain Rolland. Răcnetul operei sale m-a trăsnit deodată (…) îl simțeam citindu-mi pe deasupra umărului, râdea, plângea, se mânia și în toate îmi arăta cu degetul cum e viața (…) a fost pentru mine o revenire la viață, când eram mai deznădăjduit”. Simte nevoia să-i scrie, să-i mărturisească viața lui și cât de izbăvitoare îi fusese slova sa. „Să am de la el un cuvânt, o dovadă că are încredere în ceea ce spune, să mă încredințez că nu e *literatură*. Nimic altceva, decât *să sărut un rând scris de mâna lui pentru suferințele mele*”. Momentul nu întârzie. În luna august a aceluiași an, ziarul *La Tribune de Genève* publică știrea că „celebrul scriitor Romain Rolland a descins la hotelul „Victoria” din Interlaken, pentru o lungă ședere”. Imediat, Istrati se așterne la scris: „Aruncat pe brânci de măciuca morții mamei mele (…) având patruzeci de grade febră, blodogoresc pe douăzeci de pagini enorme, într-o franțuzească de trei ani, istorisind despre viața mea, ce am simțit, ce am dorit și la ceea ce am aspirat”.

Așa s-a născut *prima scrisoare* a corespondenței dintre Panait Istrati și Romain Rolland, cu care și deschidem de altfel prezenta ediție.

După patru zile, scrisoarea se înapoiază cu mențiunea: *Plecat fără adresă*. Panait Istrati cade pradă unei cumplite frământări. Își spune: „Dacă omul care a scris *Jean-Cristophe* și cele trei *Vieți ilustre* a refuzat scrisoarea mea, apoi minciuna artei și a vieții în general este atât de groaznică, încât moartea e o binefacere”. Totuși șovăie… „Dacă Romain Rolland plecase chiar în aceeași zi și scrisoarea nu l-a mai găsit?” O vagă speranță îi licărește…

Vindecat de boală, odată cu bucuria îi renasc și preocupările intelectuale. Este angajat în administrația ziarului pacifist *La Feuille* a lui Jean Debrit, căruia îi arată scrisoarea către Romain Rolland, împărtășindu-i îndoielile ce-l rodeau. Debrit citește scrisoarea și i-o înapoiază, cu câteva rânduri bătute la mașină:

Geneva, 5 septembrie 1919

„Dragă domnule,

Să nu te scuzi pentru că ți-ai deschis inima, istorisindu-mi starea dumitale. Este o dovadă de franchețã și încredere, care se adaugă stimei și prieteniei ce aveam pentru dumneata.

Nu sunt lămurit, dacă este cazul să încerc a preda eu scrisoarea dumitale lui Romain Rolland. Cred că l-ar interesa în mod sigur, mai ales în prima ei parte. Totuși, necunoscându-ți intențiile, ți-o înapoiez. Nu e cazul, desigur, să-ți spun că eu am citit-o de la un capăt la altul și m-a subjugat nespus. Ca să-mi dau seama în ce măsură ți-aș putea fi folositor, trebuie să cunosc mai întâi starea sănătății dumitale. Poți munci în exterior sau măcar într-un birou? Sau nu poți lucra decât în pat, la domiciliu? Voi face tot posibilul ca să te scot din starea proastă în care ai căzut pe nedrept. Scrisoarea nu-i poate parveni lui Romain Rolland decât prin

prietenul său intim și biograf Pierre-Jean Jouve, ceea ce este foarte ușor".

Văzând un cerber în poetul francez, Panait Istrati renunță și își închide scrisoarea în ladă, spunându-și: „Am dreptul să ajung la Romain Rolland fără intermediari! (Nu știam ce inimă mare, ce suflet bun are Jouve!”… (…) Dar sângele vărsat[70] îmi aduce prima scrisoare de la Romain Rolland. Această scrisoare mă aștepta acasă[71]: un plic albastru, cu scriere fină, înaripată, pe care nu o puteai confunda cu alta. Prima scrisoare din șirul celor care aveau să urmeze, mai apoi, pretutindeni, aducându-mi hrană pentru suflet”…

Și, adăugăm noi, să-i schimbe fundamental viața, proiectându-l în literatura universală.

Repere bibliografice: *Scrisori inedite către Romain Rolland* (1919–1925), *Viața românească*, nr.1–2, ianuarie-februarie 1967. (Traducere anonimă.) Textul din prezenta ediție e tradus de Alexandru Talex.

---

[70] Tentativa de sinucidere la Nisa, la 3 ianuarie 1921.

[71] La ieșirea din spitalul Saint-Roche, unde fusese internat. Scrisoarea lui Romain Rolland era datată 15 ianuarie 1921.

DEBUTUL PUBLICISTIC AL LUI PANAIT ISTRATI

Într-un articol apărut în *Rampa*[72], Panait Istrati își fixează debutul publicistic în anul 1908, cu „articolul de luptă" *Un om cu scaun la cap*, publicat în *România muncitoare*. Al. Oprea, în monografia sa[73], contestă afirmația scriitorului brăilean, afirmând: „Panait Istrati greșea. Primul său articol apăruse cu un an mai înainte, în 1907 (tot în *România muncitoare*, numărul din 4–11 februarie), intitulat *Biserică și popi*".

„Așa să fie?!" se întreabă criticul Mircea Iorgulescu, în articolul *Panait Istrati: recurs documentar*[74]. Cum era și firesc, acesta consultă colecția suscitatei publicații, spre a verifica „exactitatea acestei informații", și… surpriză (ca-ntr-un roman în fascicole): „… am descoperit că în realitate Panait Istrati a debutat cu certitudine, măcar cu un an mai devreme, în 1906 (…) foarte probabil cu articolul intitulat *Regina-Hotel*, publicat în *România muncitoare*, seria a II-a, anul II, nr. 38, 19–26 noiembrie 1906, fiind semnat *P. Istrati* și purtând mențiunea „Constanța"[75].

Aprecierea criticului Mircea Iorgulescu, că *Regina-Hotel* este *„foarte probabil"* debutul publicistic al lui Panait Istrati, nu exclude și unele prezumții ca Panait Istrati „să-și fi început cariera de

---

[72] *Cum am debutat eu*, în *Rampa*, 16 martie 1925. Republicat în vol. *Trecut și viitor*, editura „Renașterea", 1925 și în vol. *Viața lui Adrian Zografi*, Editura Minerva, 1983, p.426-436.

[73] *Panait Istrati, dosar al vieții și al operei*, Editura Minerva, 1984, Biblioteca pentru toti, nr. 1193, p.42.

[74] *România literară*, nr. 8, 21 februarie 1985.

[75] Panait Istrati era portar de noapte, împreună cu Mihail, la hotelul „Regina" din Constanța. Data exactă a primei plecări în Egipt: *12 decembrie 1906*. (Vezi: *În lumea Mediteranei – răsărit de soare* în vol. *Nerantula și alte povestiri*, Editura Minerva, 1984, p.542)

jurnalist încă și mai devreme de luna noiembrie 1906. Și anume: la *poșta* mică (a redacției), apărută tot în *România muncitoare*, nr. 37, 12–19 noiembrie 1906, figurează următorul text: „*Panait Istrate*. Dă-ne adresa pentru a-ți trimite ziarul și comunică unde trecem banii trimiși". Erau oare stabilite unele relații de colaborare, înaintea apariției articolului *Regina-Hotel*? „Nu este cu neputință, conclude criticul, ca Panait Istrati să fi colaborat chiar și mai înainte de noiembrie 1906 (seria a doua a ziarului a început să apară în martie 1905), dar în colecția consultată, e drept, incompletă, nu i-am întâlnit până atunci numele. Există însă în *România muncitoare* din aprilie 1906 un articol intitulat *Muncitorii din portul Brăilei*, ce seamănă destul de mult, prin modul de argumentare, datele utilizate și chiar prin unele expresii, cu unele din articolele publicate de Istrati în 1910, într-un lung serial despre viața muncitorilor portuari din Brăila; acest articol este însă semnat cu un pseudonim evident: *Leonardo Delaport*. În forma «L. Delaport», semnătura mai apare o dată (e vorba tot despre muncitorii din port), apoi corespondențele din Brăila, relativ numeroase, sunt iscălite «L. Răzvrătitul». Să fie «L. Delaport» și «L. Răzvrătitu» una și aceeași persoană, iar aceste pseudonime să-l ascundă pe… Panait Istrati? Greu, dacă nu imposibil, cel puțin până acum, de dat un răspuns neșovăitor. Cert pare să fie doar că enigmaticul «L. Delaport» nu ar fi lucrat el însuși ca muncitor în port, din moment ce primul articol se încheia cu *Un cuvânt muncitorilor*, în care se spunea: «Pentru voi am scris rândurile de mai sus, arătându-vă cum sunteți jefuiți fără să puteți face ceva».

Să anticipeze, oare, «L. Delaport» și «L. Răzvrătitu» lunga serie a pseudonimelor lui Istrati? Textele ce-i pot fi atribuite în mod cert sunt semnate nu numai «P. Istrati» (o dată), sau «P. Istr.», ci și «Istrian», «P. I.», «Moș Istrati», «Is.», «Istrian Delabrăila», «I. Delabrăila», «P. Brăileanu», «Andrei Scutaru» (identificarea unor semnături îmi aparține)… Sigur e însă, oricum, că Panait Istrati *a*

debutat în 1906 și că re-interpretarea biografiei și a operei lui solicită și un recurs documentar sistematic".

Subscriem la această concluzie, fiind noi înșine o „victimă”, prin aceea că am acordat credit bibliografiei activității lui Istrati în presa muncitorească, publicată de Al. Oprea și N. N. Matheescu.

Va trebui deci să facem cuvenitele rectificări la acest capitol, într-o viitoare reeditare a volumului *Cum am devenit scriitor*.

Personal, nu credem că Panait Istrati a greșit, fixându-și debutul publicistic în anul 1908, cu „articolul de luptă *Un om cu scaun la cap*”, ignorându-și voit poate unele articole publicate până la această dată; articole ce stigmatizau abuzuri, încălcări flagrante ale dreptului la muncă. Pentru el presa nu însemna doar „demascarea platonică, aducătoare de mici satisfacții și inofensive denunțări”, ci „cât mai multă îndrăzneală, competență și talent”, în „războiul sfânt de distrugere a viermilor care ne rod măduva vieții”. În lupta pentru dreptate socială, pentru moralizarea vieții publice, el considera că pentru „ziaristul cinstit, pușcăria e arcul de triumf al acestor Napoleoni ai condeiului și nu există certificat mai bun pentru dânșii decât foaia de liberare ce vor căpăta-o la ieșirea din închisoarea Văcărești. Pe aceste certificate, poporul știe să aplice, în asemenea cazuri, sigilii ce nu se pot șterge”[76].

În acest context, articolul din 1908, *Un om cu scaun la cap*, poate fi într-adevăr un *debut publicistic*, demascând și înfierând „banditismele antisemite”, una din plăgile epocii. Din păcate, acest articol nu a putut fi reprodus, deoarece colecțiile *România muncitoare* aflate la Biblioteca Academiei sau la Institutul de Istorie a Partidului Comunist Român sunt incomplete.

Repere bibliografice: articolul *Regina-Hotel* apărut în *România muncitoare*, seria a II-a, anul II, nr. 38, 19–26 noiembrie 1906.

---

[76] *„Facla” la pușcărie*, în *România muncitoare*, nr.69, 6 septembrie 1912.

*

În *Pagini de carnet intim*, Panait Istrati își aduce aminte de începuturile sale literare: „… începeam să mânuiesc condeiul și competente îndemnuri mă făceau să întrevăd posibilitatea de a urca încă o treaptă pe scara valorilor intelectuale: treapta pe care stau creatorii de opere literare. Era deci îngăduit fostului băiat de prăvălie, cu patru clase primare, nu numai de a înțelege perfect pe acești creatori, dar chiar să și ocupe un colțișor în templul artei lor atât de admirate”.

Debutul și-l face tot în presa muncitorească, unde publică, în intervalul 1910–1913, patru schițe și un foileton literar.

„Competentele îndemnuri” pe care le menționează în *Pagini de carnet intim*, veneau de la Dobrogeanu-Gherea. O povestește singur: „Trecând prin Ploiești, m-am oprit ca să-l văd pe Dobrogeanu-Gherea, una dintre cele mai pitorești și mai cinstite figuri ale socialismului european înainte de primul război mondial. (…) În timp ce cu o mână pregătea faimoasele sărmăluțe, cu cealaltă redacta serioasa revistă *(Contimporanul)*, ca și studiile sale critice, atât de importante încât una din ele îi aduse cinstea unei polemici cu Spencer. (…) Cu prilejul acestei vizite, făcând aluzie la articolul meu despre *Pégoud*, mi-a spus: «Istrati tu ai stofă de scriitor. Foiletonul tău este dintre cele mai frumoase care s-au scris la noi. Tu ai talent, dar talentul nu-i de ajuns ca să-ți faci un loc în lume: mai trebuie și nițică statornicie». Nu m-am statornicit, cu tot sfatul bătrânului critic…”

Alecu Constantinescu îi recunoștea „un particular simț al condeiului, lucru rar la un simplu lucrător zugrav cu patru clase primare”. Iar Ion Pas, într-un articol din *Omul liber* (nr. 13, 1924), referindu-se în general la activitatea din presa muncitorească, o aprecia ca remarcabilă „prin turnura ei literară”.

Critica și istoria literară, de la noi și de peste hotare, nu s-a ocupat aproape deloc despre începuturile literare ale lui Panait Istrati, în care se simte scriitorul de mai târziu. Primele sale schițe sunt frânturi de viață necăjită sau de credințe într-un viitor mai bun, culese din vagabondajele sale de peste mări și țări, în dragostea nețărmurită pentru frumusețea pământului și a inimii omenești. Printre năpăstuiții din Bagdad care așteaptă pe cel ce va încerca să-i scape de nedreptatea socială *(Mântuitorul)*; un episod dramatic din prima încercare de a ajunge în Franța, prin Marsilia, când, îmbarcat clandestin pe un pachebot, este descoperit și aruncat la Neapole *(Nostra Famiglia)* – episod ce-l va relua și amplifica mai târziu în *Diretissimo*; un „fapt divers", dar cu semnificații adânci, din orașul natal *(Calul lui Bălan)* și un sui-generis *Întâi Mai* la Cairo, în apropierea Piramidelor, ce se încheie cu un marș care nu-i altul decât „Internaționala", făcând să răsune aleea, de parcă s-ar fi aflat sub o „boltă de metal".

Tot ceea ce a scris, la început și mai târziu, a fost trăit în împrejurări teribile, uneori alături de tovarășii săi de vagabondaj în „universul visului", toți ființe răzvrătite din naștere și pe care destinul i-a semănat în cale. O spune singur în *Trecut și viitor*: „Umbre, fantome, eroi nebănuiți de nimeni, ființe venite de pe alte pământuri! Pe toți și pe toate le-am pierdut, dar toți trăiesc aievea în sufletul meu".

Trăiesc aievea, adăugăm noi, și în paginile nemuritoarei sale opere, ca trimiși ai săi „autorizați" să vorbească maselor, să le cheme la luptă pentru micșorarea suferinței lumii obidite.

Repere bibliografice: *Mântuitorul. Amintire de un Crăciun*, semnat Istrian, în *România muncitoare*, nr. 83, 23 decembrie 1910; *Mașina de zburat și războiul*, semnat P. Istrati, în *Calendarul Muncii* pe anul 1910; *Nostra Famiglia*, semnat Andrei Scutaru; *Lumea nouă*, 15 iulie 1911; *Calul lui Bălan*, semnat P. Istrati, și *Întâi Mai*, semnat

P. Brăileanu, în *Calendarul Muncii* pe anul 1912; *Pégoud*, semnat P. Istrati în *România muncitoare*, nr. 95, 21 noiembrie 1913).

PRIMA CĂLĂTORIE LA PARIS

Într-o pagină autobiografică, Panait Istrati evocă dorința de a ajunge în Franța, privită totdeauna „în Orient ca o amantă ideală”, de numeroși visători care „s-au aruncat nebunește, atrași mai mult de chemarea ei decât de gândul de a o cuceri (…) Eu sunt unul dintre acești visători. Și odinioară, între alte dorințe, am hrănit-o și pe aceea de-a atinge și pământul Franței”.

Prima tentativă, în 1907. Se afla la Pireu, abandonat de Mihail care plecase la Muntele Athos. Rămas singur, se îmbarcă fără bilet pe un vapor ce se îndrepta spre Marsilia. Este descoperit pe drum și debarcat forțat la Neapole, unde după o lună de mizerie neagră izbutește să ajungă la Alexandria, strecurat tot clandestin pe un vapor de lux ce naviga fără escală: „direttissimo da Napoli a Alessandria”.

A doua tentativă, reușită, are loc în decembrie 1913. Tocmai se pregătea să-și ia „tălpășița către însoritele plaiuri mediteraneene”, când îl surprinde și admonestează prietenul său Alecu Constantinescu: „Trebuie să cunoști Apusul. Trebuie să te căznești să înveți o mare limbă occidentală, măcar una dacă nu poți mai multe. Și pentru că felul tău de a fi se împacă de minune cu cultura franceză și libertățile de acolo, uite, ai să pleci chiar în astă seară la Paris”.

Convins, își cumpără biletul de tren și cu douăzeci și cinci de franci rămași în buzunar ajunge la 25 decembrie 1913 „în acest Paris atât de mult dorit”.

Cunoștință cu Gheorghe Ionescu, care devine prietenie în trei zile. Împreună vizitează orașul (la Panthéon, Père-Lachaise, Luvru…):

„Am zăbovit trei luni, ca să cunosc Parisul istoric și artistic. L-am părăsit îmbătat de fericire și aproape cerșetor, făgăduindu-mi să revin, să învăț limba și să trăiesc acolo, să trăiesc în această țară a gândirii generoase. (…) Eu mă socot un vlăstar spiritual al acestei gândiri franceze, pe care o iubesc cu religiozitate de când m-am născut și pentru a cărei biruință lupt din răsputeri”[77].

În aprilie 1914, părăsește Parisul în „lacrămi” la vestea morții lui Ștefan Gheorghiu, „lacrămi calde, prinos de dragoste aceluia care fusese numai inimă, inimă revoluționară, deschisă, dezinteresată, devotată până la sacrificiu”. Avea să revină la Paris, șase ani mai târziu în primăvara lui 1920, în „Orașul-Lumină, căminul civilizației occidentale”, ce-l va consacra scriitor de valoare universală, iubit și prețuit pe toate meridianele globului.

Repere bibliografice: *Scrisori din Paris. La Père-Lachaise* a fost publicat în *România muncitoare*, anul X, nr. 5, 16 ianuarie 1914, semnat P. Istrati, Paris. Republicat în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1969, p. 145–149.

---

[77] Toate citatele sunt extrase din vol. *Cum am devenit scriitor*, editura „Scrisul românesc”, Craiova, 1981, (cap. *Chemarea Apusului*).

DEBUTUL ÎN PRESA FRANCEZĂ

NICOLAE ȚIGANU

Într-o scrisoare[78] a lui Fernand Desprès[79] către Romain Rolland, informându-l despre biografia sinucigașului de la Nisa, îi scrie între altele: „Sunt fericit că dumneata începi să te interesezi de Istrati. Eu am avut ocazia să-mi dau seama de capacitatea lui de a se exprima. Ea este cu atât mai admirabilă, cu cât scrie într-o limbă care nu este a lui. I-am și dat lui Martinet[80] o poveste despre o grevă care sunt sigur că vă va întări buna impresie despre acest om. Povestirea pe care a scris-o este cam lungă și cred că va fi dificil să fie publicată. Totuși, cred că Martinet o va da la tipar, îndată ce va avea spațiul liber; sper să aibă ocazia cât mai curând”.

Povestirea de care pomenește Fernand Desprès este *Nicolae Țiganu*, în care evocă „un episod al luptelor revoluționare” în portul Brăila, pe când Panait Istrati era secretar al sindicatului muncitorilor portuari.

Nicolae Țiganu apare în *L'Humanité-Dimanche*, marcând debutul autorului în presa franceză, cu doi-trei ani înainte de a fi consacrat „écrivain français contemporain”. E semnată: *P. I. Dellabraila*". Această povestire – al cărui erou anticipează pe Codin – evocă o perioadă de viață de care autorul își aduce aminte cu satisfacție. Publicarea ei însă nu-l bucură de loc. Trei zile după apariția povestirii în ziar, Istrati scrie lui Romain Rolland următoarea scrisoare: „Publicarea povestirii mele în *L'Humanité* a avut un efect contrar celui ce mă așteptam, ceea ce pune în discuție o problemă

---

[78] Datată 14 martie 1921.

[79] Redactor la ziarul L'Humanité.

[80] Marcel Martinet, director literar..

ce mi-ar putea fi fatală. Nu voi accepta niciodată să mi se publice povestirile, așa cum îmi ies de sub condei. L-am rugat de altfel pe Desprès ca o *„mână franceză”* să se ocupe de povestirea mea, pe care am *gândit-o și am scris-o mai întâi în românește*.

Poate că n-a avut timp, dar povestirea tipărită în ziar n-a păstrat nici măcar bruma de grijă pe care am pus-o în ce privește manuscrisul. Până și titlul, clar și ușor de descifrat, a apărut pocit: *Iziganov* în loc de *Tziganou* și astfel ai impresia că e vorba de un rus, nu de un român. Cât despre ortografie, cuvinte sărite, s-o lăsăm baltă! Mi-e rușine de oamenii de pe aici, care m-au recunoscut sub pseudonim.

N-am scris nimic la *L'Humanité*, afară de un cuvânt de mulțumire lui Martinet; nu le voi reproșa nimic; face fiecare ce poate. Dar eu nu voi continua astfel. Așa literatură aș fi putut publica volume întregi până acum, în românește, ba chiar mult mai îngrijite, dacă aș fi ținut morțiș să devin un zgârie-hârtie. Dar (încep să-mi pierd orice modestie!) eu am vrut, în toate actele mele, *perfecțiunea* cât mai mult posibilă, *totul sau nimic!*

Sunt convins până-n măduva oaselor că omenirea n-are nevoie de scriitorași, poetași, zdrăngănitori de coarde și mâzgălitori de pânză. Cu atât mai mult, socot că acești trântori sunt o povară, o pacoste pe spinarea muncitorului. Merg mai departe și susțin că în ziua în care drumul va fi curățit de toți acești cabotini, adevărata literatură, cea bună, va trebui să fie făcută pe o hârtie de cea mai bună calitate, dacă nu chiar de lux. Este singurul lux pe care-l aprob. Nu sunt bibliofil și am oroare de cei care „colecționează cărți”, necitindu-le niciodată, dar aș pune pe toți artiștii ca să colaboreze la o operă de artă. (…) În limba română sunt sclavul cuvântului cizelat și al virgulei, care nu trebuie să lipsească de la locul ei, chiar când nu amenință viața unui om. Voiesc același lucru și-n limba franceză și dacă nu există nimeni care să colaboreze cu mine, ei bine, renunț. Mă voi mulțumi să schimb un

cuvânt cu dumneata o dată pe an și las cale liberă celor a căror soartă nu a fost atât de ingrată ca a mea.

E drept că aveam ceva de spus, dar… *«nu schimbi mare lucru pe lumea asta, nici cu opera și nici cu viața ta»*. Sunt, vai! prea convins de asta… Mă gândeam totuși că aș fi putut interesa Arta, cu exemplul unei vieți tumultuoase trăită la marginea societății, de unde voiam să dau la iveală *cazuri trăite și o gândire generoasă*".

DESPRE ANATOLE FRANCE

Se știe că la moartea lui Anatole France o polemică violentă s-a iscat în presa franceză, declanșată de Louis Aragon cu al său pamflet *Avez-vous jamais giflé un cadavré?* Revista *Clarté* publică un pamflet semnat de Jean Bernier, Edouard Berth, Marcel Fourier și Georges Michel. Citindu-l, Panait Istrati îl subscrie, trimițând redacției „rânduri de vie recunoștință", care apar în revistă cu titlul *Despre Anatole France*. Nu este un pamflet. Ci mai mult un „reproș de cititor" otrăvit „cu sarcasmul miilor de adevăruri asupra existenței", aflate în paginile operei scriitorului francez.

DE LA PARIS LA MOSCOVA

Articol scris în capitala Uniunii Sovietice, pentru ziarul *L'Humanité*. Pe lângă descrierea călătoriei de la Paris la Moscova, unde fusese invitat la serbarea celei de a X-a aniversări a Revoluției din Octombrie. Articolul ocazionează și un „portret moral" al scriitorului nostru din vara anului 1927: o derivă provocată de imposibilitatea de a se adapta unei vieți tihnite; de nevoia de a trăi încleștarea cu viața pe meridiane mereu altele; de a cunoaște oameni și a-și înfrăți visele laolaltă; de a iubi frumusețile pământului, dăruindu-le fără stavile inimii omenești însetate…

La 15 octombrie 1927 începe marea aventură a vieții sale, în tovărășia marelui Vis…

Repere bibliografice: *Nicolae Țiganu, Despre Anatole France* și *În ajunul celei de-a X-a aniversări a Revoluției din Octombrie: De la Paris la Moscova* sunt inedite în limba română. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Nicolai Tziganou*, în *L'Humanité-Dimanche*, 27 octombrie 1921. Republicat în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 69–75; *Sur Anatole France*, în *Clarté*, l ianuarie 1925; *À la veille du X-e anniversaire de la Révolution: De Paris à Moscou*, în *L'Humanité*, 1 noiembrie 1927.

SARKISS

Patru luni înainte de apariția *Kyrei Kyralina* în revista *Europe* (15 august–15 septembrie 1923), Romain Rolland îi cere lui Panait Istrati „data nașterii și câteva date biografice”, spre a putea scrie cunoscuta prefață. În acea perioadă, viața vagabondului român nu era strălucită: mari necazuri bănești, nevoi vitale din ce în ce mai mari, frământări sterile în găsirea unei posibilități de a-și așterne în tihnă pe hârtie povestea vieții. Singura „oază” care îl reconforta în această existență frământată până la exterminare: prietenia cu Romain Rolland, scrisorile lui, „rară rază de soare, mai scump decât cel de pe cer”.

Și, în seara lui 22 martie 1923, el își începe confesiunea, depănându-și biografia, de la naștere, cu o sinceritate și înaltă tensiune sufletească, sufocat de năvala amintirilor adesea crâncene. Multe dintre ele vor apărea dezvoltate mai târziu în paginile operei sale. În această autobiografie, la perioada între 17 și 22 ani, el notează: „Plecare la București cu Mihail. Servitor, londonier de etaj la un hotel, agent la un birou de plasare, om de

serviciu la un spital de boli venerice, nici eu nu-mi mai amintesc ce.

Legătură cu mișcarea muncitorească. Adept înflăcărat.

Divergență de păreri și conflict cu Mihail, care pleacă în Manciuria. Mizerie, foame, fără un adăpost, păduchi, chiștoace.

Plecare (singur) la Giurgiu, port dunărean. Descarcă vagoane cu sare. Mizerie cumplită. Nemâncat cu zilele. (Mă culc într-o baracă, pe jumătate acoperită, fără saltea, pe paie, pe un ger de douăzeci și cinci de grade). La fiece două sau trei zile, un coltuc de pâine cu ceai, din mila unor armeni. (Dumnezeu să le ajute!) Cum de nu am murit? Adus acasă de mama. (Îndurare, prietene, nu mai pot continua astă seară!)".

În 1932, după terminarea turneului cu conferința *Artele și umanitatea de azi*, Panait Istrati poposește pentru un timp la locuința scriitorului olandez A. M. de Jong, prietenul său. Aici el scrie „pagina autobiografică" *Sarkiss*, pe care o și publică într-un periodic olandez.

Repere bibliografice: *Sarkiss, întâmplare adevărată*, în *Cruciada românismului*, 29 februarie 1936. (Traducere de Alexandru Talex). Republicat în vol. *Panait Istrati: Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1960, pp. 254–257. (Traducere de Alexandru Talex). *În Olanda: Sarkiss*, în revista *Het Volk*, desene de Is. Van Mens, (februarie 1932). Republicat în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 65–68.

ACUM UNSPREZECE ANI LA SAINT-MALO

La 15 august 1923, *Kyra Kyralina* se răsfăța în paginile revistei *Europe*. Iar „tatăl” era prezentat de Romain Rolland ca un alt „Gorki al Balcanilor”…

În acea zi, acest „Gorki al Balcanilor” nu era decât un biet fotograf ambulant, anonim și luptând din răsputeri ca să biruie vrăjmășia soartei… În noaptea respectivă, la Saint-Malo, avea să citească „dumnezeiasca prefață”, ghemuit într-o magazie, cu fața șiroind de lacrimi. Și, cum era de așteptat, îi scrie de îndată lui Romain Rolland: „Prietene, îți scriu înainte de a părăsi Saint-Malo, care-mi lasă trista amintire a celor paisprezece zile petrecute între zidurile sale. Fiindcă așa era scris undeva, ca în ziua când numele meu apărea în *Europe*, eu și tovarășa mea de viață să ne culcăm cu stomacurile goale. Ionescu voia să sărbătorească această zi – care coincidea cu a treizeci și noua aniversare a mea – stropind masa cu o sticlă cu șampanie. Destinul meu hotărâse altfel: în acea zi îmi refuza până și pâinea.

Nu mă plâng. Era conform cu sfertul de secol lăsat în urmă. Protestez în fața lumii împotriva celei mai crude nedreptăți din câte am suferit în viață: aceea de a fi citit prefața dumitale, cu inima sfâșiată de trista-mi soartă, în care târâsem și o prietenă ce nu se lipsise niciodată de o masă la un restaurant și o cameră locuibilă (…) Poți să fii mulțumit!… Am citit cuvintele dumitale, devenite acum publice, desfătându-mă cu tot ceea ce o inimă de om îndurerat ar fi putut să simtă. Prefața a depășit cu mult așteptările mele.

Dar nu mă rezum doar la mulțumiri. Îți promit și mă angajez față de dumneata ca să lupt. N-aveam decât paisprezece ani când am citit *Ajută-te singur (Self-Help)*, teribila biografie a calvarului

oamenilor gen Palissy. În străfulgerarea unei clipe, am simțit atunci ce soartă mă așteaptă. Și de atunci am disprețuit, fără să vreau, orice cale care ducea la reușită prin alte mijloace decât munca și perseverența. Trebuie să spun, de asemenea, că dorința mi-a fost totdeauna în contratimp cu starea socială. Deși dumneata nu exiști pentru mine decât din 1919, când te-am citit, te-am așteptat neîncetat ca să-mi apari în drum. Și dacă dumnezeii popoarelor sunt numeroși pe acest pământ, mai puțin numeroși sunt oamenii care ca dumneata, puteau citi în inima unui golan, întinzându-i mâna, așa cum ai făcut-o singur. Or, eu numai în felul acesta am dorit-o. Veni-va poate ziua când Adrian va arăta cu ce preț a plătit uleiul din candela care a ars timp de douăzeci și cinci de ani în fața chipului dumnezeului său. Acest dumnezeu se află astăzi înaintea mea. Deci, credința nu mi-a fost zadarnică. Există, totuși, dreptate pentru inima omenească. Al dumitale fericit, *Panait Istrati*"[81].

Repere bibliografice: *Acum unsprezece ani la Saint-Malo*, a apărut, în traducerea autorului, în *Gazeta ilustrată – „Cinci lei"*, 15 septembrie 1934. Republicat în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura tineretului, 1969, pp. 273–279.

În Franța: *Il y a onze ans à Saint-Malo*, în *Marianne*, 15 august 1934; Republicat în vol. *Le Pélerin du coeur*, editura Gallimard, 1984, pp. 157–163.

În Olanda: *Te Saint-Malo, tien jaar geleden* în *De Notenkraker*, Amsterdam, 5 august 1937.

---

[81] Scrisoare datată *Saint-Malo, 17 august 1923*.

PRIMA REVENIRE ÎN PATRIE, DUPĂ ZECE ANI…

În toamna anului 1925, Panait Istrati revine acasă pentru a identifica mormântul mamei la Brăila și să citească șpalturile de corectură la cartea *Moș Anghel,* re-creată în limba maternă. „*Moș Anghel,* spune el într-o scrisoare lui Rolland, va fi o operă românească, la înălțimea celei franțuzești”.

Cu un an înainte, el își începuse colaborarea regulată la *Adevărul literar și artistic*, unde publică două povestiri autobiografice scrise direct în românește: *Pescuitorul de bureți* și *Sotir*, precum și articole de polemică, răspuns celor ce-i defăimau opera, refuzându-i prezența în literatura română. I se iau câteva interviuri și își face cunoscute unele „precizări de poziție”, ca, de pildă, *Între Neam și Umanitate*, care provoacă vii dispute, din cauza aprecierilor sale privitoare la gândirea politică a lui Eminescu. Publică de asemeni și câteva amintiri din vremea când se zbătea pentru agonisirea pâinii, tot cultivându-și sufletul și mintea: *Să ne fie rușine de judecata de mâine*, unde evocă anii de la Brăila, când era zugrav și l-a cunoscut din vedere pe Victor Eftimiu, accentuând încă de pe atunci că „prima datorie a artistului trebuie să fie priceperea vremii lui și să ne fie rușine de judecata de mâine”; sau își amintește, în articolul *Citind pe Gala Galaction… în vacanță*, de vremurile când era corector la tipografia „Poporul”, unde se tipărea revista *Viața socială* a lui N. D. Cocea. Aici îl cunoaște pe Gala Galaction, despre a cărui nuvelă *De la noi la Cladova*, notează că ar trebui tradusă în limbile cele mai răspândite ale pământului, pentru frumusețea ei artistică.

Tot în anul 1924, editura Rieder trimite în librăriile bucureștene două mii de exemplare din *Kyra Kyralina*, care se epuizează într-un timp record, iar criticul H. Sanielevici publică în *„Adevărul*

literar și artistic” (31 august–7 septembrie 1924) studiul său *Clasicismul proletariatului – Panait Istrati*, care întețește disputele din presă, în jurul lui Istrati, „adoptat” cu entuziasm nestăvilit de unii, contestat cu îndărătnicie de alții. Patima politică reacționară desfigurează până și dreapta judecată literară. Evocându-i amintirea, Mihail Sadoveanu scria, mai târziu: „Puțini oameni au adunat deasupra capetelor atâtea laude meritate și atâtea injurii nemeritate, ca prietenul meu Panait”.

Pregătirile pentru călătoria în România încep din primăvara lui 1925, reluând legătura cu vechi prieteni din țară. Trimite o „scrisoare publică” lui Cocea, de care îl legau amintiri eroice din vechea mișcare muncitorească și care apare în *Facla*, sub titlul *Mununc Facla cu puine*, în care e vorba de Herman Binder de la Galați, pe care prigoana antisemită îl alungase în Egipt și de revista lui N. D. Cocea și a anilor de luptă împreună împotriva „Carolilor, Brătienilor, Costineștilor, Ferekizilor și altor reptile”, care se îmbuibau și vlăguiau poporul român”. Și, cum era și firesc, îl previne pe Romain Rolland, cerându-i și sfatul cum să se comporte acasă, unde se dezlănțuise o mare bătălie în jurul numelui său: „Dacă voi fi omorât acolo de bandele turbate fascisto-antisemite, nu ar fi o pagubă decât pentru continuarea operei mele… Dezgustul meu față de atotputernicii pământului e în afara oricărei discuții, îmi dau seama că nu există cale de mijloc între cele două forțe care se înfruntă cu înverșunare, în clipa de față. Și atunci? Ce să fac? Cum să mă descurc?[82]”.

„Te implor, îi răspunde Rolland, dă-ți silința să nu faci pe acolo vreo prostie politică (…) La ora actuală, nicio formă socială nu poate fi socotită justă și sănătoasă. Și toate laolaltă sunt unelte de distrugere în mâinile turbaților și ale orbilor. O singură cale, un

---

[82] Scrisoare datată 6 iulie 1925.

singur îndemn nu ne înșală: Să vezi clar. Deprinde-te să vezi clar, mai întâi în tine însuți, apoi în alții[83]”.

În corespondența cu Rolland din acești ani, Istrati se arată adânc preocupat de soarta „tuturor asupriților, așa de numeroși în România și mai ales a celor ce zac prin ocne, fără apărare (…) Guvernul «liberal» al lui Brătianu – călăul celor 11.000 de țărani masacrați în răscoalele din 1907 – taie și spânzură, sprijinit pe baionete. Comuniștii sunt vânați până la ultimul, aruncați în închisori sau asasinați.”

La 25 august 1925, sosește la București, cu „pașaport în regulă și nimic pe conștiință de reproșat”. Copoiii Siguranței îi ațin calea, urmărindu-i pas cu pas deplasările la Ploiești, la Brăila, la Galați și la Iași. Notele informative pretind că ar fi revenit în România „ca să realizeze o strânsă legătură între comuniștii francezi și români”. Presa reacționară îl atacă zilnic. Nesinchisindu-se de amenințări, vizitează diferite regiuni ale țării, „care și azi sunt în aceeași stare ca acum o sută de ani”; se plimbă pe drumuri sălbatice din munții Moldovei, înfrățindu-se cu Mihail Sadoveanu, dr. I. I. Mironescu și alți scriitori moldoveni; se duce la Brăila, unde-l reîntâlnește pe moș Dumitru, care asurzise, identifică mormântul mamei… „O groapă prăbușită… prăbușite de asemenea atâtea prietenii, speranțe”.

I se iau câteva interviuri despre debutul cu *Kyra*, despre planurile de continuare a operei, amintiri, impresii. Două dintre aceste interviuri cititorul nostru le întâlnește în paginile acestei ediții. Unul dintre ele este luat de *Ioan Nicoară* (unul din pseudonimele lui N. D. Cocea). Reîntâlnire frățească, încălzită de amintiri eroice. Îi mărturisește, între altele, că a revenit în țară pentru a se adăpa la sursă, în vederea continuării operei sale

---

[83] Scrisoare datată 7 august 1925.

literare care va „întrupa o parte din sufletul și din viața românească”.

Vorbind despre „perspectivele” sale în România, Istrati răspunde în articolul *Neplăcerile eventuale de la noi*, acuzațiilor oficiosului brătienist *Viitorul*, care îl incriminase de „propagandă contra țării”, într-o „anumită presă franceză”. Somează redacția să producă dovada. Și adaugă: „*Noroiul și veninul* sunt armele «patrioților». În România, nu mi-am ascuns revolta împotriva orânduirii burgheze și n-am cerut nimănui să mă întâmpine frățește. Nichifor Crainic, neizbutind să facă din mine un «patriot», a scris în *Cuvântul*: «Te-am primit cu flori. Te vom urmări, de acum încolo, cu degetul pe trăgaci»”.

Trebuia să țină o conferință în sala „Eforia”. Agitația huliganică îl împiedică. Renunță și la un proiectat „festival literar” în sala Teatrului Național din Iași și la 3 octombrie părăsește țara, exasperat de supravegherea și șicanele Siguranței, care-l previne că „dacă se freacă de comuniști, va fi arestat”.

Repere bibliografice: *„Să ne fie rușine de judecata de mâine”*, în *Adevărul literar și artistic*, 17 august 1924; *Citind pe Gala Galaction… în vacanță*, în *Adevărul literar și artistic*, 24 august 1924; *„Mununc «Facla» cu puine”*, în *Facla*, 17 mai 1925; *Între banchet și ciomăgeală*, în *Facla*, 7 septembrie 1925.

Interviuri: *De vorbă cu Panait Istrati* (de Ion Nicoară), în *Facla*, 31 august 1925; *Panait Istrati, în țară* (de Sergiu Milorian), în *Contimporanul*, IV, nr. 60, septembrie 1925.

UN INTERVIU CARE A DURAT NOUĂSPREZECE ORE…

În Franța dintre cele două războaie, interviurile *Une heure avec…* ce apăreau în *Les Nouvelles Littéraires* aveau o faimă deosebită. Cele mai mari personalități ale culturii franceze și-au înfățișat viața și opera sub imboldul autorului acestor interviuri: *Frédéric Lefèvre*, el însuși scriitor de mare talent și redactor şef al revistei *Les Nouvelles Littéraires*, prima publicație literară franceză de mare tiraj ce salută prezența în literatura franceză a noului „Gorki al Balcanilor”. Acest „salut” este adus de însuși directorul ei, scriitorul Maurice-Martin du Gard[84]. Comparându-l pe Panait Istrati cu Joseph Conrad în literatura engleză, se întreabă: „Oare, Franța se îndreaptă spre o aventură tot atât de fericită cu acest român?” Și tot el dă răspunsul: „Extraordinar destin! Nevoia de a hoinări îl stăpânește cu putere… Se remarcă la el doruri surprinzătoare de povestitor și poet. Un povestitor interesant, mai ales în a zugrăvi figuri de oameni, un poet aspru și tumultuos al naturii, cum rareori pot fi întâlniți în Occident. Dar ceea ce îl aşază pe Istrati în fruntea autorilor, este pledoaria sa – aproape la fiecare pagină – pentru pasiune și prietenie. «Prietenia este prima între virtuți, deoarece le înglobează pe toate». Deci, Istrati poate fi considerat astăzi drept cel mai bun discipol al lui Aristotel… Totul într-însul este vocație spontană, încredere, îngăduință”.

*

Interviul, pe care Frédéric Lefèvre i-l ia lui Istrati, are o introducere și o concluzie, care trebuie să fie cunoscute de posteritate, dând o „aură” deosebită mărturisirilor scriitorului nostru. Le reproducem:

---

[84] *Les Nouvelles Littéraires*, 15 februarie 1924.

„Panait Istrati, povestitor român, înseamnă, mai ales pentru noi, un foarte mare scriitor francez. Se știe că la citirea primelor sale pagini, Romain Rolland a strigat: «Iată un nou Gorki!»

[…] Citit și răscitit cu entuziasm, de toți cei care aud de povestirile lui *Adrian Zografi* și nu-și ascund o plăcere… Citindu-l mi-am dat seama că opera lui este străbătută, susținută, îmbogățită, iluminată, întregită de un mare sentiment: cultul, dragostea pentru prietenie. Și nici nu mi-a trecut prin minte să-i trimit câteva rânduri *(«Domnule și iubit confrate»)* ca să-i cer o întâlnire. Nu! Mi-am zis: sau nu-l voi vedea sau interviul se va închega de la sine, sub magia unui singur cuvânt adevărat: *sub semnul prieteniei*.

În interviurile trecute[85], m-am întrebat adesea dacă eu eram autorul celor scrise de mine și dacă nu citam, fără să-mi dau seama. N-are a face. Oare nu era de ajuns că un anumit fel de a trăi și de a gândi îmi dăduse dreptul să-mi asum răspunderea? «Tot ce vine de la inimă, tot la inimă se întoarce. Totdeauna scriitorii s-au încrucișat sub semnul inimii» …

Plecam, deci, să întâlnesc pe cel mai indicat dintre aceștia, de o celebritate universal-recunoscută. Cui datoram, oare, această minune? La un mare prieten comun: Philippe Neel, cel care mi-a dat măiastră traducere a principalelor opere ale lui Conrad (citez, în primul rând, *O victorie, Lordul Jim* și recenta culegere de povestiri a lui Gaspar Ruiz).

---

[85] Frédéric Lefèvre a scris judicioase articole despre opera lui Panait Istrati, despre prietenia care le-a înfrățit inimile: *Panorama literaturii franceze contemporane*, în *La Voix*, 15 decembrie 1927; *Panait Istrati – om de convingeri*, în *La Voix*, 15 decembrie 1929; *Panait Istrati la Paris*, în *La République*, 31 august 1930; *Panait Istrati – unul dintre cei mai mari povestitori ai lumii*, în *Sud*, 19 februarie 1933.

…Mi-am intitulat, mașinal, interviul *O oră cu Panait Istrati*, când în realitate întâlnirea noastră a început sâmbătă la ora patru după-amiază și s-a terminat duminică, spre orele unsprezece și jumătate noaptea… Dar ceea ce aș vrea să fie simțit de cititor este atmosfera caldă și cordială, absolut spontană, ce a domnit între cei șase prieteni[86] pe care Neel îi reunise la dânsul în acea zi.

Istrati sosește al treilea, vizibil întărâtat. Fără să se prezinte, mi se adresează:

— Crezi în spirite, Lefèvre?

— ?!

— Închipuiește-ți, ieri-seară, în timp ce lucram din plin – scriam a treizeci și șaptea pagină a viitoarei mele cărți *Ciulinii Bărăganului* – deschid fereastra ca să aerisesc încăperea îmbâcsită de fumul țigărilor. Deodată, o rafală de vânt îmi zboară pagina pe culoar. Văzusem bine: în vestibul se afla un culoar larg, ermetic închis. Alerg în căutarea paginei și, cum era și normal, o caut pe jos. N-o găsesc. Surprins, cred că a alunecat pe sub ușile camerelor vecine. Deschid și o caut peste tot: sub mobile, pe mobile, în spatele mobilelor. Nimic! Deschid ușa dinspre scară și cobor un etaj. Nimic! Îmi ciupesc urechea, să văd dacă trăiesc. Și mă întreb dacă această coală de hârtie, pe trei sferturi scrisă, pagina treizeci și șapte, n-a putut fi o iluzie, dacă nu cumva atunci și eu însumi n-aș putea fi de asemenea o iluzie?

Acesta este omul, unul dintre cei mai mari povestitori ai lumii, a cărui glorie a depășit cele două patrii ale sale – de origină și adopție – fiindcă, fapt unic în literatură, operele lui sunt traduse actualmente în șaisprezece limbi! Pentru o atare glorie e nevoie de ceva mai mult decât un scriitor. E nevoie de un om. Și omul acesta se află în acest interviu, în fiece rând al operei sale. Îl veți reîntâlni,

[86] Cel de al șaselea era graficianul Jean Texcier, care a ilustrat interviul.

în curând, în prea omenescul *Stavru*, în muribundul *Moș Anghel*, în pușcăriașul *Codin* și înflăcărată *Nerantula*.

Nu-l cunoșteam ieri; azi el este prietenul meu și mâine va fi și al vostru".

*

Romain Rolland, după ce a luat cunoștință de acest interviu, îi scrie lui Istrati (11 octombrie 1927): „Am citit interviul dumitale luat de Lefèvre; rândurile unde vorbești despre mine m-au mișcat. Ești un om care știe ce înseamnă Moartea și Prietenia!

Schimbând doar un cuvânt dintr-una din maximele lui La Rochefoucauld, am putea spune „că ele nu se pot privi în față!"

Ai putea să-mi trimiți un exemplar din acest număr al lui *Les Nouvelles Littéraires*? Mi-ar plăcea să-l am".

Repere bibliografice: Interviul lui Lefèvre nu a apărut în România. Este publicat pentru prima oară în ediția de față. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Un paysan du Danube: Une heure avec Panait Istrati, conteur romain, écrivain français*, par Frédéric Lefèvre, în *Les Nouvelle Littéraires*, nr. 259, Paris, 10 octombrie 1927. Republicat în *Les Cahiers des Amis de Panaït Istrati*, nr. 26, decembrie 1983 și nr. 27, martie 1984.

[LUPENI – ’29]

La 20 august 1929, Panait Istrati îl anunță pe Romain Rolland: „Plec în România, pentru cei masacrați la Lupeni. Înfiorător![87]” Ajuns la București, obține de la Ministerul de Interne (Al. Vaida-Voievod) un permis de „liberă trecere[88]”, pentru a putea pătrunde în Valea Jiului unde era decretată starea de asediu. Însoțit de profesorul și scriitorul Romulus Cioflec, ajunge la Lupeni în ziua de 7 septembrie, ia contact cu văduvele minerilor asasinați, coboară în mină spre a se convinge de condițiile de muncă, stă de vorbă cu mineri scăpați din măcel, discută cu autoritățile.

Se duce la Timișoara, unde se judeca procesul minerilor greviști, la care asistă și depune eforturi pentru liberarea celor arestați abuziv. Dă interviuri în presa locală (română, germană și maghiară) subliniind că a venit la Timișoara și pentru „documentare sociologică asupra vieții muncitorilor”. În ziarul timișorean *Voința poporului*[89] se tipărește textul manuscris a lui Panait Istrati, pe care el l-a elaborat la Timișoara în zilele în care a asistat la procesul intentat muncitorilor comuniști, spunând între altele: „N-am venit ca să mă plâng, ci ca să lupt alături de toți oamenii de bine întru apărarea celor asupriți, oricare ar fi acești asupriți. Tot ce Franța are astăzi mai nobil în gândire și sentimente generoase, e gata să mă susțină, căci mulți sunt acei ce își dau

---

[87] Panait Istrati a venit la Lupeni în anchetă personală. Afirmația ziarului *Temesvarer Zeitung* (30 august 1929) că „a venit în România însărcinat de revista *Europa*, al cărei redactor-șef este Romain Rolland”, e fantezistă și ridicolă.

[88] Circulara nr. 11 655, semnată de ministrul de Interne, către toate prefecturile de județ, specificând că Panait Istrati „este liber a vizita orice localitate și a avea contact cu orice persoană, nefăcându-i-se nici o greutate în această privință, aducându-i-se la cerere orice sprijin”.

[89] Panait Istrati: *De ce am venit în țară*, în *Voința Poporului*, nr.164, Timișoara, 19 septembrie 1929.

seama de necesitatea unei lupte pentru apărarea unor libertăți amenințate din toate părțile, libertăți care au costat valuri de sânge ca să fie obținute și pentru a căror menținere alte valuri de sânge curg pe tot pământul.

Experiențele dureroase din extrema dreaptă, ca și din cea stângă, dovedesc omenirii că orice suprimare a libertăților nu poate să aducă decât catastrofe sociale de care profită numai o minoritate tiranică, reacționară, oricum s-ar intitula ea. De adevărul acesta se conving astăzi pături sociale din ce în ce mai largi.

România, țară mică și sărăcită de guverne reacționare, nu se poate ridica decât cu concursul străinătății și al propriei sale populații. Străinătatea care vrea să ajute nu e cea fascistă și n-are ce câștiga din experiența lui Mussolini. Iar populația acestei țări iarăși nu prin fascism caută să-și vindece rănile pricinuite de guvernări banditești. Așa că, dintr-o parte, ca și din alta, numai liniștea și munca pot reuni sufragiile tuturor".

Despre cele constatate la Lupeni, Istrati trimite vești și lui Romain Rolland, într-o scrisoare: „Prietene, acum când îți scriu, este ora două după miezul nopții. Venim de la Lupeni (...) nicio oroare colonialistă n-a putut atinge vreodată gradul celor suferite de bieții mineri în zorii memorabilului 6 august 1929. Dar nu-i vorba numai de cele douăzeci și patru de cadavre rămase locului, nici de estropiații pe viață și chiar de văduvele și orfanii din această dramă a luptei pentru pâine. Felul în care autoritățile locale și armata au comis masacrul, întrece în bestialitate tot ceea ce se cunoaște până acum în materie de represiune. (...) Oh! de ce nu suntem pe vremea haiducilor, ca să mă reped în pădure și cu o sută de voinici să cădem peste brutele sângeroase și să răzbunăm astfel pe cei ce au dreptate să nu mai creadă în justiția terestră[90]".

---

[90] Scrisoare datată 9 septembrie 1929.

În tot timpul șederii în România, a prezenței și investigațiilor în Valea Jiului, Panait Istrati a fost urmărit pas cu pas de copoii Siguranței, care trimeteau note la București, note ce alcătuiesc „dosarul" său la Siguranță. Astfel, intrarea în țară îi este semnalată de nota Direcției Poliției și Siguranței Generale, nr. 73511, 27 august 1929: „la 21 august 1929, scriitorul Panait Istrati a intrat în țară cu trenul internațional nr. 24, venind de la Paris". O altă notă (nr. 2751/29 august 1929) precizează că „susnumitul a declarat că și-a dat seama de teroarea capitalistă dezlănțuită împotriva muncitorilor români și este convins că țara e guvernată de bandiți. (…) acest domn agită în mare măsură spiritele muncitorilor". Alte note îi semnalează prezența la Lupeni, pas cu pas, întâlnirile avute, etc. Deasemeni, pierzându-i-se urma, la 12 octombrie 1929 se trimite „un ordin general" către polițiile de frontieră: „Raportați telegrafic dacă Panait Istrati a părăsit țara".

Revenit la București, Panait Istrati publică în ziarul *Lupta*, cele opt reportaje despre „măcelul de la Lupeni", în care combate crimele săvârșite în Valea Jiului. Presa reacționară îl atacă violent denunțându-l ca „agent al Moscovei", cerând să fie „alungat și pălmuit public". Trebuia să fie sărbătorit de Societatea Scriitorilor Români, printr-un banchet, dar, din cauza atmosferei încărcate, este anulat. Aceeași soartă o are și conferința ce urma s-o țină în sala „Tomis", ca și participarea la un „festival literar" la Teatrul Național din Iași.

Într-o scrisoare adresată lui Romulus Cioflec, care demisionase din partidul național-țărănesc, în semn de protest pentru masacrul și teroarea de la Lupeni, Panait Istrati îi comunică: „Sunt grozav de urmărit. Aseară însuși Ioanițescu[91] mi-a trimis vorbă că studenții „creștini" umblă să mă omoare. Și era adevărat: toată seara și noaptea până la unu, mi-au aținut calea pe Dragoș Vodă

---

[91] D. R. Ioanițescu, subsecretar de stat la Ministerul de Interne.

și au băut la o cârciumă lângă noi, urlând și arătând revolverele. Poliția mă păzea, e drept, dar știi tu cum te păzește poliția. (…) Dar ce țară, ce lume! Niciun condei care să aibă curajul să ne ia apărarea[92]".

Părăsește țara, cu direcția Viena-Paris, la 9 octombrie. Prevenită, poliția de frontieră Curtici anunță, la 10 octombrie 1929: „Ca urmare a ordinului telegrafic nr. 2182 și a ordinului dumneavoastră cifrat nr. 60114/1929, avem onoarea să vă raportăm că ieri-seară scriitorul Panait Istrati a părăsit țara prin acest punct de frontieră, cu «Orient-Expressul», direcția Paris".

La o depărtare de peste o jumătate de veac, „cuvântul-manifest" din 1929 al lui Panait Istrati, este prețuit și restituit la adevărata sa valoare noilor generații.

„Ecoul reportajelor scrise de Panait Istrati – notează *Gheorghe Ioniță,* în *Magazin istoric*, nr. 4, aprilie 1970 – despre lupta muncitorilor de la Timișoara și Lupeni, a fost foarte puternic în opinia publică din România. Cuvântul-manifest al scriitorului a răsunat vibrant în inimile tuturor acelor care, de la un capăt la altul al țării, au urmărit cu emoție desfășurarea principalelor evenimente politice ale anului 1929. (…) Deși au trecut peste patru decenii de atunci, evenimentele din 1929 rămân încă vii în inimile poporului nostru, ca un simbol nestins al luptelor trecute pentru libertate și dreptate socială. Ele rememorează drumul de lupte și jertfe al clasei noastre muncitoare, în frunte cu comuniștii. Rămân la fel de vii și dovezile de afectuoasă solidaritate cu clasa muncitoare pe care Panait Istrati și alte minți luminate din România le-au făcut în acei ani ai grelelor încercări".

Irimia Străuț, în *România literară*, nr. 32, 5 august 1971, apreciază în articolul *„Lupeni 1929 – retrospectivă istorică"*: „Cel care fusese

---

[92] Scrisoare datată 8 octombrie 1929.

numit de Romain Rolland, «Gorki al Balcanilor», scriitorul și publicistul Panait Istrati a fost una din personalitățile care, la auzul tragediei minerilor și a familiilor lăsate de izbeliște, părăsește Franța și întreprinde o anchetă în localitatea de la poalele Strajei, culegând vii mărturii la fața locului. (...) E un strigăt de revoltă al unui muncitor-artist și un document de rară autenticitate, care trezește ecou și astăzi în sufletul celor ce-l citesc".

Iar prof. univ. dr. *Ion Iliescu*, prezentând câteva date inedite[93] despre Panait Istrati, privitoare la ancheta lui în Valea Jiului, conclude că „Panait Istrati s-a pronunțat hotărât împotriva fascismului, militează pentru apărarea celor obidiți, se arată ca un înverșunat luptător pentru libertate, pledează pentru drepturile umanitare ale individului, ia apărarea muncitorilor, se pronunță pentru o democrație reală nu numai constituțională sau de declarație. Aceste câteva considerații întemeiate pe documente extrase din presă, evidențiază că scriitorul și publicistul Panait Istrati s-a manifestat ca om și prieten al oamenilor, ca militant și ocrotitor al celor împilați, ca ziarist care apără libertatea și demnitatea umană".

Repere bibliografice: Cele opt reportaje-anchetă în Valea Jiului au apărut în ziarul *Lupta:* I *Între Timișoara și Lupeni*, 24 septembrie 1929; II *Se bate și acum*, 25 septembrie 1929; III *Războiul dintre burghezie și comuniști*, 26 septembrie 1929; IV *Ce am văzut la Lupeni*, 27 septembrie 1929; V *Ce ascund Lupenii și Valea Jiului*, 28 septembrie 1929; VI *Raportul prefectului Rozvany*, 29 septembrie

---

[93] Vezi articolul *Câteva date inedite despre Panait Istrati în Buletinul Soc. de științe filologice pe anul 1984*, București, 1984, pp.42–49. Autorul publică și o detaliată bibliografie despre ecoul prezenței la Timișoara a lui Panait Istrati, în presa locală (română, maghiară, germană).

1929; VII *Exploatatorii minerilor*, 1 octombrie 1929; *Cauza muncitorilor în Valea Jiului*, 2 octombrie 1929.

În limba franceză: *Le texte intégral de la série des reportages de Panaït Istrati à Lupeni* 1929 (cu o prezentare: *La Verité a la parole…* de Alexandru Talex) în *Les Cahiers des Amis de Panaït Istrati*, nr. 21, noiembrie 1981, pp. 5–15.

ARTICOLE POLEMICE
LAȘI

În seara zilei de 19 octombrie 1909, ziarul *Adevărul* a scos o ediție specială, cu titlul: *În ajutorul lui Racovski! A fost arestat la Câineni! Ar putea fi omorât în închisoare! Muncitori, salvați-l!*

Muncitorii se adună de îndată în sala de întruniri din Calea Victoriei nr. 91, care se umple până la refuz. Înțesate: curtea și culoarele clădirii. Cordoane de polițiști împresoară pe muncitori. Printre participanții la întrunirea de protest se află și Panait Istrati, care evocă astfel această seară memorabilă:

„Deodată se produce o învălmășeală. Întrunirea terminându-se, suntem împinși în stradă. Agenții se împotrivesc și lovesc cu bastoanele de cauciuc. Atunci, un nor de piper îi orbește. Mulțimea se revarsă. Semnalul încăierării eu îl dădui, în fruntea unei coloane de băieți hotărâți. Nemaiputând răbda brutalitățile polițiștilor care aveau ordin să împiedice manifestația, năvălirăm peste agenți, rupând cordoanele. Ne întâmpinară cu lovituri puternice de sabie. Încolțiți, o tulirăm spre o stivă de cărămizi, de la o clădire în construcție și le aruncarăm în capul urmăritorilor.

Bătălia a continuat cu înverșunare până la miezul nopții, când, înconjurați din toate părțile, am fost prinși. O sută paisprezece arestați, dintre care opt reținuți pentru cercetări la Prefectură[94]. În noaptea aceea, ne-au deșălat cu bătaia în beciurile poliției. Dimineața, stâlciți, ni se iau amprentele, după care suntem închiși la Văcărești”.

Procesul ține două zile, 30 și 31 octombrie, în apărarea muncitorilor pledând N. Fleva, Const. Mille, Radu D. Rosetti, N. D. Cocea și alții. Sentința achită patru muncitori: Al. Oprescu,

---

[94] I. C. Frimu, Gheorghe Cristescu, Dumitru Marinescu, Panait Istrati, Al. Oprescu, Al. Stănescu, Ilie Matac și N. Țenescu.

Panait Istrati, Al. Stănescu și N. Țenescu; condamnă la cinci zile închisoare pe I. C. Frimu, Gh. Cristescu, D. Marinescu și Ilie Matac.

A doua zi, *Adevărul* titrează pe toată pagina întâia: *Guvernul înfrânt înaintea justiției – Sentința d-astă noapte*. Editorialul ziarului, fulminant la adresa guvernului, încheie: „Guvernul să-și lipească această sentință pe frunte, iar noi o salutăm ca o auroră a acelui soare care nu mai poate întârzia să lumineze într-o strălucită aureolă cauza sfântă a dreptății, căreia ne vom devota până la capăt. Trăiască muncitorii!”.

Trei zile mai târziu, Panait Istrati denunță în *România muncitoare* înscenarea poliției pentru a condamna muncitori nevinovați. Este articolul *Lași*, în care dezvăluie martorii plătiți și renghiul jucat „călăilor”, când aceștia au condamnat pe un alt „acuzat”, deoarece el își schimbase locul în boxă.

Repere bibliografice: *Lași*, în *România muncitoare*, 5 noiembrie 1909.

SCRISORI DESCHISE

Înainte de a fi scriitor, Panait Istrati a fost un ziarist aprig, militant pentru dreptate socială, pentru morală în artă și în viața artiștilor. El a folosit acest gen al publicisticii, ori de câte ori a fost nevoie să-și apere gândirea sau opera, dotat fiind cu un rar talent de polemist sau pamfletar. „Am lovit și lovesc mereu în tagma fabricanților de artă, îi scrie doctorului I. I. Mironescu, de la Iași. Dar eu lovesc cu inimă de om calm și fără ură permanentă. Izbesc și uit, ba chiar întind repede mâna către cel lovit”.

Mai toate aceste „scrisori deschise” au avut un răsunet deosebit de puternic în epocă. Citindu-le sau recitindu-le astăzi, multe dintre ele își păstrează actualitatea, una din caracteristicile scrisului istratian fiind capacitatea de a gândi în perspectiva timpului.

SCRISOAREA UNUI MUNCITOR CĂTRE HENRI BARBUSSE

A fost scrisă în 1919 și publicată în ziarul genevez pacifist *La Feuille*. Directorul publicației, Jean Debrit, îl angajă în administrație ca „al doilea expeditor” și, ca să-l ajute bănește, îi oferă colaborarea.

„Accept postul și păstrez o atitudine rezervată față de colaborare, deși era bine plătită, cu linia. Semnez o scrisoare deschisă adresată lui Barbusse, în chestiunea neîncrederii lucrătorilor față de intelectuali, și care atrage gazetei un răspuns demn și măgulitor din partea celebrului autor al cărții *Focul*. Eu luasem apărarea lucrătorilor, iar Barbusse, răspunzându-mi, îi apăra mai mult decât mine. Au urmat apoi două sau trei scrisori personale, slabe, la care am primit răspunsul pe care-l meritam.

Atât eu cât și Barbusse am avut o zi proastă când le-am scris. Nici eu, nici el nu putem fi judecați după aceste scrisori. Pot spune că el are apucături de chirurg, nu practică medicina sufletească. Nu e felul meu de a fi[95]”.

Și totuși, Panait Istrati se va reîntâlni și va lega prietenie cu Henri Barbusse, după apariția *Kyrei Kyralina*. Într-o scrisoare către Rolland (9 iulie 1925), el îi comunică: „Am petrecut la Nisa trei duminici cu Barbusse, dintre care una în somptuoasa-i vilă de la Miramar. (…) El mă iubește mult și eu la fel”.

„Scrisoarea” din *La Feuille* este semnată: Panait Istrati, zugrav de case, din „Organizația socialistă română *Lupta*”.

SCRISOARE DESCHISĂ DOMNULUI AL. CAZABAN ȘI SCRISOARE DESCHISĂ DOMNULUI N. IORGA… au fost scrise ca urmare a articolelor dușmănoase: *Un Gorki căruia îi zice Istrati* de Al. Cazaban (în *Viitorul*, 18 iunie 1924) și *Haiduci în franțuzește* de N. Iorga (în *Ramuri*, 25 iulie și 15 octombrie 1924).

SCRISOARE DESCHISĂ LUI CEZAR PETRESCU

În toamna anului 1931, Panait Istrati se lupta la Brăila din greu cu tuberculoza, ostracizat de neprieteni și de foști „prea buni” prieteni… Și, în ziua de 21 septembrie, are marea surpriză de a citi în *Curentul* articolul lui Cezar Petrescu: *Panait Istrati, bolnav*, care rostea, la lumina zilei, adevăruri crude pe care alți confrați nu îndrăzneau: „(…) încercarea lui Panait Istrati de a-și refixa rădăcinile sufletești în pământul natal, n-a fost prea fericită. Puțini prieteni l-au întâmpinat cu inima, și cu brațele deschise. Manifestațiile s-au dezlănțuit mai mult împotriva lui decât pentru

---

95 *Cum am devenit scriitor*, Craiova, *Scrisul Românesc*, 1981, p.p. 211–212.

dânsul. Printr-un paradox, s-a văzut dușmănit în aceeași măsură de naționaliștii intransigenți care nu-i iertau cuvintele aspre rostite sau scrise despre stările din România, după cum l-au întâmpinat cu pumnii încleștați și cu urlete de mânie frații tovarăși întrucomunismul integral care-l socoteau un mișel trădător al cauzei. Gazetele și revistele prea neîncăpătoare acum cinci sau șase ani pentru articolele care îl înălțau în slavi au amuțit brusc și ciudat. Sosise acasă și se simțea mai singur decât în ceasul plecării. Era pentru omul și scriitorul Panait Istrati o dramă. Pentru noi o ingratitudine.

Căci omul și scriitorul meritau ceva mai mult.

Unde-i sunt prietenii de ieri? Admiratorii frenetici?

Au rămas puțini. Am rămas cei care atunci nici nu căutasem să-i vedem chipul și ochii, fiindcă nu la sărbătorirea unui banchet se descifrează un suflet, ci în ceasul cel mai de apoi, al suferinței și al singurătății".

La această confesiune a autorului *Întunecării*, Panait Istrati răspunde printr-o „scrisoare deschisă" ce apare în paginile aceluiași ziar. Ea este urmată, cum era și firesc, de „scrisori închise", de o parte și alta, care pecetluiesc nașterea uneia din puținele prietenii frățești ale lui Panait Istrati, izbutite cu scriitori români. La prima scrisoare „închisă" a lui Cezar Petrescu, el îi răspunde: „Toate sosesc la timp, aceluia care știe să aștepte, spune un proverb franțuzesc. Așa că și dumneata îmi vii la timp, mie, care, dacă vrei, am știut să aștept. Spun că îmi *vii mie*, fiindcă până să văd cât am să-ți fiu eu de folos, știu precis câtă alinare a durerii mi-ai adus dumneata". Iar într-o alta, după două zile: „Ah! frate Cezar! Dacă e adevărat că o impulsiune profundă te îndreaptă spre galera mea, să știi că multe clipe de grea povară te așteaptă, dar și multe altele de strălucită satisfacție. Căci nu uita că mânuiești un paloș redutabil. Și orice mi-ai spune de puțina ta

încredere în căldura scrisului tău, eu îți afirm aci, cu mâna pe conștiință, că această căldură este reală și o cred unică în literele românești, chiar și în articolele tale cele mai neînsemnate. Și dacă într-o zi ai pune-o să sufle pe culoarele universităților și instituțiilor noastre publice, unde atâtea suflete demne gem umilite și așteaptă pe demonul lor răzbunător, multe canalii de origină romană și-ar blestema ziua în care s-au născut, și multe lacrimi de bucurie ai smulge oropsiților statului. Iar dacă o dorești, sunt gata să contribui, lângă tine, cu documentația și umilele mele puteri".

SCRISOARE DESCHISĂ… CĂTRE DREAPTA

Articol-document de mare însemnătate în mult controversata perioadă a anilor 1930–1935, când „tovarășii" de calomnie ai lui Barbusse, de pe toate meridianele, repetau și acuzau, fără să poată face dovada, că Panait Istrati a devenit „fascist, antisemit, inspector de Siguranță" etc. Scrisoarea apare într-o revistă condusă și scrisă de tineri, neînregimentați în vreun partid politic și care au oferit lui Panait Istrati posibilitatea să-și exprime convingerile fără vreo opreliște.

*

Panait Istrati a publicat și în presa franceză, mai precis în săptămânalul *Les Nouvelles Littéraires*, două „scrisori deschise" adresate lui François Mauriac și Romain Rolland.

Prima „scrisoare deschisă" este un răspuns public la scrisoarea ce-i trimisese marele scriitor francez, catolic, la Sanatoriul Filaret unde se afla internat în primăvara anului 1933. Nu este vorba de o polemică, ci mai degrabă o profesiune de credință. François

Mauriac n-a dat nicio urmare „scrisorii deschise” a lui Panait Istrati.

Cea de-a doua scrisoare, adresată lui Romain Rolland, este provocată de tăcerea acestuia în fața campaniei lui Henri Barbusse. Romain Rolland a refuzat să participe la această tentativă de asasinat moral, tăcerea lui incrimina totuși o rezervă ce putea fi considerată drept o aprobare tacită.

Panait Istrati alege calea dialogului cu Rolland, prin presă, deoarece relațiile de prietenie și corespondență fuseseră întrerupte de Rolland, la 15 martie 1930, invocând că într-o pagină din *Vers l'autre flamme* (primul volum) „a fost ofensată o femeie care nu-i era indiferentă”. Rolland îi răspunde, totuși, printr-o scrisoare (3 septembrie 1933) trimisă la Mânăstirea Neamț, unde scriitorul nostru se retrăsese ca să-și îngrijească sănătatea: „Cât privește atacurile a căror țintă ești dumneata, ce aș putea să văd în ele? Nu sunt membru în partidul comunist. (…) Dacă *L'Humanité* te atacă, ești om în toată firea ca să te aperi; și mi se pare că nu eziți s-o faci în articolul din *Les Nouvelles Littéraires*. Eu am fost neîncetat atacat toată viața. Am răspuns prin faptele și opera mea, mergând totdeauna în întâmpinarea unor noi atacuri. În ce te privește, te cred un om sincer, un pasionat (…) cât despre *Audessus de la meléé* și lupta pentru U.R.S.S., nu este cazul să fie tratate într-o scrisoare. Le voi expune simplu, la sfârșitul cărții mele în două volume *L'Âme enchantée* și mai ales într-o carte pe care o pregătesc și care reamintește luptele date de gândirea mea, de cincisprezece ani încoace: este urmarea cărții *l'Adieu au passé*. Le vei citi pe amândouă”.

Într-un interviu luat de Marcel Tetu în 1938 și publicat postum (*Europe*, ianuarie-februarie 1955) Romain Rolland a făcut dreptate lui Panait Istrati, afirmând răspicat: „N-a trădat pe nimeni. Pe nedrept i s-a lipit o etichetă, obligându-ne a-l vedea numai sub un singur aspect… Știu că nu a înțeles atacurile a căror victimă a fost

și că mâhnirea i-a îndoliat profund ultimele zile (…), i-au lipsit prietenii credincioși, capabili prin dragostea lor să-i dea mângâierea de care avea atâta nevoie”.

Din păcate, printre prietenii credincioși care i-au lipsit a fost însuși Romain Rolland.

Repere bibliografice: *Scrisoarea unui muncitor către Henri Barbusse*, publicată în această ediție, pentru prima oară, în limba română; *Scrisoare deschisă domnului Al. Cazaban*, în *Adevărul literar și artistic*, 3 august 1924; *Scrisoare deschisă domnului N. Iorga*, în *Adevărul literar și artistic*, 28 septembrie 1924. Republicată în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1969, pp. 81–89; *Scrisoare deschisă lui Cezar Petrescu*, în *Curentul*, 26 septembrie 1931; *Scrisoare deschisă… către dreapta*, în *Cruciada românismului*, 25 decembrie 1934; *Scrisoare deschisă lui François Mauriac*, în vol. *Cruciada mea sau a noastră*, 1936, pp. 161–170; *Scrisoare lui Romain Rolland*, în *Cruciada românismului*, 15 februarie 1936. (Traduceri de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Lettre ouverte d'un ouvrier à Henri Barbusse*, în *La Feuille*, Geneva, 16 septembrie 1919; *Lettre à François Mauriac, Réponse ouverte à une lettre mi-fermée*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 22 aprilie 1933. Republicată în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 178–183; *Libres opinions: Lettre à Romain Rolland*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 2 septembrie 1933.

PREFEȚE

Panait Istrati a scris patru prefețe, și anume la volumele: *Au pays du dernier des Hohenzollern, Les Hommes dans la prison*, de Victor Serge, *Apărarea are cuvântul* de Petre Bellu și *La Vache enragée* de George Orwell.

AU PAYS DU DERNIER DES HOHENZOLLERN

(În țara ultimului Hohenzollern) este o broșură de 32 pagini, editată de „Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani", având ca subtitlu *Istoria unei crime*. E vorba de asasinarea lui Pavel Tcacenko, arestat de faimoasa Siguranță, în 1926, pentru propagandă comunistă.

Pe copertă, sus, stingher, figurează fotografia lui *Pavel Tcacenko – victima*, iar jos, în dreapta, caricatura lui *I. I. C. Brătianu – călăul*. În cuprins sunt denunțate torturile la care a fost supus Pavel Tcacenko, asasinarea lui sub pretext că a vrut să „fugă de sub escortă". Sunt publicate apoi fragmente din articolele de protest publicate în presa vremii: Dr. N. Lupu *(Aurora)*, Const. Mille *(Adevărul)* și ziarul *Socialismul*. Întreaga broșură este un dosar minuțios al asasinatului, acuzator prin piesele publicate.

Prefața lui Panait Istrati este o *scrisoare-manifest*, adresată locuitorilor Parisului și precedată de următoarele rânduri: „Marele scriitor și membru al Comitetului de apărare a victimelor teroarei albe în Balcani, cetățeanul Panait Istrati ne-a autorizat să punem ca «prefață» emoționanta sa scrisoare trimisă la mitingul împotriva teroarei albe în Balcani, care s-a ținut la 6 octombrie 1926, la Paris, în sala «Sociétés Savantes»".

Repere bibliografice: *În țara ultimului Hohenzollern* s-a tipărit la Courbevoie (Franța), în 1926, de „Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani". Valea Plyngérei este „pseudonimul" alcătuitorului întregii broșuri, în niciun caz al lui Panait Istrati care este doar autorul „scrisorii-prefață". (Text inedit. Traducere de Alexandru Talex.)

LA VACHE ENRAGÉE DE GEORGE ORWELL

La începutul anului 1935, editura Gallimard își propune să prezinte cititorilor francezi pe scriitorul George Orwell, cu ocazia traducerii primei sale cărți *La Vache enragée*[96]. Lui Panait Istrati i se trimite textul romanului, cules și pus în pagină la tipografie. El nu cunoștea opera lui Orwell și *prefața* pe care o scrie este numai pe baza lecturii acestei cărți. De aceea și aprecierile se referă la „lumea lui Orwell" în comparație cu vagabonzii întâlniți de Istrati în drumurile sale.

Prefața a plăcut la Gallimard și însoțește debutul lui Orwell în fața cititorului francez. Ea a fost păstrată în toate reeditările acestei cărți, de atunci încoace. La noi, această prefață a rămas necunoscută până acum trei ani, când a fost tradusă și publicată de harnicul istoric literar Marin Bucur[97], însoțită și de o prezentare foarte competentă și densă, din care ne permitem să reproducem: „Apărută în 1935, în traducere franceză la editura Gallimard, *La vache enragée* era nu numai primul roman al lui Orwell, dar și primul tradus într-o limbă străină. Prezentarea scriitorului englez,

---

[96] Locuțiune franceză însemnând a trăi, fiind lipsit de toate, a fi în cea mai neagră mizerie. (Marcel Rat: *Dicționar al locțiunilor franceze*, Librăria Larousse, 1957, p. 392)

[97] *Viața românească*, nr.2, februarie 1982, pp. 71–76.

un necunoscut atunci în Anglia, o face Panait Istrati. Am putea spune că Panait Istrati îl descoperă Europei pe Orwell, așa cum la rândul său fusese descoperit de Romain Rolland. *La vache enragée* corespunde în substanță și stil cu însăși literatura lui Panait Istrati. Era o carte-reportaj autobiografic prin «azilurile» de noapte și de zi ale Parisului și ale Londrei, în cea mai curată descendență și moștenire gorkiană. (…)

Romanul lui Orwell era pentru Istrati «o operă rarisimă în vremea noastră», în primul rând prin «absența totală a frazeologiei literare». Scriitorul român îl descoperea cu adevărat pe Orwell, și în același timp își făcea propriul testament literar. *Prefața* la romanul *La vache enragée* (datată «București, martie 1935», deci cu o lună înainte de a muri) este și ultima sa credință literară. Destinul, măcar acum generos, a făcut ca scrierea de adio a lui Istrati să fie în același timp și actul de recunoaștere a unuia dintre scriitorii cardinali ai conștiinței umane contemporane. *Prefața* lui Istrati la cartea lui Orwell este, simbolic, un testament literar, ea fiind în același timp și *postfața* la propria sa operă (…).

Probabil că însuși Orwell va fi apreciat că cel care putea să înțeleagă și să facă pe alții să-l înțeleagă era atunci în Europa Panait Istrati. În orice caz, *Prefața* lui Istrati prefigurează o continuitate în afirmarea puterii adevărului literaturii în vremurile moderne. Cum romanul lui Orwell va apare la Paris, după moartea lui Panait Istrati, noul botez literar era și un act de proprie resurecție, arătând oamenilor nu rănile primite de la ei, ci dragostea care continua să le-o poarte, căci condiția literaturii depindea vital de condiția umană.”

APĂRAREA ARE CUVÂNTUL

Este cartea de debut a lui Petre Bellu, muncitor tâmplar, tipărită de o editură considerată în epocă drept rău-famată. E vorba de

editura „Ig. Hertz”, care publica romane în fascicole (literatură de alcov, de aventuri și călătorii), în colecții populare, la un preț la îndemâna marei mase de cititori. *Apărarea are cuvântul* este tipărită în „Colecția celor cincisprezece lei”.

Apariția cărții lui Petre Bellu provoacă o agitație fără seamăn în presă și lumea literară a epocii, putând fi apreciată – prin vâlva creată și marele ecou stârnit în lumea cititorilor – drept un „best-seller” al anului 1934. Ce conține și ce credea despre cartea lui Petre Bellu, Panait Istrati o arată clar în *Prefața* ce figurează în ediția de față. Vrem însă să stăruim asupra „scandalului public” provocat, Panait Istrati însuși luând cuvântul de două ori, public, în apărarea… *Apărării*: o scrisoare adresată lui Ion Vinea, directorul ziarului *Facla* (14 august 1934) și în penultimul articol al „serialului” *Marton Hertz, Petre Bellu și eu*, apărut în *Gazeta noastră ilustrată* – „Cinci lei” (3 noiembrie 1934).

Ce a contribuit la vâlva creată? O spune însuși *prefațatorul*: „Motivele sunt două: romanul tâmplarului este editat de Hertz și prefațat de mine. S-a unit tusea cu junghiul. (…) Dar dacă Marton Hertz și cu mine avem de ce să fim dușmăniți și ostracizați, ce vină are Bellu? (…) El, din gheena vieții lui, în loc să apară la 38 de ani cu un cuțit între dinți și cu un copios cazier judiciar, ca „tata Moșu”, a venit cu o carte. O carte proastă. O carte rău scrisă, fără sintaxă, fără ortografie, cu condamnabile și gratuite siluiri ale limbii, cu inexactități psihologice, cu naivități idealiste și cu tot ce mai poftiți, dar, în fine, o carte care a bătut toate recordurile de librărie. (…) Dar, pentru numele lui Dumnezeu, șaizeci și cinci de mii de cumpărători în trei luni, fie ei proști să dea în gropi, fie ei buni să servească numai de turmă democratică la alegeri democratice, și tot trebuie să conteze, să impună respectul! Adică cum? Toată lumea asta, reprezentând întreaga populație a unui oraș de mărimea Brăilei, trebuie să fie scuipată fiindcă citește o carte proastă? (…) Bellu e în cartea lui un răzvrătit fără zgardă.

Eroul lui principal devenise la un moment dat patron de bordel de lux, intrase în „lumea bună” a burghezimii celei mai autentice și ar fi putut să devie senator și epitrop de mari așezăminte «filantropice» și «culturale». N-a voit-o. I-a fost scârbă. S-a cabrat *împotriva soartei* și a reușit să iasă din starea lui, intrând la pușcărie și apoi în mormânt.

Iată ce este Bellu. Iată ce e *Apărarea are cuvântul*. Pentru asta stimez pe autor și proclam sus și tare că opera lui de azi e înălțătoare, binefăcătoare, în ciuda tuturor imperfecțiunilor ei tehnice (…), dar se poate sta de vorbă asupra «lenei» și ignoranței tehnice, care sunt reale, ale lui Bellu. Și eu cer autorului *Apărării* să muncească cu temei la îngrijirea stilului său. Căci dacă astăzi e salvat de flacăra care-i străbate și-i susține povestirea, mâine, când această flacără se va domoli, nimic nu-l va scăpa de la moartea literară clasa întâi.”

În același articol, din *Gazeta noastră ilustrată* – „Cinci lei”, Istrati răspunde și unei alte afirmații apărute în presă și care susținea că „Romanul lui Bellu, în paguba verosimilului și a tehnicii, manifestă ură împotriva burghezimii, ceea ce a putut să încânte pe zugravul călcat în picioare de burghezie”.

„Protestez în numele meu și al… burghezimii! scrie Panait Istrati, nici înainte n-am fost, nici azi nu sunt călcat de burghezie. (…)

Nu alții m-au împiedicat, ci eu n-am voit să fiu burghez, căci mi-a plăcut să fiu un vagabond, un om de nimic, un om care să nu fie robul unei uzine electrice, nici ca stăpân cu contracte severe, nici ca lucrător fără drept la grevă. Eu n-am nevoie de electricitate, gaz, tramvai și apă curentă, toate servite la minut. Eu, pe toate acestea, le găsesc în natură și n-am cerut oamenilor decât să mă lase să dispun de ele pe părticica de pământ ce mi se cuvine. Atât!”.

Cartea lui Petre Bellu s-a tipărit și la Paris, fiind tradusă de D. A. Dospinescu. Prefața lui Panait Istrati a fost reprodusă integral de *Les Nouvelles Littéraires* (19 martie 1938), pe trei coloane, având ca *titlu Panait Istrati ne prezintă un alt „Grand Meaulnes”*, ilustrat cu ultima fotografie a scriitorului brăilean. În introducerea care precede textul propriu-zis al prefeței, redacția revistei franceze își previne cititorii astfel: „În preajma morții, iubitul nostru colaborator și prieten Panait Istrati descoperea un povestitor român Petre Bellu. În momentul în care apare traducerea în limba franceză a acestui autor: *Apărarea are cuvântul* (editura Rieder), publicăm, nu fără emoție, paginile generoase în care poetul lui *Moș Anghel* și al *Neranțulei* prezintă pe necunoscutul său compatriot și compară *Apărarea are cuvântul* cu *Le Grand Meaulnes*”.

BINEFACERILE „CĂRȚII PROASTE”

Discuțiile pro și contra stârnite de *Apărarea are cuvântul*, repun în discuție problema „cărții proaste”. Panait Istrati intervine nu numai să apere cartea lui Petre Bellu, ci pentru că prețuia cartea așa-zis proastă, accesibilă marii mase a cititorilor cu modeste venituri. El însuși mărturisește că și-a potolit setea de a citi, în adolescență, cu isprăvile *Haiducilor* și numeroase alte pagini pentru luminarea sufletului și cultivarea minții, ce apăreau în fascicole tipărite pe hârtie ordinară.

Concluzia binefacerilor „cărții proaste”: „Un roman ai cărui cititori se numără cu zecile de mii este „o carte proastă de la Hertz”; când se numără cu unitățile de mii este carte bună… (care poate fi și proastă) de la ceilalți editori. Cu alte cuvinte, „bună” sau „proastă” cartea nu poate fi apreciată în funcție de editura care a tipărit-o, ci de *calitatea* conținutului ei.

Repere bibliografice: Cele trei articole ale lui Panait Istrati: *Binefacerile „cărții proaste”, Despre cititorul bun și cititorul rău, Despre romanul de aventuri și editorii acestui roman*, au apărut în ziarul *Facla*, din 23, 24 și 25 august 1934.

EVOCĂRI

AMINTIRI DIN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ

Trei sunt figurile despre care Panait Istrati și-a adus aminte, atât în activitatea lui publicistică, precum și în paginile autobiografice ale operei sale: Ștefan Grigoriu, Samoilă Petrov și Ștefan Gheorghiu.

Ștefan Grigoriu aparține timpurilor când mișcarea sindicală brăileană începea să se înfiripe. Istrati îl considera nu numai întemeietorul sindicatului muncitorilor din port: „Aș spune, notează el în articolul din *România muncitoare*, că dânsul a fost menit să dezarmeze, să îmblânzească și să îndrepte pe calea socialismului cea mai sălbatică și coruptă breaslă de lucrători”. E vorba de celebrii hamali din port, muncitori pe brânci și faimoși cuțitari, care-și dădeau replici – adesea mortale – în discuțiile la un pahar cu vin sau rachiu.

Ștefan Grigoriu este prezent și în paginile cărții *Casa Thuringer*, unde figura lui moș Ștefan prinde înfățișare de apostol, prin predicile lui neobosite împotriva „cuțitului și înlocuirea lui cu un briceag inofensiv”.

Pictorul sobar *Samoilă Petrov* este prietenul descoperit în anii prieteniei cu misteriosul Mihail Mihailovici Kazanski. Împreună își răsfață inimile și mintea, departe de „gura” neobosită a mahalalei care-i forfeca și-i întina. În cartea *Mihail*, Samoilă Petrov este prezent aproape în fiece pagină. Când Panait pleacă în vagabondaj împreună cu Mihail, îl poftește și pe Petrov să li se asocieze. Iar mama lui Petrov este aceea care îi anunță în „acea *seară de pomină*, la Geneva în 1919”, moartea maicii sale Joița și a

lui Samoilă Petrov: „Am aflat că fiul meu iubit, bunul tău prieten Samoilă, a murit într-un spital din Odesa. Dar fii tare, că și biata ta mamă a murit zilele astea, după cum vei fi aflat, și dacă te-ntorci la Brăila, să tragi la mine că te primesc ca pe fiul meu”!

Într-una din paginile autobiografice, Panait Istrati afirmă că viața lui „s-a legat uneori atât de strâns de unii oameni, încât adesea s-a contopit și a format una cu a lor. *Ștefan Gheorghiu* a fost unul dintre aceștia”. Deși cu caractere deosebite, viețile li s-au împletit în perioada mișcărilor muncitorești înainte de primul război mondial: „Mă duc cu gândul în trecut, cât mai departe spre începuturile noii mișcări socialiste, când prin anii 1903–1904 făceam, alături de Cristescu, primii pași în templul celor mai îndreptățite speranțe din câte au palpitat vreodată într-o inimă omenească, când rămășițele vechii mișcări își purtau cele două dulapuri și șapte bănci, din strada Vămii în Lascăr Catargiu și apoi în Primăverii și când cu ochii învăpăiați de primele dogoriri ale marelui ideal descifram în *România muncitoare* poeziile «zbuciumatului cizmar», despre care nu voiam să cred că adesea ajunează și că de multe ori îngheață de frig[98]”.

În acest climat îl cunoaște pe Ștefan Gheorghiu, luptătorul care „cârpocea la haina idealului său”, „cel mai popular dintre vorbitorii noștri, cel mai original dintre semănătorii de idei și unul dintre acei apostoli care prin inima lor caldă, sinceritatea și marea înrâurire ce o au asupra mulțimii, nu se nasc nici la o sută de ani o dată în viața unui popor”.

Amintirea lui Ștefan Gheorghiu rămâne neștearsă în sufletul său, întovărășindu-i pașii, peste tot pe unde l-a dus soarta. În 1919, pe când se afla la Geneva, se hotărăște să-și aștearnă pe hârtie câteva „pagini din călătorii”, intitulate *Frații săraci* și, repartizate

---

[98] Scrisoare datată Paris, 23 decembrie 1924, publicată în articolul *Spirite alese*, de N. N. Mateescu, în *România literară*, 5 august 1924.

în trei „părți”, pentru care își alege pseudonimul *Alexe Pribeagu*. Schema părții a doua este intitulată *Revoluționarul*, având ca prim capitol *Gurghi*. În partea a treia apare iarăși Ștefan Gheorghiu, menționat în capitolul II: *Adio „Gurghi”* (Plecarea din Egipt) și capitolul III: *Vestea tristă* (moartea lui Ștefan Gheorghiu).

În scrisoarea din 1919 către Romain Rolland este iarăși menționat: „Un suflet mare, revoluționar, lovit și el de neîndurătoarea tuberculoză”, cu care o șterge în Egipt, dar neajutându-l nimeni, „prietenul moare”. O ultimă prezență: după apariția *Chirei*, Panait Istrati schițează planul viitoarelor sale lucrări. Printre ele se află: *Theodor, Mama* și *Agitatorul*. (Theodor Neculuță, Joița Istrati și Ștefan Gheorghiu.) Nu a scris niciuna din ele, moartea răpunându-l prematur.

În 1925, la 1 ianuarie, se inaugurează la Brăila *Școala proletariană „Ștefan Gheorghiu”*, în cadrul „Casei poporului” a Sindicatului muncitorilor din portul Brăila, menită să dea „o pregătire culturală, care să corespundă setei de frumos și adevăr ce caracterizează progresul omenirii”. În pregătirea evenimentului, conducerea școlii cere lui Panait Istrati să evoce „figura uriașă a lui Ștefan Gheorghiu”. Fiind bolnav și termenul scurt, se scuză că nu poate fi „la înălțimea datoriei omului care caută lumină”, rugându-i să fie mulțumiți cu liniile următoare, scrise de „o mână bolnavă de om sănătos în simțiri”: „Ștefan Gheorghiu a fost la noi cel mai neobosit îndrumător de suflete, omul care a înființat cele mai multe cercuri culturale. Nu numai că, în libertate fiind, el înjgheba un asemenea cerc peste tot unde înnopta trei zile de-a rândul, dar chiar privat de libertate el crea focare de cultură, în închisoarea militară din Galați și prin alte pușcării pe unde îl trimetea setea de frumos și de adevăr. Din punctul acesta de vedere, deși el însuși puțin instruit, Ștefan Gheorghiu poate fi comparat cu cele mai mari figuri contemporane ale lumii. Ba aș putea să afirm, din ce am cunoscut la Ștefan și din ce am citit

despre marii revoluționari, că martirul clasei muncitoare din România le era superior acestora, prin puterea fascinatoare a prieteniei, unică în felul lui.

Nu setea de cultură, de adevăr și frumos făcea pe tineretul acelor vremuri să se grupeze în jurul staturii lui de stejar, ci flacăra nestinsă a inimii lui de prieten.

Ștefan Gheorghiu dădea foc omului, de îndată ce acesta avea într-însul un dram de esență divină. Și dacă este adevărat că de pe urma acestui uriaș al amiciției n-au rămas decât crâmpeie de suflete care mai oftează și azi după dânsul, dacă e adevărat că nici potopul de dragoste al bunului Ștefan n-a reușit să întemeieze o școală care să dureze și azi, cum ați voi ca eu să mai cred că setea de frumos și de adevăr există, poate exista altfel decât în mod izolat, un caz la o sută de mii de indivizi?

Omul a avut în toate vremurile dorința de a călători spre soare. Numai că atât!… De câte ori a întreprins o asemenea călătorie, a înghețat pe drum și a căzut din tot înaltul. Sociabilitatea omului a fost și va fi multă vreme o chestie de burtă și de alte câteva nevoi sentimentale. Setea de frumos și de adevăr nu se manifestă decât în chip excepțional, n-are nevoie de niciun îndemn și poate să trăiască din ea însăși. De adevărul acesta m-am pătruns din fragedă tinerețe. Asta nu m-a împiedicat să fiu un om sociabil și prieten. (…) Gheorghiu a murit crezând. Eu însumi eram să mor. Destinul a voit să înving moartea, să răzbun pe cei căzuți. O fac în momentele acestea. Credeți și dumneavoastră, cum a crezut și Ștefan, murind, și cum cred și eu, luptând încă, și veți învinge moartea și mediocritatea. Iar dacă aveți nevoie de sprijinul meu, vi-l voi da chiar cu prețul vieții, așa cum a făcut și Ștefan Gheorghiu".

În anul următor, într-o scrisoare adresată prietenului Jean Stănescu de la Ploiești, se opune ca să se realizeze în țară „o carte despre Ștefan Gheorghiu, fără documentarea necesară". Se oferă

ca această carte s-o tipărească la editura „Renașterea”, urmând ca „beneficiul realizat să fie în întregime vărsat unui cont de ajutor pentru clasa muncitoare, prin crearea la Brăila a unor modeste *hanuri populare*, unde să găsească adăpost și hrană toți cei ce se află aruncați în drum, așa cum am fost și eu până nu de mult timp”.

Cere apoi să se caute „orice document despre Ștefan Gheorghiu, să le strângă și să i le trimită recomandat la Nisa”.

Proiectul nu s-a realizat. Abia în 1968, M. G. Bujor publică micromonografia *Ștefan Gheorghiu și epoca sa* (Editura Politică). Ocupându-se de călătoria în Egipt a lui Ștefan Gheorghiu, autorul folosește întocmai articolul lui Panait Istrati, apărut în *Tribuna transporturilor*, înlocuind peste tot numele lui Istrati cu… „piaza rea”[99].

Panait Istrati despre Ștefan Gheorghiu este titlul unui articol de prezentare și comentariu, semnat de prof. Rodica Firescu, în *Familia* (seria I, nr. 4 (68), Arad, aprilie 1979). Reținem concluzia: „Aceste rememorări de călătorie, împreună cu întreaga evocare pe care Panait Istrati a încredințat-o numărului comemorativ al ziarului brăilean, pun în evidență interpretări subiective ce s-au dat acestor pagini de largă efuziune – adevărata atitudine a scriitorului față de acest neuitat erou al proletariatului român. Elogiile frenetice sunt îndreptățite și vădesc, cu atât mai mult, că pentru autorul rătăcit adesea în desișul unor contradicții și al unor neclarificări ideologice, exemplul sacrificiului, al simplității și acurateții caracterului lui Ștefan Gheorghiu a constituit un izvor de energie morală. Așa se explică, între altele, și numeroasele

---

[99] „Nu poate fi pusă la îndoială devoțiunea sinceră care a animat prietenia lui Panait Istrati față de Ștefan Gheorghiu. Apare de aceea de neînțeles acuzația pe care i-o aduce M. G. Bujor (…) numindu-l pe Istrati «Piază rea» și afirmând că l-ar fi «târât» cu el prostește în peregrinările prin Orientul Apropiat.” (Al. Oprea: *Panait Istrati: Dosar al vieții și al operei*, Editura Minerva, Biblioteca pentru toti, 1984, p. 53)

parafraze la credo-ul pe care Ștefan Gheorghiu i le-a exprimat într-o scrisoare (reprodusă, de altfel, în facsimil în *Tribuna transporturilor*, ca un fel de motto la articolul său omagial): *«Eu nu mai sper la o vindecare completă, și a trăi cu meremet, nu-mi surâde câtuși de puțin. Cât o fi să mai trăiesc, voi trăi pentru mișcare».*

În drumul său de viață și de creație atât de controversat, în zbuciumatul său destin contradictoriu, prețuirea arătată lui Ștefan Gheorghiu apare ca unul dintre cele mai frumoase momente de consecvență și de atitudine înaintată, iar admirația fără rezerve pe care i-a arătat-o reprezintă una dintre cele mai pozitive mărturii în dosarul, încă neelucidat complet, al «cazului Panait Istrati»”.

Repere bibliografice: I. *Despre Ștefan Gheorghiu*, II. *Ștefan Gheorghiu bolnav. În Egipt* de Panait Istrati, în *Tribuna Transporturilor*, Brăila, 6 martie 1915, cu prilejul împlinirii unui an de la moartea lui Ștefan Gheorghiu. Republicat în *Orizont literar*, Timișoara, 14 decembrie 1972. (Prezentare de Lucian Enescu.)

Cu prilejul a „10 ani de la moartea lui Ștefan Gheorghiu”, Panait Istrati publică evocarea *Întru pomenire,* în *Omul liber*, august-septembrie 1924. (Republicat fragmentar în *Luceafărul*, 31 iulie 1965.) În cadrul grupajului *Ștefan Gheorghiu – 12 ani de la moarte,* în *Pagini literare*, seria a II-a, nr. 4–5, februarie-martie 1926 (pp. 77–79) Panait Istrati publică evocarea *Ștefan al nostru*.

PANAIT ISTRATI ȘI ROMAIN ROLLAND

În 1926, Romain Rolland împlinește șaizeci de ani. Încă din vara lui 1925 încep pregătirile pentru realizarea volumului omagial *Liber amicorum Romain Rolland*. Cum era și firesc, Georges Duhamel îl invită – în numele grupului organizator – și pe Panait Istrati să colaboreze. La 9 iunie 1925, evocarea *Les trois phases de mon Romain Rolland* este așternută pe hârtie și o trimite marelui său prieten, pentru lectură și eventuale observații. Textul este însoțit de câteva rânduri: „…mi-am spălat fața și mâinile și am petrecut – scriind paginile alăturate – o întreagă zi și o noapte, fără pereche în viața mea. Vi le trimit ca să le citiți și să le îndreptați pe unde se simte nevoie. Nu a fost cazul de a mă feri să nu spun cuvinte goale, căci sufletul îmi era cuprins de o frumusețe neprihănită! Strâns în chinga spațiului limitat, nu-mi dau seama dacă am reușit să spun ceea ce trebuia sau dacă am depășit măsura.

Cred că Emil Roniger[100] nu se va supăra că ți-am trimis dumitale aceste pagini și nu lui, cum îmi scrie în invitație. Fii te rog bun și trimite-le dumneata”.

Profund mișcat, Romain Rolland îi răspunde, după citirea evocării: „Am trimis lui Roniger plicul cu textul dumitale. Ai rămas același «om neschimbat», dintotdeauna, fără egal în literatura franceză. Sunt mișcat nu de afecțiunea ce o ai pentru mine. Sora mea și cu mine ne simțim reîmprospătați sufletește de spontaneitatea dumitale fără seamăn, de această năvalnică nevoie de a-ți da inima pe față și fără nicio stavilă. Nu! Nu! Niciodată n-o să mor de plictiseală, cu dumneata. În clipa de față, am încredere

[100] Directorul editurii „Rotapfel Verlag”, din München-Leipzig, care tipărește *Liber amicorum Romain Rolland*, în 1926.

absolută în dumneata. Sunt convins că nu vei abdica niciodată. De altfel nici nu ai putea să fii în stare. Ești dăltuit dintr-un «metal» din cel mai fără prihană. Sunt sigur că te vei ține drept, în picioare, până la urmă. Îți strâng mâinile, spunându-ți din adâncul inimii, «mulțumesc»”[101].

Cu prilejul aniversării celor șaizeci de ani, Panait Istrati publică în revista *Pagini libere* un articol despre *Romain Rolland – omul*. Polemizând, cu „adversarii” care pretind că pustnicia scriitorului francez ar fi în realitate „a unui om dezgustat de viață și de lume, un fel de inimă albastră”, Istrati adaugă: „Nu e deloc izolat, nici de lume, nici de viață. Rolland s-a mutat definitiv la Villeneuve – în vara anului 1922 – după ce a trăit ani îndelungați în Germania, Italia și Elveția, adică s-a hotărât să îndepărteze din intimitatea lui pe toți acei care la Paris veneau în fiecare zi *numai* ca să-i strângă mâna, să-i spună «scumpe maestre» și… să-l împiedice să-și «are țarina» și să-și «sădească sămânța», după cum singur îmi explică într-una din primele sale scrisori (ianuarie 1921): *«Nouă inși din zece nu sunt decât niște curioși sterili»*, ceea ce înseamnă că un om din zece îl interesează. Iată la ce se reduce «izolarea» lui Romain Rolland.

…E adevărat că Rolland e dușmanul sociabilității de «salon», care e mai rea decât aceea de prin cafenele. N-a ținut niciodată ușă deschisă la o anumită zi din săptămână și nici nu i-a călcat piciorul la seratele în care lumea își pocește îmbrăcămintea, surâde după comandă și bârfește din instinct. E iarăși adevărat că nu răspunde din politețe acelora care îi scriu cu gând să-l măgulească. Dar când primește un om, când se duce la el, când îi scrie, apoi omul acela simte că are de-a face cu sinceritatea însăși (…); el a reușit să se lepede de toată ipocrizia pe care ne-o impune viața. Și să fie sincer – cu oricine și cu orice preț – sincer chiar împotriva sa.

---

[101] Scrisoare datată 24 iunie 1925.

Din cauza asta Rolland a pierdut foarte mulți prieteni, dar a câștigat în schimb amiciția neîntinată a acelei mase anonime cu care stă de vorbă în fiecare noapte la biroul lui de scris; e un murmur neîntrerupt de voci sincere și cele mai adesea îndurerate. Unul îl consultă, altul i se spovedește, un al treilea îi cere o bucată de pâine. Și când, după un stadiu de încercare, Romain Rolland spune cuiva că poate să vină să-l vadă, primirea lui aceea a unui frate ori părinte; el e simplu, afectuos, ascultă pe om cu răbdare, îi cere să-și deschidă inima și nu se sfiește să și-o deschidă pe a sa. Se înțelege, deci, că un astfel de om nu poate fi decât un «izolat» în concertul ipocriziei contemporane".

Tot în paginile aceleași reviste, îl definește cu altă ocazie: *„un revoltat înnăscut, împotriva împilării, un om bun și un mare prieten* (…) adică omul de inimă, prietenul care nu se ceartă cu frații lui de durere, ci se duce de-i caută acolo unde se află, îi adună la un loc și le spune un singur cuvânt, numai unul: *Revoltați-vă!*"[102]

În numărul următor, revista publică un salut în limba franceză, facsimilat (și tradus în românește): „Merci afectueux aux «vaillantes» *Pagini libere* et à mes amis roumains. Mes voeux vous accompagnent dans le combat contre le mensonge et la violence – Romain Rolland[103]."

Repere bibliografice: *Cei „trei" Romain Rolland ai mei* a apărut în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1960, pp. 67–74. (Traducere de Alexandru Talex.)

În franceză: *Les trois phases de mon Romain Rolland*, în *Liber amicorum Romain Rolland*, Zürich – Leipzig, Roniger Rotapfel Verlag, 1926, pp. 181–190. Republicat în *Les Cahiers des Amis de*

---

102 *Pagini libere*, seria II-a, nr. 3, ianuarie 1926.

103 *Pagini libere*, seria II-a, nr. 4–5, februarie-martie 1926.

Panaït Istrati, nr. 1, 15 ianuarie 1976, pp. 23–26 și în vol. *Le Pelerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 150–156.

…ȘI NIKOS KAZANTZAKIS

Viața lui Panait Istrati a fost marcată de trei „fantastice întâlniri”, fiecare cu semnificația ei distinctă: legendarul Mihail Mihailovici Kazanski, care îi revelează sentimentul Prieteniei și universul „vagabondului, omul civilizat al existenței absolute”; Romain Rolland, marele „însingurat” de la Villeneuve, care îl incită să se descopere scriitor, în limba franceză și Nikos Kazantzakis, tovarășul de drum de-a lungul Uniunii Sovietice, în căutarea unei „omeniri mai bune”.

Povestea prieteniei Istrati-Kazantzakis a început la Moscova, unde erau amândoi invitați la a zecea aniversare a Revoluției din Octombrie. Cel care provoacă întâlnirea este scriitorul nostru, însetat să cunoască „privirea în care freamătă pasiuni necuprinse” și care trebuia să-l însoțească în tumultosul său periplu sovietic. Întâlnirea are loc la 13 decembrie 1927, în camera sa de la hotelul „Passage”, din Moscova.

Mândru și fascinat de noua descoperire („Omul caută pe om”), Istrati completează într-o scrisoare trimisă lui Romain Rolland, portretul scriitorului grec: „Acest om mă depășește în unitatea ritmului de viață, în disciplina inimii, în caracter și cultura (…); e un om care știe să unească o erudiție din cele mai vaste, cu o inimă din cele mai tandre (…), în dragostea mea pentru el merg până acolo încât mă gândesc la o reîncarnare a lui Mihail, un Mihail tot așa de tandru, însă mult mai erudit. Doamne, cât e de măreață viața[104]”!

---

[104] Scrisoare datată 17 ianuarie 1928.

Kazantzakis, la rândul sau, este mulțumit de această întâlnire care îl readuce la viața activă, de șansa neașteptată de a fi câștigat un tovarăș de drum ce-i seamănă. („Să crezi tot, dar să nu te aștepți la nimic”.) Îl iubește pe Istrati pentru nesățioasa „poftă de a vedea și a cunoaște”, pentru „sufletul său puternic” care respiră „profund și cu recunoștință atmosfera lumii”. Dragoste, de asemeni, pentru opera lui, „izvor fremător ce țâșnește din noroiul vieții în care trăim și se bucură de soare (…). Sete nesăturată de viață, dragoste pentru tot ce exista, suferă și se zbate”. Și admirație fără rezerve pentru forța și grația lui de povestitor, pe care, „ascultându-l, simțim pământul lărgindu-se (…), iar sufletul nostru depărtându-și hotarele”. Într-un cuvânt, un scriitor din „cei mai apropiați de forțele primare ale pământului și sufletului”.

Au străbătut Uniunea Sovietică împreună, timp de șaisprezece luni, de la Murmansk și Arhanghelsk până în Caucaz și din Urali până la Marea Neagră. Lungi ore și zile de drumeție, voluptoase, pentru a „vedea și înțelege totul”, strigând de bucurie ori de câte ori întâlneau „opera socialistă”, disputându-se aprig în fața „imperfecțiunilor”. În februarie 1929, se despart, tot în același hotel, la Moscova. Panait Istrati se înapoiază la Paris, iar Nikos Kazantzakis își continuă singur periplul euro-asiatic.

Urmează patru ani de tăcere.

Revenit acasă, din toamna lui 1930 Panait Istrati trăiește la Brăila, în luptă cu singurătatea și tuberculoza. Și-a întrerupt scrierea operei și nu are decât o dorință: să-i fie îngăduit „a contempla ruina unei mari existențe”; să-și recapete forțele și, dacă „o mai avea timp, s-o pornească iarăși la drum”, pentru că pământul e „totdeauna frumos, iar majoritatea oamenilor lipsită de libertate”. Dar, ca să-și recapete forțele, să-și scoată sufletul din părăsire, are nevoie de încredere în sine, pentru că – așa cum o mărturisise – „răul” nu era de natură organică, ci *sufletesc*. Să se simtă din nou întovărășit de „umbrele uriașe” din trecut, avându-

i iarăși alături pe Romain Rolland și Nikos Kazantzakis, care-i întregeau ființa.

Retras la Mânăstirea Neamț, în Carpații Moldovei, trimite la 5 decembrie 1932, un scurt și frățesc apel lui Nikos, care se afla la Madrid, la universitate, însărcinat cu un curs de „greaca veche". Și la exact o lună mai târziu, marea și nesperata surpriză: prietenia lui Nikos Kazantzakis e mai vie ca oricând: „Numai văzându-ți scrisoarea, și inima mi-a sărit din loc. Mă gândesc la tine; idei și ideologii îmi fac greață". În scrisoarea imediat următoare se confesează prietenului regăsit: „Dragul meu Panaitaki, m-am descotorosit de orice teorie; ideile abstracte nu-mi mai spun nimic: le-am văzut, sunt din hârtie". Într-o altă scrisoare îi propune să scrie împreună „un dialog… cum două inimi de vagabonzi dărâmă și reconstruiesc Pământul. Cum plâng împreună și-și râd de toate instituțiile umane".

Panait Istrati e fericit: și-a regăsit tovarășul de drum de altădată! El se întreabă chiar dacă au fost în realitate despărțiți. La rândul său, Nikos se lasă năvălit de elanurile inimii sale generoase. Tandrețå, căldură sufletească, grijă pentru sănătatea prietenului regăsit, care îi populează singurătatea de scriitor, făcând-o suportabilă. Cât ar dori, ca Panaitaki să-i fie alături, să-i împărtășească câte ceva din paginile operei sale capitale, monumentala *Odissee*: „De ce nu cunoști greaca? Ai fi putut găsi în această epopee însuși sufletul meu…"

În toți acești ani, până la plecarea de printre noi a scriitorului nostru, Kazantzakis i-a urmărit activitatea cu interes și admirație, împărtășindu-i unele dintre convingeri. După citirea *Prefeței la Adrian Zografi*, el își strigă încrederea, fără sfială: „Tu ești flacără, tu înțelegi mai mult chiar decât ceea ce flacăra poate să lumineze. Misiunea ta nu-i de a face teorii de hârțogărie, ci să arzi (…), tu îți îndeplinești menirea de flacără, cum foarte puține suflete pe acest pământ. Tu ai ceva mai mult: ești o mare idee! Sunt sigur de tine,

nu mi-e teamă. Ai rămas tu, Panaitaki, un om adevărat, cald, fără mănuși, care te cheltuiești ca un haiduc. (…) Dacă vei pleca într-o zi, pământul se va răci în mod sensibil. Rămâi, arzi, mobilizează-ți toate forțele și crede, ca și mine, în miracol".

Cuvinte care cinstesc, în posteritate, memoria lui Nikos Kazantzakis, mai ales dacă le adăugăm și această definiție-simbol: „Panait Istrati n-a fost nici comunist, nici burghez, nici muncitor, nici intelectual. El a trăit dincolo de etichetele efemere ale frazeologiei contemporane. El este sufletul care se zbate în corpul omenesc pentru libertate."

Panait Istrati a fost această „flacără-idee" sau „foc nestins", (cum l-a numit Romain Rolland) și care a ars cu strălucire în secolul nostru, până la calcinarea totală. El rămâne *viu* în memoria generațiilor, prin mesajul nemuritoarei sale opere, care – așa cum spunea scriitorul francez André Stil – „are încă ceva de spus" în contemporaneitatea noastră, autorul ei fiind un „om-ecou", în care a răsunat „ceea ce frământă suflarea omenească a pământului".

Repere bibliografice: *Printre golanii din Grecia: Nikos Kazantzakis*, în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1969, pp. 202–205. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Parmi les gueux de Gréce: Nikos Kazantzakis*, în *Monde*, 23 iunie 1923.

ÎN VIZITĂ LA MAXIM GORKI

„Prima" a fost în adolescență. O culegere din nuvelele scriitorului rus, apărută sub titlul *Ceva mai bun, mai omenesc*, în care se aflau, printre altele, povestirile: *Cititorul, Konovalov, Makar Ciudra, Emilian Piliai, Celkaș*.

În 1905, Panait Istrati participă la manifestația de protest împotriva arestării lui Gorki de către „țarismul sugrumător".

Ciocnire cu poliția. Se cântă „Internaționala” și se strigă „Trăiască Gorki”. Se află printre cei arestați... „Acesta fu botezul meu revoluționar”, va spune mai târziu.

După douăzeci și trei de ani, întovărășit de Nikos Kazantzakis – invitați la aniversarea Revoluției din Octombrie – îl întâlnește pe Maxim Gorki la Moscova.

Odată cu apariția *Kyrei Kyralina*, faima lui Panait Istrati cucerește Europa precum și alte țări din lume. Marele scriitor rus se interesează îndeaproape de „Gorki al Balcanilor”, intervenind pe lângă Romain Rolland cu care se afla în corespondență, scriindu-i: „În ultima sută de ani, omenirea a făcut un pas spre lumină. Pe acest drum înaintează cot la cot toți cei care sunt demni de a purta numele de om. Printre ei, în primele rânduri, se află Panait Istrati, despre care dumneata, scumpe maestre și prieten, mi-ai vorbit și a cărui adresă te rog să mi-o trimiți numaidecât, cu viitoarea scrisoare”[105].

Panait Istrati l-a întâlnit pe Maxim Gorki la 28 mai 1928, în biroul editurii „Gosizdat” din Moscova. Despre această întâlnire îl informează la 5 iunie pe Romain Rolland: „Prietene, l-am văzut pe Gorki, fără să fac vreun demers pentru a-l întâlni și cu care n-am avut până acum decât un singur schimb de scrisori, acum o lună, când el n-a făcut nimic altceva decât să-și semneze răspunsul.

L-am văzut timp de un sfert de oră, în biroul lui Khalatov, directorul „Gosizdat”-ului (...), și într-un articol pentru *Les Nouvelles Littéraires* am încercat să fac o paralelă între el și dumneata.

...Nu mi-ai spus niciodată că-l cunoști pe Gorki. E foarte ciudat ceea ce am simțit eu. În articol n-am putut spune nici pe sfert.

---

105 Din corespondența cu Romain Rolland, în *Le Figaro littéraire*, Paris, 20 mai 1950.

Găsesc că Gorki are o tandrețe mult mai orientală decât a dumitale, adică mai vizibilă pe trăsăturile feței. Dar, vai, deși foarte vioi, cred că-i mai slab decât dumneata, mai puțin fixat pe *drumul* său sufletesc. Or, asta n-am putut-o spune în articol. Citindu-l, vei simți stinghereala mea în fiecare rând.

Logic, Gorki trebuia să fie mult mai aproape de starea mea sentimentală decât dumneata. Pentru că ne leagă același temperament, aceeași incultură și chiar aceeași viață… (…) Sunt disperat că nu vorbește nicio limbă de circulație universală! De neconceput pentru un om inteligent care a trăit douăzeci și cinci de ani în străinătate. (…) Îl cred bun și generos. Nu-i deloc amar. E un voinic care fumează ca un turc și mi-a spus că ar vrea să bea cu mine «o sticlă de vin bun franțuzesc»”.

În scrisoarea de răspuns, Rolland îl informează că se află în corespondență cu Gorki, din 1917, schimbând împreună vreo cincizeci de scrisori, animați și unul și altul de o caldă simpatie.

Despre vizita la Maxim Gorki, Nikos Kazantzakis a scris în cartea sa *Lettre au Greco (Souvenirs de ma vie)*, după moartea lui Panait Istrati. Cu tot respectul și dragostea ce o purtăm marelui scriitor grec, ne îndoim că relatarea lui este exactă: un Panait Istrati care se duce la întâlnirea cu Maxim Gorki, având buzunarele doldora cu sticle de vin și… mezelicuri! Or, tocmai această relatare s-a bucurat de numeroase „prezențe” în paginile revistelor noastre literare!… Păcat!

Repere bibliografice: *Vizită la Gorki*, în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1969, pp. 95–101. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Vizite à Gorki*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 16 iunie 1928.

ISAAC HOROVITZ

O altă „pagină” a prieteniilor lui Panait Istrati. Printre ultimele… Și, ca întotdeauna, dintre cele mai pasionante.

Isaac Horovitz era născut la Popricani, în Moldova. La 16 ani, a primit un bilet de drum și a plecat singur în Statele Unite, unde devine mai târziu scriitor și ziarist. În 1930, în drum spre Extremul Orient, se oprește în România, cu intenția de a-l cunoaște pe Panait Istrati.

În noiembrie 1930, Panait Istrati se afla la Iași. Oaspetele lui Mihail Sadoveanu și dr. I. I. Mironescu. Presa locală îi anunță prezența. Isaac Horovitz află, și cum era prieten cu dr. Mironescu, se duce să-l întâlnească.

„Servitoarea mă poftește înăuntru, povestește Horovitz, în cartea sa *Zile și nopți cu Panait Istrati*[106]. Pe o canapea, un om mă privește… Părul ușor încărunțit, ochii căprui. Fața brăzdată de cute adânci, figură de ascet. Îmi dau seama că este Istrati. Îl recunosc după felul cum îmi strânge mâinile, părând a-mi spune:

«Dacă ești un om, atunci te primesc în inima mea; dacă nu, te arunc pe fereastră».

— Vom merge la Brăila, la mine acasă.

— Dar tu ești bolnav și am auzit că vrei să te duci la Neamț.

— Nu sunt bolnav. Sunt un om singur, care n-are nevoie de nicio mânăstire, ci de un prieten.”

Devin prieteni dintr-o fulgerătură a inimilor lor nesățioase. La Brăila, Horovitz ține o conferință și îi ia un interviu[107]. Petrec împreună zile și nopți în șir, în spovedanii reciproce. Fac planul pentru un turneu în America: Istrati să țină o conferință despre *Arte și artiști*, iar Horovitz să încerce ecranizarea *Chirei Chiralina*, a

---

[106] Scrisă în idiș și tipărită la New-York, la editura „Cyco” (1940).

[107] *Panait Istrati vorbește omenirii din pat*, în *Lumea*, Iași, 1931.

lui *Moș Anghel* sau a lui *Codin*. (Proiect pentru care Horovitz s-a zbătut cumva, dar care nu se realizează.) Isaac își amintește: „Prima seară petrecută în căsuța lui Istrati, la Brăila. Afară, o furtună nemaipomenită își face de cap. Fulgi mari de zăpadă cad cu nemiluita. Crivățul zgâlțâie ușa și ferestrele care gem înspăimântător. Istrati stă lungit pe o sofa, lângă soba de teracotă. În odaie e cald. Mă aflu în fața lui (…)”.

Discuție despre rolul artelor și artiștilor, al literaturii și genurilor literare: „Literatură, spune Istrati, este războiul spiritual al unui popor. Fiecare scriitor este un soldat, în lupta pentru o omenire mai bună. Artistul trebuie să fie un om curajos, să se afle în fruntea tuturor învinșilor. Arta lui trebuie să fie o armă, iar succesul lui – victoria asupra nedreptății”.

Se interesează despre cine sunt clasicii literaturii evreiești, care este preocuparea ei esențială și căror pături sociale aparțin scriitorii evrei. Dar ceea ce trebuie reținut și subliniat, pentru că face cinste memoriei lui Isaac Horovitz, este atitudinea lui în timpul campaniei denigratoare a lui Barbusse: *evreul* Isaac Horovitz *apără* pe Panait Istrati și *respinge* acuzația că ar fi devenit fascist, antisemit etc. Istrati îi trimite toate ziarele cu articolele incriminate, spunându-i: „Iată tot ceea ce am scris. Citește și vezi”. Și răspunsul: *„Am citit și am văzut că Istrati era victima unei înfiorătoare calomnii”.*

Însă nu numai atât. Când ziarul în idiș *Morgen-Fraiheit* publică scrisoarea lui Istrati adresată lui Francis Jourdain, *suprimând unele pasaje*, Isaac Horovitz se revoltă și denunță public aceste „intervenții chirurgicale” care sluțeau adevărul.

Capitolul XV al cărții lui Isaac Horovitz: *Calomnii împotriva lui Istrati* este unul dintre cele mai emoționante mărturii a unei prietenii gata în orice împrejurare: „Horovitz a luat poziție împotriva tuturor detractorilor din epocă. (…) El a făcut-o în idiș, în fața unui public care era răscolit de zvonurile ce circulau, cum

că ar fi aderat la Garda de Fier. Horovitz a fost printre primii, dacă nu primul, care a proclamat sus și tare că toate aceste zvonuri erau lipsite de temei. Sarcină ce n-a fost ușoară, dat fiindcă articolele lui Istrati apăruseră în publicații de dreapta. În aceasta constă importanța luării sale de poziție[108]".

Repere bibliografice: *Isaac Horovitz*, în *Ancheta*, Brăila, ianuarie 1931.

---

[108] David Seidmann: *L'existence juive dans l'oeuvre de Panait Istrati*, Paris, Libraire A. G. Nizet, 1984. (Toate citatele din textul nostru sunt reproduse din această carte.)

ÎN MEMORIAM

Deși nu-i plăcea să scrie „despre prietenii care au plecat”, totuși, atunci când i-au murit doi prieteni – Léon Bazalgette și Jacques Robertfrance – Panait Istrati nu a ezitat să pună mâna pe condei. Temperament oriental, el s-a împăcat cu dificultate în prietenia cu cei câțiva scriitori francezi. Însuși Romain Rolland l-a compătimit într-o scrisoare: „Sărmane Istrati, de câte neînțelegeri s-a izbit firea dumitale, pe trei sferturi orientală! Dumneata îi judeci reci, ingrați, fără inimă. Ei te judecă un om fără măsură și fără un echilibru. Dumneata îți ai măsura dumitale. Iar ei inima *lor*”[109].

Și totuși, Léon Bazalgette, Jacques Robertfrance și chiar Romain Rolland l-au iubit mult pe Panait Istrati, integrându-l nu numai vieții lor de fiecare zi, ci și nevoii de comuniune cu cineva care se aseamănă ție. O recunoaște chiar Istrati, de pildă, când afirmă că „Léon Bazalgette a fost pentru mine miracolul prieteniei franceze, în plin secol de ipocrizie afectivă și literară”. Au muncit și sperat împreună în cele două „comitete” (pentru Apărarea victimelor teroarei albe din Balcani și Împotriva fascismului). Identitatea aspirațiilor minții s-a întâlnit deci cu cele ale inimii.

În toamna lui 1922, după prima întâlnire cu Romain Rolland, Istrati se înapoiază la Paris, având o scrisoare ce-i recomanda să ia legătura cu Léon Bazalgette, om cu „inimă caldă” și „apostol” al operei lui Walt Whitman. Împrejurările n-au fost însă prielnice unei adânciri a acestei prietenii. Nu există, până în clipa de față, nicio urmă că ar fi existat o corespondență între ei.

Cu totul altele au fost relațiile de prietenie cu Jacques Robertfrance. Nu o dată acesta i-a dat dovada dragostei ce purta omului dar, în egală măsură, și artistului. „Omagiul” postum pe

---

[109] Scrisoare datată 26 februarie 1922.

care Istrati îl aduce lui Robertfrance arată, fără înconjur, dimensiunea prieteniei care le-a contopit inimile.

Se știe că Jacques Robertfrance a fost a treia „mână franceză, prietenă” – după Rolland și Bloch – care i-a corectat manuscrisele, din punctul de vedere al gramaticii franceze. Muncă făcută cu dragoste și conștiinciozitate, lăsând nealterată creația scriitorului nostru.

„Deși am revizuit îndeaproape manuscrisul *Țața Minca* – îi scrie Robertfrance, la 20 august 1930 – mai sunt câteva mici greșeli de îndreptat. Mă autorizezi sau nu să le îndrept? O voi face, ca de obicei, respectând textul tău”. Sau într-o altă scrisoare, ultima înaintea morții, când era grav bolnav la pat: „Corectez cu încetinitorul șpaltele cărții tale[110]! Îți voi trimite reviziile după ce vor fi paginate…”

De asemeni, în relațiile cu editura „Rieder”, i-a fost nu o dată de un real ajutor. Afecțiunea ce i-o purta Jacques Robertfrance era cunoscută și apreciată în cercul scriitorilor francezi rolandiști. Jean Guéhenno, care era pe atunci redactorul-șef al revistei *Europe*, lui Panait Istrati i se adresează pentru a-i aduce „omagiul” postum.

Primind textul, Guéhenno își exprimă adânca lui prețuire și afecțiune: „Public textul așa cum l-ai scris. Este cel mai frumos și mai just omagiu ce putea fi adus prietenului nostru. (…) Sănătatea dumitale mă neliniștește. Dă-mi vești despre dumneata. Aș vrea să aflu că ți-ai recâștigat speranța și că ești mai bine. Aveam pentru dumneata multă stimă. Acum, îngăduie-mi să-ți spun că, după ce am citit omagiul adus lui Robertfrance, nutresc pentru dumneata cea mai trainică prietenie. Am trimis textul dumitale tovarășei de viață a lui Robertfrance. Sunt sigur că-i va face mare plăcere, aducându-i consolare în pierderea suferită[111]”.

---

[110] *La Maison Thüringer*, apărută în librării în anul 1932.

[111] Scrisoare datată 28 octombrie 1932.

Repere bibliografice: *Despre amintirea prietenilor noștri… care mor* și *Bunul meu Robertfrance* au apărut fragmentar în vol. *Cum am devenit scriitor,* Craiova, editura „Scrisul românesc”, 1981. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Sur la mémoire de nos amis… qui meurent,* în *Europe*, 15 iunie 1929; *Mon bon Robertfrance,* în *Europe*, 15 noiembrie 1932. Republicat în *Mercure de France,* 15 decembrie 1932 și în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 207–214.

ULTIMII ANI DE VIAȚĂ

În toamna lui 1930, Panait Istrati se reîntoarce mai întâi la Baldovinești și apoi în Brăila natală, bolnav mai rău ca niciodată și cu sufletul la pământ, din cauza prăbușirii măreţelor sale „marote": idealul social, prietenia și femeia.

Către sfârșitul acelui an, el își deschide sufletul în fața cititorului român, explicând această reîntoarcere la Brăila, ca și Anteu la sânul zeiței Thetis. În *Ancheta*, ziarul local, el își așterne dureroasa spovedanie de om învins de propria-i victorie, într-o lume în care nu-și mai găsește locul. Cu câtă sfâșiere de sine își privește drumul parcurs printre oameni, drama singurătății de om calcinat și nedreptățit de propria-i dragoste și încredere în destinul omului. „Ce trist e să-ți smulgi frumoasele pene de struț cu care ai plecat în viață!" Ce trist e să-ți dărâmi idolii, să constați hidoșenia firii umane și să-ți întorci fața cu dezgust de la o civilizație modernă, împinsă cu toată forța posibilă numai „pe drumul setei de îmbogățire cu orice preț și al desfrâului"; de la lumea scriitoricească, care a transformat arta într-un mijloc comod „de îmbogățire, descriind în chip neutru, dar cu sos excitant, viciile stăpânilor zilei"; de la „marile conștiințe universale, care practică eroismul și dragostea față de om doar în paginile cărților, nepărăsindu-și splendida izolare"; de la prietenie care nu durează „decât dacă o menajezi ca pe-o femeie".

„I-am părăsit pe toți, fără regret. Ce de morminte!" o spune cu sinceritate crudă, convins că „omul rămâne același, bun sau rău, cum a venit de la naștere", câtă vreme cei ce predică frumosul și dreptatea pe pământ fac din ele o negustorie de tarabă, pentru a se chivernisi.

Se mulțumește să caute, de acum încolo, oameni neînsemnați. „Omul devine o fiară, de îndată ce i se dă în mână o fărâmă de

putere, de însemnătate. El o întrebuințează, pe loc, ca să strivească pe aproapele său".

Revenit acasă printre ai săi, încearcă să-și „dezgroape" prezența în mijlocul confraților români, îndemnându-i să pornească împreună *„către ceva mai bun, mai omenesc"*, pentru poporul român „căzut în robie națională". Este apelul ce-l adresează de pe un pat al spitalului Filaret din București, în primăvara lui 1933. Viața nu-i „o biată iesle cu grăunțe", iar „cel ce mânuiește frumosul" este scriitorul; fără el „pământul ar fi pustiu, iar viața un întuneric". El trebuie să lupte fățiș cu tiranii societății, „să rămâie omul visurilor de dreptate universală", nefiindu-i „îngăduit să ia calea ușoară a revendicărilor personale (…) să lege soarta lui de soarta omenirii, oricât ar fi aceasta de abjectă. (De ce să nu fie abjectă, când abjecția vine de sus?)"

Despre soarta tineretului, scrie articolul *Adolescență chinuită*, rechizitoriu fără milă al unei societăți nedrepte, responsabilă „de dezechilibrul sufletesc al tinerimii din zilele noastre", al „milioanelor de flămânzi, titrați sau pălmași, care bat azi drumurile cerșind un post…"

De asemenea, face eforturi de a fi o prezență vie, activă, în viața de fiecare zi. La Brăila, numele său e mai des întâlnit în presa locală (*Ancheta* și *Curierul*), spunându-și cuvântul, răspicat, fără înconjur. Într-un număr din *Ancheta* își publică însemnări de călătorie spre Franța (*Două accidente*), iar în *Contimporanul* îi apare *Între frumusețile artistice și liberarea omului*, articol scris pentru o revistă franceză a autodidacților de la Toulouse, care a rămas doar un proiect.

Cu excepția unui cerc restrâns de scriitori, Panait Istrati rămâne un izolat în mijlocul confraților români, pe care îi cunoștea în marea lor majoritate numai din citit. Este ilustrativă, în această direcție a eforturilor sale, scrisoarea către dr. I. I. Mironescu (1933), din care reproducem: „Sunt de trei ani în țară și se zice că am

prieteni nu numai dușmani, prieteni buni ca Mihai și alții, care au condei și editori, dar care din ei s-a gândit să mă reamintească, din vreme în vreme, publicului cititor sau să mă recomande unei edituri? *Nici unul!* O tăcere de mormânt domnește la noi deasupra numelui meu, chiar și atunci când, în străinătate, ziare europene vorbesc de mine, cum e cazul de câte ori public o carte, ori țin o conferință.

(…) Așa trăiesc de trei ani încoace. Am fost respins de la porțile Egiptului, am fost dat jos din tren, de lângă nevastă, în vara lui 1931, la Postumia și refulat la Liubliana, când am rămas fără bilet… N-am avut în toată vremea asta un om, unul singur, căruia să-mi deschid sufletul. Toți erau ori ocupați, ori indiferenți, ori dușmani”. Iar într-o scrisoare către Camil Petrescu (1 ianuarie 1930) mărturisește că: „Lupenii mi-au servit un exemplu dureros: în timp ce eu riscam să fiu ciomăgit și de către ai mei și de către cei ai tuturor chilipirurilor politice, nu s-au găsit trei oameni de frunte printre scriitorii noștri, care să considere cauza minerilor din Valea Jiului ca o cauză de înaltă umanitate, deci și a omului de condei, oricât acest condei ar fi azi inferior târnăcopului. Un singur om a fost mișcat, a riscat și m-a susținut, cu prilejul acesta, din toate puterile lui: Romulus Cioflec. N-am reușit însă amândoi decât să ne facem și mai urâți de pungășimea intelectuală de la noi, care s-a năpustit să ne sfâșie”.

Am fost martor în epocă ale dramei acestui scriitor care și-a cinstit condeiul, nepătându-l cu niciun compromis. Ei bine, în acei ani ai campaniei lui Barbusse nu s-a găsit niciun confrate român care să-l apere, ba dimpotrivă îi era îngăduit oricărui de nenumit să-l împroaște cu noroi. N-a purtat ranchiună nimănui. Din când în când, doar câte „un simplu și anonim oftat de om”, cum zicea el însuși, și pe care posteritatea este bine să-l cunoască în cruda lui realitate.

Repere bibliografice: *Între frumusețile artistice și libertatea omului*, în *Contimporanul* nr. 61, octombrie 1926, *De ce m-am retras la Brăila*, în *Ancheta*, decembrie 1930. Republicat în *Analele* Brăilei, aprilie-iunie 1938 și în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 225–231; *Două accidente*, în *Ancheta*, 26 decembrie 1931; *Către ceva mai bun, mai omenesc*, în *România literară*, nr. 66, 20 mai 1933; *Adolescență chinuită*, în *Ancheta*, 24 aprilie 1934.

ARTELE ȘI UMANITATEA DE AZI

La începutul anului 1932, *Deutscher Kulturbund* propune lui Panait Istrati un turneu de conferințe în principalele orașe din Austria și Germania. Primește și scrie *Artele și umanitatea de azi*, curajoasă pledoarie pentru rolul Artei, considerată „combatant pentru Dreptate”, purtătoarea „luminii unui adevăr menit să combată egoismul omenesc și să realizeze mai multă dreptate pe pământ”. În același timp conferința este un violent rechizitoriu, în epocă, împotriva „negustorilor de literatură așa-zis eroică”, care ca „toți negustorii se îmbogățesc, se zăvoresc în vilele lor, fericiți de libertatea lor, pizmuitori pe banii depuși în bănci, aprobând tacit baionetele care le apără huzurul împotriva străzii”. Acest strigăt de alarmă împotriva înjosirii Artei a răsunat în toată activitatea publică a lui Panait Istrati, în perioada anilor 1930–1935. Cu idealul social la pământ, renegat de „confreria uriașilor gândirii universale”, rămâne singur, hotărât să nu spună decât Adevărul, atât în operă cât și în articolele din presa română și franceză. El își previne, de altfel, cititorul, în *Prefața la Adrian Zografi*, spunându-i răspicat: „Am învățat să vorbesc cinstit cu omul care crede în mine… Am învățat ce trebuie să fie un scriitor cinstit… Arta lui Adrian al meu va fi adevărul meu, dorința mea de dreptate… Documentul, eu, cuvântul meu”.

Conferința *Artele și umanitatea de azi* continuă rechizitoriul împotriva abdicării artelor și artiștilor, deveniți instrumente în mâinile dictatorilor din epocă, în schimbul unei cât mai confortabile stări materiale. Epoca dintre cele două războaie mondiale este pusă pe masa de disecție, împingând jaloanele concluziilor departe, în perspectiva umanității.

Turneul lui Panait Istrati cu această conferință a avut următorul itinerar: Viena (2 februarie), München (4 februarie), Berlin (10

februarie), Hamburg (12 februarie), Frankfurt am Main (15 februarie), Heidelberg (16 februarie) și Köln (17 februarie). Peste tot este primit triumfal, chiar aplaudat pentru curajul său de artist-cetățean. Presa germană se face ecoul larg al acestui turneu: se publică numeroase articole despre biografia scriitorului nostru, despre operă, despre experiența lui socială, precum și dări de seamă despre conferință, care este tradusă în limba germană și publicată în *Europäische Revue*.

Ecoul conferinței *Artele și umanitatea de azi* depășește frontierele Germaniei. Este tipărită și în Olanda, iar presa franceză îi acordă prioritate în „evenimentele zilei”. Revista *Europe* o publică integral. *Cuvinte amare și juste* este titlul comentariului apărut în *La Liberté* (9 august 1932): „Ce conferință frumoasă a lui Panait Istrati publică revista *Europe*. O palmă dată epocii noastre, care ne înviorează obrazul”. Articolul semnalează, în continuare, că textul lui Panait Istrati „reamintește pe cel ținut de Georges Duhamel la „Université des Annales”, care reproșa unor scriitori că s-au lăsat înjosiți de dragul publicității, mai rău decât băcanii”. O altă publicație *L'echo d'Oran* (7 august 1932) reține din mesajul lui Panait Istrati că „arta nu trebuie să slujească, în principal, decât luptei pentru eradicarea suferințelor din lume. Ea nu-i un scop, ci un mijloc”.

Panait Istrati se înapoiază în patrie, dezamăgit de entuziasmul provocat, de vorbăria celor care se înghesuiau să-i dea dreptate, pentru ca apoi să se întoarcă la ale lor, continuându-și negoțul artistic. Într-o scrisoare adresată în timpul turneului unui prieten, scriitorul olandez A. M. de Jong, el se mărturisește cu amărăciune: „Voi veni la tine pe 18 sau 19 februarie, dar poate că aș face mai bine să mă duc dracului în Brăila mea, pe care o suport mai bine decât tot acest turneu cu conferințe și decât toată această lume în smoking care mă întâmpină cu urale și felicitări, în loc să mă

scuipe în obraz pentru toate grozăviile ce i le arunc în față, fără nicio părtinire”.

Scrisă acum cincizeci și trei de ani, *Artele și umanitatea de azi* e prea puțin cunoscută la noi sau aproape deloc de tinerele generații de cititori. Pentru a o face să retrăiască în contemporaneitatea noastră, am reprodus-o integral în prezenta ediție, convinși că ea își păstrează actualitatea, îndemnându-ne la reflecție.

Repere bibliografice: *Artele și umanitatea de azi* a fost publicată în broșura cu același titlu, de editura „Cruciada românismului”, 1935. (Traducere și prezentare de Alexandru Talex.)

Alte ediții: *Europäische Revue*, nr.5, Berlin, mai 1932; *Europe*, nr.7, Paris, mai 1932; *Het Volk*, Amsterdam, 19 mai 1932. Republicată în vol. *Le Pèlerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 184–203.

PENTRU CĂ AM IUBIT PĂMÂNTUL…

La sfârșitul lui ianuarie 1930, Panait Istrati îi anunță lui Romain Rolland hotărârea unui „turneu” în Egipt și Palestina: Bilili[112] urma să dea o serie de concerte (canto), acompaniată de violonista Christl Hauser, iar el urma să citească „o nuvelă autobiografică”, inedită, din vremea îndepărtată a vagabondajelor sale în Țara Faraonilor. Prietenul său, scriitorul olandez A. M. de Jong, urma să-i însoțească în tot acest periplu egiptean. Banii necesari și-i procură de la „Rieder”, grație lui Jaques Robertfrance.

„Niciunul dintre prietenii mei nu mi-a venit într-ajutor, în această împrejurare decisivă pentru viitorul acestei femei. Este destul de trist! (…) Niciodată viața nu mi-a arătat, în nicio împrejurare, o față atât de hidoasă. Ca să-mi creez o rezervă de

---

[112] Marie-Louise Baud-Bovy, cu care trăia în „uniune liberă”.

bani, voi scrie vreo douăzeci de articole în vreun ziar de stânga din Egipt și Palestina, plătite fiecare cu câte trei sute de franci francezi[113]”. Expediția începe cu peripeții, deoarece violonista refuză să plece cu ei, pe motiv că părinții nu consideră Egiptul o țară „atât de civilizată”. Și, îmbarcați pe piroscaful „Vienna”, pornesc la 2 februarie 1930 spre Alexandria mult visată.

La 4 februarie, Romain Rolland primește o scrisoare dramatică de la Panait Istrati, aflat în barul piroscafului „Vienna”: „Toți pasagerii au debarcat. Eu sunt singurul care nu pot pune piciorul pe pământul egiptean, guvernul interzicându-mi debarcarea, în ciuda vizei de intrare dată de consulul de la Viena. Natural, o mână de oameni – avocați și ziariști – se zbat să anuleze această interdicție. Sper ca mâine să pot coborî, să revăd meleagurile celei de-a patra patrii ale mele.

(…) De șase ori am intrat în Egipt, în trecut, fără să am nici cea mai mică hârtiuță oficială. O dată vin și eu aici cu coșcogeamite pașaport, și iată că sunt oprit să cobor!”

Ce se întâmplase? O povestește Bilili, în altă scrisoare[114]: „Iată-ne ajunși acum patru zile, după o traversare groaznică a Mediteranei, în acest frumos port, atât de cunoscut și iubit de Panait. «În regulă» cu actele, atât eu cât și Panait și domnul de Jong. Plătim tustrei taxa de ieșire; ni se reține pașaportul lui Panait, rugându-ne să luăm loc un moment… Și i-l restituie abia azi, cinci minute înainte de plecarea vaporului, fără nicio explicație. Nici măcar să vină un funcționar din Alexandria. (…) Scrisorile primite acolo au fost confiscate…

Avocații încercând să afle motivele, guvernatorul le spune: «Noi avem documente; se află în bagajul lui o carte pe a cărui

---

113 Scrisoare datată 22 ianuarie 1930.

114 Scrisoare către Romain Rolland, datată 8 februarie 1930.

copertă stă scris *Soviets*[115]. E un bolșevic ce vine aici să facă agitație. Nu mă amestec în treaba asta; ordinul a venit de la Cairo. Deci…»

Un deputat din parlamentul egiptean (Zalgululist) s-a dus la Cairo, să le explice ce fel de scriitor e Panait, ce rușine va fi pentru Egipt să-i interzică debarcarea. Ministrul nu era acolo și subsecretarul de stat a spus că «va examina chestiunea». Doi avocați din baroul egiptean și un avocat englez, foarte influent (maestrul Alexander), s-au dus de asemenea la Cairo, unde au fost primiți foarte «rece» de subsecretarul de stat și de doi membri ai înaltului Comisariat englez.

Englezii au fost foarte «amabil», s-au prefăcut, spunând că «ordinul nu va fi menținut». Ne-au dus cu vorba până în ultima clipă. O oarecare impresie le-a făcut faptul că Panait e membru al «Institutului Internațional de Cooperare Internațională». Un grup de scriitori și trei directori de ziar au trimis o telegramă de protest. La o scrisoare recomandată trimisă Legației române din Cairo, s-a răspuns în mod laș că «dat fiindcă era socotit primejdios prin ideile ce propagă, legația îl predă pe Panait în mâinile guvernului egiptean».

Panait a fost păzit de «ceaușii» (jandarmi arabi), care-l deșteptau când le venea «schimbul»: la miezul nopții și la șapte dimineața (…) Moș Binder, pe jumătate paralizat în spital, încă așteaptă să-l strângă în brațe și nu pricepe de ce încă n-a venit la el. Se pare că i-a citit toate cărțile, pe care le păstrează ca pe o comoară, ca și fotografiile unde Panait avea bărbuță și mustață. «Nu o să-l mai văd niciodată pe al meu Moș Binder», se tânguie Panait. (…) Guvernul egiptean i-a plătit cele patru zile de captivitate și drumul cu vaporul la Triest”.

La Triest a fost închis într-o celulă la pușcărie, fără a înștiința consulatul român local. Consulul, prevenit de Bilili, o anunță: „Va

[115] Volumul al doilea: *Soviets 1929*, din trilogia *Verse l’autre flamme*.

fi lăsat să plece la Viena, astă-seară la șapte.” Dar nu la Viena trebuia să plece, ci la Paris. Petrece noaptea respectivă în celulă, poliția pretextând că nu are agenți suficienți ca să-l poată păzi la hotel. Nicio telegramă de protest de nicăieri. A doua zi este eliberat din pușcărie. Panait Istrati se îndreaptă cu trenul spre Paris. „Numai datorită mai ales consulatului Franței la Triest am putut pleca”, își încheie scrisoarea Bilili. A. M. de Jong, scriitorul olandez, și-a continuat singur voiajul în Egipt.

Ajuns la Paris, Panait Istrati scrie confesiunea *Pour avoir aimé la terre… (Pentru că am iubit pământul…)*, care apare în *Les Nouvelles Littéraires*.

Înainte de a pleca în Egipt publicase *Confiance (Încredere)*, în revista *Europe*, care este „un răspuns deschis la o scrisoare semideschisă”, a scriitoarei franceze Lucie Delarue Mardrus, soția traducătorului *Coranului* în limba franceză. Și acest text este o viguroasă „profesiune de credință” și în același timp o răspicată „punere la punct” a răstălmăcirii atitudinii sale după apariția seriei *Vers l'autre flamme*.

Aceste două texte, Panait Istrati le-a reunit într-o plachetă cu titlul general *Pour avoir aimé la terre…* și care în loc de „cuvânt înainte” are următoarele lămuriri adresate cititorului, precizând cu fermitate poziția lui de „revoltat sentimental”: „Oamenii care luptă pentru libertate și dreptate vor găsi în aceste pagini cea mai sinceră contribuție a mea. Am refăcut în întregime paginile care dau titlul acestei plachete și care au apărut mai înainte în *Les Nouvelles Littéraires*[116], suprimându-le tot ceea ce se înscria ca efemer și am mărit considerabil partea inedită, în textul primitiv.

---

[116] E vorba de textul care apare în revista suscitată, la 22 februarie 1933. În ediția noastră am reprodus textul din placheta menționată, care-i aproape total diferit de cea din *Les Nouvelles Littéraires*.

Amândouă articole fixează poziția mea de revoltat sentimental. Aș putea s-o exprim în forme felurite. N-aș putea însă spune mai mult: strigătele inimii nu se explică niciodată.”

Răsună ca un testament spiritual finalul profesiunii de credință *Confiance (Încredere)*: „Totdeauna am fost și rămân soldatul pasionat, franctirorul luptei sociale, alături de adevărații revoluționari, pentru o lume mai bună”.

Repere bibliografice: *Pentru a fi iubit pământul…* în volumul cu același titlu, Editura Tineretului, 1969, pp. 159–173; (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Confiance*, în *Europe*, 15 februarie 1930; *Pour avoir aimé la terre…* în *Les Nouvelles Littéraires*, 22 februarie 1930. Reunite amândouă în vol. *Pour avoir aimé la terre*, ed. Denoël-Steele, 1930. Republicat în vol. *Panaït Istrati: Oeuvres IV*, Paris, Gallimard, 1960 și în volumul *Nerrantsoula, Tsatsa Minnka, La famille Perlmutter, Pour avoir aimé la terre…* Paris, Gallimard, 1984, collection „Folio, nr. 1594”.

CĂUTĂTORII DE CREDINȚĂ. ÎN DOCURILE BRĂILEI

Printre manuscrisele istratiene publicate postum se află și paginile autobiografice *În Docurile Brăilei*, care trebuiau, să inaugureze un nou ciclu *Căutătorii de credință*. Manuscrisul, în limba franceză, a fost scris la Colmar, în iunie 1929. Nu a fost terminat: Panait Istrati a scris doar șase capitole, însumând șaptezeci și șase de pagini și nu a mai fost continuat sau reluat în vreuna din scrierile sale de mai târziu.

Înainte de a vorbi despre ceea ce se cunoaște despre această povestire, este bine ca cititorul să afle atât împrejurările care l-au

determinat pe autor ca s-o scrie, cât și ce rol a atribuit acestui proiectat nou ciclu, în contextul operei istratiene.

Anul 1929 a fost deosebit de zbuciumat pentru scriitorul brăilean. Confruntările avute cu Romain Rolland și chiar disputele în jurul cărții *Vers l'autre flamme* îl zdruncinaseră atât de mult, încât ia hotărârea să renunțe la scris: „Nu mai public nimic, frate Ioane[117], se mărturisea într-o scrisoare, nici bunul, nici răul. Eu nu fac parte, cum zici tu însuți, dintre acei lingăi literari pe care îi hrănește burghezia și care pot s-o scalde. Eu, ca înecatul, ori mă încleștez de un om, ori îi dau cu parul în cap. Și crede-mă, frățioare, am învățat și-am înțeles și eu ceva…"

În iunie 1929, Panait Istrati făcuse a doua vizită din viața sa la Villeneuve. Oaspete al lui Romain Rolland, timp de o săptămână, îi citise primele două sute de pagini din *Vers l'autre flamme*: „Când i le-am arătat lui Romain Rolland, s-a luat bietul om cu mâinile de cap și fugea prin toată casa". De la Villeneuve se înapoiază la Colmar, cu hotărârea de-a abandona scrierea acestei cărți. „În privința asta, spune în aceeași scrisoare de mai sus, am murit". Iar despre prietenii care-i făceau morală, răspunde că „ei ar trebui să-mi facă dovada că viața le-a dat și lor ce mi-a dat mie, și că și-au păstrat glava la locul ei, așa cum mi-am păstrat-o eu și apoi să vie să se pună pe scaun în fața mea".

Îndreptățită sau nu, descumpănirea sufletească a existat, deci, la cea mai înaltă tensiune. Dovada, însăși căutarea disperată de a se refugia undeva ca să „uite de cele rele"… și în același timp „să mă regăsesc și eu o clipă singur". Părăsise Parisul, deoarece îi era imposibil „de-a lucra în acest oraș, unde tot felul de oameni îți pică

---

[117] Jean Stănescu, originar din Ploiești, stabilit în Franța în anul 1925. Îl cunoștea pe Panait Istrati din vechea mișcare socialistă. Locuia la Menton, în sudul Franței, unde a și murit în anul 1977. Scrisoare datată 21 iunie 1929, ora 2 noaptea.

pe cap". Și, la întoarcerea de la Montana-sur-Sierre, se oprește la Colmar. Aici însă frământărilor sufletești se adaugă și suferința fizică: „Din nopțile cu ploi, de pe vremea când mă fugăreau sticleții la Alexandria, mi-a rămas ca amintire o pustie de «sciatique», să ferească sfântul pe toți prietenii noștri, un junghi ce te înțeapă cam între zece și douăzeci de secunde de interval, ba în pulpă, ba în gambă, ba în fese – se mută de colo-colo, și așa ziua și noaptea, timp de o săptămână, de-ți vine să dai cu cuțitul în tine. E azi a cincea zi de când nu dorm și am halit vreo sută de pastile de «Nopirină»."

Dar, biruindu-și uraganul sufletesc și canonul fizic, el revine la masa de scris și în zece zile umple „șaptezeci și șase de pagini mari din *Les Chercheurs de Foi*, I-er, volume: *Dans les Docks de Braila* (…) prima piatră a unei noi serii unde n-o să mai fie artă pură (…), nici artă deloc chiar, ci un fel de spovedanie din topor, o zăpăceală de om care a nimerit în viață ca Ieremia cu oiștea-n gard".

Așa s-a născut manuscrisul *În Docurile Brăilei*, publicat după moartea scriitorului. Interesant de reținut că Panait Istrati s-a grăbit să-l informeze pe Romain Rolland asupra noii serii începute, dându-i lămuriri complimentare: „În câteva zile, trebuie să încep partea capitală a operei mele (cinci-șase volume) și pe care sper s-o duc la bun sfârșit în trei-patru ani. Această parte nu este aceea care trebuia să urmeze cărții *Mihail*, sau mai bine zis ea va fi, dar va avea mari modificări. În ea va fi vorba de acea *umilă omenire de credință* în care am crezut (…) și care este redusă doar la câțiva «*căutători de credință*»". În continuare, scriitorul francez este anunțat că noua serie va purta titlul de *Les Chercheurs de Foi*, întrebându-l, cu această ocazie, dacă în limba franceză n-ar fi mai corect „de croyance", în românește neexistând decât o singură formă: *căutătorii de credință*[118].

---

118 Scrisoare către Romain Rolland, din Viena, 2 noiembrie 1929.

Despre povestirea *În Docurile Brăilei* nu se pot face ample aprecieri, mai întâi fiindcă nu este terminată. Poate fi, totuși, considerată ca un document evocator al Brăilei muncitorești, de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. În același timp, acest manuscris înfățișează secvențe inedite din biografia scriitorului, continuând, se pare, paginile autobiografice din *Mes Departs (La stăpân)*. În cele șase capitole ale acestei povestiri, Adrian Zografi – alias Panait Istrati – începe să-și depene anii de ucenicie în atelierele Docurilor, prilej de a reconstitui climatul social al acelor vremi, obiceiuri, mentalități, unele întâmplări din viața familiei sale. Cunoaștem, astfel, aspectele sumbre ale exploatării patronale: muncitori luptându-se cu cuțitul pentru agonisirea pâinii zilnice, primele începuturi de împotrivire (greva hamalilor), de luptă organizată, ca și unele amănunte ale vieții de fiece zi, disputată de mentalități înapoiate sau promiscuități. Și dacă omul, hăituit de exploatatori, se comporta uneori anapoda, autorul se grăbește să sublinieze că răul se datora exclusiv orânduirii sociale nedrepte, care-l degradase, transformându-i viața de acasă într-o cocină, iar cea de la atelier într-o ocnă perpetuă. Poate, unele aspecte sunt puțin îngroșate. Manuscrisul nefiind terminat, nu se pot trage aprecieri de ansamblu sau concluzii asupra intențiilor scriitorului brăilean. În această direcție, merită a fi relevat că, doi ani mai târziu, Panait Istrati va scrie *Casa Thuringer*, care inaugurează o nouă „serie” a operei sale: *Viața lui Adrian Zografi*, ce va cuprinde alte trei cărți: *Biroul de plasare, În lumea Mediteranei (răsărit de soare)* și *În lumea Mediteranei (apus de soare).* El nu reia niciuna din paginile manuscrisului abandonat în 1929, deși în cazul *Casei Thuringer*, prin conținutul ei, este vorba tot de lupta muncitorilor brăileni împotriva armatorilor și a patronatului, arătând-o însă aici în contextul unor acțiuni politice organizate, menite a dezvolta conștiința de clasă.

Dar și așa, incomplet, manuscrisul *În Docurile Brăilei* se înscrie cu prețioase contribuții la biografia și gândirea scriitorului nostru. Se știe că din fragedă copilărie a fost stăpânit de pasiunea lecturii. „Deși nu împlinisem încă paisprezece ani, îmi desfătam destul de bine sufletul cu *Lumea ca voință și reprezentare* și *Aforismele* lui Schopenhauer, ca și cu opera lui Eminescu, de pe urma cărora ieșeam destul de convins de singurătatea omului… Totuși, firea mea mă împingea nestăvilit spre cunoașterea omului, așa cum îl vedeam în stradă. Iubea și suferea ca și mine. Spre el trebuia să-mi îndrept pașii. El era începutul și sfârșitul vieții. Și apoi, cu sau fără voia mea, pe amândoi ne păștea aceeași soartă”.

Încă din adolescență simte arșița nevoii de dreptate socială, a luptei neabătute pentru eliberarea omului din chingile exploatării, ignoranței și egoismului: „Eram însetat după dreptate și mi-aș fi dat bucuros jumătate din viață, nu pentru distrugerea elevatoarelor, ci pentru ca ele să fie puse în slujba întregii omeniri. Acest elan, care totdeauna mi-a ars pieptul, nu se datora faptului că aparțineam clasei săracilor sau că aș fi îndurat atâta suferință. Nu!… Justiția, compătimirea, generozitatea nu sunt monopolurile nici unei clase. Sunt convins că ceasul dreptății va sosi pe pământ, în ziua în care majoritatea oamenilor se va interesa de soarta celui în suferință. Eu mă și socoteam aparținând neînsemnatei minorități, care dovedea acest interes. Asta-i totul”.

Profesiune de credință pe care opera și viața lui Panait Istrati o atestă în întregul ei.

Repere bibliografice: Manuscrisul *Căutătorii de credință. În Docurile Brăilei* a fost publicat în revista *Manuscriptum*, nr. 1 (10) și 2 (11), anul IV, 1973. (Traducere și prezentare de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Les Chercheurs de Foi. Dans les Docks de Braila*, în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 25–64.

O ÎNTÂLNIRE

La „Fonds Romain Rolland” se află două manuscrise ale lui Panait Istrati: *Une rencontre* și *Pendant la traversée*[119], trimise scriitorului francez, la 26 martie și 6 aprilie 1921, în împrejurările următoare:

Se știe că încă de la prima sa scrisoare Romain Rolland i-a cerut lui Panait Istrati să-și aștearnă amintirile pe hârtie, să scrie în limba franceză. În consecință, el trimite în două rânduri scriitorului francez cele două încercări, menționate mai sus, precizând: „Nu le-am recitit. Dar cred că vor fi suficiente pentru a le judeca și a spune, cu toată franchețea, dacă este cazul să mă agăț de ideea de a scrie sau nu în limba franceză. Personal, nu am nicio încredere în franceza mea; dacă o să fiți de aceeași părere, îmi plec capul și las drumul liber (…) Vă voi iubi și mă voi supune hotărârilor dumitale, chiar dacă mi-ai spune: «Dragă Istrati, aruncă-te în mare!» Nu va fi din vina dumitale, ci a mea”. În a doua scrisoare, revine rugându-l: „Spune-mi, fără menajamente, binele sau răul despre aceste amintiri așternute pe hârtie, în fugă. Dacă vei avea o părere bună, îmi va face bine. De asemeni, o părere proastă tot bine îmi va face, pentru că știu ce inimă le-a rostit.”

În scrisoarea din 29 martie 1921, Romain Rolland îi comunică aprecierile sale privitoare la primul manuscris: „Am citit de două ori povestirea dumitale[120]. Nu te îngrijora de franceza dumitale. Ai greșeli mari, ușor de îndreptat. Esențial este că ai darul scrisului. (…) Cât despre povestire, ea este bună. Cred chiar că ar putea fi publicată într-un ziar sau revistă, fără nicio modificare.

Părerea mea este că ai în «sacul cu amintiri» o cantitate de lucruri interesante, de valoare diferită, de la mai puțin bun la mai

---

[119] *O întâlnire* și *În timpul traversării*.

[120] *O întâlnire*.

bun, de la bine la foarte bine. (…) În prima povestire, pentru mine se detașează acele pagini privitoare la clipele de reverie însorită, în mijlocul naturii (la Cressier), acel sentiment profund de dragoste universală, de fuziune cu natura…

În rest (povestirea, dialogurile, personajele exterioare), totul e natural și viu. (…) Așterne-mi pe hârtie gândurile și amintirile vieții dumitale. Le voi citi cu o simpatie profundă. Și sunt sigur că și alții vor simți la fel, atunci când vor fi publicate. În tot cazul, poți să ai încredere. Vocația dumitale de artist este evidentă. În orice limbă ai scrie, vei fi, ești un scriitor."

Despre a doua povestire *Pendant la traversée (În timpul traversării)*, în care evocă prima plecare în Egipt (1906), Rolland îi comunică: „Am citit-o cu aceeași plăcere. Ceea ce mă farmecă în scrisul dumitale este o mare sensibilitate, sănătoasă și plină de prospețime, care-mi amintește, în cele mai bune pagini ale dumitale, de Rousseau cel din *Confesiuni*. (…) Cât despre greșelile de limbă franceză, ele sunt mai multe decât în povestirea precedentă. Dar să n-ai nicio grijă: e o simplă muncă de corectare a lor, pe care o poate face orice prieten, fie în manuscris, fie pe șpaltele de corecturi, când va fi cazul. Important este că ai pofta de a scrie, în nu importă ce limbă, că ești dăruit cu o inimă bogată în emoții (dar adesea greu de suportat), arzând de nevoia de a se împărtăși".

Paginile autobiografice *O întâlnire* nu au fost reluate în operă sau publicate în vreo revistă. Panait Istrati le-a considerat necesare numai examenului de limbă franceză dat în fața lui Romain Rolland. Ele au zăcut necunoscute în arhivă, până prin 1970, când, lucrând cu văduva scriitorului francez la ediția *Corespondența Istrati – Rolland*, au ieșit la iveală și câteva manuscrise prețioase ale scriitorului nostru (confesiunea *Dernières paroles*, paginile autobiografice *Une rencontre* și *Pendant la traversée*, *Caietul de școală* cu însemnări din agitata primăvară 1921, *Note de drum din Rusia*,

Scrisorile lui Fernand Desprès despre „cazul Panait Istrati” și bineînțeles un volum dens de referințe străine asupra scriitorului român).

Citind *O întâlnire*, mi-am adus aminte că Panait Istrati mai scrisese ceva asemănător, după revenirea lui acasă, în 1933. Era tot autobiografie și tot despre Azilul de noapte din Lausanne. Purta însă titlul *Civilizație* și fusese publicat în *România literară* din 13 iulie 1933. Comparând textele, cel francez e mult mai detaliat: adâncește situațiile și bineînțeles, ca de obicei, prezintă în prim-plan „vânatul”: vecinul de pat care-și istorisește viața. Textul românesc, apărut în 1933, deapănă amintirile mai linear până la sfârșit, când cu o nuanță polemică deplânge „caritatea occidentală”, care-ți răpește dreptul de a-ți câștiga pâinea, după ce ai petrecut o noapte la Azil. Are în plus câteva „informații” de viață personală, în Elveția anului 1917, iar despre noaptea petrecută la Azil nu insistă cu amănunte.

Reproducem din *Civilizație*, începutul și sfârșitul:

„Prin martie 1916, simțind că se apropie și «ceasul» intrării noastre în acțiune – cum se scria pe atunci – părăseam țara, cu destinația Elveția. O părăseam nu numai fiindcă n-aveam nimic de apărat și că nu sunt de talie să apăr o «moșie», chiar dacă aș avea-o, dar și din convingerea că o nație și o limbă nu pier decât după ce și-au îndeplinit rostul istoric. Or, noi suntem departe de a-l fi îndeplinit. Cât despre ocuparea unui pământ de către «inamic», vorba lui Renan: *«Când n-o mai fi Franța, va continua să fie omenirea»*.

Am ales deci Elveția, ca insulă cruțată de Oceanul de flăcări. Și am coborât direct într-un sat, de a cărui existență nici nu bănuiam și nici nu e cunoscut în lume decât de medici și de ofticoși: *Leysin*. Eu nu eram pe atunci un ofticos care inspiră serioase îngrijorări, dar aveam la Leysin un brăilean, un bun prieten, un om de mare destoinicie și greu îngenuncheat de boală, Pincu Schwartz,

depozitarul *Adevărului*. M-am hotărât să mă duc să-i țin de urât, atâta vreme cât m-or ține și gologanii ce-i aveam.

Dar m-am înnămolit. Căci, neștiind o boabă franțuzească, m-am pus pe ros clasicii francezi, timp de trei luni, fără preget, la capătul cărora mă aflai tobă de carte și lefter de franci. Atunci am apucat bidineaua de coadă și nu mi-a mers tocmai rău. În vremea asta, bietul Pincu murise la Brévannes, iar România se afla de șase luni în război.

Atunci, sătul de a trăi opt luni dintr-un an îngropat în zăpadă, la 1450 metri altitudine, m-am hotărât s-o iau razna spre vale. Era prin martie. Pașaport în regulă aveam. Căci, chemat de două ori la Berna, comisia medicală de la Legația țării m-a «menținut scutit». Așa că mă puteam prezenta oriunde ca să cer de lucru.

Am coborât la Lausanne, cu vreo doi poli în buzunar și însoțit de o tovarășe de necazuri, o germană tare vrednică dar rea foc, care avea poftă de ceartă, cam în fiecare seară când ne regăseam după o zi de muncă, nu de altceva, ci numai așa, ca să-mi mai spuie încă o dată că ea aparține unei nații „kolosale", pe când eu sunt «neam de țigani». Ne luasem din dragoste și o duceam bine, când într-o seară, cum mă întorceam de la lucru, voios și cu șocolata obișnuită care-i plăcea așa de mult, o văd că-mi strigă de la fereastra etajului întâi, ca să aștept, să nu mă urc, iar după o clipă mă pomenesc că-mi aruncă în cap papucii, cămașa de noapte, peria de dinți și *Secolul lui Ludovic al XIV-lea*.

— Ce-i asta, Frieda?

— Ce să fie! Nația ta spurcată a declarat și ea război patriei mele!

— Ei, și ce sunt eu de vină? Crezi poate că tata e prim-ministru la București?

Ne-am împăcat pe loc, bineînțeles. Dar, din acea seară de august, multe am îndurat de la Frieda, din cauza imprudenței lui Ionel Brătianu. Mai ales când rămâneam fără lucru, din «neam de

țigani» nu mă mai scotea. Acum, la Lausanne, eram de două săptămâni șomeri amândoi și toată vina era numai a mea. Tăceam, căci cu femeia rea te înțelegi numai când taci și când îi dai bătaie.

Văzându-mă rămas cu ultima piesă de cinci franci în buzunar, i-am dat-o și pe aceea ei și am întrebat-o dacă mai vrea să continuăm a ne adora. Mi-a spus că se duce să locuiască la o prietenă a ei, până una alta. Bine. Eu, fără franc, și fără adăpost, m-am dus să cer găzduire «Azilului de noapte», care se afla în apropiere de piața Saint François, sub capul podului cel mare.

— Știi ceva? spuse tovarășul meu. Hai până la Saint-Prez. Nu e departe de Lausanne. Acolo se află o mare sticlărie. Muncă de tot felul, grea, silnică și prost plătită, dar tocmai de aceea angajează pe oricine, fără să caute la hârtii. Stăpânul e un neamț care fabrică sticlă pentru Germania. Nesupușii tuturor țărilor lucrează la el.

Am îmbucat ceva la repezeală și am pornit spre Saint-Prez.

Un sat liniștit, pe malul lacului Leman. Frumos parc de copaci uriași, unde poposim puțin ca să fumăm o țigară și să privim la niște pescari amatori care nu prindeau nimic. Prietenul meu îi ironiza:

— Ce crezi tu că sunt ăștia?

— Știu eu? Niște cetățeni care se căznesc să prindă pește, ori numai se distrează.

— Nu. Sunt… fachiri! Da, niște tipi capabili să contemple un dop, până la stupizenie. Nu e asta fachirism?

Am râs, deși îmi era inima chircită de necaz. Mă gândeam mereu la ștampila «uniformă» a binefăcătorului azil occidental, care mă denunța ca vagabond de profesie și-mi lua pâinea de la gură. Tot mai bine e la noi! N-avem aziluri civilizate, dar cine îți dă un codru de mămăligă și un culcuș de o noapte, nu-ți pune a doua zi pe frunte ștampila infamiei de a fi fost o clipă nevoit să ceri societății o ulcică de terci și un adăpost.

M-am prezentat, eu întâi, la ghișeul fabricii de sticlă, și mi s-a spus să trec în dimineața următoare, la ora angajărilor. În vremea asta, tovarășul meu se uita când la oamenii goi care suflau sticle, când la o cochetă bicicletă care sta rezemată afară.

— Ei, ce ți-a spus?

— Să trecem mâine dimineață.

— Vezi… îmi pare rău… Dar am să te las să treci tu singur, că eu mă duc, făcu el, rotind ochii împrejur, cu mare gravitate pe figură.

Și deodată înșfacă bicicleta și o tuli glonț pe aleea solitară. Rămăsei înlemnit, cu ochii după el. Pedala de-i sfârâiau picioarele, îngrămădit pe ghidon, ca o gorilă."

Repere bibliografice: *O întâlnire*, în *Manuscriptum*, nr. 4, 1971 (Trad. și note, de Alexandru Talex.)

În Franța: *Une rencontre*, în *Les Cahiers des Amis de Panaït Istrati*, nr. 14, mai 1979. Republicat în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 76–80.

ULTIME CUVINTE

În toamna lui 1920, Panait Istrati părăsește Parisul, îndreptându-se spre Coasta de Azur. Se stabilește la Nisa: „Cer, zadarnic, la toate hotelurile, să fiu angajat ca spălător de vase, fără leafă, numai pe mâncare și adăpost. Noaptea mă furișez într-o vilă nelocuită, pe bulevardul Cimiez, unde dorm cu capul pe-o boccea, într-o odăiță din spatele bucătăriei. Și vremea nu era blândă… Viață de câine de șapte hotare, fără sens, fără țintă, fără speranță, fără ideal. Sănătatea și moralul foarte proaste".

Ajunul anului 1921… Hotărât să-și curme viața, își spune: „Da, este urâtă! Să terminăm cu ea!". Și, în noaptea lui 1 ianuarie 1921, scrie confesiunea *Ultime cuvinte* „destinată lui Romain Rolland, la

data indicată”. O încuie într-un cufăr, împreună cu scrisoarea către Romain Rolland, din 1919, pleacă în parcul „Albert I” și lângă „Monumentul Centenarului”, cu fața spre Mediterana iubită, își taie beregata cu un brici… Este internat la Spitalul Saint-Roch.

Confesiunea *Ultime cuvinte* este nu numai una din paginile dramatice, însângerate, din viața vagabondului brăilean. Ea este, în același timp, documentul care atestă că Panait Istrati nu s-a fi sinucis din mizerie sau ca să… atragă atenția lui Romain Rolland, cum s-a pretins și pe la noi de câțiva…

Acest manuscris sumbru este dat de Istrati lui Romain Rolland, în octombrie 1922, cu ocazia primei lor întâlniri la Villeneuve.

Repere bibliografice: *Ultime cuvinte* (O spovedanie scrisă cu câteva zile înainte de a se sinucide) a fost publicată în revista *Ramuri*, Craiova, 15 februarie 1971. (Trad. Și note de Alexandru Talex.)

În Franța: *Dernières paroles*, în vol. *Le Pélerin du coeur*, Paris, Gallimard, 1984, pp. 93–107.

ÎN AFARA LUMII, ÎN LUME ȘI PENTRU LUME!

Manuscris aflat la „Fonds Romain Rolland” până în 1973, când a fost dăruit Margaretei Panait Istrati.

Șaisprezece pagini dintr-un caiet de școală, scrise în aprilie-mai 1921. După ieșirea din spitalul Saint-Roch, Panait Istrati încearcă să-și câștige existența ca fotograf ambulant pe Promenade des Anglais, la Nisa. Neavând autorizație, este prins deseori de polițiști, amendat și chiar închis la „Maison Cellulaire”. Existență precară, nesigură, abrutizantă. Și, în plus, nopți de veghe până-n zori, din cauza „glasurilor puternice” care-i „hăuiau în cap”, cerându-și dreptul de a fi așternute pe hârtie… Scrisori dramatice,

adresate lui Romain Rolland: „Mă simt înecat în banalitatea înconjurătoare. Nicio figură înțeleaptă, nicio privire înțelegătoare. Pironit, alături de aparatul fotografic, pe Promenadă, zadarnic privirea mea scormonește în valul de plimbăreți. Hidoșenia acestei lumi îmi urâțește până și natura… Totul îmi pare sec… Îmi pierd forțele… E conștiința clară a falimentului meu[121]”.

În aceste luni de crâncenă frământare, dincolo de limita suportabilului, Panait Istrati își notează într-un caiet de școală, reflecții, nostalgii, amintiri, visuri, gânduri… Și le destinează tot lui Romain Rolland, care îi era „oaza de lumină” în „oceanul de întuneric și urâțenie”.

La mijlocul lui mai 1921, părăsește Nisa și încetează corespondența cu Rolland, avertizându-l: „Plec, sau mai bine zis dispar. Abandonez, la voia întâmplării, familie și prieten tandru, fără să mai aștepte nimeni de la mine ceva. Niciun semn de viață, câtă vreme oceanul în care mă afund va vroi să mă păstreze la sânul său, până ce nu mă va scoate iarăși la suprafață. Adio, deci, pentru câtva timp[122]”.

Vagabondează timp de opt luni, cu aparatul de fotografiat în spinare, prin satele Alpilor Maritimi. Romain Rolland îl „acompaniază”: scrisorile lui se află în buzunarul său. Caietul cu însemnări, așijderea. La înapoiere, sfârșit de decembrie 1921, îl anunță pe Rolland că și-a înzdrăvenit sufletul, în baia binecuvântată a „Saharei necuvântătoare” și-i trimite caietul cu „însemnări”, cărora le-a pus ca titlu *În afara lumii, în lume și pentru lume* și care marchează etapele crizei sufletești pe care o străbătuse. Și îl previne: „Mi-am notat în el sentimente, gânduri, bucurii și tristeți, continuând a sta de vorbă cu dumneata. Poate că unele-ți

---

121 Scrisoare datată 20 aprilie 1921.

122 Scrisoare datată 5 mai 1921.

vor părea cam neghioabe, dar în același timp vei întâlni cu siguranță și inima mea, deoarece eu sunt cel care le-a scris[123]".

În prezent, acest caiet se află în păstrarea Muzeului Literaturii Române.

Repere bibliografice: *În afara lumii, în lume și pentru lume* a fost publicat în revista *Manuscriptum*, nr. 3 (16), 1974. (Prezentare și traducere de Alexandru Talex.) Republicat fragmentar în *Tribuna*, Cluj-Napoca, 2 iunie 1977. (Prezentare și traducere de M. C. Runcanu) și în *Flacăra*, 11 august 1977. (Traducere anonimă.)

În limba franceză: publicat fragmentar în revista *Esprit*, nr.3, martie 1977, pp. 375–381 și în vol. *Le Pélerin du coeur*, Gallimard, 1984, pp. 108–115.

MOARTEA NOASTRĂ LAICĂ

Un comentariu, l-am numi mai bine o confesiune, pe marginea articolului cu același titlu, al lui Jean-Richard Bloch, apărut în revista *Europe*, nr. 2, februarie 1934. A fost scris de Panait Istrati în martie 1934, la Nisa, unde se afla pentru îngrijirea sănătății. Era al doilea sejur în Franța, după revenirea la matcă în 1930.

La sfârșitul lui martie părăsește Coasta de Azur, întorcându-se în țară întovărășit de soția sa Margareta, născută Izescu. La plecare, un ziar local îi ia un interviu, care apare cu titlul *Minunile Coastei de Azur*. De ce? Istrati declarase între altele: „Am venit aici în octombrie, lungit; plec, acum, în picioare. O datorez, în mare parte, minunatei Coaste de Azur."

Articolul *Moartea noastră laică* a fost publicat postum. De reținut că Panait Istrati nu acorda nicio atenție „sacului cu piele și oase",

---

[123] Caietul nu poartă nicio semnătură. Se recunoaște însă lesne grafia lui Panait Istrati.

ce-și urmează procesul fiziologic după moarte. Ceea ce-l reținea, era *sufletul*. În acel an 1934, scriindu-și paginile de *Carnet intim*, el va afirma răspicat: „Da, astăzi cred în suflet, cum n-am crezut niciodată”. În încleștarea cu boala, nu o dată și-a simțit sufletul călător și poate că amintirea acelor clipe „între moarte și viață” l-a hotărât să comenteze articolul lui Jean-Richard Bloch, care reducea moartea la un simplu și firesc fenomen fizic, muribundul neavând ca ajutor decât medicul și morfina.

„Nu! ripostează Istrati. Pentru sufletul terorizat de spectrul morții, nu-i o altă scăpare decât credința totală în Dumnezeu! O spun eu, ateul total, după ce de multe ori mi-am simțit ochii împăienjenindu-se, lumina întunecându-se și inima oprindu-se într-o lungă sincopă. (…) În ziua când ne simțim sfârșitul inevitabil, trebuie să ne împărtășim cu Sublimul.”

Repere bibliografice: *Moartea noastră laică* a apărut în *Cruciada românismului*, 25 decembrie 1935. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Notre mort laïque*, în vol. *Le Pélerin du coeur*, Paris, Gallimard, 1984, pp. 215–222.

SCURTĂ PLEDOARIE PENTRU ARTISTUL DE MÂINE

În martie 1930, Panait Istrati prefațează cartea lui Victor Serge: *Les hommes dans la prison*, apărută la editura „Rieder”, în colecția „Prosateurs étrangers contemporains”. Autorul cărții era prieten cu Panait Istrati, cunoscându-se în 1927, la Moscova, cu prilejul celei de a zecea aniversări a Revoluției din Octombrie. Referințe despre acest scriitor se află în cartea Elenei Samios, *La verdadera tragedia de Panait Istrati*, apărută în 1938, la editura „Ercillo”.

Pe scheletul acestei prefețe, amplificată, el scrie textul inclus în prezenta ediție: *Scurtă pledoarie pentru artistul de mâine*. Întâlnim

aici convingeri – bineînțeles mult dezvoltate – schițate în *Trecut și Viitor*, capitolul *Între artă și dezrobire*[124] și dezvoltate mai ales în *Artele și umanitatea de azi*.

Panait Istrati credea cu tărie că arta are „morală”, că viața scriitorului trebuie să fie conformă cu opera și amândouă puse curajos în slujba unei omeniri libere și mai bune.

Repere bibliografice: *Scurtă pledoarie pentru artistul de mâine*, manuscris publicat în revista *Azi*, 24 decembrie 1939. (Traducere de Alexandru Talex.); Republicat în vol. *Pentru a fi iubit pământul*, Editura Tineretului, 1969, pp. 102–107.

VÂNTURĂ-LUME SAU LENIN ȘI OMUL STRĂZII

În „fondul Panait Istrati” de la Muzeul Literaturii Române se află, între altele, și manuscrisul (în primă formă) al cărții *Le Pêcheur d'éponges – pages autobiographiques*, dactilografiat, nedatat și fără semnătură. Pe lângă povestirea propriu-zisă, mai figurează încă alte două, tot „pagini autobiografice”: *Sotir* și *Roule-bosse ou Lénine et l'homme de la rue*, care nu mai figurează în volumul apărut la „Rieder” (în 1930), înlocuit fiind cu „paginile autobiografice” *Entre l'amitié et un bureau de tabac*.

După indicațiile autorului, *Roule-bosse ou Lénine et l'homme de la rue* a fost scris în ianuarie 1929, pentru revista *Projector*, de la Moscova, cu ocazia împlinirii a cinci ani de la moartea lui Lenin. A fost publicat sau nu de revista sovietică? Informația lipsește. Cert este că acest manuscris a rămas inedit pentru literatura română, fiind publicat abia în 1970, de revista *Steaua*, în grupajul de articole ce sărbătoreau Centenarul nașterii lui V. I. Lenin.

---

[124] Vezi vol. *Viața lui Adrian Zografi*, Editura Minerva, 1982, pp. 442–445.

Aceste „pagini autobiografice” capătă în românește titlul *Vântură-lume sau Lenin și omul străzii*, fiind prezentate cititorului în articolul *O nuvelă a lui Panait Istrati despre Lenin*. Autorul (Al. Oprea) precizează: „Nu am avut posibilitatea să verific dacă a apărut sau nu în paginile respectivei publicații sovietice”. Ocupându-se apoi de prezența figurii lui Lenin în creația istratiană, adaugă: „Pentru Istrati, în structura lui sufletească, Lenin se identifica imaginilor primelor timpuri – de aur – ale revoluției, când oamenii se înfățișau cu o statură morală uriașească, asaltând cerul, neprecupețindu-și viața pentru triumful ideii, probând eroism, devoțiune absolută, castitate sufletească, într-un cuvânt o lume mitică, fascinantă (care pentru sentimentalul vagabond capătă forța unei obsesii poetice)”.

Nu este singura dată când figura lui Lenin este prezentă în scrisul lui Panait Istrati, într-un articol, publicat șase ani mai târziu, „sentimentalul vagabond” (sic!) face elogiul lui Lenin, considerat „arhanghelul răzbunător al năpăstuiților”: „Lenin a fost cel mai pur dintre monarhi. Adică, *omul devotat care n-a vrut nimic pentru el, ci totul pentru omenire*. El a fost omul fără «familie», fără «prieteni», fără «rude», fără camarilă. Dictator absolut peste o sută șaizeci de milioane de suflete, Krupskaia continua să-i cârpească pantalonii. Iar când, în vremea teribilei foamete din 1922, țăranii îi aduceau movilițe de unt și de ouă, el le trimetea pe toate la Centrala proviziilor și cerea să i se servească rația comună. Iată de ce, când un embrion de camarilă a încercat o dată să-i puie hotărârea «la vot», el s-a sculat ca un zeu și a strigat: «Dacă mai discutați, ies în stradă și chem în ajutor pe mateloți!» (…) Căci nu e o fericire să fii ales de soartă ca să impui oamenilor dreptatea, devenind Arhanghelul răzbunător al năpăstuiților[125]”.

---

[125] *Platforme, idei*, în „Cruciada românismului”, 31 ianuarie 1935.

Paginile autobiografice *Vântură-lume sau Lenin și omul străzii* sunt o dovadă în plus de ce însemna Lenin pentru năpăstuiții de pretutindeni, pentru toți cei ce nu mai aveau ce nădăjdui pe lume: o „mare speranță” ce-i trezea la viață pe toți.

În același timp, aceste pagini aduc la lumină prețioase secvențe din biografia scriitorului nostru, „în perioada crâncenului an 1917” și de mai târziu, în Elveția și pe Coasta de Azur. De reținut definiția pe care el o dă *omului străzii*: „…o ființă pe care viața n-o mai încălzește. N-are decât două mâini, două picioare (…) Și ar fi aproape fericit să se găsească acolo unde ele îl duc, *dar atunci intervine capul său groaznic* (slăbiciunea noastră), această cutie plină de întrebări, de năluciri, de planuri, speranțe, neliniști, nostalgii, amintiri (…) care să-ți amintească mereu cine ești”.

Panait Istrati se recunoaște „a fi fost un asemenea om”, căruia capul nu i-a dat pace și, adaugă el, spre știință, „poate că mai sunt încă”.

Repere bibliografice: *Vântură-lume sau Lenin și omul străzii* a fost publicat în revista *Steaua*, XXXI, nr. 4 (243), Cluj-Napoca, aprilie 1970. (Traducere de Rodica Baconsky.)